

N. IORGA

ISTORIA BISERICII ROMÂNEŞTI

ŞI A

VIEŢII RELIGIOASE A ROMÂNILOR

Vol. I-iu

Tip. „Neamul Românesc"

ISTORIA

BISERICII ROMÂNEŞTI

ŞI A

VIEŢII RELIGIOASE A ROMÂNILOR

DE

N. IORGA

VOLUMUL I-iu

VĂLENII-DE-MUNTE
TIPOGRAFIA «NEAMUL ROMÂNESC»
1908.

PREFAȚA

Sânt mai mulți ani de zile de când Ministeriul de Instrucție mi-a cerut o Istorie a Bisericii Române.

Nu mai trebuie să stăruiu asupra nevoii ce erà de a se dà clerului nostru și acelor persoane care se interesează de Biserică, în care se cuvine a vedeà una din formele cele mai vechi și cele mai bogate ale vieții noastre naționale, o carte în care să se înfățișeze, pe temeiu de acte autentice, întrebuințate cu spirit critic, o istorie a dezvoltării Bisericii românești, în serviciul căreia stau unii și pentru buna stare și rostul cinstit al căreia au datoria de a se îngrijì ceilalți. Nimic nu poate fi mai folositor pentru ca preoții noștri să înlăture anume ispite, pentru ca ei să cultive anumite îndeletniciri potrivite cu demnitatea și chemarea lor, nimic nu poate fi mai priincios pentru a-i face să înțeleagă marea misiune culturală, socială și națională care li se impune, legătura strânsă ce trebuie să păstreze cu poporul, cultul de artă și carte cu care sânt datori, mândria la care au drept îndată ce vor urmà bunele tradiții, decât priveliștea unei vieți organizate, aproape milenare, în cursul căreia Mitropoliții, Episcopii, Egumenii și așa de adesea ori și smeriții călugări ori umilii preoți de mir au dat poporului, ei singuri aproape, toată învățătura, au înzestrat neamul cu o limbă literară, cu o literatură sfântă, cu o artă în legătură cu

gustul şi cu nevoile lui, au sprijinit Statul fără să lase a fi inghiţiţi de dânsul, au călăuzit neamul pe drumurile pământului fără a-şi desface ochii dela cer şi au ridicat mai sus toate ramurile gospodăriei româneşti, — dând istoriei noastre cărturari, caligrafi, sculptori în lemn, argintari, oameni de Stat, ostaşi, mucenici şi sfinţi.

Dacă o parte din lucrările mele nu m'ar fi pregătit pentru sarcina de a scrie Istoria Bisericii româneşti, dacă ele nu mi-ar fi pus la îndemână un material adunat laolaltă, criticat şi adus în legătură cauzală, n'aş fi primit sarcina ce mi se făcuse onoarea de a mi-o încredinţà. Chiar aşà însă, având, dela început, orientarea cuvenită şi elementele de informaţie cerute, am simţit două greutăţi, pe care nu le-am putut biruì până astăzi, când lucrarea de mult făgăduită şi pusă la cale poate să apară.

Întâiu erà nevoie să văd un foarte mare număr de mănăstiri şi biserici. Cele mai însemnate şi vestite aveau să-mi deà lămuriri biografice şi note artistice de care nu poate fi lipsit acela care voieşte să scrie, nu o cronică a diferitelor eparhii, confundate în aceiaşi serie cronologică, ci o istorie a vieţii bisericeşti aşà cum ea se revarsă pe tărâmurile ce trebuie să fie în chip firesc atinse de dânsa. Dar aveau interes şi micile biserici ori schituri de sihastri,— pe de o parte pentru ştirile neaşteptate pe care le pot dà, însă mai ales pentru a se căpătà întipărirea rosturilor poporale întinse şi felurite ale Bisericii pe care aveam s'o urmăresc.

Aceste cercetări mi-au cerut mai mulţi ani de zile, şi am găsit încă, din fericire, timpul material să le întreprind, neavând atunci grelele şi multele ocupaţii care mă ţin pe loc astăzi.

O a doua greutate stăteà în caracterul însuşi al subiectului. Ce poate fi pentru istoricul ei, pentru istoricul român *al ei, Biserica noastră? Forme bisericeşti deosebite au fost necesitate de fiinţa a două Principate pentru viaţa*

politică a neamului nostru. Biserica metropolitană a Moldovei a avut alte condiții adesea decât Biserica metropolitană a Țerii-Românești, care alcătuià și aceasta un organism bine hotărât. In al doilea rând, Ținuturile desfăcute, prin nenorociri și fatalități istorice, de cele două țeri au avut din clipa sfâșierii alte alcătuiri, in legătură cu interesele și datinele Statelor cuceritoare. In al treilea rând, Ardealul, Banatul, părțile ungurești n'au avut a face decât in anume puncte și trecător cu organizația politică a Românilor liberi, și viața lor bisericească s'a găsit deci in alt cadru și supt alte inrâuriri. In sfârșit împrejurările in legătură cu ocupația austriacă la inceputul veacului al XVIII-lea au dat acelor provincii ale românismului, încă *o formă bisericească, a Bisericii* unite, *in legătură cu Roma și indreptată mai adesea dușmănește față de vechea Biserică ortodoxă a Românilor de peste munți.*

Se pot cuprinde toate aceste dezvoltări in una singură?

Din punctul de vedere strict bisericesc, cu greu. Când insă un mirean, care pune temeiu inainte de toate pe rosturile ființei naționale, iea asupră-și, cu respectul cuvenit și cu silința ce trebuie pentru a ințelege ideile călăuzitoare ale eroilor săi, scrierea Istoriei Bisericii românești, el poate găsì, deși nu fără mari greutăți, calea potrivită. Prin scrierea «Istoriei poporului românesc» publicată in limba germană, ca și prin «Istoria Românilor pentru poporul românesc» cred că am putut dovedì că, peste hotarele fără trăinicie ale formelor politice, se poate scrie o istorie a tuturor Românilor, inlănțuindu-se acele fenomene politice care au în adevăr însemnătate, *prin izvorul comun al culturii,— cultură de tradiții sufletești, de obiceiuri economice și agrare, de drept românesc, de limbă, intrebuințată pe rând in cântec și poveste, in carte bisericeas'ă și predică, in poezie, istorie și cugetare liberă.*

Și, când are cineva numai viața bisericească inaintea ochilor, unitatea, –fără care nu se poate scrie niciodată o

carte adevărată —, *legătura strânsă, înţelegerea deplină, lumina şi viaţa*, organizaţia *nu se pot află pe altă cale.* *Istoria bisericească* a Românilor *constă — şi există în această calitate — din necontenitul joc de înrâuriri culturale, de mişcări în domeniul ideilor, de schimburi de conştiinţă, de colaborare pe teren cultural — cu ţinta religioasă osebitoare, în tot cuprinsul neamului. E' urmărirea pe bază naţională, în hotare naţionale, în condiţii sufleteşti naţionale a legăturilor acelora dintre oameni, ca suflete vii răspunzătoare, dăruite cu nemurire, şi fiinţa dumnezeiască veşnică din care ele pornesc după învăţătura revelată cuprinsă în cărţile sfinte şi lămurită prin apostoli, prin Sfinţii Părinţi şi prin teologii celor d'intâiu timpuri.*

Astfel am înţeles menirea mea; această concepţie mi-a impus-o subiectul însuşi când s'a desfăcut înaintea mea, şi eu am căutat a-i dà expresie în această carte.

Mulţi vor dorì alte judecăţi, în anumite momente ale dezvoltării vieţii noastre bisericeşti. Fiindcă îndrăznesc a se deosebì în felul lor de credinţă şi închinare, teologii trebuie să stăruie mult asupra legitimităţii acestei deosebiri. Fiecare din punctul său de vedere poate aduce argumentele sale, şi credincioşii sânt obişnuiţi a le primì. Ele nu pot aveà însă aceiaşi valoare pentru cel care a prins o viaţă şi o urmăreşte fără alt principiu decât al constatării răbdătoare, aşà cum înaintea lui se desfăşură cursul ideilor şi al împrejurărilor. Faţă de adevărurile credinţei, adesea tâlcuite în feluri ce nu se asamănă, punctul său de vedere îl are şi neamul care dă Bisericii un caracter naţional. Un conflict se întâmpină adesea între rigiditatea doctrinei şi relativitatea primirii ei de acel neam, fără de care primire însăşi ideia Bisericii naţionale dispare. Istoricul vede acest conflict; el nu se dă de o parte sau de cealaltă,- între altele şi pentru aceia că din acest conflict tocmai se desface o formă particulară a vieţii, pe care el trebuie s'o

zugrăvească, formă care ţinteşte nestrămutat la cer, dar îşi are, şi trebuie să-şi aibă, rădăcinile în pământ. Şi, când ramurile se răsfiră sus, el nu va ţineà atâta socoteală de această dezbinare, atunci când vede acelaşi trunchiu, aceleaşi mijloace de hrană din acelaşi pământ, şi când ştie că în aceiaşi clipă după aceleaşi legi şi ramurile cele mai depărtate vor aveà aceleaşi flori şi vor dà aceleaşi roade.

Laude nu aştept, şi n'am nevoie de ele. De un lucru aş dorì să fiu cruţat, de acele procese cu privire la amănunte, care nu scad o carte, ci arată punctul de vedere scăzut al specialistului care se improvizează judecător. De orice adausuri şi observaţii competente voiu ţineà seamă însă la o ediţie viitoare, — dacă se poate aşteptà aşà ceva în împrejurările actuale, încă aşà de nenorocite.

N. IORGA.

26 Octombre 1908.

INTRODUCERE

I.

Începuturile vieții creștine la Dunăre.

Romànii se coboară din amestecul autohtonilor, adecă aĭ băștinașilor Iliri și Traci, vechii locuitori ai peninsulei balcanice, moștenitorii, sau, am puteà zice, moștenii ei, cu elemente din Imperiul roman, cari, de seminții deosebite, se deprinseseră a vorbi limba latină a poporului de jos.

Tracii și Ilirii au trăit și au murit, afară de excepții rare, în legea lor păgână. Această lege cuprindeà închinarea puterilor naturii: cerul înainte de toate, cu lumina zilei, început al tuturor lucrurilor și veșnic îndemn la viață, dar, în același timp, credința, nespus de puternică și gata de orice jertfe, în viața veșnică a sufletului omenesc. Acești strămoși mai bătrâni ai neamului nostru n'aveau, după cât știm, nicio închipuire de Iad și de Raiu, lăcașuri de petrecere dureroasă saŭ senină și răsplătitoare a sufletelor desfăcute din trecătorul trup pământesc; ei nu se așteptau la o judecată a lui Dumnezeu asupra faptelor săvârșite în viață, o judecată de pe urmă care să despartă pentru vremi fără sfârșit pe vrednici de nevrednici și pe cei buni de cei răi. Ei erau siguri însă că dincolo de nori și de albastrul văzut al cerului este sălaș de veșnicie netulburată pentru ostașul bun, pentru femeia gospodină, care a dat feciori voinici

neamului, pentru toţi cei ce au murit fără să-şi fi înjosit mândria şi să-şi fi pătat cinstea. Cu deosebită râvnă doriau de această Împărăţie a cerurilor; cel ce se năşteà erà căinat în leagănul său pentru suferinţele care-l aşteptau, iar înaintea mortului se cântau cântece de bucurie pentru izbăvirea lui din năcazuri şi intrarea lui în fericirea ce nu mai are margeni. Şi, când neamul voià să trimeată la cer un sol cu veste de durere şi cu chemare de ajutor, fiecare erà vesel să fie ales de sorţi pentru a fi zvârlit prin aierul sfânt al zilei şi, căzând, să moară în vîrful suliţelor ce-l aşteptau, jos.

Coloniştii aduşi de Traian, întemeietorul Daciei romane, ca şi aceia cari, înainte de dânsul, se aşezaseră în provincii mai vechi ale Romei cuceritoare, Iliria şi Moesia, veteranii din legiunile care, acuma, nu mai aveau un caracter curat roman, din punctul de vedere al neamului, — erau păgâni în cea mai mare parte. Acest păgànism n'aveà a face insă, în de obşte, cu păgânismul rafinat, filosofic, al oamenilor învăţaţi din Imperiu, cari-şi hrăniau sufletul cu vechea filosofie elenică, tălmăcind în abstracţiile ei sublime vechile superstiţii şi legende, vechile alegorii naive ale popoarelor de pe malurile fericite ale Mării Mediterane. Tot aşà de puţin sămănà cu acel cult italic primitiv ce consistà din închinarea simplă a bunilor zei cari ocrotesc plugăria. Păgânismul acestor locuitori mai noi ai ţerilor dunărene erà alcătuit din două elemente: unul formal şi celalt real, adânc înrădăcinat în suflete, pe care le stăpâniă cu desăvîrşire. Elementul formal erà cerut de Stat şi datorit lui de fiecare bun cetăţean, de fiecare supus credincios şi recunoscător al Împăratului ce dă pace şi ocrotire, de fiecare «patriot», am zice astăzi: oricine trebuià să aducă în tabără, în piaţa publică, în cuprinsul luminos al templelor, jertfă zeilor militari, zeilor sprijinitori ai Împărăţiei, zeilor cari, înainte de a se urcà în Olimpul plin de oaspeţi al oficialităţii, avuseră pe pământ fruntea încinsă cu laurul Cesarilor şi, în sfârşit,

—adecă mai ales—, zeului care stăteà în acea clipă pe Scaunul împărătesc. Atâta cereà Cârmuirea, și orice ar fi crezut cetățeanul roman în sinceritatea și intimitatea vieții lui, orice ar fi săvârșit el între păreții casei lui nu mai priviă pe dregătorii împărătești.

Cu atâta însă, cu formulele, gesturile și actele prevăzute de legile și regulamentele din departamentul de Stat al Religiei, nu se satură sufletul omenesc, care, în ceia ce privește credințele religioase, cere lucruri minunate și mai presus de închipuirea obișnuită, cere amestecul necontenit, nevăzut, și mai ales văzut, al zeilor în mișcarea și călăuzirea lumii, cere minuni și farmece, taină și revelație. Astfel la acești Romani, de obârșii foarte deosebite, aveau o mare trecere, nu fabulele vechi ale Lațiului, ori zimbitoarea mitologie armonioasă a Helladei, ci miturile sălbatece, sumbre, orgiastice, pline de zgomot, de desfrâu, de dureri mari și de bucurii supraomenești ale Asiei pătimașe și superstițioase, de unde au venit pe rând toate bețiile și toate entusiasmele. De aceia pietrele de mormânt ce s'au găsit până astăzi între hotarele Daciei sau ale Moesiei pomenesc adesea, ca ocrotitor dincolo de mormânt, pe marele zeu Mithra, care se bucură de sângele jertfelor revărsat în groapă, pe zeița Isis, a tainelor Egiptului milenar, pe o sumă de zei mărunți ai Asiei Mici și ai Siriei.

Pentru taina cuprinsă în ele, pentru jertfa lui Dumnezeu făcut om, prigonit, bătut cu vergi, înțepat cu sulițe, adăpat cu oțet și mort de moartea rușinoasă a crucii tâlharilor, pentru făgăduința unui cer de pașnică fericire se răspândise între aceiași coloniști și veterani, chiar din ceasul d'intăiu, creștinismul, venit din aceleași părți ale Asiei apropiate. El mai vorbià sărăcimii, din care mai ales se alcătuiau locuitorii cei noi ai provinciei, prin învățătura dreaptă a egalității oamenilor între sine, ca fii ai aceluiași Dumnezeu-părinte, ca frați meniți să ducă o frățească viață de iubire între sine, prin sfaturile de iertare a greșelilor, pentru care așà de adese ori omul e atât de puțin vinovat și răspunzător,

prin pilda vieţii comune, în aceiaşi casă, dacă se poate, la aceiaşi masă, cu aceiaşi vistierie, la care ajutase fiecare după mijloacele sale. Cu cât creşteà numărul mărturisitorilor, al *martirilor*, cari nu se mulţămeau să creadă într'un singur Dumnezeu, în Treimea prin care se înfăţişează Fiul dumnezeiesc, jertfit pentru păcatele oamenilor, ci simţiau o datorie, şi, încă mai mult, o bucurie deosebită, să proclame această credinţă, refuzând jertfa legală şi declarând, în auzul tuturora, învăţătura cea oprită, gata să primească apoi loviturile şi moartea, prin care se încununà viaţa de pe pământ şi se deschideà triumfal cealaltă, — cu atâta se îmbulzeà lumea romană la altarele mărunte, de piatră aspră, la chipurile simbolice ale mielului blând, purtând crucea suferinţii, la catacombe şi alte peşteri şi ascunzători ale creştinismului prigonit pentru că, singur între toate legile, negà cultul oficial şi rănià în inimă Statul însuşi.

Traian s'a văzut silit să orânduiască urmărirea creştinilor din Asia Mică, nu pentru credinţa lor, ci pentru rebeliunea făţişă împotriva codului religios al Imperiului. Din Asia Mică, unde un om ca Pliniu-cel-Tânăr, fruntaş între cărturari, erà silit să lovească în creştini, veniseră destui colonişti în părţile Dunării. Ştim ce putere a căpătat religia lui Hristos mântuitorul de oameni în Galia, de unde iarăşi veniră oaspeţi în număr mare. Dalmaţii, cari dădură lucrători pentru minele de aur şi de argint ale Daciei, veniau dintr'o provincie cunoscută pentru vechimea trecutului ei creştin [1]. De alminterea, «biserici» creştine, tovărăşii religioase secrete, cluburi revoluţionare religioase, întemeiate după modelul celor iudaice, foarte vechi, erau răspândite de-a lungul tuturor drumurilor de negoţ, şi orice negustor, orice călător convertit la creştinism, aveà ca o datorie sfântă să câştige, în cursul tuturor drumurilor sale, aderenţi noi la credinţa sa.

Marea e priincioasă şi circulaţiei mărfurilor şi străbaterii ideilor. Astfel, încă de curînd, Dobrogea de astăzi, zisă pe

[1] Diehl, *En Méditerranée*, p. 32 şi următoarele.

atunci Scythia Minor, țara cea mică a Sciților, avù creștini în porturile ei, destul de înfloritoare, dela Pontul Euxin, Marea Neagră a noastră. În veacul al III-lea poate, în al IV-lea de sigur, creștinii aceștia din Sciția Mică își avură alcătuirile și bisericile lor, pe urma cărora dăm, prin săpături, în timpurile noastre. Spre acest țerm se îndreptà însă dela sine o bună parte din viața economică a Daciei și a Moesiei, și, în legăturile dese pe care le aveau negustorii din porturi cu locuitorii orașelor din interior, creștinismul trebuià să folosească, răspândindu-se și mai mult [1].

Nici Dacii, nici ceilalți Traci și câți Iliri mai erau neromanisați nu puteau să rămâie în afară din frăția creștină ce se închegà tot mai bine pe pământul lor. Legea cea nouă se potrivià în multe privinți cu legea lor cea veche, pe care stăpânii cei noi o răspinseseră la sate și căutaseră s'o nimicească [2]. Aceiași sete de jertfă, acelaș despreț pentru viață, scurt loc de ispășire din care ai datoria să pleci cât mai curând, aceiași râvnă pentru lăcașul ceresc al veșniciei sigure, aceiași credință într'un singur Dumnezeu de lumină, aceiași taină și aceiași frăție. Astfel semnul crucii îl făcură tot mai des degetele aspre ale ciobanilor și vânătorilor, ale plugarilor și pribegilor rătăcitori din neamurile surgunite prin sate și cătune, care însă stăpâniseră odată peninsula balcanică.

În creștinism ca și în limba latină vulgară, a obștii poporului, găsiră învingătorii și învinșii, stăpânii noi și cei vechi ai acestor locuri, acea unitate sufletească ce corespundeà unității politice rezultate din cuprinderea în margenile aceleiași Împărății, și trebuià să-i corespundă pentru

[1] Broșurile arhiepiscopului catolic Netzhammer cuprind folositoare observații cu privire la antichitățile creștine din Dobrogea. V. mai ales aceia despre Axiopolis și Troesmis.

[2] De aici: *păgân* dela *paganus*, locuitor in sate. Tot așà și in alte limbi neolatine. Cuvântul a fost imprumutat dela Români de alte neamuri; d. ex. ungurescul *pogány*.

ca din cetățenii și supușii aceluiași Stat să se formeze pe încetul unul și același popor, care e al nostru.

Legea creștină erà și prigonită și sfioasă prin sine însăși, disprețuitoare de publicitate, negligentă în scris și săpat inscripții. De aceia, pe când păgânii iese la iveală cu ale lor, creștinii nu ni-au lăsat putința unei recolte și pe acestălalt câmp. Să se mai adauge, pentru a lămurì această lipsă, și faptul că bogăția celor d'intâiu li îngăduià cheltuieli de pomenire pe care sărăcimea obișnuită a creștinilor, nu numai că n'aveà de ce să le facă, dar nici nu puteà să le poarte.

În limbă însă au rămas dovezi despre vechimea creștinismului românesc, care, departe de a fi împrumutat dela neamuri mai nouă în cultură decât noi, ca Bulgarii, a fost unul din mijloacele prin care s'a întemeiat poporul nostru al Românilor. Astfel divinitatea unică, stăpânitoare și făptuitoare singură a lumilor, e însemnată, prin unirea a două cuvinte latine, Dumnezeu; Mîntuitorul, *Christus*, e *Crest*, de unde derivatul *creștin* — necredinciosul fiind *păgân*, «paganus»; pentru religia cea nouă se păstrează cuvântul vechiu, din vremea când Statul hotărià și în cele sufletești, *lege* [1]. Sfinții, ridicați mai presus de ceilalți creștini ce au fost, prin viața lor de bunătate, de ajutorare a oamenilor, de mărturisire a credinței cu fapte, au la noi nume care arată originea lor latină: Sânziene, Sânziana, Cosânzeana, Sântion (Sf. Ioan), Sântămăria, Sâmpietru, Sângiordz, Sânvăsiiu și Sânmedru (Sf. Dumitru), Sânnicoară (Sf. Nicolae), Îndreiu,— din vechiu, de bună samă: Sântîndreiu; Sântoader. *Călindariul* e și el roman. Latin e și *inger*, din *angelus*. Locul de adunare al credincioșilor, după biruința ultimă, în vechiul sălaș al autorității profane, cucerite sau izgonite, se chiamă *beserecă*, *biserică* — din «basilica», și semnul credinței celei nouă sună ca în latinește: *cruce*. *Popa* sau *preotul* (lat.

[1] V. și Sextil Pușcariu, în n-l jubilar al «Candelei» din Cernăuți.

popa, presbyter) fac slujbă. Serviciul divin, slujba dumnezeiască nu erà încă destul de bine aşezată în cele d'intâiu timpuri ca să se fi putut transmite din ele numiri latine; *serbătoarea* e însă din comoara latină a limbii, care a dat nume şi pentru soroacele postului: *căşlegi*, *cărnelegi*, *lăsat de sec*, *miezipăresimi* şi *păresimi*; este discuţie în privinţa originii cuvântului *Crăciun*, pe care unii mai noi caută a-l derivà din greceşte chiar[1], dar nu poate fi niciuna cu privire la originalul latin al cuvântului *Paşti* şi al cuvântului *Rusalii*; serbătoarea din fiecare săptămână, *Dumineca*, e «dominica». *Botezul* ca şi *cuminecătura*, două din numele tainelor creştine, sânt iarăşi venite din latineşte[2].

II.

Cele d'intâiu orânduieli bisericeşti în părţile noastre.

Până la Constantin-cel-Mare, care, printr'un şir de măsuri, luate cu un deosebit simţ politic, ajunse a da Imperiului o formă religioasă creştină, nu puteà fi vorba la Dunăre, unde împlântarea creştinismului erà mai nouă, de aşezarea unei ierarhii a legii care luptà cu toată puterea hotărâtoare a oficialităţii. Creştinism fără episcopi canonici a fost cu putinţă aici şi peste o mie de ani dela aceste timpuri întunecoase, cu atàt mai mult atuncea: religie prinsă dela o bucată de vreme în forme stricte şi sfinte, imutabile şi eterne, el a putut trăi, în anume locuri şi împrejurări, până foarte târziu şi fără ele. Darul hirotoniei, «punerii mînilor» asupra preoţilor şi darul sfinţirii lăcaşurilor sfinte — sarcina cercetării lor are mai puţină în-

---

[1] Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine*, I. pp. 251-2; *Conv. lit.*, 1903, p. 640; Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 222.
[2] V. G. Chiţu, în *Columna lui Traian*, 1882, pp. 425 şi urm., 607 şi urm.

semnătate şi se lasă dese ori la o parte — le exercitau atunci preoţi mai bătrâni şi singurateci, călugări vestiţi pentru evlavia lor. În acest timp, de alminterea, episcopii — al căror nume e nou — cei vechi ziceau *piscup* şi, slavoneşte, *Vlădică*, «stăpân» —, se alegeau, cum se ştie, de cetăţenii unui oraş, de poporănii unei biserici, şi ei puteau fi ridicaţi oricând din rândurile mirenilor, fără a fi sfinţiţi măcar în forme canonice reale.

Astfel de păstori sufleteşti au fost, neapărat, din cele mai depărtate timpuri, în oraşele vecine cu noi, care s'au mai păstrat după retragerea dregătorilor şi a legiunilor din Dacia, adecă în oraşele dela Mare şi în cele dela Dunăre, ceia ce înseamnă de pe malul drept al acestei ape. Ei nu par să fi existat însă la venirea în părţile noastre a Goţilor, cari erau încă, în clipa năvălirii, păgâni, de şi episcopul Teofil al «Goţilor» iea parte la sinodul ecumenic din 325. Goţii aveau însă în mijlocul lor un mare număr de robi luaţi în cursul expediţiilor prădalnice pe care le făceau pe Mare în Asia Mică, provincie creştină clasică. Dintre aceştia s'a ridicat Ulfila, care a dat barbarilor creştinismul arian, eretic faţă de hotărârile sinoadelor chemate, patronate şi presidate de Împăraţi. Pentru ai săi Ulfila, care a tradus Biblia în limba gotică şi a întemeiat astfel literatura germană, e un om mare. Pentru noi şi alcătuirile noastre bisericeşti el are însă numai însemnătatea că a strămutat la arianism pe cea mai mare parte din creştinii, fără deosebire de naţie, cari locuiau în părţile dunărene. Pe urma lui găsim în marea cetate a Durostorului, Drâstorul scriitorilor noştri mai vechi şi Silistra de astăzi, un episcop arian, de origine latină însă, cum îl arată numele, pe Auxentius; el a scris şi viaţa lui Ulfila care, l-a învăţat şi i-a dat şi darul episcopal[1].

Arianismul dunărean şi balcanic, sprijinit pe puterea Go-

---

[1] V. *Auxentii Dorostorensis epistula de fide, vita et obitu Wulfilae*, de Friedrich Kauffmann (teză; Strassburg, 1899).

ților, a căror partidă păgână, represintată prin Atanaric judele, prigonitor de creștini — atunci se pomenesc pe pământul nostru mucenici, ca Sava și Nichita, cu nume latino-grecești —, a durat cât și această stăpânire. Cu Alaric, Goții de Apus sau Visigoții s'au strămutat, fără a lăsă urme de niciun fel, în Italia; tot așă au făcut apoi și Ostrogoții, supt regele Teodoric, care stătuse un timp, în tinereța sa, la Novae, Siștovul din zilele noastre, patria mucenicului Lupus, unde, iarăși, a fost, neapărat, și un al doilea episcop arian, pe lângă cel din Durostor, și unul și altul fiind pentru amândouă malurile Dunării. La anul 500 arianismul își încheiase stăpânirea în aceste Ținuturi.

Imperiul însă nu puteà să stăpânească de fapt în asemenea depărtate părți de margine, și astfel erà și domn în ale lumii episcopul, mai mult sau mai puțin ortodox acuma, și în stare să meargă la sinoadele din orașele mari ale Răsăritului, unde se hotăriă, după placul Împăraților schimbători, normele credinții. Ce traiu duceau astfel de episcopi dela hotare știm după Viața Sf. Severin, care a păstorit în Panonia, cu puțin timp înnainte de căderea Romei supt Odoacru regele herül. El are grija orașului, care e în adevăr *al său*, supt toate raporturile; chiamă poporul, îl judecă, îl pedepsește, îi dă sfaturi politice; scrie către regele barbar vecin, îl spovedește, îl lecuiește, îl face să respecte legea creștină, în care acesta nu crede; dar mai ales, pe lângă atâtea dovezi de înțelepciune, face minuni și împarte preziceri, pentru toți și pentru toate. Prin el se mai ține în astfel de locuri amenințate cevà din gospodăria, din pacea, din limba, din cultura Romei, izgonită ca stăpânire de către barbari, cari, ei, nu știu să stăpânească, ci numai să stoarcă și să apese în vechi forme naive și crude.

Ca și în Naissus, Margus și Viminacium din regiunea sârbească, în Sirmium și Singidunum dela Sava și Drava, în Serdica, Sofia și Odessos-Varna din părțile bulgărești, episcopii hotăresc toate și în *marginea* moesică, la Nicopolis

pe Iantra, la Novae, la Durostor, unde se întâlneşte şi un nou mucenic, Emilian [1]. Ei rămân ortodoxi în acest veac al V-lea când Împărații apleacă spre doctrina eretică nouă a lui Eutyches, monofisitismul. În păstrarea tradiției aşa cum o hotărâse mai de curând soborul din Chalkedon, aceşti episcopi sânt sprijiniți de poporenii lor şi, ceia ce li foloseşte mai mult, de soldații luați din mijlocul lor pentru apărarea de barbari, cari roiesc încă dincolo de Dunăre, a acestor cetăți [2].

Cel d'intâiu Împărat de Răsărit, care, cucerind o bună parte din malul stâng al Dunării, încearcă a cuprinde în forme strict ierarhice acest separatism bisericesc, e marele Iustinian, la jumătatea veacului al VI-lea.

Încă înainte de a fi înlăturat stăpânirea Ostrogoților în Italia, în 535 Iustinian iea arhiepiscopului de Salonic, vicariŭ statornic al Scaunului roman în părțile dunărene şi balcanice, care se țineau încă de acesta, situația sa de suprem cap bisericesc şi o dă unui nou prelat, a cărui reşedință o statornicì el la Tauresium, locul său de naştere, numit de el, ca restaurator, Prima Iustiniana.

Această arhiepiscopie n'avù însă mai mult viitor decât însăşi stăpânirea cea nouă bizantină la Nordul Dunării. Peste câtvà timp, Patriarhia constantinopolitană, legată în dezvoltarea ei de Imperiul de Răsărit, smulgeà Romei drepturile ei asupra acestor provincii.

Nu trebuie să se creadă însă că această usurpare, potrivită, de altfel, cu situația geografică şi cu toate celelalte împrejurări, ar fi avut efecte reale asupra vieții bisericeşti din părțile noastre. Infiltrația slavă a rămas şi ea fără resultate deocamdată. La noi ca şi în Panonia, barbarii cei noi putură cunoaşte şi primì, în mare parte, creştinismul,

[1] *Chron. Pascale*, I, 549.

[2] V. Marcellinus Comes şi Victor Tonnenensis, la Mommsen, *Auctores antiquissimi*, pp. 98-9, 190. Cf. a mea *Geschichte des rum. Volkes*, I, p. 102 (unde e de scos numele lui Vitalian).

pe care îl duseră cu ei în peninsula balcanică, unde găsiră un şi mai puternic substrat creştin. Astfel şi dincolo de hotarele stăpânirii de fapt a Bizanţului, aceiaşi religie, reprezintată de episcopii dunăreni, uniă pe locuitorii deosebitelor ţeri. Aceşti episcopi păstrau, de alminterea, rostul lor de cârmuitori în oraşe, şi, în veacul al VII-lea, când, supt Împăratul Mauriciu, Romani din Constantinopol şi barbari dela Dunăre erau în veşnică luptă, episcopul de Novae avù aceiaşi situaţie ca odinioară Sf. Severin sau episcopii sârbi în vremea năvălirilor hunice [1].

O schimbare a condiţiilor religioase în părţile locuite de Români se petrece numai atunci când Bulgarii uralo-altaici, veniţi, spre sfârşitul veacului al VII-lea, prin Sciţia Mică în mijlocul Slavilor mesici, trec la creştinism, în formă latină întâiu, apoi în cea firească răsăriteană, supt Ţarul Boris, botezat acum Mihail, la sfârşitul veacului al IX-lea.

Biserica ceà nouă a Bulgariei creştine prin voinţa stăpânitorului ei, n'aveà o organizaţie deplină; un episcop stăteà pe lângă Ţar, care începeà să aibă ambiţii mai înalte. Despre fiinţarea episcopiilor dunărene sau despre cei cari ar fi ocupat Scaunul lor de păstorie, n'avem nicio ştire. În ce priveşte pe Români, cari se pot privì acuma ca un popor cu totul format, ei păstrau şi mai departe legăturile lor bisericeşti cu malul drept al Dunării. Dela un timp, Biserica bulgărească şi-a avut cărturarii şi caligrafii ei, cari imitau, după putinţă, strălucita viaţă culturală a Bizanţului grecesc. În slova cea nouă, zisă cirilică, începù a se scrie prin aceste Ţinuturi care până atunci stătuseră în afară de hotarele civilizaţiei bisericeşti, ce erà pe atunci şi civilizaţia de căpetenie.

Totuşi, şi în zilele mai luminate ale Ţarului Simion, care căutà şi nădăjduià să ajungă Împărat în Constantinopol, Biserica Bulgariei erà însăşi preà slabă în ceia ce priveşte

[1] Teofilact, ed. Bonn, pp. 273-5 şi Teofan, pp. 423-5.

viața culturală pentru ca să poată determină la noi începerea unui curent de cultură slavonă împrumutată. De bună seamă că atunci au pătruns la noi cuvintele slave sau slavo-grecești care numesc părțile slujbei, cărțile întrebuințate în ea, felurile rugăciuni și cântări, în scurt, toate amănuntele bisericești. Dar într'aceasta și învățarea pe de rost a Crezului, a Tatăl-Nostrului, a unor «molitfe» mai obișnuite în limba slavonă, așà cum o vorbiau pe atunci Bulgarii slavizați, se încheie înrâurirea exercitată asupra noastră supt raportul bisericesc de vecinii de peste Dunăre. O stăpânire politică a lor asupra noastră, care ar fi crescut înrâurirea, n'a existat, cu toate că mulți învățați, străini și români, cred într'însa. Țerile noastre erau atunci acoperite de mlaștini și păduri, și cele câteva sate ascunse în poiene nu erau în stare să ațâțe pofta de cucerire a nimănui. Trebuie să spunem că raza culturii mai înalte se opriă cu totul la hotarele noastre.

Când Împăratul Vasile, zis Bulgaroctonul, fiindcă a măcelărit Bulgari cu miile, mântuì, — supuind regiunile apusene, unde se adăpostiseră cei din urmă apărători ai neatârnării, — cu supunerea, cu distrugerea Țaratului bulgăresc, el trimese (1019) un arhiepiscop grec, Ioan, în Bulgaria, în Capitala ultimilor Țari de Apus, Ohrida, și organiză din nou, cu prelați din Bizanț, Biserica țerii supuse. Avem actul lui de orânduială (1020), și din el se vede limpede că părțile noastre erau în strânsă atârnare ierarhică de episcopii din Silistra și Vidin, cari înlocuiseră pe cei din aceiași Silistră-Durostorum, din Novae și din Viminacium [1].

Astfel, preoții noștri făcură, în veacurile al XI-lea și al XII-lea, drumul la aceste două centre bisericești bizantine pentru linia Dunării bulgărești, întocmai așà precum urmașii lor făceau același drum în veacul al XVIII-lea, când mai ales Vidinul împărțiă hirotonii ieftene după răspun-

[1] *Byz. Zeitschrift*, II, pp. 42-6.

derea unei taxe fixe şi învăţarea, mai mult sau mai puţin neîndestulătoare, a câtorva rugăciuni străine.

O nouă eră pentru Biserica noastră începe, în sfârşit, cu întemeierea celui de-al doilea Stat bulgăresc, al Asăneştilor. Nu e nicio dovadă că el ar fi cuprins în sine şi părţi de dincoace de Dunăre; luarea-aminte a Împăraţilor eră îndreptată, de alminterea, nu asupra smârcurilor şi pădurilor de sălcii de pe malul stâng al Dunării, ci asupra bogăţiilor şi strălucirii Bizanţului. Totuşi de episcopii bulgari dela Dunăre din această nouă epocă, numiţi de Patriarchul din Târnova, care a fost recunoscut, o clipă, de Papa, au fost mai strâns legate judeţele româneşti din apropierea râului şi, prin ele, Românii din Ţinuturile celelalte. Acum mai ales a pătruns la noi influenţa slavonă în Biserică, precum în aceiaşi epocă s'a întins o influenţă bizantino-slavă asupra Statului.

Ca punct prin care s'a făcut în cea mai mare parte înrâurirea trebuie să se însemne Ţaratul bulgăresc separatist care se întemeiază în părţile Vidinului la sfârşitul veacului al XIII-lea, după ce se încheie şirul marilor Împăraţi şi începe, odată cu decadenţa, şi sfărâmarea Împărăţiei. Pe acolo, în regiunea din stânga Oltului, unde până pe la 1300 a fost un Voevodat deosebit, a pătruns curentul de cultură religioasă bulgăresc, care se desfăcuse el însuşi din largul fluviu, cu depărtate izvoare, al culturii ortodoxe bizantine.

În curând însă năvălirea turcească eră să schimbe multe, şi, între altele, ea a sfărâmat vatra acelei culturi din Târnova, unde un patriarh Eftimie întemeiase o şcoală vestită şi a risipit în toate părţile flacările, din care s'a aprins apoi foc şi pe vatra noastră. Iar, în acelaşi timp, episcopiile bulgăreşti rămaseră aşa de îngustate în rosturi şi venituri după ce subaşii turci se aşezară în reşedinţele boierilor bulgari, guvernatori de provincii, încât ei fură bucuroşi să se strămute la noi, cu situaţia lor ierarhică, cultura şi talentele lor.

Astfel se ajunse, cu treizeci de ani înnainte de ultima luare a Târnovei de către Turci, la întemeiarea celei d'intâiu episcopii canonice a Românilor, cari până atunci, în Domnia cea nouă «a toată Țara-Românească», formată puțin după anul 1300, ca și în părțile supuse încă Ungurilor și Tatarilor (Ardealul, părțile unguresti și viitoarea Moldovă), avuseră numai Vlădici-egumeni, stând prin locuri ferite, în schituri de lemn, unde-i căută evlavia oamenilor ca și nevoia clericilor de a căpătă, din mânile lor, necanonice, de sigur, dar singurele întinse spre binecuvântare, hirotonia. De astfel de episcopi e vorba când la 1234 Papa se plânge că în episcopia sa românească, a Cumanilor, — cum vom vedeà în părțile Buzăului, Putnei și Bacăului —, «falsii episcopi», *pseudo-episcopi*, zice scrisoarea, ai Românilor au ispitit la ei și pe «unii din regatul Ungariei, Unguri ca și Germani și alți catolici, cari vin la ei ca să rămâie statornic și alcătuiesc unul și același popor cu Românii», adecă locuitorii târgurilor de munte pe care străinii de altă lege le întemeiaseră de curând [1].

---

[1] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, pp. 60-1: «a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus universa recipiunt ecclesiastica sacramenta, et nonnulli de regno Ungariae, tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi, morandi causa cum ipsis, transeunt ad eosdem et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walachis», etc.

Pentru acestea toate, v. și buna expunere a păr. C. Auner, «Câteva momente din începuturile Bisericii române», Blaj, 1902.

CARTEA I-a

EPOCA SLAVONĂ.

PARTEA I-a.

INTEMEIAREA IERARHIEI EPISCOPALE ȘI A VIEȚII MĂNĂSTIREȘTI.

CAP. I.

Lupta catolicismului cu Vlădicii de schituri pentru luarea în stăpânire a țerilor românești.

Necunoscuții *pseudo-episcopi*, Vlădici de schituri, cu obârșie necanonică, de după anul 1000 nu erau în stare să apere ortodoxia răsăriteană, împrumutată de peste Dunăre, împotriva încălcărilor, tot mai îndrăznețe, ale catolicismului apusean, care căpătă încă dela sfârșitul veacului al XIII-lea, deci atunci când nu se simțiă noua înrâurire religioasă a Statului bulgăresc înviat, apărători și propagatori prin armă, căpitani de cruciată prin țerile schismaticilor, în regii unguri cari veniră la tron după ridicarea Ungariei din suferințele năvălirilor tătărești.

La 1222 regele dădeà voie cavalerilor teutoni, călugări și ostași, cruciați în toată activitatea lor, pe cari-i așezase în părțile Bîrsei, în jurul Brașovului, să treacă peste munți pentru a supune, zdrobind puterea Cumanilor, stăpânitorii noștri de atunci, Ținuturile românești până la Dunăre și la Siretiu, până la hotarele Bulgarilor și ale Rușilor[1]. Tot odată ei trebuiau să facă și din barbari, dacă se poate, dar mai ales din Românii supuși lor, fii credincioși ai Bisericii catolice, reprezintată în aceste locuri de hotar de arhipreotul, neatârnat de autoritatea episcopală, al Teutonilor.

---

[1] Zimmermann-Werner, I, p. 16, no. 27; p. 18 și urm., no. 31.

Peste puţin însă, cavalerii trebuiră să părăsească ţara, pe care regele Ungariei, pus pe gânduri de progresele lor, găsì cu cale să li-o iea îndărăt; din opera Teutonilor rămase o singură urmă, *cloaşterul* (Kloster) catolic din Câmpulung, care se aflà pe alt loc — acela cunoscut şi astăzi supt acest nume — decàt biserica mai târzie a Sfântului Iacob. Sarcina convertirii locuitorilor de peste munţi fù încredinţată acum unui legat pontifical, trimes special şi statornic al Papei, care erà însuşi primatul Ungariei, arhiepiscopul de Strigonia sau Esztergom. Un «principe» cuman, — de bună seamă, nu Român supt stăpânirea cumană, ci Cuman de sânge —, alergă la el în Ardeal şi-i oferì supunere în cele duhovniceşti ca şi în cele politice. Arhiepiscopul Robert venì cu o întreagă oaste ungurească, în fruntea căreia se găseà Bela, fiul regelui. Cumanii, supt ameninţarea săbiei, se botezară cu grămada, şi un călugăr predicator, un Dominican, fost prior în Ungaria, fù numit episcop în diecesa munteană, care se numià a Cumanilor. Secuii din Ardeal erau uniţi cu barbarii de curând convertiţi şi cu Românii de pe plaiuri, cari însă fireşte că nu-şi părăsiră pe Vlădicii lor, supt cârja noului episcop. Pentru Români trebuià ca Teodoric, care, fireşte, stà tot în Ardeal, să aleagă un sufragant din mijlocul lor chiar, care să trăiască în aceste părţi transalpine ale noastre [1]. La urmă, însă, el îşi luă reşedinţa în noua cetate a Milcovului, pe apa cu acest nume.

Peste cîţivà ani, tot Dominicanii, pornind din noua cetate a Severinului, clădită de Unguri pentru a se împotrivì din zidurile ei Bulgarilor Vidinului, predicau în mijlocul Românilor din judeţele oltene. Erà vorba de o cruciată convertitoare împotriva Ţarului Ioan Asan şi de întemeiarea, la 1238, a unei episcopii catolice a Severinului [2].

[1] Zimmermann-Werner, I, pp. 60-1. Cf. *Studii şi documente*, I-II, p. XI şi urm.

[2] Hurmuzaki, I, pp. 134, 153 şi urm., 164-5, 175 şi urm.

Năvălirea Tatarilor sfărâmă toate aceste planuri frumoase, așà de grele de îndeplinit. Milcovul fù nimicit. Dacă, după plecarea barbarilor, regele ar fi izbutit să facă din teritoriile românești o provincie a călugărilor cruciați din Ordinul Ioaniților sau al Ospitalierilor, cum voià prin 1250, catolicismul s'ar fi aruncat într'un nou atac. Așà însă, Dominicanii își pierdură încrederea în izbânda unei lupte de convertire, și numai într'un târziu, pe la 1279, locul lor erà luat de alți călugări propagandiști, de Franciscani sau Minoriți, cari însă își îndreaptă luarea-aminte mai mult asupra părților unde mai târziu s'a întemeiat principatul Moldovei. Erà și vorba de a se înnoì pentru un Franciscan episcopia Milcovului, dar nu se dădù nicio urmare acestei idei[1].

În veacul al XIV-lea, când regii unguri intraseră în luptă cu Basarab, cel d'intâiu Domn a toată Țara-Românească și stăpân pe amândouă malurile Oltului, ei se gândiră a câștigà prin religie pe Românii îndărătnici în apărarea libertății lor. Data aceasta, din Ungaria vin îndemnuri la Roma pentru înviarea diecesei, și Papa numește, pe rând, după stăruințile regelui, ca episcopi de Milcov pe Franciscanul italian Vito de Monteferreo, pe Augustinul Toma de Nympti, Ungur, pe un Toma, de același neam: un Bernard, Polon, căpătă titlul zădarnic de episcop al Milcovului prin alte stăruinți. Niciunul dintr'înșii nu se încumetă însă a frânge cerbicia «schismaticilor».

CAP. II.

Întemeiarea Mitropoliei Țerii-Românești.

Patriarhia de Constantinopol pierduse, în cele d'intâiu timpuri de existență energică a Împărăției bulgărești nouă, orice gând de a se amestecà în părțile de sus ale Peninsulei Balcanice, unde, de alminterea, nu-i făcuseră loc nici

[1] Hurmuzaki, I, pp. 429-30.

Cesarii bizantini ai celor d'intâiu recuceriri. După Ohrida lui Vasile Bulgaroctonul, păstrată în rosturile ei bulgăreşti mai vechi în ceia ce priveşte atârnarea de dânsa a părţilor dunărene, locuite de Români, venise la stăpânire duhovnicească în aceste regiuni Târnova Asăneştilor. Aceasta avù putere, atâta vreme cât se ţinù şi puterea Statului bulgăresc unic, într'un timp când cu dependenţa ierarhică bisericească se uniă, dela sine, şi o situaţie de atârnare politică.

După moartea lui Ioan Asan, cel mai mare, desăvârşit şi netăgăduit Împărat bulgăresc al Peninsulei, Bulgaria împărătească slăbeşte însă, şi, în acelaşi timp, începe a se sfărâmă, după necesităţile geografice, într'o adevărată Bulgarie centrală, în jurul centrului firesc din Târnova, într'o Bulgarie de către Sârbi, care se apără prin cetatea Vidinului, şi între o Bulgarie răsăriteană, a Mării, care cuprindeà Varna, Kalliakra, ce ajunse o reşedinţă de Ţar separatist, precum şi toată Dobrogea mai restrânsă pe care azi o stăpâneşte Statul român. În această Bulgarie maritimă, încă dela sfârşitul veacului al XIII-lea găsim pe un stăpânitor cu numele de Mircea, care e în bune legături cu Bizanţul înviat, al Paleologilor, restauratorii de ortodoxie, pe cari el se şi sprijină în rivalitatea lui cu Târnovenii. Fiul lui Mircea, Ioan, avù cinstea de a se încuscrì cu Împăraţii constantinopolitani, într'o vreme, când, de altfel, şi Ţarul din Târnova ţineà pe o nepoată a Paleologului domnitor şi numià pe fiul născut din această căsătorie cu numele măritului *Basileus*, Mihail.

E sigur că, în aceste împrejurări, Mircea, fiul şi ginerele său, stăpânitorii ţermului Mării Negre până la gurile Dunării, stătură în legătură de supunere şi cu Biserica patriarhală grecească, adusă înapoi la Constantinopol. În Varna, erau, şi mai de mult, episcopi cu vechiu titlu metropolitan; pentru Ţinutul care se chemase în antiicitate «Scitia Mică», li se dădù un episcop sufragant, care fù aşezat la Vicina, o staţie de corăbii şi loc de schimb cu barbarii dela Nord, cari aduceau grâne şi piei

înaintea negustorilor greci şi italieni veniţi pe Dunăre. Vicina jucà pe atunci rolul pe care mai târziù îl jucă portul Chiliei, care fù genovez întâiu, apoi muntean, moldovenesc şi în sfârşit ajunse în mâna Turcilor, cari-i mântuiră, prin negligenţă, însemnătatea. Astăzi nu mai e nicio urmă din Vicina, pomenită şi în veacul al IX-lea ca Ditzina[1], al cării nume n'are nimic a face cu Măcinul, corect: Mecinul de astăzi, şi care, după mărturia neîndoielnică a portulanelor, a hărţilor de plutire pe care le întrebuinţau negustorii apuseni, din Italia şi Catalonia, erà aşezată, nu în faţa Brăilei, ca Mecinul, ci pe la unghiul de îndoire al Dunării către Răsărit, pe un braţ numit: râul Vicina, între Isaccea şi Tulcea, şi mai curând, dată fiind existenţa acestui braţ supt zidurile ei, în poziţia splendidă, supt toate raporturile, pe care o ocupă astăzi acest din urmă oraş[2]. Ea fù luată de Turci la 1387-8, şi dispărù astfel din istorie[3].

Episcopii de Vicina se păstrează în toată întâia jumătate a veacului al XIV-lea. Unul din ei, Luca, mijlocì trecerea unui mare număr de «Alani», adecă Români, în peninsula balcanică[4]. Astfel ei aveau la aceste vaduri ale Dunării-de-jos şi o oarecare însemnătate politică. Supt îngrijirea lor trebuie să fi stat şi castelele pe care, prin vre-o danie a lui Mircea Bulgarul sau a familiei sale, le aveà Patriarhia constantinopolitană în aceste părţi, între altele Chilia, care nu se ridicase la o însemnătate comercială[5]. De alminterea, Patriarhia era aşà de bine împărţită în aceste regiuni, prin astfel de danii, în care interesul politic aveà mai multă parte decât evlavia, încât Silistra însăşi, şi chiar reşedinţa din Kalliakra a Ţarilor, sânt pomenite între posesiunile patriarhale[6].

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă,* p. 24. Tot aşà în ştirile ruseşti despre «Bârladnicii» cari fac vitejii la Dunăre; *Geschichte des rum. Volkes,* I, p. 184.

[2] *Chilia şi Cetatea-Albă,* p. 47 şi nota 5.

[3] *Ibid.,* p. 63; cf. *Geschichte des osm. Reiches,* I, p. 259-260.

[4] Pachymeres, II, p. 268 şi urm.

[5] Miklosich şi Müller, *Acta Patriarchatus constantinopolitani,* I, p. 95.

[6] *Ibid.*

Pe la 1350 stăpâniă asupra Bulgariei întregi Ţarul Alexandru, cel de-al doilea din noua dinastie vidineană, o rudă şi un prieten al Domnilor Ţerii-Româneşti. Părţile dobrogene, de la Kalliakra până la Chilia, nu se desfăcuseră încă de suut ascultarea lui, pentru a formà din nou un Stat deosebit, al lui Dobrotici [1], care deocamdată se mulţămià şi cu mai puţin [2]. Tatarii, cari stăpâniseră, multă vreme, malul stâng al Dunării, lângă revărsarea ei, avându-şi dregătorii şi vameşii în Cetatea-Albă dela limanul Nistrului, erau în decădere răpede, şi nu se găsise încă o putere nouă care să-i moştenească. E îndoielnic dacă în asemenea împrejurări un episcop de Vicina puteà să-şi mai îndeplinească îndatoririle păstoreşti în acest colţ de sălbăticie veşnic neliniştită. Va fi rezidat pe aiurea, ca un simplu *in partibus*, episcop cu titlu, dar fără reşedinţă, şi el va fi primit cu cea mai mare bucurie rugămintea celui de-al doilea Domn al Ţerii-Româneşti, Alexandru-Vodă, de a venì să se aşeze la el, în Scaunul de Domnie al Argeşului.

Basarab, tatăl lui Alexandru, se luptase cu Ungurii şi-i biruise; fiul biruitorului urmă politica de duşmănie faţă de regele vecin până la 1343, cînd merse în Ardeal şi făcù închinare noului stăpân al Ungariei, lui Ludovic. Totuşi pribegi din Ţara-Românească erau adăpostiţi în regat, şi pacea n'aveà nicio siguranţă: dacă la 1355 Alexandru e numit de Ludovic: «Voevodul nostru transalpin», la 1359 nu i se mai dă acest titlu, ceia ce înseamnă că relaţiile se stricaseră iarăşi [3].

A stà în duşmănie cu regele Ungariei însemnà însă a înlăturà orice legătură cu Biserica lui catolică. Dar Basarab primise la 1327 din partea Papei, care se gândià iarăşi, în adăpostul său francez din Avignon, la cruciata călugărilor ca şi la cruciata cavalerilor, împotriva shismaticilor ca şi

[1] De aici şi numele de Dobrogea, dat de Turci: «ţara lui Dobrotici».
[2] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 51 şi urm.
[3] *Gesch. des rum. Volkes*, I, p. 262.

împotriva păgânilor, îndemnul de a sprijinì legea latină, singura mântuitoare de suflet [1]. Și Bulgaria erà cuprinsă în programul de acțiune convertitoare al catolicismului [2]. La 1345 Alexandru-Vodă, împreună cu mai mulți Voevozi ale căror reședințe nu se pot hotărî cu siguranță, erau priviți ca întorși dela schisma pierzătoare și câștigați pentru confesia romană, cel puțin după mărturisirea unor călugări franciscani cari fuseseră pe la ei și li luaseră declarații ce se lămuresc foarte bine prin nevoile politice ale Țerii-Românești în acel moment [3]. În sensul catolic, Alexandru aveà, de altfel, o îndemnătoare statornică în a doua Doamnă a lui, Clara, care urmase unei ortodoxe, probabil unei Bosniace, care a dat fiului ei numele sârbesc de Vlaicu [4].

Acuma însă, prin 1359, Alexandru nu mai făceà politică ungurească. În Bizanț ajunsese din nou la putere Împăratul Ioan al V-lea, după ce mântuise îndelungata lui luptă împotriva usurpatorului Ioan al VI-lea Cantacuzino (1354). În lupta cu Palamas, ortodoxia se lămurise; varlaamismul, sprijinit de Biserica Romei, care admiteà multe pentru triumful dogmei și al ierarhiei, căzuse zdrobit; nevoia unor veșnice negocieri cu Papa, cășunată de greutățile politice, se isprăvise odată cu înlăturarea definitivă a lui Cantacuzino; în Nichifor Gregoras, bizantinismul religios găsise un teoretician și un polemist. Un spirit nou păreà că pătrunde în vechea clădire amenințată a Patriarhiei. Târnova nu aveà încă pe ultimul și marele ei cărturar; Ohrida, necontenit despoiată, păstrà autoritate numai în părțile macedonene, sfâșiate între mai mulți dinaști sârbi, de tot slabi; Biserica sârbească din Ipec, a noilor Țari și regi, ridicată abia la demnitatea patriarhală, pierduse aproape totul prin moartea, la 1355, a întemeietorului ei, «Împăratul» Ștefan Dușan, «al Roma-

[1] Hurmuzaki, I, pp. 600-1, no. 476; p. 609, no. 483; Zimmermann-Werner, I, pp. 408-9, no. 452; p. 410, no. 454.
[2] Hurmuzaki, I, pp. 647-8, no. 516.
[3] *Ibid.*, pp. 697-8, no. 551.
[4] *Ibid.*, I 2, pp. 158-9, n-le 172-3; cf. pp. 268-9, no. 207.

nilor şi Grecilor». Legătura cu Bizanţul erà astfel impusă lui Alexandru, când el căută să dea o organizaţie ortodoxă Bisericii sale, precum, de alminterea, această legătură se impuse, în aceiaşĭ vreme — deşi numai peste câţiva ani — Despotului sârb Uglieşa, pentru că stăteà în luptă cu Craiul Vucaşin, urmaşul lui Duşan, şi noului Ţar vidinean, după moartea lui Alexandru, Straşimir, pentru că erà înduşmănit cu cellalt fiu al lui Alexandru, Sişman, care stăpâniă în Sofia [1].

Astfel episcopul Iachint de Vicina, care stăteà acum la Argeş, fù cerut de Alexandru şi de boierii săi dela patriarhul de Constantinopol ca Mitropolit al Ţerii-Româneşti. El trebuià să rămàie adecă în ţară, să îndeplinească aici funcţiile obişnuite ale unuĭ ierarh, creând preoţi în adevăr canonici şi sfinţind biserici în care să se poată face slujba potrivit cu dreptul bisericesc. Dar, ca unul ce fusese ordinat, el nu erà să fie pus din nou în Scaun. Nici titluĭ său din Vicina nu aveà de ce să-l piardă: în Ţara-Românească el erà să fie doar numai un *exarh*, un delegat al Patriarhului, pentru a exercità drepturile episcopale, un exarh al *plaiurilor*, care alcătuiau pe atunci stăpânirea de fapt a Voevodului, a «marelui Voevod şi Domn», spun scrisorile patriarhale, al Ţerii-Româneşti, al «Ungrovlahiei» — ca să nu se confunde cu Vlahia balcanică, supusă altor păstori sufleteşti. Iachint era numit, de hatârul Domnului, care, spun aceleaşi scrisori, îl ceruse, «nu odată numai, ci şi de mai multe ori, prin scrisorile sale», «Mitropolit a toată Ungrovlachia», dar fără specificarea locului de reşedinţă, fără crearea unui nou Scaun metropolitan, unei nouă diecese. Mitropolit de Vicina, poate cu drepturi stravechi asupra teritoriilor ce stăteau acuma supt oblăduirea lui Alexandru, el rămâneà cu drepturile sale de până atuncĭ şi situaţia sa anterioară în ierarhia Orientuluĭ, dar căpătà,

---

[1] *Acta Patr.*, I, pp. 551, 560 şi urm.; cf. pp. 577-8.

după stăruința unui nou Domn ortodox, și drepturi metropolitane pe o întindere de pământ, mare, de sigur, dar încă rău definită. O mai pronunțată înoire și o mai deplină orînduială aveau să se facă numai la moartea lui Iachint, cînd Patriarchia făgăduià să sfințească un arhipăstor *anume* pentru țara lui Alexandru, dacă numai acesta și cei cari-i pot fi moştenitori vor da jurământ scris că nu se vor îndreptà spre alt Scaun patriarhal din Balcani și dacă se vor ferì de rătăcirile latine de până atunci[1]. Astfel, prin hotărările Patriarchiei din Maiu 1359 dorința lui Alexandru-Vodă de a face din țara sa un teritoriu ortodox statornicit erà îndeplinită, măcar întru cît îngăduiau canoanele și împrejurările date ale acelui moment.

CAP. III.

Cele d'intâiu biserici românești.

Cele d'intâiu biserici ale Românilor, din Țara-Românească, din Moldova și din părțile de peste munți, au fost clădite ușor, din lemn. Cu biserici de acestea de lemn s'a făcut toată slujba dumnezeiască în satele și în cele câtevà, foarte puține, târguri ale noastre, până în veacul al XIV-lea.

Cum erau făcute aceste biserici, se poate înțelege după cele care s'au făcut, tot din lemn, în vremuri mai nouă. Așà, până dăunăzi, biserica românească din Bistrița în Ardeal erà de lemn, și ea n'a fost dărâmată când s'a căpătat, din piatră trainică, frumosul lăcaș de astăzi, ci s'a strămutat într'un sat din apropiere, unde poate să mai trăiască multă vreme sau să treacă în alt sat mai sărac, care nu poate clădì. La Scheia, în Ținutul Vasluiului, se vede și astăzi pe o înnălțime o bisericuță de lemn în care se slujește încă;

[1] *Acta Patr.*, II, pp. 383-8.

e făcută trainic din lemn bun de stejar vechiu. Odată a fost până la acest sat codrul cel mare al Căpoteştilor, şi Vasile Lupu, Domnul Moldovei, gonit de Cazaci şi de Tatari, cari străbăteau ţara în toate părţile, s'a ascuns în acest desiş de copaci, în anul 1650[1], şi a stat acolo mai multă vreme, pe când Doamna lui se închisese în Cetatea Neamţului. Domnul însă nu puteà să petreacă atâtea zile fără slujbă dumnezeiască, şi de aceia s'a încheiat în pripă o biserică de lemn, care a rămas pe urmă pentru săteni, dar pomelnicul începe cu numele lui Vasile-Vodă. Meşterul s'a îndreptat în toate după clădirile de piatră şi a pus astfel brâie de lemn cioplit, ca şi colacele dela celelalte biserici, iar, la fereşti, în locul pietrei lustruite, a aşezat un cadru de stejar bine netezit. O lucrare ca aceasta, dacă s'ar drege ici şi colo, ar puteà să mai ţie o sută de ani.

O biserică de lemn destul de veche a fost aceia care s'a şi chemat «dintr'un lemn», în judeţul Vâlcea, dar astăzi nu mai putem şti cum a fost alcătuită[2]. Chiar Domnii cei d'intâiu, neavând lucrători de piatră sau material de cărămidă la îndămână, au pus să se lucreze din lemn biserici în care erau să asculte slujba şi să se odihnească după moarte. Aşà ni se spune de cronicarii Costineşti din veacul al XVII-lea şi al XVIII-lea despre o bisericuţă de lemn a lui Dragoş-Vodă, care ar fi astfel cel mai vechiu lăcaş domnesc din Moldova: «Înţeles-am şi noi din oameni bătrâni, lăcuitori de aici din ţeară, cum se trage cuvântul din om în om că o biserică de lemn, la Olovăţ, să fie făcută de Dragoş-Vodă, şi acolo zic să fie îngropat Dragoş-Vodă. Şi acea biserică de lemn au mutat-o Ştefan-Vodă, de o au clădit la mănăstirea Putna, unde stă până acum; iară pe locul bisericii de lemn, la Olovăţ, Ştefan-Vodă au zidit biserică de piatră»[3].

---

[1] V. *Studii şi documente privitoare la istoria Românilor,* IV, p. CCXXXIV; cf. Miron Costin, în *Letopiseţe,* I, p. 320.

[2] V. *Inscripţii din bisericile României,* I, p. 181.

[3] *Letopisiţe,* I, p. 133, nota 1.

Abia prin veacul al XIV-lea în Ţara-Românească, iar în Moldova prin al XV-lea, au început a se clădì biserici de zid, şi anume de către Domni. Nici boierii chiar n'aveau mijloacele şi priceperea ce trebuiau ca să înalţe astfel de clădiri. Tocmai prin veacul al XVI-lea au prins şi aceştia a zidi, dar nu biserici de mir pentru ţerani, ci gropniţe pentru dânşii, şi mănăstiri. Satele au trăit cu biserici de lemn până prin veacul al XVII-lea. Numai în cei din urmă trei sute de ani s'a părăsit obiceiul de a întrebuinţà lemn pentru biserici. Boierii, mai ales în Moldova-de-sus, şi chiar sătenii au început atunci a durà acele biserici mai trainice, care puteau să ţie până la trei sute de ani chiar, şi dintre care cele mai multe s'au păstrat — prefăcute ori neprefăcute — până în zilele noastre.

Teutonii, cari se luptau pentru cruce, având ca ocrotitoare pe Fecioara Maria, înălţau pretutindeni unde ajungeau să stăpânească, biserici ale Maicii Domnului. O astfel de biserică, zidită din piatră, se făcuse deci, cum am văzut, şi la Câmpulung. Acesta a fost cel d'intâiu lăcaş de zid în toată Românimea. În mânăstirea aceasta de piatră a Maicii Domnului locuiau călugări dominicani sau predicatori, cari păstrau moaştele Sfântului Andrei Apostolul [1].

La 1655-6, nu se mai ştià însă decât de locul *Cloşterului*, povestindu-se că el fusese dăruit Apusenilor de către «Doamna lui Negru-Vodă», soţia deci a Domnului aceluia din poveşti, pe care credinţa poporului îl puneà la începutul vieţii neatârnate a Ţerii-Româneşti [2]; călugării franciscani se judecară vreo cincizeci de ani cu orăşenii din Câmpulung, cari nu voiau să li-l dea în stăpânire [3]. Sulzer, autor din veacul al XVIII-lea, care a stat mult timp în ţară, pe care o cunoşteà bine, a văzut numai, din această zidire, pe care el

[1] Hurmuzaki, I [2], p. 276, n. CCXVI; *Acte şi fragmente*, III, p. 2: «do ist Sancti Andrewes Fus lyphafftig» (în 1385); pp. 81-2.

[2] *Studii şi documente*, I—II, p. 278, n-l X.

[3] *Ibid.*, p. 283, nr. XXII.

o credeà că a fost «o mănăstire de maice», «un loc mare pe care acum creşte iarba şi în care se mai văd temeliile vechilor ziduri ale mănăstirii şi bisericii, pe lângă o cruce de piatră căzută, cu o inscripţie latină, dar nu în litere gotice», şi un trunchiu uscat, vestit odinioară ca făcător de minuni. Pe vremea lui, singura piatră de mormânt din *Cloaşter*, a judeţului Laurenţiu de Câmpulung, căpetenia oraşului, se află, cum se află şi astăzi, înaintea altarului Sf. Iacob [1].

Cum a fost *cloaşterul*, nu putem şti decât prin comparaţie cu clădiri de prin aceiaşi vreme care se află până astăzi în Ardeal. Şi în Braşov au stat cavalerii teutoni, şi dela dânşii trebuie să-şi tragă începutul marea biserică de acolo, trecută pe urmă la slujba luterană: Biserica Neagră, precum îi zic Românii braşoveni. E o înaltă clădire, foarte încăpătoare, cu păreţii supţiri răzimaţi pe contraforturi; ferestile sânt destul de simple; turnul nu s'a putut isprăvi; materialul ce s'a întrebuinţat, e piatră de Carpaţi, poroasă, uşoară de înegrit, deci şi puţin trainică. În proporţii mult mai mici, aşà trebuie să fi fost biserica Teutonilor în oraşul Câmpulungului.

La începutul veacului al XIV-lea, cei d'intâiu stăpânitori români au făcut apoi biserici de zid în cele două oraşe din vechea lor moştenire de pe plaiurile Ţinutului de dincoace de Olt: Argeşul şi Câmpulungul.

Cetatea Argeşului erà de sigur pe cea mai mare din înălţimile ce se întâmpină în aceste părţi, de-asupra râului cu acelaşi nume. Dar locuinţă domnească nu se puteà fără biserică, şi astfel se clădì biserica Sf. Nicolae, numită, cu numele pe care-l dă poporul acestui sfânt, Sân-Nicoară. Ea trebuie să fi avut alt hram din vechime, când erà de lemn. Acel care o făcù de piatră, e Nicolae Alexandru-Vodă.

---

[1] Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, I. Viena, 1781, pp. 331—2; III, pp. 633—649; *Studii şi documente*, I—II, p. 273, n-l 1. Cf. Lăpădatu, in *Convorbiri literare* pe anul 1901.

Această biserică se păstrează astăzi ca ruină, slujba încetând încă de mult. Îi lipsește mai bine de jumătate a turnului, toată bolta și o parte din păretele din dreapta. Cât s'a păstrat însă, alcătuiește o clădire ce se poate înțelege pe deplin.

Meșterul a întrebuințat cărămidă tare, care alternează în straturi cu un ciment puternic în care sânt prinși bolovani rotunzi din muncelele vecine. Din acest material s'a durat o biserică de 16 metri lungime și 8 metri lățime, adecă o zidire destul de lungă, dar îngustă: proporțiile erau în legătură cu scopul, pentru că aici nu erà să vie țerănimea de prin satele care au format apoi orașul, ci numai Domnul, familia lui și câțiva dregători și slujbași. Ca și alte biserici ale Curții, ea e întunecoasă: altarul primește lumină printr'o ferestuică, iar credincioșii erau luminați prin ferestile turnului. Se făcuseră două intrări: una pentru Curte în față, alta pentru oamenii mai de jos, în dreapta. Podoabele lipsesc cu totul: altarul singur are muchi, și un rând de firide-i face un brâu cevà mai sus decât la mijlocul lui. În total privită, Sân-Nicoară n'are forma răsăriteană a unei cruci, căci îi lipsesc ramurile, adecă boltiturile, din dreapta și din stânga, ale stranelor. În schimb, altarul are două firide, la *proscomidie* și *diaconicon*.

Biserica are o singură încăpere. Dar o a doua se găsește alipită la dânsa, de spre partea intrării de căpetenie, supt un puternic turn cu trei rânduri, străbătut de trei ferești mari, în lung. Turnul acesta e încăpător mai mult decât jumătate din biserica însăși. În el vor fi fost atârnate clopote, care nu se mai află acum, dar menirea lui de căpetenie erà, fără îndoială, să supravegheze și să apere. Dacă e însă așà, el nu puteà să străjuiască și să înfrunte isolat, ci, ca și la mănăstirea din Câmpulung, la dreapta și la stânga lui, porniau înnalte, trainice ziduri de locuință, care erau în acelaș timp și platoșa cetății, pentru care scop le străbăteau numai puține ferestuici înguste.

Tot așà se fac însă turnurile în Ardeal: acela prin care

se intră în casa Sfatului dela Sibiiu are şi el patru rânduri de cărămidă şi e străbătut în fiecare din ele printr'o ferestruie; jos, se află acolo o boltă liberă, pentru trecere, care aici a fost zidită şi s'a făcut astfel intrare la o biserică. Şi forma de basilică a bisericii e luată din Ardeal, căci în Răsărit modelele de clădire erau altele.

Deci trebuie să se admită că Sân-Nicoară e o prefacere în cărămidă şi ciment cu bolovani a vechii biserici de lemn din cetatea Argeşului şi că atât biserica aceasta nouă, cât şi cetatea de zid, s'au făcut prin meşterii din Ardeal, şi anume din Sibiiu, la care se mergeà prin pasul cel mai apropiat, Turnu-Roşu.

Sân-Nicoară a trecut de sigur prin cel puţin o reparaţie, căci niciuna din vechile noastre biserici n'a putut trăì peste două, trei sute de ani, fără să fie dreasă. Dar la Sân-Nicoară nu s'a schimbat nimic. Numai cât, la reparaţie, cetatea erà în ruine, şi rămăşiţele ei s'au înlăturat, lăsând pe dealul ce stăpâneşte micul oraş, numai bisericuţa şi puternicul turn. Zugrăveala e cu totul pierdută, iar mormintele domneşti ce trebuie să fi fost aici, n'au lăsat nicio urmă [1].

Când patriarchul de Antiochia, Macarie, a călătorit prin ţerile noastre, la jumătatea veacului al XVII-lea, i s'a spus la Argeş că biserica cea mai veche e cea domnească, al cărei hram e tot Sfântul Nicolae [2]. Această biserică, sprijinită astăzi în stâlpi, şi pe dinăuntru şi pe din afară, e însă întreagă. Dela Sân-Nicoară o vezi în vale cu gârbova-i cupolă centrală şi multele unghiuri ale zidurilor ei. Până ce dăunăzi a trebuit să se oprească şi acolo slujba, în această biserică stăteau moaştele mucenicii Filofteia, tăiată de tatăl ei, pentru că, la o vreme de foamete, împărţià la săraci grânele ascunse cu multă scumpătate de acest tiran.

---

[1] Vezi, pentru tot ce priveşte architectura, N. Gabrielescu, *Ruina Sănnicoară din Curtea-de-Argeş*, Bucureşti, 1888.

[2] *Călătoriile patriarchului Macarie de Antiochia în ţerile române; 1653—1658*, teză de Emilia Cioran, Bucureşti, 1900; cf. pp. 139, 141, 142.

Tot acolo se păstrà şi o icoană a Maicii Domnului care se descoperise într'un loc pe dealul unde s'a zidit apoi mănăstirea. O cronică a Ţerii-Româneşti, scrisă în veacul al XVIII-lea, arată însă că Radu Negru ar fi făcut la Argeş «Curţi» şi «bisearică, în carea, după moartea lui, s'au îngropat şi i-au făcut şi statul de piatră, adecă chipul lui, care iaste în slona» — adecă pridvorul — «acei bisearici» [1].

De fapt, această biserică a fost înălţată din nou, tot de Alexandru-Vodă, care poate fi privit, deci, drept cel d'intâiu printre Domnii ce au împodobit cu biserici pământul ţerilor noastre. Ea erà menită, nu atàta pentru orăşenii din Argeş, cari erau puţini, sau pentru sătenii din împrejurimi, cât pentru Mitropolie. Mitropolitul Ioachim erà un Grec, în legătură cu Constantinopolul; planul bisericii celei mai mari şi mai însemnate a Ţerii-Româneşti din acea vreme trebuie să fi venit dela dânsul. El n'are a face, în adevăr, cu acela al bisericii de pe dealul cu cetatea, dar samănă întru toate, şi în aşà chip în cât nu i se mai află părechea în tot ce au clădit strămoşii noştri, cu bisericile greceşti, bizantine, din ultimele timpuri.

Intrarea nu se face pe lature, ci în faţă, prin păretele înaintea căruia s'a adaus mai dăunăzi un foarte urât pridvor închis. Găseşti întâiu un pronaos, în care se află morminte din veacul al XIX-lea, ale Brătenilor, iar dincolo, în partea stângă, pietre vechi, a căror inscripţie nu se mai poate înţelege. Printr'o uşă în zidul despărţitor, treci în naos, care înfăţişează o navă întreită, formată prin două linii de stâlpi. Potrivit cu forma de cruce, pe care o vom găsì la cele mai multe din bisericile noastre, iar nu cu aceia de basilică fără umflături la strane, aşà cum am întâmpinat-o la Sân-Nicoară, sânt aici, la dreapta şi la stânga, unde vin stranele, arcuituri de zid, care se mântuie afară printr'o faţă dreaptă,

[1] Şincai, *Cronica Românilor*, ediţia a II-a, I, p. 394; cf. Tunusli, *Istoria Ţerii-Româneşti*, Viena, 1806, cap. LI; cf. Onciul, *Originile principatelor române*, Bucureşti, 1899, p. 221.

străpunsă sus şi jos cu câte o ferestruică: absida altarului, în fund, are păretele exterior în formă poligonală: aici e o singură fereastă, tocmai jos. Proscomidia şi diaconicul iese puternic în afară, la dreapta şi la stânga absidei altarului, alcătuind ca două căsuţe mai mici, cu exteriorul poligonal şi câte o ferestuică în zidul lor. Pe cele trei cupole mai mici ale acoperişului de la aceste arcuituri se ridică acum o cupolă de turn, având de jur împrejur firide, prin ferestile — acum închise — ale cărora trebuià să intre lumina, căzând apoi în valuri asupra naosului mare, pe când micul pronaos îşi ascunde în întunerec mormintele domneşti, acum pierdute. În stil mult mai simplu şi mai sărăcăcios fără podoabe, e ca biserica Theotokos din Constantinopol [1]. Materialul nu e nici mai bun, nici mai rău decât la Sân-Nicoară: tot rânduri roşii de cărămidă între straturi palide de ciment întărit cu bolovani vineţi.

Dar ctitorul nu trăì să-şi vadă sfinţit lăcaşul: zidirea şi pregătirea lui par să se fi trăgănat în tot cursul lungii Domnii a urmaşului acestuia, Vladislav sau Vlaicu-Vodă: Radu, fiul lui Vladislav, avù însă o grijă deosebită pentru Mitropolia lui Antim, şi numele lui, pe lângă care s'a adus acela al Negrului-Vodă, fiindcă biserica erà foarte veche, e în strânsă legătură cu această biserică. Povestea spune până astăzi că el a fost acel ce a adus aici moaştele Sfintei Filofteia [2].

Nicolae Alexandru-Vodă a dat încă şi Câmpulungului o biserică. Aici trebuie să fi fost şi mai de mult întărituri în gura văii, precum şi o locuinţă uşoară pentru Domn, lângă

---

[1] Romstorfer, *Die moldauisch-byzantinische Baukunst*, Viena, 1896: pl. I, fig. 10, 11 şi 12.

[2] Macarie, *l. c.* şi descrierea visitaţiei Mitropolitului Neofit, în *Biserica ortodoxă*, II, pp. 635-6. Clădirea a suferit, neapărat, reparaţii, care totuşi nu i-au schimbat înfăţişarea. Cred că acel ce a dres-o, trebuie să fi fost Neagoe-Vodă, dela începutul veacului al XVI-lea, care, clădind frumoasa mănăstire de de-asupra râului, n'a putut să lase în uitare vechea biserică, atit de apropiată, a străbunilor săi.

care se cuveniă să aibă o bisericuţă pentru rugăciunile sale. Statornicind forma ortodoxă a vieţii creştine din ţara sa, Domnul evlavios şi harnic nu voì să lase Apusenilor întăietatea la Câmpulung în ceia ce priveşte mărimea şi caracterul bisericii. El făcù biserică de zid, într'o formă care va fi sămănat cu a bisericii domneşti dela Argeş. Ca şi la Sân-Nicoară, el înălţă aici un straşnic turn cu mai multe rânduri, străbătute de câte o fereastă îngustă şi împodobite cu firide frumoase. De la el plecau apoi două aripi de ziduri, care alcătuiau încunjurul cetăţii celei nouă de cărămidă tare.

Pe atunci reşedinţa Domnilor se mutase şi la Câmpulung, şi, astfel Nicolae Alexandru se îngropă aici, în biserica sa [1]. Dar lucrul urmă şi mai departe, aşa încât şirul ctitorilor cuprinde şi pe Radu, nepot de fiu al întemeietorului, şi pe fiul acestuia chiar, Dan, în vremea căruia s'a mântuit deci zugrăveala [2].

---

[1] *Inscripţiile* mele, I, p. 132.

[2] Visitaţia citată, in *Biserica ortodoxă*, III, p. 180. Nicolae dăruise bisericii sale moşia Bădeştii (*Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 20). Mai pe urmă cetatea nu mai putù aduce niciun folos: atunci vre-un Domn cucernic din veacul al XV-lea făcù din încăperile de locuinţă ale Domnilor şi ostaşilor o mănăstire, care puteă stă acum în faţa vechii mănăstiri catolice. Biserica se prăpădì prin cutremur in vremea lui Alexandru Iliaş, deci între 1610-20. Matei Basarab o făcù din nou, dar altfel. După aceasta, Nicolae Mavrocordat află că această biserică, «făcută de Doamna Mircii-Vodă» (*sic*), s'a stricat, şi puse de se «înoì şi biserica», zugrăvind-o după vechea zugrăveală şi înzestrând-o cu odăjdii nouă (Radu Popescu, in *Magazinul istoric*, IV, p. 127). În sfârşit ea a fost iarăşi dreasă, după ce mai căzuse odată, prin anii 1820-30. Din vechile ziduri a rămas numai turnul, acum cu totul osebit de biserică, şi o parte din puternicul zid de către drum; cf. *Inscripţii*, I, p. 126 şi urm.

CAP. IV.

A doua episcopie a Ţerii-Româneşti şi viaţa bisericească în acest principat până la începutul veacului al XV-lea.

Alexandru sau Nicolae Alexandru-Vodă murì la 1364, în toamnă, fără a mai părăsì punctul său de vedere ortodox sau a mai face concesii catolicismului sprijinit de Ungaria. Urmaşul său, Vladislav, Vlaicu, urmă la început aceiaşi linie de purtare în materie religioasă şi, arătându-se îndărătnic în ceia ce priveşte îndeplinirea datoriilor sale feodale faţă de regele Ludovic, acesta pregătià la 1365 o expediţie de cucerire împotriva Ţerii-Româneşti.

Ea se îndreptă însă în altă direcţie, căci moartea Ţarului Alexandru făceà cu putinţă întinderea regatului unguresc în părţile vidinene. Vlaicu văzù cum Vidinul ajunge în stăpânirea unui Ban al regelui, acel Vidin în care se aşezase, după moartea tatălui său, Ţarul Straşimir, soţul unei surori catolice a lui Vlaicu. Peste câteva luni însă, orăşenii din Vidin se răsculau împotriva ostaşilor unguri şi a Franciscanilor aduşi de aceştia, înlăturându-se episcopul răsăritean de Vidin, şi cetatea trecù pe scurt timp în mânile Românilor lui Vlaicu, cari se aflau la îndemână.

Urmează lupta între oamenii Domnului şi ai regelui, până ce Voevodul Ardealului, năvălind în Ţara-Românească, perì, cu cea mai mare parte dintre ai săi. Ludovic trebuì să primească deci o împăcare care dădeà Vidinul înnapoi lui Straşimir.

Vlaicu câştigase în aceste împrejurări, nu numai ducatul ardelean, creat anume pentru dânsul, al Făgăraşului, dar şi Banatul Severinului, fie şi în calitate de vasal al puternicului rege vecin. Din partea lui, el se arătă îndatoritor faţă de de un învins aşa de darnic, şi, în 1369 încă, el recunoşteà atârnarea bisericească a ţerii sale de episcopia catolică a Ardealului şi îngăduià episcopului Dimitrie de acolo

să-şi puie, în Argeş chiar, de sigur la Sân-Nicoară, un sufragant, pe care aveau să-l asculte, spun scrisorile domneşti, redactate în limba latină, catolicii «de orice neam şi limbă», şi «cetăţeni» *(cives)* şi «oaspeţi», adecă orăşeni ca aceia din Câmpulung, şi «popoare», sau «locuitori» în genere, dar nu *oricari* locuitori ai ţerii sale. Aceasta constituie însă o mare deosebire şi face să se recunoască în acest act, nu o măsură de convertire cu sila, sau măcar de îndemn la o convertire, cât una de îngăduinţă, menită să rămâie fără urmări practice [1]. De bună seamă că sufragantul a fost şi numit, pe baza acestei patente a Domnului, şi el pare să fi fost Grigore, pe care-l şi întâlnim peste câtva timp.

O parte în această orânduire bisericească va fi avut-o şi Clara, care se pare a fi păstrat încă până în acest timp un rost însemnat în conducerea principatului muntean. Amândouă fetele ei, cea măritată cu Straşimir şi alta care luase pe Craiul sârbesc Vucaşin, rămăseseră catolice şi sprijiniau opera de propagandă a Franciscanilor în Peninsula Balcanică. În 1370 Papa-i aduce mulţămiri pentru aceasta şi nu uită cu acest prilej nici pe Vlaicu însuşi [2].

Cu câţivà ani în urmă, pribegì din Maramurăş, cu Voevodul Bogdan, prefăcuseră provincia ungurească de pe apa Moldovei, a lui Sas-Vodă, fiul lui Dragoş, şi a urmaşilor săi, într'o Domnie neatârnată. Bogdan stăpânì puţin, în veşnică luptă cu Ungurii regelui, care nu-l puteà iertà, nici îngăduì. Nu erà în puterea lui să încerce, într'o măsură cât de slabă, a organizà un Stat, care încă nu-şi găsise măcar hotarele fireşti. Fiul său, Laţcu, se simţià destul de primejduit pentru a cere, cu orice preţ, ajutorul regelui Poloniei, care, cucerind ultimele rămăşiţe din regatul de odinioară al Rusiei Mici, îi ajunsese vecin. Deşì ortodox el însuşi şi căsătorit cu o Doamnă care ţineà la ortodoxie, Laţcu rupse legăturile cu Mitropolia rusească a Haliciului,

[1] Hurmuzaki, I [2], pp. 148-9, n-l CXII.
[2] *Ibid.*, pp. 158-9, n-le CXXII-III.

unde până atunci mergeau să se sfințească preoții săi, și însărcină pe doi Franciscani germani să meargă la Roma chiar, pentru a declară că el se supune, împreună cu țara cea nouă, Bisericii Apusului și cere dela Papă un episcop nou pentru Scaunul său de Domnie al Siretiului, din care vrea să facă și un centru de diecesă. Lațcu alese, cevà mai târziu, pentru locul de episcop catolic al «Țerii moldovenești» pe un Polon, recomandat, de sigur, din partea regelui, Andrei Wasilo din Cracovia. După crearea diecesei Siretiului de către Scaunul roman, Andrei fù consacrat în orașul său de naștere, de către arhipăstorul local, pe care-l ajutară episcopi latini din Răsărit, cel de Chios și unul din «Elata»; între asistenți se întâmpină un călugăr venit din Chios și un Franciscan din Vicina, care poate fi cea dela Dunăre [1]. E de crezut că Andrei, episcopul catolic, se va fi așezat chiar în Siretiu și că pentru dânsul s'a clădit, pe dealul care străjuiește orașul, bisericuța de zid, adesea prefăcută, care încă, și în forma ei de astăzi, are urme de o mare vechime.

Haliciul stăteà și el în veacul al XIV-lea supt aripa ocrotitoare a Patriarhiei de Constantinopol. Aceasta pierdeà teren pretutindeni, suferind din ultimele înaintări latine, ca demnitate măcar, mai mult decât ortodoxia însăși atacată de vechii ei dușmani. La aceste lovituri ea răspunse prin chemarea la Constantinopol, pentru informații și poate chiar pentru pedeapsă, a reprezintantului ei în părțile românești, Mitropolitul Iachint.

«Pitacul» adresat de Iachint către Patriarchie ni spune că Domnul s'a împotrivit la plecarea arhiereului străin care aveà, de mai bine de zece ani de zile, grija țerii sale și care, îngăduind întinderea catolicismului și alcătuirea lui în episcopie, nu făcuse altceva decât să urmeze politica lui Vlaicu-

[1] Hurmuzaki, I², p. 160 și urm.; *Studii și documente,* I-II, pp. XXV-VII.

Vodă însuşi. Bătrânul Mitropolit fù deci oprit în ţară, dar Vodă şi Sfatul său trimeseră la Constantinopol pe un alt Grec, Daniil Kritopulos, care, cu acest prilej, se călugărì luând numele de Antim, se făcù Patriarhului propunerea de a-l sfinţì pe acesta, dacă totuşi el vreà să facă un nou Mitropolit, sau, cum se ziceà acum, «arhiereu a toată Ungrovlahia». Nu doar că Vlaicu ar fi voit şi el înlocuirea lui Iachint, dar se temeà ca Bizanţul să nu-i trimeată, potrivit dreptului ce i se recunoscuse în 1359, cine ştie ce om necunoscut pentru a păstorì ţara.

La Constantinopol se luà o măsură prudentă, de împăciuire. Iachint fù păstrat, fără să i se mai impuie grija de a lucrà de fapt; aceasta va fi căzut toată asupra acelui care erà chemat să-l înlocuiască, Antim, căruia i se dădù numai titlul de «Mitropolit al unei părţi din Ungrovlahia», cu adausul neobişnuit şi neprecis: «al unei jumătăţi» (Octombre 1370) [1]. Cum se vede, nu se crease o diecesă nouă, ci se pregătise numai urmaşul voit de Domn pentru diecesa cea veche, a cărei reşedinţă rămâneà tot nehotărâtă canoniceşte.

Un an după hotărârea în acest chip a împrejurărilor religioase din Ţara-Românească, la 1371 deci, Patriarchia întărì şi situaţia ortodoxiei în părţile ruseşti şi moldoveneşti, «ruso-vlahe», cum se ziceà une ori la Constantinopol, prin aceia că, — după cererea noului stăpân al Galiţiei şi Lodomiriei, de altminterea, — ridică episcopia decăzută a Haliciului la demnitatea de Mitropolie, supuindu-i patru episcopate aflătoare cu toatele în ţara regelui Casimir [2]. Actul de înălţare al Haliciului e foarte lămurit în ce priveşte scopurile Bizantinilor în aceste regiuni: noul Mitropolit rusesc al Nord-Vestului se va puteà unì cu Mitropolitul, ceva mai vechiu, al Ţerii-Româneşti pentru a face hirotoniile de episcopi unde s'ar simţì nevoie. Aceasta înseamnă că

[1] *Acta Patr.*, I, p. 532 şi urm. Pentru toate, cf. N. Dobrescu *Intemeierea Mitropoliilor*, Bucureşti, 1906.

[2] *Acta Patr.*, I, pp. 578-80.

Patriarhul aveà cunoştinţă de înfrângerea catolicismului în ţara de curând înfiinţată a Moldovei şi că se gândià să câştige înapoi această provincie pierdută pentru ortodoxie, îndată ce ar ajunge în Scaunul Domniei moldoveneşti un stăpânitor asemenea cu Alexandru Munteanul.

Laţcu murì înainte de a se puteà hotărî la o schimbare a politicii sale religioase. Boierii săi chemară pentru a-i urmà pe cneazul rus Iurg Coriatovici, dintre aceia pentru cari tocmai Patriarchul organisase şi întărise Biserica ortodoxă în Statele regelui Poloniei. Domnia lui reprezintă, fără îndoială, cum am spus şi altă dată, şi o «reacţiune ortodoxă»; legături de-ale lui cu Roma nu se constată şi nu se pot închipuì; seria episcopilor de Siretiu se poate urmărì numai cu greu, şi niciunul n'a lăsat vre-o urmă de păstorie efectivă. A stăpânit însă prea puţin pentru ca aşezăminte nouă să poată însemnà cei câţiva ani pe cari-i i-a îngăduit la noi soarta. Ceia ce spune legenda, păstrată în cronica lui Ureche, că Iurg a făcut Mitropolit al Moldovei pe Teoctist, legând această Mitropolie nouă de Scaunul patriarhal din Ohrida,— care nu însemnà atunci absolut nimic —, cade în rândul acelor greşeli tradiţionale care nu se mai discută şi n'ar fi trebuit, poate, să fie discutate niciodată. Că, totuşi, el ar fi făcut, cu voie dela Constantinopol, o asemenea Mitropolie, — nu se poate admite.

Avem doar actele patriarhale până la începutul veacului al XV-lea, şi în ele nu se cuprinde nicio piesă privitoare la această creare a unei nouă diecese metropolitane. Nimic în corespondenţele ulterioare, — care privesc pe «episcopii» moldoveni şi pe niciun Mitropolit al ţerii, — nu poate fi tălmăcit ca o aluzie la vre-un mai vechiu oblăduitor sufletesc al Moldovei. Patriarhul, care dăduse un Mitropolit provinciilor ruseşti ale Poloniei şi altul Chievului, mai târziu Chievului şi Lituaniei [1], ar fi făcut pentru Moldoveni doar un

[1] V. Dobrescu, pp. 79-80.

episcop, sufragan al acestora, căci a numì un Mitropolit însemnà și a recunoaște neatârnarea politică a unei țeri, ceia ce pentru Moldova lui Iurg erà, se va recunoaște, o chestie destul de gingașă, mai ales cu privire la regele Casimir, precum și mai târziu la urmașul lui, Iagello Litvanul, făcut în acelaşi timp creștin și rege al Poloniei. Dacă ar fi fost măcar un episcop moldovenesc, n'ar fi jurat urmașul lui Iurg, Petru al Mușatei, credință regelui polon, fie și în Lemberg, în mânile unui arhiereu străin, Vlădica de Chiev și Lituania [1]. Și, în sfârșit, la limanul Nistrului, în Cetatea-Albă, curățită acum de Tatari, în locul unde pătimise și erà îngropat mucenicul Ioan-cel-Nou [2], ființà o episcopie în legătură cu a Haliciului, — episcopie al cărei trecut, de alminteri, nu se poate restituì, dar care trebuie să fi fost întemeiată în aceleași timpuri care au văzut întemeierea episcopiei românești cu titlul metropolitan din Vicina. Cetatea-Albă, ce e dreptul, nu făceà parte încă din Moldova [3], dar se aflà în raza ei firească de înrâurire și de cucerire viitoare neapărată, și a creà o Mitropolie a Moldovei, uitând această episcopie făcută totuși anume pentru Moldoveni, pentru cei din Țara-de-jos măcar, — se pare un lucru cu neputință [4].

---

[1] Hurmuzaki, I², pp. 295-6, no. ccxxxv.

[2] V. legenda lui în *Rev. pentru ist., arch. și fil.*, III¹, p. 165-74. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 46 și urm.

[3] Cu tot actul lui Iurg pentru Iacșa Litavor, «locțiitor la Cetatea-Albă», pe care și acum — cf. *Studii și doc.*, V, p. 597 și urm., cu Gh. Popovici, in *Prinos Sturdza*, p. 361 și urm. — il cred fals. Cf. recentul memoriu al d-lui I. Bogdan, în «Analele Academiei Române» pe 1908, despre Inscripțiile dela Cetatea-Albă.

[4] Cf. Dobrescu, p. 76 și urm., care admite Mitropolia lui Iurg, întărită de patriarhul din Târnova.

CAP. V.

Decăderea înrâuririi greceşti. Noua înrâurire sârbească.

Speranţele cele mari ale Patriarhului constantinopolitan de a păstrà şi mai departe teritoriul cucerit în astfel de împrejurări, foarte prielnice, dar trecătoare, nu se dovediră însă întemeiate.

Pe de o parte, Latinii începură iarăşi a se mişcà pentru ca să iea în stăpânire Ţara-Românească. Până la sfârşitul vieţii sale, către 1380, Vlaicu-Vodă şi-a păstrat,—deşi jură, întâmplător, lui Ludovic-cel-Mare pe sfinţii catolici Ştefan, Ladislau şi Emeric [1],— cei doi episcopi ortodocşi pe câte o «jumătate» de ţară, dar n'a gonit nici pe cel catolic, sprijinit de rege. La 1383, după ce Banatul se găsise poate câtva timp în mâni ungureşti, episcopul catolic Grigore se intitulà,— ceia ce la el aveà, de sigur, însemnătate,— «episcop de Severin, precum şi al părţilor de dincoace de munţi [2], adecă a toată Ţara-Românească, deşi făceà o hirotonie în Câmpulung, în cuprinsul *cloaşterului.*

La această dată, Iachint, cel d'intâiu Mitropolit muntean, nu mai erà în viaţă. Încă dela 1379, apare însă ca Mitropolit, nu Antim, căruia i se păstrase moştenirea, ci, nu ştim prin ce influenţe, un Hariton, care dispare după 1381 [3]. Hariton va fi stat la Constantinopol, unde-l şi întâlnim, luând parte la soboare, dar mai ales la Atos, unde erà întâiul egumen, *protos*, al obştei. La 1381 titlul de «Mitropolit», fără niciun fel de circumscriere [4], îl are însă Antim însuşi, care se în-

---

[1] Hurmuzaki, I [2], pp. 198-200; Zimmermann-Werner, II, pp. 386-7.

[2] «Episcopus Severini, necnon parcium transalpinarum»; Hurmuzaki, I [2], p. 276, nr. CCXVI.

[3] *Acta patr.*, II, pp. 7, 10, 17, 19, 24, *Byzantina Chronika (Vizantinschii Vremennic)*, XIII (1906), pp. 107, 112 (semnalare a d-lui A. T. Dimitrescu).

[4] *Ibid.*, pp. 27, 28, 37, etc. Cf. Dobrescu, *o. c.*, p. 47.

tàmpină ultima oară la 1394 ca singur «Mitropolit», în mărturia unui hrisov al lui Mircea, din 8 Ianuar [1].

Pe la 1389 Antim, bolnav, se făcuse schimnic, dar, căpătându-și din nou puterea, i se îngădui de Patriarhie, la 15 Februar din acel an, să iea din nou asupră-și păstoria ţerii, caz care e adus înainte într'o discuţie din veacul al XV-lea [2].

La 1381, nu știm cine era Domn muntean: dela 1386 însă stăpânià Mircea, fiul lui Radu și nepotul de fiu al lui Vlaicu. Știm sigur că el dobândi, fără nici-un războiu, Severinul și că un Ban se găsià între boierii săi. Grigore, episcopul catolic, nu mai avù urmași aici, dar dela 1389 până în 1401 găsim în actele patriarhale un episcop al «Severinului», al «Ungrovlahiei de către Severin [3]», care stă la Constantinopol și iscălește în josul tuturor hotărîrilor sinodale. La 1394 însă, Atanasie, «Mitropolit de Severin», se află în ţară și iscălește ca martur într'un act domnesc lângă Antim [4]. Firește însă că pierderea Banatului, îndată după Mircea, încheiè și rostul acestor Mitropoliţi ai cuprinsului muntean [5].

O altă înrâurire însă decât cea apuseană, latină, trebuià să înlăture, măcar în parte, acea influenţă grecească, pe care Patriarhia o credeà puternic întemeiată la noi, odată ce Domnii Ţerii-Românești se îndatoriseră a primi numai pe Mitropoliţii trimeși de la Constantinopol și odată ce Mitropoliile

[1] Hasdeu, *Istoria critică*, ed. a 2 a, pp. 125-6 și nota 12.

[2] Migne, *Patrologia graeca*, CLX, pp. 99-100 (cf. Dobrescu. *Contribuţiuni la ist. bisericii române*, din «Conv. Literare» 1907; p. 15, nota 3) și Meletie de Arta, III, p. 239 (adus înainte de Lesviodax, *Istoria bisericească*, pp. 396-7).

[3] *Acta patr.*, II, pp. 135, 270, 272, 277, 285, 291-2, 312-3, 489, 491, 504.

[4] Hasdeu, *l. c.*

[5] E o adevărată rușine pentru gospodăria noastră culturală că am lăsat să se iea de la mănăstirea Neamţului sbornicul slavon care cuprindeà, între altele, și corespondenţa lui Antim cu vestitul Patriarh Eftimie de Târnova; Melhisedec, în *Rev. p. ist., arh. și filologie*, II [1], p. 130.

muntene fuseseră introduse în rânduiala ierarhică a Bisericii Răsăritului grecesc, Scaunele lor fiind puse în locul celor de Nicomedia şi Amasia, aflătoare în teritoriile definitiv pierdute către Turci, cari aduseseră la legea lor chiar, pe locuitorii acelor provincii.

Concurentul cel nou veniă tot din Balcani. El era superior bizantinismului formalist şi amorţit, prin vioiul său avânt de credinţă, prin marea sa râvnă de muncă, prin setea de jertfă pentru legea creştină şi prin dorinţa sa nobilă de a folosì omenirii cu răspândirea de lumină, ca şi cu smerenia apostolică, cu sărăcia neîntinată, cu popularitatea simplă a celor cari-l reprezintau. El găsiă un sprijin şi în faptul că aveà în apropiere rădăcini din care se puteà hrănì, pe când bizantinismul nu puteà să afle niciun ajutor în vecinătatea vre unui neam care să întrebuinţeze limba grecească. E vorba de spiritul călugăresc de cărturărie din Atos, aşa cum el se mlădiază întru câtvà şi vine la noi prin «popa», adecă ieromonahul Nicodim, un sfânt al muncii, al organisării şi binefacerilor culturale.

Erà un Macedonean fără naţie lămurită, născut la Perlepe sau Prilep [1], în stăpânirea sârbească, din mamă sârboaică, dar din tată grec. De timpuriu merse să-şi facă ucenicia la Atos, vatră de veche cultură, care-şi aprinse mai puternic lumina în acest veac al XIV-lea, când Panselinos întemeiază acolo o nouă şcoală de pictură, în sensul căreia au lucrat şi zugravii dela noi, mai târziu când Palamas petrece între călugări, când Împăratul Ioan Cantacuzino, un polemist bucuros de discuţii filosofice privitoare la religie, îşi caută aici adăpostul, după ultimele sale nenorociri politice, ca Ioasaf călugărul, şi când, în mijlocul războaielor civile şi străine, Atosul, încheind cu toţi luptătorii învoieli deosebite, ştiù să se păstreze la o parte, în paşnica-i viaţă închinată culturii economice, culturii artistice şi, fireşte, mai ales, culturii teologice propriu zise.

[1] Aceasta se spune şi în pisania mănăstirii Căluiului, care-i este închinată: «Nicodima prilepenschi»: Ştefulescu, *Tismana*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1903, p. 67.

Călugării din Atos nu se ţineau strâns și exclusiv de niciuna din marile Biserici ambiţioase care se certau pentru supremaţia duhovnicească în Peninsula Balcanică, ci ei erau bucuroși să împace, în folosul ortodoxiei, gâlcevile astfel stârnite. Când Isaia din Atos luă asupră-și, în 1374-5, să împace cu Bizanţul Biserica patriarhală sârbească întemeiată de Împăratul Dușan, Nicodim se află pe lângă dânsul, tălmăcind în folosul păcii bisericești [1]. Pe un astfel de om au trebuit să caute a-l ţineà pe lângă dânșii și noul stăpânitor al Serbiei, cneazul Lazăr, și, după moartea lui, pe câmpul de luptă dela Cosovo (1389), văduva lui, Miliţa, și fiul ei, noul oblăduitor al Sârbilor liberi, *despotul* Ștefan, care, căpătând acest titlu dela Constantinopol, în 1403, aveà și bune legături bisericești cu Patriarhul de acolo. Dar, când, după marea înfrângere a creștinilor de către Sultanul Baiezid la Nicopol, Serbia fù ameninţată și domnia lui Ștefan se clătină, Nicodim trecù statornic în Ţara-Românească, pe care până atunci o cercetase numai adese ori,—mai ales, neapărat, în acele părţi «ungurești» ale Banatului de peste Olt, care corespundeau Serbiei sale [2].

Pe vremea cînd trăià încă Lazăr cneazul și când Ţara-Românească se află tot supt stăpânirea lui Vlaicu-Vodă, Nicodim venì în părţile Mehedinţului și întemeiè, cu hramul Sf. Antonie — Antonie fiind patronul schivnicilor; Antonie se numì și un patriarh constantinopolitan de atuncea —, o mănăstire chiar pe malul Dunării, la Vodiţa, aproape de Vârciorova de astăzi, într'un loc de unde se văd mai bine munţii malului sârbesc decât părţile oltenești vecine. Zidirea a fost făcută, firește, în stilul pe care-l obișnuiau pe atunci Atoniţii ca și Sârbii, în acela care deosebește și biserica patriarhală din Ipec [3], dar în proporţii foarte modeste și cu un material inferior, bolovani din gârla apropiată, amestecaţi cu cărămidă destul de tare. Astăzi, într'un colţ năpădit de

[1] Ruvarac, în *Archiv für slav. Philologie*, XI, p. 355.

[2] Cf. și *Viaţa lui Isaia*, de Ducici, în «Cnij radovi», p. 87 (mie neaccesibilă).

[3] La Ștefulescu, p. 40.

copaci, supt un deluleţ, nu se mai vede din biserica Sf. Antonie şi din chiliile călugăreşti care o încunjurau pe vremuri, decât, pe lângă urme de temelie, un morman de pietre şi moluz [1]. D. Ştefulescu, care a văzut ruinele cu câtvà timp înainte, a putut luà următoarele măsuri: 19 1/2 metri lungime, 8 metri lăţime [2]; d-sa a constatat şi forma de cruce cu abside la strane a clădirii [3].

Avem, fără dată însă, actul de întemeiare al Vodiţei, dat de Vlaicu-Vodă încă, «bine-credinciosul Voevod Vladislav, cu mila lui Dumnezeu Domn a toată Ungrovlahia». Cum se vede, în titlul Domnului nu se pomeneşte nici ducatul Făgăraşului, nici Bănia Severinului, ceia ce ar face să se creadă că documentul e mai vechiu decât anul 1369, când s'au adaus aceste stăpâniri nouă. E vechiul pământ al Domniei, dar faptul că Vladislav poate dărui Olteniei sale locuri oltene, «ungureşti», ca Jidovştiţa, ca locul dela Costeni până la Topolniţa, «malul dunărean dela podina Oreahovei până la podul din sus de Ruşava» şi «Vodiţa cea mare, pe amândouă laturile», pe lângă alte pământuri, arată că el erà stăpân aici, şi pune astfel acest act ctitoresc după încheierea războiului pentru Vidin, deci dela 1369 înainte, când şi prin asemenea clădiri bisericeşti Vlaicu caută să-şi întărească dreptul domnesc şi legea ortodoxă în pământurile din nou cucerite de el şi recunoscute de rege [4].

Pentru întâia oară, un Domn muntean dăruià unei mănăstiri zidite din piatră, supuse unui egumen canonic şi având o adevărată avere, moşii şi venituri. E interesant să ne oprim o clipă asupra lor. Vodiţa capătă sate în deplină stăpânire, cu absolută imunitate, ca şi satele care se dădeau în Sârbia mănăstirilor de acolo de către stăpânitorii ţerii; satul Jidovştiţa nu va da, astfel, fiind «slobod», nici

---

[1] V. Iorga, *Sate şi mănăstiri*, p. 343.

[2] *Tismana*, pp. 47-8.

[3] *Ibid.*

[4] Actul în Ştefulescu, *Tismana*, p. 48 şi urm. Originalul în Arhiva Statului.

«dări», nici «lucru domnesc», *robotă* pentru Domn, nici nu va îndeplinì îndatoririle de oaste. În aceleaşi condiţii se vor fi aflat şi cele zece sate sârbeşti pe care cneazul Lazăr le dete, încă dela început, ctitoriilor «popei Nicodim» pe pământul «unguresc» ajuns acum în mâna Românilor [1]. În alte părţi i se dă mănăstirii numai dijma de grâne pe care obişnuià s'o ridice Domnul: «câblele», câblăritul, numit aşà după măsura de grâu, care se zice în Ardeal, de Saşi: *Kübel*, sau o parte din peştele domnesc prins în Dunăre. Când va fi hramul Sf. Antonie, egumenul Voditei va primì o mie de perperi în bani, pentru ospăţul îndătinat, precum şi pentru alte cheltuieli ale călugărilor. Pe lângă aceasta, dela Domnie se vor trimete 300 de perperi spre a se împărţì săracilor şi, în acelaşi timp, tot pentru acest scop, douăsprezece burduf uri de brânză, douăsprezece caşuri, tot atâtea părechi de haine şi de încălţăminte, ba chiar şi atâtea paturi, pe lângă o majă de ceară, în vederea lumânărilor. Vlaicu-Vodă înzestrase Vodiţa şi cu odoare şi odăjdii, de mătasă şi «camhă» [2].

Ca viaţă călugărească, Vodiţa cuprindeà călugări cari n'aveau decât grija rugăciunilor, călugări *proşti*, cum s'a zis mai pe urmă, şi călugări cu ştiinţă de carte sau cu meşteşug de artă. Nicodim însuşi erà un caligraf ales şi un bun cunoscător al limbii literare slavone; se păstrează astfel şi astăzi, în Muzeul din Bucureşti, evanghelia pe care a scris-o el în anul dela facerea Lumii 6913, deci sau în toamna unului 1403 sau în lunile până la Septembre ale anului următor. Are o frumoasă scrisoare sigură, dar lipsită de orice podoabe. Dacă legătura în argint lucrat e din aceiaşi vreme însă, nu se poate hotărâ.

Mitropolitul Severinului n'aveà niciun drept de amestec, şi nici Domnul ctitor. Nicodim erà monarhul chinoviei sale

---

[1] Hasdeu, *Arch. ist.*, I [1], p. 17 şi urm.

[2] Aşà-zisul în Apus *camocatto*.

de harnice albine mănăstireşti, care ţineau să câştige pentru cultura superioară o ţară întreagă ce nu fusese încă atinsă de dânsa. După moartea lui, fraţii aveau să aleagă în libertate deplină un nou egumen. Un act din 1394, care a mai fost citat, ne ajută să ştim că, înainte de sfârşitul zilelor lui Nicodim, când acesta se strămută în noua zidire, de care va fi vorba acum, călugării din Vodiţa, care alcătuiau o obşte deosebită, aveau alt egumen, pe Vladislav, care-şi luase poate acest nume duhovnicesc în cinstea Domnului întemeietor.

Legenda, auzită de mulţi în deosebite timpuri şi, la urmă, pusă şi în scris [1], ştie să povestească în ce chip minunatul părinte Nicodim, pe care-l cântă şi unele cântece ale Sârbilor [2], după ce a trecut Dunărea pe veşmântul lui aspru aşternut peste valurile răzvrătite, a cutreierat părţile de spre munte ale Ţinutului oltean, căutând locul cu căderi de apă despre care erà înştiinţat în chip minunat că trebuie să cuprindă o nouă zidire bisericească a lui. Un ciobănel care-şi cătà porcii prin păduri îl îndreptă la dealul răsărit din codru care-şi iea numele dela pârăul Tismanei, ale cărui ape ţişnesc din stâncă şi se izbesc, căzând din treaptă în treaptă, de ascuţişurile pietrei zdrumecate. Aici făcù el, şi tot cu banii domneşti, ai lui Vlaicu, dar, pe urmă, şi ai lui Radu, fiul celui d'intâiu ctitor, ai lui Radu şi ai soţiei lui din Bizanţ, Doamna Calinichia, şi în sfârşit ai lui Dan, fiul acestora, mănăstirea, mult mai bine aşezată şi mai trainic întruchipată, a Tismanei.

O făcù în stilul Vodiţei, dar cu trei turnuri, şi cu mai multe abside; înfăţişarea ei de astăzi nu poate să dea, după

[1] «Viaţa prea-cuviosului nostru Nicodim sfinţitul, arhimandritul lavrei din sfânta mănăstire Tismana, lucrată de ieromonahul şi duhovnicul din Tismana, Ştefan, la anul 1839, după o carte tipărită la 1863 de episcopul Râmnicului chir Partenie, şi după un manuscript vechiu tipărit de Iosif Bobulescu»; Bucureşti, 1883.

[2] Ştefulescu, pp. 65-6.

atàtea reparaţii, dintre care cea din urmă, pe vremea lui Vodă Bibescu, a fost o adevărată prefacere în stil comun apusean, nici măcar o ideie apropiată de ce a fost zidirea lui Nicodim; doar proporţiile să fi rămas întru câtva aceleaşi. De alminterea, încă din 1542, când Radu Paisie o zidì din nou, în forma, apropiată de cea moldovenească, prin care se deosebesc zidirile muntene din această epocă, ea nu mai aveà nimic care să poată amintì construcţia primitivă. Felonul ce se arată nu e, de sigur, acela care ar fi avut darul minunat de a ferì pe sfânt de atingerea flăcărilor atunci când Craiul din Buda i-ar fi cerut aceasta, şi pot fi îndoieli şi cu privire la grosolana cruce de plumb cu numele Mântuitorului şi al celor patru evanghelişti, despre care se spune că Nicodim ar fi purtat-o la gât pe vremea când erà de ajuns să atingă cinevà piciorul lui pentru ca din mort de foame să se trezească întremat şi sătul.

•

La 1385, supt Dan-Vodă, Tismana era gata, şi i se dădeà cel d'intâiu privilegiu, care fù întărit, peste cevà mai puţin decât doi ani de zile, de către noul Domn al Ţerii-Româneşti, Mircea [1], care rămase ocrotitorul mănăstirii, dându-i la 1406, când merse în Banat să se întâlnească cu Craiul Sigismund, privilegiu de imunitate pentru pescuit şi întrebuinţarea izlazului [2]. Dan recunoaşte ca întâiu ctitor, nu pe Vlaicu, ci pe tatăl său, Radu, care, în zilele Domniei sale nesigure şi, oricum, tulburate, nu putuse isprăvì, încheindu-i-se înainte de vreme viaţa, marea şi frumoasa clădire, fără păreche încă în ţerile noastre. Dela ctitorii săi aceştia, Tismana aveà, ca şi Vodiţa, sate, livezile de nuci ale Dăbăceştilor, rudele Doamnei Clara, cele 400 de «câble» dintr'un întreg judeţ de munte, dispărut pe urmă, al Jaleşului, grâu ce erà să se trimeată de-a dreptul egumenului, fără să mai

---

[1] Hasdeu, *Arch. ist.*, III, pp. 192-3.

[2] Venelin, *Documente româno-bulgare* (ruseşte), 1840, pp. 22-3; traducere romînească în *Arch. ist.*, I [1], p. 98; cf. Ştefulescu, pp. 85 şi urm.

ceară «câblarul» dezlegare dela Domnie; apoi, iarăşi, în ziua hramului, dacă nu bani, frumoşi perperi «roşii» de aur, ca dincolo, măcar burdufurile de brânză, caşurile, paturile, «postavurile de veşminte» şi «postavurile de încălţăminte»,— însă, cu mai puţină dărnicie, în vremi mai grele: câte zece, nu douăsprezece; în sfârşit, şi ceara de lumânări, şi chiar miere [1]. Mai târziu, cel de al doilea Dan, din veacul al XV-lea adause o sumă de sate nouă şi, pe lângă ele, pentru întâiaşi dată în ceia ce priveşte această mănăstire, Ţigani, *Aţigani*, cum se zicea pe atunci acestor robi de curând luaţi dela Tatari,—în patruzeci de sălaşe [2].

Nicodim trăì până în 1406, când se stânse de bătrâneţe, a doua zi de Crăciun, în Tismana chiar, de unde obişnuià să trimeată întrebări duhovniceşti, de naivă filosofie tâlcuitoare a Scripturii, acelui mai mare decât dânsul care înfăţişà în Târnova Bulgariei, până la căderea acesteia supt Turci, acelaşi curent de înoire a ortodoxiei prin muncă literară şi artistică, Patriarhul Eftimie [3]. El lăsă o sumă de ucenici cărturari, cari erau în stare să ducă mai departe opera sa.

Unul dintre dânşii, Agafton, fù ales egumen în locul învăţătorului său, şi pe numele lui sânt date privilegii pentru Tismana, de către Mircea însuşi, sau, după el, când Banatul ajunse în stăpânirea Ungurilor, de către Împăratul Sigismund, ca rege al Ungariei — de trei ori el întăreşte averea Tismenei şi Voditei; altele: dela Dan al II-lea, care căpătase înapoi, dela acelaşi Împărat, al cărui căpitan viteaz la Du-

---

[1] Ştefulescu, p. 148 şi urm.

[2] Hasdeu, *Arch. ist.*, I [1], pp. 19-20.

[3] Un manuscript cuprinzând această corespondenţă se păstră la mănăstirea Neamţului, de unde l-a înstrăinat, după cât se pare, cunoscutul Iaţimirschi: v. Ştefulescu, p. 22, nota 2. Alte manuscripte au unele scrisori din ea: *ibid.* Cf. lucrările lui Kaluzniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*, Viena, 1901 şi lui Sârcu, *Vremea şi viaţa patriarhului Eftimie de Tirnova* (ruseşte).

năre erà, posesiunea părților oltene (1421), apoi în 1429, fiind acum luptă și nesiguranță în țară, iarăși dela Sigismund, în 1430 dela Dan, în 1439 dela Vlad Dracul, ca Domni ai Banatului, în 1444 dela Ioan Hunyadi, ca guvernator de fapt al regatului unguresc, pomenesc dela un timp pe un al treilea egumen, popa Gherasim [1].

Dar Nicodim mai lăsase un ucenic în stare să cârmuiască mănăstiri, ba chiar să le facă din nou. Când Mircea se arătă aplecat să clădească și el un lăcaș de închinare pentru călugări, încă înainte de moartea lui Nicodim, la 1388, el puse pe Gavriil în fruntea soborului dela mănăstirea Călimănești, care se unì apoi cu cealaltă ctitorie a lui din acelaș an, Cozia [2]. La Cotmeana, dincolo de Olt, pe plaiurile argeșene — cele trei mănăstiri păziau și vadul Oltului, și drumul către cetatea de Scaun a țerii, și erau puternice și folositoare cetăți, ca și Vodița, care stăpânià la Porțile-de-fier, și Tismana, care ațineà calea la pasul gorjean al muntelui—, popa Sofronie aveà aceiași situație stăpânitoare ca și Gavriil dincolo de apă [3]. Și mănăstirile acestea aveau sate «slobode», vii, livezi, venituri domnești, daruri la hram și sălașuri de Țigani. Dar nicio urmă și nicio mărturie nu ne ajută să știm cum au fost ele la început, înainte de prefacerea lor supt Constantin-Vodă-Brâncoveanu, târziu, la sfârșitul veacului al XVII-lea.

Nu știm precis în ce împrejurări au fost clădite mănăstirile din Snagov, din Strugalea [4], din Tânganul, mai târziud,— dar bănuim o origine asămănătoare. Încă dela sfârșitul veacului al XIV-lea însă, ucenici de-ai lui Nicodim pătrunseră și în acea Moldovă nouă, unde ei nu puteau să afle, ca în Țara-Românească, împotrivirea tăcută, intriga statornică și dibace, a ierarhiei grecești. Într'o margine de pădure supt

[1] Venelin, p. 26 și urm.; Ștefulescu, p. 155 și urm.

[2] Hasdeu, *Ist. critică*, ed. a 2-a, p. 129 și urm.; Tocilescu, în *Foaia soc. Românismul,* II, pp. 28-30.

[3] Hasdeu, *Ist. critică*, p. 132.

[4] *Arch. ist.,* I [1], pp. 97-8.

Carpaţi, unul din ei, al cărui nume nu ni-a rămas păstrat cu siguranţă, a zidit astfel, supt Petru-Vodă, contemporanul lui Mircea Munteanul, pe la 1390, o mănăstire de cărturari, care s'a numit, după o cetate apărătoare, — şi aceasta după un părău din apropiere, — Mănăstirea Neamţului. De aici curentul sârbesc se întinse spre apa Bistriţei, şi dela dânsa s'a numit mănăstirea Bistriţa, întemeiată peste câţivà ani numai, de noul Domn al împăciuirii şi oblăduirii paşnice, Alexandru-cel-Bun. În sfârşit, pe Siretiu, în susul apei, mănăstirea Sf. Nicolae din Poiană, lângă Pobrata de mai târziu, e de aceiaşi provenienţă.

Nefiind o Biserică organizată în Moldova, afară de episcopia, aşà de depărtată, a Cetăţii-Albe, astfel de egumeni îndepliniau în chip firesc şi funcţiile de sfinţire şi hirotonire. Erau Vlădici ca şi «pseudo-episcopii» de mănăstire din veacul al XIII-lea. În împrejurări necunoscute, unul din ei, Iosif, trecù la Cetatea-Albă. Erà rudă cu Petru-Vodă, cu Roman şi Ştefan-Vodă, cu Alexandru-cel-Bun, fiul lui Roman, cu toată această dinastie nouă de «fii ai Muşatei», care, din partea ei, se zicea şi Margareta şi ocrotià pe episcopul de Siretiu — la 1402 însă acesta, Ioan, stătea la Sandomir, în fundul Poloniei — şi pe Dominicanii dela bisericile Maicii Domnului şi Sf. Ioan Botezătorul din Siretiu [1].

Iosif, care mai aveà, pe la 1400, un concurent, pe Meletie, din vre-o mănăstire de acestea nouă, trebuià să râvnească a fi căpetenia metropolitană a unei nouă Biserici moldoveneşti organizate canonic. Ca «episcop sârbesc» însă, el trebuì să ducă o luptă îndelungată şi grea cu ierarhia grecească bizantină, care, supt influentul Împărat Manuil, se gătià de atac împotriva acestor încălcări ale limbii slavone şi ale curentului călugăresc al Sârbilor, în legătură cu hesichasmul învins al ereticului Palamas.

---

[1] *Studii şi documente*, I-II, pp. XLVII-IX: cf. W. Abraham, *Biskupstwa łacinskie w Moldawii w wieku XIV i XV*, din «Kwartalnik historyczny»; Lemberg. 1902.

CAP. VI.

Luptele cele din urmă ale Patriarhiei constantinopolitane pentru păstrarea drepturilor ei ierarhice asupra Moldovei.

Încă dela 1391, Patriarhia din Constantinopol trimese un emisariu, Teodosie, pentru a-şi da seamă de situaţia bisericească din Moldova. Petru-Vodă erà încă în viaţă, şi acest ocrotitor al propagandei sârbeşti, care făcuse episcop de Cetatea-Albă pe ruda sa, Iosif, şi care, în toate, aveà înţelegere cu vecinul său, Mircea, sprijinitorul lui Nicodim, nu găsì cu cale să primească măcar pe Trimesul patriarhal, care trebuì să se întoarcă înapoi fără zăbavă [1]. Domnul văzuse bine că Teodosie nu erà decât un Mitropolit nou, de obârşie grecească, şi el nu voià ca Moldova lui să aibă ca întâiu păstor pe un străin, păstrându-şi toate legăturile peste hotare şi menit a exportà într'acolo o parte din veniturile ţerii. Dar Teodosie nu e acel Mitropolit de «Maurovlachia» care stă neocupat în Constantinopol şi iscăleşte hotărâri sinodale la 1393 şi 1395 [2].

Căci, după retragerea lui Teodosie, Patriarhia numì, formal şi făţiş, pe la 1392, un Mitropolit pentru Moldova, pe Ieremia, al doilea Grec, pe care iarăşi, ca şi pe Teodosie, nu-l ceruse Voevodul moldovenesc, aşà cum îl ceruse, în 1359, pe Iachint, Alexandru-Vodă al Ţerii-Româneşti. Primì acelaşi răspuns ca şi înaintaşul său, că Moldova îşi are episcopul, pe Iosif,— care va fi fost numai titular de Cetatea-Albă, precum Iachint erà titular de Vicina, şi va fi locuit în ţară, lângă Domn, ruda sa — şi că, deci, ea nu poate recunoaşte pe altul. Ieremia ieşì din cuprinsul hotarelor moldoveneşti, dar fulgerând cu o neputincioasă anatemă ţara întreagă, care nu voise a-l primì ca păstor al ei.

[1] *Acta Patr.*, II, p. 531.
[2] *Ibid.*, pp. 167, 174, 241.

Afurisenia pronunţată de Ieremia nu-i folosì nimic, precum ea nu aduse nicio pagubă ţerii. După trecere de câtevà luni de zile, în 1394, Patriarhia numì pe fostul «Mitropolit al Maurovlahiei» ca episcop recunoscut de Turci al Târnovei, pe care aceştia o cuceriseră de curând, în 1393, gonind într'un veşnic surgun pe Patriarhul bulgăresc Eftimie, corespondentul «popei» Nicodim. Prin aceasta Patriarhul arătà dorinţa de a se împăcà, în sfârşit, cu Moldovenii, pe cari n'ar fi voit să-i piardă din mână cu totul. Astfel înţelese lucrurile şi urmaşul (de la 1394) al lui Petru şi al lui Roman,—Domni cari jigniseră Constantinopolul bisericesc prin trimiterea îndărăt, prea lipsită de orice cruţare şi de orice forme, a lui Teodosie şi a lui Ieremia,— Ştefan-Vodă, fratele lor. Pe atunci erà, de altfel, pretutindeni, în Răsărit ca şi în cel mai depărtat Apus, un curent de simpatie pentru Bizantini, spre mântuirea de Turci a cărora erà să se alcătuiască în curând expediţia dela Nicopol.

Încă din 1395 se negocià împăcarea, prin care Moldova nu puteà înţelege altcevà decât recunoaşterea lui Iosif,— creat doar după toate normele canonice de Mitropolitul legiuit al Moldovei, cel dela Haliciu,— ca Mitropolit a toată Moldova, ceia ce erà cu putinţă acum, odată ce, dela 1391, Scaunul de Haliciu nu mai erà ocupat, spre a folosì Scaunului din Chiev, ocrotit de Lituano-Rusul Iagello [1]. Trimesul moldovenesc erà un «popă», — precum un «popă» Simion ţineà din 1391 locul de arhipăstor al Haliciului [2]—, şi, pentru că stăteà în fruntea celei d'intâiu, mai vechi şi mai mari mănăstiri de reformă ale ţerii, i se ziceà «protopop»[3]. Protopopul Petru, un Moldovean şi el, merse deci la Constantinopol pentru hotărârea lucrurilor.

[1] Dobrescu, p. 91, nota I.

[2] *Ibid.*

[3] Astfel de protopopi întâlnim şi mai pe urmă, supt Ştefan-cel-Mare, pe Iuga, al cărui fiu a fost unul din boierii mari şi însemnaţi ai acelui timp. V. şi Bogdan, memoriul citat despre Cetatea-Albă, în *An. Ac. Rom.* pe 1908, p. 344.

Aici se încercă o soluție care ar fi lăsat la o parte pe Ieremia și n'ar fi îngăduit nici pe Iosif, pe care-l voiau toți, nici pe Meletie, care se înfățișează numai acum, asocíat la aceleași batjocuri ca și colegul său. Anume Petru, ridicat de Patriarch, anume pentru aceasta, la rangul de vicariu, «dichiu», trebuià să primească rostul de «exarch» în Moldova, pe care-l căpătase în 1359 Iachint, când unì în persoana sa situația canonică de episcop al Vicinei și aceia reală de cârmuitor sufletesc al Principatului muntean. Petru, luat și cu binele și cu răul, se învoì la urmă să primească rolul de exarh, fără să fi întrebat mai înainte pe Domnul și boierii cari-i încredințaseră misiunea la Constantinopol.

Aceste împrejurări își află și mai bine lămurirea în politica Patriarchatului față de Biserica ortodoxă a Maramurășului și a Ținuturilor românești vecine.

Anume, de mult timp, încă de pe vremea lui Sas Voevod, sau încă și mai de înainte, Românii maramurășeni aveau o mănăstire de piatră, la Peri, lângă Sighet, și egumenul dela această mănăstire a Sf. Mihail îndepliniă, nefiind un episcop canonic în vecinătate, funcțiile de Vlădică. În 1391, anul misiunii lui Teodosie, fiul lui Sas, Balc sau Baliță, care, izgonit din Moldova, primise în Ungaria, din partea regelui, o despăgubire strălucită, consistând din concedarea cetăților Sighet, Hust, Chioara, Rodna și a situației de comite al Maramurășului, făcù drumul la Constantinopol pentru «a se închinà sfintelor moaște». Baliță ar fi voit bucuros să aibă un episcop, dar aceasta nu se puteà fără învoirea Regelui catolic, care n'ar fi dat-o cu niciun preț. Deci el cerù și căpătă ca egumenul său din Peri, Pahomie, «popa» dela mănăstirea sa de-acasă, să fie numit *exarh* asupra Sălagiului, Arvei, Ugocei, Beregului și, în Ardeal chiar, asupra Ciceului și Ungurașului, viitoarele feude ale Domnilor moldoveni din vremile următoare. În același timp, mănăstirea erà scutită de orice amestec

episcopal şi erà declarată în legătură de-a dreptul şi veşnică cu Patriarchia însăşi, fiind *stavropighia* ei [1].

«Exarchia» moldovenească a «protopopului» Petru nu izbutì însă aşa de bine. Atunci se luară informaţii nouă, în cursul aceluiaşi an, de doi episcopi răsăriteni, cari mai aveau misiuni prin Ţara-Românească şi Rusia, episcopul de Mitilene şi cel de Betleem. Pe urma cercetării făcute de dânşii, se iertă Moldova de afurisenie şi se recunoscù ca legală din punct de vedere canonic situaţia episcopală a lui Iosif. Alexandru-cel-Bun ajunsese acuma Domn moldovenesc, — întâiu la un loc cu fratele său Bogdan, apoi singur. La începuturile acestei Domnìi de pace şi de îngăduinţă, o solie de clerici şi boieri moldoveni merse la Constantinopol pentru a face Patriarhului celui nou acea rugăminte care puteà să-i permită şi lui a dà lui Iosif recunoaşterea pe care acesta n'o ceruse prea mult, dar de care fără îndoială că numai bucuros puteà să fie. Solia ajunse în Capitala bizantină în Maiu-Iunie 1401, şi îndată se redactară scrisorile patriarhale care făcură din Moldova o nouă provincie metropolitană, dezvoltată, neapărat, din episcopia Cetăţii-Albe, iar din Iosif, scos formal de supt anatemă, cel d'intâiu Mitropolit (26 Iulie). Pentru a se căpătà însă o siguranţă deplină în ceia ce priveşte originea puterilor episcopale ale lui Iosif, un călugăr Grigorie, egumen la Pantocrator, probabil Grigorie Ţamblac, marele cărturar de slovenie, şi un diacon Manoil merseră în Moldova pentru a face o nouă cercetare. Ei şi dădură lui Iosif ultimul act de întărire [2]. Astfel din episcopia Cetăţii-Albe ieşià o Mitropolie moldovenească, precum din episcopia Vicinei ieşise o Mitropolie românească pentru cellalt principat.

Rămâneà instalarea episcopului de Cetatea-Albă la Suceava. «Un boier cu destulă oaste», spun *Vieţile Sfinţilor*,

[1] *Studii şi doc.*, XII, p. XXXVIII şi urm.

[2] *Acta Patr.*, II, pp. 223, 241 şi urm., 256 şi urm., 278 şi urm., 283, 359 şi urm., 494-5, 519, 528-33.

din al XVII-lea veac, şi un cronicar contemporan care le urmează, merse la vestitul port genovez şi luă, cu învoirea guvernatorului italian, sicriul cu moaştele celui mai nou dintre mucenicii recunoscuţi de Biserica Răsăritului. La locul ce s'a zis «Poiana Vlădicăi» pentru că erà o danie făcută lui Iosif, — lângă Iaşi, Domnul cu Mitropolitul, cu clerul şi cu boierimea, ieşiră întru întâmpinarea alaiului, cu toată pompa pe care o poate desfăşurà în asemenea împrejurări Biserica. Mica oştire îşi urmă apoi, cu Voevodul în frunte, drumul spre Suceava. Biserica «Mirăuţilor», a Mirăuţului, mai bine, numită după satul în care se aflase ea înainte de a se fi hotărât raza cetăţii sucevene, primì oasele Sfântului dela Cetatea-Albă; lângă dânsa se aşeză acuma Mitropolitul Iosif [1].

Patriarchul îi dăduse învăţături în ceia ce priveşte vrâsta acelora pe cari-i va face preoţi şi diaconi. Iosif luă însă acum, când erà cu totul sigur în Scaunul său, şi alte măsuri. La Neamţ fusese până pe atunci ca egumen, în locul lui Iosif întemeietorul, — legenda spune însă despre călugării Sofronie, Pimen şi Siluan, cari, ei, ar fi făcut cândvà un schit de lemn [2] —, un Isac, pomenit în actele Patriarchatului. În 1407, la 7 Ianuar, Iosif care-şi zice acum «prea-sfinţit Mitropolit al Moldovlahiei» [3], încredinţează mănăstirile «Vlădiciei Sale», întemeiate, deci, în adevăr, de dânsul, Neamţul şi Bistriţa, aceluiaşi «popă» Domentian, care va primì din mânile unui boier delegat al Mitropolitului, Petru Ureche, şi toată averea dăruită Neamţului de ctitorul mănăstirii, Petru-Vodă. Ca şi egumenii «sârbi» din Ţara-Românească, Domentian va aveà toate drepturile asupra mănăstirilor şi-şi va puteà numì un moştenitor fără ca

[1] *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 79.

[2] Melchisedec, în *An. Ac. Rom.* VI, pp, 58-9; *Rev. p. ist., arh. şi fil.*, III, p. 14.

[3] «Sveateaişii mitropolit chir Iosifŭ moldovlahiischii»: *Arch. ist.*, I [1], pp. 140-1.

vre-o altă putere, bisericească sau lumească, să se poată amestecà.

Astfel se creà şi vieţii mănăstireşti din Moldova acea libertate desăvârşită, prielnică pentru cetit şi caligrafie, care nu zăbovì cu roadele ei. Pe când manuscriptele muntene s'au pierdut, cele moldoveneşti se mai află încă, în cuprinsul ţerii. Din însemnările de pe dânsele cunoaştem astfel numele câte unuia din clericii meritoşi pentru înaintarea la noi a culturii de mănăstire. Astfel, Gavriil fiul lui Urie, între 1435 şi 1436, care scrià o Evanghelie întreagă pentru pârcălabul de Hotin, Laţcu Cândea. O sumă de alte volume, cu slova mare, energică, cu câtevà încercări de miniaturistică înfăţişând pe frontispicii linii ce se împleticesc şi se taie, împodobite la colţuri cu flori de scaiu, se află în colecţiile Academiei Române, după ce au stat, veacuri întregi, în Neamţ, unde aşternuseră răbdător slova frumoasă «pisarii» de mănăstire, cari credeau să-şi câştige astfel şi un drept la iertarea dumnezeiască a păcatelor.

PARTEA A II-a.

LEGĂTURILE BISERICII CELEI NOUĂ

cu

CATOLICISMUL LUPTĂTOR.

CAP. I.

Biserica munteană și catolicismul.

În Țara-Românească nu se ivise niciun fel de greutăți în calea Bisericii celei nouă. Știm numai, printr'o mărturie strecurată în cutare scriere polemică din veacul al XV-lea, că Antim, Mitropolitul dela începutul Domniei lui Mircea, îmbătrânind, a primit cinul călugăresc, adăpostindu-se, de bună seamă, la vre una din mănăstirile domnești mai nouă, Cozia, Călimănești, Cotmeana, și nu la Tismana sau Vodița, centrele «sârbești», pentru care el, Grecul și reprezintantul strictei ierarhìi constantinopolitane, nu puteà să aibă nicio simpatie deosebită. Anume împrejurări, pe care nu le cunoaștem, îl siliră însă a-și părăsì chilia pentru a-și luà iarăși locul în fruntea Bisericii muntene, pe care apoi va fi călăuzit-o până la moarte [1].

Nu mai cunoaștem vre-un alt Mitropolit în jumătatea d'intâiu a veacului al XV-lea, și rostul acelor ce s'au strecurat în acest timp trebuie să fi fost foarte puțin însemnat. Aici nu se dădeà, în adevăr, nicio luptă între ortodoxia grecească a Mitropolitului ori cea sârbească a călugărilor, de o parte, și, de alta, catolicismul roman, sprijinit de Ungaria vecină. Dacă, după trecătorul Mihail-Vodă și, în același timp cu concurentul său, Radu Pleșuvul, amândoi fii ai lui Mircea, Dan, fiul lui Dan I-iu, stăpânește în bună înțelegere cu regele-Împărat Sigismund, pe care-l și aduce

[1] V., pentru retragerea trecătoare a lui Antim, mai sus, p. 39.

în ţară împotriva Turcilor, cu cari Dan se luptă, ani întregi de zile, ca om al «Chesarului», — aceasta n'are nicio înrâurire asupra politicei religioase a acestui Domn.

Alt Domn aşezat cu ajutor ungurésc şi, multă vreme, reprezintant al politicei de cruciată pe care o făceà marele ambiţios Sigismund, Vlad Dracul, fiu al lui Mircea, nu e cunoscut nici el ca un prieten statornic şi cu folos al legii apusene, ca un «latinophron». Proclamaţia sa dela Nürnberg, din 8 Februar 1431, prin care el îngăduie predica Minoriţilor trimeşi de Împăratul-rege [1], rămase, de sigur, fără urmări.

Episcopia latină a Argeşului nu rămâne însă vacantă. Prin documente ungureşti se întâlnesc numele titularilor ei, un Ioan de «Antiqua Villa», de obârşie necunoscută, un Paul de Hunyad, Ungur, un Vitus; n'avem însă nicio dovadă că vre unul măcar din aceştia, cari «păstoresc» Biserica apuseană din principatul Ţerii-Româneşti, şi-ar fi avut reşedinţa în vechiul Scaun de Domnie, din care urmaşii lui Mircea plecară îndată pentru a se aşezà în Târgoviştea mai nouă. În acest din urmă oraş, erau şi catolici destui, dar mai mult Unguri decât Saşi: pe la 1600 ei aveau două biserici, a Franciscanilor sau Bărăţia (barát = frate, în ungureşte), care trebuie să fie din această vreme, şi biserica Sf. Marii, poate de obârşie mai nouă. Dacă s'ar fi păstrat cele mai vechi privilegii ale acestor lăcaşuri de închinare pentru străini,— cele a căror ştiinţă o avem, sânt din a doua jumătate a veacului al XVI-lea numai, — am găsì în ele numele acelor Voevozi din vremea strămutării Scaunului domnesc în Târgovişte, cari nu se puteau hotărî a rupe deplin cu catolicismul, ce erà în legătură cu politica lor de prietenie faţă de creştini [2].

---

[1] Hurmuzaki, I [2], pp. 749-50; cf. *Studii şi doc.*, I-II, pp. XXXIV-V.

[2] Cf. *Acte şi fragmente*, I, p. 66; Botero, *Relationi universali*, Veneţia, 1596, pp. 94-5; Iorga, *Contribuţii la istoria Munteniei*, în «An. Ac. Rom.», XVIII, pp. 31-2; *Studii şi doc.*, I-II, p. 236, nota 1.

Dă alminterea data de 1417 se cetià pe «un basin de piatră pentru spălat cele sfinte», care se vedeà până tàrziu la Bărăţie [1]. În mănăstire se păstrà, în veacul al XVIII-lea, şi un manuscript al Cronicii ţerii, alcătuite după 1688, şi, prelucrànd vechile anale, într'un raport, unul din Franciscani înseamnă şi legăturile fiecărui Voevod cu catolicismul: se vorbeşte astfel de arderea lăcaşului, de către Turci, supt un «Mircea-Vodă», care ar fi Cel Bătràn. Se mai culege din acest raport că Vlad Dracul a lăsat în pace mănăstirea Franciscanilor şi că ea a fost dărâmată numai după Radu-cel-Frumos, în vremea lui Basarab-cel-Bătràn, pentru a fi refăcută apoi supt Ţepeluş.

Satul Şotânga, în Dâmboviţa, a fost dăruit, de bună seamă, pe acest timp «baraţilor» tàrgovişteni, cari, avànd obişnuita concesie de «slobozie», de a strànge adecă locuitori noi, scutiţi pe un timp de orice sarcini, aşezară, în mijlocul sătenilor vechi «frànci» de-ai lor, de acelaşi neam unguresc ca şi dânşii [2]. Grija sufletească asupra acestor catolici din preajma lui Vodă n'o mai aveà însă acuma niciun episcop, ci numai parohul local, un Franciscan.

La hotarele Ţerii-Româneşti însă, în Severinul pe care din nou îl luase în stăpànire, încredinţându-l (1428) cavalerilor Teutoni, Împăratul Sigismund aşeză un episcop, pe Benedict, care se întàmpină şi în 1439, cànd el capătă dela Papă, în acelaşi timp, şi grija Moldovei, unde catolicismul nu şi-ar mai fi avut reprezintanţii ierarhici [3].

Cu totul altfel, cu mult mai prielnic pentru catolici se înfăţişează împrejurările în Moldova, unde prozelitismul polon erà simţitor mai îndrăzneţ şi mai harnic decât prozelitismul unguresc din Ţara-Românească.

---

[1] *Arch. ist.*, I [2], p. 46.

[2] *Acte şi fragmente*, I, p. 66.

[3] Hurmuzaki, I [2], pp. 660-1, no. 560.

CAP. II.

Catolicismul în Moldova supt Alexandru-cel-Bun.

Alexandru-cel-Bun aveà nevoie de vecinii de pestre Nistru pentru a-şi întărì situaţia. Se mai adauge că întâia lui soţie, Margareta, care purtà numele bunicii lui Alexandru şi erà chiar o rudă a acesteia, se număra printre credincioasele Bisericii romane. Din amândouă aceste motive, Alexandru, care începuse organizând Biserica răsăriteană a Moldovei şi statornicind legătura cu ierarhia constantinopolitană, ajunse dela o vreme,— de sigur după moartea Vlădicăi Iosif [1], epitrop şi consângean al său, — să sprijine încercările de cucerire ale catolicismului polon.

La învierea episcopiei Siretiului nu erà de gândit, cu toate că regele Ludovic al Ungariei, ajuns şi stăpân al Poloniei, făcuse pe Papă să creeze în Haliciu, pentru Galiţia şi părţile vecine, o Mitropolie catolică [2]. La 1387, cel d'intâiu episcop de Siretiu fusese strămutat la Vilna, fără să fi stat în oraşul de reşedinţă domnească, al cărui titlu îl purtà [3]. Înainte de ajungerea în Scaun a lui Alexandru, titlul de episcop siretean îl purtà un al doilea Polon, Ştefan Martini, un Dominican, ca şi aceia cari stăteau în mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din localitate, în care se săvârşiau şi minuni trecute la protocol. Pe la începutul veacului al XV-lea scrie din Sandomirul polon cel de-al treilea episcop, de acelaşi neam ca şi înnaintaşii săi, Ioan; el atârnà de Scaunul Cracoviei [4]. Şi la 1413 se pomeneşte un episcop, Nicolae Venator, din Ordinul Sf. Pavel Eremitul, apoi, în acelaşi an, Dominicanul Toma, concurent biruitor al celui d'intâiu, care ajunse astfel să păstorească tocmai în Scar-

[1] El trăià încă la 16 Septembre 1408; Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 102.

[2] Hoppe, *Gesch. von Galizien,* 1792, p. 206 şi urm.

[3] W. Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catolicae res gestae,* Pesta, 1887, p. 26, şi Eubel, în *Roemische Quartalschrift,* 1898, an. XII, p. 108.

[4] *Studii şi documente,* I-II, pp. XXIX-XXX, XLVII-VIII.

dona Dalmației ungurești. Toma e și cel din urmă episcop de Siretiu din Domnia lui Alexandru, și toți nu înseamnă altcevà decât urme goale și pretenții deșarte.

În timpul când moaștele Sf. Ioan celui Nou se aduceau în Suceava, ajunsă reședință de Mitropolit cu binecuvântarea Patriarchului, lângă Alexandru stăteà ca Doamnă o Română, ortodoxa Ana. Înainte de a o luà pe dânsa, Domnul se căsătorise cu acea Margaretă de care a fost vorba mai sus. Ea murì în cel d'intâiu sălaș al Domniei moldovenești, Baia săsească. Fù îngropată în vre-o biserică de lemn a negustorilor catolici cari erau orășeni cu drepturi ai Băii sau, cum i se ziceà atuncea, de obiceiu și oficial, ai «cetății Moldovei», după apa ce curge în apropiereà ei. Peste osămintele Margaretei, Alexandru-Vodă clădì acum o mare biserică de piatră, în stil gotic, cu bolți și săpături frumoase, și-i adause chilii de mănăstire, dar nu pentru Dominicanii strămutați dela Siretiu, cari, ei, aveau grija sufletească a Moldovei de spre partea catolicilor, ci pentru Franciscani, cari se întețiau pretutindeni la lupta cu schisma [1]. La 1410 biserica erà gata, și poate chiar un nou episcop stăteà lângă zidurile ei.

Această declarație de simpatie pentru catolicism trebuie pusă însă în legătură cu un șir de evenimente politice, care dovedesc că nu credința Domnului fusese schimbată, ci numai motive de oportunitate-l făcuseră să iea unele măsuri care nu corespundeau convingerilor sale. Anume, la 1404, Alexandru jură întâiași dată credință regelui Poloniei, lui Vladislav Iagello, pe când vecinul său Mircea făceà politică ungurească, mergând la Severin să întâmpine pe Împăratul-rege Sigismund. La 1410, Moldovenii se luptau la Tannenberg, în oastea polonă, împotriva Cavalerilor Teutoni. La 1411, Alexandru făceà un împrumut regelui și căpătà ca zălog eventual Pocuția. Și îndată, — după 1415, când Alexandru, mergând în Polonia, e înto-

[1] Bandini, ed. Urechiă, în *An. Ac. Rom.*, XVI, p. 244.

vărâşit de Doamna sa Ana[1], Alexandru se însură a treia oară cu vara lui Vladislav, Ryngalla, care puteà să-şi afle în Moldova episcopul catolic şi biserica latină[2]. Încă din August, episcopul de Camenița, căpătà voia de a sfinți pe Ioan de Riza, Polon, ca episcop de Baia, şi, în Novembre 1417, Ioan puteà să ocupe chiar aceste funcții[3].

În Maiu 1415 încă, atunci când Alexandru, cu Doamna Ana, făcù acea călătorie politică de nouă închinare, la Curtea regelui Poloniei în Sniatyn, Vitold, Marele-Prinț al Litvaniei, căutând să-şi capete oarecare neatârnare politică şi ştiind că o formă bisericească deosebită trebuie să-i corespundă, îşi creă la hotarele Moldovei un nou Mitropolit pentru Ținuturile sale, din care a vrut să facă mai târziu şi un regat. Din dorința de a nu supără pe regele polon Vladislav, Patriarhia de Constantinopol nu voì să deà binecuvântarea ei pentru întemeiarea noii diecese. Se găsiră însă episcopi cari să dea celui d'intâiu Mitropolit de Chiev din noua serie, Grigorie Țamblac, binecuvântarea lor[4].

Țamblac fusese, probabil, la Constantinopol, egumen al vestitei mănăstiri Pantocratorul, şi în această calitate el fù unul din Trimeşii Patriarchiei în Moldova, cari săvârşiră opera de împăciuire[5]. Cu acest prilej rămase el în țară mai multă vreme şi ținù la Suceava, înaintea Domnului tânăr, a bătrânului Mitropolit Iosif, a clericilor şi a boierilor mai cărturari, un şir de predici, lăudând într'una din ele şi pe noul sfânt ocrotitor al Scaunului metropolitan ca şi al Scaunului domnesc însuşi, Ioan dela Cetatea-Albă. Aceste predici, care fuseseră puse în scris, s'au păs-

[1] Dlugosz, la acest an.
[2] Iorga, *Gesch. des rum. Volkes*, I, p. 299 şi urm.
[3] Eubel, în *Rôm. Quartalschrift*, 1903, p. 189.
[4] V. bibliografia mai nouă privitoare la Țamblac în Kaluzniacki, *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslawen*, Viena, 1901; Iațimirschi, *Grigorie Țamblac*, 1908.
[5] V. mai sus, p. 52.

trat, și ele arată în Grigorie, care erà de naștere Bulgar și învățase la școala vestitului patriarh de Târnova, Eftimie, un cunoscător bun al stilului clasic în omiletică și un retor dibaciu. Pe vremea aceia, Țamblac, mai bucuros de Moldova «sârbească», decât de apăsătoarea atmosferă elenizantă din Constantinopol, își ziceà numai: «ieromonah al Bisericii moldovenești». Poate că recomandațiile lui Alexandru-Vodă vor fi atras luarea-aminte a stăpânitorului lituan asupra învățatului călugăr, — și Mitropolitul moldovenesc, urmaș al lui Iosif, se va fi aflat între acei episcopi cari sfințiră pe Grigorie ca pe un conducător al Bisericii rusești din principatul lui Vitold. Cu greu ar fi găsit el oameni mai bucuroși să-l ajute decât pe Moldoveni, în mijlocul cărora petrecuse atâta vreme, spre folosul lor cultural și religios [1].

Hirotonisirea Mitropolitului de Chiev erà un păcat față de ierarhul constantinopolitan; îngăduirea politicei de sprijinire a catolicismului, la care se învoise Alexandru-Vodă, erà o altă greșeală, nu mai puțin grea. Se adăugì și o a treia pentru ca să apese și mai mult pe urmașul lui Iosif, pe al doilea Mitropolit, fără nume, al Bisericii moldovenești organizate. La 27 Decembre 1414, regele-Împărat Sigismund,—cu care Alexandru trăià în bune legături de prietesug, ca unul ce nu știà tratatul de împărțire a Moldovei, pe care, în 1412, puternicul vecin îl încheiase cu Vladislav al Poloniei, alt prieten și mai bun,— intrà în orașul svițerian Constanța, cu un strălucit alaiu, pentru a deschide acolo sinodul care trebuià să închidă rana, de mult deschisă, a shismei Apusului, împărțit între Papa din Roma și Papa din Avignon. În Constanța veniră, pe lângă atâția prelați unguri, și Trimeși ai mai multor orașe, între care și cele

[1] Cf. Melhisedec, în *An. Ac. Rom.*, VI, p. 1 și urm., sau *Rev. p. ist., arch. și fil.*, III, p. 1 și urm.; apoi și în anul VIII din *Biserica ortodoxă română*.

ardeleneşti, Clujul, Alba-Iulia şi Braşovul. Poftită de un suveran aşà de puternic precum erà Sigismund, Moldova, pe care la 1420 episcopul de Baia o declarà «supusă stăpânirii temporale a lui Sigismund» [1], îşi trimese şi ea delegaţi, dar numai din acele oraşe care aveau un număr de locuitori catolici, dintre străinii unguri, germani şi saşi. Cronicarul sinodului, Ulrich de Richenthal, pomeneşte astfel pe reprezintanţii Sucevei, Romanului [2], Iaşului [3], Hârlăului, Bârladului şi altor târguri prea sucit scrise ca să se poată recunoaşte [4]. Ştim că şi Chilia a avut stema ei la Constanţa [5], precum, de alminterea, nici Muntenii n'au lipsit dela acest măreţ sinod pe care-l prezidà un Împărat doritor de a jucà un rol mare în lume. În «cei doi Mitropoliţi şi şepte episcopi», de cari vorbeşte cronicarul [6], trebuie să se vadă mai mulţi preoţi şi egumeni decât episcopi adevăraţi.

Ai noştri n'au avut fireşte niciun rost în hotărârea marilor probleme religioase pentru care fusese adunat sinodul. Dar uu Mitropolit ortodox care sfinţeşte episcopi fără voia Patriarhiei, care îngăduie a i se dà de Domn un coleg catolic, fără a protestà, şi care, în sfârşit, lasă să-i plece din ţară delegaţi la un congres bisericesc latin, aveà socoteli de dat la Constantinopol. El a şi fost chemat acolo, cum, tot pentru tolerarea întinderii catolice, fusese citat odată cel d'intàiu Mitropolit al Ungrovlahiei. Sau poate, fără nicio citaţie, Mitropolitul Moldovei venì spre oraşul împărătesc, din partea Domnului său, pentru ca să arate Împăratului bizantin, care însă nu erà totdeauna stăpân peste Patriar-

[1] Eubel, în *Römische Quartalschrift*, 1893 (XII).

[2] «Reissmarck.»

[3] «Die zwii seind Philistei.»

[4] «Moderland», «Mayda», «Herat», «Mentz», «Molga».

[5] Hurmuzaki, I², p. 497, no. 409.

[6] «Zwaien Ertzbischoffen und sonst syben Bischoff yres Lands..., vil Gelerten»; fol. CCX V°.

hul lui, că o asemenea acţiune în materii religioase e impusă de nevoi politice ce nu se pot înlătură. Oricum, iată-l pe capul Bisericii din principatul lui Alexandru-cel-Bun la Athyra, lângă Constantinopol.

Patriarhul nu voì să-l recunoască drept Mitropolit canonic, poate şi pentru că fusese numit dintre clericii ţerii, ucenicii lui Iosif şi ascultătorii lui Ţamblac, în loc să fie trimes dela Constantinopol, dintre clericii cari, acolo, se ţineau la episcopìi apropiate sau oricât de depărtate [1]. Împăratul lipsià, fiind dus, — încă din vara anului aceluia, 1415 —, în Morèa pentru a ridicà vestitul zid de şese leghi, Hexamilion [2]. În zădar stăruiră pentru Moldovean unii dintre episcopii greci aflători atunci în Capitala Împărăţiei, şi mai ales al Mediei, spuind că e obiceiu a primì, nu numai prelaţi aflători în situaţia Mitropolitului moldovenesc, dar până şi Armeni, Musulmani şi eretici declaraţi. Afacerea se zăbovì mai mult timp, şi anume până la întoarcerea Împăratului Manoil, om de autoritate, care, în clipa când propuneà cruciata Veneţienilor [3], trebuià să caute a nu pierde prietenia puternicului Domn ce stăpânià la gurile Dunării. Dar Patriarhul Eftimie nu ascultă nici de sfatul Împăratului însuşi; numai după moartea lui, la 31 Mart 1416 [4], Mitropolitul căpătă dela noul Patriarh, Bulgarul Iosif, poate şi el vre-un ucenic de-al lui Eftimie de Târnova, putinţa de a plecà, prin aceia că i se dădură scrisorile patriarhale de întărire [5].

Peste cinci ani de zile, Mitropolitul, care scăpase din greutăţile create de Patriarhie, văzù pe Alexandru-Vodă

---

[1] Syropulos, *Vera historia unionis non verae*, Haga, 1660, p. 3.

[2] V. Iorga, *Notes et Extraits*, I, la acest an.

[3] *Notes et extraits*, I, p. 239.

[4] Du Cange, *Glossarium mediae et infimae graecitatis*, p. 1191.

[5] Syropulos, *l. c.* În cronică se vorbeşte apoi de solia la Papă a lui Nicolae Eudaimonoianni; v. *Notes et extraits*, seria a 2-a, p. 183, nota 1; p. 198, nota 3.

despărţindu-se, cu voie dela Roma, de soţia sa catolică, Ryngalla. Episcopul de Baia, Ioan, prezintă cererea la 1-iu Iulie 1421, şi la 15 Decembre căsătoria eră dezlegată, pentru înrudirea de aproape, necanonică, între soţi. Cu Doamna de neam polon, plecă din Iaşi un puternic sprijin al catolicismului, deşì Siretiul trecù, în 1421, la Ryngalla, care va fi ştiut să ocrotească pe domeniul ei legea latină [1]. Nu ştim ce ispravă va fi făcut episcopul de Siretiu în anii cât oraşul fù al Doamnei divorţate: după Nicolae Venatoris, întors la această diecesă, un Ioan poartă titlul episcopal de Siretiu dela 1434 înainte [2]. Dar rivalul său din Baia intră în luptă cu Franciscanii, cari pretindeau să îndeplinească funcţii preuţeşti prin sate şi, cât despre aceia, mergeau prin cârciume şi-şi aveau ţiitoare în vederea lumii. Nici Ioan, nici urmaşul său, dela 30 April 1438, Petru din Zips, nu putură să mai ridice condiţiile materiale sau morale ale diecesei, în care episcopul, care, din nenorocire, pentru el, rezidà de fapt, primià doar 70 de galbeni pe an dela puţinii credincioşi şi nu erà ţinut în seamă nici de Franciscani, nici de Dominicanii cari mai erau lăsaţi să cutreiere ţara, mai mult pentru plăcerile lor decât pentru folosul confesiunii latine [3].

Episcopul Melchisedec pomeneşte o notiţă pe un cronograf tradus în româneşte, notiţă, de bună seamă marginală, care reproduce un antimis al Mitropolitului moldovean *Macarie* [4], cu data de 1429. Mitropolitul poartă titlul de «al Moldovlahiei şi al părţilor de lângă Mare». Acest titlu e întru toate corespunzător cu epoca lui Alexandru-cel-Bun, când Moldova se numià bisericeşte aşà: «Moldo-

[1] Hurmuzaki, I [2], pp. 514-5, no. CCCCXXIV.

[2] Eubel, *l. c.*

[3] *Ibid.*

[4] *An. Ac. Rom.*, VI, p. 46, nota. Pomelnicul dela Bistriţa are între Iosif şi Teoctist pe Ioan, Samoil, Ioanichie, Vasilie, dar ei pot fi şi «archiepiscopi» de Roman (v. mai departe). — Macarie lipseşte.

vlahia» — și Domnul își zice astfel în unele din actele sale mai târzii — și când amintirea episcopiei de Cetatea-Albă, de curând anexată apoi la Moldova, trebuià să fie foarte vie. Macarie nu mai apare, de alminterea, nicăiri, și niciun alt Mitropolit moldovenesc nu e amintit până la tratativele cele nouă pentru Unire, între Roma, adusă la unitatea de Cârmuire, și vechiul Bizanț îndărătnic, în 1437 și anii următori.

CAP. IV.

Mănăstirile lui Alexandru-cel-Bun.

Din ce în ce mai despărțită de Polonia, iar la urmă în strânsă legătură cu Lituania lui Svidrigailo, neastâmpăratul urmaș al stăpânirii și planurilor lui Vitold, politica moldovenească nu mai cereà ocrotirea fățarnică a catolicismului din partea Domniei. De alminterea, ziditorul bisericii catolice din Baia fusese un ctitor și înoitor de mănăstiri răsăritene. Într'un unghiu de munte din Bucovina de azi, la *Moldovița*, el făcù o nouă mănăstire, al cărei privilegiu d'intâiu are data de 31 Octombre 1402 și vine dela Alexandru, care dădù fundației sale două mori în Baia: una în cetate chiar, alta la margine, și patru sălașe de «Tatari»[1], așezate tot acolo. Danii de pământ le face el Moldoviței și în 1409; o mare parte din munți și vămi, Ținutul ce mărgenește cursul răpede al Bistriței, intră astfel dela început, cu uriașele-i păduri bătrâne, în stăpânirea călugărilor Bunei-Vestiri. Și Doamna Ana crescù din partea ei averea Moldoviței[2]. Egumenul cel d'intâiu al Moldoviței nu e numit în niciunul din aceste acte domnești, dar el trebuie să fi fost, nu numai administratorul unor moșii întinse, dar și un fel de Vlădică fără hirotonisire al preoților din toate satele ce alcătuiau marele domeniu al mănăstirii.

---

[1] Sau Tătărași-Țigani.

[2] Wickenhauser, *Moldowiza*, Viena, 1862, p, 55 și urm.

N'avem încă o carte de privilegii pentru mănăstirea de pe malul Siretiului, a «Sfântului Nicolae din Poiana Siretiului», dar, încă din 1409, Alexandru făceà o danie acestei mănăstiri, fără a spune ori a lăsà să se înţeleagă prin vreun cuvânt că el ar fi şi întemeietorul ei. Domnul se mulţămeşte a-i dà toate drepturile asupra bălţii «ce se întinde dela gura Şomuzului până la hotarul ce este la Heciu», precum şi un loc de sădit vie pe dânsul [1]. Se adăugiră apoi, la 1410, către averea acesteilalte mănăstiri: «din Tamârtaşenii dela Şomuz cinci sălaşuri de *Tatari*, cu voia şoldanului lor [sau cu şoldanul, cu Sultanul, sau Voevodul lor], Petru» [2].

Bistriţa, de lângă apa cu acelaşi nume, fù prefăcută de Alexandru, care erà să fie şi îngropat în cuprinsul ei. Acestei mănăstiri, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, îi hărăziă el la 1422 vama Bârladului, care nu erà una din cele mai puţin însemnate ale ţerii, «în deplină stăpânire, pe veci» [3]; peste câţivà ani, la 1428 şi 1431, când Domnia lui Alexandru se apropià acuma de sfârşit, Bistriţa mai căpăta o vamă: aceia, pentru Secuime, dela «Tazlău, care se ţine de vama Bacăului». Patru prisăci de albine, în locuri depărtate, trebuiau să deà bisericii ceara trebuitoare. Slujba erau să i-o facă 31 de sălaşuri de Ţigani, — aşà se şi zice aici, nu «Aţigani», ca la Munteni —, cu un cneaz sau jude şi 12 «bordeie» de Tatari adevăraţi. În sfârşit, pentru întâiaşi dată se *dă* unei mănăstiri, împreună cu un sat şi siliştea lui, şi mănăstirea clădită de alţii pe acest loc: «mănăstirea Sf. Nicolae, unde a fost Huba» [4]. Acest act ni dă şi numele egumenului Vasilie, numit *stareţ*, şi «domn», *chir*, ca episcopii. La Bistriţa s'a îngropat şi Doamna Ana, la 2 Novembre 1418 [5].

[1] *Arch. ist.*, I [2], pp. 11-2, no. 283.
[2] *Ibid.*, pp. 12-3, no. 284.
[3] *Ibid.*, I [1], p. 132.
[4] *Ibid.*, pp. 122-3.
[5] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 38.

Hârtiile mănăstirii *Neamțului* n'au fost tipărite nici măcar în regeste, fiind numai de puțină vreme aduse la Arhivele Statului, dar ele trebuie să cuprindă un număr de privilegii asămănătoare dela Alexandru-cel-Bun.

Bisericuța de lemn dela *Rădăuți*, unde erà, dela Bogdan-Vodă încoace, gropnița Domnilor Moldovei, pentru care cuvânt i-a făcut și daruri Anastasia, fiica lui Lațcu-Vodă și soția lui Iurg Coriatovici [1], a fost întemeiată din nou, de piatră, supt Alexandru însuși. Un privilegiu mai târziu dă mărturie că organizatorul Moldovei, în ordinea politică și în cea bisericească, a dăruit bisericii acesteia, al cărei stareț de mănăstire ținea loc de episcop în părțile de sus ale țerii, care fuseseră de curând căpătate, supt Alexandru însuși ori supt înaintașul său, Petru Mușat, dela Poloni, nu mai puțin de 50 de biserici, «cu popii lor», și anume: «din Ținutul Sucevei 44, iar din Ținutul Cernăuțului șese biserici» [2]. La Rădăuți se începù acel pomelnic din care pe încetul se dezvoltă în alte locuri, mai fericite, cronica moldovenească.

Încă înainte de Alexandru, de pe vremea lui Roman-Vodă, ctitorul orașului ce-i poartă numele, se află în acesta o biserică a Sf. Paraschive. Aici s'a îngropat și soția întemeietorului, Anastasia. Fiul Anastasiei și al lui Roman venì acum să înzestreze biserica din *Roman* cu sate și mori, cu «vaduri pe Moldova din jos de târgul Romanului». Actul de danie spune că ea s'a făcut «în Suceava, preasfințitului Mitropolit Iosif», ceia ce arată două lucruri: că și acesta erà ctitor la Sf. Paraschiva, de vreme ce *lui* i se făceau daruri pentru *dânsa* și, al doilea, că în acest moment, la 16 Septembre 1408, nu se întemeiase încă o a

[1] Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 272 sau în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, I, p. 60; Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903; cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XVIII-lea*, II, p. 532, nota 1: *Studii și doc.*, VI, p. 627.

[2] *Uricariul*, XVIII, p. 58 și urm.

doua episcopie a ţerii, o «Mitropolie a Ţerii-de-Jos», cum i s'a zis mai târziu, în Roman [1]. Totuşi Alexandru-cel-Bun se arată, într'un act al lui Ştefan-cel-Mare, ca întâiul ctitor al «Mitropoliei» de Roman, căreia-i dă, nu numai Leucuşenii, «cu dijma de varză», cari se întâlnesc şi în documentul precedent, dar şi Dragomireştii [2]. Cel d'intâiu «Mitropolit al Romanului», chir Calist, e pomenit într'un act dela Ştefan-Vodă, fiul lui Alexandru, la 30 Septembre 1445, când i se dă «un Tatar din Tatarii noştri dela Neamţ şi cu sălaşul şi cu toată averea lui» [3], putându-l lăsà după moarte, fie «bisericii», fie altui cuiva, dacă nu vreà să-l libereze, ca să trăiască «slobod, după legea românească», «nepomenindu-i nimeni de robie». «Mitropolia» se arată ca un fapt cunoscut şi, de oare ce, în luptele ce izbucniră după moartea lui Alexandru, fiii lui nevrednici numai răgaz pentru aşezăminte nouă bisericeşti n'aveau, trebuie să se admită că întemeietorul episcopiei de Roman a fost tot Alexandru-cel-Bun.

CAP. IV.

Urmaşii lui Alexandru-cel-Bun şi mănăstirile Moldovei.

Şi fiii, nepoţii de fii, în luptă pentru stăpânirea Moldovei, ai lui Alexandru-Vodă, sânt darnici faţă de mănăstiri. Acestea erau aşezate la locuri de strâmtoare, de pasuri şi de vaduri; ele aveau împrejmuire de ziduri, tare pentru acele vremi, şi erau în stare, şi să apere o oştire, şi s'o primejduiască în trecerea ei. «Egumenul» dela *Pobrata*, Eustatie, primeşte,

---

[1] Melchisedec, *Cronica Romanului,* I, pp. 101-2. Cf. I. Bogdan, în *Convorbiri literare,* XXXV, p. 364 şi urm.

[2] Melchisedec, *l. c.,* p. 147.

[3] *Ibid.,* p. 112.

astfel, dela Petru cel d'intâiu «patru sălaşe de Ţigani» [1], după ce Ştefan, fratele său, închinase aceleiaşi mănăstiri altă sumă de Ţigani [2]; i se dau buţi de vin din dijma, din «deseatina» domnească dela Hârlău, sau dela Cotnariul săsesc, ori de aiurea. Ceară dela Târgul-Frumos se adauge mănăstirii din partea aceluiaşi statornic sprijinitor, Petru-Vodă, la 5 Octombre 1448, când el era însuşi «în mănăstirea din Poiana», încunjurat de «drepţi boieri», în frunte cu Neagoe, cu un Vornic, un pârcălab, un Stolnic, un Ceaşnic, un Spătar şi pisarul Tudor, care scrie actul [3]. «Fraţii», puteau să aibă astfel «un adaus de băutură la trapeză» (la masă) [4]. Dela Alexăndrel, fiul lui Roman şi nepotul lui Alexandru, călugării dela «Pobrata, din Poiană», capătă iarăşi ceară din prisăcile domneşti dela Târgu-Frumos, — mai târziu călugării putneni ieau *camăna* cerii dela Siretiu [5]—, buţi de vin din dijma ce o ridică Domnia acolo, dela cârciume, apoi o prisacă în «braniştea», în teritoriul oprit, dela Bohotin,— mai pe urmă şi măji de peşte, în sfârşit Ţigani, Tatari, poieni, mori, moşii, «pustietăţi» lângă ape, loc de heleşteu, de văratec şi de sat, pe lângă un număr de măsuri, de «coloade» de grâu şi orz dela Saşii din Baia, cari, altfel, vor plătì o amendă de 60 de ruble de argint, — de tot mare pe acea vreme [6].

Bistriţa, din parte-i, se alege, dela Alexăndrel, cu pescuitul în Botna, şi în Nistru chiar, — «două pescării», scutite de orice amestec al «celui ce va ţinea dela noi Tighinea», cu vama ei cea vestită [7].

---

[1] *Arch. ist.*, I [1], p. 123.
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*, p. 113.
[4] *Ibid.*
[5] Wickenhauser, *Woronetz und Putna*, Cernăuţi, 1886, p. 185.
[6] *Arch. ist.*, I[1], pp. 102-3. Cf. şi p. 142.
[7] *Ibid.*, p. 141.

Dintr'un privilegiu al lui Alexăndrel şi din al doilea, dela 20 Maiu 1459, al lui Ştefan-cel-Mare însuşi, adevăratul urmaş al lui Alexandru-cel-Bun, precum şi din altele dela acelaşi Domn, se mai vede ce situaţie superioară, asămănătoare cu a lăcaşurilor monastice din Apusul catolic,— dela care, în atâtea privinţi, se inspiră Moldova, — aveau aceste mănăstiri, mai bine împărţite decât cele din Ţara-Românească. Pe satele lor, nicio dare nu se dă altuia decât numai călugărilor. Domnia sau proprietari mai vechi, ca «biscupul», — ceiace înseamnă episcopul catolic, pe care Ştefan îl despoaie de drepturile sale asupra Ungurilor dela Lucăceşti, — părăsesc toate veniturile. Nu se mai datoresc Statului dijmele de orice fel, ca «berbeniţele de mied» [1] şi drobii de sare, nici dările, nici posada, — adecă sarcina de a face strajă la cetăţi [2] —, podvodul, — cărătura pentru Domnie —, ilişul, — poate pentru prinderea peştelui [3], «lucrul la moară», «la cetate» [4], «la cositul fânului domnesc», nici caii de jold — pentru poşta Măriei Sale, nici «căratul buţilor» şi nicio altă «slujbă» legiuită. Aiurea se adauge că ureadnicii, dregătorii Domniei, dijmarii sau desetinarii nu vor ridicà dijma albinelor şi că pripăşarii nu vor aveà «pripasul» pentru trecerea, de către vitele străine, a «hotarului». Globnicii nu ieau gloabă, pentru anumite delicte şi crime; nici «tretina» nu se plăteşte aici. N'au rost osluharii, nici «părerubţii», ale căror îndatoriri fiscale nu sânt cunoscute, nici «gonacii» sau următorii [5]. Une ori vameşii n'au dreptul de a culege vama drumului asupra «peştilor şi verzei» călugărilor [6]. Ba chiar aceştia puteau aduce unele lucruri din

---

[1] *Arch. ist.*, I [1], p. 114.

[2] Cf. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul XV,* din *An. Ac. Rom.*, XXX, 1908, pp. 52-4.

[3] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, pp. 56-7; *Cron. Rom.*, I, pp. 121-2.

[4] Acelaşi, *Cron. Rom.*, I, p. 120.

[5] *Ibid.*, pp. 118, 126.

[6] *Ibid.*

străinătate şi a le vinde acolo fără a dà vamă[1]. Multe vămi ale ţerii,— «mari, şi mici, şi *perepisuri*» (vămi de tranzit), ori «grivna» sau vama carălor, — ca acelea din Bacău şi din Tazlău, dăruite de Ştefan-cel-Mare Bistriţei[2], erau ale mănăstirilor[3].

Judecătorii oraşelor vecine, Iaşi, Hârlău, Bacău, şoltuzii şi pârgarii, «rânduiţii târgoveţilor», — cari luau gloabe pentru «sfezi» şi chemau la bâlciuri în zilele hotărâte —, staroştii de Ţinuturi sau pârcălabii de cetăţi n'au dreptul să judece pe oamenii de pe teritoriul *imun* al mănăstirii, ci acest drept se dă călugărilor, adecă egumenului, care va fi fost reprezintat la judeţ printr'un *dichiu*, ca al episcopului. Unele venituri domneşti de prin târguri, ca venitul cerii din Bacău, trec iarăşi la călugări[4]. «Pricinile mari», «furt, deşugubină»,— pentru fapte ruşinoase, «răpiri»[5], ca şi «pricinile mici», nu se vor îndreptà spre niciun Scaun de judecată,—afară numai de cele pe care şi le opreşte Domnia, ca trădarea, de sigur[6].

Nu numai că toate veniturile sânt ale mănăstirii, dar nici meşterii ce se vor aflà prin sate, «cojăhari» (cojocari) sau alţii, nu vor aveà să lucreze pentru Domn, ci meşteşugul lor va fi de folos numai sfântului lăcaş.

Cum se vede, mănăstirea moldovenească din acest timp e cu totul scutită, *immunis*, cum s'ar fi zis în Apus, sau, cum se ziceà atunci în Moldova, cu un cuvânt tătăresc, *tarcan*[7].

Astfel stăteà Biserica Moldovei în preajma Unirii Răsăritului cu Roma, în condiţii de organizare şi demnitate mult supe-

---

1 Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 127.

2 *Arch. ist.*, I 1, p. 154.

3 Cf. darea în Ţara-Românească, a vămii dela Calafat, cu tarif fix, către Tismana, la 1529; *Arch. ist.*, I 1, p. 30.

4 *Arch. ist.*, I 1, p. 154.

5 Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 126.

6 *Ibid.* Dar sânt cazuri când «deşugubina» şi «răpirea fetelor» aduc şi ele gloabă Domniei; *Arch. ist.*, I 1, p. 124.

7 *Arch. Ist.*, I 1, p. 154; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 126: velicoiŭ tarcansvo, «scutirea cea mare».

rioare acelora de care se bucurâ Biserica munteană, intrată răpede în lâncezire.

CAP. V.

Sinodul din Florenţa.

1. Mitropolitul Grigorie. Într'un moment când negocierile pentru Unire erau destul de înaintate, se înfăţişă la Roma chiar un cleric român, Grigorie, care mărturisì credinţa catolică şi fù hirotonisit acolo ca Mitropolit al Moldovei, primind misiunea de a aduce la catolicism, nu numai pe Moldovenii săi, dar şi pe «Românii şi Bulgarii ce află în regatul Ungariei sau la hotarele lui» [1]. Un paşaport formal se dădù acestui «arhiepiscop al Moldovahiei», pe care ţara, în fruntea căreia stăteau fiii lui Alexandru-Vodă, Ilie şi Ştefan, împăcaţi acuma, n'aveà de ce-l recunoaşte [2]. Moldova nu puteà să aibă atunci, cu cei doi Domni, atâtă vreme duşmani, dintre cari unul nu puteà să rabde pe cellalt lângă dânsul, o adevărată politică, şi încă politica îndrăzneaţă care ar fi întors-o la catolicismul din vremurile lui Laţcu-Vodă şi ale lui Petru I-iu.

Episcopul de Siretiu rămase şi mai departe în Polonia; noul episcop de Baia, Petru din Zips, nu fù numit decât la 30 April 1438 [3]. Înaintaşul său se pare că nici nu mai stăteà în cea mai veche cetate a Moldovei, ci-şi căutase un adăpost în mănăstirea cea bătrână a Franciscanilor dela Trebeş, lângă Bacău, pe apa Negelului, cari Franciscani veniseră din Secuime, din marea lor Casă dela Csik-Somlyó [4]. Rămăşiţele de catolicism erau amenințate, în sfârşit,

---

[1] *Annales ecclesiastici* ale lui Baronius, la anul 1436.

[2] V. Hurmuzaki, I [2], pp. 599-600, no. DII.

[3] Eubel, *l. c.*

[3] *Studii şi doc.*, I-II, pp. XXXVI, 150-3, no. CXII; cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 18—20, după izvoare cehe.— V. p. 66.

şi de propaganda husită, ocrotită, se zice, de Alexandru-cel-Bun, către sfârşitul Domniei lui şi reprezintată la 1438 de un preot Constantin, de loc din Roma, care se lăudà că este canonic al Lateranului şi câştigă multă lume la noua lege poporală, cu cărţile sfinte în graiul vorbit şi înţeles în de obşte [1].

2. *Husitismul în Moldova şi Maramurăş.* Husitismul năvălise, în adevăr, Ungaria, în acelaşi timp când luptătorii pentru biruinţa Bibliei şi Evangheliei, fără ceremonii şi forme, fără Vlădici şi pompă, cuceriau oraşe în Statele Împăratului-rege şi ajunseseră, prădând şi cântând imnuri, în Zips şi în Maramurăş [2]. Preoţi din acest Maramurăş românesc sau din părţile vecine ale Ardealului primiră credinţa cea nouă, care îngăduià şi mirenilor împărtăşenia «supt amândouă speciile», cu pâne şi cu vin, aşà cum obişnuise totdeauna Biserica «grecească» a Românilor. Urmând exemplul Cehilor, cari tălmăciseră Psaltirea şi toată Biblia, acela al Polonilor, cari aveau şi ei psalmii în limba poporului, preoţi din aceştia cari primiseră credinţa simplă şi intimă a lui Huss cel ars pe rug, tălmăciră, după un original slavon, pentru întâiaşi dată, părţi din Scriptură. Astfel începură să umble din mână în mână manuscriptele care cuprindeau, într'o aspră proză, plină de greşeli şi încâlcită, Psaltirea românească, Vechiul Testament românesc, Evanghelia şi Faptele Apostolilor în limba noastră. Crezul catolic păstrat de Husiţi erà adaus la aceste lucrări începătoare de tălmăcire [3], şi se mai cetiau şi unele legende: a Sf. Dumineci, a Sf. Vineri, în care se oglindesc supers-

---

[1] Eubel, *l. c.*; Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, in *Monumenta Poloniae historica;* Cracovia, 1891, pp. 254-5, 267-9, 284-6, 305-6; cf. *Studii şi doc.*, I-II, p. XXXIV.

[2] Iorga, *Ist. lit. religioase a Românilor până la 1688*; Bucureşti 1904, p. 16 şi urm.

[3] *Ibid.* p. 18 şi urm.

tiţiile pe care, de mult timp, le răspândiseră între Români preoţii bulgari ce se convertiseră la legea de suferinţă şi de entuziasm, de înlăturare a formelor, ce poartă numele lui Bogomil, întemeietorul ei, la legea noului pavlichianism sau a bogomilismului [1]. Iar, cu câtva timp înainte ca husitismul unguresc să facă astfel a-şi luà începutul literatura religioasă a Românilor, Unguri, trecuţi la erezia cea mai iubită şi înţeleasă de popor, traduceau în Trotuşul Moldovei, încă din 1416, cărţile sfinte în limba maghiară [2].

3. *Moldovenii la Sinodul din Roma.* În aceste vremuri tulburi, când catolicismul părea că trage de moarte, când erezia cuceria tot mai mult teren, dând roade aşà de frumoase şi nouă ca Scriptura în graiul credincioşilor, când un pribeag ca Grigorie puteà să fie sfinţit la Roma ca «arhiepiscop al Moldovlahiei» latine şi Benedict dela Severin puteà să capete, tot dela Papă, dreptul de a păstorì Moldova, se mai întâmplà că Scaunul metropolitan rămase vacant, de bună seamă prin moartea lui Macarie. Biserica Moldovei fù administrată de protopopul Scaunului archiepiscopal, Constantin, care rămase apoi vicariu, «locţiitor» de Mitropolit. Iar Patriarhia, căreia Domni ca aceia din 1437 nu-i puteau stà în faţă, se grăbì a dà Moldovei un nou arhipăstor, pe titularul de Sebastia sau Sivas, în Asia Mică, Damian, care erà un ucenic al patriarhului Iosif, «un om al lui», «din chilia lui», «dintre slujitorii lui» [1]. Pentru negocierile în chestia numirii noului Mitropolit venise la Constantinopol protopopul şi, cu dânsul, fruntaşul boier Neagoe [2], Nu credem ca ei să se fi întors în ţară, de unde nu i-ar fi trimes uşor în Apus, la Ferrara şi Florenţa, pentru a luà parte la dezbaterea Unirii. E mai admisibil că se luară după stăruinţile Patriarhului şi Împăratului, cari

---

1 *Ibid.*

2 Friedrich Keinz, *Zwei alte ungarische Texte aus einer Handschrift der k. bayer. Hof- und Staatsbibliothek*, München, 1879.

3 Syropulos, pp. 260-1.

4 V. Syropulos, p. 45; cf. Mansi, *Collectio Conciliorum*, XXX-a.

voiau să aibă un alaiu cât mai strălucit, și se suiră și ei pe corăbiile care duceau pe Greci și pe Armeni spre țermurile Italiei. Altfel, n'am înțelege de ce Biserica munteană nu și-a avut și ea reprezintanții la marele Sinod ecumenic.

Delegații moldoveni luară parte regulat la ședințe, și Damian e pomenit de mai multe ori în cronica lui Syropulos, arătându-se că el erà așà de mult împotriva înoirii în dogmă, încât, uitând datoriile sale de recunoștință, făcù părere deosebită de a Patriarhului Iosif [1]. O cronică spune că Trimeșii s'au întors «cu bărbile tunse», Letini curați și în port [2]; dar după purtarea lui Damian în sinod învinuirea pare să nu fie întemeiată. Când, peste multă vreme, după moartea Împăratului Ioan al VIII-lea, sinodul constantinopolitan secret din 1450 se declară împotriva Unirii, Damian fù reprezintat la el prin Macarie Mitropolitul Nicomediei [3].

---

[1] Locurile, în Dobrescu, *Contribuțiuni la istoria Bisericii române în secolul al XV-lea*, p. 25 și urm.

[2] Bogdan, *Vechile cronice*, pp. 144, 194.

[3] Dosofteiu de Ierusalim, *Tomos Katallages*, Iași, 1694, p. 520; Allatius, *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis consensione*, Colonia, 1648, col. 1387; întâiu la Dobrescu, pp. 31-2; cf. Auner, *La Moldavie am Concile de Florence*, București, 1906.

PARTEA A III-a.

ORTODOXIA DE LIMBĂ SLAVONĂ
ÎN
EPOCA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE.

CAP. I.

Mitropolitul Teoctist.

In 1451 Patriarchul Grigorie Mammas, care ținea la Unirea cu Roma, plecă din Constantinopol, unde stăpâniau patimile poporului, ațâțate, supt slabul Împărat Constantin, de Megaducele Luca Notara, adevăratul stăpân al Capitalei bizantine. A se numì alt Patriarch în locul lui, erà însă cu neputință. Sultanul Mohammed al II-lea își începuse Domnia tăind, prin cetăți nouă la Bosfor, veniturile ca și legăturile Constantinopolului, care-și aștepta ceasul. În sfârșit, pentru a înrăì și mai mult criza religioasă și politică, Mitropolitul unit al Chievului, cardinalul Isidor, venì, din partea Papei, dela Roma chiar, pentru a proclamà din nou Unirea, pomenind pe Prea Sfântul Părinte în liturghie și înverșunând și mai tare plebea mândră a Bizanțului împotriva dușmanilor și a pângăritorilor ortodoxiei străbune. Mulți chemau în gura mare, ca liberatori, pe Turci, cari și intrară, după un asediu mai lung, în orașul împărătesc la 28 Maiu 1453 [1].

În 1451, Mitropolitul Moldovei, Damian, care rămăsese în vechea tradiție ortodoxă, muriă sau părăsià Scaunul. Domn a fost în acest an, până mai târziu în toamnă, Bogdan-Vodă, tatăl lui Ștefan-cel-Mare. Acesta, învingător asupra Polonilor, n'aveà simpatii politice latine. Respect pentru drepturile con-

[1] V. Iorga, *The byzantine Empire* și *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, cap. I.

stantinopolitane, în halul în care se află Împărăţia grecească, nu puteà să aibă; şi apoi un Patriarch bizantin nu-i stăteà la îndămână pentru a dà «gramatele» de întărire unui nou Mitropolit. Bogdan nici nu se gândì a-l luà din mijlocul «ucenicilor» de prin «chiliile» Bizanţului, ci alese pe un Român,— am crede chiar pe un fiu de boier, o rudă de Voevod, căci prea mare e înrâurirea lui în toate afacerile, supt Domnii cari urmează. Teoctist erà un om învăţat, care a dat un mare avânt culturii slavone în Moldova; trebuie să fi fost pregătit deci într'una din mănăstirile care păstrau datinile acestei culturi, gonite acum din vetrele ei balcanice. Astfel de mănăstire erà însă în Moldova numai Neamţul, al cărui egumen aveà, dela orânduirea Mitropolitului Iosif, şi grija Bistriţei: Iosif se gândise totdeauna cu iubire la acest lăcaş «al său», şi bătrâneţele-i din urmă le şi petrecù aici, cum spune şi numele de «chilia Vlădicăi Iosif», păstrat până târziu [1]. Dintre părinţii nemţeni, al căror egumen va fi fost chiar, se ridică şi Teoctist.

Pentru a-l sfinţì, erà în apropiere Mitropolitul muntean. Acesta n'aveà, de mult, legături cu Patriarchia de Constantinopol; el nu iea parte nici într'un chip la sinodul din Florenţa şi nici la acela din 1450. Dacă ne gândim la închinarea lui Alexandru-Vodă Aldea către Turci, la politica de supunere a lui Vlad Dracul faţă de dânşii, la pacea Domniei slabului Voevod Vladislav, care tocmai stăpâniă atunci în Ţara-Românească, — o ideie se impune. Scaunul muntean, dezlipit de Bizanţul duşman al suzeranului turc, nu puteà legà relaţii de supunere ierarhică nouă cu Scaunul sârbesc din Ipec, pentru că, în vremea când din Ţarul de odinioară se făcuse un cneaz şi un Despot, rostul Patriarhului de glorioasă stăpânire împărătească fusese luat de simplul Mitropolit al Belgradului, care stăteà încă pe atunci lângă Despotul Gheorghe Brancovici. Ipecul decăzut fù supus,

---

[1] Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, III, p. 42, sau p. corespunzătoare în *An. Ac. Rom.*, VI.

după cererea Sultanului, de către Constantinopolitani, altei Patriarhii slave din Balcani [1]. În munții macedoneni, pe pământul stăpânit de cellalt «Împărat», Sultanul, mai erà, la Ohrida, un Patriarh sau, mai bine, Patriarhatul acesta, recunoscut de Bizanț încă la 1410, într'un timp când se puteà crede în sfărâmarea apropiată a puterii turcești prin luptele dintre fiii lui Baiezid [2], fusese *inviat* de politica turcească, pentru a răpì Bizanțului ultimii ascultători în privința bisericească. Țara-Românească i se supuse, după placul Turcilor. Dela Munteni apoi, Moldovenii luară și ei această supunere.

Un Patriarh Nicodim se întâlnește la Ohrida în 1452 [3]. Dela el se cerù pentru Teoctist, în împrejurări care nu se pot statornicì mai sigur, nici pe bază de cronici, nici pe bază documentară, întărirea, care nu putù să zăbovească.

Teoctist a păstorit Moldova timp de douăzeci și cinci de ani în capăt, încheindu-și zilele numai la 1477, în 18 Novembre. când trupul fostului călugăr dela Neamț se coborà în pământul mănăstirii celei nouă, făcută de Ștefan-cel-Mare, a Putnei, ceia ce ar fi încă o dovadă că Teoctist, ca și Iosif, făceà parte din dinastia domnitoare [4]. În această îndelungată arhipăstorie a lui, el a luat parte la o sumă de acte politice, ca închinarea Moldovei către Turci supt Petru-Vodă Aron, pe care-l recunoscù, în 1455 [5], câtva timp după ce el și călugării dela Neamț fuseseră părtenitorii Domnului legiuit, ai lui Alexăndrel, fiul lui Ilie-Vodă, acel Alexăndrel, in numele căruia săvârșise Petru-Vodă cel nou, înainte de a-și arătà scopurile personale, omorul dela Reuseni

---

[1] Jirecek, în *Byz. Zeitschrift*, XIII, p. 198.

[2] Se intenționà, de Greci, și împiedecarea unei întemeieri a Patriarchiei din Târnova.

[3] Gelzer, *Das Patriarchat von Achrida*, Leipzig, 1902, p. 15.

[4] Inscripția de pe mormântul lui Teoctist, la Melchisedec, in *Rev. p. ist. arch. și fil.*, I, p. 253. ori in *An. Ac. Rom.*, VII; în Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, *Putna* ; cf. *Studii și doc.*, VI, pp. 618-9.

[5] Dobrescu, *o. c.*, p. 35.

împotriva fratelui său Bogdan. Pe Ştefan însă, fiul acelui Bogdan, jertfit fără ştiinţa lui, Teoctist îl primì cu cea mai mare bucurie, în fruntea boierilor ţerii, la locul zis Direptate,— unde se ucideau osândiţii —, atunci când el venì cu ceata sa biruitoare să-şi iea în stăpânire Suceava, ca o moştenire părintească. Jurământul lui Ştefan faţă de regele Poloniei, în 1462, nu e făcut numai înaintea lui Teoctist, care şi acuma-şi păstrează —, o înoire faţă de trecut, care nu încuviinţase amestecul Vlădicilor în afacerile de Stat şi nu-i putuse pomenì ca marturi ai jurămintelor, — rangul, îndată după Domn, dar e şi întărit, prin jurământul său, de către puternicul Mitropolit [1]. Erà aşà de puternic şi respectat încât, atunci în 1462, când clericii şi boierii moldoveni fură îndemnaţi sà jure şi ei că vor păstra credinţă Poloniei, ca şi Domnul pe care-l luau în chezăşie, Teoctist dă singur actul în numele tuturora, fără a găsì cu cale măcar să amintească numele celorlalţi «duhovnici, şi domni mireni ai Moldovei, şi bogaţi şi săraci, cu tot sfatul Domnului nostru Ştefan Voevod, şi bătrâni şi tineri, şi cu toată obştea».

CAP. II.

Clerul moldovenesc supt Mitropolitul Teoctist.

În cei d'intâiu ani ai lui Ştefan-Vodă, în toamna anului 1464, clerul moldovenesc aveà în fruntea sa, pe lângă «părintele chir Teoctist, Mitropolitul Sucevii», — aşà sună titlul cel nou, — pe episcopul de Roman, sau de «Târgul-de-jos», Tarasie, — urmaş al lui Calist —, şi pe egumenii sau «popii», după regula lui Nicodim «popa», Teodor dela Bistriţa, Ioasaf din Neamţ, Anastasie din Moldaviţa şi Stahie din Pobrata [2]. Numele lor se află însemnate în actul prin care Teoctist

---

[1] Hurmuzaki, II [2], pp. 697-8; cf. *ibid.*, p. 146.

[2] *Studii şi doc.* V, pp. 385-6.

dă satul Grecii, lângă Siretiu, pentru o sumă de «zloți turcești», de sultanini de aur, pisarului domnesc Teodor Prodan, care scrisese, cum știm, destule acte de privilegii pentru mănăstirile Moldovei.

Legături cu Ohrida. Această organizație bisericească atârnă de Biserica patriarhală din Ohrida. Dovadă ar fi — și, într'o privință, și este — scrisoarea lui Ștefan către «arhiepiscopul Iustinianei întâiu, al tuturor Bulgarilor, al Sârbilor și al Daciilor», sau al «țerilor de Miazănoapte», prin care Doroteiu e rugat să trimeată «oamenii săi cu binecuvântare» pentru a sfinți un nou Mitropolit în locul «Mitropolitului nostru chir Visarion», care s'a stins, — lucru pe care nu-l poate face însă Patriarhul, și acesta, scuzându-se că nu poate veni însuși, arată că nu e în stare a trimete nici clerici din partea sa, ci împuternicește pe Ștefan a hirotonisi pe urmașul lui Visarion, «cu cei de acolo episcopi» (?), poftind pentru aceasta și pe Mitropolitul Ungrovlahiei, Macarie, — care se constată și el pentru această vreme [1], — «pentru că și acela este din eparhia noastră». Și Domnul și Patriarhul se arată foarte îngroziți de Turci; Ștefan crede că a scăpat o clipă de «silniciile musulmănești», pentru că Sultanul Mohammed se luptă «în părțile Apusului», iar Patriarhul răspunde că, după o ceartă între «boierii» din Ohrida și cler, Sultanul, întorcându-se din Albania, «a poruncit a ne strămută în cetatea lui Constantin, cu vre-o câțiva boieri și clerici ai Bisericii noastre [2]».

Lămuririle cuprinse înnuntru sânt interesante, pentru că actul, plăzmuit poate chiar în veacul al XV-lea, oglindește legăturile Bisericii moldovenești cu Patriarhii Ohridei. Data însă pune pe gânduri: Ștefan ar fi scris în April 1456 din

[1] Comunicare a d-lui N. Dobrescu, după un document inedit al lui Radu-cel-Frumos, în Archivele Statului.

[2] Originalul l-ar fi aflat Nadejdin în mănăstirea bulgărească Sf. Ioan de la Râlo; publicată în Гласникъ, VII, p. 177; traducere românească în Melchisedec, *Cron. Romanului*, I, pp. 115-6.

indicţia a 4-a, Doroteiu răspunzându-i în Octombre din acelaşi an, indicţia a 5-a (crescută la 1-iu Septembre). Dar Ştefan nu începù a domnì decât în 1457. În 1456 Sultanul făcù expediţia dela Belgrad, se întoarse acasă rănit, în pripă, fără a mai cercà pe alţi duşmani, şi trecù îndată peste Mare, în ţara luĭ Sarukhan-beg, unde se aflà când primì pe solii moldoveni cari aduceau tributul [1]. Lupte împotriva lui Scanderbeg, Domnul Albaniei, le poartă Mohammed însuşi numai în 1466 şi 1467 [2]. Nici cu aceşti ani nu se potriveşte indicţia, cum nu se potriveşte nici cu 1456. Niciun izvor nu pomeneşte de aducerea lui Doroteiu la Constantinopol, unde cellalt Patriarh ar fi văzut numai cu neplăcere sosirea, în orice condiţii, a rivalului său. Iar Moldova îşi aveà, la 1456 ca şi la 1457 şi la 1466-7, Mitropolitul, pe Teoctist, şi, dacă ar fi fost vorba de un episcop de Roman [3], — şi aici ne lovim de Tarasie cel din 1462 —, Ştefan ar fi însemnat fără îndoială de ce fel de Mitropolit e vorba, — cu atâta mai mult, cu cât vechea numire de «Mitropolie» şi «Mitropolit» începeà să facă loc celei, mai potrivite, de «episcopie» şi «episcopat», ca în actul de la 1464. Astfel autenticitatea corespondenţei dintre Ştefan şi Patriarh [4] nu poate fi primită.

Organizarea Mitropoliilor. Mitropoliile, sau Mitropolia şi episcopia, îşi aveau daniile de pământuri şi scutirile, drepturile de judecată, întocmai cum le aveau şi mănăstirile. Săracii din Suceava şi Roman, alcătuiţi în breaslă, erau să fie judecaţi numai de episcopie. *Dichiul* judecător nu se pomeneşte încă, dar la 1458 e vorba de protopopul ce stăteà pe lângă fiecare Vlădică şi de «dregător» sau, slavoneşte, ureadnic [5].

---

[1] Hurmuzaki, II², pp. 669-7; cf. *Gesch. des osm. Reiches*, II, p. 53.

[2] *Gesch. des osm. Reiches*, II. pp. 138-40.

[3] Cum crede Melchisedec, *l. c.*

[4] În care care credeà şi Jirecek, propuind numai o schimbare (*Byz. Zeitschrift*, XIII, dare de seamă despre Gelzer, *Achrida*).

[5] Melhisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 118.

Cronica eparhiilor moldovenești. Ștefan ținù totdeauna în cinste pe Teoctist, care rămâne în fruntea boierilor țerii; de tot atâta cinste se învrednicesc și urmașii marelui Mitropolit. Cel d'intâiu a fost un Gheorghie, venit și el tot din aceiași mănăstire, de călugări cărturari, a Neamțului, pentru care i se zice: «Nemțeanul». El erà un ucenic al lui Teoctist ca și atâția alții dintre acești «Nemțeni», precum e Visarion care copià manuscripte și la Atos, în mănăstirea Zografului [1]. Aici, la Sfântul Munte sau Sfetagora, și Domnul moldovenesc erà cunoscut prin binefacerile sale [2]: astfel această Biserică nouă care abià se înțelesese cu Constantinopolul și-l schimbase pentru Ohrida, ajunsese în legături cu locul de cărturărie și evlavie cel mai vestit în tot cuprinsul ortodoxiei răsăritene, cu acela din care, prin vechiul «popă» Nicodim, ni venise lumina bisericească, învățătura, arta, ce se păstrau și cultivau în chilii.

Mitropolitul Gheorghie, «Gheorghie cel bătrân», a avut o stăpânire de 34 de ani și a murit abià în anul 7019 dela Facerea Lumii, deci în 1510-1 [3], șese-șepte ani după ce înmormântase pĕ marele Domn care-l ridicase la treapta de cârmuitor sufletesc al țerii sale. El se pare a fi schimbat titlul Mitropoliei, spuindu-și [4]: «Mitropolit de Suceava și al țerii Moldovei». Lui Teoctist cancelaria domnească îi ziceà, în adevăr: «Mitropolitul nostru» [5], «Mitropolitul din Suceava» [6], iar el însuși se intitulà, în 1462, «Mitropolit moldovenesc» [7], și numai pe piatra-i de mormânt, pusă mai târziu, se cetește [8]: «Mitropolit *Sucevean*» sau «*de* Suceava».

---

[1] Cf. Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arch. și fil.*, II, p. 130, no. 17; p. 133.

[2] Burada, *ibid.*, I, p. 397 și urm.; I. Bogdan, în «An. Ac. Rom.», XXIV.

[3] Bogdan, *Cron. inedite*, p. 96; Melchisedec, în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, II, p. 137.

[4] Hurmuzaki, II [2], p. 718.

[5] *Ibid.*, p. 669.

[6] *Ibid.*, p. 707; Wickenhauser, *Woronetz und Putna*, p. 153 și urm.

[7] *Ibid.*, p. 697, no. DXXIII.

[8] Ultima ediție, în Kozak, *o. c.*, cap. *Putna*.

Un Teoctist, care şi numai prin numele său arată că primise creşterea sa duhovnicească dela arhipăstorul Moldovei, eră egumen de Pobrata în 1471 [1]. El trebuie să fie al doilea Mitropolit Teoctist, care se întâmpină ca martur într'un document la 1491 sau 1490 [2]. Apare, de altminterea, numai o clipă; înainte şi după dânsul păstoreşte Gheorghie, care e amintit încă la 1503 [3].

În sfârşit încă un Teoctist eră egumen la Neamţ în 1496 [4]. Şi el eră să fie Mitropolit al Moldovei.

Tarasie episcopul de Roman, a cărui obârşie e, de alminteri, necunoscută, se întâlneşte pomenit ca «Mitropolit», în acte de-ale lui Ştefan [5] şi în cronica ţerii, până la 3 Septembre 1469, când stă alături cu Teoctist, — ei doi fiind singurii episcopi moldoveni —, la sfinţirea mănăstirii celei nouă a Putnei [6]: e de însemnat că, pe când pentru scriitorii de hrisoave domneşti şi pentru turnătorii de clopote ai Domnului [7] el are şi o «Mitropolie» şi e numit chiar «Mitropolitul chir Tarasie» [8], letopiseţul, alcătuit acolo, în Putna, face hotărât deosebire între demnitatea lui Tarasie şi a lui Teoctist, scriind: «cu mâna preasfinţitului Mitropolit chir Teoctist şi a episcopului Tarasie» [9]. Şi după sfinţirea Putnei întâmpinăm pe Tarasie, ca martur într'o danie domnească făcută acestei mănăstiri la 25 April 1472, dar ca «*episcopul* nostru Tarasie, din Târgul-de-jos» [10].

În 1488, Octombre, la Roman păstoriă — în «Mitropolie»,

---

[1] *Arch. ist.*, I [1], p. 115.

[2] Ulianicki, *Materiale* — ruseşte —, Moscova, 1887, p. 118.

[3] Dobrescu, *o. c.*, p. 40.

[4] Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arch. şi filologie*, I, p, 140, no. 91: Bogdan, *Vechile cronici*, pp. 251-2.

[5] V. şi Ulianicki, *passim*; Hurmuzaki, II [2], p. 708.

[6] Bogdan, *Cron. moldoveneşti*, p. 145.

[7] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 133.

[8] *Ibid.*, I, p. 126.

[9] *L. c.* Cf. şi cronica moldopolonă, în Bogdan, *Vechile cronici*, p. 175.

[10] Wickenhauser, *l. c.*, p. 159.

se zice încă'n April precedent, — «chir Vasilie *episcop*»[1]. Acest «episcop al *episcopiei de jos* a târgului Romanului» iscălește supt actul păcii cu Polonia în Iulie 1499[2]: se vede astfel că nu mai e Romanul un «târg de jos», ci că o «*episcopie*», nu o Mitropolie, a «Ţerii-de-jos», o «episcopie de jos», prin scurtare, se află în preajma bisericii Sf. Paraschiva a lui Roman-Vodă și a Doamnei Anastasia[3]. Teoctist dela Neamț, care erà menit să fie apoi Mitropolit al Moldovei, urmează lui Vasilie, și-l aflăm, ca «episcop al Mitropoliei de jos, în târgul Romanului», la 1502 (17 Novembre), încă supt Ștefan[4].

CAP. III.

Crearea episcopiei Rădăuților.

În ultimele săptămâni ale anului 1479 și în cele d'intâiu luni ale anului 1480, până în Maiu, Ștefan făceà să se așeze lespezi de marmură, frumos lucrate, pe locurile unde odihniau sau erau socotiți că trebuie să se odihnească înaintașii săi, Domni ai Moldovei: Bogdan-cel-Bătrân (sau cel Vechiu), Lațcu, Roman, Ștefan-cel-Bătrân, numiți toți «strămoși» ai săi, precum și Bogdan, fratele și tovarășul de cârmuire, puțin timp, al lui Alexandru-cel-Bun, care Bogdan e calificat de «moș» al ctitorului celui nou, și, în sfârșit, alt Bogdan, tatăl lui Ștefan[5]. În «lăcașul» dela Rădăuți, sus în pădurile din partea de Miazănoapte a ţerii, cei doi d'intâiu stăpânitori moldovenești cu Domnia slobodă față de străini au fost astrucați de sigur în

---

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 136, cf. p. 147.

[2] Hurmuzaki, II², p. 718.

[3] Forma latină a tratatului are însă: «Vassilius episcopus de Romano Foro»: *ibid.*, p. 444.

[4] Wickenhauser, *l. c.*, p. 182.

[5] Cf. *Studii și doc.*, VI, p. 625.

colţul de umbră al unei bisericuţe de lemn. Fiica lui Laţcu, Anastasia, care, cum am spus, se pare a fi soţia lui Iurg Litvanul, trecătorul Domn fără noroc al neastâmpăraţilor boieri moldoveni, şi mama acelei Anastasia, care a fost soţia lui Roman-Vodă şi mama lui Alexandru-cel-Bun (astfel s'ar lămurì şi îngroparea la Rădăuţi numai a vechii dinastii şi, apoi, mai ales a neamului lui Roman), se strădui pentru înzestrarea gropniţei domneşti, căreia-i închină satul Coţmanii, din ţara nouă, de curând adausă la Moldova, a Sepenicului. Încă fiind în viaţă Anastasia († 26 Mart 1420), Alexandru-cel-Bun va fi clădit biserică de piatră pe locul vechii înjghebări de lemn. Din nenorocire, în marea zidire ce se vede astăzi, prefăcută, adausă şi împodobită, într'o epocă mai târzie a arhitecturii moldoveneşti, de Alexandru Lăpuşneanu, nu mai e altă inscripţie decât a lui Alexandru-Vodă acesta, care, înădind «pripragul», adecă pridvorul, la 1559, şi-a însemnat numele pe piatra de-asupra lui [1]. O înoire de către Ştefan, în proporţii mai modeste, trebuie primită însă ca un lucru sigur.

Alexandru-cel-Bun încă, dăduse egumenului mănăstirii dela Rădăuţi drepturi de stăpânire, unite cu oarecare privilegii arhiereşti, asupra unui număr de sate, şi anume 50, din Ţinutul Sucevei [2]. Cunoaştem numele lor, şi satele sucevene, ca Lucavăţul, Jadova, Storojineţul, Hliboca, Volcineţul, Zamostea, Bănila, Calafendeştii, Grămeştii, Volovăţul, Vicovul-de-sus, sànt în cea mai mare parte în colţul de ţară de curànd căpătat, în chip de zălog, dela regii Poloniei, strâmtoraţi de bani. Ştefan întărì dania la 15 Mart 1490, dând însă, — pentru şese sate din părţile Sucevei, care fuseseră închinate, «cu veniturile lor toate», «dăjdii» şi «pocloane», «vini», adecă judecăţi, şi toate «veniturile bisericeşti», dela oamenii de rând ca şi dela preoţi, ctitoriei sale, dela Putna, — şese alte biserici, «cu şese popi», în stărostia Cernăuţului,

---

[1] Kozak, cap. *Rădăuţi*.

[2] A se rectifica astfel cele spuse la p. 69.

şi anume două biserici în Cernăuţi chiar, două în Cuciur şi două în Mihalcea [1].

Aceasta ne arată în ce direcţie se întindeà puterea noului Vlădică moldovenesc, a cărui creare nu ni e cunoscută din nenorocire prin nicio *gramată* patriarhală, dela Ohrida sau dela Constantinopol. Ştefan înţelegeà să păstreze tot pământul polon ce se află în mâna Moldovenilor şi să-şi întindă stăpânirea şi asupra acelei Pocuţii, cu cetăţile Colomeii şi Sniatynului, pe care, tot pentru un împrumut, de bani, o avuse dela vecini Alexandru-cel-Bun şi care se pierduse supt urmaşii, dezbinaţi între sine, ai acestuia. Pe atunci unul din cele mai sigure mijloace de a *consolidà* o posesiune de teritoriu erà a-l lega cu ierarhia bisericească a ţerii către care fusese alipit. Cu acest gând politic, marele Domn al Moldovei înzestră Moldova cu o nouă episcopie, care nu e pomenită niciodată înainte de aşezarea episcopului Ioanichie şi de împodobirea cu pietre săpate a mormintelor domneşti din această necropolă, ale cărei drepturi de a cuprinde trupurile Domnilor trecuseră supt Alexandru-cel-Bun la mănăstirea Bistriţei, pentru ca pe urmă Ştefan să le strămute la Putna sa. Însuşi actul de danie pomenit mai sus supune, în adevăr, episcopului Ioanichie toate bisericile cernăuţene, afară de acelea care apucaseră a fi dăruite Putnei, — într'un timp când, deci, nu fiinţà încă o episcopie de Rădăuţi, al cărei întâiu arhipăstor nu e pomenit decât la 25 April 1472 [2].

Dania din 1490 mai are însă o însemnătate. După ce Domnul moldovenesc iea o măsură care priviă, pe lângă

---

[1] *Uricariul*, XVIII, p. 58 şi urm. Încă din 1479 şi 1481 se supuneau sate putnene în ce priveşte judecata şi robota către episcopia rădăuţană; Dan, *Mănăstirea şi Comuna Putna*, Bucureşti, 1905, pp. 87-8.

[2] Wickenhauser, *Putna*, p. 182; *Radautz*, Cernăuţi, 1890, p. 7. La 1469, când se sfinţeşte Putna, nu erà episcop la Rădăuţi, şi de aceia s'au şi luat pentru mănăstirea cea nouă unele din satele date de Alexandru-cel-Bun mănăstirii-gropniţe.

veniturile unei episcopìi, şi rânduiala bisericească, el adauge că hotărârea sa va trebuì să rămâie nestrămutată pentru toate timpurile, neputând să fie schimbată, nu numai, cum se ziceà în astfel de împrejurări, de către urmaşii ce ar fi să aibă, din neamul său sau de sânge străin, dar şi «de Mitropoliţi», ceia ce nu s'a mai spus niciodată. Cum se vede, Ştefan-cel-Mare, ctitor de episcopìi nouă, înţelegeà să stăpânească de fapt Biserica ţerii sale, ceia ce niciun alt Domn nu cutezase a face şi niciunul n'a putut face nici după dânsul [1].

CAP. IV.

Mănăstirea Putnei.

Analele Moldovei, redactate de călugări din mănăstirea Putna, cari legau însemnările lor de acelea făcute mai de mult în Bistriţa lui Alexandru-cel-Bun, mărturisesc că zidirea lăcaşului lor s'a început la 4 Iunie, — după alte versiuni 10 sau 20 Iulie — 1466. Se lucră multă vreme la dânsa şi numai după biruinţa asupra Tatarilor, la 3 Septembre 1469, se făcù sfinţirea, fiind de faţă întreg clerul moldovenesc [2]. La 1471, Ştefan, care obişnuià deci să petreacă şi în casele domneşti dela Putna, datează de aici o danie către Pobrata [3].

Clădirea sfântă a Putnei e astăzi foarte mult schimbată, afară de o ultimă reparaţie care i-a dat un lustru de noutate cel puţin jignitor. În veacul al XVIII-lea a dres-o Mitropolitul Iacov, iar în al XVII-lea ea fusese prefăcută, adăugindu-i-se acel ciubuc, acel colac împleticit care nu-

[1] Ioanichie se întâmpină şi până în 17 Novembre 1502; Wickenhauser, *Putna*, p. 183.

[2] Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 145.

[3] *Arch. ist.*, I [1], p, 115.

mai în această epocă împodobeşte liniile bisericilor moldoveneşti; cele trei mari fereşti gotice ornate ale pridvorului ne trimet la epoca lui Petru Rareş şi a lui Alexandru Lăpuşneanu, cari vor fi avut şi ei de lucru aici, la locul de îngropare al lui Ştefan, tatăl unuia şi bunicul celuilalt.

În forma ei dela început însă, mănăstirea trebuie să se fi înfăţişat mai mică şi mult mai simplă, — fiind şi cea d'intâiu încercare a lui Ştefan, ca ziditor de asemenea lăcaşuri. Un pridvor îngust, în care se intră, nu prin păretele din faţă, ci prin cel din dreapta, străbătut de o uşă joasă având cadru gotic de linii care se taie între ele în unghiuri drepte la capete, iar la mijloc se apropie unele de altele prin salturi în zigzag, printr'un şir de mici arcuiri. Uşă gotică mai mare, cu linii care se încoardă pentru a se atinge sus, într'o întâlnire de ogivă ruptă. Tindă a femeilor, umbroasă, în care abia se descopăr chipurile de sfinţi, zugrăviţi în colori întunecate, de albastru şi vânăt mai ales. Un naos mai larg, având la dreapta şi la stânga strane. Un altar încheind crucea pe care o alcătuieşte întreaga zidire. Pe afară ferestuici în acelaşi stil ca şi uşa de intrare. Contraforturi, răzimători de piatră cioplită, sprijină zidurile, făcute din cărămidă aparentă, une ori smălţuită verde şi galben, care alternează cu piatra, scoţând în relief firide ce se întind de obiceiu într'o singură desfăşurare dela temelia de piatră până supt streşina de şindilă ridicată sus şi aplecată pentru scurgerea uşoară a ploilor dese prin aceste văi de Carpaţi. Discuri de smalţ, cu stema ţerii, cu zmei încununaţi, cu ostaşi, cu alte chipuri ce nu se pot desluşi, se înfig la întâlnirea arcelor, la linia de supt coperiş, precum şi pe turnul unic, supţire, care se ridică pe o dibace potriveală arhitectonică, special moldovenească, de-asupra naosului. Un puternic turn de clopotniţă, ridicat din mijlocul zidului de împrejmuire, are aceleaşi podoabe de piatră săpată şi discuri colorate, galbene, brune, albastre, verzi [1]. «Maistori» din Ardeal, Saşi, din

[1] V. *Istoria Românilor in chipuri şi icoane*, II, p. 19 şi urm.

şcoala celor cari lucraseră biserica lui Ioan Hunyady la Sântimre ori biserica dela Feleac, lângă Cluj, în epoca lui Matiaş Corvinul, dăduseră Moldovei această nouă podoabă de artă.

Putna avù în fruntea ei, dela început, un egumen ieromonah, un «popă», căruia i se dă de obiceiu titlul de «arhimandrit»,— «arhimandriţi» se numesc apoi, în 1470, şi egumenii de Bistriţa şi Neamţ [1], — ce nu se mai întâlneşte la noi până în aceşti ani. Arhimandritul Ioasaf, pe urmă Paisie cel scurt, Spiridon şi Siluan păstoresc astfel asupra călugărilor şi preoţilor din satele ce sànt închinate mănăstirii, — luànd «dajdea» pentru «prescuri», «lumànări», «grăunţe», «hàrtie», îngrijindu-se de bună starea în toate privinţele a bisericilor şi avànd şi judecarea păcatelor duhovniceşti, pentru care se luà gloabă [2]. Se poate ca, măcar supt Ştefan însuşi, acest arhimandrit să nu fi fost supus poruncilor Vlădicăi, fiind el însuşi, ca şi egumenul Tismanei oltene, un fel de Vlădică.

Şi mai departe călugării caligrafi lucrară în mănăstirea Neamţului, dar odată cu întemeierea Putnei sarcina scrierii letopiseţului Domniei şi al ţerii trecù dela Bistriţa mai veche la noua mănăstire domnească. Astfel, într'un stil mai larg, ici şi colo cu oarecare avànt, se puse pe hàrtie povestea ispràvilor lui Ştefan întemeietorul. S'ar părea că Putna a dat Moldovei, în Domnia lui Bogdan-Vodă Orbul, cànd acuma Ştefan se odihnià supt lespezile bisericii sale, un Mitropolit, pe David, care murì la 1-iu April 1509 [3], dar e vorba, cred, de un Vlădică străin, poate Muntean.

---

[1] Wickenhauser, *Putna*, p. 156-7.

[2] Dan, *O inspecţie eclesiastică din anul 1667,* in «Candela» din Cernăuti, 1908.

[3] Ureche, p. 182; cf. Erbiceanu. *Ist. Mitropoliei Moldaviei,* p. LVI: pomelnicul.

CAP. V.

Alte mănăstiri şi biserici ale lui Ştefan-cel-Mare.

În părţile de sus ale ţerii, Ştefan clădì, la 1488, mănăstirea Voroneţului, pe locul unde fusese umila chilie de lemn a sihastrului Daniil, şi apoi, pe la 1471 [1], mănăstirea de lemn a egumenului Misail. Pe urmă, în deosebite sate domneşti ale lui, biserica dela Pătrăuţi, din 1487, aceia dela Sânt' Ilie în margenea Sucevei, dela Bădăuţi lângă Rădăuţi, dela Reuseni, — dreaptă, fără turn — pe locul unde fusese ucis tatăl său, Bogdan-Vodă, pomenesc biruinţi pe care le cunoaştem. Altele au legături cu lupte a căror amintire în scris s'a pierdut. Şi biserica Mirăuţului, unde slujià Mitropolitul Sucevei, a trebuit să fie refăcută de dânsul, potrivindu-se poate întru câtvà stilul cel nou după acela al lui Alexandru-cel-Bun, ctitorul dela început [2].

În Moldova noastră de azi, Ştefan dădù vechiului târg săsesc de odinioară Baia, unde el câştigase marea biruinţă asupra Ungurilor, în 1467,—o biserică mare, până mai ieri în ruină; la Dorohoiu, târg de popas pentru negustori, a fost înoită de curând o alta, a Sf. Nicolae; cea dela Păpăuţi, în margenea târgului de mai târziu al Botoşanilor, are data de Septembre 1496. În reşedinţa domnească de lângă Bahluiu, la Hârlău, se mântuì abia la 28 Octombre 1492 biserica Sf. Gheorghe. Iaşului, unde veniau negustori mulţi, încă dela începutul veacului al XV-lea, îi dăruì Ştefan altă biserică a Sf. Nicolae făcătorul de minuni, între 1491 şi 1493, iar boierul său Ion Tăutul o biserică a Uspeniei, — care se dărâmă mai târziu [3]. Biserica domnească din Vasluiu e din 1490 [4]. Cea dela

[1] Kozak, cap. *Voroneţ.*

[2] Cf. Kozak şi critica mea, în *Studii şi doc.,* VI, p. 607 şi urm.; şi separat.

[3] *Inscripţii,* II, p. 363.

[4] Melchisedec, *Notiţe istorice şi archeologice,* Bucureşti 1885, p. 133.

Huşi, atunci numai un sat, pe apa Drăslăvăţului, poartă în pisanie data de 1494 [1]. În satul Borzeştii din Ţinutul Bacăului se face un lăcaş mai simplu, fără strane şi fără turn, în 1493-4, iar în târgul chiar al Bacăului, odată un centru catolic şi o reşedinţă de episcop, fiul lui Ştefan, Alexandru, durează biserică încă dela 1491 [2]. Piatra îşi avù o frumoasă ctitorie a lui Ştefan numai în 1497-8 [3]. La Scânteia, în părţile Vasluiului, este o biserică ce poartă tot semnele epocei lui Ştefan-cel-Mare, a cărei inscripţie s'a pierdut însă, ori a fost prinsă cumvà în zidărie. Mai sus în acelaşi Ţinut, avem dela dânsul înalta biserică spaţioasă a Dobrovăţului, cea din urmă zidire orânduită de Ştefan, — începută la 27 April 1503 şi isprăvită de zidărie în anul morţii ctitorului, dar nu şi de zugrăveală şi înzestrare, care se făcură numai de Ştefan-cel-Tânăr, nepotul de fiu al ziditorului [4]. Ceva mai veche, ca una ce a fost mântuită la 1497, e mănăstirea Tazlăului, în munţii Bacăului [5]. Pe locul celei mai dureroase înfrângeri şi jertfei celei mai scumpe, «bine-credinciosul şi de Hristos iubitorul» Domn făcù mănăstirea dela Războieni, a cărei pisanie, din 1496, cuprinde o întreagă povestire a luptei, a «războiului» celui greu împotriva «puternicului Mahmet Împăratul turcesc, cu toată puterea sa răsăriteană», ajutat de «Basarab Voevod, căruia i se ziceà Laiotă» [6]. Din nenorocire a căzut sau a fost sfărâmată piatra de amintire a Bisericanilor din Neamţ, mănăstire despre care o inscripţie foarte târzie spune că a fost zidită şi ea «de Ştefan-Vodă sin Bogdan-Vodă» [7].

---

1 *Ibid.*, p. 140.

2 *Inscripţii*, I, p. 26; II, p. 25.

3 Melchisedec, *l. c.*, pp. 74-5.

4 *Inscripţii*, II, p. 206.

5 *Ibid.*, pp. 220-1.

6 *Ibid.*, I, pp. 43-4.

7 *Ibid.*, pp. 42-3. La Râmnicul-Sărat se mai păstrà singura biserică pe care Ştefan a făcut-o pe pământul muntean, în amintirea unei biruinţe. Vandalii moderni au schimbat-o dăunăzi, spre ruşinea timpului nostru, cu o zidire nouă.

Şi vechile clădiri ale înaintaşilor cari apucaseră a zidì şi ei din piatră, au fost înoite şi făcute mai mari. Neamţul lui Petru-Vodă nu se mai poate vedeà astăzi, dar în locul lui avem înaintea ochilor frumoasa şi trainica operă de arhitectură pe care Ştefan puse să o sfinţească la 1497, puind o piatră amintitoare, în care se cuprinde o neobişnuită rugăciune către acela care poate «acoperì cu mila sa de acum şi până 'n veci» şi pe cei mai puternici din stăpânitorii fără durată ai pământului, însă nu se spune nicio vorbă despre cel d'intâiu ctitor bătrân, al cărui mormânt nici n'a fost «împodobit» cu vre-o lespede, ca acela al lui Ştefan fiul lui Alexandru-cel-Bun, mort de sabie şi adus aici pentru a fi dat pământului [1]. Bistriţa lui Alexandru-Vodă se înfăţişează astăzi aşa cum a înoit-o la 1554 alt Voevod cu acest nume, un nepot de fiu al lui Ştefan-cel-Mare, evlaviosul tiran al boierimii Lăpuşneanul, dar o altă prefacere a fost săvârşită încă de Ştefan însuşi, care făcù să se sape în litere cirilice cu ductul gotic piatra de mormânt a Doamnei ortodoxe a celui d'intâiu ctitor, Ana, şi, neapărat, aceia a domnescului ei soţ, — piatră care s'a pierdut însă, fiind înlocuită cu o alta, a Doamnei lui Ştefan Lăcustă, fără a se atinge totuşi postamentul săpat frumos cu podoabe gotice [2]. Pobrata a fost mărită de Petru Rareş la 1530, dar piatra, aflătoare până mai ieri afară, lângă zidul din dreapta [3], a mamei lui Ştefan-cel-Mare, Doamna Oltea, trebuie să fi fost lucrată prin evlavia recunoscătoare a marelui ei fiu, care e pomenit cel d'intâiu în izvodul dela proscomidie, făcut tot de Rareş [4]; şi inscripţia de pe locul de odihnă al unui «Petru fiul lui Ştefan-Voevod cel Bătrân» vine tot dela al doilea ziditor al Pobratei [5]. Moldoviţa bu-

[1] Melchisedec, *l. c.*, pp. 1-2, 5.

[2] *Inscripţii*, I, p. 37 şi urm.

[3] Acuma e strămutată innăuntru, după o serbare comemorativă in August 1908.

[4] *Ibid.*, p. 57.

[5] *Ibid.*, pp. 59-60.

covineană, care e, aşà cum se vede astăzi, o fundaţie a lui Rareş, a primit şi ea chip nou, potrivit cu o vreme mai glorioasă, dela acelaşi strălucit ziditor din nou şi înoitor al lăcaşurilor celor mai vechi; mănăstirea a şi fost darnic înzestrată de Ştefan, care prevedeà, prin uricul său dela 1488, că egumenul şi părinţii sânt datori a-i face slujbă de noroc şi biruinţă odată pe săptămână, de Luni sara până Marţi dimineaţă, la liturghie, dându-se atunci călugărilor, din dărnicia domnească, şi câte un păhar de vin, iar, după moarte, aceleaşi rugăciuni, precum şi pomenirea la ziua izbăvirii, pentru odihna sufletului său [1].

Şi dintre boierii lui Ştefan se găsiră câţivà ca să meargă pe urmele lui făcând biserici în nădejdea iertării greşelilor. În micul lăcaş, plin de umbră şi umezeală, dela Dolheşti pe Siretiu se odihneşte sóra lui Ştefan, Maria, soţia lui Şendrea Portarul de Suceava, moartă la 27 Martie 1486, şi, în faţa ei, Şendrea însuşi, care a zidit bisericuţa, anume pentru îngroparea mlădiţei Domnilor moldoveni [2]. Şi Tăutul, (†1501), credincios Logofăt al bătrâneţelor lui Ştefan, îşi făcù biserica, la Bălineşti din Ţinutul Dorohoiului, pe la 1494, cu mulţi ani înainte de moartea stăpânului său [3]; toţi Tăutuleştii dorm în cuprinsul acestei mănăstiri a neamului lor.

CAP. VI.

Biserica latină supt Ştefan-cel-Mare. Resumat.

Şi în altă ţară românească Ştefan ajunge, nu numai ctitor de biserică, dar şi *intemeictor de episcopie.* La împăcarea lui cu Matiaş Corvinul, în 1475, i se dăduseră «moşii de adă-

---

[1] Wickenhauser, *Moldowitza*, pp. 70-72.

[2] *Inscripţii,* I, pp. 62-3.

[3] Melchisedec, p. 292 şi urm.; *Etymologicum Magnum*, II, la «Bălineşti».

post» în Ardeal: Cetatea-de-Baltă pe Târnave şi, la Nord-Ostul provinciei ardeleneşti, Ciceul. De aceasta se ţineau nu mai puţin de şeizeci de sate, şi pentru dânsele se aşezară călugări şi un egumen la Vad, pe Someş, unde Ştefan făcù şi o înaltă biserică de piatră pe care o avem şi până astăzi [1].

Până atunci în Ardeal nu erau decât mai mult Vlădici rătăcitori, cari străbăteau ţara hirotonisind preoţi şi împărţind antimise slavone sau greceşti. Astfel întâlnim la 1456 pe un Ioan, venit tocmai din Caffa Crimeii, unde, supt scutul Genovesilor, locuiau tot felul de neamuri, cu legile lor deosebite. Cârmuirea catolică a lui Ioan Hunyady, care erà sprijinit de vestitul călugăr Ioan de Capistrano, îl prinse şi-l trimese la Roma [2]. Craiul Mateiaş încercase a face rânduială aducând în Ardeal pe Grecul unit Macarie, care stăteà în satul Galaţi lângă Bistriţa în 1466 [3]. Vlădica de Vad, hirotonisit la Suceava, venì îndată după aceasta. Concurenţa Grecului Marcu, care se aşeză la Feleac lângă Cluj şi-şi făcù acolo o biserică gotică, nu erà de temut, cu toate că el îşi lăsă un urmaş episcopal, pe fiul preotului român în casa căruia stăteà şi care din Danciu se făcù Daniil [4]. Episcopii de Vad apar apoi cu numele lor, cum se va vedeà, în vremea lui Petru Rareş.

Astfel Ştefan-cel-Mare dăduse Moldovei organizarea definitivă a ierarhiei bisericeşti, liberarea de supt controlul Patriarhiilor răsăritene, în ale căror contribuţii vedem cum intră Domnia şi, în sfârşit, clădiri de artă originală şi potrivită, în fiecare oraş mai mare al ţerii şi pe fiecare loc însemnat printr'o întâmplare, tristă sau glorioasă, în

[1] V. *Neamul românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească*, p. 488 şi urm.
[2] *Sate şi preoţi din Ardeal*, pp. 12-3, şi *Ştefan-cel-Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, in «An. Ac. Rom.» pe 1904.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*

legătură cu desfăşurarea mai nouă a principatului moldovenesc.

In multele lui încurcături şi greutăţi, el a făcut numai rare ori o politică religioasă provocată de interesele sale politice, care-l puteau îndreptà câte odată către Puterile catolice. Când, în 1476, bacalaureatul în decrete Petru de *Insula* merse la Roma pentru a cere ajutor dela Papă împotriva Turcilor cari ameninţau Moldova cu peirea, Sfântul Scaun făcù din acest trimes, — de bună seamă după chiar cererea lui, — un «episcop al Moldovei», atribuindu-i ca reşedinţă Baia. Neaflând acolo destui credincioşi şi destule mijloace de traiu potrivit cu demnitatea lui cea nouă, Petru, un Italian, se strămută, încă în cursul acestui an 1476, în Cetatea-Albă, care aveà destui latini, cu aşezarea statornică sau în trecere, pentru negustorie. Când acest mare port al Moldovei ajunse în stăpânire turcească, Petru căzù în robie sau trebuì să plece. Alţi «episcopi moldoveni», cari se ivesc cu numire dela Roma, până la moartea lui Ştefan, au tot aşà de puţin un rost real între Români sau străinii de altă lege de pe pământul lor ca şi episcopii de Siretiu sau cei de Argeş, a căror serie urmează şi mai departe, făcând ca un titular fără reşedinţă să urmeze altui titular zădarnic [1].

---

[1] *Studii şi doc.*, I-II, XXXVII-VIII; Le Quien, *Oriens christianus*, III, pp. 1119-20: Toma de Zagrodio, Predicator, numit episcop de Siretiu la 20 Septembre 1497.

PARTEA A IV-a.

BISERICA MOLDOVENEASCĂ

SUPT

PETRU RAREȘ.

CAP. I.

Clădiri.

Impulsul dat de Ștefan-cel-Mare în atâtea direcții ale vieții bisericești dă rezultate și după dispariția lui în 1504. E adevărat că fiul său Bogdan, ocupat cu alte interese și alte ambiții, nu se înseamnă decât prin anume danii de odoare și câte 800 de zloți, la Rădăuți, la Roman, la Putna și aiurea, danii pentru care, ca și Ștefan în vremea sa, el cere slujbă în viață și după moarte în Duminecа a treia de după Paști, poate ziua nașterii sale, arătând anume din ce va consistă această slujbă bine plătită [1]. Și bisericuța din Ițcani, cu pietre de mormânt din vremea sa [2], trebuie să fie ctitoria vre unui particular, dintre bogații târgoveți ai Sucevei vecine; dela Bogdan-Vodă însuși n'a rămas nicio clădire bisericească nouă.

Ștefăniță, copilul nevrâstnic și urmașul lui Bogdan, n'are mai mult răgaz pentru asemenea lucrări de artă pornite dintr'o rodnică evlavie. El mântuie însă biserica Sf. Gheorghe din Suceava, începută de tatăl său, biserică în care se așeză Mitropolia. Isprăvì Dobrovățul în ce privește zugrăveala și odoarele [3]. Dar sfetnicul, care avù grija Moldovei în anii de tânără vrâstă ai Domnului și care primì pentru aceasta răsplata tăierii capului și a stârpirii

---

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 153-5; cf. Dan, *Putna*, p. 215.

[2] V. Kozak, cap. respectiv.

[3] V. și mai departe, pentru Mitropolie.

neamului său, Luca Arbure Hatmanul, îşi făcù biserică, într'o vale a Bucovinei de astăzi [1]. Dela Gavril Trotuşanul († 1541), alt boier al lui Ştefan-cel-Tânăr, este biserica dela Pârhăuţi, asemenea cu cea dela Borzeşti a bunicului său, dar având două rânduri de fereşti într'un pridvor, care cuprinde la mijloc, între ele, inscripţia [2]. La Vălenii sau Şcheaii din Roman se pomeneşte ca ziditor Cozma Şarpe, Postelnicul lui Ştefan-cel-Mare şi, apoi, fugarul înaintea urgiei acestuilalt Ştefan [3]. Dărnicia faţă de Dumnezeu începeà să treacă, — de alminterea ca şi puterea politică, — dela Voevod la boierii săi.

În amândouă privinţile, Petru Rareş, adevărat fiu, harnic şi mândru, al lui Ştefan-cel-Mare, înoieşte zilele acestuia. E însuşi un ziditor de biserici nouă. Dacă, în părţile de sus ale ţerii, frumoasa mănăstire a Humorului se datoreşte Marelui-Logofăt Teodor, om cu oarecare cultură slavonă [4], Domnul însuşi avù tragere de inimă să «împodobească» Voroneţul părintelui său. Zugrăvelile frumoase pe fond albastru blând, care se obişnuiau supt Ştefan, sânt o înoire ce caracterizează această epocă, în care meşterii zugravi veniau după marii meşteri pietrari pentru a statornicì în arta răsăriteană un nou tipic moldovenesc. Strâni, catapitezme săpate, frontispicii de lemn sculptat şi aurit de-asupra uşilor se adaug la acest semn deosebitor.

«Împodobirea» aceasta a Voroneţului nu e însă numai fapta lui Rareş, nu e chiar, în rândul întâiŭ, fapta lui, ci a Mitropolitului Grigorie, Grigorie Roşca, «vărul lui Pătru-Vodă Rareş, din Voroneţ de postrig» [5]. Şi, pentru a se ajunge la el, trebuie cunoscuţi Mitropoliţii cari urmează lui Gheorghe.

---

[1] Cf. Kozak, cap. I şi *Studii şi doc.*, VI, pp. 608-9; cf. Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, p. 69.

[2] *Ibid.*, locurile respective; cf. şi Dan, *Putna*, pp. 66-7.

[3] *Inscripţii*, I, p, 18.

[4] Aceleaşi cărţi ca în nota 1, la locurile respective.

[5] Dinulescu, în *Candela*, IV, p. 147.

CAP. II.

Urmaşii Mitropolitului Gheorghie. Teoctist al II-lea.

Al doilea Teoctist, fostul egumen dela Neamţ—aproape şeptesprezece ani—şi episcop de Roman, alţi opt, a fost după moartea lui Gheorghie mult timp Mitropolitul lui Bogdan-Vodă şi al lui Ştefan-cel-Tânăr, ba chiar al lui Petru Rareş. El murì numai la 15 Februar 1528, ca schivnicul Teodor [1]. Aveà lângă el în soborul arhieresc al Moldovei pe Macarie de Roman [2], pomenit la 1513-4, apoi pe urmaşul acestuia, Dorofteiu, amintit la 1528, pe Pahomie de Rădăuţi, ce se întâmpină la 18 Novembre 1504 [3], şi pe cel ce vine după dânsul, Teofan, care se iveşte documentar numai la începutul anului 1528 [4]. Dorofteiu şi Teofan erau de faţă, împreună cu Macarie, egumen de Bistriţa şi cu Acachie de Putna, păstorii celor două mănăstiri domneşti, în Suceava, de bună seamă chiar în chiliile dela Mirăuţi, când, în 1528 încă, Teoctist murì [5].

Rareş erà, de puţină vreme, Domn atunci, şi el poruncì să se facă alegerea noului Mitropolit de către soborul Vlădicilor moldoveneşti, la care credem că luau parte şi arhimandriţii celor două necropole, cu cari se puteà completà numărul cerut de episcopi hirotonisitori, în lipsa unuia din cei trei orânduiţi de Ştefan. In adevăr, supt Lăpuşneanu, cu treizeci de ani mai târziu, lipsind şi Vlădica de Rădăuţi şi cel de Roman, Domnul, care «face soborul», «alege» (изврл) totuşi «patru episcopi» şi aceştia

---

1 Bogdan, *Cron. mold.*, p. 154.
2 *Cron. Rom.*, I, p. 154.
3 Wickenhauser, *Radautz*, p. 11 şi urm.
4 *Ibid.*
5 *Ist. lit. relig.*, p. 44, nota 3.

«întăresc» (поставнша) pe cei doi cari lipsiau din cercul ierarhilor moldoveni [1].

Până la alegerea unui urmaş al lui Teoctist locul de Mitropolit îl ţinură, data aceasta, cei doi episcopi, cari întăresc, la 16 Ianuarie 1528, dania unui călugăr din Neamţ [2].

La alegere ieşi Calistrat, necunoscut ca episcop la Roman ori Rădăuţi, pe care-l întâlnim într'o notiţă slavonă pe un manuscript aflător astăzi în Biblioteca Academiei Române [3]. Pomelnicul mai târziu al Mitropoliei cuprinde numele lui [4]. După Calistrat,— despre care nu ştim nimic mai mult —, vine, în sfârşit, Teofan dela Rădăuţi [5], care păstorià încă la 1538 sau 1539, toamna, când Domnia d'intâiu a lui Petru Rareş se isprăvise [6]. Iar, la Roman episcopul Dorofteiu, care se mai întâmpină la 1529 [7], se retrase la schimnicie pentru a face loc celui d'intâiu episcop de nouă carte sârbească, lui Macarie.

Trăinicie, strălucire, influenţă asupra afacerilor ţerii a avut însă numai acel Grigorie, văr al lui Petru-Vodă, văr după mamă, despre care a fost vorba mai sus. Pornit din Pobrata, el stăpânì acolo ca egumen nu mai puţin de douăzeci şi trei de ani. În acest timp se făcù, prin osteneala lui, şi după îndemnul lui chiar, însă cu cheltuiala Domnului celui nou, abià venit în Scaun de vre-o doi-trei ani de zile, mănăstire nouă Pobrata, «din pajişte», adecă din temelie chiar [8],

---

[1] *O alegere de episcopi moldoveni în 1557-8*; retipărire din *Răvaşul* (Cluj), 1907.

[2] *L. c.* pe p. 105, nota 5.

[3] Ms. 38 slavon; cf. *Ist. lit. rel.*, p. 44 şi nota 4.

[4] Erbiceanu, *l. c.*

[5] Wickenhauser, *Radautz*, pp. 13-4.

[6] Biserica dela Horodniceni e sfinţită la 8 Novembre 7047 (1538-9), «în zilele lui chir Teofan Mitropolit al Sucevei»; *Inscripţii*, I, p, 64; Teofan a fost şi dăruitor al Voroneţului ; v. Kozak, *l. c.*

[7] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 159-60.

[8] Cf. mărturisirea lui Grigorie, în *Arch. ist.*, I [2], p. 22 şi inscripţia dela Pobrata, *Inscripţii*, I, p. 56, no. 11.

în Octombre 1530. Petru-Vodă şi soţia sa Elena îşi gătiră şi pietrele de mormânt, frumos lucrate din marmură, care se văd până astăzi. Astfel se răpia Putnei, unde se îngropaseră Domnii şi rudele lor până atunci, dreptul pe care şi Putna-l luase dela Bistriţa lui Alexandru-cel-Bun [1]. Grigorie se întoarse după încheiarea arhipăstoriei lui în frumoasa mănăstire de pe malul Siretiului, pe care o înzestrase şi cu avere nouă, descurcându-i pe cea veche, pierdută în parte, şi unde-şi hotărâse şi ziua de pomenire, de Sf. Grigore Teologul, ocrotitorul său [2].

Grigorie a fost şi înoitorul Voroneţului, la care a înădit un pridvor răzimat pe două contraforturi cu frumoase fereşti gotice mari şi pe care l-a acoperit cu cea mai strălucită zugrăveală ce se vedè la vre una din vechile noastre biserici. Mulţi ani de zile după aceste lucrări orânduite de dânsul, el fù Mitropolitul lui Petru-Vodă, în a doua Domnie, dela 1541 până la sfârşit, apoi al fiului său Ilie, numit după turcirea lui: Mehemed sau «Mahmet», şi al celuilalt fiu al lui Petru, Ştefan, care fù înmormântat la Pobrata, ba chiar al cumnatului cu de-a sila al acestora, Alexandru Lăpuşneanu, soţul Domniţei Ruxanda. Se împăcă, un timp, şi cu Domnia aventurierului Despot, pe care el îl sfinţì ca Ioan-Vodă, dar înaintea faptelor vrăjmăşeşti faţă de ortodoxie ale noului stăpânitor Grigorie părăsì Scaunul arhipăstoresc, în care se aşeză acum un al doilea Teofan [3].

Urmaşul lui Grigorie, Teofan, ca şi contemporanii săi dela cele două episcopìi ale ţerii, face parte însă din alt curent bisericesc, a cărui obârşie trebuie să o căutăm în Ţara-Românească.

---

[1] *Ibid.*

[2] *Ibid.*

[3] *Studii şi doc.,* VI, p. 648. Grigorie murì numai la 5 Februar 1570 *(ibid.).*

În legătură însă cu vechea datină a călugăriei răzimate mai mult pe evlavie şi pe dărnicie în a clădì decât pe cărturărie şi pe scrisul nou, e întreaga operă de ctitori a lui Petru Rareş însuşi şi a lui Alexandru Lăpuşneanu, cu cari se şi încheie epoca maì bogată şi mai glorioasă din arta religioasă a Românilor în Moldova.

CAP. III.

Clădirile bisericeşti din epoca lui Petru Rareş.

La Suceava Doamna lui Petru-Vodă, Elena, îşi face, într'un târziu, la 1551, biserica ei pe lângă Mirăuţul Mitropolitului şi Sf. Gheorghe, care ar fì singurul prinos al lui Ştefăniţă, dacă nu e, prin pretacere, şi un dar al Lăpuşneanului, cum pare că arată stilul. Petru însuşi înnalţă biserica Sf. Dimitrie din acelaşi oraş, puternică zidire cu trei largi fereşti gotice înflorite în fruntea pridvorului. La Botoşani, dela Doamna Elena, fată de Despot sârbesc, dar care zidià după vechiul obiceiu al ţerii, vine biserica dela 1540-1, închinată Sfântului Gheorghe, şi cea a Uspeniei sau Adormirii, care poartă leatul de zidire 1552, amândouă din timpul când Doamna nu mai aveà acuma nici soţ, nici fii, — măcar fii de legea ei, lângă dânsa [1]. La Baia, în apropierea ruinelor lui Alexandru-cel-Bun, ocrotitor al catolicismului, şi ale lui Ştefan-cel-Mare, amintitorul de biruinţă, Petru-Vodă însuşi face o biserică a Uspeniei, la 1532 [2]. În Târgu-Frumos, clădirea Sf. Paraschive îi pomeneşte numele; în Hârlău, bisericuţa lui Ştefan e întrecută prin biserica mai mare a fiului său, cu hramul Sf. Dimitrie, care ni s'a păstrat însă numai în refacerea lui Iordachi Cantacuzino [3]; mama Voevodului, Maria, fusese doar, în ceasurile care nu erau ale

---

[1] *Inscripţii*, I, pp. 220-1.

[2] *Ibid*, p. 63, 0 144.

[3] *Ibid*, II, p. 291; I, p. 8.

lui Ştefan-Vodă, soţia unui «târgovăţ din Hârlău», spune, păstrând o veche poveste, cronicarul Ureche. Dar mai departe nu se coboară ctitoriile lui Rareş; nu le aflăm nici la Piatra, nici la Iaşi, nici la Bacău, nici la Vasluiu, nici prin unghiuri, potrivite pentru mănăstiri, ale Ţerii-de-jos.

La Iaşi însă lângă Sf. Nicolae cel domnesc al lui Ştefan-cel-Mare, boierii Iurie şi Danco înalţă o clădire nouă, în stil mai larg şi mai împodobit cu chipuri de sfinţi, la 1541 [1]. La Horodnicenii Sucevei ziditorul e alt boier al lui Rareş, Vistierul Matiaş, care-şi mântuie lăcaşul la 1538-9, când erà încă Mitropolit Teofan [2]. Pângăraţii din Neamţ fiinţau ca mănăstire bine orânduită, cu doi proegumeni, mulţi ieromonahi, ierodiaconi şi destui călugări «cărturari şi proşti», la 1540—1 [3]. Frumoasa mănăstire Râşca, din părţile Sucevei, o făcu însă, precum se va vedeà, Macarie, episcopul de Roman.

Alexandru Lăpuşneanu a durat o singură mănăstire, în amândouă Domniile sale, Slatina, care erà isprăvită la 1561 [4], aşezându-se ca stăpân peste biserică şi chilii călugărul Nil. Aici zace Alexandru-Vodă însuşi, «monahul Pahomie», şi, din neamul său, fiicele Teofana şi Teodora, pe lângă fiul unei a treia fete, Cneajna, anume Dumitraşco [5].

Cu această măreaţă clădire se mântuise era prinosurilor în piatră aduse Dumnezeirii ocrotitoare. Doar dacă trebuie să se mai adauge biserica Precistei din Roman, făcută de văduva Doamnă Ruxanda la 1568 [6].

---

[1] *Ibid.*, II, pp. 134-5.
[2] *Ibid.*, I, p. 64.
[3] *Arch. ist.*, I [2], pp. 26-7, no. 295.
[4] *Inscripţii*, p. 46.
[5] *Ibid.*, p. 46 şi urm.
[6] *Ibid.*, II, pp. 22-3.

CAP. IV.

Petru Rareş şi Biserica Ardealului.

Petru Rareş a fost şi un râvnitor de stăpânire ardelenească.

A păstrat Ciceul şi Cetatea-de-Baltă şi a mai adaus la provincia pârcălabilor săi din unghiul nord-ostic al Ardealului cetatea Unguraşului, târgul Retegului şi oarecare drepturi asupra Bistriţei, pe care însă, cu toate ameninţările sale lăudăroase, nu putu s'o ieà. Vlădicii lui de Vad păstoresc slobod în aceste părţi, în legătură canonică deplină cu Mitropoliţii din Suceava, un Teofan, un Grigorie.

Vlădica Ilarion apare la Vad în 1523, încunjurat de popii Mateĭ, Şandru şi Petru, cerând voie Bistriţenilor să facă o mănăstire nouă între Hârdău şi Telciu [1], mănăstire care se întemeiè, în adevăr, şi fù prădată de hoţi la 1526 [2]. Varlaam, alt episcop de Vad, se întâmpină încă dela începutul Domniei lui Rareş, de la care primeşte, în 1527, o cârjă [3].

Urmaşul său Anastasie, un cleric deprins la războaie, care alergà înnaintea Domnului său când el treceà munţii pentru lupte, face o danie de ughi Putnei [4], pentru a-şi aveà şi el ziua de pomenire acolo: pare să fi ieşit el însuşi din această mănăstire domnească [5].

Apoi, supt Rareş şi fiii lui, îndeplinesc datoriile lor de episcopi un Tarasie (din Iulie 1546) şi un Gheorghie (numit în Ianuar 1550) [6], episcopi de Vad sau de «Rhew»,—zişi şi astfel după felul cum străinii numiau Vadul.

---

[1] *Ştefan-cel-Mare* şi *Mihai Viteazul ca intemeietori*, etc., p. 18 şi urm.

[2] *Ibid.*

[3] Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. XIV.

[4] Dan, *Putna*, p. 216. Originalul se află acolo, şi a fost copiat de d. I. Bogdan.

[5] V. pentru el *Ştefan-cel-Mare şi Mihai Viteazul, ca întemeietori*, etc., *l. c.; Doc. Bistriţei*, I, II, tabla; cf. *Sate şi preoţi*, p. 17.

[6] *Ibid.* Tarasie e numit de Petru-Vodă la 20 Iulie 1546, iar Gheorghie de Ilie, fiul lui Petru, la 5 Ianuar 1550.

PARTEA A V-a.

CURENTUL CEL NOU DE CULTURĂ SLAVO-GRECEASCĂ ÎN EPOCA LUI NEAGOE-VODĂ.

CAP. I.

Alcătuirea noului curent slavo-grecesc în Țara-Românească.

În veacul al XV-lea, și mai ales în a doua jumătate a lui, principatul muntean decade în toate privințele, deci și în privința bisericească. Supt Domni cari se schimbă răpede, se strecoară cârmuiri sufletești fără nicio însemnătate, care nu lasă totdeauna măcar numele ierarhilor. În puținele documente din acest timp abià dacă se pomenește numele lui Macarie, Mitropolitul lui Radu-cel-Frumos, și al Mitropolitului lui Basarab-cel-Tânăr, iarăși Macarie, care se întâmpină într'un act din 23 Mart 1482 [1]. Un Iosif s'ar mai întâlnì în documente și condici la 1465, după Lesviodax, un cercetător al lor, care însemnă pe un Macarie la 1442 și pe cellalt numai în 1483 [2].

În sfârșit, Mitropolitul Teodor figurează înainte de c. 1510 în pomelnicul cel mai bun și sigur al Mitropoliei din Târgoviște [3].

O schimbarea trebuià să se facă pentru a ridicà această-laltă Biserică românească la însemnătatea pe care o avuse în anii începuturilor. Putința unui curent de regenerare plecat din mijlocul chiar al clerului muntean erà înlăturată. O înrâurire învietoare trebuià să vie deci de peste hotare.

La sfărâmarea definitivă a Statului sârbesc, unele elemente dintre clerici și fruntași au trebuit să treacă firește la noi, pe când alții, mai însemnați, se adăpostiră în Ungaria, pe pământurile dobândite aici de Brancovicești, ultimul neam care a stăpânit la Sârbi. Împotriva Turcilor luptă astfel cu Vlad Țepeș, în calitatea lui de căpitan al oștilor pră-

---

[1] Lăpĕdatu, *Vlad Călugărul*, p. 31.

[2] P. 397. Scrisori nedatate dela un «Macarie Mitropolitul Ungrovlahiei» (1840) la Bogdan, *Relațiile Terii-Românești cu Brașovul*, I, București, 1905, pp. 279-81.

[3] *Studii și doc.*, V, p. 629, nota 1.

dalnice ungureşti, un Despot Vuc, zis Zmeul, şi neamul puternic al Iacşicilor.

Radu-cel-Mare, Domnul bogat, evlavios şi slăbănog de picioare, care pe la începutul veacului al XVI-lea stăpâniă principatul muntean, trebuià să caute a se folosì de clericii sârbi pe cari nenorocirile ţerii lor îi aruncaseră în lumea largă. Radu erà fiul unui om care, înainte de a luà puterea, la bătrâneţe înaintate, fusese călugăr mulţi ani de zile, şi de aceia şi ca Domn e cunoscut supt numele de Vlad Călugărul; Vlad-Vodă clădì două mănăstiri, pe când înaintaşii săi mai apropiaţi n'au lăsat niciuna, căci dela Radu-cel-Frumos n'a rămas decât amintirea mănăstirii Tânganul, astăzi înlocuită printr'o biserică de sat. Dela fostul Călugăr, al cărui gând rămăsese îndreptat către Dumnezeu, avem mănăstirea Glavaciocului, în care a fost şi îngropat —, mănăstirea e prefăcută de Constantin Brâncoveanu —, şi schitul Babele, care nu se mai păstrează [1]. Cea d'intâiu rămase neisprăvită, şi nici Radu-Vodă, ocupat aiurea, n'a putut s'o acopere cu chipuri de sfinţi, lăsând această grijă lui Neagoe Basarab şi lui Radu Paisie, ceilalţi doi din şirul Voevozilor evlavioşi înainte de toate ai Ţerii-Romăneşti, călugări sau fii şi ucenici de călugări. La schitul Babele, mântuit în 1492-3, se pomenesc, pe lângă numele Voevodului ctitor şi al egumenului Visarion, şi acela al lui Radu şi al unui frate, necunoscut de aiurea, al acestuia, Mircea, precum şi numele Mitropolitului Ungrovlahiei Ilarion, care nu se mai întâmpină aiurea [2]. Şi la mănăstirea Govora, de peste Olt, umil schit de lemn, Radu-cel-Mare e pomenit ca înoitor, de inscripţia mai târzie, dela Constantin Brâncoveanu [3], şi meşterii Brâncoveanului l-au şi zugrăvit pe ziduri: încununat, în haina de brocard roşu şi verde, cu blană de samur, guler răsfrânt, cu mărgăritare cusute pe mâneci, cu lungi bucle de

---

[1] Lăpedatu, *l. c.*, pp. 47-9.
[2] *Ibid.*
[3] *Inscripţii*, I, p. 178.

păr făcute cu drotul și cu acei coturni roșii cari amintesc datina împărătească bizantină; Doamna Catalina, purtând pe frunte un văl alb vărgat ce-i cade pe umeri, se vede lângă soțul ei [1]. Încă de pe timpul lui Radu, miile de aspri din Vistieria muntenească începuseră a călătorì la locurile de închinăciune ale Sfântului-Munte Atos, alegându-se mănăstirea rusească, slavonă, Rhosikon, precum și acea a Sf. Ilie și Filoteu [2].

Fiul maicei Epraxia și al lui Vlad Călugărul, podagrosul care străbăteà țara în căruță, spre a împărțì dreptatea din cel mai curat izvor al ei, trebuià să se deosebească, și el, mai ales prin evlavie. A făcut, la rândul lui, un sfânt lăcaș, dar numai unul, asupra căruia a grămădit toată bogăția ce-i stăteà la îndămână. Pe un deal, de-asupra Târgoviștii și cursului Ialomiței, în mijlocul viilor domnești, el înălță, înlocuind o veche bisericuță ce ființă încă la 1431 [3], o strălucită biserică într'un stil noŭ, deosebit de al înnaintașilor. Un pătrat de marmură albă, scumpă, adusă foarte de departe; două turnuri mari în față, de-asupra pronaosului, un mai mare turn în fund; firide, în două rânduri, ca la bisericile lui Ștefan-Vodă, și linii în relief, care le deosebesc, încingând biserica; roate săpate 'n piatră în locul discurilor de smalț obișnuite 'n Moldova; arabescuri de sculptură migăloasă, gingașă pe linia ultimă a frontonului rotunzit sus, precum și pe baza turnurilor, în sfârșit în jurul ferestrelor și pe cele două registre cu inscripție la dreapta și la stânga ușii de intrare, care se deschide în chiar păretele frontonului [4]. Spirit răsăritean din minunatele biserici bizantine și bizantine-armenești, săpate ca o horbotă, și spirit apusean, venețian, spirit al Renașterii, cu liniile arhitectonice simple și

---

[1] *Ibid.*, p. 179.

[2] Cipariu, *Archivu*, pp. 198-9, după Uspenschi; v. și Langlois, *Le Mont Athos*; cf. *Conv. lit.*, XXXVI, p. 959.

[3] *Inscripții*, I, p. 98.

[4] V. *Floarea Darurilor*, II, sau Iorga, *Istoria Românilor*, Văleni, 1908, p. 349.

armonioase, cu frumoasele slove rotunde, întipăresc această biserică măreaţă cu un caracter particular.

Inscripţia din 1501 a bisericii, lucrate timp de doi ani de zile, pentru a fi împodobită «cu toate bunătăţile şi cu mari frumuseţe», — afară de zugrăveală, care rămase pe seama lui Neagoe-Vodă —, are o stilizare bogată, mai grea decât în bisericile lui Ştefan, care, în toate ctitoriile sale afară de a Neamţului, spuneà laconic numele întemeietorului, hramul bisericii şi veleatul[1]. Încă de atunci înrâurirea literară a Bisericii sârbeşti începeà să se simtă[2].

CAP. II.

Patriarchul Nifon şi organizarea Bisericii muntene.

Peste un an de la sfinţirea mănăstirii Dealului, de episcopul ce va fi fost atuncea, ajungeà din nou la cârmuirea arhipăstorească a Răsăritului grecesc şi a ţerilor în legătnră cu dânsul un bătrân cleric, Nifon, Sàrb după tată, Grec din Peloponez după mamă, care mai stătuse în Scaunul ecumenic de două ori, dela 1486 la 1489 şi dela 1497 la 1498, având, neapărat, multe şi dese legături cu principatele noastre. Nifon nu erà un om de o viaţă sfântă mai presus de orice îndoială şi critică: se dăduse în 1486 drept ruda Patriarhului Simion, care murise atuncea, şi cu false mărturii izbutì să se puie în stăpânirea averii lui. Pentru aceia a şi fost izgonit întàia oară de pe tronul patriarhal, pe care totdeauna a trebuit să-l apere împotriva multor concurenţi,

---

[1] *Inscripţii*, I, pp. 98-9.

[2] Ar fi interesantă forma d'întâiù a mănăstirii Nucetul, clădită de pârcalabul de Poienari, Gherghina, care ţineà pe Neaga, poate sora lui Neagoe; cf. *Inscripţii*, II, pp. 362-3; Nicolaescu, *Documente slavo-române*, Bucureşti, 1905, pp. 8-11. Ei avură şi o fată Neaga. Se pare că Gherghina erà frate cu Rada, mama lui Radu-cel-Mare; *ibid.*

ceia ce lămureşte şi scurtimea celor trei cârmuriri ale sale [1]. Totuşi Nifon erà un om foarte învăţat şi un bun organizator. La ultima lui cădere, Radu, care prin daniile sale către Muntele Atos şi Locurile Sfinte intrase în strânse legături, ca şi tatăl său, Vlad-Vodă, cu ierarhia grecească, poftì pe Nifon să vie la dânsul în ţară pentru a dà vieţii bisericeşti a Românilor munteni o alcătuire statornică. Astfel el voià să puie Ţara-Românească la acelaşi nivel cu Moldova, pe care Ştefan-cel-Mare ştiuse a o înzestrà cu episcopiile trebuincioase, legate canonic între ele.

Nifon erà cu deosebire pregătit pentru un rol ca acesta. Sârbul după tată învăţase călugăria dela un călugăr dela Vatoped din Atos; îl hirotonisise diacon Nicolae patriarhul Ohridei, «al Iustinianei cei d'intâiu şi al tuturor Bulgarilor şi al Sârbilor şi al Albaniei şi al altor laturi», către care se îndreptară «toate bisericile pravoslavnicilor», scrie biograful lui Nifon. Mai departe, el fusese duhovnic al vestitului Scanberbeg, apărătorul Creştinătăţii în Albania liberă, supusă tot Ohridei, apoi ucenic şi tovarăş al lui Zaharia, care fù şi el Patriarh în acest Apus balcanic al Slavilor şi ajunsese întâmplător la Constantinopol, când Sultanul Mohammed scoase pe Zaharia în folosul ocrotitului său, Marcu, şi silì astfel pe cel d'intâiu sa vie la Împărăţie pentru a se îndreptăţì. Petrecuse, în sfârşit, până a nu ajunge Mitropolit de Salonic şi patriarh, timp îndelungat în mănăstirile din Atos, unde-şi desăvârşì pregătirea în credinţă şi cultură.

Atosul se ţineà însă în parte şi cu asprii lui Vlad-Vodă şi ai lui Radu-Vodă, şi Domnii Moldovei îl împodobiseră cu dărnicie: la Zograf, mănăstirea Bulgarilor, erà turnul lui Ştefan-cel-Mare, cu «far pentru corăbii», făcut în 1474-5 şi înoit de fiul ctitorului, de Bogdan, la 1516-7; însăşi biserica Zografului a fost făcută din nou, din temelie, de Ştefan, al cărui chip, în calitate de ctitor la Dobrovăţ şi

[1] Banduri, *Imperium orientale*, reprodus în *Magazinul istoric*, IV, p. 373, nota. Cf. şi Gelzer, *Achrida*.

Căpriana, se şi vede pe ziduri, lângă ale lui Lăpuşneanu şi Vasile Lupu; şi trapezăria e o fundaţie moldovenească. Bogdan începuse şi biserica dela Dochiariu, pe care o mântuì numai Lăpuşneanu, la 1567. Petru Rareş adăugise danii la Sf. Ioan Botezătorul, care păstrează chipul său [1].

În Nifon deci, ca şi odinioară în Nicodim, căruia nu-i erà asemenea însă în smerenie şi despreţ pentru bogăţia lumii, se îmbinau cele două neamuri ca şi cele două curente ce se luptau pentru întâietate: grecismul, din Constantinopol şi Atos, şi slavonismul din părţile de pe lângă Dunăre ale peninsulei balcanice, cu aceiaşi îndreptare, către situaţia politică autonomă şi către bogatele mijloace băneşti ale ţerilor româneşti.

Radu «cerù» pe Nifon dela Sultan, şi cererea i se îndeplinì. Erà să fie, după spusa lăudătorului său măcar, «îndreptător şi învăţător de legea lui Dumnezeu, tată şi păstor şi solitoriu la Dumnezeu». Deocamdată chemarea lui erà să adune sinodul de organizare bisericească. Mitropolitul muntean lipsià; episcopi de Severin nu se mai numiau de mult; erà o adâncă decădere în Biserica ţerii. Nifon făcù deci adunare numai cu «toţi egumenii dela toate mănăstirile ţerii Ungrovlahiei şi tot clirosul bisericii, *cu Domnul şi cu toţi boierii*, cu preoţii *şi cu mirenii*». Cu ei toţi împreună dădù el astfel aşezământul statornic pentru Mitropolia ţerii, pentru episcopia olteană a Severinului, pentru episcopia dela Răsărit, care fù aşezată în vechiul târg de către hotar, al Buzăului. «Hirotonì», scrie panegiristul, «şi doi episcopi, şi li deade şi eparhie hotărâtă, care cât va biruì».

Nifon rămase şi mai departe în ţeară, ceia ce se pare că nu erà în gândul Domnului care-l «ceruse» numai pentru un anume scop, acum îndeplinit, iar nu pentru a fi ţinut fără capăt, cu atâta cheltuială. Cel d'intâiu între

[1] Burada, in *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, I, p. 397 şi urm.

[2] *Viaţa şi traiul Sfinţiei Sale părintelui nostru Nifon*, de Gavriil Protul Sfetagorei, Bucureşti, 1888, la început; cronica lui Stoica Ludescu, in *Magazin*, IV, p. 234 şi urm.

egumenii dela Atos, Gavriil, care a povestit şi viaţa acestui Sfânt nou, caută însă a lămurì altfel plecarea acestui străin trufaş, care trebuie să fi privit ţara cu toate ale ei ca un loc sălbatec, vrednic de a fi lovit cu asprime pentru «păcatele» sale cele multe: Nifon ar fi cerut Domnului să despartă pe sora sa măritată după boierul moldovean Bogdan, care-şi aveà acasă la el soţia legiuită, părăsită fără cuvânt [1]. Între pretenţiosul «Grec» şi între sora sa Caplea, — care murì la 1511, şi fù îngropată la Dealu [2]—, Radu nu stătù la îndoială. Nifon trebuì să plece spre Atos, unde se şi stânse, la 12 August 1508 [3], lăsând pe Mitropolitul şi episcopii hirotonisiţi de dânsul să păstorească fără amestecul şi înfruntările lui umilitoare, Ţara-Românească.

Plecarea lui Nifon se va fi petrecut prin 1508, — când Caplea, care pierduse pe soţul ei d'intâiu, Staico, la 1507, putuse ajunge soţia lui Bogdan [4], — căci nu am înţelege o şedere mai îndelungată a lui în ţară. La această dată, curentul sârbesc erà în mişcare pentru a luà locul trecătoarei înrâuriri care, prin Nifon şi Atoniţii ce-l încunjurau, venise deocamdată din partea Grecilor.

CAP. III.

Mănăstirile oltene de cultură slavonă ale Craioveştilor.

Viaţa principatului muntean e condusă de pe la 1480 până la stăpânirile sigure ale lui Vlad Călugărul şi Radu-cel-Mare de Vornicul Neagoe din Craiova, înălţat la boierie şi influenţă de Vladislav-Vodă, cel omorât de Ţepeş la 1456, şi de fiii săi, Barbu, Pârvu, Danciu, Radu, Preda, cari în-

---

[1] *Ibid.*

[2] Lăpĕdatu, *l. c.*, pp. 63-4.

[3] *Viaţa*, p. 55.

[4] *Ist. lit. rel.*, p. 46, nota 2; Lăpĕdatu, pp. 64-5.

cunjură și apără pe Basarab-cel-Tânăr, contemporanul lui Ștefan-cel-Mare [1]. Feciorii lui Neagoe, Craioveștii, dintre cari Barbu, cel mai mare, ajunsese Ban-Mare, deși Severinul erà pierdut către Unguri, iar al doilea erà Vornic, clădiau pe la 1497 [2] în munții Gorjului o mănăstire nouă, în care așezau moaștele Sfântului Grigore Decapolitul, cumpărate cu multă cheltuială din Serbia [3]. Meșterii erau Români, Dobromir, Dumitru și Chirtop, ca și ispravnicul Stoian, dar numele celui d'intâiu egumen, Marcu [4], pare să arate un străin.

De fapt mănăstirea, în cuprinsul căreia Barbu, călugărit ca Pahomie, își află adăpostul câțivà ani după isprăvirea bisericii [5], ajunse răpede un nou și mare focar de cultură slavonă, de «carte sârbească». Chipul d'intâiu al Bistriței nu ni s'a păstrat, biserica fiind înlocuită astăzi cu o clădire ce n'are nici o sută de ani, dar Muzeul din București păstrează astăzi manuscriptele scrise acolo, lucrări de caligrafie, care pot stà alături cu acelea din Neamțul Moldovei [6]; s'au găsit acolo, după atâtea pierderi, nu mai puțin decât 72 de manuscripte slavone, 4 grecești și 44 românești.

La Strehaia mehedințeană, unde va fi fost reședința noului episcop al județelor oltene — mai târziu, cum vom vedeà, s'a întemeiat pentru scurtă vreme, pe temeiul acestei tradiții, o episcopie la Strehaia —, ca și la Brâncoveni se vede

---

[1] V. piatra de mormânt a lui Neagoe, în *Inscripții*, I, p. 100, no. 198.

[2] Inscripția are: 1-iu Octombre 1519; avem însă un act de danie din 1506 și un clopot din 7005=1496-7; Tocilescu, *Raporturi asupra câtorvà mănăstiri*, etc., din *An. Ac. Rom.*, VIII, p. 50. Data de 1519 se explică prin aceia că o a doua Bistriță fù întemeiată după dărâmarea celei d'intâiu de Mihnea-Vodă. V. mai departe. Cf. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, I, p. 305.

[3] V. inscripția veche a Bistritei, în *Inscripții*, II, p. 81, no. 225; cf. *Manuscripte din biblioteci străine*, din *An. Ac. Rom.*, XXI; I, p. 47.

[4] Inscripția citată.

[5] *Ibid.*, pp. 81-2, no. 4.

[6] Odobescu, în *Revista Română*, I.

amintirea fraților Craiovești, Banoveți după dregătoria lui Barbu, și Pârvulești, după numele celui de al doilea frate, cari s'au veșnicit cu toții și prin clădirea de paraclise la mănăstirea Xenofului din Sfântul Munte [1]. Îngroparea lui Pârvu, fratele lui Barbu, în mănăstirea Snagovului arată legături strânse ale Craioveștilor și cu acest lăcaș, mai vechiu decât anul 1431 [2]; acolo se înmormântează, de altfel, și Logofătul statornic al lui Neagoe, Ioan [3].

CAP. IV.

Mitropolitul sârb Maximian.

În 1507, toamna, pe urma unor certe pentru adăpostirea în Țara-Românească a unui pretendent la stăpânirea Moldovei, Bogdan Orbul trecù hotarul,— ca odinioară tatăl său, împotriva unor Domni munteni, dintre cari unul, Radu-cel-Frumos, îi lăsase lui Bogdan drepturi asupra Țerii-Românești,— și se oprì pe malul cellalt al Râmnicului, făcând aici cea d'intâiu tabără. Îl împiedecă de a merge mai departe, împotriva unui Domn evlavios care nu voià să-și pângărească mânile vărsând sângele în lupte, «un călugăr anume Maximian, fiul lui Despot Țarul sârbesc», care,— lucru vrednic de ținut minte și din alte puncte de vedere —, îi spuse: «sânteți creștini și de același neam» (adecă numai: din același sânge ei, Domnii), și aduse astfel încheiarea unei păci, jurate pe evanghelie, pe temeiul vechilor hotare [4].

Maximian erà Gheorghe, fiul lui Ștefan, fiu și el al lui Gheorghe Brancovici, care stăpânise asupra Serbiei libere;

---

[1] Burada, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. II, p. 78; *Inscripții,* I, p. 211; II, p. 71 și urm.

[2] *Ibid.*, I, pp. 158-9.

[3] *Ibid.*, pp. 160-1.

[4] Bogdan, *Cron. inedite*, p. 48. Notița, și în cronica lui Ureche, p. 181.

adăpostit în Ungaria — tatăl său rătăcise prin părţile Albaniei, negăsind prilej să domnească —, el se luptă în oastea regală încă la 1491, împreună cu fratele său Ioan, — frate mai mic —, şi cu fiii lui Dimitrie şi Ştefan Iacşici, fruntaşi ai pribegilor sârbi trecuţi peste Dunăre. Dimitrie Iacşici luase pe fata lui Lazăr Despotul, şi Elena, fiica lui Ştefan Iacşici şi nepoata lui Dimitrie, a fost soţia Despotului Ioan. Încă din 1486, se pare, Gheorghe intrase în mănăstirea Cupinic,— unchiul său Grigore murise călugăr la Chilandariul Atosului —, unde însă nu erà să rămâie, cu toate că în viaţa lui n'a mai părăsit rasa călugărului. În 1496, el şi fratele său, împreună cu mama lor, Anghelina, fac o danie pentru mănăstirea Sf. Petru şi Pavel dela Sfântul Munte. La 1503, murì Despotul Ioan, care duceà şi el, în anii din urmă, o viaţă depărtată de lume, la Cupinic şi apoi la Bersacovo, aşà încât părintele Maximian înfăţişà acuma singur drepturile dinastiei sârbeşti izgonite de Turci [1].

Se poate,— cu toată asertiunea biografului său —, ca Maximian să fi venit numai ca sol al regelui Ungariei pentru a împiedecà un războiu între cele două ţeri româneşti. Cu atât mai mult, cu cât, după câtevà săptămâni numai dela acea predică izbutită dela Râmnic, Radu-Vodă face o învoială solemnă cu Saşii [2], învoială pe care poate el va fi jurat-o înaintea făcătorului de pace 'n numele lui Dumnezeu şi al Craiului. La 1504 încă, Radu însurase pe fiul surorii sale Caplea şi al Logofătului Staico, Pârvu, cu fata «răposatului Dimitrie Iacşici» [3].

Maximian ar fi rămas însă, după unele mărturii, în Ţara-

---

[1] Viaţa lui Maxim sau Maximian, în *Glasnicul* sârbesc pe 1859; traducere românească în *Arch. ist.*, II, p. 65 şi urm.; Engel, *Geschichte von Serwien*, p. 448 şi urm. Viaţa lui Maximian şi a Anghelinei şi în *Pravila de rugăciuni* slavonă din Râmnic, 1761, n-le 10 şi 13; cf. Picot, în *Columna lui Traian*, 1883, n-le 1-2.

[2] Engel, *Gesch. der Walachey*, pp. 187-90.

[3] *Pretendenţi domneşti*, din *An. Ac. Rom.*, XIX, p. 15, nota 8; Lăpĕdatu, *o. c.*, p. 64.

Românească [1]. Ar fi fost cel de-al doilea Mitropolit canonic al Ţerii-Româneşti, după cel hirotonisit de Nifon şi al cărui nume nu-l cunoaştem încă; siguranţa păstoriei lui o am aveà şi prin însemnarea lui între Mitropoliţi în pomelnicul din Târgovişte, care ştie de Mitropolitul Maxim [2]. Ar fi stat astfel la noi până la moartea lui Radu, întâmplată câtevà săptămâni după cele două tratate cu Moldova şi cu Saşii; mergând în Ungaria ca să vestească suirea în Scaun a lui Mihnea, fiul lui Vlad Ţepeş, ar fi rămas acolo, de frica pornirilor tiranice ale noului Domn, lacom ucigător de boieri, şi s'ar fi aşezat la mănăstirea, zidită de dânsul, a Cruşedolului, pe care ar fi părăsit-o, până la moartea sa, întâmplată în 18 Ianuar 1516, numai odată, ca să binecuvinteze pe Neagoe, urmaşul plin de evlavie al lui Mihnea tiranul şi catolicul, şi să-i dea de soţie pe nepoata lui de frate ori vara sa Miliţa, care ar fi tot odată şi fiica lui Lazăr, fostul Despot sârbesc [3]. De fapt, din aceste amintiri nelămurite şi din aceste construcţii pline de multă închipuire n'ar ieşì şi vremea când Maximian, pe care cronica moldovenească îl numeşte la 1507 numai «fiu de Despot» şi «călugăr», a fost Mitropolitul ţerii. Pomelnicul Mitropoliei cunoaşte numele său, ce e dreptul, dar cronica, aproape contemporană, a episcopului Macarie, al Romanului, arată că Maxim Despotul a fost sfinţit «după aceia» de «arhiereii moldoveneşti» ca «Mitropolit de Belgrad» [4].

Oricum, fiinţa lui Maximian în ţară reprezintă încă un element din acea influenţă sârbească asupra rosturilor bi-

[1] Engel, *Gesch. von Serwien*, p. 453, după biograful său citat sau după cronica, din veacul al XVII-lea, a lui Gheorghe Brancovici, fratele Mitropolitului Sava; cf. Aron Densuşianu, în *Revista critico-literară*, 1893, nr. 3. Mărturiile lui Brancovici cel nou se adeveresc în parte prin acelea ale unor izvoare contemporane.

[2] *Studii şi documente*, V, p. 629, nota 1. În pomelnic, cum s'a spus la p. 113, un Teodor se află între Atanasie cel vechiu şi Maxim.

[3] Altă biografie a lui Maxim, în *Glasnicul* sârbesc, XXI; tradusă de I. Bogdan, în *Cron. mold.*, pp. 269-70; v. Engel, *l. ult. cit.*, p. 454.

[4] Bogdan, *Cron. mold.*, p. 150; cf. p. 269.

sericești ale Românilor, care începe supt Radu, se dezvoltă pe deplin supt Neagoe și trece îndată asupra Moldovei. Un al treilea element vine cu călugărul muntenegrean Macarie, meșter de tipar slavon pentru peninsula Balcanilor.

CAP. V.

Macarie, meșterul de tipar slavon.

Începuturile lui Macarie tipograful nu sânt cunoscute. De sigur va fi petrecut un timp la Veneția, unde se va fi învățat să umble cu slovele. Așezat un timp pe lângă micii dinaști Cernoievici din Muntenegru, rămășiță veșnic amenințată a marelui principat de odinioară al Zentei, el înalță numele lor prin tipărirea celei d'intâiu Psaltiri slavone și a două cărți de rugăciuni și cântări. Asupra ocrotitorului său însă, Gheorghe Cernoievici, se abătù nenorocirea când Turcii pătrunseră și în acest colț depărtat al Apusului balcanic [1]. Macarie, chemat poate de Maximian, se îndreptă atunci către țara, vestită între toți creștinii răsăriteni pentru iubirea de lege, simțul de artă și dărnicia ei, a lui Radu-cel-Mare. În 1507 încă, el erà aici și începeà tipărirea unui frumos Liturgheriu,— cu slove mari, drepte, de tăietură venețiană și măiestre împletituri de linii, ca în manuscriptele moldovenești și bistrițene,— care se împărțì numai câteva luni după moartea celui d'intâiu ctitor al tiparului românesc, la 10 Novembre 1508 [2]. La Dealu, sau, mai curând, pentru că aici lucrul de împodobire a urmat până pe vremea lui Neagoe, la Bistrița Craioveștilor, unde se zice că și Maximian ar fi serbat nunta Miliței, s'a făcut această nobilă lucrare de artă.

La sfârșitul textului Liturghiilor, Macarie dă cu slove roșii, în chinovarul păstrat pentru Împărați, numele lui «Io

---

[1] Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, II, pp. 283-4.

[2] Bianu și Hodoș, *Bibliografia Română*, I.

Mihnea *Marele* Voevod a toată ţara Ungrovlahiei şi al *părţilor de lângă Dunăre*, fiul marelui Io Vlad Voevod», adăugind astfel la titlul obişnuit al Voevozilor munteni părţi care amintesc pe al marilor Voevozi sârbi din Zenta şi Herţegovina, stăpâni şi ai «ţermului Mării». Pe Mitropolit nu-l pomeneşte, şi poate nici nu va fi fost unul pe acea vreme, sau puterea lui erà prea slabă pentru ca acest călugăr străin privilegiat să-şi simtă datoria de a-l amintì.

Această acţiune culturală, această viaţă paşnică în ierarhie orânduită fură întrerupte prin scurta stăpânire vijelioasă a «fiului lui Ţepeş». Despre răutatea lui vorbeşte biograful lui Nifon, dar ni e îngăduit a crede că patima lui Mihnea de a tăià şi a prigonì a fost aţâţată şi de uneltirile Craioveştilor, cari voiau să smulgă puterea pentru dânşii. În 1509 fură ucişi boierii necredincioşi, cevà mai mult de un an după aşezarea în Scaun a Domnului celui nou; Craioveştii se ridicară atunci în arme şi Mihnea trebuì să li jure că-i va cruţà. Dar, neavând totuşi încredere în el şi mânaţi de dorinţa stăpânirii, ei trecură peste Dunăre, la Nicopol, adăpostindu-se pe lângă puternicul sangeac al părţilor bulgăreşti şi sârbeşti, Alì-beg Mihalogli. Atunci Mihnea trimese oaste pe moşiile pribegilor; casele lor oltene fură nimicite şi tunurile domneşti bătură în zidurile Bistriţei, care fură, spune scriitorul din Atos, «surpate» cu totul. Aceiaşi soartă o avù şi bolniţa Bistriţei, pe care o zidise un nepot al Banului Barbu şi al celorlalţi fraţi, Neagu sau Neagoe, născut din căsătoria surorii lor Neaga[1] cu Basarab-cel-Tânăr, — boierinaş plin de evlavie care fusese îngrijitorul, «socotitorul» pus de Domnie pe lângă Nifon în timpul petrecut de acesta în ţară[2]. Planul de a arde pe «toţi» egumenii, despre care vorbeşte tot lăudătorul lui Nifon, poate fi pus la îndoială, ca şi tăierea nasurilor acelor preoţi cari

[1] *Studii şi doc.*, III, p. XLIV; pomenirea Neagăi în *Spomenikul* sârbesc, XXXVII, p. 44 şi povestirea lui Matei al Mirelor, în care Basarab e numit θεῖος, unchiul lui Neagoe; *Manuscripte din biblioteci străine,* I, p. 47.

[2] Gavriil Protul, p. 65.

se aflau în multele sate ale Craioveştilor. Peste puţin însă spahiii şi ienicerii din cetăţile Dunării intrară cu Craioveştii în ţară, aducând Domn nou, cucernic, pe fratele cel mai tânăr al lui Radu-cel-Mare, pe Vlad-Vodă zis Vlăduţ. Oastea venì în trei cete, şi aceia pe care o duceà Neagoe lovì pe Mircea fiul Mihnii la mănăstirea Cotmeana şi-l puse pe fugă, «desculţ şi deşcins», «împăcând mănăstirea şi călugării de frica ce aveà» [1]. Mihnea fugì peste munţi, şi se aşeză la Sibiiu, unde obişnuià să cerceteze biserica latină; la ieşirea dela slujbă, îl ucise acolo Dimitrie Iacşici cel Tânăr, ruda lui Vlăduţ, şi pretendentul Danciu, din acelaşi neam al Băsărăbeştilor, fiind şi el un fiu al lui Basarab-cel-Tânăr [2]. Şi ei fuseră ucişi în luptă, şi astfel Neagoe rămase reprezintantul drepturilor băsărăbeşti asupra Ţerii-Româneşti [3].

Bogdan însă, soţul Caplei, căpătă o înrâurire covârşitoare asupra tânărului său cumnat, şi aceasta nemulţămì iarăşi pe Craioveşti, deşì ei nu mai puteau spune de dânsul ca de Mihnea că nu ţine legea, căci Vlăduţ ocrotià pe Macarie, care dădù în stăpânirea lui scurtă o a doua tipăritură a sa, *Octoihul* din 1510 [4]. Iarăşi Mehemed-beg venì în ţară, şi el tăiè capul bietului copilandru domnesc la Bucureşti, în ziua de 23 Ianuar 1512, un an după moartea Caplei lui Bogdan [5]. Acest urât omor se lămureşte prin hotărârea Craioveştilor de a înlăturà tot neamul lui Radu-cel-Mare, pentru ca astfel Băsărăbeştii lor să poată cârmuì în linişte.

---

[1] *Ibid.*, p. 69.
[2] *Pretendenţi domneşti*, p. 13 şi urm.
[3] Dacă tânărul Dan din 1521 nu e fiul lui Danciu; *ibid.*, p. 17.
[4] Bianu şi Hodoş, *Bibliografia română*, I, pp. 9, 513; *Studii şi doc.*, XIII, pp. 5-6.
[5] Lăpĕdatu, *o. c.*, pp. 63-4.

CAP. VI.

Ctitoriile lui Neagoe-Vodă.

Cu Neagoe se aşează în Scaunul Ţerii-Româneşti un nou «David»[1] pentru călugării de orice neam, dar mai ales pentru Sârbi, cu Despoţii cărora el se înrudì, luând, la o dată ce nu se poate hotărì bine,— dar se pare a fi anterioară venirii sale la Domnie[2] —, pe «despina» Miliţa, «fiica lui Lazăr» şi «nepoata» sau vara lui Maximian[3]. Macarie meşterul de tipar îi lucrează o Evanghelie de toată frumuseţa, pe care o mântuie la 25 Iunie 1512, iarăşi fără a pomenì în titlul ei de vre-o binecuvântare arhierească. După această dată,— oprind astfel cursul lucrărilor singurii tipografii slavone din Balcani —, ca răsplată, Neagoe, sau, cum îşi ziceà, după numele tatălui său, Basarab-Vodă, cerù dela Patriarhul Constantinopolului Pahomie — pe care-l întâlnim între 1505 şi 1514 — să-i facă Mitropolit pe Macarie. Că Biserica munteană rămăsese fără cârmuitor dela plecarea lui Nifon, care poate va fi aruncat şi blestemul asupra aşezământului creat din nou de dânsul, dovedesc cuvintele lui Gavriil Protul: «Şi, cum ridică David chivotul legii Domnului, aşa şi Neagoe-Vodă rădică biserica cea căzută şi puse pre Macarie Mitropolit a toată Ţara-Românească, a plaiurilor şi a Severinului».

Mărinimia lui Neagoe se revărsă asupra tuturor Locurilor Sfinte din Răsărit. La Dionisat, în Atos, el trimese moaştele, aduse de dânsul întâiu în Ţara-Românească, pentru a îm-

[1] Scrie Gavriil Protul. O scrisoare a lui către Nifon în Dukakis, Μέγας Συναξαριστής, Atena 1894, August, p. 157.

[2] La 1521 Neagoe lăsă un fiu Teodosie în vârstă de vre-o şepte ani.

[3] Ea adusese şi pe vărul ei, Ştefan, şi pe sora acestuia, Despina, care luă pe Stan pârcălabul; Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 267. Ştefan avù grija paraclisului Sf. Nicolae dela Argeş; *ibid.*

păcă sufletul lui Radu-cel-Mare, ale lui Nifon, și anume într'un «sicriu de argint curat, poleit cu aur și înfrumsețat cu mărgăritar frumos și cu alte pietre scumpe și cu jmalț, și de-asupra pre plehup scrise chipul sfântului întreg, iar jos, la picioarele sfântului, se scrise pre sine în genunche, rugându-se Sfinției Sale» [1]. O biserică a Sf. Nifon se înălță la Sfântul Munte întru amintirea întemeietorului Bisericii muntene. Mănăstirea Cutlumuzului, din aceiași republică de călugări, mănăstire începută încă de Radu, fù mântuită de acest urmaș al său, cuprins de aceiași râvnă pentru cele duhovnicești; pe malul Mării el făcù o «pristaniște», o ospătărie pentru corăbieri, așezând tunuri și adunând arme în turnul de apărare. Pe lângă această «Lavră mare a Ţerii-Românești», Neagoe înoì mănăstirea Sf. Atanasie și o înzestră cu vase de metal scump și «zavese cusute cu sârmă de aur». La Ivir și la Chilandariu el a pus să se aducă apă «cu urloiul». Pantocratorul primì ziduri de împrejmuire; trapezăria și pivnița dela Xeropotam sânt daruri ale lui; Sf. Pavel căpătă un turn de strajă. La multe mănăstiri, la Chilandariu, la Sf. Gheorghe al Arbănașilor [2], el se înscrise între ctitori, ba chiar înfrumsețâ din dărnicia lui «mănăstirea Oreiscului» din «măgura Misiei», mănăstirile din Tesalia, așà-numitele Meteora, apoi miluì mănăstiri în Paflagonia și în Macedonia, ș. a. Învelì din nou cu plumb biserica Patriarhiei din Constantinopol, și-i făcù de iznoavă chilile. La Muntele Sinai, dădù podoabe de biserică și «mertic». Și Ierusalimul avù parte de cucernicele lui daruri.

În țară chiar, Tismana fù acoperită de Domn cu plumb; Cozia primì înoiri; o icoană dela Nucet fù împodobită cu

[1] Gavriil Protul, p. 93. Pentru edițiile originalului grecesc — sau ale unei traduceri din românește —, Romansky, *Mahnreden des walachischen (sic) Wojwoden Nëgoe (sic) Basarab*, Leipzig, 1908, — din lucrările seminariului d-lui Weigand —, p. 135, nota 3.

[2] Romansky, p. 129, nota 1.

aur şi pietre scumpe. Aproape de mănăstirea lui Mircea-cel-Bătrân, în ostrovul Călimăneştilor, el făcù o mănăstioară care se păstrează şi până astăzi.

CAP. VII.

Mănăstirea dela Argeş. Alte zidiri ale lui Neagoe.

Toate silinţele şi toată bogăţia însă şi le cheltui Neagoe pentru a dà Argeşului, de unde plecase Mitropolitul pentru a se aşezà la Târgovişte lângă Domn, cea mai frumoasă din mănăstirile aflătoare pe pământul romànesc. Marmură, «piatră cioplită şi netezită şi săpată cu flori», alcătuieşte păreţii, prinşi într'un pătrat, pe care-l întrerupe însă o uşoară umflătură de strane înaintea altarului. Ca şi la Dealu se întâlneşte brâul de împrejmuire, firidele, rozetele săpate în locul discurilor de smalţ din Moldova, turnuleţele din faţă, de-asupra pridvorului răzimat pe doisprezece stâlpi, «straşinele cioplite cu flori», privazurile de uşi şi fereşti «scobite şi răzbătute prin piatră». Dar aici frontonul nu se ridică sus în arc cu margenile sculptate şi un alt mare turn se înalţă de-asupra naosului însuşi; un aghiazmatariu, un «cerdăcel» cu liniile gingaşe aşteaptă înaintea scărilor pentru slujbele care, mai târziu, trebuiau să se facă în pridvorul pe stâlpi, deschis vederii şi mişcărilor aierului.
Dar ceia ce deosebeşte mai ales această biserică fără păreche e bogăţia împodobirii: la uşi, la fereşti, pe linia împletită din trei viţe a colacului de împrejmuire, pe turnuri, dintre care cele din faţă au fereşti oblice care nu se mai întâmpină aiurea[1]. Lazur albastru, aur de-asupra «florilor» de piatră adauseră mândria colorilor pe lângă armonia proporţiilor şi scumpetea trainică a materialului.

---

[1] V. biserica àşà cum era înainte de reparaţie, descrisă de Reissenberger, în «*Revista Română*», I.

Un panegirist — aceştia au totdeauna multe calificative şi comparaţii la îndămână — cutează a face asămănare între biserica dela Argeş şi Sfânta Sofie, pe care totuşi o cunoşteà, şi adauge chiar că zidirea lui Neagoe erà «cu frămseţa pe de-asupra» minunatei zidiri bizantine [1]. Săpăturile le făcuse meşterul sas Veit, Vitus, care fù întrebuinţat şi pentru zugrăveală, până ce în ţară chiar se căpătă un bun zugrav de sfinţi în Românul Dobromir [2]. Tot meşterul Veit va fi săpat frumoasele pietre de mormânt pentru fiii domneşti Anghelina, Ioan, Petru — rămase în viaţă numai «coconul» Teodosie, numit pompos după marele Împărat răsăritean de odinioară, — şi va fi pregătit cea menită pentru ctitorul însuşi [3].

Cum se făceau sfinţirile de biserică domnească pe acest timp ni spune o scrisoare către Braşoveni a lui Neagoe, cu data de 26 April 1520 [4]: «În sfârşit, precum se ştie şi la noi, am mântuit, după lege şi datina credinţii, biserica noastră sau mănăstirea pe care începusem a o rezidì întru cinstea Atot-puternicului Dumnezeu. Am sfinţit acea biserică întru lauda Înălţării Domnului nostru Isus Hristos, şi am chemat la sfinţirea bisericii toată ţara aceasta a noastră; deci acolo am trimes să se adune. Cu prilejul cării sfinţiri să putem mai uşor vedeà înaintea noastră pe toţi supuşii». La sfinţirea mănăstirii Argeşului fură chemaţi toţi egumenii din Atos, dintre cari nu erà unul care să nu fi putut preţuì binefacerile Domnului izvorâtor de milă: «lavra Ţerii-Româneşti», — Cutlumuz sau mănăstirea lui Hariton, — lavra bulgărească a Zografului, Lavra Rusească, a Pantocratorului şi cele şeisprezece mănăstiri greceşti îşi avură astfel păstorii, supt călăuzirea «protului» Gavriil, care peste puţin unì în aceiaşi Viaţă de sfânt laudele lui Nifon şi ale lui Neagoe însuşi. Marele sobor serbătoresc se făcù în vechea re-

[1] Gavriil Protul, p. 111.
[2] Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile*, Bucureşti 1906, pp. 32-3.
[3] *Inscripţii*, I, p. 146 şi urm.
[4] Vezi-o în Apendicele de documente, vol. III.

şedinţă a Domnilor munteni dela 14 la 17 August din anul 1517. Pentru întâiaşi dată un Patriarh de Constantinopol, Teolept, veni pe pământul românesc; el era întovărăşit de episcopii de Seres, de Sarde, de Midia şi de Melenic. Macarie era Mitropolit muntean acuma, şi el venì cu egumenii, fără episcopi, căci, la această dată, episcopiile de Severin şi de Buzău se pare că nu erau ocupate. Se făcù de cu seară, la 14, vecernie şi colivă în ajunul hramului, apoi, spre seară, praznic, «cină, ca să şi odihnească oamenii»; după care călugării începură denii în cuprinsul de marmură, strălucitor de aur, al mănăstirii celei nouă. «Şi sfârşiră bdenia când se vărsà zorile.»

A doua zi, Neagoe însuşi aşeză la locurile lor icoanele scumpe dăruite de dânsul, pe cînd clerul, cu Patriarhul în frunte, se gătià de slujba cea mare a liturghiei după această târnosire de mână domnească. Până atunci un al doilea ospăţ primì la mesele întinse pe pajişte toată boierimea la un loc cu săracii de pe acele locuri, «cei mici, săraci, văduve, mişei şi cei neputearnici». Când oaspeţii plecară după iscălirea şi pecetluirea actului de fundaţie, rămase stăpân pe cuprinsul mânăstirii Iosif, ca egumen cu bederniţă, ca arhimandrit şi de o potrivă cu cârmuitorul Tismenii, care şi ea îşi aveà privilegii mai presus de alte mânăstiri încă din zilele Patriarhului Filoteiu (1364-76)[1]. Printr'o ultimă recomandaţie în dedicaţia, măiestrit stilisată slavoneşte, care se ceteşte până astăzi pe două plăci de marmură săpată, de o lature şi alta a uşii de intrare, Neagoe se rugà de egumeni să nu primească a se aduce şi ascunde în mânăstire «cevà din sculele şi din avuţia boierilor», «ca nu cumvà să cază mănăstirea în nevoie pentru avuţie străină», — o amintire a prigonirilor îndreptate de Mihnea-Vodă împotriva mânăstirii Bistriţa, în care va fi stat ascunsă averea Craioveştilor.

Neagoe-Vodă se îngrijì, în acelaşi timp, de o reşedinţă şi

[1] Gavriil Protul, la sfârşit.

o biserică potrivită pentru Mitropolit, în Târgovişte, unde îi făcù strămutarea, după învăţătura dată odinioară de Nifon. Din nenorocire, mulţămită unei reparaţii recente, nu mai avem astăzi vechea clădire dela începutul veacului al XVI-lea. Schiţe luate înainte de lucrările de prefacere, ni-o arată [1] având baptisteriul după asămănarea celui dela Argeş, lipit de faţadă, care samănă mai bine cu acea dela Dealu decât cu faţada,. mai simplă în linii şi mai bogată în podoabe, dela Argeş. Ca şi acea biserică a Sf. Nicolae din Dealul cu viile, ea are forma unui pătrat, şi zidurile sânt mai puţin împodobite. Două turnuri mari, străbătute de două rânduri de fereşti, apasă pe pronaos şi naos, şi alte turnuri mai mici, câte două, se aşează înaintea celorlalte, între ele sau în fund, de-asupra altarului. Aceste opt turnuri singure sânt pomenite şi de panegiristul lui Nifon şi al lui Neagoe [2], care adauge că această a doua Mitropolie erà «mare şi frumos zidită» şi că «nu se satură ochii tuturor de vederea ei». Vechea inscripţie aveà, se pare, data de 30 Septembre 1519 [3], Macarie fiind însemnat ca Mitropolit, şi ea mai spuneà că Neagoe a dăruit ctitoriei sale satul Aninoasa [4]. Zidirea rămase însă neisprăvită, şi, precum, la Argeş chiar, mai avură de lucru meşterii plătiţi de Radu-Vodă dela Afumaţi, astfel aici se mai cerură silinţile acelora pe cari-i chemă urmaşul adevărat al evlaviei lui Neagoe, Radu Paisie. Numai după 1535 biserica a fost deci cu desăvârşire gata [5].

Şi o biserică a Sf. Gheorghe, cu un singur turn, e arătată în Viaţa lui Nifon ca o ctitorie a lui Neagoe [6]. Dărâmându-se cu totul, ea a fost refăcută la 1730 de stegarul Dima [7]. Şi putem

[1] Romstorfer, *Die moldauisch-byzantinische Baukunst*, Viena, 1896, planşe.

[2] Gavriil Protul, pp. 111-2.

[3] 7028, nu 7018.

[4] *Inscripţii*, I, pp. 116-7.

[5] *Ibid.*

[6] Gavriil Pretul, I, p. 111-2.

[7] *Inscripţii*, II, p. 95.

adăugì că şi în mahalaua Sârbilor erà o biserică din acest timp având pe Sf. Nifon în hram [1].

Dincolo de munţi, în sfârşit, prin dărnicia lui Neagoe, căpătară Românii din Şcheii Braşovului cea d'intâiu biserică a lor, Sf. Nicolae, căreia-i înădi pridvor, pe urmă, Petru-Vodă Cercel, şi e sigur că preoţii braşoveni, cari atârnaseră un timp de Vlădica necanonic din Feleac, Daniil [2], se numiau acum de Domn şi se hirotonisiau de Mitropolitul din Târgovişte, care va fi avut înrâurire în toată Ţara Bârsei [3].

CAP. VIII.

Neagoe-Vodă ca scriitor.

Dar şi altfel Domnia de nouă ani a întemeietorului, înoitorului şi dăruitorului atâtor biserici şi mănăstiri e strâns legată de înaintarea Bisericii noastre, cu arta, literatura şi cultura pe care le aduceà în chip firesc după sine. Neagoe-Vodă, al patrulea Basarab, a fost şi cel d'intâiu scriitor bisericesc ridicat din mijlocul Românilor.

Până la el niciunul din Domni nu avuse o creştere deosebită. Deşi obârşia lui domnească a trebuit să fie ascunsă, — odată chiar, într'un ceas de primejdie, el trebuì să-şi aducă jurători pentru a dovedì astfel, după datina de drept a ţerii, că n'are sânge domnesc în vinele sale, — Neagoe, ca nepot al Craioveştilor iubitori de învăţătură, a căpătat în tinereţa lui cunoştinţe de limba şi de literatura slavonă. Trebuie să se creadă că el va fi stat între călugării cărturari dela Bistriţa, şi poate că gândul unchilor săi erà să facă din acest fiu din flori al lui Basarab-cel-Tânăr cu sora

---

[1] *Ibid.*, p. 359.

[2] Cf. şi Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 308, no 27. Dar v. mai departe.

[3] V. Stinghe, *Istoria besearicei Şcheailor*, p. 1.

lor un călugăr, mai ferit de cercetările şi prigonirea duşmanilor; în adevăr, el nu iese la iveală decât supt Vlăduţă, şi încă abia în rangul unui Comis[1], şi nu în zădar i s'a dat grija de a fi spre ajutor lui Nifon. Astfel Neagoe ajunse a şti pe deplin toată Scriptura, unele Tâlcuri ale ei, unele compilaţii religioase şi vre-un cronograf, în care se cuprindeà istoria omenirii păgâne şi creştine supt rubrice din Biblie şi din istoria Romanilor, Bizantinilor şi a Ţarilor slavi; se poate chiar ca în cetirile lui să fi dat de vre-un tratat de tactică din acelea pe care, printr'o serie de copieri şi prelucrări, ni le-a lăsat Bizanţul.

După moartea mamei sale, Neaga, după a fiilor săi Petru şi Ioan, când domnescul părinte văzù că moştenirea lui se sprijină numai asupra lui Teodosie, simţind, pentru el însuşi, nevoie de îmbărbătare şi nevoie de învăţătură pentru un copil fraged, pe care simţià că va trebuì să-l lase curând în luptă cu furtunile straşnice ale urilor politice,— Neagoe se hotărâ a urmà după pilda vechilor Împăraţi bizantini, a căror cunună de aur şi-o puneà pe cap în zugrăveala ctitoriilor sale, şi a dà coconului Teodosie sfaturi de cârmuire. Pe lângă extrase din cărţile mai cunoscute ale literaturii sfinte sau de cuprins bisericesc, Scriptura, «Dioptra», pe lângă tratate de ştiinţă naivă ca «Fisiologul», pe lângă o prescurtare a poveştii moralizatoare despre Varlaam şi Ioasaf, pe lângă tânguiri pentru pierderea maicii sale şi a tânărului Voevod Petru, Neagoe dă şi o sumă de ştiri asupra vieţii contemporane, cu pribegiile, cu luptele, cu soliile, cu puţina glorie scump cumpărată şi multele nevoi ce cădeau din bielşug, şi loviau adesea mai greu capetele cele mai înalte[2].

---

[1] *Studii şi doc.*, VI, p. 592.

[2] Cf. capitolul care-l priveşte în *Ist. lit. rel.* şi observaţiile d-lui Romansky, în tesa sa citată. D. Romansky a inlăturat ciudata ideie a eruditului grec Rousso (d. Rousso răspunde insă în *Convorbirile literare* pe 1908) de a face din «Învăţăturile» lui Neagoe opera unui

CAP. IX.

Urmaşii lui Neagoe, Mitropoliţii şi ctitoriile lor.

Moartea lui Neagoe, în Septembre 1521, întrerupse pentru mai mult timp dezvoltarea bisericească proprie, ca şi cea artistică, literară şi culturală din impuls şi pe teren bisericesc. În haosul celor şese Domni — unul din ei a fost călugărul Dragomir, care nădăjduià să aibă norocul lui Vlad cel de la 1496 — nu mai erà nicio putinţă de lucru în asemenea domenii. Numai când Radu dela Afumaţi ajunse stăpânitor statornic al Ţerii-Româneşti, împrejurările se schimbară în bine.

Radu-Vodă cel Nou se însură în Màiu 1526 [1] cu Ruxandra, fata lui Neagoe, şi ajunse astfel reprezintantul pe Scaunul domnesc al curentului pe care aşà de mult îl întărise înaintaşul său. Radu nu făcù nicio ctitorie nouă, dar orândui să se lucreze mai departe la lăcaşurile rămase neisprăvite prin moartea lui Neagoe. Clericii dela şcoala acestuia şi a lui Nifon, un Ioasaf sau Iosif, egumenul de Argeş, un Varlaam, pe care Domnul scriitor îi pomeneşte, lăudându-l, în «Învăţăturile» sale, îi stăteau la îndământă în această activitate a sa ocrotitoare pentru Biserică. Supt dânsul se găseşte, în 1526, al doilea episcop de Buzău, — după începă-

---

călugăr de la inceputul veacului al XVII-lea. — Extrase din operă, după un manuscript, le-a dat Hasdeu în *Arch. ist.*, I², p. 111 şi urm., p. 120 şi urm. O ediţie completă a traducerii româneşti de pe la 1650, în broşura «Învăţăturile bunului şi credinciosului Domn al Ţerii-Româneşti Neagoe Basarab Voevod către fiul său Teodosie Voevod», Bucureşti, 1843. Fragmente, şi după Viata citată a lui Nifon. Ediţia originalului slavon s'a dat de A. Lavrov după un manuscript din Sofia, la 1904: СЛОВА НАКАЗАТЕЛЬНЫꙖ, etc. Pentru o formă grecească, Lampros, *Catalogue of the greek mss. of Mount Athos*, Cambridge, 1895, p. 367 şi lucrările d-lui Rousso, în «Noua Revistă Română», III, pp. 279-80; «Biserica ortodoxă română», 1906, p. 238 şi urm., p. 420 şi urm. şi în «Studii bizantino-române», Bucureşti, 1907.

[1] *Pretendenţi domneşti*, din *An. Ac. Rom.*, XIX, p. 17, nota 7; Hurmuzaki, XI, pp. 849-50.

torul Episcopiei, Serafim, — Paisie, în care vedem pe acelaşi Paisie care la 1535 apare ca păstor oltean; rânduiala lui Nifon statornicià prin urmare întâietatea Scaunului severinean, mai vechiu, asupra Scaunului, abia acum întemeiat, al Buzăului [1]. Mitropolit erà pe acel timp, după Macarie [2], Mitrofan, care scrie, în timpul Domniei lui Radu, după căsătoria cu Ruxandra şi întoarcerea în ţară a Doamnei lui Neagoe, pentru nişte scule lăsate de acesta la Braşov [3]. Îl aflăm şi în 1533 [4].

Odată cu Radu, Vladislav-Vodă face, în cea d'intâiu formă, biserica de lângă Curtea Domnească din Târgovişte [5].

Radu dela Afumaţi însuşi, care, ca pribeag, căpătase dela regele Vladislav moşia Stremţ lângă Geoagiul-de-sus, în apropierea Albei-Iulii, — mai târziu căpătă încă Vinţul şi Vurperul,— ar fi făcut aici, se puteà crede, mănăstirea sa, al cărei egumen ar fi cel, pe care, la 1557, regina Isabela îl recunoşteà ca Vlădică [6]. De fapt însă, mai în sus de Geoagiu, spre munte, pe o înălţime la care se străbate numai cu greu, se vede o biserică în ruină, de mai multe ori reparată, căreia i se zice Rămeţii. «Rămeţi» nu înseamnă însă altceva decât *ermiţi*, pustnici. Astfel de călugări singurateci se aflau încă pe vremea lui Matei Corvinul, în 1487, cum spune o inscripţie de-asupra uşii. Pe aceşti clerici români, «dela Râmeţ la râpă, din sus de Joaj» [7], îi va fi luat numai

[1] Lesviodax, pp. 432, 440; pisania dela Episcopie, in *Inscripţii*, I, cap. Buzău.

[2] Acesta apare şi în 1517, când o notiţă de manuscript îi zice «Macarie cel Nou»; *Studii şi doc.*, XIII, p. 66.

[3] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 260.

[4] Scrisoarea din 25 Iunie — 1526, 1527 sau 1528 —, mai probabil: 1526, îndată după nunta lui Radu cu Ruxandra, in Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 307, no. CLXXX.

[5] Drăghiceanu, *Călăuza monumentelor istorice din jud. Dâmboviţa*, 1908, p. 9.

[6] Hurmuzaki, II [5], pp. 445-6, no. CLXXXIV; Şaguna, *Ist. Bisericii*, II, pp. 97-8: *Magazinul istoric*, III, pp. 205-7; *Sate şi preoţi*, pp. 17-8, 323-6, etc.

[7] *Studii şi doc.*, XIII, pp. 158-9.

supt ocrotirea sa Radu-Vodă, făcând să se recunoască egumenului lor titlul episcopal. Încă la începutul veacului al XVII-lea stăteau acolo călugări: popa Sava și Toma Moise, cărora Guvernul li dă mănăstirea [1].

În vara anului 1535 ajunse stăpânitor al Ţerii-Româneşti ca nou Radu-Vodă, egumenul din Argeş, un fiu din flori al lui Radu-cel-Mare, Petru, călugărit supt numele de Paisie. În Domnia lui el a căutat să fie cât se poate mai asemenea cu Neagoe, care, ce e drept, n'a prea fost pe urmă un model pentru vre unul din urmașii acestui Radu Călugărul sau Radu Paisie. E aproape sigur că soția lui, Ruxandra, a fost văduva lui Radu dela Afumați, și deci fata lui Neagoe [2].

Radu-Vodă a mântuit, cum s'a spus, Mitropolia din Târgoviște, făcându-i daruri de moșii; pisania veche, astăzi pierdută, pomenește și pe Mitropolitul Varlaam, care nu e decât prietenul ctitorului dela Argeș [3]. Și la Mislea, din 1537, a cărei inscripție nu știu să fi fost tipărită în original, se văd chipurile lui Radu, al Ruxandrei și al fiului lor Marcu, numit după vechiul erou din trecutul de lupte epice ale Sârbilor. În egumenia lui Ilarion — un alt Ilarion trebuie să fie Mitropolitul, care e pomenit de un istoric bisericesc modern la 1524, sau această dată e greșită [4] —, meșterii David și Radoslav zugrăviră un frumos rând de pomenire de jur împrejurul pridvorului dela paraclisul Coziei.

Zidirea e după stilul moldovenesc: păreți înalți, sprijiniți pe contraforturi, pridvor ca la Moldovița, având și două rânduri de ferești, firide sus și jos. Dar se adaug și elemente nouă: zidurile sânt lucrate din cărămizi cufundate în ciment, puse în lung și în lat, așa încât formează cadre roșii pătrate, în mijlocul cărora e prins câte un bolovan de râu. Ca nou element de împodobire se văd, supt streșină,

[1] Dobrescu, *Fragmente*, Budapesta, 1905, pp. 17-8.
[2] *Inscripții*, I, pp. 94-5.
[3] *Ibid.*, pp. 116-7.
[4] Lesviodax, p. 398.

cărămizi puse aşa încât li iese la iveală numai vârfurile, alcătuind un zigzag, care se întâlneşte, ca şi privazurile de cărămidă cuprinzând pietre, şi la clădirile bulgăreşti şi turceşti de peste Dunăre, ce par a fi servit ca model[1]. La 7051, deci 1542-3, s'a mântuit biserica, ispravnic fiind Stroe Spătarul[2]. Tismana, înzestrată şi de Craioveşti[3] şi de Neagoe[4], fù zidită din nou, tot moldoveneşte, în vremea lui Radu Paisie, egumen fiind în această reşedinţă de arhimandrit un Vasilie; de jur împrejurul uşii o inscripţie săpată spune aceasta, adăugând şi o rugăciune frumos stilisată, la capătul căreia e data, de 14 Septembre 1541[5]. Şi mănăstirea Plumbuita din margenea Bucureştilor, reparată prin 1570 de Alexandru-Vodă Mircea şi de soţia sa Ecaterina din Galata, are drept întâiu ctitor pe Petru-Vodă[6].

Şi boierii urmează acest exemplu al Domnului bătrân şi al Domnului tânăr. Astfel biserica Sf. Nicolae din Târgovişte se datoreşte lui Manea Vornicul-cel-Mare, care o zidì încă de pe vremea lui Radu dela Afumaţi, la 1527-8[7]. La Stăneşti în Vâlcea se pomenesc drept ctitori Mogoş Banul şi Logofătul Giura, dela începutul veacului[8]. La Mihăieştii Muscelului e necropola neamului lui Lăudat Clucerul, ca şi la Hârteşti[9]. Schitul Verbila din părţile Cricovului, iarăşi o zidire după norme de arhitectură împrumutate de peste Milcov, e făcut de boierii lui Radu Paisie, Dragomir Mare-Spătar, Toma Banul — tăiat curând de Radu Paisie[10] — şi Caraciu, al doilea Vistier, la 1530; un paraclis, zidit

---

1 V. *Sate şi mănăstiri*, p. 302 şi urm.
2 *Inscripţii*, I, pp. 173-5.
3 Ştefulescu, *l. c.*, p. 91.
4 *Ibid.*, p. 92.
5 *Ibid.*, pp. 92-3.
6 *Inscripţii*, I, pp. 81-2.
7 *Inscripţii*, II, p. 89.
8 *Ibid.*, pp. 168-9.
9 *Ibid.*, p. 124-6.
10 Ludescu, p, 272.

aici de «maistorul» Stepan, în aceiaşi epocă, poartă numele lui Andronie egumenul şi al lui Sava ieromonahul[1]; şi un Stanciul Mare-Vistier, care e îngropat înăuntru, trebue adaus la ctitori[2]. Mănăstirea Mărgineni are un aghiazmatariu de argint dela Petru-Vodă, care e tot Paisie, dela Marcu Voevod şi dela Doamna Ruxandra; ca întemeietor se pomeneşte în inscripţia nouă dela clădire, şi ea nouă, «Marele-Vornic Drăghici Mărgineanul, din vestitul neam al Filipeştilor», care, începându-şi cariera supt Vlad Călugărul, erà foarte bătrân, dar îşi păstrà locul ca «fost Vornic», în fruntea Sfatului domnesc încă supt Radu Paisie[3]. Un alt Drăghici Vornic e îngropat în mănăstirea Găiseni, care păstrează şi mormântul fiului lui Drăghici cel vechiu, Stroe, care a fost Mare-Ban, fugì în Ardeal supt Radu Paisie şi, întorcându-se de acolo pentru a răsturnà pe Domn, fù bătut şi ucis la Fântâna Ţiganului în 1544[4]. În apropiere, la Căscioare, e mormântul unui Radu, mort la 1545, dar şi al Stolnicului Neagoe, pe a cărui piatră se vede data de răposare 1504[5].

Dintre urmaşii lui Radu dela Afumaţi, dacă Moise-Vodă care se pare să fi luat pe fata acestuia, Zamfira, cea zugrăvită în paraclisul Coziei, n'a zidit nimic, fiica lui Moise, numită tot Zamfira, aşezându-se în Ardeal după tăierea tatălui său în lupta dela Viişoara, din 1530, făcù biserica din Dănsuş, cu pietre din ruinele Sarmisagetuzei[6]. Tot ea a zidit din nou biserica Prislopului, a lui Nicodim, dându-i acum înfăţişarea paraclisului dela Cozia[7]: acolo i se vede şi mormântul, cu inscripţie latină. Iar urmaşul lui Moise, Vlad Vintilă, a înte-

[1] *Inscripţii*, II, pp. 252-3.
[2] *Ibid.*, p. 254.
[3] *Ibid.*, I, pp. 93-5.
[4] *Ibid.*, pp. 48-9.
[5] *Ibid.*, pp. 51-2.
[6] V. *Neamul românesc în Ardeal*, I, p. 277 şi urm.
[7] *Ibid.*, pp. 30-9 şi urm., 681. După cât mi se spune despre dânsul, şi schitul vâlcean Cornetul ar fi din acest timp.

meiat în scurta lui Domnie mănăstirea buzoiană a Menedicului [1], care se zice azi «Vintilă-Vodă».

În sfârşit, supt Radu Paisie, un Dimitrie Liubavici Logofătul, nepot al vestitului tipograf Bojidar Vucovici din Veneţia, aduse înapoi tiparul în Ţara-Românească, dând slovele lui în seama călugărului Moise. Un *Molitvenic* slavon, al doilea după acel din Cetinie, apărù în Ianuar 1545. Se lucră şi după mazilirea Domnului ocrotitor, supt cruntul Mircea Ciobanul,— care erà fiul lui Radu-cel-Mare, totuşi,— de Dimitrie şi doi dieci, Oprea şi Petrea, la un *Apostol*, care, început la 18 August 1546, se mântuì în Mart 1547, încheind şi această de-a două eră a tiparului muntenesc [2]. Dimitrie pare a fi trecut apoi în Moldova între 1547 şi 1551, pentru un *Evangheliariu* [3].

CAP. X.

Clădiri bisericeşti ale epocei.

Cevà din acest avânt în clădire şi tipar se păstrează şi mai târziu în Ţara-Românească, continuând până către sfârşitul veacului tradiţia slavonă introdusă din nou prin fapta Craioveştilor. Mircea Ciobanul a dat Bucureştilor de peste Dâmboviţă biserica zisă a Curţii Domneşti, biserică păstrată încă, — împreună cu amintirea celui d'intâiu ctitor şi a fiilor săi, între cari Petru Şchiopul, care a domnit până la 1568, — după multe şi mari prefaceri [4]. Fiul celuilalt Mircea, al lui Mihnea, Alexandru, ajungând Domn după Petru Şchiopul, zideşte, la 1577, biserica din Bucureşti, care, după ce a primit trupul lui Vlad, fiul lui Mihnea-Vodă şi nepotul

[1] Ludescu, p. 271.
[2] V. şi *Ist. lit. rom.*, pp. 62-3.
[3] *Bibl. Rom.*, I, pp. 513-4.
[4] *Inscripţii,* I, pp. 260-1.

de fiu al celui d'intâiu ctitor, s'a chemat biserica Radu-Vodă, după Radu fiul lui Mihnea[1]. La sfârşitul veacului, Mihai Viteazul făcù biserică nouă de piatră pe locul unde fusese din vechiu lăcaşul de închinare de lângă cetatea Dâmboviţei, Scaunul domnesc al Bucureştilor de odinioară[2].

În cealaltă reşedinţă, a Târgoviştii, făcù o biserică domnească a Curţii, lângă casele de locuinţă pe care le clădì, fiul lui Pătraşcu-cel-Bun şi nepotul de fiu al lui Radu Paisie, Petru Cercel, la 1583-5[3]; clădirea se păstrează într'o desăvârşită prefacere din veacul al XVIII-lea. Pătraşcu însuşi, care murì la Râmnic, unde nu erà încă reşedinţă de episcop, dădù acestui oraş, pe la 1557, biserica Sf. Paraschive[4]. Trebuie să bănuim şi o biserică episcopală în Buzău, deşì la Episcopia de astăzi se pomeneşte numai zidirea ei de către Matei Basarab[5].

Câmpulungul, în sfârşit, vechiul Scaun domnesc, căpătă dela văduva lui Mircea Ciobanul, Chiajna, fiica lui Petru Rareş, biserica domnească a Sf. Nicolae, azi cu totul prefăcută[6], iar dela particulari bisericuţa din Şubeşti şi o alta în marginea târgului, cu piatra de mormânt a unui boierinaş dela 1557-8[7].

Mănăstirile Plumbuita[8], Aninoasa[9] şi Tutana (1582)[10], în sfârşit, amintesc cea d'intâiu pe Alexandru-Vodă, celelalte două pe Mihnea, care a pus la Tutana ca ispravnic pe Banul Mihai, viitorul Mihai Viteazul. Surpatele din Vâlcea a fost, în

[1] *Ibid.*, p. 245 şi urm.
[2] *Ibid.*, p. 255 şi urm.
[3] *Ibid.*, p. 103.
[4] *Ibid.*, II, pp. 309-10.
[5] *Ibid.*, I, pp. 363-4.
[6] *Ibid.*, II, p. 29.
[7] *Ibid.*, p. 30 şi urm.
[8] *Ibid.*, I, pp. 81-a.
[9] Nicolaescu, p. 285.
[10] Tocilescu, *Raporturi*, p. 80; Odobescu, în *Columna lui Traian*, 1873, p. 281.

forma-i d'intâiu, o ctitorie a Buzeştilor [1]. Şi Gorgota, refăcută supt Radu Mihnea, e din aceiaşi epocă [2], precum şi biserica, acum dărâmată cu totul, din Bucşani, de care e legat numele lui Badea Clucerul [3], ctitor şi la mănăstirea Cobia din 1571-2 [4] — unde este şi Mihai Viteazul — şi biserica din Cornăţel a Vornicului Vintilă din 1596 [5]; în sfârşit, mănăstirea Panaghia a lui Udrea Băleanu [6].

Dintre boierii acestui timp, Buzeştii îşi fac necropola lor la Căluiu [7]; Goleştii, alt neam mare de boieri, care a dat pe puternicul Ivaşco şi pe viteazul Albu, îşi înălţă mănăstirea lor la Vieroş lângă Piteşti, în 1572-3 [8]; Albu, căzut în luptă cu Moldovenii, e şi îngropat aici, într'un mormânt de o potrivă cu cele domneşti. Dobruş, Marele-Postelnic al lui Mircea Ciobanul, zideşte în Vâlcea mănăstirea numită după el Dobruşa [9]. Stepan, Banul cel Mare al Craiovei, ocrotitorul lui Petru Şchiopul, fiul bicisnic al lui Mircea, are şi el mândria de a-şi face mănăstire şi necropolă; Bucovăţul cel vechiu, lucrat din acelaşi material şi în acelaşi chip ca paraclisul din Cozia şi alte biserici tipice ale lui Radu Paisie, a cuprins oasele lui şi ale neamului său, care, precum dovedeşte numele fiului lui Stipan, Pârvu, trebuie pus în legătură cu vechii şi marii Craioveşti [10]. Faţă de mănăstirile domneşti, puţine şi mari, ale Moldovei strâns unite supt mâna Domnului, Ţara-Românească aduce mănăstirile multe şi mici, în numărul cărora se vădeşte puterea unei

---

1 *Inscripţii*, I, p. 182.

2 Drăghiceanu, *Călăuza monumentelor istorice din jud. Dâmboviţa*, p. 24; *Inscripţii*, II, p. 101, no. LVI.

3 Drăghiceanu, p. 26; *Inscripţii*, II, p. 273, no. XXXIII.

4 Drăghiceanu, p. 29; *Inscripţii*, II, pp. 281-2.

5 Drăghiceanu, p. 27.

6 Drăghiceanu, p. 33. *Inscripţii*, II, p. 277, no. XL.

7 Odobescu, *Căluiul*, în *An. Ac. Rom.*, seria veche, seria 1, X.

8 *Inscripţii*, I, pp. 141-2.

9 *Ibid.*, p. 166.

10 Cf. *ibid.*, p. 213 şi urm.; *Sate şi mănăstiri*, p. 347 şi urm.; cf. August Pessiacov, *Acte şi notiţe istorice*, Craiova, 1908, pp. 38-9.

boierimi care a scăpat din puterea Domnului și iea pentru sine, supt toate raporturile, viața deosebitelor Ținuturi.

CAP. XI.

Noul tipar slavon din a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Supt Alexandru Mircea și evlavioasa-i Doamnă levantină Ecaterina, care aveà însă în mănăstirea catolică dela Murano lângă Veneția o soră după mamă, Mărioara Vallarga [1], învie și tiparul slavon pentru Țara-Românească. Diaconul Coresie, un Român, care lucrà însă, cum se va vedeà, peste munți, în Ardeal, și urmașii săi în meșteșug dau, într'o slovă mai măruntă și urâtă, cu rânduri strâmbe, pentru Alexandru însuși și fiul său Mihnea, epitropisit de mamă-sa, *Evanghelia* (1562, 1583, 1588), *Sbornice* de slujbe la anume serbători (1568, 1580), o *Psaltire* (c. 1576; alte ediții, 1580, 1588), un *Octoih*, în două părți (1574-5), și un *Octoih* mic (1578). Se înoià astfel seria cărților de slujbă ale tipăritorilor dela începutul veacului al XVI-lea, și, numărul bisericilor fiind acum cu mult mai mare, se lămuresc cele două sau trei ediții pe care le au unele din aceste cărți. Un timp se știe că și o tipografie sârbească a încercat să facă același lucru, dând poate *Triodul-Penticostariu*, cu gravuri pe lemn luate din cărțile latine, căruia i se atribuie data de c. 1550 [2]; dar ea n'a avut trăinicie.

Mitropolitul Varlaam păstorià și la 1538 și, pe la 1541 [3], el scrie,— intitulându-se: «cu mila lui Dumnezeu preasfințit

---

[1] V. *Contribuții la istoria Munteniei*, în *An. Ac. Rom.*, XVIII.

[2] Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 64, nota 1. Un exemplar ce cuprinde pagini și planșe care lipsesc în cele cunoscute până acum, se află în posesiunea mea.

[3] La 1541, se alege intâiu Hans Fuchs; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, Brașov, 1903, p. 503. Ioan e reales până la 1545: *ibid.*, p. 505.

Mitropolit a toată Ungrovlahia şi prea-cinstit exarh a toate plaiurile», sau, în pecete, «arhiepiscop al Ţerii-Româneşti»,— Braşovenilor pentru un negustor din Târgovişte [1].

Cărţile dela 1545 la 1547 sânt însă tipărite pe vremea Mitropolitului Anania, urmaş al unui Simion, unui Mihail şi Ieremia [2], cărora încă nu li se poate găsì loc. Venise dela eparhia Buzăului, unde e pomenit în 1544 [3]. Tipografii îi zic numai «preasfinţitul Mitropolit muntean». El pare a fi o rudă a lui Neagoe-Vodă, ca unul ce-şi gătise şi el mormântul la Argeş, mormânt al lui «chir Anania, al ţerii Ungrovlahiei», care se vede şi până astăzi, fără să se fi întregit data morţii, lăsată în alb [4].

Aceasta s'ar mai întărì prin ştiinţa faptului că la 1556 el aduse din Sibiiu, unde murise, pe «Doamna monahia Platonida», care pare a fi Miliţa lui Neagoe [5]. El apucă şi Domnia lui Mircea Ciobanul, apoi a lui Pătraşcu-cel-Bun şi perì în marele măcel de clerici şi boieri poruncit de Mircea întors în Scaun, la 3 Februar 1558 [6]. Cu el a mai fost ucis un episcop, spune cronica Ţerii, şi acesta pare a fi Ieremia de Buzău, pomenit la 1550 [7], — Scaunul rîmnicean întâmplându-se probabil a fi vacant [8].

În timpul scurtei Domnii a pretendentului Radu Iliaş (1553) un «episcop Atanasie», care merge şi ca sol prin Ardeal, se întâmpină pe lângă Domn [9].

Mircea Ciobanul făcù Mitropolit în 1558 pe un Simion [10] şi

---

1 Bogdan, *Relaţiile Ţerii-Româneşti cu Braşovul*, I, Bucureşti, 1902, p. 307, no. CLXXXI.

2 Lesviodax, p. 398.

3 *Ibid.*, p. 440.

4 *Inscripţii*. I. p. 150.

5 *Ibid.*, p. 151, no. 12.

6 Hurmuzaki, XI, pp. VIII-IX.

7 Lesviodax, *l. c.*

8 O Evanghelie scrisă supt Anania se află acum la Biblioteca Imperială din Viena; Bogdan, în *An. Ac. Rom.*, XI, pp. 19-21.

9 Hurmuzaki, XI, pp. III, 787-8.

10 *Studii şi doc.*, V, p. 629, nota 1.

un Efrem, e pomenit la 1560[1]. El nu ştiù să oprească pe diacul meşter de tipar Coresie, care trecù în Ardeal cu ştiinţa, hărnicia şi râvna lui şi întră în slujba luteranilor, a calvinilor şi a negustorilor braşoveni cu ediţiile sale romàneşti, slavo-româneşti şi slavone. După acest Efrem, care nu va fi fost din şcoala lui Neagoe, ci poate un Moldovean de-ai Doamnei lui Mircea, Chiajna, ba chiar vre-un Grec, din cei mulţi ce încunjurau pe Domn,— vine acum Daniil[2]. Îl găsim în 1566, supt Petru-Vodă Şchiopul[3].

După Efrem urmează în pomelnicul Mitropoliei[4] un Mitrofan, care e însă strămutat din vremi ceva mai vechi. Se mai pomeneşte, după documente, la 1569 un Mitropolit Eftimie[5], cam în acelaşi timp când Atanasie erà la Buzău[6]. Eftimie cel d'intàiu erà Mitropolit şi la 1568, când Coresi-şi tipăreşte a doua parte a «Sbornicului» slavon, şi încă la 1574, când el mântuià partea întàiu din Octoih; numele lui e pomenit şi în pisania, dela 1571-2, a mănăstirii Cobia[7].

CAP. XII.

Vlădicii munteni dela sfârşitul veacului al XVI-lea.

Adevărată însemnătate are însă Mitropolitul Serafim, care se iveşte la 1576-8[8]. Dese ori întrebuinţat de Mihnea-Vodă

---

[1] Lesviodax, p. 398.
[2] Nu poate fi nicio legătură între acest Daniil şi «Mitropolitul de Severin şi Ardeal», сѣверинскы и ардѣлскы, care scrie judeţului «Ursŭ Peatru» privitor la nişte oameni «de lege grecească» din Braşov, unde e preot Nicola; Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 308, no. CLXXXII.
[3] Hurmuzaki, XI, p. 890. V. şi Lesviodax, p. 398.
[4] *Studii şi doc.*, V, *l. c.*
[5] Lesviodax, p. 398.
[6] *Ibid.*, p. 440.
[7] *Inscripţii*, II, p. 281.
[8] Menţiune la sfârşitul Psaltirii slavone din 7085, — Bianu şi Hodoş, I, p. 68.

în solìi prin Ardeal, el nu păstră, se pare, cârja arhipăstorească şi în scurta Domnie a lui Petru Cercel [1]. Astfel s'ar lămurì inscripţia, din întâmplare păstrată, a bisericuţei Bunei Vestiri dela Snagov, în care se spune că acest lăcaş a fost făcut de Serafim Mitropolitul, — nu *fostul* Mitropolit, — «atunci când a fost alungat din Scaun», dar se adăogă cu o deosebită pietate numele Domnilor ce stăpâniau la 1588, în Ţara-Românească, Mihnea-Vodă «şi maică-sa Doamna Ecaterina», iar în Moldova, Petru-Vodă. Niciodată un Domn moldovenesc nu se află pomenit alături de cel muntean, într'o inscripţie din Ţara-Românească, şi această îmbinare a celor două nume domneşti în pisania Mitropolitului Serafim, iarăşi Mitropolit după «alungarea din Scaun», ar dovedì sentimentele de iubire deosebită pe care el le hrănià, nu numai faţă de Mihnea şi de mamă-sa, ci şi faţă de nepotul de văr şi statornicul aliat al acestuia [2]. La Snagov a şi fost îngropat, de altminterea Serafim, înainte de a se isprăvì, cum se ştie la 1591, Domnia lui Mihnea, — poate la 1590, cum a cetit cineva înainte de stricarea maĭ departe a pietrei [3].

Serafim erà un cleric învăţat, care a putut dà unuia din preoţii cărturari dela Braşov, Mihai fiul lui Dobre, cunoscător de carte sârbească, acel Tâlc slavonesc de Evanghelie din care s'a făcut apoi *Cazania* românească, tipărită acolo la 1581 [4]. Supt el s'a scris frumos Evanghelia slavonă, cu chipurile lui Alexandru şi lui Mihnea, care a trecut apoi în Moldova şi a fost dăruită la 1605 de Ieremia Movilă ctitoriei sale Suceviţa [5].

În margenea Bucureştilor, pe aceiaşi vreme, la 1587, Dan

---

[1] V. Hurmuzaki, XI, pp. 819, 824, 830, 832.
[2] *Inscripţii,* I, p. 156.
[3] *Ibid.*, p. 161, no. 331.
[4] *Ist. lit. rel.*, p. 91 şi urm.
[5] Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, VII, pp. 255-6 şi *Rev. p. ist., arch. şi filologie,* vol. II, pp. 48-9.

Logofătul începù o mănăstire pe care o isprăvì numai nepoată-sa Vişana, fiica lui Marcu Armaşul sau Mărcuţă, după care şi mănăstirea se zice a Mărcuţăi sau Mărcuţa[1].

Cine a fost Mitropolitul lui Petru Cercel nu putem ştì; Domnul cel nou erà încunjurat de favoriţi apuseni şi s'ar fi crezut că el va ocrotì catolicismul, cu atât mai mult, cu cât înainte de dânsul făcuse începutul Alexandru, tatăl lui Mihnea, care trimese la Roma un «aier», frumos cusut pe brocard de argint, iar, după acesta, Mihnea chiar întărise privilegiile bisericii catolice din Târgovişte[2]. Dar Cercel se dovedì un iubitor al ortodoxiei, cum se şi cuveniă pentru fiul unui fost egumen şi pentru nepotul de fiu al lui Radu-cel-Mare. L-am văzut făcându-şi biserică în Târgovişte, adăugind pe aceia din Şcheii Braşovului; un învăţat episcop grec, Maxim de Cerigo, i-a închinat o carte de luptă împotriva catolicismului, despre purcederea Sf. Duh.

Singur pomelnicul şi Lesviodax[3] pomenesc pe Mitropolitul Mihail I-iu, pe la 1586.

Ştim însă numele celor cari aŭ păstorit la Târgovişte de la 1590, după Mihail cel d'intâiu: Nichifor, pomenit la 1590[4], şi Mihail cel de-al doilea. În clipa grea a încleştării lui Mihai Viteazul cu Turcii, la 17 August 1595, câtevà zile după biruinţa românească dela Călugăreni asupra Marelui-Vizir Sinan, găsim pe acest Mihail al II-lea pomenit ca Mitropolit[5].

El şi cu ceilalţi doi episcopi[6] negociază dezastrosul tratat

---

1 *Inscripţii*, I, pp. 83-4.

2 *Studii şi doc.*, I-II, p. XL; Iorga, *Doc. geografice*, din *Buletinul geografic*, 1899, p. 15.

3 P. 399.

4 Lesviodax, *l. c.*

5 Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, III, p. 28.

6 Hurmuzaki, XII, pp. 50, 52-3, 205.

cu Ardealul, în Maiu precedent, şi tot el iea parte atunci, în August 1595, la sinodul din Iaşi împotriva catolicismului năvălitor.

CAP. XIII.

Noile legături ale Bisericii muntene cu Patriarchia din Constantinopol supt Mihai Viteazul. Starea episcopiilor sufragane.

Încă pe la 1580 vicariul patriarhal Nichifor Parhasios trecù prin Ţara-Românească şi Moldova [1], pentru a strânge banî şi, iarăşi, pentru a se asigurà de supunerea către Patriarchie a ţerilor noastre şi a celor ruseşti. Venì apoi, la 1586, însuşi Patriarhul constantinopolitan, Ieremia, abia întors în Scaun. La Curtea lui Mihnea-Vodă şi a lui Petru Şchiopul, Ecumenicul fù primit cu cele mai mari semne de cinste [2]. Această călătorie a adus apoi la 1589, când Ieremia se aflà întors în Constantinopol, ridicarea la treapta patriarhală, pentru Ruşi, a Mitropolitului de Moscova, Iov. Pentru noi vizita lui Ieremia a însemnat însă numaî întărirea vechiî legături ierarhice, slăbită şi ameninţată în timpurile din urmă [3].

Să amintim însă că Biserica din Ipec trăià încă, şi Patriarhii din Ohrida, ai «Bulgariei, Serbiei, Macedoniei, Albaniei, Moldovei şi Ungrovlahiei», un Gavriil din 1586-7, un Atanasie Risèa, — care nu-şi mai zice decât «arhiepiscop al Primei Iustiniane, patriarh al Bulgariei, Serbiei şi Albaniei»,— începuseră a călătorì pentru aceleaşi motive ca şi rivalii lor constantinopolitani [4].

---

1 Hurmuzaki, XI, pp. 115-6.
2 Ieroteiu de Monembasia, Βιβλίον ἱστορικόν, la această dată.
3 Iorga, *Nichifor dascălul*, în *An. Ac. Rom.*, XXVII.
4 *Ibid.*

De pe urma călătoriei lui Ieremia rămase pentru noi numirea în 1592 a lui Nichifor ca «exarh» pentru părțile noastre, pe care, cum se va vedeà, le amenință și noua propagandă catolică. El venì, odată cu Turcii lui Sinan, la 1595, și trecù prin București, prin Târgoviște. Uneltirile lui, care erau socotite mai mult politice decât religioase, urmară și în Moldova, până ce, la urmă, Polonii, suzerani ai acestei țeri, îl aruncară în temnița de unde nu mai ieșì până la moarte [1].

La moartea Mitropolitului Mihail, Mihai-Vodă crezù că e bine pentru politica lui, care urmărià strângerea popoarelor creștine din Balcani împrejurul steagului său de răscoală, să intre'n legătură cu Patriarhia de Constantinopol. Știm, apoi, că mai târziu el ținea pe lângă dânsul pe Dionisie Rallì, dintr'o mare familie grecească, Mitropolit pribeag de Târnova. Dela Constantinopol a venit deci întărirea noului archipăstor al țerii, care luă locul lui Mihail: Eftimie, pe care-l găsim apoi în fruntea sfetnicilor Viteazului [2]. Mihai-Vodă scrià vicariului patriarhal, care erà vestitul Meletie Pigas, pe care-l întrebuință și ca mijlocitor al său în cele politice pe lângă Turci, și cereà dela dânsul o Evanghelie grecească și un *Nomocanon*, o carte de legi împărătească, poate cu gândul, îndeplinit numai de urmașii săi, de a dà țerii o Pravilă, întregitoare a obiceiului pământului [3].

Strângerea legăturilor cu Constantinopolul se explică, de alminterea, și altfel. Asupra țerilor noastre de pe la 1560 înainte se întinde, tot mai puternică, înrâurirea Cantacuzinului Mihai, zis Șaitanoglu sau «feciorul Dracului» († 1576). «Mare negustor» al Sultanului, având sarcina să-i aducă și blănuri, «dinți de pește», etc., din Moscovia; arendator al salinelor dela Anchial, unde-și aveà și un adevărat castel,

[1] *Ibid.* V. și mai departe.
[2] Melchisedec, *l. c.*
[3] *Ibid.*

«stâlp al Grecilor», el luase pe una din fetele lui Mircea Ciobanul şi ale Chiajnei, Maria (la 1566), care însă nu voì să-l urmeze la Constantinopol[1]. El numià şi scoteà, după voie, pe Domni şi pe Patriarhi, şi lui îi datorì deci Ieremia numirea sa la 1572[2].

E uşor de înţeles astfel cum Ţara-Românească s'a ferit de relaţia ierarhică faţă de Patriarhia din Ipec, înoită prin voinţa atotputernicului Mare-Vizir Mohammed Socoli, pentru patriarhii Macarie, însuşi fratele Vizirului, şi Antonie[3], şi a primit umbrirea supt aripile noului Patriarh constantinopolitan. Se înţelege şi de ce nici nepotul lui Socoli, numit în 1575 Patriarh de Ohrida[4], n'a putut câştigà Biserica munteană. Dar Macarie de Ipec creşteà preoţi pentru Românii din Şcheii Braşovului, ca popa Mihai; el numià episcopi ardeleni, ca «popa» Eftimie din 1572[5] şi «popa» Cristofor din 1574, şi făceà poate din Daniil, pe aceiaşi vreme (1577-8), un episcop «severinean şi ardelean», titlu anume aflat pentru a pune în atârnare de Ipec, prin amintirea Severinului, pe noul Vlădică[6]. Patriarhul de Ipec aveà, de alminterea, şi Vidinul[7], şi pe la 1580 Turcii căutau să smulgă Ţerii-Româneşti şi Ţinutul de lângă Cetatea Severinului, pe care o ocupaseră de mult[8].

La 1590 erà episcop de Râmnic Efrem, care venise după Mihail, când acesta trecù la Mitropolie[9]. Un Eftimie fusese

---

[1] Cf. *Contribuţii la istoria Munteniei*, în *An. Ac. Rom.*, XVIII, pp. 16-8 şi Hurmuzaki, XI, p. VI.

[2] *Ibid.*

[3] V. mai ales Jireček, *Der Gross-Vesier Mehmed Sokolović und die serbischen Patriarchen Makarij und Antonij*, în *Archiv für slavische Philologie*, XI; cf. *Sate şi preoţi in Ardeal*, Bucureşti, 1902, p. 25, nota 1.

[4] Jireček, în *Byz. Zeitschrift*, XIII, pp. 25-6.

[5] *Sate şi preoţi*, p. 25; *Ştefan-cel-Mare şi Mihai Viteazul ca întemeietori*, etc., p. 31, no. XIV.

[6] Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 308, n-l 27.

[7] Jireček, în *Byz. Zeitschrift*, *l. c.*

[8] Hurmuzaki, XI, pp. 743-8, no. LXXVIII.

[9] Lesviodax, p. 432; *Studii şi doc.*, V, p. 433, nota 1.

înaintea lui Mihail însuși, și el a făcut în margenea Râmnicului biserica Oltenilor: pe acest Eftimie trebuie să-l punem și înainte de Paisie dela 1535, ba chiar înaintea predecesorului acestuia, Leontie [1], și anume în timpurile de după moartea lui Neagoe, când unii luptători pentru Domnie, un «Bratul Voevod», un «Bogdan Voevod și mama sa Anca» —, să nu fie boierul Bogdan, care să fi avut și drepturile sale din naștere printr'o mamă de origină munteană? —, se însemnaseră prin danii, îndată după Neagoe însuși, în fruntea ctitorilor Episcopiei [2].

Vlădica Mihail, care dădù bisericii Sf. Nicolae dela Olteni satul cu același nume și satul Bujorenilor, și care atrase și alte danii din partea boierilor vecini, Drăgoiești și Zătreni, trebuie să fie privit însă ca adevăratul întemeietor al episcopiei Râmnicului, care fù așezată, nu în orașul însuși, cu biserica lui Pătrașcu-cel-Bun, ci în această mănăstire a Oltenilor, unde erà egumen Teodosie [3].

Mihail ajunse episcop supt Mihnea-Vodă în a doua Domnie și întărirea-i venì dela Constantinopol [4]. După 20 Mart 1592, el ar fi avut ca urmaș pe acel Teofil, tot Român de naștere, care e deosebit de alt Teofil de Râmnic, menit să ajungă Mitropolit, și care a fost deocamdată unul din ctitorii literaturii românești începătoare [5].

După un Ieremia din 1550, după un Atanasie din 1570, Buzăul căpătă în 1587 ca episcop pe Luca, Grec de naștere, din Cipru, și el un viitor Mitropolit, care a ridicat însemnă-

[1] *Istoricul eparhiei Râmnicului,* București, 1906, p. 21 și urm. Alți episcopi cari nu se pot așezà cronologic rătăcesc prin pomelnice; Ilarion, Ioasaf, Iosif I-iu, Prohor, doi Grigorie, Sava, Onufrie, Daniil, Luca; *ibid.,* p. 20.

[2] *Istoricul eparhiei Râmnicului,* p. 244.

[3] *Ibid.,* p. 332. Pentru un episcop Daniil, v. revista *Floarea darurilor,* I, p. 280.

[4] *Istoricul eparhiei,* p. 23 și urm.

[5] *Ibid.,* p. 31.

tate Scaunului buzoian prin cultura, sfinţenia şi autoritatea sa [1].

Altfel amândouă episcopiile erau statornice şi ocupate de păstori vrednici. Vechile legături cu Constantinopolul fuseseră din nou înodate. Ardealul, despărţit un timp, cum cum vom vedeà în alt capitol, prin propaganda luterană şi calvină, se alipià la ierarhia românească din principatul muntean prin «arhimitropolitul» Ghenadie, stăpân peste toţi Vlădicii şi «popii» din ţară. Supt disciplina constantinopolitană şi în sensul culturii nouă româneşti, care străbătuse şi în Biserică, se dezvoltà acum Biserica Ţerii-Româneşti. Noua eră slavonă, începută prin întemeiarea Bistriţei, încetase deci în locul ei de obârşie.

Să vedem acum înrâurirea pe care ea a avut-o asupra Moldovei lui Petru Rareş şi a Domnilor următori până spre sfârşitul veacului, înainte de a trece la mişcarea de înfrăţire între legea creştină şi graiul nostru, cuprinzând în el sufletul naţional.

---

[1] Lesviodax, p. 440; *Manuscripte din biblioteci străine*, II, din *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 13.

PARTEA a VI-a.

CURENTUL NOU SLAVON IN MOLDOVA.

CAP. I.

Macarie episcopul de Roman.

Petru Rareş, energicul şi ambiţiosul Domn al Moldovei, care mărită de două ori o fată a sa, sau pe două dintre Domniţe, cu Domni munteni din această vreme şi stăpânì astfel viaţa politică a Principatului vecin, nu erà un cărturar înainte de a luà Scaunul de stăpânire şi n'a putut căpătà nici pe urmă învăţătura care-i lipsià. Soţia lui d'intâiu, Maria, moartà la 28 Iunie 1529 [1], nu aveà mai multă ştiinţă decât aceia de care se puteau împărtăşì pe atunci soţiile Domnilor şi boierilor. Altfel a fost însă când, la o dată ce nu se poate hotărâ bine, dar care nu poate fi mult posterioară aceleia la care Maria şi-a încheiat zilele, Petru a luat în căsătorie pe Elena, zisă în documente şi Ecaterina, fiica lut Ioan Despotul. E adevărat că şi soţia lui Ştefan-cel-Tânăr, înaintaşul lui Rareş, fusese de neam sârbesc, fiica lui Neagoe însuşi, Stana, care s'a făcut apoi călugăriţă, luând numele de Sofronia [2] — şi soţia lui Bogdan, dar nu mama lui Ştefan-cel-Tânăr [3], fusese o Domniţă munteană, Ruxandra, fiica lui Mihnea-cel-Rău —; dar stăpânirea lui Ştefan a fost prea scurtă, după această nuntă din 1526, pentru ca în-

---

[1] Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arh. şi filologie*, I, pp. 254-5; Kozak, p. 91 [illegible], [illegible]*tna*, p. 36.

[2] *Inscripţii*, I, p. 147.

[3] El e fiul altei Stane, [illegible]rte la 1518 şi îngropate la Rădăuţi; v. Kozak, p. 110.

rudirea cu neamul domnesc ocrotitor de cultură slavonă să-şi fi dat resultatele sale fireşti.

Numai cu Doamna Elena începe, alături cu ridicarea şi împodobirea bisericilor şi mănăstirilor, şi un nou lucru de cărturărie. În Macarie, pe care nu trebuie să-l credem însă un ucenic ale celuilalt Macarie, Muntenegreanul, ajuns Mitropolit muntean, — Doamna şi soţul ei, sfătuit de dânsa, găsiră omul potrivit pentru a săvârşì marea prefacere culturală.

Macarie acesta, crescut de Mitropolitul Teoctist al III-lea, fù aşezat întâiŭ ca egumen la Neamţ, unde se mai păstraŭ tradiţii de cărturărie slavonă, unde, la 1528, se astrucaŭ oasele lui Teoctist [1] şi unde, în sfârşit,aflase adăpostul de mazil Mitropolitul Grigorie, care trăì şi până la 1579 [2]. Supt dânsul s'a primit, prin 1523, tipicul lavrei Sf. Sava din Ierusalim, scris în Putna, după porunca lui Teoctist Mitropopolitul de mâna chiar a arhimandritului şi egumen Siluan [3]. Din aceiaşi vreme trebuie să fie şi Sbornicul de cântări bisericeşti la deosebitele rosturi ale Curţii Despoţilor [4].

Ajuns episcop la Roman, la 23 April 1531 [5], în locul lui Dorofteiu, care se duse la mănăstire, trăind acolo încă multă vreme, până prin 1548 [6], Macarie a păstorit până la sfârşitul Domniei ocrotitorului săŭ Petru-Vodă, rămâind încă în Scaun şi supt acel fiu al lui Rareş, Iliaş, căruia, după turcire, erà să i se zică: «Mahmet», şi supt fratele acestuia, Ştefan, care, pentru a dovedì ortodoxie nepătată, a prigonit grozav pe Armeni, chinuind şi pe unii din preoţii lor [7]. Din 1550 e însemnarea la uşa de intrare a bisericii

[1] Bogdan, *Cron. mold.*, p. 154. Aveà 60 de ani. Nu e bună socoteala de 19 ani şi 8 luni a păstoriei lui pe care o face Macarie; v. p. 105.

[2] *Ist. lit. rel.*, p. 45, nota 3.

[3] Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, an. II, p. 131.

[4] *Ibid.*, pp. 142-3.

[5] Bogdan, *Cron. mold.*, p. 156.

[6] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 65.

[7] Bogdan, *Cron. mold.*, p. 95, nota 1; Gr. Buicliu, *Mina din Tocat* (din «Conv. Lit.»); Dan, *Die Verfolgung der Armenier im Jahre 1551*, Cernăuţi, 1894 (din «Bukowinaer Post»).

episcopale, care suferì prin el a doua prefacere, dela 1541-2 înainte; Macarie a redactat-o cu un lux de fraze neobişnuit, vrednic de cultura pe care o căpătase şi o reprezintă mai mult decât oricare altul. Şi acolo ca şi la biserica din Târgu-Frumos a lui Petru Rareş, îngrijită în clădirea ei de Petru Vartic, numele lui Iliaş-Vodă e înlăturat prin bătaia cu ciocanul[1], precum e şters şi în pomelnicul dela Bistriţa[2].

De alminterea Iliaş scosese la 1550 pe Macarie din păstorie, puind în loc, după sfatul boierului Nuor, pe un fost episcop Mitrofan[3], care trece apoi la Rădăuţi, supt Ştefan Rareş.

După stilul acestei inscripţii dela Roman şi cu mult timp înainte de a se descoperì opera literară lăsată de Macarie, un cunoscător, episcopul Melchisedec, îl declară, preţuind «înaltele lui priviri biblice», «un teolog consumat», un cleric cu «dăscălie», şi nu cu obişnuita «rutină»[4]. Până la sfârşitul vieţii lui învăţatul episcop stătù în Scaunul său. Se stinse, de sigur foarte bătrân, în Septembre 1558[5], şi fù îngropat în ctitoria sa dela Râşca, frumoasă mănăstire în stilul moldovenesc clasic, pe păreţii căreia se mai văd chipurile lui Petru Rareş, lui Ilie, lui Ştefan şi Constantin, ale Doamnei Elena şi Domniţei Ruxandra (deci Chiajna, soţia lui Mircea Ciobanul, ar fi fata celei d'intâiu Doamne, Maria). Nici inscripţia de mormânt a lui Macarie nu se păstrează, şi în locul ei găsim piatra mamei lui Alexandru Lăpuşneanu, Anastasia, pe care fiul ei o numeşte, fără drept, Doamnă[6].

---

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 183; *Inscripţii*, II, p. 291.

[2] Bogdan, *l. c.*, p. 70, nota 4.

[3] *Ibid.*, p. 166; Wickenhauser, *Radautz*, pp. 14-5; *Arch. ist.*, I[1], p. 125: e pomenit Mitrofan la 5 Iunie 1551.

[4] *Loc. cit.*, pp. 185-6.

[5] Ureche, p. 210; cf. *Ist. lit. rom. in secolul al XVIII-lea*, II, p. 540 şi urm.

[6] *Inscripţii*, I, p. 54; cf. *Cron. mold.*, p. 170.

Macarie fù îndemnat a scrie o cronică bogată de către Domnul său cel d'intâiu şi mai iubit şi de către ctitorul mănăstirii Humorului, Logofătul-cel-Mare Teodor (1530-5), în care s'ar puteà vedeà fratele lui Petru-Vodă, acel care erà la 1538 în Hotin ca pârcălab trecător şi fù primit de Poloni în ţara lor, fără să mai poată apucà Domnia a doua a fratelui său, căci murì la 1539 [1]. Erà pe atunci încă egumen de Neamţ, şi, aducându-şi aminte de toate epitetele de laudă ale istoriografiei bizantino-slave dela Curtea Împăraţilor şi Ţarilor, ieremonahul Macarie, «cel din urmă dintre călugări», îmbrăcă în acest strălucit veşmânt de retorică, împrumutată mai ales dela vestitul autor de cronograf bizantin Constantin Manase, faptele celor doi d'intâiu urmaşi ai lui Rareş bătrânul, isprăvindu-şi lucrul numai în Mart 1542.

CAP. II.

Ucenici ai lui Macarie.

Şcolar al lui Teoctist şi reprezintant al noii şcoli de slavonie, Macarie a avut o sumă de ucenici, ca unul ce s'a învrednicit a i se zice: «dascăl al Moldovei» [2]. Din rândul lor s'a ales Anastasie, care i-a urmat în episcopia Romanului, păstorind până la 1572, când ajunse, pentru o clipă, Mitropolit [3]. Şi acela ce urmă în Mitropolia ţerii lui Grigorie, — care greşise faţă de Domnie sfinţind pe Ioan-Vodă Despot, luteranul, — fostul episcop de Rădăuţi Teofan, «pus» la 22 Septembre 1564, de Alexandru-Vodă Lăpuşneanu, care se întorsese în Scaun, erà «ucenicul lui Ma-

---

[1] Cf. Bogdan, *Cronicele moldoveneşti*, p. 71, nota 3; *Studii şi doc.* VI, pp. 612-3; Hurmuzaki, *Supl.* II 1, p. 111.

[2] Bogdan, *Cron. mold.*, p. 71.

[3] Ureche, p. 210; Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 237.

carie»»[1]. Poate din aceiaşi şcoală să fi eşit colegul, mai nou, al lui Macarie, episcopul de Rădăuţi Teodosie, pomenit o singură dată, la 2 Mart 1548[2].

De curentul de nouă carte slavonă se ţine şi Vlădica Gheorghie de Roman, ars de Ion-Vodă cel Cumplit supt învinuire de sodomie[3] — caz unic în istoria Moldovei, Domnii neîndrăznind a se atinge de vre-un arhiereu şi întrebuinţând faţă de ei cel mult pedeapsa maziliei[4]. Ioan a izgonit, de altfel, şi pe Teofan, care trebuì să fugă peste munţi, de unde-l cereà înapoi Vodă, la 24 Maiu 1572 sau chiar 1573, arătând că i-au fugit, «furându-i mulţi zloţi şi alţi bani», «un călugăr anume Tofan, care a fost Mitropolit, şi alţi trei călugări», printre cari poate acel Molodeţ care a fost pe urmă ars[5].

Şi Eftimie, urmaşul la Rădăuţi al lui Gheorghie († 1558), —acesta din urmă un cirac al Mitropolitului cu acest nume—, face parte din această generaţie de Vlădici cu ştiinţă de slavoneşte[6].

Între ucenicii lui Macarie au fost şi de aceia cari au rămas toată viaţa lor în cercul îndatoririlor grele ale călugăriei râvnitoare. La Râşca, fundaţia sa, el puse ca întâiu egumen, «nacealnic şi stareţ», pe Silvan, care se numì în schimnicie Sinodie. Un Ghervasie şi un Gherman, crescuţi de dânsul, îi fac piatra de mormânt, însemnând pe dânsa, cu acel avânt retoric pe care Macarie-l introdusese în redacţia slavonă, că «sufletul lui se veseleşte în mânile lui

---

[1] Ureche, p. 221.

[2] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 179-80.

[3] Ureche, pp. 224-5.

[4] Ca faţă de Macarie şi de Grigorie Mitropolitul.

[5] Ureche, *l. c.* Rezumatul scrisorii slavoneşti a lui Ioan, în *Doc. Bistriţei,* II, p. 115, no. XVII; întreagă în Nicolaescu, *o. c.,* p. 197.

[6] V. asupra lui, care e pomenit la 1552, 1559, 1561, Wickenhauser, *Radautz,* p. 15. Pe vremea-i s'a făcut pridvorul bisericii din Rădăuţi. Cf. Iorga, *O alegere de episcopi moldoveni* (din *Răvaşul* pe 1907).

Dumnezeu în toată vremea». Ghervasie murì înaintea lui Gherman, şi acesta-i pune, la 1601, o piatră de pomenire.

Lui Ghedeon, ridicat ca episcop de Rădăuţi din mijlocul părinţilor dela Râşca, unde erà egumen la 1578 [1] — el păstoreşte în 1587-91 — i se aminteşte numele de trei ucenici ai lui, ieromonahii Veniamin şi Ilarion şi călugărul Dosofteiu. Tonul de călduroasă iubire, de credincioasă recunoştinţă din aceste epitafuri e cu totul neobişnuit şi ne face să bănuim oarecare îndreptări în viaţa călugărească, pornite dela învăţatul Vlădică de Roman [2]. Cu mândrie se spune şi de Mitropolitul Teofan, pe piatra ce a pus-o la pridvorul Mitropoliei din Suceava, pridvor înălţat de dânsul,— dar după dânsul s'a mântuit reparaţia acestei Mitropolii a Sf. Gheorghe, făcută de Bogdan-Vodă şi de Ştefăniţă —, că e de loc din lăcaşul Râşcei [3].

CAP. III.

Cronicarii Isaia de Rădăuţi şi Eftimie de Neamţ.

Când Vodă Lăpuşneanu făcù mănăstirea cea nouă a Slatinei, el aşeză în ea ca egumen întâiu pe «Iacov ce se chemà şi Molodeţ» [4]; e acel Molodeţ care a perit pe rug, pentru a i se luà bogăţiile, ale lui şi ale mănăstirii, în marea prigonire a întregii Biserici moldoveneşti de către sălbatecul viteaz Ioan cel Cumplit [5]. Între călugării lui erà şi un Isaia, copist cu hărnicie şi pricepere, care ni-a păstrat cronica putneană în formă prescurtată, puind-o în legătură cu encomiile lui Macarie şi ale urmaşului său, despre

---

1 *Cron. Rom.*, I, pp. 214-5.
2 *Inscripţii*, I, p. 52 şi urm.
3 Kozak, p. 135 şi urm.
4 Bogdan, *Cron. mold.*, p. 171.
5 V. mai sus p. 159, şi Bogdan, *l. c.*, p. 283.

care se va vorbì îndată. Isaia copiè, înainte de 1561, și un cronograf până la 1425, o cronică bulgărească, una sârbească, pe aceleași foi dintr'un sbornic de cuprins teologic [1], scris de Roman diacul dela Baia.

Bun cunoscător de slavonește, Isaia fù făcut episcop de Rădăuți, câtăvà vreme după copiarea prin 1560 a acestor pagini de cronică [2]. El a fost trimes de Ioan-Vodă cel Cumplit, care n'aveà față de acest «popă» aceiași ură, hrănită prin setea de avuțiile clerului, pe care o aveà față de ceilalți, în Rusia Țarului, pentru a cercetà ce s'a petrecut acolo cu soția Voevodului și cu fiul acestuia, Petru [3]. A îndeplinit și o solie în Polonia. Cu toate că fusese așà de mult amestecat în rosturile unui Domn care se răsculă împotriva Turcilor și perì rupt de cămile, Isaia fù păstrat la Rădăuți și de urmașul lui Ioan-Vodă, Petru Șchiopul, fire blândă, care știà să uite și să ierte, și om evlavios, care aveà respectul cuvenit față de arhierei. Numai la 1580 părăsì el Scaunul de Rădăuți ca să se consacre vieții schivnicești, în care murì într'un târziu numai, la o dată ce nu se poate hotărî [4], fiind îngropat poate tot în biserica episcopală de acolo, reparată și adăugită cu pridvor, supt înaintașul său, Eftimie, de Alexandru-Vodă Lăpușneanu [5].

Un mai vechiu ucenic al lui Macarie a fost Eftimie, care stăteà în fruntea mănăstirii Neamțului la începutul Domniei Lăpușneanului, în 1553, Decembre. Îndată după aceasta el căpătă dela cruntul Voevod, care nu săvârșià numai păcate pe pământ, ci se gândià și ce ar face ca ele să i se ierte în ceruri, sarcina de a scrie viața și isprăvile lui ca ale unui «bine cinstitor și de Hristos iubitor», ctitor de

[1] Bogdan, *l. c.*, pp. 11, 143 și urm.
[2] Cf. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 543-4.
[3] Hurmuzaki, II, pp. 700-1.
[4] Wickenhauser, *Radautz*, p. 16; Hasdeu, *Ioan-Vodă-cel-cumplit, passim*; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 210-1; *Arch. ist.*, I [2], p. 27.
[5] Kozak, pp. 99-100.

sfinte lăcaşuri. «Alexandru-Vodă cel Nou» îşi căpătă astfel cronica sa, în acelaşi stil aproape în care Petru Rareş fusese lăudat pentru toate isprăvile sale de Vlădica Macarie.

Eftimie ar fi ajuns şi el în rândul episcopilor Moldovei, ca răsplată petru meşteşugitul panegiric făcut de dânsul, dacă, fire neastâmpărată, n'ar fi găsit cu cale să sprijine pe un pretendent răsărit în colţul de munte de lângă mănăstirea sa, pe «Sava» sau Ştefan-Vodă-cel-Tânăr, care se bătù cu oamenii domneşti chiar lângă zidurile Cetăţii Neamţului şi fù biruit [1]. În Iulie 1566, Eftimie trebuì să fugă în Ardeal [2], unde ajunse episcop al Românilor cari se aflau, cum se va arătà mai departe, într'o mare criză religioasă. În Moldova el pare să se mai fi întors odată.

Cu Teofan, cu Eftimie de Neamţ, cu Isaia se mântuie curentul nou slavon în Moldova. Alte înrâuriri şi alte nevoi dădură după 1580 altă înfăţişare Bisericii din principatul moldovenesc.

---

[1] Ureche, p. 221; Hurmuzaki, XI, p. 586, no. IV.
[2] Hurmuzaki, XI, p. 589.

CARTEA a II-a

EPOCA SLAVO-ROMÂNEASCĂ.

PARTEA I-a.

TIPĂRITURILE ROMÂNEŞTI ALE LUI CORESI.
CEA D'INTÂIU BISERICĂ
REFORMATĂ A ROMÂNILOR DE PESTE MUNŢI.

CAP. I.

Catehismul din Sibiiu.

Cu câtvà timp înainte de jumătatea veacului al XVI-lea, Sașii din Ardeal, cu cari țerile noastre stăteau în necontenite și strânse legături și cari aveau supt ascultarea lor, acasă, o sumă de săteni români, urmară cuvântului călduros al studenților întorși din Germania și trecură la noua lege reformată a lui Martin Luther. Bibliile germane începură să circule și aici, iar pentru lămurirea credincioșilor se împărțià Catehismul Reformei.

La 1544, cu un an înainte de primirea Confesiei dela Augsburg, crezul dogmatic al luteranismului, de adunarea generală din Sighișoara a «Universității» săsești, Sibiiul hotărî să deà un Catehism din cele nouă în graiul românesc al satelor supuse cârmuirii sale, în jurul Amlașului și al Săliștei. Tălmăcitorul trebuie să fi fost vre unul din preoții acestor sate; grija tiparului, care se făcù de sigur cu teascurile lui Honterus din Brașov, împrumutându-se litera din Țara-Românească, unde tipăriturile încetaseră, o avù un zugrav Filip, Philipp Maler, care cunoșteà principatul muntean în care fusese de mai multe ori ca sol al orașului [1].

Catehismul din Sibiu, redactat într'o limbă bunișoară, — cu toate că înrâurirea originalului se simte une ori —, scris

[1] Cf. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 21-3; Hurmuzaki, XI, p. 865; *Sate și preoți*, p. 20; *Ist. lit. rel.*, p. 64 și urm.

cu o ortografie simplă, a fost răspândit, de sigur, în toate satele din Ţinuturile cetăţilor săseşti. Exemplare se vor fi împărţit şi la Braşov, unde Sfatul hotărî numai la 1559 ca biserica românească a Sf. Nicolae din Şchei să fie «reformată», impuindu-se credincioşilor ei să învețe Catehismul din 1544 [1].

Dar Saşii nu aveau la îndămâna lor şi Guvernul ţerii, care, catolic un timp, se aplecă dela o vreme spre calvinism, când medicul italian Blandrata ajunse favoritul şi inspiratorul Craiului Ioan Sigismund. Mai târziu, când asupra Românilor de peste munţi se abătù avântul cotropitor al calvinismului unguresc, Catehismul luteran a putut fi nimicit în voie de Români chiar, cari, în marea lor majoritate, ţineau tot la legea lor cea veche şi se cutremurau de frică pentru sufletul lor înaintea cărticelei răspânditoare de crezuri. Cipariu, harnicul cercetător al vechii limbi româneşti, a mai apucat să vadă acest Catehism, căruia i se ziceà: «Întrebare creştinească», dar noi îl cunoaştem numai după manuscriptul în care e copiat de un preot din cei d'intâiu ani ai veacului al XVII-lea [2].

CAP. II.

Planuri de tipar românesc în Moldova supt Despot.

Doi ani după «reformarea» cu de-a sila a paşnicilor cărăuşi şcheieni, cari nu vor fi ţinut minte aşà de multă vreme răspunsurile revoluţionare din Catehismul cel nou, veniă în Braşov ca vechiu şi bun luteran, prieten al du-

[1] Acesta este sensul propoziţiei, adesea citată şi discutată, din cronica latină a Braşovului — *Quellen*, IV, p. 80: «1559, die 12 Martii, Iohannes Bencknerus, *iudex coronensis, cum reliquis senatoribus, reformavit Valachorum ecclesiam et praecepta catecheseos discenda illis proposuit*».

[2] Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, p. 99 şi urm.

celui Prusiei și al reprezintanților noului curent religios în Polonia, un tânăr Grec, isteț și limbut, având planuri mari și încredere în steaua sa, Iacov, care se zicea Despot de Paros și pomenià profesia de teologie pe care a făcut-o în Academia din Rostock. Peste câtevà luni, după ușoara biruință dela Verbia, el erà Domn al Moldovei, în puterea coborârii sale din Despoții... Serbiei — toate Despotatele se amestecau, cum se vede, în această minte șireată și născocitoare —, luând locul evlaviosului ucigaș de boieri, Alexandru Lăpușneanu.

Despot, — care bătù bani de argint din policandrul Slatinei lui Lăpușneanu —, nu se atinse de credința Românilor, știind cât de primejdios poate fi acest joc; supușii săi îl văzură luând parte după datină la serbarea Bobotezei pe care Apusenii din preajma lui o declarau o «batjocură» și o «profanare»[1]; la Roman, în April 1562, el merse întâiu la Episcopie, de sărută Evanghelia[2], — deși se lăcomì mai mult decât odată la averea bisericilor, topind odoarele de metal prețios. Dar se hotărâ să «reformeze bisericile catolice» care se aflau în țară, la Suceava, Siretiu, Baia, lângă Huși, în satele pe spre munte ale Ținuturilor Roman și Bacău, precum și, întâmplător, aiurea[3]. Biograful său pretinde că neobișnuitul Domn ar fi avut în vedere mai mult împiedecarea despărțeniilor, scandalos de ușoare, și în mijlocul acestor străini de altă lege. Pentru acest scop ar fi fost adus din Polonia Ioan Lusinius sau Lusinski, episcop socinian, pe care știm însă, din chiar mărturisirile lui Despot față de un agent împărătesc, că acesta-l făcù «episcop al Sașilor și Ungurilor», — «episcopum nationis saxonicae et hungaricae»[4]. În Hârlău, — apoi, după un foc[5],

[1] Sommer, *Vita Iacobi Basilici*, in Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 83.

[2] Hurmuzaki, II, p. 407.

[3] «Informandarum ecclesiarum romanarum gratia»; Sommer, p. 32. Pentru policandru, *ibid.*, pp. 25, 33.

[4] Cf. Hurmuzaki, II, p. 407.

[5] *Ibid.*

în Cotnari, unde erau multe familii de Germani din Ungaria şi de Unguri chiar, aduse pentru lucrul viilor domneşti, — el făcù o şcoală de latineşte, pentru oricine — dànd locuinţă, hrană şi îmbrăcăminte copiilor, cari erau instruiţi de scriitori din preajma Domnului, ca acel Sommer, care i-a scris apoi, recunoscător, viaţa [1]. Chemă la Curtea lui, rânduită după normele Renaşterii, pe Gaşpar Peucer, ginerele lui Melanchthon şi unul dintre cei mai buni reprezintanţi ai eruditiei filologice, şi trimese după matematicul Ioachim Rhaeticus, care se aflà în Cracovia; o bibliotecă trebuià să puie cărţi apusene la îndămâna dascălilor mari şi mici cu cari el voià să înzestreze Moldova rămasă în urmă [2]. Răscoala boierilor, cari înălţară la Domnie pe tovarăşul lor Tomşa ca Ştefan-Vodă, strică toate aceste pregătiri: încă mai înainte, Lusinski perise, şi soţia lui fù zugrumată câtevà zile după catastrofa acestei ciudate, dar foarte interesante stăpàniri [3]; dascălul Sommer trecù prin multe încercări până se văzù iarăşi slobod [4].

Acestea le spune Iacob Sommer, profesorul din Cotnari. Când însă, peste câtăvà vreme, un catolic, Anton-Maria Gratiani, străbătù Moldova, localnicii ştiură să-i înşire mai multe despre politica religioasă a nenorocitului aventurier. Pe lângă că Lusinski se amestecà şi în căsnicia Românilor, supt cuvânt că opreşte despărţeniile prea lesnicioase, Despot însuşi şi-ar fi râs de sfintele taine şi de de icoane, sfărâmându-le şi arzându-le; el ar fi făcut la Curte slujbe după ritul luteran şi ar fi strigat fără sfială că «e păcat să se îmbuibe cu aşà de bune moşii un neam aşà de trândav şi cu gândul numai la burtă», ca preoţii români [5].

---

[1] În târgurile săseşti şi ungureşti, el puse şoltuzi străini, în locul celor români, ai lui Alexandru; Hurmuzaki, II, p. 429.

[2] Sommer, pp. 34-5.

[3] *Ibid.*, p. 47.

[4] V. şi excursurile lui la Viaţa lui Despot, p. 67 şi urm.

[5] Legrand, pp. 179-81, 189.

Că Grecul nu-și va fi păzit gura, e sigur, și tot așà că, neștiind unde să afle bani, a dezbrăcat bisericile pe care le vizită și pentru bogățiile sfinte ale cărora, ca luteran din interes, el nu mai aveà nici evlavie, nici crutare [1]. Încă dela început, gândul său erà să schimbe pe Mitropolit, ca pe unul ce ar fi având încă tragere pe inimă pentru Alexandru [2].

O politică de convertire față de boieri sau chiar față de țară n'a încercat și nici nu puteà să încerce străinul acesta, norocos peste așteptările sale. Dacă ar fi vrut să «reformeze» pe Moldovenii de baștină, ar fi adus cărți de propagandă din oficina Sașilor din Ardeal, sau, fiind așà de ușor să aducă în principatul său un săculeț cu slove din altă țară, ar fi început el însuși un tipar menit să adauge la nemurirea spre care râvnià. Aceasta n'a făcut-o însă. Se găsì însă un agent luteran care, aflând de intrarea în Răsărit a unui principe care voià curățirea legii creștine, se grăbì să vie pentru a o propoveduì prin cărțile slavone pe care le tipărià, departe, în Apus, la Urach, în Württemberg, pentru popoarele din Balcani, Primus Truberus, supt ocrotirea și cu cheltuiala lui Ioan Ungnad. La 21 Decembre 1562, venià, cu astfel de cărți, cuprinzând Noul Testament, Wolf sau Wolfgang Schreiber, care se dădeà ca Trimes al Împăratului pentru unele misiuni politice. Ungnad, care n'aveà nicio știință despre traducerile ce se tipăriau în Ardeal, cereà să i se trimeată oameni învățați pentru tălmăcirea Evangheliei, oferindu-se a edità el Cuvântul lui Dumnezeu și în această limbă [3] sau a trimete chiar materialul tipografic în Moldova [4]. Despot nu-l îngădui însă multă vreme, și, pentru a dovedì Sultanului câtă

---

[1] Cf. **Iorga**, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide*, **1906**, Prefața. Cf. Picot, *Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI-e siècle*, Paris, 1895.

[2] **Hurmuzaki**, II, p, 407; dar cf. p. 425.

[3] *Ibid.*, pp. 445-6.

[4] *Ibid.*

credinţă-i poartă, expediè la Constantinopol pe bietul Wolfgang cu cărţile lui cirilice, pe care rămase să le cetească acuma Turcii [1].

Ceia ce propusese Ungnad prin Wolfgang şi răspinsese Despot, spuind că astfel de cărţi privesc pe meşterii de tipar şi pe vânzătorii de lucruri tipărite, se îndeplinise însă, fără ca Schreiber să fi ştiut sau să se fi făcut a ştì, de către Saşii Braşovului supt judele lor Ioan Benkner, — «Hanăş Bengner» în graiul Românilor de o parte şi de alta a munţilor.

CAP. III.

Tipăriturile româneşti ale lui Coresì şi Biserica reformată a Românilor de peste munţi.

La 1558 Mircea Ciobanul îşi taie Vlădicii şi boierii; peste câtevà luni, cum ştim, judele Hanăş sileşte pe preoţii din Şchei, Toma, care se călugărì apoi, spre pocăinţă, la mănăstirea munteană a Râncăciovului, şi Dobre, nepotul de soră al celui d'intâiu [2], să recomande Catehismul luteran credincioşilor din enoria lor. În acelaşi an, Despot apare întâiaşi dată la Braşov şi-şi tipăreşte acolo genealogia care-l coborà din zei [3]. În toamna anului 1560 «Vlădica rumânesc» al Ardealului venià în acest Braşov, unde nu se temeà de eresie, ci, din potrivă, aveà bucurie pentru introducerea ei între Românii Şcheiului [4].

Acest episcop trebuià să fie un Vlădică trecut la calvinism. La 10 April 1562, un act al lui Ioan Sigismund po-

[1] Legrand, *l. c.*, p. 261 şi nota 1; Hurmuzaki, XI, p. 876; II [1], pp. 418, 447-8, no. ccccx; p. 451 şi urm., p. 459 şi urm., 468 şi urm.

[2] Stinghe, *Ist. bisearicei Şcheilor*, pp. 2-3.

[3] Hurmuzaki, XI, p. 798; Legrand, p. 59 şi urm.

[4] Hurmuzaki, XI, p. 803.

menește pe vechiul episcop Sava, care fusese înlocuit, după stăruințele lui Melchior Balassa, cu Gheorghe de Ocna (Wizaknay) și căruia, la data de mai sus, i se dă înapoi «episcopatul românesc al bisericii din Gioagiul-de-jos» [1]. Știm acum că Sava și-a avut casa în Lancrâm lângă Sas-Sebeș și că el a plecat din Ardeal, pentru pricini binecuvântate: «părăsirea profesiei evangelice și a învățăturii creștine» [2].

Autoritatea acestor Vlădici se întindeà mai mult asupra părților de Apus ale Ardealului și asupra Banatului, unde se pare că încă de pe atunci li se dăduse o protopopie de Inidora și una de Caransebeș [3]. În Inidora, de alminterea, ca și în Seghești din părțile Crișurilor, lângă Beiuș,— unde un «arhidiacon», adecă tot un protopop-Vlădică de aceștia, Dan, e pomenit, la 1503, ca și urmașii săi, Ioan (1538) și Petru (1554), în întăriri de privilegii, ale episcopului latin de Oradea-Mare [4] —, așezământul protopopilor erà mai vechiu decât reforma.

La Inidora chiar, încă dela începutul veacului al XVI-lea, la 1506 și 1526, domnii din castel numiau «protopop al bisericii Românilor, clădită în orașul Inidorii»,—și anume pe la 1458 încă —, «protopop între preoții Românilor din Ținutul Inidorii», pe Petru de «Zoczath», învoindu-ĭ locuința în casa protopopiei și veniturile obișnuite [5]. La 1582, castelanul dă protopopia «de rit grecesc» lui Moise Peștișel, care aveà datoria de a «cârmuì, a cercetà, a învățà și a mustrà» pe preoții români de supt stăpânirea cetății [6]. Bisericile calvinești din acest unghiu ardelean și bănățean se păstrară bine până destul de târziu: între traducătorii «Paliei», Vechiului

---

[1] *Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., p. 22, no. IV.

[2] Bunea, *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria*, 1904, pp. 303-4.

[3] *Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., *passim*.

[4] Bunyitay, *Nagy-Varád egyháztörtélme*, I, p. 349; românește in I. Ardeleanu, *Istoria diecesei române greco-catolice a Oradei-Mari*, II, Blaj, 1888, pp. 8-9; cf. *Studii și doc.*, XIII, pp. 175-6.

[5] *Inscripții și însemnări ardelene și maramureșene*, I (*Studii și doc.*, XII), pp. 278-9.

[6] *Ibid.*, pp. 279-80, no. V.

Testament, din 1582, se întâlnesc predicatorul, «propoveduitorul» din Caransebeş, Ştefan Herce, şi dascălul de şcoală, «de dăscălie»,— îşi spune însuşi —, din acelaşi oraş al Sebeşului, Efrem Zăcan, pe lângă predicatorul din Lugoj, Moise Peştişel şi protopopul din Inidoara — şi pentru Haţeg —, Achirie. Afară de acesta din urmă poate, tălmăcitorii Bibliei arată să fi fost dintre nemeşii de prin aceste părţi ale vechilor «judeţe» româneşti de ostaşi-nobili, al căror neam s'a păstrat şi până astăzi: de aceia, după obiceiul unguresc, numele de botez li e pus *după* acel de familie [1]. Caransebeşul erà un însemnat centru românesc, şi de aici pornì în 1545, pentru a încercà să cucerească principatul muntean, Basarab-Vodă, Laiotă cel nou [2]; şi Radu-Vodă Ilieş sosì împotriva lui Mircea Ciobanul, în 1552, pe aceiaşi cale [3].

La 1560 încă, la 3 Maiu, după toate aceste pregătiri, Coresi, «diiaconul Coresi ot Târgovişte», şi un ucenic al său, diacul Tudor, începeau, «cu zisa jupânului Haneşŭ Beagnerŭ», a «Măriei Sale» Benkner, pe atunci jude al Braşovului, după un vechiu manuscript husit, aflat fără îndoială în Ardeal, şi nu după vre unul adus din Ţara-Românească, tipărirea unei *Evanghelii* româneşti. Manuscriptul a fost reprodus fără nicio schimbare, păstrându-se notele şi tipicurile slavone ce se aflau în el. Coresi declară că dă lucrarea sa «popilor rumâneşti să înţeleagă, să înveaţe Rumânii cine-s creştini», rugând însă pe «toţi sfenţii părinţi, oare Vlădici, oare episcopi, oare popi», cari o vor vedeà, să n'o arunce fără cercetare, căci şi Apostolul Pavel mărturiseşte că e mai bine a se cetì cuvântul lui Dumnezeu pe înţeles decât altfel. O «jelanie» ce a avut cu judele braşovean l-a îndemnat să dea Evanghelia pe înţeles.

---

1 V. şi Bianu-Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, p. 95.
2 Hurmuzaki, XI, p. 859, nota 1.
3 *Ibid.*, p. 863, nota 2.

Cum se vede, această carte, care aveà litere şi podoabe imitate după ale Evangheliei lui Neagoe-Vodă, erà menită Românilor din Ardeal şi Ungaria, cari ajunseseră a fi adevăraţi «creştini» după cererile luteranismului, şi «popilor» lor, cari nu mai aveau asupră-li «Vlădici» de moda veche, ci numai «episcopi» aleşi, după rânduiala cea nouă. Tipăritorul se gândià şi la putinţa pătrunderii operei sale în părţile rămase ortodoxe, dar nu o pregătise pentru acestea.

Pentru a îmbunà pe Domnul muntean sau, mai bine, pe energica lui mamă şi epitroapă, Chiajna, fiica lui Petru Rareş, mai mult decât pentru a dà o Evanghelie înţeleasă Slavilor din Balcani, Benkner poruncì lui Coresi să lucreze încă în 1562, din Mart până în Octombre, o Evanghelie slavonească, în paginile căreia se întâlneşte stema Ţerii-Româneşti. E o reproducere, puţin izbutită, a frumoasei Evanghelii pe care alt meşter, mai mare, cu mijloace mai bogate, o dăduse pentru Vodă Neagoe, Basarabul cel evlavios şi darnic, la 1512.

Apoi tiparnicul lui «jupânul Haneş» lucră mai departe la răspândirea Noului Testament în româneşte, dând a doua carte de Scriptură în această limbă, *Apostolul*, pentru publicarea căruia s'a propus acum în urmă [1] data de 1563 — în singurul exemplar păstrat lipseşte foaia de titlu.

Coresi scrie însuşi că «mulţi preuţi» primiră ediţiile sale româneşti, ba încă-i cerură să adauge la ele şi un «Tâlc al Evangheliei, cum să poată şi ei propovedui şi a spune oamenilor învăţătură după cetitul Evangheliei». Deci se alese o Evanghelie cu lămuriri, redactată de curând în ungureşte, pentru calvini, şi prefăcută într'o formă care vădeşte une ori preà mult acest original, aşa de deosebit de spiritul limbii noastre, în româneşte, de un necunoscut. Cartea se tipărì, pe la 1564, cu «chelcîugul şi banii» unui

[1] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, p. 49.

nobil ungur, Nicolae Forró, care erà cuprins de râvna de a mântuì de vechile eresuri tradiţionale şi pe ţeranii români din părţile ardelene şi ungureşti. «Popii, patriarşii, vlădicii, episcopii şi tot fealiulŭ de preoţi» ai legii vechi erau trataţi cu cea mai mare asprime, care loveşte de o potrivă pe catolici şi pe ortodocşi, pe «papistaşi» şi pe «patriercaşi», adăugindu-se şi critice care sànt în cea mai strânsă legătură cu viaţa poporului românesc dela sate, şi numai cu aceasta. Astfel, închinarea la sfinţii e răspinsă ca un rău obiceiu eretic, însemnându-se ca singură datorie închinarea către Mântuitorul însuşi, «că sfinţii morţi nu audú rugăciunea noastră», spune crud scriitorul calvin. Pravila Sf. Părinţi e scoasă din cinste, rostul mare al clericilor pe lângă Domni e osândit, arătându-se că ei n'au de ce să steà cu Vodă la masă, primejduindu-şi sufletul în vălmăşagul lumii; se constată decăderea mănăstirilor, din care a plecat «dăscălia» de pe vremuri; de pomeni pentru morţi şi de rugăciuni pentru dânşii, de farmecele şi descântecele «muierilor» deprinse la astfel de «drăcii», de petrecerile, beţiile şi certele de Duminecă nu vreà să ştie acest apărător al legii creştine curate, aceiaşi pretutindeni şi având în Hristos singurul ei izvor.

La această lucrare se adause o alta, care în chip firesc n'are nicio legătură cu cea d'intàiu, o carte de rugăciune sau Molitvenic, nu din rândul cărţilor tălmăcite încă în veacul al XV-lea, supt înrâurirea curentului husit[1], ci o traducere nouă, făcută ca «să înţeleagă şi popa ce zice însuşu şi oameni ce ascultă». În cărticică se dădeau Tatăl Nostru, Crezul, rugăciuni pentru cuminecătură, pentru botez, pentru nuntă, pentru înmormântare, molitve pentru însănătoşarea bolnavilor, psalmi şi «cântece deîn Evanghelie», şi chiar tipicul liturghiei, al vecerniei şi al «slujbei de demâneaţă». Până acum nu s'a găsit un exemplar

[1] Cf. Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, pp. 51-2; Hodoş, în *Prinos Sturdza*, p. 235 şi urm.; *Ist. lit. rel.*, p. 74 şi urm.

complet din această lucrare revoluționară, care, cu ajutorul Guvernului calvinesc al Ardealului, a cărui causă o servià, a trebuit să aibă o largă răspândire. Tălmăcitorul avuse grija să arăte că izvorul cântecelor și rugăciunilor sale se află în Scriptură, afară de cele «cu înțeles» pentru cununie, — în care se zice, în loc de: «cutare», după ungurește: «imerec» —, iar «vecernia și slujba de demâneață aveți ca și mainte» [1].

CAP. IV.

Urmarea dezvoltării Bisericii reformate a Românilor de peste munți.

Încă din anul 1565 se află la Brașov un «propovăduitoriu» ca acela din Lugoj, care aveà grija întoarcerii Românilor dela «rătăcirile» lor. Peste un an, în Decembre 1566, erà «episcop și superintendent al bisericilor românești», episcop calvinesc, numit și ocrotit de Cârmuire, Gheorghie din Sàngiordzul Bistriței, fostul episcop ortodox de Vad, care va fi stat chiar în acest mare sat locuit de Români. El se plânsese «Craiului» că mulți preoți nu-i dau ascultare, nevenind la soboarele anuale, pe care le cereà doctrina cea nouă și, mai ales, — ceia ce erà cu deosebire dureros pentru el —, nu-i dau obișnuita dajde pe care din vechiu «popii» românești o răspundeau către Vlădică. Dieta ardelenească adunată la Sibiiu hotărî ca învățătura cea bună să fie introdusă și cu sila în bisericile românești, ca aceia ce nu se învoiseră cu dânsa să vie la Vlădica Gheorghie pentru a fi lămuriți de către învățătura și înțelepciunea lui, amenințând pe cei cari n'ar voì să știe de superintendent, că-i va scoate din rosturile lor duhov-

[1] *Prinos Sturdza*, p. 253.

niceşti [1]. La 2 Octombre 1567, Gheorghie, încă tot aşà de puţin mulţămit, căpătă scrisori de poruncă ale lui Ioan Sigismund către preoţii români din stăpânirile sale [2]. El izbutì data acesta, şi un sobor ţinut de dânsul la Tiuş, lângă Alba-Iulia, strânse laolaltă destul de mulţi preoţi îngroziţi, cari primiră a slujì româneşte şi iscăliră o hotărâre redactată în limba poporului [3]. Eparhia fù împărţită în protopopìi româneşti care corespundeau împărţirilor politice ale ţerii: domeniilor orăşeneşti şi varmeghiilor; printr'o măsură luată în dieta dela 1569, se prevăzù şi venitul pe care orice familie «creştină» trebuie să-l deà «păstorului»: o ferdelă de grâu pentru hrana părintelui [4]. Cu această bucurie în suflet se stânse cel d'intâiu episcop calvin sau, cum obişnuiau a-şi zice ei, cel d'intâiu «episcop al Românilor în Ardeal» [5].

Îi urmă, în cursul anului 1569, «piscupul» românesc Pavel din Turdaş, nu departe de Orăştie, pe care Cârmuirea-l recomandà tuturora, la 8 Februar [6]; îl găsim în anul următor în satul Lancrăm, lângă Sas-Sebeş [7], unde căpătă, la 1570, casa fostului Vlădică Sava [8], pe care o părăsì însă în mânile Saşilor din Sebeş la 1574 [9]. Cum se vede, aceşti episcopi-superintendenţi n'aveau o reşedinţă statornică, aceiaşi pentru un şir întreg, ci sarcina de a strânge soboarele se dădeà pe rând aceluia dintre «păstorii» de sate care aveà mai multă învăţătură şi dovediă o mai sigură credinţă faţă de legea curată.

La 16 Octombre din anul numirii sale, Pavel Tordásy

---

1 Hurmuzaki, II 5, pp. 601-2.
2 *Ştefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., pp. 23-5.
3 Ianuar 1568; *ibid.*, p. 25.
4 Hurmuzaki, II 5, p. 660; cf. pp. 656-7, 631-3, no. CCCXIX.
5 Bianu-Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, p. 95; titulatură din 1582.
6 *Ştefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., p. 26, no. X.
7 *Ibid.*, p. 29, no. XII.
8 Bunea, *Ierarchia*, pp. 303-4.
9 *Ibid.*, pp. 304-5.

sau Turdășeanul, care-și zice «episcop pentru *limba* românească», își ținea și el, la Aiud, soborul. În acesta s'a discutat, îndrumându-se astfel tot mai mult Biserica românească spre calvinismul deplin, chestia liturghiei. Se hotărâ ca din liturghie să se păstreze numai ce e «după cuvântul lui Dumnezeu» și privește «numele, cinstirea și lauda lui Dumnezeu». Rugăciunile către «răposații sfinți sau alți morți» se desființează. Preoții cari nu sânt în stare a lămurì, măcar odată pe săptămână, înaintea credincioșilor, credința creștinească, vor fi înlăturați, ca și preoții «sârbi» cari nu pot slujì românește. Poporenii cari nu vor venì la biserică să primească învățătură, nu vor aveà parte de cuminecătură în ceasul morții. Preoții vrednici în chemarea lor duhovnicească se pot însurà a doua oară după moartea celei d'intâiu soții. Cârmuirea va pedepsì pe cei ce nu se vor ținea de aceste hotărâri [1].

La 9 Decembre 1570, «popa Pavel din Turdaș, episcopul românesc» chemà preoțimea sa la un al treilea sinod de unire cu calvinismul, în Cluj. Data aceasta, erà să se combată propaganda unor «prooroci falsi» și să se lămurească cele ce trebuie crezute și făcute cu privire la cuminecătură. Preoții, cari erau îndatoriți să vie neapărat supt pedeapsă de confiscare a vitelor, de izgonire și de închisoare, vor trebuì să aducă și bani pentru două cărți nouă: una, Liturghia, pe preț de 32 de dinari,— o carte pierdută, căci nu e vorba de o ediție deosebită a *Molitvenicului* —, iar cealaltă, *Psaltirea* din 1570, pentru care se cereà un florin [2].

Psaltirea lui Coresi, cea d'intâiu Psaltire tipărită în românește, a fost pusă în lucru la 6 Februar din acest an 1570 și s'a mântuit cu o răpeziciune neobișnuită până atunci,— după cât se pare după stăruința episcopului celui nou,—la 27 Maiu. E reproducerea unui vechiu manuscript husit, pe care Coresi nu l-a înțeles totdeauna, necum să-și

[1] *Ibid.*; *Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., pp. 28-9.
[2] *Ibid.*, pp. 29-30.

îngăduie a-l schimbà. Tipăritura, cu slove mari şi rânduri puţine, se înfăţişează destul de frumos. Acum nu se mai pomeneşte la sfârşit niciun nume de sprijinitor, sas ori ungur, ceia ce arată că Psaltirea din Braşov erà o publicaţie oficială a noii Biserici româneşti orânduite de Cârmuire.

Calvinului Ioan-Sigismund, care, după o viaţă şubredă, se stânse încet, tânăr încă, îi urmă în stăpânirea Ardealului un om real şi practic, înţelegător al împrejurărilor, Ştefan Báthory. Cu toate că dieta din Novembre 1571 hotărià ca «episcopii şi popii româneşti să se ţie de datoria ce a fost supt principele răposat[1]», noua Biserică «de limbă românească» a calvinilor nu mai află un sprijinitor în Ştefan, acest om socotit, care înţelegeà că Ardealul trebuià să aibă alte griji decât aceia a «reformării» legii «Valahilor». El nu aşteptă, pentru îngăduirea legii vechi a acestora, moartea lui «popa Pavel piscupul». Pavel Tordaşi se află, în adevăr, încă la 7 August 1574 în Sas-Sebeş, unde iscălià renunţarea sa la stăpânirea casei din Lancrăm, iscălind «Turdaşi Palu popu, episcopu' Rumăniloru»[2], şi el se stânse numai prin 1577, — căci, la 21 April din acest an, dieta din Turda îngăduià Românilor cari «au părăsit legea grecească şi ascultă cuvântul lui Dumnezeu», să-şi aleagă alt superitendent», în locul acelui «care a murit»[3].

La această dată, încă de mult Craiul dăduse Românilor din Ţinutul său un Vlădică aşà cum îl voiau ei, după datina cea bătrână. La 5 Octombre 1571 erà întărit astfel, dar fără vre-o hirotonisire în Ţara-Românească sau în Moldova, «călugărul Eftimie», deosebit, spune actul principelui celui nou, «prin învăţătură, ştiinţă, purtări cinstite şi viaţă cuvioasă»[4]. E adevărat că tot acolo se vorbeşte şi de «predicarea adevărului evanghelic», de «bisericile ro-

[1] Cipariu, *Archivu*, p. 301.
[2] Bunea, *Ierarchia*, pp. 304-5.
[3] Cipariu, *Archivu*, p. 301.
[4] *Ştefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., pp. 30-1.

mânești», de «cuvântul lui Dumnezeu curat și potrivit cu adevărul», — terminologie calvinească,— dar episcopatul lui Pavel nu e pomenit în acest document, și Eftimie e, de bună seamă, același care fusese egumen la Neamț și scrisese acolo povestea câtorva ani din Domnia lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu. Numai după ce avù hârtie dela «Craiu», Eftimie merse la Ipec, unde-l sfinți Patriarhul Macarie; la 3 August 1572 Ștefan Báthory făceà cunoscut și acest lucru tuturor cârmuitorilor din țara sa [1].

În Eftimie, episcop de Roman, care se întâmpină după Gheorghie cel ars, din patimă de avuție, din porunca lui Ioan-Vodă cel Cumplit, s'ar putea vedeà, nu Eftimie care se aflà în Scaunul Rădăuților și la 1561, ci acestălalt, cărturarul, scriitorul de cronici, a cărui episcopie peste munți ar fi fost întreruptă prin această chemare înapoi în Moldova sa [2]. În adevăr, socotelile Brașovului însemnă la 27 Februarie 1574 sosirea acolo a «Vlădicăi, cu un sol moldovenesc, pentru ca să caterisească un Vlădică în Moldova» [3]: Ioan-Vodă n'aveà la îndămână pe Isaia de Rădăuți, plecat în solie, nici pe Mitropolitul Teofan, fugit de răul lui, iar cu Țara-Românească stăteà în legături rele: de aceia chemă el pe episcopul românesc din Ardeal.

Și aceasta dovedește că Eftimie nu erà calvin, ci, cu toata forma numirii sale, se păstrà în vechea tradiție ortodoxă. După căderea lui Ioan-Vodă se puteà prea bine ca Eftimie să se fi întors înapoi în diecesa lui ardeleană, pe care nici n'o va fi părăsit în chip canonic. În Septembre 1572 încă locțiitorul și viitorul urmaș al lui Ștefan Báthory, ales ca rege în Polonia și plecat într'acolo, fratele său Cristofor întăria pe «popa Eftimie, episcopul Românilor din toată țara Ardealului» [4], hotărând în același timp ca dregătorii săi din partea de Miazăzi să nu mai învoiască despărțenii

[1] *Ibid.*, p. 31.
[2] Cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 209-13.
[3] Hurmuzaki, XI, p. 811.
[4] *Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., p. 32, no. XV.

în schimb pentru plata de şese zloţi. La 6 Iunie 1574 însă Cancelaria lui Ştefan Báthory liberà diploma pentru numirea unui nou Vlădică, în locul lui Eftimie, «plecat de bună voie» *(spontaneum discessum)*, — ştim noi acuma când şi unde şi pentru ce scop —, a lui «popa Cristofor», şi el un om învăţat, de bună seamă ucenic al lui Eftimie [1]. Data aceasta, se spune lămurit că episcopul va aveà în seama lui pe preoţii rămaşi în credinţa cea veche, pe «preoţii români din Ardeal cari mărturisesc legea romană [*romanam;* ceteşte: românească] sau grecească, deci nu şi legea cea nouă, «creştinească», evangelică.

La 1573, toamna [2], Eftimie venise la Braşov, şi îndată se înfăţişează acolo,— cu teascurile şi slovele şi cei patru, apoi cinci, ucenici ai săi, — diaconul Coresi, gata să se apuce iarăşi de tipărituri [3]. Dar, în acest an şi cei următori, până la 1577, Coresi nu dă decât cărţi slavone [4], care poartă pe ele stema munteană şi pomenesc numele lui Alexandru-Vodă şi al tânărului Voevod Mihnea. Dela 1577 înainte, el nu se mai ţine nici de acest sprijin, ci tipăreşte pe socoteala sa cărţi asemenea cu unele manuscripte din veacurile al XV-lea şi al XVI-lea, care dau alături textul slavon şi traducerea românească [5]. «*Psaltirea* cu otveat», apare astfel în 1576-7 (7085 dela Facerea Lumii), îndreptându-se de o potrivă către preoţi pentru slujbă, şi către toţi acei cari ar fi avut dorinţa de a cetì Cuvântul dumnezeiesc în limba lor. Erà o întreprindere de negoţ, care izbutì; în curând şi o a doua *Evanghelie* slavo-românească se tipărì în Ardeal [6]. Căci şi alţii răsăriseră pentru a câştigà, în acelaşi timp, cu

1 *Ibid.*, pp. 32-3, no. XVI.
2 Hurmuzaki, XI, p. 810.
3 *Ibid.*
4 V. mai sus, p. 143.
5 V. şi *Câtevà documente de cea mai veche limbă românească*, în *An. Ac. Rom.*, XXVIII, p. 2 şi urm.
6 Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, pp. 80-1; *Ist. lit. rel.*, p. 87 şi urm

ediții slavone,—ca Ungurul Lorinț diacul, ucenic al lui Coresi, editorul acestei cărți slavo-românești și al Evangheliei din Bălgrad [1], care cerù și căpătă dela prințul Ardealului un privilegiu de treizeci de ani, cu care se și laudă. Acesta lucrà afară de orice legături cu Țara-Românească, și el nu vreà să știe decât de «puterea Marelui Voevod Batăr Criștov», care aveà înțelegere și cruțare pentru vechea lege românească și cărțile ei sârbești; doar într'un frontispiciu de s'a mai păstrat un corb mărunt, care amintește tipăriturile pentru Domnii munteni.

CAP. V.

Mitropolia ardeleană și tipăriturile românești din vremea ei.

Încă din Decembre 1578, când se întorceà sfințit de mânile lui Serafim, Mitropolitul muntean [2], erà un Vlădică ortodox al Românilor ardeleni, care, vrând să arăte că e mai mare decât ceilalți episcopi, aplecați către calvinism sau îngăduitori față de legea reformată, se intitulà «prea-sfințitul Mitropolit chir Ghenadie al Ardealului», [3] și căruia i se ziceà de Sașii Brașovului și de Românii din Șchei «luminatulŭ Mitropolitulŭ marele Ghenadie, deîn totŭ Ținutulŭ Ardealului și alŭ Orăziei», deci al comitetelor exterioare [4], ori chiar «marele, de Dumnezeu luminatŭ arhiepiscopul Ghenadie ce iaste spre totŭ despusulŭ Măriei Lui Batărŭ Criștovŭ cu mila lui Dumnezeu cărmitoriŭ legiei creștinească» [5].

Se pare că acest cleric, pornit din vre-o mănăstire veche, ca aceia a Prislopului, stăteà la Sas-Sebeș, în preajma Tur-

---

[1] Bianu și Hodoș, p. 75.

[2] Hurmuzaki, XI, p. 819.

[3] Epilogul Sbornicului slavon din 1581; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 82.

[4] Prefața la *Cazania* din 1580; Bianu și Hodoș, *o. c.*, p. 91.

[5] *Ibid.*, p. 88.

daşului care, după ce fusese locul de reşedinţă al episcopiei lui Pavel, adăpostià acum pe un alt preot calvin cu pretenţii episcopale, pe Mihai, «ales piscopulŭ Românilor în Ardeal»[1] şi, deci, în apropierea Lancrâmului, unde se întâmpinase, pe la 1570, cel d'intâiu Tordaşi.

Ghenadie aveà cea mai mare parte din Ardeal şi din comitatele exterioare, dar părţile Clujului şi Turdei, Crasna, Doboca şi Solnoacele nu erau ale lui, ci ale unui alt urmaş al lui Eftimie, — pe lângă Cristofor —, ale lui Spiridon[2]. Ghenadie, Vlădica de spre Ţara-Românească, erà însă urmaşul acelui Cristofor, şi el aveà astfel ca vecin pe Spiridon, Vlădica de spre Moldova.

Ghenadie chemă la dânsul pe Coresi, în 1581, şi-i dădù să lucreze un *Sbornic* slavonesc al sărbătorilor, reeditat după al Sârbului Bojidar, din Veneţia, dela începutul veacului; erà menit să combată «marea stricăciune şi cădere a sfintelor biserici», pornită dela «limbile străine,— prin aceia că preoţimea căpătà iarăşi cărţile sârbeşti pentru a-şi face slujba la zilele mari. Pentru a se arătà şi mai bine ortodoxia desăvârşită a publicaţiei, se pomeniau la sfârşit cei patru patriarhi ai Răsăritului[3].

Pe atunci Luca Hirschel ajunsese jude braşovean. «Hrăjălă Lucaciu» erà o cunoştinţă şi un prieten al lui Mihnea-Vodă şi al multor boieri[4]. El aveà şi legături cu învăţatul şi harnicul Mitropolit muntean Serafim. Gândindu-se la ocrotirea tiparului românesc de către înaintaşul său Ioan Benkner, şi mai ales la câştigul căpătat de acesta de pe urma acelor cărţi pe înţeles, Hirscher îşi făcù planul de a dà, în locul vechii Evanghelii cu învăţătură, pe care o răspingeau toţi ortodocşii, una nouă, care să nu atingă câtuşi de puţin pe credincioşii legii vechi. Cerù manuscriptul

---

1 Prefaţa dela *Palia* din 1582; *ibid.*, p. 95.

2 Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 57-8, nota 76-8.

3 Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, pp. 83-5.

4 Bogdan, *Relaţiile*, pp. 287, 299.

slavon dela însuşi Mitropolitul Serafim, pe care e silit a-numì «Arhimitropolit», pentru a nu jignì pe «Mitropolitul» Ghenadie, din ţara sa. Căpătându-l, îl dădù popilor din Braşov să-l «scoată» în româneşte, şi acest lucru greu se făcù într'un chip deosebit de mulţămitor de acela din doi care învăţase la Ipec carte sârbească, Mihail fiul lui Dobre[1]. Coresi, adus din nou în Braşov, începù să lucreze la 14 Decembre 1580 şi mântuì la 28 Iunie 1581, dând Bisericii ortodoxe a Românilor şi limbii româneşti unul din cele mai însemnate monumente ale lor. Peste câtevà luni, editorul sas se lăudà că lucrarea, — deşi cuprindeà Tatăl Nostru şi Crezul, ca şi cele zece Porunci, după Catehismul luteran—, e foarte cerută pretutindeni unde trăiesc Români[2], cu toate că Prefaţa pomeneşte numai pe stăpânitorul Ardealului şi pe al Ţerii-Româneşti. Pe Ghenadie îl vedem trecând în Ţara-Românească şi în Novembre 1582[3].

Doi ucenici ai lui Coresi, diaconul Şerban şi diacul Marien, luară în lucru, peste câtevà luni numai, la 14 Novembre 1581, isprăvind în Iunie 1582, la Orăştie, oraş vecin cu Turdaşul Vlădicăi calvinesc,— o traducere a *Paliei*, a Vechiului Testament, făcută bine, după originale slavone, greceşti şi ebraice, de predicatorii din Caransebeş şi Lugoj, de dascălul de carte din Caransebeş şi de protopopul Inidorii, — pe cari trebuie să ni-i închipuim deci ca oameni foarte învăţaţi pentru vremea lor. Un urmaş al lui Nicolae Forró, puternicul Francisc Geszty, care jucă peste puţin în Moldova rolul de supraveghetor,— pentru principele său, care erà atunci Sigismund, fiul lui Cristofor Báthory,—al lui Aron-Vodă, luă asupră-şi cheltuiala tiparului. Cartea nu cuprinde decât cele d'intâiu două cărţi ale Bibliei ebraice, Facerea («Bitia») şi Exodul («Ishodul»). Dar celelalte părţi erau gătite de tipar şi ele: un manuscript de lângă Oradea-Mare cuprinde

[1] Prefaţa.
[2] Hurmuzaki, XI, p. 656.
[3] *Ibid.*, p. 824.

Leviticul, Numerele, Cartea Regilor şi ceva din prooroci; iar două foi din Levitic se află în păstrarea Bibliotecii din Belgrad [1]. Se anunţau şi alte lucrări româneşti, dar tiparul ardelean nu mai dădù de acum înainte decât doar cărţi slavone a căror vânzare erà sigură [2].

Întreaga mişcare de tipărire a cărţilor sfinte şi a unor cărţi de biserică în româneşte, care îmbogăţise şi răspândise aşà de mult literatura noastră începătoare, n'a produs altă urmare religioasă decât trecerea la calvinism a «varmeghiei» Inidorii şi a oraşelor bănăţene de supt stăpânirea Báthoreştilor, Lugojul şi Caransebeşul. Ceilalţi Români din Ardeal şi părţile ungureşti rămaseră credincioşi ai legii celei vechi. Când Eftimie, care aveà, după întoarcerea sa din Moldova, pe temeiul unei orânduiri «crăieşti» ce s'a pierdut, Ţinuturile Turzii, Clujului,— deci ale Nord-Vestului ardelenesc —, precum şi cele ungureşti ale Dobocei şi Solnocului d'innăuntru, în «comitatele exterioare», — murì, i se dădù, pe la 1579 [3], ca urmaş, de către Cârmuire, Vlădica Spiridon. La 1585 principele Sigismund recunoşteà pe acesta şi-i încredinţà încă Solnocul-de-mijloc, Crasna şi Maramurăşul, ca unui superintendent calvinesc [4]. Dar «arhimitropolit», ocrotit de-a dreptul de un Guvern, pe care din ce în ce mai mult Iezuiţii tânărului principe îl conduceau în sens anti-calvin, rămase Ghenadie.

Locul acestuia fù luat în 1585 de egumenul Prislopului, Ioan [5],— numit la 20 Mart, întors dela hirotonie în August — din care Mihai Viteazul erà să facă, înainte chiar de cucerirea Ardealului, un adevărat Mitropolit, stând în Capitala ţerii.

---

[1] Mangra, *Cercetări literare-istorice*, Bucureşti, Carol Göbl, 1896, pp. 13-4; Hasdeu, *Cuv. den bătrâni*, I, p. 6 şi urm.

[2] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, pp. 99-100; *Ist. lit. rel.*, p. 95.

[3] V. şi Cipariu, *Archivu*, p. 302.

[4] Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 57-8, nota 1; cf. pp. 73-5 nota; *Ierarchia*, pp. 46-8.

[5] Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 60-1, nota; Hurmuzaki, XI, p. 830.

PARTEA a II-a.

LUPTA BISERICII MOLDOVENEȘTI

cu

«RECUCERIREA» CATOLICĂ.

CAP. I.

Petru-Vodă Şchiopul şi episcopii din vremea sa.

În Ţara-Românească şi în Moldova, mişcarea luterană şi cea calvină nu pătrunseră nici în cea mai slabă măsură. Dar în spre aceste ţeri se îndreptă în curând avântul catolicismului, care, trezindu-se din cea d'intâiu toropeală a sa, îşi statornicise dogma la Conciliul din Trident şi, prin misionari energici ca un Solikowski în Polonia, un Possevinus în Moscovia, căută să cucerească în Răsărit ţeri cu care să se despăgubească pentru pierderile suferite în Apus.

Petru Şchiopul, care venise ca un Domn de împăciuire după zilele crunte ale «cumplitului» Ioan-Vodă, scoase în 1578 pe Anastasie, Mitropolitul acelor zile de prigonire pentru biserici, care Anastasie se compromisese din nou rămâind pe lângă usurpatorul Ioan Potcoavă, şi puse în locu-i pe Teofan, întors din adăpostul lui ardelean [1]. La Roman, după plecarea din Moldova a lui Eftimie Ardeleanul, care nu va fi aşteptat să deă ochii cu Domnul trimes de Turci, păstorià Evstatie, care se întâmpină dela 1577 înainte [2], la 1584 urmându-i Agafton. La Rădăuţi, după trecătorul Dimitrie, numit de Despot şi fugar înaintea lui Alexandru Lăpuşneanu întors [3], şi după Isaia, care nu putù să rămâie multă vreme şi e arătat ca fost episcop încă dela 1580-1,— diplomatul în rasă al lui Ioan-Vodă se făcuse

---

[1] Ureche, p. 232; *Arch. ist.*, I [2], p. 27, no. 296.

[2] Melchisedec, *Chron. Rom.*, I, pp. 213-6.

[3] Hurmuzaki, XI, p. 72, no. CIX.

acum un schivnic fără legături cu lumea [1]—, fusese pus un fecior de boier. Erà dintre neamurile cele mari ale ţerii şi, pe lângă aceasta, avuse de mamă pe o rudă a Doamnei Ruxanda. E Gheorghie Movilă, ai cărui fraţi, Ieremia şi Simion, aveau rosturi însemnate până să capete chiar coroana ţerii [2].

Lângă Teofan stăteau astfel doi clerici fără învăţătură mai înaltă, deşì Gheorghie Movilă învăţase la Pobrata, mănăstire nouă, de cărturari [3]. Bătrânul Mitropolit însuşi nu rămase multă vreme în Scaunul său arhipăstoresc. Petru-Vodă fù înlocuit la 1579 de Iancul Sasul, fiul lui Petru Rareş cu o luterană din Braşov, şi acest nou stăpânitor nu se putù înţelege cu Vlădicii şi nici cu boierii noştri. Gheorghie Movilă zidise o mănăstire nouă, a Suceviţei, şi, supt cuvânt că merg să sfinţească acest lăcaş de închinare, aşezat sus, în Bucovina de astăzi, Teofan, împreună cu episcopul de Rădăuţi şi cu toată rudenia acestuia, fraţii Movileşti, cumnatul lor, Balica, şi părtenitorii neamului, trecù în Polonia (1581). Într'un act din anul următor, Teofan e pomenit ca «fost Mitropolit»[1] şi, fireşte, «fost episcop» e şi Gheorghie Movilă [4].

Pe urma acestei pribegìi, în fruntea căreia stăteau măcar doi din cei trei episcopi, se prăbuşì Scaunul de Domnie al celui de-al doilea eretic care izbutise a căpătà stăpânirea Moldovei. Astfel scăpă ţara de ruşinea Cârmuirii printr'un «Sas, de lege luteran», care «creştinătatea cea dreaptă n'o iubià», ci se va fi lăcomit şi el, culegătorul de dijmă din vite şi ucigaşul de boieri, la averea Bisericii ca şi Despot ori Ioan-Vodă cel Cumplit [5]. Teofan se întoarse în ţară în acelaşi

[1] Melchisedec, *o, c..* pp, 210-2.

[2] Wickenhauser, *Radautz,* pp. 16-7.

[3] *Candela,* IV, 1885, p. 147.

[4] Hurmuzaki, XI, p, 2, unde se arată celelalte izvoare. V., în deosebi, Kozak, în *Archiv für slavische Philologie,* XIV şi observaţiile păr. D. Dan, în *Candela* pe 1907, n-r jubilar,— şi în ediţie separată.

[5] *Ibid.*

[6] Ureche, p. 234.

timp cu Gheorghe de Rădăuţi; la 11 Septembre 1582 el se află lângă Domn în tabăra dela Ţuţora [1]; actul din Octombre 1583, în care fostul Mitropolit Anastasie e în fruntea clerului moldovenesc, dànd lui Petru-Vodă binecuvântarea trebuitoare pentru ca egumenul Mihail de Moldoviţa şi urmaşii lui să-l pomenească,— trebuie să fie rău datat [2]. Şi la 8 April 1585, Anastasie se află ca «fost Mitropolit», pe când Teofan stăteà în Scaun la 10 Ianuar şi 28 Februar 1586 [3]. La 20 Decembre 1587, în sfârşit, cârja de Mitropolit o ţineà Gheorghie Movilă însuşi, în al cărui Scaun episcopal dela Rădăuţi venise acum arhimandritul din Râşca, Ghedeon [4].

Domnia a doua a lui Petru Şchiopul ţinù nouă ani de zile, şi ea înseamnă începutul infiltraţiei catolice.

CAP. II.

Propaganda catolică a Iezuiţilor poloni în Moldova.

Într'un act de sigur autentic [5],—şi titulatura lui Alexandru-Vodă de Domn şi prin mila Sultanului turcesc şi a Vizirilor se mai întâlneşte, şi la Mihnea-Vodă, care, într'o scrisoare către Braşoveni, îşi zice: «şi cu norocul Domnului nostru, cinstitului Împărat» [6] —, datat din Iaşi; 24 Mart 1565, Alexandru Lăpuşneanu recomandă pe fiii săi către Puterile apusene, dacă ar fi ca ei vre-odată, neputând căpătà Domnia

---

[1] *Arch. ist.*, I [1], p. 144, no. 209.

[2] Wickenhauser, *Moldowiza*, pp. 90-1.

[3] *Arch. Stat.*, *Pângăraţi*, I, 4, 6, III, 3; Wickenhauser, *Moldowiza*, pp. 91-2.

[4] Hurmuzaki, XI, p. LIII.

[5] Hurmuzaki, II, p. 532.

[6] Bogdan, *Relaţiile*, p. 287, no. CXLI. Vornic-Mare erà la 1565 în adevă Zbiare, Ionaşco Zbiare, care a fost tăiat de Ioan-Vodă cel Cumplit; Sbierea, *Familia Sbierea*. Cf. şi *Pretendenţi domneşti*, p. 9, nota 1.

dela Poartă, să meargă pentru ajutor la Curţile din Franţa şi Anglia, sau la dogele Veneţiei. De atunci înainte legăturile cu Apusul latin, ale pretendenţilor, tot mai mulţi, s'au îndesit necontenit. La 15 Iunie 1589 se îndreptau din Suceava, către Papa, stăruinţe pentru Ştefan-Vodă, unul din fiii bàtrânului Lăpuşneanu, din partea fostului Mitropolit Anastasie,— care e pomenit, cum am văzut, şi până pe la 1582 ca fiind în preajma Domnilor, pe cari-i binecuvintează [1], şi a unui Grigorie, episcop de Roman, poate supt Ioan-Vodă [2]. Amândoi Vlădicii se plâng de robia turcească, de slăbiciunea Domnului, care, fiind din mijlocul dinastiei muntene, e calificat de «străin şi venetic», de Turcii, Grecii, Ungurii» — de strajă — «şi Muntenii», de cari e încunjurat. Cu această scrisoare a lor, Ştefan-Vodă, având cu dânsul şi câţivà boieri tineri, se duse, prin Veneţia, la Roma, de unde căpătă atâtea recomandaţii câte trebuiau ca să-i încurce toată viaţa, pe care o bănuim a fi fost scurtă [3].

La această dată, Moldova oficială fusese apropiată de catolicism prin silinţile unui străin, care fusese sprijinitorul la Constantinopol şi apoi sfetnicul lui Iancu-Vodă şi pe care Petru-Vodă îl primise dela înaintaşul său, făcându-l cămăraş şi căpitan de Lăpuşna şi încredinţându-i, ca unui Postelnic, legăturile ţerii sale cu Creştinătatea vecină. Bruti, un Albanez italianizat, de lege apuseană, care dorià apoi pentru dânsul şi fiul său anume răsplătiri dela Roma, se înţelese cu arhiepiscopul catolic de Lemberg, I. D. Solikowski, cu Warszewiecki, rectorul Colegiului iezuit din Lublin, cu cardinalul Anibal de Capua, pe acel timp nunciu pontifical în Polonia, şi cu legatul Aldobrandini şi începù să ajute pătrunderea legii apusene în Moldova.

În împrejurări pe care nu le cunoaştem, după un lung

---

1 Vezi mai sus, p. 188.
2 Hurmuzaki, III [1], pp. 125-6.
3 Cf. *Pretendenţi domneşti*, pp. 50-1.

şir de episcopi titulari poloni, cari nu văzură niciodată Moldova şi de gardieni ai mănăstirii din Bacău, a căror serie se încheie la 1572[1], Ieronim Arsenghi, Grec unit din Chios, care aveà mulţi compatrioţi printre negustorii din Iaşi, fù ales episcop latin al Moldovei[2], acordându-i-se şi situaţia mai înaltă de «vicariu apostolic». I se dădù reşedinţă la Bacău, unde, de multă vreme, perise orice urmă a vechiului centru catolic. Arsenghi, Bruti şi Petru-Vodă însuşi, care ţinuse pe o fată a lui Cherepovici din Ardeal, calvină ori catolică, Elena[3], trimeseră, înainte de Iunie 1587, scrisori către Solikowski, înştiinţându-l că propaganda catolică poate fi deschisă[4]. Fără multă zăbavă sosiau în Septembre scrisorile de mulţămire din partea Papei. În primăvara anului 1588 se făcuseră oarecare progrese: Iezuiţi fuseseră aşezaţi în Iaşi şi părţile vecine, cum e Cotnarul, unde li se dădu şi din vinurile domneşti[5], iar Franciscani se aflau răspândiţi în satele dela munte, având u-şi mănăstirea în Bacău, — la dregerea căreia lucrà Arsenghi, aşezat până atunci în cămările de lemn de lângă biserica Sf. Nicolae —, cu venituri în satul vecin Trebeş[6].

Ce însemnà această ocrotire a catolicismului de un biet Domn moldovenesc cu multe nevoi şi cu puţină minte, arată scrisoarea lui Petru-Vodă, trimeasă la 1-iu Ianuar 1588 Papei: găseşti într'însa, pe lângă multe complimente umilite, şi făgăduiala că, — împăciuindu-se Polonia tulburată, unde el însuşi râvnise, o clipă, să fie rege[7], şi, fireşte, rege

---

[1] *Studii şi doc.*, I-II, pp. XXXIX, 154.

[2] *Vescovo chiamato di Moldavia;* cf. Hasdeu, *Doc. din Bibl. doriopamfiliană*, in *Columna lui Traian*, VII; *Mon. Slav. Merid.*, XVIII, p. 3 şi urm.

[3] Hurmuzaki, XI, Prefaţa.

[4] Przezdziecki, *Listy Anibala z Kapui*, Varşovia, 1852; traducere in *Arch. ist.*, II, p. 22.

[5] Hurmuzaki, III, p. 100.

[6] *Ibid.*, XI, p. LXII; III, p. 116, no. CIII.

[7] *Ibid.*, XI, pp. LIX-LX.

catolic,— va trimete soli la Roma pentru «sărutarea picioarelor», se vorbeşte mai ales de «reformarea Bisericii catolice aici în ţara noastră, a Moldovei» [1].

În satele locuite odinioară de ţerani buni catolici pătrunsese husitismul veacului al XV-lea, apoi Ioan-Vodă Despot făcuse «reformaţie» în sensul lui, şi poate chiar, acum de curând, Iancu-Vodă luteranul va fi lăsat urme de râvna sa pentru legea creştină «curată». Un vestit părinte iezuit, care vizită Moldova între 1582 şi 1586, găsi biserica vechilor catolici ieşeni plină de steaguri şi pietre sculptate cu steme şi având drept preot pe câte un cleric luteran în călătorie [2]; el nu putù să rămâie, după dorinţa puţinilor credincioşi, cari făgăduiau să-i capete dela Domn numirea de episcop, pentru restaurarea catolicismului [3]. Când agentul papal între Slavii dela Răsărit, preotul Alexandru Comuleo sau Komulović, trecù prin ţară, el căpătă dela Petru-Vodă porunca de a nu se mai primì predicatori luterani supt amendă de o sută de boi pentru fiecare comunitate [4].

Aceste măsuri vor fi avut succes în oraşe, dar satele trebuiau aduse acum la catolicism, urmându-se lucrarea de recucerire pe care, încă de supt Bogdan fiul Lăpuşneanului, o începuse, la Huşi şi Roman, un preot din Trotuş, Mihai Tabuc, puind-o supt ocrotirea episcopului de Cameniţa [5]. Erau să fie însă lăsaţi în pace, neapărat, acei mulţi catolici, din Iaşi şi de aiurea, Raguzani, Chioţi ş. a., cari trecuseră la legea ţerii [6]. Aşezările dela Răsăritul Siretiului căpătară preoţi dintre Iezuiţi, pe când Franciscanii erau să servească pe cele de către munte. Bisericile dărâmate se făceau din nou în toate aceste vec

---

[1] *Ibid.*, III, p. 98 şi urm.
[2] *Ibid.*, XI, p. 116.
[3] *Ibid.*, p. 117.
[4] *Ibid.*
[5] *Ibid.*, II [5], pp. 698-9.
[6] *Ibid.*, XI, p. 116.

adăposturi ale catolicismului reprezintat de Unguri şi Germani, în număr de 15.000, după socoteala lui Bruti [1].

Bruti, care cereà şi Bernardini, miliţie catolică nouă, pentru a duce lupta cu şi mai multă izbândă, voià pentru sine un titlu ca acela de «procurator şi apărător al catolicilor împotriva ereticilor», adecă a «ereticilor din Ardeal», spune el în aceiaşi scrisoare [2], a «ereticilor din Ardeal şi celor germani», cum se vede în altă scrisoare cu aceiaşi dată [3]. Că Petru-Vodă pusese scrisorile Papei la frunte, după datina răsăriteană, nu însemnà de loc, cum credeà Solikowski, că el a declarat astfel pe Prea Sfântul Părinte ca «adevărata căpetenie a Bisericii întregi şi moştenitor al Sf. Petru» [4], şi astfel bucuria aceluiaşi că a fost câştigat pentru catolicism neamul care a dat pe Ştefan-cel-Mare, «puternicul Domn, biruitor al Turcilor, al regilor Poloniei şi Ungariei», şi care se coboară dintr'o «colonie italiană», erà puţin cam pripită [5].

Speranţele de răspândire a catolicismului în părţile noastre erau însă foarte vii, într'o vreme când şi Petru Cercel, Domnul muntean fugar, scăpat din temniţa Hustului maramurăşean, se aflà la Roma, făcând tot felul de protestări despre sentimentele sale de veneraţie pentru «căpetenia creştinătăţii» [6]. La 3 Septembre din acelaşi an 1588, Warszewiecki însuşi, cu doi tovarăşi, Ioan Kunig şi Justus Raab, Iezuiţi amândoi, se înfăţişă lui Petru-Vodă în tabăra dela Ţuţora, unde acesta se aflà de teama ciumei. Domnul Moldovei primì cu plăcere o carte cu icoane şi se învoì la ridicarea unui seminariu catolic, cu cheltuiala părinţilor iezuiţi [7]. În chestia religioasă el nu făgăduì însă mai mult

[1] *Ibid.*, III, p. 100.
[2] Ea poartă data de 14 Ianuar 1588; *l. c.*
[3] *Ibid.*, p. 101, no. LXXXVII.
[4] *Ibid.*, p. 103; scrisoare din 26 Februar 1588 către Papă.
[5] *Ibid.*
[6] Scrisoare a lui din 1-iu Iunie 1588, *ibid.*, pp. 105-6, no. XCI.
[7] *Arch. ist.*, I [1], pp. 174-5, no. 257.

decât că va gonì pe străinul care nu va părăsì eresia şi va scoate chiar din rândurile străjii sale de Unguri [1] pe eretici, — ceia ce se şi făcù supt ochii Trimesului engles la Poartă, Hareborne, care tocmai străbăteà Moldova [2].

Warszewiecki şi tovarăşii săi rămaseră în Ţară. Ei primiră scrisorile de răspuns ale lui Petru-Vodă către Papa, în care Domnul asigurà că şi Vlădicii săi lucrează de fapt pentru stârpirea ereziei protivnice catolicismului. Bruti însuşi şi, cu el, Ieremia Movilă, fratele Mitropolitului, care aveà cele mai mari simpatii pentru Poloni şi toate ale lor, merseră în solie peste Nistru, ducând şi scrisori către nunciu [3]. Ei aduceau cele mai bune ştiri despre înaintarea misiunii iesuite şi a celei franciscane; Warszewiecki, a cărui plecare o ceruseră Franciscanii, alcătuì un memoriu în care se arătà că Patriarhatul constantinopolitan, de care n'ar voì să mai ştie Mitropolitul Gheorghe, e ca şi desfiinţat, pentru că Patriarhul Ieremia pribegeşte prin Rusia Ţarului, pe când Sultanul a făcut moschee din biserica lui patriarhală şi cere 105.000 de galbeni ungureşti dela cine vrea această situaţie [4]. S'ar puteà câştigà Biserica Moldovei, îngăduindu-se numai ritul grecesc şi mai departe, şi tot aşà s'ar dobândì şi Ţara-Românească, al căreia Domn are mamă catolică: supt el, adăugim, înainte ori după misiunea lui Alexandru Komulović sau Comuleo [5], luteranismul fù scos din Târgovişte prin silinţile unui misionar cretan [6].

Un bun seminariu plătit de Papa ar fi potrivit pentru ca să aducă foloase aşà de mari. Erà vorba de un Colegiu, de tipărirea unor calendare şi de introducerea cu timpul chiar a stilului nou, abià primit în Apus. Deocamdată Iezuiţii din misiunea polonă şi alte cinci persoane dintre aceia

---

[1] Cf. Fourquevaux, în *Acte şi fragmente*, I, p. 37.

[2] Hurmuzaki, III, p. 108, no. CXIV; p. 122, no. CVII.

[3] *Ibid.*, p. 110 şi urm.

[4] *Ibid.*, pp. 120-1; XI, pp. LXIII-IV.

[5] V. mai sus, p. 192 şi Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice*, p. 81.

[6] *Studii şi doc.*, I-II, p. 416.

pe cari-i gonise dieta ardeleană, se aşezară la Roman, începând, la rândul lor, opera de convertire [1]; ei nădăjduiau să ispitească aici clientela lor şcolară din ţara pe care trebuiseră a o părăsì [2]. Erà să se înceapă în postul mare al anului 1589 opera de predicare şi convertire, şi Bruti simţià pentru Moldova nevoia unui episcop, sufragan al Lembergului, în locul lui Arsenghi (Arsengo), dispărut fără să putem ştì cum [3]. La 2 Februar 1589, «Ungurii, Saşii, Leşii şi cei de alt neam cari sânt de legea Papei» în Iaşi, Cotnari, Hârlău, Vasluiu, în Roman, Piatra şi satele ungureşti erau îndemnaţi cu hotărâre să se întoarcă la vechile lor obiceiuri, să postească şi să-şi deà copiii la şcoală [4]. Solikowski căpătă, în August, sarcina de a ocrotì, controlà şi îndemnà Biserica întemeiată în Moldova, ca «superintendent general şi special» (10 August 1589) [5].

Moartea lui Sixt al V-lea nu distruse rezultatele ce se câştigaseră până atunci. În zădar mai amintià Bruti noului Papă, la începutul anului 1591, de Biserica latină a Moldovei [6]. Acesta n'o trecuse cu vederea, ci numise, în 1590, pe provincialul franciscan al Candiei, Bernardo Querini, ca episcop pentru amândouă ţerile noastre, cu titlul de Argeş, înviat pentru dânsul [7]. Nu erà vorba însă nici acum să se încerce cucerirea Românilor chiar, din Moldova şi Ţara-Românească; însuşi episcopul înştiinţă pe Domni că e trimes numai pentru «cei ce trăiesc după ritul latin *(alla latina)*» [8]. Querini zăbovì însă mult timp la Roma şi Creta; el nu pornì decât în 1597 [9].

---

[1] Hurmuzaki, III, p. 123.
[2] *Ibid.*, XI, p. LXIV.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*, pp. LXIV-V.
[5] *Ibid.*, III, p. 126; pp. 128-30, n-le CXIII-IV.
[6] *Ibid.*, III, p. 141 şi urm.
[7] *Ibid.*, III, p. 545. Pentru întâia creare a diecesei, mai vezi *Conv. lit.* pe 1904, p. 415.
[8] *Ibid.*, p. 545.
[9] *Ibid.*

Când Petru-Vodă părăsì, în August 1591, Moldova, de frica urgiei turceşti, rostul catolicismului la noi se încheiase de fapt, dar numai după ce se înapoiaseră Romei sufletele de Unguri şi Saşi care fuseseră un timp înstrăinate de dânsa. Iar Petru-Vodă, care duceà cu sine cele două Psaltiri şi Praxiul în româneşte,— tipăriturile lui Coresi [1]—, şi care, tot odată, vorbià, în surgunul său, de marele dor ce are de a cercetà Roma şi de a sărutà piciorul Papei — numai să se vadă scăpat din Tirolul bănuielilor şi prigonirilor în Italia liberă! —, îşi aveà lângă el pe Mitropolitul Gheorghie, pe preotul Teodosie Barbovschi, pe un alt preot grec, şi n'aveà de gând să se facă, acum la sfâşitul vieţii, catolic. Trupul lui a fost îngropat de aceia,— în 1594 —, nu în biserica însăşi a Franciscanilor din Bozen, ci, ca şi al Doamnei sale, Rusoaica Irina, afară, lângă zid [2]. Numai fiul lui Petru, botezat ortodox, probabil de Mitropolitul Movilă, fù adus la legea Apusului, în Colegiul Iezuiţilor din Innsbruck şi s'a învrednicit, murind pe pragul tinereţii, de o înmormântare în biserica parohială din acel oraş. Dar el erà acum un străin, a cărui credinţă şi ale căreia fapte nu mai priviau Moldova.

Querini declară formal la 1599, când se aflà la Roma, aşteptându-şi întărirea, că Mitropolitul Gheorghie Movilă, om lipsit, de altminterea, de orice cultură bisericească sau profană,— în Tirol Nemţii îşi băteau joc de dânsul, făcându-l «bivol» [3] —, nu recunoşteà de fapt pe niciun Patriarh, aşà încât cu vorbe bune, din partea Papei însuşi, şi cu îndemnuri pe lângă fratele său Ieremia, ajuns Domn în August 1595, cu ajutorul şi supt ocrotirea statornică a Polonilor, ar puteà fi câştigat pentru ascultarea de Scaunul roman [4].

---

[1] *Ibid.*, XI, p. 555.

[2] *Ibid.*, p. 451, no. DXCV. V. Iorga, *O familie domnească în exil*, in «Biblioteca pentru toţi».

[3] Hurmuzaki, II, p. 526.

[4] «Benchè sia Moldavo del rito greco, non conosce per supe-

CAP. III.

Legăturile Bisericii moldoveneşti cu Patriarhia constantinopolitană.

În adevăr, dacă supt Mihnea-Vodă, care primià pe trimesul călugărilor dela mănăstirea Vlatadonului din Salonic şi li dădeà 2.500 de aspri [1], Biserica munteană pare să fi avut legături neîntrerupte cu Scaunul patriarhal din Capitala Împărăţiei,— Moldova din vremea lui Petru Şchiopul şi a urmaşilor săi, până la sfârşitul dinastiei iubitoare de creştini şi îngăduitoare de catolicism a Movileştilor, arată să fi avut numai afaceri politice cu unii dintre clericii cari se bucurau de mai multă trecere la Constantinopol. Astfel Patriarhul Ieremia scrise «Vlădicăi» Gheorghie la Bozen pentru a-l îndemnà să grăbească plecarea lui Petru-Vodă, căruia i se va căpătà din nou stăpânirea Moldovei [2], şi se îndreptà către Domnul fugar însuşi, «fiul sufletesc iubit al Smereniei Lui», dându-i nădejdi de înoirea Domniei [3]. Dovezi însă despre o adevărată ascultare de Patriarhia ecumenică în cele bisericeşti n'avem de spre partea Moldovenilor.

Domnul Moldovei ca şi al Ţerii-Romăneşti, primià în Constantinopol miruirea din partea căpeteniei recunoscute a ortodoxiei, care-l privià ca pe un fel de urmaş, slăbit, umilit şi trimes în surgun departe peste Dunăre, al Împăraţilor «bine-credincioşi» şi «de Dumnezeu încununaţi» ai trecutului bizantin :

riore il Patriarca di Constantinopoli, nè altro Patriarca d'Oriente, e con molta facilità si potria ridurre alla debita obedienza di V. S. Beatitudine et della Santa Sede Apostolica, quando V. Santità si degnerà scriverli quattro parole, dopo che scriverà al prencipe suo fratello, havendomi già promesso d'unirsi meco», etc. *Ibid.*, III. pp. 546-7.

[1] *Contribuţii la Istoria Munteniei*, în «An. Ac. Rom.», XVIII, p. 38.

[2] Hurmuzaki, XI, p. 313, no. CCCCXLI.

[3] *Ibid.*, pp. 370-1, no. DXVI.

înaintea tinzii bisericii care se învredniceşte de slujba Ecumenicului, el e întâmpinat, în ziua sfinţirii sale, de înalţii demnitari ai Curţii patriarhale şi de Mitropoliţii se se întâmplă a fi în Constantinopol sau se află statornic în Sinodul «Bisericii celei mari». În naos îl aşteaptă Patriarhul însuşi, şi Scaunul împărătesc e gătit pentru a primì pe singurul stăpânitor creştin ce a mai rămas în Răsăritul ortodox. Ecteniile ce se cântă îl preamăresc întocmai cum se preamăriau odată Împăraţii Romei celei nouă, urându-i-se «prea-cucernicului, prea-seninatului şi prea-înnălţatului nostru Domn putere, biruinţă, trăinicie, sănătate şi mântuire», precum şi orice biruinţă asupra duşmanului [1]. După ungere, Voevodul ascultà o cuvântare patriarhală, în care erà sfătuit să fie drept, să-şi cârmuiască bine ţara şi «să apere Biserica», al cărei ocrotitor firesc este, în lipsa, măcar pentru câtvà timp, a unuia mai mare decât dânsul [2]. Dar niciun Mitropolit moldovean şi, până la Mihai Viteazul, — când, pentru scurtă vreme, datinele vechi se întoarseră—, niciun Mitropolit muntean, nu trebuià să-şi capete cârja dela Constantinopol, nici măcar să meargă ori să scrie acolo pentru o recunoaştere care nu se mai socotià de nevoie.

Totuşi, mai mult din lipsă de bani decât din simţ de mândrie, Patriarhia constantinopolitană aveà nevoie de ţerile dunărene, care o uitaseră aşà de mult. Cu acest gând venise în Moldova lui Alexandru Lăpuşneanu, la 1561, patriarhul Ioasaf [3], care se află în ţară la 1-iu Ianuar din acest an, luând parte, de sigur, şi la punerea temeliilor mănăstirii Slatina [4]. Pentru aceia venise în părţile noastre, bine primit şi în Bucureştii lui Mihnea-Vodă şi în Iaşii lui Petru Şchiopul, Patriarhul strângător de pomeni Ieremia [5]. Aface-

[1] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 48 şi urm.
[2] *Ibid.*
[3] Bogdan, *Cron. mold.*, p. 11.
[4] *Inscripţii*, I, p. 45.
[5] V. mai sus, p. 148.

rile Patriarhiei rămaseră în seama «dascălului», a lui Nichifor Parhasios, «cântăreţul, vicariu patriarhal, a cărui mână se dovedi prea darnică pentru Vistieria aproape secată a Ecumenicului flămând. Nichifor îngriji, după întoarcerea lui Ieremia, de interesele lui Aron-Vodă al Moldovei, şi prin stăruinţile lui Petru Cercel îşi află sfârşitul în apele Mării. La 1593 el ar fi împiedecat, dacă este să-l credem, planul lui Sinan-Paşa, Marele-Vizir, de a face paşalâcuri din ţerile noastre [1].

Dela 1592, «dascălul» era «exarh patriarhal», mai ales pentru ţerile de peste Dunăre, pe care Ieremia le credeà cîştigate prin călătoria lui. El se îndreptă deci către principate în anul de mare primejdie şi strălucită glorie 1595, pentru a pune stavilă catolicismului, care se întăriă între Latinii vechi, supuşi Domnului Moldovei şi care, prin îngrijirea lui Solikowski şi Warszewiecki, prin Colegiile din Vilna, Lemberg şi Polock, în sfârşit prin sprijinul noului rege polon Sigismund al III-lea, care voià să se arăte un cât mai bun catolic, căpătase acum sufletele celor mai mulţi dintre Rutenii ce trăiau supt puterea regelui Poloniei, şi proclamase chiar această convertire în sinodul ţinut, cu opt Vlădici ruşi, la Brzesk, în ziua de 12 Iunie 1595 [2].

Nichifor se aşteptase să găsească la noi liniştea trebuitoare pentru a se ţineà un sobor de întărire a ortodoxiei. Dar el veni odată cu oştile cotropitoare ale lui Sinan şi văzù cu ochii săi mănăstirea lui Alexandru-Vodă şi a fiului său Mihnea, «mănăstirea de cărămizi de lângă Bucureşti», prefăcută în moschee şi cuprinsă, cu cimitir cu tot, în «palanca» nouă de apărare, pe când întreg oraşul

[1] *Nichifor dascălul*, în «An. Ac. Rom.», XXVII, pp. 3-5. Cf. mai sus, p. 148-9.

[2] Engel, *Gesch. der Kozaken*, pp. 76-7. Îmi lipseşte studiul lui Schirmer, *Zum Martyrium der Uniaten in Galizien*; «Revue internationale de Théologie», X (1902), ca şi alt articol al aceluiaşi, *ibid.*, 1904. Rezumate în Chrysostomos A. Papadopulos, Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων; Ierusalim, 1907, p. 26 şi urm.

erà încunjurat de întărituri ce purtau în bastioanele lor tunuri[1]. Şi la Târgovişte el a fost poate martur al stricării unor biserici de către Turci[2]; la Sf. Nicolae se vede şi astăzi însemnarea că zidirea a fost «spartă la Sinan-Paşa»; Mitropolia a adăpostit pe hogea Islamului făcându-şi rugăciunea[3]. Totuşi, călătorind răpede, «dascălul» ajunse la Iaşi înainte de intrarea lui Zamoyski cu oştile lui polone în Moldova, pe care Cancelariul şi Hatman o smulse către sfârşitul lui August de la noul Domn al ei, Ştefan Răzvan, pus de Ardeleni tocmai pentru a fi o stavilă în calea Polonilor ca şi în a Turcilor[4].

La sinodul din Iaşi (17 August 1595), pentru înfrânarea propagandei catolice în Ţinuturile ruseşti şi româneşti, se adunară poate episcopii ruteni cari protestaseră la 1-iu Iulie precedent împotriva actului de Unire dela Brzesk, Ghedeon Balaban, episcop de Lemberg, şi colegul său din Przemysl; ei erau sprijiniţi de Cazaci, cari se şi ridicară în arme asupra Polonilor, la 1592, supt Kosinski, şi la 1595 din nou, supt Lobodă şi Nalivaico[5]. Se vor mai fi adunat Vlădici, poate moldoveni: Moldova aveà ca Mitropolit pe Mardarie

Afară de aceştia toţi, Ţara-Românească erà reprezintată prin Mitropolitul Mihail, care luase locul lui Eftimie, scos de Mihai-Vodă, de sigur pentru trădare în încheiarea tratatului cu Ardelenii[6].

---

[1] Hurmuzaki, *Supl.* II[1], p. 360 şi urm.

[2] Cf. *Inscripţii,* I, p. 103; II, p. 89.

[3] Hurmuzaki, *l. c.*

[4] *Ibid.*

[5] Engel, *l. c.*

[6] Eftimie e pomenit în acest tratat. Astfel trebuie îndreptate deci cele spuse la pp. 147-8. Actele sinodului din Iaşi le-a tipărit Petruşevici, in culegerea sa *Acti otnosaştiesia că istorii zapadnoĭ Rusi 1568 goda,* pp. 127-8 (cf. Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, III, pp. 28-9): nădăjduiesc să le pot reproduce în anexele acestei cărţi, opera lui Petruşevici negăsindu-se în bibliotecile noastre publice.

Să urmărim întâiu istoria Mitropoliei moldovene în aceşti ani. Gheorghie Movilă fugise în Apusul catolic, împreună cu Petru Şchiopul. Aron-Vodă trebuise astfel să deà ţerii un nou Mitropolit, şi pentru aceasta el ridică la cea mai înaltă treaptă a ierarhiei bisericeşti moldovene pe Vlădica Agafton de Roman, care se retrase pe urmă, aşezându-se în mănăstirea Moldoviţei, de unde scrià către Bistriţeni, între 1601 şi 1604, «Vlădica Agafton de ţara Moldovei» [1]. Pentru Scaunul din Roman alegerea lui se oprì asupra unui cleric cunoscut şi până atunci, Nicanor, care a zidit vechea mănăstire din deal dela Agapia, mănăstire astăzi în ruină; o povestire târzie ştie să spuie despre înrudirea dintre acest Nicanor, care e pomenit la 28 Februar 1592 într'un act domnesc de mărturie [2], şi Aron-Vodă, «fiindu-i nepot Mitropolitului» [3]; Domnul se dădeà drept fiul lui Alexandru-Vodă Lăpuşneanu, şi, dacă mărturia legendei puse în scris de Neculce e adevărată, ar urmà că Nicanor erà fratele femeii cu care Lăpuşneanul a avut pe acest norocos copil din flori [4]. Nicanor prin singură înfăţişarea sa mânioasă ar fi silit pe nepot să fugă peste munţi când fù descoperit că umblă pe la o mănăstire de călugăriţe, şi o stâncă tăiată pentru a se face drum prin ea ar fi pomenind, printr'o pisanie, azi ştearsă, întâmplarea acestei fugi. Nicanor ar fi stat, după o altă versiune a poveştii, ca stareţ al Agapiei încă din zilele Doamnei Elena a lui Petru Rareş, ucisă apoi de Lăpuşneanu, şi s'ar fi adăpostit ca schimnicul Nil, după ce părăsì Scaunul arhipăstoresc al Moldovei, în locul de unde

[1] Agafton ca Mitropolit la 28 Februar 1592; Iorga, *Rel. com. cu Lembergul*, I, Bucureşti, 1906 (din «Economia Naţională»), pp. 75, 112; ca mazil, *Doc. Bistriţei*, I, p. 3, no. v; altă scrisoare a lui, mai târzie, tot din mănăstirea Moldoviţa, probabil din 1621, fiind vorba de mergerea Domnului la Sultan, *ibid.*, p. 13. O hotărâre judecătorească a lui Agafton, în [Al. Lăpědatu], *Documente româneşti*, Bucureşti, 1907, I, p. 7 şi urm., no. 9.

[2] *Relaţiile cu Lembergul*, p. 75; cf. *ibid.*, pp. 112-3.

[3] *Studii şi doc.*, III, p. 38.

[4] Se spune mai departe că Nicanor veniă «unchiu» lui Aron; *ibid.*

i se începuse rostul de cârmuitor bisericesc[1]. De fapt, el e arătat ca «fost episcop» într'un act al lui Petru Şchiopul, din 4 Ianuar 1586, privitor tocmai la mănăstirea Agapia[2]. Aron îl chiamă a doua oară la episcopie, unde se află la 10 August 1594[3]. De acolo trece, pentru scurtă vreme, la Mitropolie, iar apoi se ascunde la Agapia, care a fost, până aproape de noi, mănăstire de călugări, şi nu de călugăriţe: acolo se întâmpină, într'un document nedatat, «Nicanor biv Mitropolit»[4]. Mormântul lui, care nu se mai poate deosebì astăzi, ar fi tot în acel ultim adăpost al său[5].

La 10 August 1594, Mitropolia Moldovei o aveà un Mitrofan, de obârşie mănăstirească necunoscută: el întăreşte un act de danie către mănăstirea Pobrata, alăturea cu «Nica» dela Roman şi cu episcopul de Rădăuţi, Mardarie, urmaş al lui Ghedeon[6]. Spre sfârşitul anului, el merse, împreună cu Vornicul Crâstea, la Curtea împărătească, pentru a face declaraţia de supunere[7]. La 7 April din anul următor, el arată Bistriţenilor din Ardeal, unor vechi prieteni,— ceia ce ar dovedì că el fusese egumen la vre-o mănăstire din munte —, că Domnul său, prietenul creştinătăţii, se luptă de sârg împotriva păgânilor, «duşmanii lui Hristos», ucigând, acum în urmă, la Smil sau Ismail pe toţi apărătorii ca şi pe toţi locuitorii acelei cetăţi nenorocite[8]. Tovarăşul de gânduri războinice ale lui Aron-Vodă şi corespondentul Saşilor din Bistriţa nu păstră cârja decât până în acele zile din Maiu următor, când Domnul său fù răsturnat de Ungurii din strajă şi dus în Ardeal, unde şi murì.

---

[1] Legenda spune că Aron, ca să se răzbune, ar fi «scopit» pe Nicanor, care prin aceasta ar fi fost adus a părăsì lumea cu totul.

[2] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 216-8.

[3] Hurmuzaki, XI, p, 905.

[4] Bibl. Ac. Rom., doc. LXX, 166.

[5] Cf. şi Melchisedec, *Notiţe*, pp. 30, 48 şi urm.

[6] Wickenhauser, *Radautz*, p. 19.

[7] Hurmuzaki, XII, p. 24, no. LVIII.

[8] *Ibid.*, p. 40, no. LXXXIX.

Ştefan Răzvan, urmaşul din mila lui Sigismund Báthory al lui Aron, îşi făcù alt Mitropolit, pe Mardarie de Rădăuţi, şi, astfel, acesta stăteà alături de Mihail al Ungrovlahiei în fruntea Vlădicilor strânşi la Iaşi pentru a împiedeca silinţile spre Unire ale misionarilor catolici.

Hotărârile sinodului din Iaşi nu ni s'au păstrat, dar putem bănuì lesne cuprinsul lor. Ele nu fură însă aduse la îndeplinire, căci un Domn ca Ieremia Movilă, care înlocuì, încă în August 1595, pe Ştefan-Vodă, nu puteà să aibă o direcţie ortodoxă prea strictă, odată ce făceà parte dintre sfătuitorii lui Petru Şchiopul, odată ce erà fratele Mitropolitului Gheorghie, îngăduitorul şi curtenitorul catolicilor, odată ce, acum în urmă, ajungeà unde nu visase vre-o dată să ajungă, prin armele lui Ioan Zamoyski, Hatmanul Poloniei. Poate că Mardarie părăsì Scaunul său arhipăstoresc încă dela venirea în Domnie a Ieremiei: oricum, acesta nu-l puteà suferì mult timp în preajma lui.

În curând se ţinù un al doilea sinod împotriva propagandei latine, dar nu în Moldova, care nu fù nici reprezintată la dezbaterile cele nouă, ci în oraşul Brzesk, care făceà parte din stăpânirea prinţului de Ostrog, Constantin; acesta, un prieten al lui Mihai Viteazul, făcuse în Capitala sa o tipografie, care dădù Biblia slavonă din 1581 [1], şi o şcoală mai înaltă, la care chemă ca director pe Meletie Smotricki din Cameniţa şi pe acel Gheorghe Palamede, din Creta, care a cântat în lungi versuri greceşti palide «vitejiile» lui Mihai Viteazul [2]. La el se adăpostì şi un Mitropolit grec, Pafnutie [3]. Nichifor dascălul, care fusese închis câtvà timp de Ieremia, pentru că ar fi spionat în folosul Turcilor, la Hotin, alergă şi el la acest mic centru al ortodoxiei celei

[1] Engel, *l. c.*

[2] Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire,* vol. ultim. Cf. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea,* II, p. 609.

[3] «Paphuntinus»; *Nichifor Dascălul,* p. 14.

mai sigure şi mai hotărâte. Planul lui Ieremia-Vodă de a-l prinde din nou cu ajutorul Polonilor, plan arătat în scrisoarea lui dela 18 Iunie 1596, rămase zădarnic [1]. Cât priveşte pe Mardarie, fostul Mitropolit moldovenesc erà în 1602 egumen în Ţinuturile găzduitorului său, la mănăstirea Sf. Gheorghe din Drohobycz, şi făceà negoţ prin nepotul său, Grecul Dimitrie Georgiowitz din Zamosc [2].

De acum înainte lupta dintre catolicism şi ortodoxie se mărgeneşte în hotarele Poloniei. Sinodul din Brzesk, în 1596, se păreà că trebuie să se mântuie printr'o sângeroasă luptă cu armele; la urmă, cele două partide dădură două adunări deosebite: a uniţilor arată aplecare către politica regelui Sigismund şi a lui Zamoyski. Dar o a doua, în fruntea căreia erau Nichifor şi Chiril Lucaris, hotărâ că episcopii cari şi-au lăsat legea, au pierdut, cu Mitropolitul lor, Mihail Ragoza, în frunte, şi situaţiile lor arhiereşti. Constantin de Ostrog, «cneazul Constantin Vasile», rămase şi el în părerile lui, sprijinit de Cazaci. Împotriva acestora din urmă se dădù la 1597 o mare lovitură, prinzându-se una din cele două căpetenii ale lor, Nalevaico, al cărui cap căzù în chiar acest an. Din parte-i, dascălul Nichifor, după ce fusese întrebuinţat, un timp, de însuşi Ieremia-Vodă, pentru a-l împăcà, de spre Turci, cu Sinan-Paşa, fù închis la Marienburg şi nu fù liberat de acolo niciodată [3].

În zădar îl cerù Patriarhul de Constantinopol prin Mihai Viteazul, în Octombre 1598, şi apoi Sultanul însuşi [4]; el nu mai ieşì niciodată la iveală.

---

[1] Hurmuzaki, *Supl.* II [1], pp. 389-90, no. CXCVIII.

[2] *Relaţiile cu Lembergul*, p. 111.

[3] *Nichifor dascălul*, p. 9; Melchisedec, *l. c.*, p. 31. În Analele Academiei din Petersburg pe 1899, III, p. 578 şi urm., P. Zucovici a tipărit un studiu «Despre cercetarea vinovăţiei arhimandritului Nichifor, prezidentul sinodului ortodox din Brzesk»,— mie neaccesibil; v. Papadopulos, *l. c.*

[4] Cf. Chrys. Papadopulos, *l. c.* şi Hurmuzaki, *Supl.* II [1], p. 483.

CAP. IV.

Movileştii şi catolicismul.

Ieremia Movilă, care a chemat din nou pe fratele său Gheorghie pentru a păstorì ţara, nu poate fi privit ca un aderent hotărât al catolicismului. Ctitorul dela Suceviţa, care a făcut-o din nou, mai mare şi mai frumoasă, împodobită cu picturi bogate şi alese şi cu un pridvor în stil cu totul nou [1], erà un evlavios al legii vechi, şi nu vre-un înoitor, pe care, de alminterea, nu l-ar fi îndurat nici boierii, nici clerul. Episcopul Querini se laudă faţă de Papa că ar fi slujit în voie în ziua de *Corpus Domini,* ducând după dânsul, în alaiu, pe Domnul însuşi, pe Mitropolitul Gheorghie, pe Vlădicii ceilalţi, boierimea şi oaste [2], dar Polonii, cari reprezintau catolicismul în straja domnească şi la Curte şi ar fi vrut să nu se amestece un străin în călăuzirea lor sufletească, îl învinuiau pe dânsul că iea parte la sărbătorile ortodoxe şi mănâncă în asemenea zile la masa domnească [3]. Pare sigur că Ieremia-Vodă a dat şi 300 de scuzi pentru împodobirea bisericii catolice a Maicii Domnului din Suceava şi că a venit de două ori, cu episcopii săi, la slujba dumnezeiască a lui Querini, care predică în greceşte şi întrebuinţă chiar un tălmaciu moldovean [4]. Fetele şi le-a dat după Poloni, al căror frumos nume nobil, Potocki, Korecki, Wisznowiecki, îl făceà să nu se gândească mult la deosebirea de lege [5], căci Domniţele strămutate peste Nistru trecură la catolicism, şi, dacă Maria Potocki şi Ecaterina Korecki nu-şi schimbară numele, Stana lui Przerebski se chemă Ana, iar din Zamfira se făcù

[1] V. *Neamul românesc în Bucovina,* p. 154 şi urm.

[2] Hurmuzaki, III[1], p. 549.

[3] *Columna lui Traian,* VII, p. 319.

[4] Hurmuzaki, *l. c.*

[5] Papiu, II, p. 137 şi urm.

la nunta cu Wisznowiecki o Regina [1]. Dar sinodul comun cu episcopii moldoveni şi seminariul catolic care s'ar fi făgăduit lui Querini nu înfăţişează de sigur elemente serioase în politica religioasă a celui d'intâiu dintre Movileşti [2]. Titlul pe care şi-l dă Querini, într'o scrisoare către Zamoyski [3] la 1603, de episcop al Moldovei şi Ţerii-Româneşti — *episcopus utriusque Valachiae* —, n'aveà niciun rost real.

De alminterea catolicismul erà servit cum nu se poate mai slab: pe lângă Querini, erau doar preoţi sfinţiţi prin Ardeal, «eretici», preoţi însuraţi şi copleşiţi de toate viciile, preoţi cari abia ştiau în numele cării legi vorbesc [4]. Demnitatea de episcop se căpătà prin alegerea de preoţi şi de oraşele catolice: Bacău, Roman, Cotnari, Trotuş, Suceava, Hârlău, Neamţ, Baia şi Iaşi, dar se ziceà de obiceiu că Domnul numeşte, până vine rândul să întărească Sf. Scaun [5].

Astfel, după ce Querini murì, fără să fi făcut o adevărată ispravă, duşmănit cum erà de Poloni, cari-l învinuiau că s'a pus să sape după comori supt turnurile cetăţii Sucevei [6], nu se găsì pentru a-i luà locul, cu totul fără însemnătate, decât fostul vicariu Arsengo, numit de Papă la 17 Septembre 1607, după moartea lui Ieremia şi a fratelui său, Simion, care-i urmase [7]. Pentru moştenirea lui Arsengo se dădù, începând din Iunie 1610, o luptă învierşunată între vicariul mortului episcop, Valerian Lubieniecki, Polon guraliv şi războinic, care purtase armele şi făcuse isprăvi sângeroase în Ardeal pentru ca să urmeze în Moldova cu afa-

---

[1] *Ibid.* Nunta acesteia se făcù la Suceava şi de sigur după ritul ortodox: Hurmuzaki, *Supl.*, II [2], p. 259, no. CXXVIII.

[2] Hurmuzaki, III, *l. c.*

[3] *Ibid.*, *Supl.* II [2], pp. 282—3, no. CXL.

[4] *Ibid.*

[5] *Studii şi doc.*, I-II, pp. 418-21.

[6] *Columna lui Traian*, *l. c.*, p. 319 şi urm.

[7] Eubel, în *Römische Quartalschrift*, 1898 (XII).

ceri scandaloase, şi între celelalte elemente catolice din ţară: Franciscanii unguri dela Bacău, în frunte cu fratele Ioan de Varad, şi parohul Baltazar din domneasca Suceavă[1]. Valerian îşi birui, prin documente de laudă şi legitimare, ca şi prin puternice protecţii, duşmanii, şi la 1-iu Februar 1611 el căpăta la Roma recunoaşterea sa[1]. Un alt Polon, Goski, îi urmă în Novembre 1618, şi după acesta veni, la 19 Iulie 1627, un al treilea, care muri în 1631, Gabriel Fredro[2]. Niciunul nu stăteă în ţară, unde catolicismul eră călăuzit de preoţi fără pregătire şi răspundere şi de gardianul dela Bacău cu Ungurii săi, cari nu erau cu mult mai chemaţi pentru greaua lor sarcină.

Pe când confesia latină urmă acest drum în Moldova stăpânită de Movileşti, Mihai Viteazul nu înţelegeă să aibă niciun amestec cu o altă lege decât cea îndătinată în principatul Ţerii-Româneşti. El începeă acolo o politică religioasă statornică, ce alcătuieşte unul din capitolele cele mai interesante ale Domniei lui.

Ea se razimă pe strângerea legăturilor cu Patriarhia constantinopolitană, înălţată întru câtvă dela o bucată de vreme, şi cu alţi factori ortodocşi din Răsărit. În al doilea rând, pe curăţirea vieţii mănăstireşti pentru ca Biserica munteană să poată căpătă de acum înainte episcopi vrednici. În al treilea, pe întemeiarea unei vieţi bisericeşti rânduite, unei ierarhii canonice în Ardeal. În sfârşit, nu se poate tăgădui că el a dorit să apropie aşă de mult încât să le unească bisericeşte, ţerile româneşti între sine.

---

[1] *Columna lui Traian, l. c.; Studii şi doc.*, I-II, p. 417 şi urm.; cf. Kemeny, *Ueber den Bisthum und das Franziskanerkloster zu Bakov in der Moldau*, in Kurz, *Magazin*, II (1846), p. 3 şi urm. Cf. Bandini, în *An. Ac. Rom.*, XVI, pp. 219-20.

[2] *Ibid.*

PARTEA a III-a.

POLITICA RELIGIOASĂ

A LUI

MIHAI VITEAZUL.

CAP. I.

Mihai Viteazul şi arhiereii din Balcani.

Dela Constantinopol Mihai cere cândvà, prin Eftimie Mitropolitul, să i se trimeată o pravilă de canoane şi una din cărţile sfinte; acolo îşi trimete el Mitropoliţii pentru a fi sfinţiţi sau, cel puţin, de acolo cere el întărirea lor după ce el i-a numit, pe temeiul unei alegeri,— cum se întâlneşte mai târziu —, făcută de episcopii ţerii şi de cei străini pe cari i se întâmplă a-i găzduì [1]. El ajută şi alipirea mai strânsă a Bulgarilor, pe cari voià să-i ridice pentru Creştinătate, de Patriarhia din Constantinopol, care aveà, nu numai în Capitala Împărăţiei, dar şi la Târnova, la Sofia, la Cerven lângă Rusciuc, la Şumla, la Lovcea [2], în sfârşit, Mitropoliţi ascultători de dânsa, de neam grecesc [3].

Meletie Pigas, unul din cei mai mari printre clericii greceşti cu învăţătură în acest timp, căpătă, fiind numai Patriarh de Alexandria dar având în grijă Scaunul Constantinopolului, pe care-l părăsì în curând, — sarcina, din partea Sultanului, de a negocià pacea cu Mihai însuşi, ca şi, apoi, cu Ardealul şi cu Împăratul, cap al legii creştine pentru noua cruciată. Dela 23 Maiu 1597 înainte, avem scrisori dela Meletie către Domnul muntean, pe care el nădăjduià să-l poată câştigà pentru prietenia cu Împăratul păgân al

---

[1] V. mai sus, p. 149; Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, III, pp. 42-3.

[2] Hurmuzaki, XII, p. 290, no. CCCCXXXIII.

[3] *Ibid.*, p. 291; cf. pp. 1268-9.

Răsăritului, dela care îşi aştepta înaintare şi ocrotire [1]. Corespondenţa cu învăţatul arhiereu grec urmează şi în cursul anului 1598, având de scop aceiaşi înţelegere statornică a lui Mihai cu Turcii [2]. De fapt, Sultanul se alese cu pacea de care aveà atâta nevoie, iar locţiitorul de Patriarh al Ţarigradului cu pomeni de mai multe sute de galbeni.

Dela un agent împărătesc pe lângă Mihai-Vodă aflăm că el, în planul lui cel mare de a-şi întinde puterea zdrobitoare asupra Balcanului întreg, aveà înţelegeri cu Mitropoliţii din Filipopol şi Sofia, Greci şi ei [3]. Cel dela Adrianopol venì chiar la Târnova, unde stătù douăzeci de zile, aşteptând ivirea noii căpetenii creştine, cu aceiaşi sete cu care ar fi aşteptat «Ziua Judecăţii» [4].

Acolo la Târnova ţineà cârja arhierească un Grec de neam mare, înrudit de curând şi cu Cantacuzinii, Dionisie Rallì, care-şi ziceà şi Paleologul [5]. Pe când alţii avură numai legături trecătoare cu Mihai, acesta se alipì de dânsul după ce văzù că năvălirea în Bulgaria, făgăduită pentru anul 1597, nu se putù aduce la îndeplinire. Din satul de lângă Nicopol, de unde pândià sosirea Românilor, el trecù, în Octombre, dincoace de Dunăre, şi intră în rândul sfetnicilor obişnuiţi ai Voevodului, în care nădăjduià toată Creştinătatea răsăriteană, gata să se mişte şi să meargă după

---

1 *Ibid.*, p. 299, no. CCCCXLVII şi nota 2; Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, III, pp. 34-5. Cf., pentru Pigas şi scrierea sa, *Orthodoxos Didaskalia*,— *Ist. lit. române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 449. Scrisori de-ale lui au fost tipărite, nu de mult, de către Émile Legrand. Altele, cuprinse într'un manuscript din Chalki, au servit lui Malişevschi pentru biografia lui Pigas, pe care o rezumă Melchisedec, *l. c.*

2 Hurmuzaki, *l. c.*, p. 329, no. CCCCXCVII; p. 334, no. D; p. 417, no. DCXXXII; pp. 1264, 1265-6.

3 *Ibid.*, pp. 1265-6.

4 *Ibid.*, p. 291.

5 Testamentul lui Radu-Vodă Şerban, în *Socotelile Sibiiului*, *An. Ac. Rom.*, XXI; p. 21 sau Lăpědatu, *Doc.*, I, pp. 52-3.

steaua norocului său. Şi în cele sufleteşti, Mitropolitul Dionisie fù duhovnicul aliatului său politic. La facerea jurământului către Împăratul al lui Mihai-Vodă el erà de faţă, în Iunie 1598, împreună cu «Eftimie arhiepiscup» [1], un Român, dar nu şi cu ceilalţi episcopi munteni [1]; comisarii germani auziră din gura lui că pravoslavnicii greci şi slavi din Împărăţia turcească n'au gând mai drag decât al răscoalei mântuitoare [2]. Trecând, în Octombre 1599, cu Mihai cuceritorul în Ardeal, el se împărtăşì, în noua reşedinţă din Bălgrad, de toată bunăvoinţa, cinstea şi încrederea din partea acestuia; în lipsa Mitropolitului Eftimie şi a noului Mitropolit ardelean făcut de însuşi Mihai, sau şi în prezenţa acestora, el slujià înaintea Domnului, şi, la Bobotează, el îl stropì, după datină, cu aghiazmă. În găzduitorul său el vedeà un mare viteaz, dar pregetà să mustre viaţa lui care nu ţineà seamă în toate de poruncile dumnezeeşti ale blândeţei şi curăţiei. Pentru Imperiali, pe lângă cari căutà cu orice prilej a se luà bine, el aveà la îndămână vorbe dulci şi smerite, mari făgăduieli orbitoare şi sfinte icoane din vremea lui Constantin-cel-Mare însuşi [3]. Faţă de Eftimie, care stăteà bucuros la masa domnească până ce treceà peste orice margeni [4], Rallì, un cleric sever şi cu autoritate, făceà o bună impresie şi aveà o mare înrâurire.

Dar şi alţi arhierei greci se adunaseră pentru a împodobì puterea lui Mihai-Vodă în zilele lui de mărire. Astfel, sinodul pe care acesta îl face să fie ţinut în Moldova pentru

[1] Iscălitura lui Eftimie, in planşele la vol. XII din colecţia Hurmuzaki; cf. vol. III, p. 330.

[2] Cf. şi Hurmuzaki, XII, p. 359, no. DXLIX.

[3] Cf. *Contribuţii la istoria Munteniei, l. c.*, p. 18; Hurmuzaki, XII, tabla; *Studii şi doc.*, IX, p. 27 şi urm. O scrisoare a lui Alì-Ceauş către Petru Şchiopul, fără dată, pomeneşte pe «Dionisie Vlădica de Târnova»; Varşovia, Bibl. Zamoyski, ms. de corespondenţă românopolonă, p. 81.

[4] Hurmuzaki, XII, p. 826.

alegerea unor noi Vlădici în locul celor ce fugiseră cu Ieremia, e prezidat, în Iunie 1600, de însuşi patriarhul Ohridei, Nectarie, care, iscălind, nu mai pune în titlul său şi ţerile noastre, ci-şi zice numai «arhiepiscop al Iustinianei Prime, al Ohridei, a toată Bulgaria, al Serbiei şi *celelalte*» [1].

Un Mitropolit aziatic, Gherman de Cesarea lui Filip, iea parte la acelaşi sinod. Pentru a se face numărul cerut de membri, sânt de faţă apoi un Mitropolit macedonean, de Vodena, Teofan, şi unul venit tocmai dela Hebron, Efrem, care ştià să scrie slavoneşte [2].

Pentru întâiaşi dată, prin izbânda în războiul purtat împotriva Turcilor ajungeà un Domn român să aibă în jurul său atâţia reprezintanţi ai Bisericilor răsăritene, cari înfăţişau şi dorinţa neamurilor creştine din acele părţi de a-l vedeà sosind în mijlocul lor pentru a înoì, într'o formă oarecare, vechea viaţă liberă din vremea Împăraţilor «încununaţi de Dumnezeu». Ei stătură în umbra steagului său atâta vreme cât vântul gloriei îl făcù să fâlfâie, şi apoi, încredinţaţi că nici dela Dunăre, nici din Apusul german nu poate venì ca răsplătitor cinevà mai tare decât Turcul, ei îşi căutară iarăşi rostul pe lângă un stăpân pe care-l urau pentru legea lui păgână, dar încă mai mult pentru şi mai păgâna lui lăcomie nesăţioasă.

Prin politică şi arme nu eram în stare a strânge în jurul nostru în chip statornic pe Răsăriteni; Domnii cei mari, bogaţi şi harnici din veacul al XVII-lea ştiură să-i câştige însă pentru multă vreme prin cellalt, şi mai sigur, mijloc de înrâurire, *cultura*.

---

[1] *Studii şi doc.*, IX, p. 31.
[2] *Ibid.*

CAP. II.

Cele d'intâiu închinări de lăcașuri românești la Locurile Sfinte.

Se pare chiar că Mihai e cel d'intâiu *Domn* român care să fi închinat la mănăstiri din Răsărit prisosul veniturilor vre unei mănăstiri din țară, din dijma dela țerani, plata ce dădeau Țiganii spre a fi scutiți de munca robiei, vinăriciul ș. a. [1]. Căci nu mai aflăm alt act de acest fel până la acela din 28 August 1599 prin care el închină mănăstirii Simopetra din Atos biserica din București înoită și înzestrată de dânsul cu chilii în preajma Curții sale, biserică al cărei nume, «Mihai-Vodă», îl amintește încă [2].

Până atunci tragerea de inimă față de Locurile Sfinte și lavrele răsăritene se arătase, în adevăr, prin danii de bani, prin zidiri, prin odoare sau odăjdii, prin danii, *directe* și neîmpărțite, de moșii, ca acelea pe care, la 1590, jupâneasa Caplea le lasă tot Simopetrei, mănăstirea iubită, deci, de Munteni, căreia și Mihai-Vodă îi dădù sate [3] și o Evanghelie frumoasă [4].

E drept că la 1591 încă, Patriarhul Ieremia,— care, cu plată, împărțì mai multe întăriri de stăpânire la noi, în anii 1591-2,— făceà din «biserica Sf. Nicolae din Țara-Românească», — aceiași cu «Mihai-Vodă» —, o stavropighie, cea d'intâiu biserică din principate care să fi atârnat numai de Patriarhie [5]. Nu erà totuși o adevărată închinare, ca aceia pe care Clucerul Pârvu o făcuse la 1588, dând Bucovățul mănăstirii Sf. Varlaam din Răsărit [6].

---

[1] V. Cipariu, *Archivu*, p. 311 și urm.
[2] Cipariu, *l. c.*, p. 317.
[3] *Ibid.*, p. 199.
[4] *Ibid.*, p. 175.
[5] *Ibid.*, p. 197. Dar v. *Studii și doc.*, V, p. 433, nota 1.
[6] V. și *Studii și doc.*, V, p. 142.

Că Petru Şchiopul, «unchiul» lui Mihnea, îngăduise pe călugării dela Sf. Sava din Ierusalim a-şi stăpânì metohul cu acelaşi nume, clădit *de dânşii* la Iaşi, din nişte case dăruite de Domnie, în 1583 [1],— nu înseamnă o închinare, ci legătura firească dintre mănăstirea-mamă şi cea întemeiată de dânsa pe pământ străin. Cât despre metohul, cu hramul Sf. Arhangheli, al mănăstirii Sinai,— cu care Petru Şchiopul ştim că avuse afaceri de bani [2] —, metoh pomenit în 1597, e mănăstirea Frumoasa de azi, şi el a fost închinat numai de Movileşti [3], după epoca lui Mihai.

Toate aceste cazuri, de o natură deosebită, erau însă numai cu totul răzleţe: unui Domn crescut în Răsărit, trăit între călugării de acolo, legat prin atâtea legături de Sfintele Locuri, care-i dăduseră şi învăţătura de care erà aşà de mândru,— lui Radu-Vodă Mihnea îi erà păstrat rolul de a începe era «închinărilor», «afierosirilor», pentru mănăstirile noastre.

CAP. III.

Sinodul lui Mihai Viteazul pentru disciplina clerului monahal.

Printr'o fericită întâmplare ni s'au păstrat actele sinodului dela Iaşi, despre care va fi vorba mai pe larg îndată. Am fi câştigat şi mai mult având pe acelea ale sinodului muntean, alcătuit din Eftimie şi colegii săi, Teofil de Râmnic şi Luca de Buzău, care hotărî o nouă viaţă mănăstirească.

Sinodul urmà îndemnul Domnului, care văzuse «că au început sfintele mănăstiri nişte obiceiuri carele nu sânt de

---

[1] *Arch. ist.*, I [1], p. 127; cf. şi p. 112; I [2], p. 19.
[2] Cf. Hurmuzaki, XII; *Arch. ist.*, III, pp. 75-6.
[3] V. mai departe.

tocmeala sfintei pravili» — cerute, cum știm, de Eftimie din Constantinopol.

Se ieau măsuri de oprire «pentru egumenii ce încap la egumenie cu mită, fără voia soborului», — adecă a soborului călugărilor din mănăstirea lor, — «sau oameni străini din alte țeri, fără nicio milă la sfânta casă», aducându-se astfel «răsipă și sărăcie». Mirenii, de orice treaptă, și ierarhii, până la Patriarhii înșii, n'aveau să se mai amestece de acum la mănăstiri pentru a pune egumeni, pentru a-i izgonì sau pentru a face schimburi și cumpărături cu averea lăsată de ctitori: «Au dat», spune actul din 1666, — care amintește, pe scurt, aceste hotărâri, întărite de patriarhul Ieremia [1],— «tuturor sfintelor mănăstiri ca să aibă pace și repaos: nimeni din boiari, sau Vlădică, sau episcop, sau fieștecine din dregători, să n'aibă voie a luà cu bani, au verice din mănăstire, nici a pune egumeni, nici a scoate». Toate le hotărăște singur soborul, care «iea seama și de venit și de cheltuială». Judecata asupra călugărilor o va aveà egumenul cu soborul său, iar păcatele cele mai grele, pe care totdeauna și le păstrase Domnul, vor fi judecate înaintea lui [2].

Ca un sfătuitor la această măsură trebuià privit acel egumen Sârghie de Tismana, din care Mihai făcù un episcop de Maramurăș. Cunoaștem și pe egumenul din Bistrița, Teofan, în mănăstirea căruia stătù Mihai fugar, în toamna anului 1600, cumpărând, cu acest prilej, din leafa ostașilor ce se mai aflau pe lângă dânsul, satul Costeștii, moșnenesc, și închinându-l sfântului lăcaș al vechilor Craiovești [3]. La 1603, puțin timp după moartea lui Mihai, întâlnim în Cozia, unde se adăpostise maica Teofana, mama Domnului, pe egumenul Teodor, care mărturisește pentru o danie, «cu

[1] V. doc. I/LXXIV al Academiei Române,— copie; reprodus în parte la Partenie, *Anastasie Crimca,* p. 35, nota 2. Data de 1593 poate fi greșită.

[2] Iorga, *Doc. Cantacuzinilor,* pp. 64-5, no. XXVII.

[3] Papiu, *Tezaur,* I, p. 391 și urm.

tot soborul», după rânduiala ce cunoaştem acum: doi proegumeni şi un monah se află, cu acest prilej, între «călugării» episcopului de Râmnic, care erà de faţă [1].

CAP. IV.

Noua Mitropolie din Bălgrad.

Planurile de înnoire şi întărire a Bisericii, pe care le formase Mihai, se întindeau însă şi asupra Ardealului românesc.

În Maiŭ 1595, clerul înalt şi boierimea Ţerii-Româneşti, — ai căror delegaţi întrecuseră «învăţătura» pe care li-o dăduse Domnul, strâns de apropiata năvălire turcească, — încheiaŭ, în numele lui şi după placul lor, un tratat de închinare faţă de principele ardelean cu ifosuri de adevărat «Craiu», catolicul Sigismund Báthory. Acest ucenic al Iezuiţilor, care aşeză pe un episcop latin, Dimitrie Naprágy, în Scaunul din Alba-Iulia, izgonind pe superintendentul calvin şi luptând să dezrădăcineze eresia, n'aveà nimic împotriva ortodoxiei româneşti în sine. Ba, erà chiar bucuros ca ea să se înnalţe, să se organiseze deplin, desfăcându-se din legăturile de până atunci cu calvinismul şi ajungând în stare să se poată apărà şi pe viitor de orice încălcare din această parte.

Deci el se învoì foarte lesne la supunerea tuturor «bisericilor româneşti» de supt puterea sa către Mitropolia din Târgovişte, către dreptul canonic şi datinele pe care ea le înfăţişà. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât Târgoviştea nu mai erà acum în ţară străină, de oare ce tratatul înlătură orice neatârnare politică a principatului muntean, făcând în adevăr o unire totală şi desăvârşită între el şi Ardealul crăiesc, — «o ţară ca alaltă», scrie pe

[1] *Ibid.*, p. 390.

atunci un corespondent al Bistriței ardelene, din Moldova, care se găsià și ea în aceiași situație politică [1]. Tratatul din 20 Maiu spune lămurit: «Toate bisericile românești» — se păstrează deci acest termin calvin de «biserici» — din țara Măriei Sale vor fi supt judecata și despusul Mitropolitului din Târgoviște, după dreptul bisericesc și orânduiala țerii aceleia, și preoții își vor puteà strânge veniturile lor îndatinate și obișnuite [2]».

Peste câtevà zile, principele Sigismund supuneà noului Mitropolit, urmașul, — dela 1585 înainte [3] —, al lui Ghenadie, «bisericile» din Țara Făgărașului, care, de bună seamă, fuseseră mai mult timp calvinizate. Prin chiar actul său de numire, Ioan aveà, de alminterea, în seama sa «toate bisericile românești din Ardeal și părțile ungurești, afară de acele biserici, peste care, după învoirea noastră, păstorește *(praeest)* Vlădica Spiridon, care e și dânsul Român [4]», adecă părțile de Nord-Vest ale Ardealului și cele ungurești învecinate cu dânsele.

Ca urmaș al acestuia se întâmpină acuma la Vad, în 1600, un Ioan Cernea *(Chyernay)*, căruia i se zice, într'o afacere de moșli, «episcop sârbesc», — adecă de rit răsăritean —, «al unor biserici românești» [5]. După orânduiala din 1595 însă acest Vlădică al părților de Miazănoapte erà să fie și el în ascultarea Mitropoliei târgoviștene, pe

[1] *Doc. Bistriței*, I, p. 3, no. IV.

[2] Hurmuzaki, III [1], p. 212: «Omnes etiam ecclesiae valachicales in ditionibus Suae Serenitatis existentes erunt sub iurisdictione vel dispositione archiepiscopi tergovistiensis, iuxta ecclesiastici iuris et ordinis illius regni dispositionem, proventusque suos solitos et ordinarios percipere poterunt.» În aceiași clauză se spune că tot clerul muntean își va păstrà privilegiile îndătinate.

[3] Numit la 20 Mart; la 18 August se întorceà hirotonisit din Țara-Românească; Bunea, *Vechile Episcopii*, pp. 60-1; Hurmuzaki, XI, p. 830: cf. *Sate și preoți*, p. 36.

[4] Bunea, *l. c.*

[5] Bunea, *Ierarchia*, p. 298.

când înainte, afară de amestecul, în ce priveşte credinţa, al superintendentului calvin, el gravità către Suceava, — de unde venise, prin mănăstirea Vadului, această episcopie, precum cealaltă venì, prin mănăstirea Prislopului şi apoi a Geoagiului, dela Domnii Ţerii-Româneşti.

Dela înaintaşii săi calvini, înlăturaţi cu totul acuma, şi dela «Mitropolitul» Ghenadie, Ioan aveà stăpânirile şi titlurile lor de până atunci, şi a lui erà acum casa de pe dealul cetăţii Bălgradului, casă de care vorbeşte o hotarnică din 1581, care, zicând «episcop românesc», înţelege, neapărat, pe cel recunoscut şi sprijinit de Cârmuirea din acea vreme, «piscupul» calvinesc [1]. Erà acolo şi o biserică a Românilor de legea Craiului, biserică în care şi-a aflat locul de odihnă la 1595 un Trimes al lui Mihai Viteazul, Danciul din Brâncoveni, al cărui fiu ajunse, peste vre-o patruzeci de ani, Matei-Vodă, urmaşul lui Mihai [2].

La sfârşitul anului 1596 Mihai petrecù în Ardeal ca oaspete al lui Sigismund, întrând în cetatea Bălgradului sau Albei-Iulii la 30 Decembre, cu o sută de călăreţi din boierimea sa. Principele ardelean, care ajunsese a înţelege însemnătatea acestui vecin, îi făcù o cinste neobişnuită, ieşindu-i înnainte la un sfert de milă. La 1-iu Ianuar 1597, după ce amândoi stăpânitorii de ţară, — căci tratatul din Maiu 1595 fusese sfărâmat încă în cursul aceluiaşi an —, vorbiseră despre războiul cu Turcii înaintea nunciului papal, Mihai ascultă lângă aliatul său slujba în biserica latină a Bălgradului, care cuprindeà rămăşiţele lui Ioan Hunyady cel tânăr şi ale Zápolyeştilor. Peste câtevà zile, el se întorceà în ţara lui.

Atunci, cred, în clipa darurilor, laudelor, făgăduielilor, când Mihai erà mai trebuitor lui Sigismund, i se dăruì moşia Buia, în părţile Târnavelor, unde s'ar mai vedeà încă

[1] Dobrescu, *Fragmente*, p. 10.

[2] Arch. Statului, *Mănăstirea dintr'un lemn*, pach. 18, no. 1; *Studii şi doc.*, V, p. 639: *Inscripţii din bisericile României*, I, pp. 203-4.

urme de zugrăveală în stil răsăritean pe vechi păreți de biserică profanată și părăsită (și în Ocna Sibiiului, — Mihai, ajuns îndată urmaș al principilor Ardealului,—făcù apoi să se înalțe, supt îngrijirea Vistierului Vasile, o biserică pe care o putem vedeà încă, și pe care, după căderea lui, Românii din oraș, cu popa Oprea din Alămor în frunte, trebuiră să o răscumpere dela dărâmare, plătind o taxă în folosul bisericii calvinești a Ungurilor)[1]. Și, tot atunci, se dădù voie lui Mihai a face din nou biserica din preajma cetății Albei-Iulii. Ea fù clădită «pe deal lângă cetate», zice Naprágy, iar Petru Movilă[2], arhiepiscopul Chievului, mărturisește, peste vre-o douăzeci de ani, că zidirea se făcù, «nu în cetate, ca nu cumvà cu schimbarea vremilor să o risipească, ci la margenea orașului, *lângă zidul cetății*, într'un loc frumos».

Se alese hramul nou al celor trei Arhangheli, dintre cari unul erà patronul Voevodului. Și episcopul catolic Naprágy, care privià aceasta ca o scădere și batjocurire a Bisericii sale, asigură că Sigismund ar fi mers așà de departe cu bunăvoința, încât ar fi înzestrat cu moșii ardelene mănăstirea românească din reședința sa[3]. O astfel de neobișnuită măsură prielnică Românilor se înțelege, de altfel, gândindu-se cineva că pe atunci Statele ardelenești nu preà aveau răgaz să vorbească și, chiar dacă glasul lor ar fi fost mai slobod, în cetate și hotarul ei erà stăpân doar prințul, și, precum își aveà în chiar cuprinsul întăriturilor o biserică a catolicilor, așa el puteà să îngăduie, de hatârul lui Mihai-Vodă și în ciuda calvinilor, o mănăstire a ortodocșilor[4].

Peste cevà mai puțin de trei ani dela întâlnirea sa cu

---

[1] *Inscripții și însemnări ardelene și maramureșene*, I (*Studii și Documente* XII), p. 280, no. VII.

[2] V. mai departe.

[3] Hurmuzaki, IV [1], p. 287: «monasterium in colle penes civitatem sumptibus Michaelis extrui permiserat praediisque donaverat».

[4] Cf. Cipariu, *Archivu*, p. 303.

Sigismund Báthory în cetatea Bălgradului, Mihai intrà în ea ca biruitor, după ce zdrobise oastea cardinalului Andrei,— vărul lui Sigismund—, care perì în fugă omorât de ai săi. Acuma Mihai erà liber să întregească şi ctitoria lui ardelenească.

Voevodul biruitor dădù lui Ioan de Prislop cârjă nouă de Vlădică stăpânitor, şi cu acest Mitropolit Ioan începe şirul arhipăstorilor canonici ai Românilor de peste munţi [1]. Cârja de argint s'a păstrat până târziu, pomenind numele lui Ioan [2]. Se pare chiar că pecetea cea mai veche, a cărei matrice s'ar aflà încă în cancelaria Mitropoliei din Blaj, are tot acest nume al lui Ioan [3]. Documentele muntene, de întărire din partea Domnilor următori, ştiu şi ele de biserica pe care a făcut-o «Mihai-Vodă pă vreame cănd au fost Craiu într'acea parte de loc» [4]. În sfârşit, până şi cronica Ţerii-Româneşti, scrisă de Logofătul Teodosie, cuprindeà în partea ei pierdută azi ca original, dar păstrată în prefacere de către Mitropolitul pomenit al Chievului, Petru Movilă, fiu de Domn român, în notele acestuia despre viaţa sa, ştirea că în adevăr Mihai Viteazul a întemeiat Mitropolia. El «a mutat», zice acest sigur izvor, «episcopia la Bălgrad (căci mai înainte trăiau în alt loc episcopii), unde până astăzi este cu ajutorul lui Dumnezeu, şi a aşezat acolo pe cel d'intâiu episcop de Bălgrad, Ioan, bărbat smerit, binefăcător şi sfânt, care, trăind în acel loc cu sfinţenie, s'a învrednicit a primì şi darul facerii de minuni», neputrezindu-i trupul şi rămâind cu bun miros; o minune, povestită de Hrizea Vistierul şi de Dragomir Pitarul, tovarăşi de luptă ai lui Mihai în Ardeal, ar fi arătat, de alminteri, din capul locului şi celor mai împietriţi tăgădui-

---

[1] V. pomelnicul, cu însemnare dela Vlădica Atanasie, care a făcut Unirea, în *Studii şi doc.*, IV, p. 66; cf. *Sate şi preoţi*, p. 40, nota 2.

[2] Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. XIV.

[3] Păr. I. M. Moldovanu, ceteşte astfel: «siiŭ peclat Iob — Ion? — Mitropoli[t] [sto]l bel[gradschii]; Cipariu, *Archivu*, p. 781.

[4] *Socotelile Sibiiului*, în «An. Ac. Rom.», XXI; pp. 19-20, nota.

tori, cu cât e mai bună credința Românilor decât a celorlalte neamuri ardelene ce stau în mijlocul lor [1].

Astfel a luat ființă, prin cheltuiala, sârguința și ideia rodnică a lui Mihai Viteazul, «arhiepiscopia și Mitropolia Bălgradului, Vadului, Silvașului» — sau Prislopului —, «Făgărașului» — după descalvinirea Ținutului —, «Maramurășului și Ţerii Ungurești, iproci» [2], cu reședința în chiar Scaunul de stăpânire al țerii,—cel mai trainic și mai de folos așezământ al neamului nostru de peste munți.

CAP. V.

Întoarcerea la Români a episcopiei de Muncaciu.

Ioan Cernea, din Vad, a trebuit deci să se supuie lui Ioan din Bălgrad. Acesta avù însă un al doilea episcop sufragant, pe Sârghie de Muncaciu.

S'a spus că pentru tot Ținutul maramurășan, precum și pentru Sălagiu, adecă părțile Crasnei, pentru Arva, Ugocea, Bereg, Ținuturi vecine de către Apus, precum și pentru unghiul nord-ostic al Ardealului, cu Ciceul și Ungurașul, fusese făcut, la 1391, locoțiitor de episcop în numele Patriarhului din Constantinopol, exarh sau delegat, avându-și reședința într'o mănăstire stavropighială, scutită de orice altă superioritate ierarhică, egumenul din mănăstirea Peri, lângă Sighet, făcută de neamul lui Dragoș [3].

---

[1] Ghenadie Enăceanu, *Din Istoria bisericească a Românilor*, extracte din jurnalul «Biserica Ortodoxă Română» pe anul al VII-lea, 1883; București, 1882, p. 144 și urm.; *Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., p. 12 și urm.

[2] Titlul obișnuit mai târziu.

[3] Actul în *Archiva românească*, I, ed. II, pp. 11-3; Petru Maior, *Ist. bisericească*, p. 14 și urm.; Basilovits, *Brevis notitia fundationis*

Urmaşii egumenului Pahomie nu se putură păstrà în această situaţie strălucită pe care o crease celui d'intâiu, în călătoria lui la Constantinopol, Baliţă fiul lui Sas-Vodă şi căpitan de margine al regatului în acele părţi. Pe la 1450, egumenul Simion e numit, despreţuitor, numai «călugăr», şi cei zece «oameni» ce se mai aflau cu el în mănăstirea cea mare şi cea mică dela Peri nu capătă măcar acest titlul de monahi.

În schimb, la 1494, în cetatea Muncaciului, încunjurată de sate ruseşti, stăteà un «Vlădică al Ruşilor», care ştiù să-şi capete dela rege, pe lângă toate veniturile episcopale în Maramurăş, şi dreptul de a stà în Peri, de unde însă-l putù scoate, de două ori, urmaşul lui Simion ca şi al «popei Luca», Ilarie. Dar regele, dând dreptate acestui din urmă, îi hotărî să asculte, nu numai de Vlădica Muncaciului, duşmanul său, dar şi de episcopii latini ai Ardealului [1]. Şi drepturile de arhipăstori le păstrară episcopii ruseşti din veacul al XVI-lea, un Ilarion, din 1552, care face din nou biserica Sf. Nicolae din Muncaciu, un Vladislav, din 1597 [2]. La 1600 locul de Vlădică îl aveà Petronie, care venì la Mihai Viteazul după cucerirea Ardealului şi luă parte la soborul dela Iaşi, supt hotărârile căruia el iscăleşte în limba slavonă [3].

În Iunie 1600, prin urmare, Rusul Petronie, raliat la cauza lui Mihai Viteazul, puteà să iscălească «episcop al Muncaciului» [4]. Până în Septembre însă, când se mântuì

Theodori Koriathovics, Caşovia, 1799-804; Dulişcovici, *Discuţii istorice ungaro-ruseşti* (ruseşte), Ungvár, 1874; *Magazinul istoric*, III, p. 173; Miklosich şi Müller, *Acta patriarchatus*, II, pp. 156-7; Mihályi, *Diplome maramureşene*, I, pp. 109-10. Cf. mai sus, pp. 51-2.

[1] Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramurăşene*, I (*Studii şi doc.*, XII), p. XXXVIII şi urm.

[2] După Basilovits şi Dulişcovici, în *Scrisori şi inscripţii*, I, p. XLIV.

[3] *Studii şi doc.*, IX, p. 31 şi urm.

[4] *Ibid.*

stăpânirea ardelenească a lui Mihai-Vodă, acest Petronie murì sau își părăsì Scaunul, càci Sàrghie, egumen de Tismana, ìi luă locul, deşì pentru foarte puţină vreme numai,—trăinicia Vlădicăi românesc în Maramurăş nefiind mult mai mare decât trăinicia Domnului românesc în Ardeal şi comitatele exterioare. În 1603 numai, Sârghie merse la Chiev pentru a fi întărit acolo, Cârmuirea cea nouă ardelenească a lui Basta neîngăduindu-i legături prea strânse cu Ţara-Românească [1]. Totuşi Simion-Vodă Movilă, càtvà timp luptător, cu armele Polonilor, Tatarilor şi Moldovenilor, pentru moştenirea lui Mihai Viteazul, şi apoi paşnic Domn al Moldovei, sprijinì pe acest arhiereu român şi făcù să i se deà, de către orăşenii din Ilust, averile pe cari aceştia le luaseră din mănăstirea unde el ìşi aveà locuinţa obişnuită. În 1606, apoi la 9 Mart 1607, puterea duhovnicească a «episcopului românesc» e recunoscută astfel de stăpànii locurilor asupra cărora ea trebuià să se întindă [2]. Avem şi două acte muntene privitoare la Sàrghie, care-i dau titlul de fost «episcop în sfânta episcupie ce să chiamă Muncaciu, în Ţara-Unrească», de «fost arhiereu la Muncaciu şi la Maramurăş, aşezat de răposatul Mihail Voevod, când au fost Domn în pământul Ardealului».

Sàrghie, pe care-l aflăm ca egumen la Tismana încă din 1588, trebuie să fi fost un cleric bătrân, împodobit cu oarecare învăţătură.

Fù înlocuit abià în 1614, prin Atanasie Krupeski, din Przemysl în Polonia, Unit, care fù ales de Gheorghe Homonnay, stăpànitorul de fapt al Maramurăşului, pentru ca să aducă pe Ruşi şi Români la credinţa catolică [2]. După pierderea rostului său episcopal, Sàrghie trecù însuşi în Polonia, de frica prigonirilor. Îl mai întâlnim apoi tot în lăcaşul de unde pornise şi în care-şi petrecuse cea mai mare parte din viaţă; e din nou egumen, şi i se zice, în

1 Dulişcovici, II, p. 79, nota 2.
2 Basilovits, I, pp. 42-3, 45-6, 46-7; Mihályi, p. 394, nota.

amintirea episcopiei ce avuse o clipă, arhimandrit sau numai «arhiereu». Numirea lui din nou la Tismana s'a făcut de Radu Mihnea, Domn al Moldovei, care-l chemă, îl adăpostì şi-l trimese peste Milcov, fiului său ascultător, lui Alexandru Coconul [1].

Astfel se mântuì cu episcopia românească din Muncaciu, pentru tot Maramurăşul. Dela Krupeski înainte, vine un întreg şir de Vlădici ruşi: Eftimie din 1618, Porfirie, Petronie,— poate tot cel vechiu —, în 1623, Ioan Grigorovici în 1627 [2]. Dela o vreme, ei nu mai au legături cu Unirea, şi urmaşul lui Ioan, Vasilie Tarasovici, a fost sfinţit de Mitropolitul Moldovei la 1633 [3].

Din partea lor, principii, catolici sau calvini, ai Ardealului caută să lege Maramurăşul Ruşilor şi Românilor de ţara lor şi pe calea bisericească.

Astfel Spiridon Ardeleanul, întărit din nou, de Gabriel Báthory, la 1608, capătă şi drepturi asupra Maramurăşului [4]. Îl şi vedem pe acesta scriind Bistriţenilor, asupra vidicului românesc al cărora se întindeà puterea lui, şi luànd, în asemenea scrisori, titlul de «Vlădica Spiridon de Ardeal şi Maramurăş şi celelalte părţi din ţara ungurească» [5].

În Maramurăş, Spiridon erà reprezintat adesea printr'un locţiitor, un «chip», statornic sau întâmplător [6], şi, cum se va vedeà, mai târziu, prin anii 1630, Mitropoliţii ardeleni ortodocşi nu-şi mai schimbau «chipul» ce numiseră odată pentru Maramurăş.

---

[1] Diplomă din April 1626 a lui Alexandru, in Arch. Statului, *Tismana*, pachetul 7 din *Netrebnice*, no. 6; publicat de Gr. G. Tocilescu, in *Columna lui Traian* pe 1874, pp. 237-8.

[2] După izvoarele citate, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramurăşene*, I, pp. XLVI-VII.

[3] *Ibid.*

[4] Bunea, *Vechile episcopii*, p. 76, nota 1; *Doc. Bistriţei*, II, pp. 94-5, n-le CCLII, CCLIV.

[5] *Doc. Bistriţei*, *l. c.* Iscăleşte însă «Vl[ă]d[i]ca Spiridon».

[6] *Ibid.*

Spiridon erà superintendent şi supraveghetor al tuturor bisericilor româneşti, cum a rămas şi până la moarte [1], dar, precum spune şi diploma luĭ de numire din nou, la 23 Septembre 1605, numaĭ cu condiţia să nu supere pe Mitropolitul din Bălgrad,—căruia, ce e drept, Ştefan Bocskai, principele în numele căruia se dă întărirea, nu-l mai recunoaşte ca arhiepiscop, ci numai ca episcop al părţilor ardeleneşti de către principatul muntean.

Astfel, prin amestecul Vlădicăi de Vad în rosturile Maramurăşului românesc şi prin aşezarea pe un picior de egalitate a celor doi episcopi, stăpânitorii unguri ai Ardealului, veniţi pe urma lui Basta, aduceau înapoi vechile vremuri când Cârmuirea ţerii recunoşteà două episcopìi în legătură cu cele două Domnìi româneşti, dar, bine înţeles, şi aceasta numai atunci când nu făceà loc, printre ele şi peste ele, superintendendentului calvin.

CAP. VI.

Episcopii Ardealului după Mihai Viteazul.

Astfel de încălcări în dauna Mitropoliei Bălgradului se înţeleg lesne, când se urmăresc pagubele şi suferinţele ei după peirea marelui întemeietor al ierarhiei bisericeşti pentru Românii din Ardeal şi Ţara Ungurească.

Duşmanul personal şi înverşunat al lui Mihai Viteazul, reprezintantul în Ardeal şi părţile exterioare al catolicismului strict, Basta, nu puteà să îngăduie Mitropolia lui Ioan de Prislop. Radu Şerban, care ucise, într'o mare luptă biruitoare, pe Moise Székely, ridicat ca principe unguresc neatârnat împotriva stăpânirii germane, avù legături cu învăţatul popa Miha din Braşov, dar ele erau numai politice,

[1] Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 76-7.

şi la o sprijinire a Mitropoliei celei nouă din Bălgrad nu s'a gândit niciodată noul Domn muntean.

Basta voi chiar să catolicizeze mănăstirea de lângă cetatea de reşedinţă a vechilor principi ardeleni. Despre Valerian Lubieniecki, — nobilul războinic, buclucaş şi desfrânat, care ajunse în 1611 episcop catolic pentru Polonii săi şi pentru sătenii unguri din Moldova, — un pârâş din 1610 spune că el, care se luptase şi fusese rănit prin Ardeal în tulburările de după moartea lui Mihai, «a luat, fără nicio învoire a Scaunului apostolic, în stăpânirea sa *o mănăstire schismatică* lângă Alba-Iulia şi a stat acolo mult timp, îndeplinind toate funcţiile sacerdotale» [1]. Din această mărturie de o mare însemnătate urmează că Ioan fusese gonit la Prislopul său, unde se va fi stâns, iar că în mănăstirea lui Mihai Viteazul, rămasă acum pustie, Basta a găsit cu cale să aşeze un războinic dintre mercenarii lui pentru că aveà hirotonie de preot, ambiţie de episcop şi, din vremea cât stătuse în straja lui Ieremia Movilă, ştià ceva româneşte. Totuşi în suita lui Basta se aflà un Vlădică românesc, mic de Stat, pletos, cu cârja de argint în mână, care se luptă, ca şi Lubieniecki, aiurea, la apărarea Sătmarului asediat de oamenii Craiului Bocskai, duşmanul Germanilor, şi, după multe vajnice lovituri cu halebarda, cu «paloşul nemţesc», perì, «împuşcat tocmai prin mijloc» [2]. Poate să fi fost Ioan, ajuns la înţelegere cu Basta.

Teoctist, care se întâmpină ca Vlădică de Bălgrad la 13 Mart 1606, scoţând, împreună cu superiorul său, care-l sfinţise, Mitropolitul muntean Luca, pe preotul braşovean, Neagoslav [3], e cunoscut numai prin pomenirea cu acest pri-

---

[1] «In Transilvania penes Albam-Iuliam monasterio schismatico in suam sine omni licentia Sedis apostolicae authoritate accepto, permultum ibidem, sacra peragans omnia, permansit temporis»; *Columna lui Traian, l. ult. cit.*, p. 309.

[2] Şincai, la anul 1605.

[3] Stinghe, *Istoriia besearecei Şcheailor*, p. 6; *Sate şi preoţi*, p. 45.

lej în cronica românească a orașului acestuia și prin înscrierea în pomelnicul Mitropoliților, cu însemnarea alăturată că a făcut o cârjă arhiepiscopală de argint [1]. Poate că tot în folosul lui se luară și hotărârile dela 9 Iunie 1609 ale lui Gabriel Báthory, care scoteà pe preoții români din rândurile iobagilor, oprind și punerea lor la lucrul câmpului pentru domnul de pământ și împiedecarea lor de a se strămutà după plac [2]; ei aveau să deà stăpânilor moșiei pe care-și îndepliniau datoria sufletească sufletească numai darul obișnuit.

Oricum, încă din 1614 se numià ca episcop predicatorul calvin al Românilor în Bălgrad, Teofil din Prislop, mănăstirea lui Ioan, de unde poate venise și Teoctist. La 1-iu Februar din anul următor, el căpătă și grija bisericilor din părțile de sus: ale Turdei, Dobocei, Solnocului, Crasnei, Maramurășului, — unde fusese Spiridon, care nu mai erà deci în viață acum,— precum și în ale Bistriței, Gurghiului secuiesc, și chiar ale Bihorului [3]. Cred că actul lui d'intâiu de numire se poate recunoaște peste câteva pagini într'o diplomă necompletă, din care reiese că între Spiridon și Teofil, așezat și peste părțile de sus, a fost acolo un Augustin, care, supt același principe Bethlen, fugì din țară fără nicio lămurire și alergă în Moldova [4]. Când Teofil dispărù, nu știm când și cum, în acest Nord ardelean fù așezat, până în părțile Chioarului și Satmarului, un Eftimie, care e pus întâiu de Ștefan Bethlen, guvernatorul Ardealului și Maramurășului, și întărit apoi de Craiu, la 1-iu Iunie 1623 [5].

---

[1] *Studii și doc.*, IV, p. 66.

[2] Șincai, II, p. 504-6, după o tipăritură din 1653: latinește la Fiedler, *Die Union der Walachen in Siebenbürgen*, în «Sitzungsberichte der wiener Akademie», XXVII, 1858, p. 350.

[3] Dobrescu, *Fragmente*, p. 19 și urm.

[4] *Ibid.*, p. 23.

[5] *Ibid.*, pp. 24-5.

O schimbare în aceste rosturi bisericeşti ardelene o aduce numai Radu-Vodă Mihnea. Vom vedeà marea însemnătate a Domniilor sale din amândouă principatele pentru dezvoltarea Bisericii româneşti. Ardealul nu puteà să rămâie în afară de luarea lui aminte: pe Sârghie, episcopul pribeag al Muncaciului, el îl aduse la sine, atunci când erà Domn în Moldova, dela 1623 la 1626, şi-l făcù din nou egumen la Tismana. În părţile Vadului şi Maramurăşului, trebuià să caute a strânge iarăşi legăturile ierarhice de odinioară cu Mitropolia lui suceveană.

Lui i se datoreşte, fără îndoială, că, după moartea lui Eftimie, superintendent poate pentru tot Ardealul — şi pentru cel de jos — şi pentru Maramurăş, noul principe ardelean, calvin hotărât fără îndoială, dar prea bun om politic pentru a jertfì interesele sale convingerii religioase, primì la Vad un episcop nou, pe Dosofteiu. El venì din Moldova, unde, precum spune însuşi, fusese «în Roman şi în Huşi şi mai mare pestre toate mănăstirile ţeriei Moldoveei», ceia ce nu înseamnă de loc că Dosofteiu ar fi fost întâiu Vlădică de Roman, apoi de Huşi [1],— când se ştie că această din urmă episcopie erà mai mică şi mai nouă —, şi ar fi voit apoi să treacă în Ardeal, unde situaţia lui trebuià să fie cu mult mai scăzută şi mai puţin sigură în ceia ce priveşte veniturile. Noul episcop al Vadului va fi fost numai *dichiu* al celor doi episcopi moldoveni, şi, ca unul ce aveà drepturile de judecată şi asupra călugărilor, va fi fost el «mai mare» peste mănăstirile din aceste eparhii; s'ar puteà iarăşi ca el să fi avut protopopia în Moldova, care, încă pe aceste timpuri, n'aveà decât numai, din când în când, un singur protopop,— protopopii de Ţinuturi cari se întâmpină în Ardeal, fiind o născocire calvinească [2]. Dosofteiu fusese pe lângă Ştefan-Vodă Tomşa,

[1] V. mai departe.

[2] «Bani de potropopie» se pomenesc la 1683; mulţi «cearcă». cu deosebite sume, pentru a căpătà această dregătorie, spune Drăguşin Vistierul, din Câmpulung; *Doc. Bistriţei*, II, p. 39, no. CCXXXI. Cf. Grama, *Instituţiile calvineşti in Biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895, p. 161 şi urm.

apoi fugise din țară la năvălirea lui Alexandru-Vodă Movilă cu Korecki, cumnatul său — sfârșitul lui 1615 —, și se întorsese în Moldova numai după înlăturarea Domnului sprijinit de Poloni [1]. Erà un om încercat, de oarecare însemnătate, a cărui mărturie puteà să ție locul unor acte domnești scrise. El n'ar fi trecut în Ardeal oricum, ci numai trimes de Domnul său, care trebuie să fi avut deci înțelegerea de nevoie cu stăpânitorul nou al Ardealului.

Dela Dosofteiu avem întâiu o notiță la 21 April 1622 [2]. E, de sigur, chiar dela începutul păstoriei lui peste munți. De aceia simte nevoia de a-și amintì sarcinile de cinste ce avuse în țara lui cea veche, precum și vizitația canonică ce a făcut în părțile de către Tisa, care se țineau și ele de larga stăpânire, bine asigurată și cârmuită bine, a lui Bethlen: «și am fost în Ținutul Săcmariuluĭ» —, unde perise un înaintaș de-al său, — «până la Dobrițin». Erà ortodox, de sigur, ca unul ce venise dintr'o țară cu ortodoxia sigură. Într'o scrisoare îndreptată către Bistrița, — scrisoare pentru a cere *dajdea*, *poclonul* de un florin, pe care i l-a învoit, scrie el, Craiul, apoi «osfeșteniile», pentru sfinţiri, și «gloabele», pentru păcate canonice, ca «împărțiturile», «frățiile», «cuscriile», «cumătriile» și alte «fără-de-legi» în ce privește căsătoria —, Dosofteiu nu are prilej să pomenească pe episcopii calvini și, în deosebi, pe Spiridon, care nu puteà fi uitat așa de ușor, ca un Ioan Cernea de pildă [3]. El leagă însă păstoria lui de-a dreptul cu a lui Eftimie cel nou, — și acesta poate rămas în credința cea veche, cu toate concesiile formale ce va fi trebuit să facă și el calvinismului dominant [4].

Folosindu-se de sprijinul lui Radu-Vodă și al «Craiuluĭ», Dosofteiu a putut să-și zică dela început, — ca și Spiridon, de altfel —, «Vlădic[ă] în Ardeal și în Maramureș», sau,

[1] *Arch. ist.*, I [1], p. 93.
[2] Cipariu, *Archivu*, p. 781.
[3] *Doc. Bistriței*, II, p. 4, n-le CLXIII-IV.
[4] «Gloabele dela Vlădica Eftimie încoace»; *ibid.*

ca în scrisoarea pe care o îndreaptă din Braşov, unde aveà deci putere, către mănăstirea Bisericanilor, «arhiepiscopul chir Dosoftei al Bălgradului şi a toată ţara Ardealului şi Ungurească şi celelalte», iar în răvaşul către Bistriţa: «cu mila lui Dumnezău Vlădica de Belgrad şi a toată ţara», ori, simplu, «Vlădica Ardealului», întrebuinţând şi pecetea cu cei trei arhangheli. El are o însemnătate şi pentru orânduirea acestei Biserici ardelene, peste care întreagă izbutise a-şi întinde autoritatea.

Pe Eftimie, numit anume pentru părţile de sus ale Ardealului, izbutise a-l înlăturà ori moştenì în 1622. După ce făcuse, la 1624, ca preoţii săi să fie scutiţi formal de dijma grânelor şi a vitelor[1], el strânse, la 4 Iulie 1627, un sobor de reformă, ca să ştie de acum înainte clerul românesc «cum trebuiaşte a ţineà leagea lui Dumnezău prentru ispăsenie sufletului». Se hotărî purtarea de «haine lungi până la glesne», în locul vechiului port ţărănesc, şi, în acelaşi timp,— precum dorise el încă din 1622—, întrebuinţarea la slujbă a cărţilor româneşti ce se mai păstrau de pe vremea lui Coresi, pedepsindu-se aceia «care nu vor şti de'nţeles», măcar Crezul, unele rugăciuni şi părţi din Evanghelie[2]. Dosofteiu stăteà chiar «in claustro albensi metropolitano», în mănăstirea Mitropoliei din Bălgrad, de unde scrie, ca «episcop românesc al ţerii Ardealului» numai, la 1-iu Ianuar 1625 Bistriţenilor, cu privire la un preot care, cu scrisori «crăieşti», se duce în Moldova, la Radu-Vodă şi la Mitropolitul ţerii[3].

Totuşi Dosofteiu nu e însemnat în pomelnicul Mitropoliei Bălgradului: ca străin întâiu, ca episcop de Vad apoi şi, în sfârşit, pentru că ajunsese un sprijinitor fătiş al calvinismului, pe care principele voià chiar să-l introducă cu totul, cerând şi un fel de blagoslovenie dela Constantinopol, dela

[1] Fiedler, p. 366; Hurmuzaki, *Fragmente*, II, p. 5.
[2] După Petru Maior, în Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 150 şi urm.
[3] *Ştefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., pp. 33-4.

Chiril Lukaris, prietenul calvinismului, pentru a înlăturà orice urmă de alcătuire bisericească deosebită a Românilor [1] din Statele sale. Tot așà rămâne în afară de pomelnic și urmașul lui Dosofteiu, Venedict, care scrie, tot Bistrițenilor, din Budiș, pe pământul chiar al Bistriței, la 4 Maiu 1631. Și el are legături cu Moldova, și trimete la această dată pe «diaconul său românesc Teodor», pentru «afaceri bisericești», la mănăstirea Suceviței [2].

În curând însă Vlădica Ghenadie Brad, din Bălgrad, sfințit, după cuviință, nu în Moldova, ci în Târgoviștea munteană, își puneà «chipul vlădicesc» în părțile Vadului și Maramurășului, de unde dispăruse «episcopul Venedict». Gheorghe sau Ghenadie Brad, ajuns episcop încă d'inaintea datei de 4 Decembre 1628, când face o întărire de protopop [3], capătă dela Bethlen, a cărui Domnie se apropià de sfârșit, — Radu Mihnea erà mort încă din cele d'intăiu zile ale anului 1626 —, învoirea de a purtà titlul de Mitropolit «în Scaunul Bălgradului, *al Vadului* și Oradiei-Mari și Satmarului, și a toată țara Ardealului și celelalte».

Recunoscând așezământul calvinesc al protopopilor, îl vedem întărind pe Ianăș din Inidora, care urmase, mai de mult încă, lui Moise Peștișel cel învățat, dându-i voie a cercetà bisericile: «de acoperiș, de țînterimuri și de săcriul din lăuntru», adecă de chivot, a vedeà «cum învață sfânta Evanghelie» preoții și a înlăturà păcatele canonice, «necăderile», căsătoriile «până la al cincele văr», «cuscriile» și «cumetriile», și despărțeniile; cu «giurații» săi împreună, el va puteà «despărțì» și «birșăglui» cu o gloabă de 12 florini [4]. Astfel ajunseră în stăpânirea lui și bisericile românești calvine din acest oraș și, de bună seamă,

[1] Ardeleanu, *Istoria diecesei Oradei-Mari*, II, Blaj, 1888, pp. 17-20.
[2] *Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul*, etc., p. 35.
[3] *Studii și doc.*, XII, pp. 280-1; cf. Petru Maior, *Ist. bis.*, p. 72 și urm., nota; Cipariu, *l. c.*, p. 253 și urm.
[4] *L. c.*

din Lugoj şi Caransebeş, dar nu acelea, strict ortodoxe, din părţile turceşti, supuse Paşei din Timişoara, ale Inăului şi Lipovei, unde se întâlneşte încă la 1608 un Vlădică fără reşedinţă, de bună seamă romîn, Sava, urmaş al unui Teodor Vlădica, pe care-l aflăm pomenit în cursul luptelor lui Sigismund Báthory cu Turcii, la 1595[1].

Ianăş din Inidora ajungeà astfel a poruncì «în chipul» singurului Vlădică romànesc din Ardeal şi Ţara Ungurească prin întărirea din 1628. Acelaşi sistem fù întrebuinţat şi în Maramurăş, unde aceste drepturi de vizitare, de judecată, de strângere a veniturilor, le capătă «smeritul Ioan, arhiepis[co]pul», — ceteşte: arhidiaconul, sau protopopul —, şi «chipul Vlădicăi lui Ghenadie de Belgrad» sau, mai solemn, «cu mila lui Dumnedzău chipul vlădicescu popa Ion din Maramureş», şi anume «din eraşul-de-sussu, din Vişeul-de-sus» cu locuinţa. Puterea lui se întindeà până la Telciu, şi el aveà dreptul de a pune şi de a scoate protopopi pentru Ţinuturi ca acela al Bistriţei, al Moiseiului, unde călugării putneni făcuseră un metoh al lor[2], al Budacului[3], al Mocodului şi *vidicului* bistriţean, care obişnuià a-şi ţineà soborul şi pe la Năsăud[4], — cari toţi îi «dădeau samà de rândul venitului vlădicescŭ»[5]. Stând la Vişău, cu ajutorul şi poate scriitorul său, «erăi Avrilie», preotul Aureliu, care-i împrumutà şi pecetea pentru a-şi întărì răvaşele, Ioan înlocuià după putinţă pe vechii Vlădici ai Vadului, grămădind pe episcopul rusesc de Muncaciu în părţile de sus ale Maramurăşului[6].

---

[1] Cf. după Márki Boros, în *Unirea* pe 1894, p. 189 şi urm.; Wolfgang Bethlen, *Historia*, la aceste date.

[2] V., pentru acest protopop, *Doc. Bistriţei*, II, p. 53, no. CCLVIII.

[3] *Ibid.*, p. 30, no. CCXIV; p. 42, no. CCXXXVII.

[4] *Ibid.*, pp. 33-4, no. CCXX.

[5] *Doc. Bistriţei*, I, p. 43, no. LVIII; p. 63, no. LXXXIV.

[6] V. mai sus, p. 224 şi urm.

Cât priveşte pe Ghenadie, el străbăteà ţara ca stăpân al sufletelor româneşti. Odată-l vedem poruncind din Sighişoara cutărui birău să oprească rudele unui preot[1].

Prin el, unitatea religioasă a Românilor din Ardeal şi Ţara-Ungurească, dorită şi, în cea mai mare parte, pregătită de Mihai Viteazul, ajunsese un fapt, şi unul din cele mai însemnate pentru dezvoltarea culturală şi politică a neamului nostru.

CAP. VII.

Dezvoltarea Bisericii moldoveneşti în această epocă. Episcopia Huşilor.

Îndată ce ajunse în stăpânirea Moldovei, Mihai se îngriji să facă şi aici acea bună orânduială pe care o introdusese în Ţara-Românească, locul de plecare al măririi sale.

Cu Ieremia-Vodă, cu neamul întreg al Movileştilor şi cu boierii cari-i păstrau credinţă, fugiseră la Hotin cei patru ierarhi ai Moldovei. Ei erau: Mitropolitul Gheorghie[2], episcopul de Roman, Agafton; cel de Rădăuţi, Teodosie Barbovschi, călugăr din Pobrata, care fusese învăţătorul, «dascălul», tânărului fiu al lui Petru-Vodă Şchiopul, Ştefan-Vodă, şi în anii pe cari bătrânul Voevod apucă să-i mai petreacă în Apus, la Innsbruck şi Bozen[3] şi care, întors în Moldova cu Vlădica Gheorghie, înlocuise, după data de 25 Mart 1598, pe Rădăuţeanul Amfilohie, necunoscut altfel[4] —, şi, în sfârşit, episcopul de Huşi, Ioan[5].

---

[1] *Doc. Bistriţei*, I, p. 42, no. LVII.

[2] V. mai sus, p. 188 şi urm.

[3] Hurmuzaki, XI, tabla.

[4] Pomenirea lui Amfilohie la 2 August 1597; Hasdeu, *Arch. ist.*, III, p. 76; cf. Wickenhauser, *Radautz*, pp. 20-1: e pomenit şi la 22 Ianuar 1597; *Solka*, p. 67: la 25 Mart 1598. La Rădăuţi aflăm pe Mardarie, în ziua de 10 August 1594, acelaşi an; Hurmuzaki, XI, p. 905.

[5] V. şi Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 226: pomenirea lor în 1600, fără lună, de Ieremia.

Prin urmare, în primăvara anului 1600 fiinţă şi această nouă episcopie a Huşilor. N'avem hrisovul domnesc de întemeiere, din partea ctitorului ei, Ieremia Movilă, dar s'a păstrat în traducere actul de danie din 71 —, fără unitate în cifra datei şi fără însemnarea de lună şi de zi, prin care Ieremia-Vodă, «robul stăpânului său Domnul Dumnezeu şi Mântuitoriului nostru Iisus Hristos şi închinătoriu Sfintei Troiţe», sfătuindu-se cu ierarhii Bisericii moldovene, între cari şi cu acest nou Vlădică Ioan, dăruieşte «noului» său lăcaş de rugăciune, Episcopia, cu hramul Sf. Petru şi Pavel, satele pe care le avuse până atunci el însuşi, Domnul, în hotarul Huşilor: Plopenii, Cozienii, Roşieştii, siliştea Creţeştii şi Spăriaţii, precum, şi, peste Prut, în Ţinutul Lăpuşnei, satul Căcăcenii [1]. Mărturiile boierilor, care sânt întocmai ca şi acelea dintr'un document al lui Ieremia cu data de 12 Maiu 7114, adecă 1606 [2] — cu acea deosebire că în actul pentru Huşi pârcălabi la Roman sânt Crâstea şi Gherman, pe când cellalt are în locul lui Gherman pe Manole, care nu se mai întâlneşte statornic de aici înainte —, ar arătà că această d'intâiu întăritură de moşli pentru episcopia de Huşi trebuie pusă în primăvara sau vara anului 1606, în orice caz nu înainte de sfârşitul lui Iunie, când Ieremia-Vodă îşi mântuì viaţa. De oare ce însă actul din 12 Maiu 1606 are ca Mitropolit pe Teodosie Barbovschi, pe Ioan ca episcop de Rădăuţi — deci el înaintase — şi la Huşi pe Filoteiu, şi schimbarea Mitropolitului, a episcopilor de Rădăuţi şi de Huşi nu erà încă săvârşită la 21 August 1604 [3], trebuie să se admită că dania lui Ieremia-Vodă e din ultimele luni ale anului 1604, din 1605, sau din cele d'intâiu luni ale lui 1606.

Cu privire la adăugirea acestei a patra episcopli moldo-

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor şi a episcopiei cu asemenea numire*, Bucureşti, 1869, I, p. 91 şi urm.

[2] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 22 şi urm.; cf. Hurmuzaki, XI, p. 908.

[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 228 şi urm.

venești poate să lămurească și o scrisoare, dintre 1597 și 1599, a lui Meletie Pigas, patriarhul Alexandriei. Din ea se vede că Ieremia-Vodă ceruse «Marii Biserici» constantinopolitane, conduse atunci de Meletie, recunoașterea Mitropoliei Moldovei ca «archiepiscopie» canonică și că în vederea acestei recunoașteri se crezù de cuviință a mai dà un sufragant noului arhiepiscop, care primì chiar «*mantia patriarhală cu patru închipuiri și cu patru izvoare*», precum și *mirul*. Dar Pigas plecă la Alexandria înainte de a se fi luat o hotărâre și a se fi pus în scris *tomos*-ul patriarhal pentru eparhia Hușilor [1].

Motivul întemeierii celei de-a patra diecese moldovenești ce poate înțelege, gândindu-se cineva la împrejurările politice de atunci ale Moldovei. Răscoala lui Aron-Vodă, tovarășul de alianță și de luptă al lui Mihai Viteazul, dăduse țerii Ținuturile pierdute către Turci în 1484, când s'a luat Chilia și Cetatea-Albă cu o întreagă zonă sau *raià* de sate, și mai ales în 1538, când Sultanul Soliman, înlăturând pe Rareș, ridică hotarul acestei raiele până sus la Bender și la linia Bàcului. Ismailul și alte locuri vecine nu se întoarseră îndată către Turci, și așezarea Tatarilor în Bugeac, pe care cei d'intàiu o hotărâseră atunci pentru a stà în coasta principatelor, nu se îndeplinise. Pentru aceste părți smulse dela păgâni și ținute încă de Ieremia cu sprijinul lui Zamoyski — și pe Simion-Vodă, fratele Ieremiei, îl vedem dăruind, la 28 Iulie 1606, mănăstirilor Râșca și Bistrița «locul numit Cavahul» — sau Cahul —«cu toate apele și cu toate gârlele care se varsă în el și care iese din el, locul ce este dela stâlpii Galaților (Галатѣнѣм) până la Dunăre și cu tot venitul [2]» —, se făcù deci noua epis-

---

[1] Melchisedec, în *An. Ac. Rom.*, III, p. 37 și urm., după ms. din Chalke. Pentru Meletie Pigas, cf. și Agatanghel Ninolachi, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς (1545-1602), Chanioi (Creta), 1903.

[2] *Arch. ist.*, III, pp. 68-9.

copie, care fù aşezată la Huşi pentru că aici erau moşii ale Domniei, care puteau fi dăruite şi pentru că în oraş se află o bună biserică veche dela Ştefan-cel-Mare.

CAP. VIII.

Sinodul dela Iaşi (1600).

Încă fiind Mihai Viteazul în Iaşi, la 2 Iunie 1600, se deschise sinodul pentru caterisirea episcopilor moldoveni fugari, cari erau priviţi ca răsculaţi şi trădători faţă de Domnia cea nouă. Afară de bătrânul Mitropolit Nicanor, scos anume pentru aceasta din mănăstirea sa Agapia, şi de Petronie dela Muncaciu, erau tot prelaţi greci, Patriarhul Nectarie de Ohrida, Mitropolitul de Târnova Dionisie, Gherman al Cesareii lui Filip, Teofan de Vodena şi Efrem de Hebron.

Sinodul ţinù seamă de uneltirile lui Ieremia pentru a dà Ţara-Românească fratelui său Simion, de dreptatea cauzei lui Mihai, de trădarea făţişă a Vlădicilor, de refuzul lor de a se întoarce, chiar după ce Mihai îi rugase de aceasta, prin protopopul Moldovei, cel mai mare în rang dintre clericii rămaşi în ţară, Teodor. Se hotărâ, potrivit cu canoanele, că ei «sânt căzuţi din Scaunele lor şi neiertaţi»: Dionisie, fiind şi exarh patriarhal în Bulgaria, căpătă învoirea de a procedà la alegerea altor episcopi, cu obişnuitul sobor de arhierei.

Mitropolitul târnovean, care şi iscăleşte ca «vechil al Moldovlahiei», nu zăbovì. Filoteiu fù ales pentru Huşi, iar pentru Rădăuţi Anastasie, care nu e cel ce fusese până atunci egumen de Galata [1], căci acela murise în alaiul de pribegie al lui Petru Şchiopul, ci viitorul Mitropolit moldovean, caligraful şi ctitorul de mănăstire Anastasie Crimca.

---

[1] V. catastiful Galatei în *Cuv. den bătrâni*, I; cf. Hurmuzaki, XI, p. 218, no. CCCLI; p. 251 şi tabla.

La 15 şi 19 Iunie 1600 ei jurau credinţă lui Mihai, fiului acestuia, Nicolae-Vodă Petraşcu, şi luau, în jurământul lor, îndatoriri care nu erau poate în obiceiul ţerii până atunci. Vlădicii aveau să primească cele şepte soboare pentru «dreptele dogme», să «păzească pravila şi sfintele porunci cele de demult»; nu vor primì niciodată mită şi nu-şi vor călcà datoriile nici de frica «Împăratului, nici a Domnului», fie şi supt ameninţare cu moartea.

Dionisie rămase cu ei, nu numai ca vechil, ca până atunci, ci ca «preasfinţit domn şi Vlădică Mitropolitul sfintei Mitropolii, de Dumnezeu păzite, a cetăţii Sucevei şi a toată ţara Moldovei». Mitropolitul Cesareii stăteà lângă el la judecată, şi se pare că Ioan de Huşi, care nu fù înlocuit, făgăduise a se întoarce [1]. Egumenul Atanasie de Bistriţa şi alţi călugări nu se sfiau a venì înaintea lor pentru mărturisiri [2].

Când, peste puţină vreme, Mihai pierdù Moldova, Dionisie trebuì să plece din ţară. El se alipì pe lângă Radu-Vodă Şerban, noul Domn al Ţerii-Româneşti, şi în fruntea marturilor testamentului făcut de acest Domn ca pribeag la Viena, în ziua de 28 Februar 1620, se află «Dionisie Paliolog, Mitropolitul dela Tărnov» [3].

Anastasie îşi aşteptă vremea pentru a intrà statornic în ierarhia moldovenească [4]. Filoteiu apare ca «fost episcop» însărcinat să facă o hotărnicie la Sihla, în ziua de 21 August 1604 [5]. Până la începutul anului 1606, Teodosie Barbovschi, care se pricepeà să îndrepte manuscripte slavone [6],

---

[1] *Studii şi doc.*, IX, p. 29 şi urm.

[2] *Ibid.*

[3] *Socotelile Sibiiului*, pp. 201; Lăpĕdatu, *Doc.*, I: facsimile în *Floarea Darurilor*, II, şi în *Istoria Românilor pentru poporul românesc.*

[4] V. P. Partenie, *Mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei*, Bucureşti, 1907.

[5] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 228 şi urm.

[6] Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arch. şi fil.*, I [2], p. 52.

luà locul lui Gheorghie Movilă, care se stinse astfel cu câtevà luni înainte de fratele său Vodă Ieremia († 30 Iunie 1606), sau părăsì Scaunul de arhipăstor pentru a se adăpostì la Suceviţa [1]. Peste puţin plecă din Scaun bătrânul episcop de Roman,— fost, se pare [2], şi trecător Mitropolit [3],— Agafton, care aveà încă dela 6 Maiu 1605 ca urmaş pe Anastasie Crimca [4]. Ioan, din partea lui, trecù atunci la Rădăuţi, iar Scaunul de Huşi fù căpătat în sfârşit, după o lungă aşteptare de pocăinţă, de către Filoteiu.

CAP. IX.

Biserica Moldovei supt Movileştii întorşi în stăpânire. Mitropolitul Anastasie Crimca.

Aceştia fură episcopii din ultimele zile ale lui Ieremia Movilă; Simion îi avù şi el în scurta lui Domnie, care se mântuie printr'o moarte năprasnică în Septembre din anul următor. Îi întâmpinăm pe toţi şi în stăpânirea vremelnică a lui Constantin, fiul Ieremiei. În Ianuar 1612 acesta erà scos din Domnie de către Turci, dar încă din 1608, înainte de mântuirea erei de relativă neatârnare a mândrilor Movileşti, Anastasie se întâmpină ca Mitropolit al Moldovei, — întâiaşi dată, la 15 Iunie —, pe când la Roman vine Mitrofan, ucenic al lui Agafton şi fost egumen de Moldoviţa [5]. Teodosie Barbovschi mântuise rău păstoria

---

[1] *Ibid.*, p. 50: ar fi fost acolo la 1608-9, după inscripţia de pe o icoană.

[2] Cf. mai sus.

[3] Dacă n'au fost doi Agaftoni.

[4] Acelaşi, *Cron. Romanului*, I, pp. 251, 237; Partenie, *l. c.*, p. 19; v. şi *Arch. ist.*, III, pp. 68-9; cf. *Ist. lit. rel.*, p. 124, nota 5.

[5] Partenie, p. 19 şi urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 240; *Doc. Bistriţei*, I, pp. 12-3, no. XV; pp. 80, 99-100; *Ist. lit. rel.*, pp. 125-6 şi p. 125, nota 1.

sa: el încercase a otrăvì în împărtăşenie pe tânărul Domn, o ticăloşie de care nu s'ar fi făcut vinovat, de sigur, niciunul din înaintaşii săi [1]; el fù descoperit şi supus multă vreme la chinuri pentru a-şi arătà tovarăşii [2].

Anastasie e ultimul reprezintant al cărturăriei celei vechi slavone, al datinei de clădire a mănăstirilor frumoase, al meşteşugului de împodobire migăloa-ă a manuscriptelor. Fiu al târgoveţului Ioan Crimca din Suceava şi al Crâstinei, care e îngropată la Pătrăuţi, supt o piatră de mormânt cu data de 1595 [3], el poate fi acel «Ilie diiacŭ, fiul Crimcoae din Suceava» pe care-l pomeneşte o danie din 1587 a lui Petru Şchiopul, care răsplătì cu siliştea Unguraşii, pe apa Sucevei, pe acest ajutător credincios în lupta grea a bietului Domn slăbănog cu năvălitorii Cazaci [4]. Nu ştim în ce mănăstire şi-a făcut învăţătura în ale bisericii şi ale cărturăriei. Erà însă un caligraf cu gust şi răbdare, dela care au rămas frumoase manuscripte, împodobite cu miniaturi, *Evanghelia* din 1609, cea de pe la 1614, *Apostolul* din 1610, *Liturghia* din 1610 şi cea din 1612, manuscripte care se păstrează astăzi încă la Dragomirna, afară de unul, aflător în biblioteca împărătească din Viena [5].

Pe atunci, după Petru Şchiopul, care făcuse numai Galata, şi Ieremia Movilă, care, cu tot neamul său mare, pu-

---

[1] Hurmuzaki, IV [2], pp. 308-9, no. cccxv: raport veneţian din 29 Maiu 1610, după ştiri venite din Moldova. Pare să fie vorba de Teodosie.

[2] Aceste chinuri ar fi urmat în 1610. Să nu fie vorba însă de bănuieli care să fi atins, o clipă, pe Anastasie însuşi?

[3] Cf. *Pretendenţi Domneşti*, p. 76, nota 1; Kozak, p. 59, unde sânt lipsuri şi greşeli în cetire; *Neamul românesc în Bucovina*, p. 46; *Studii şi doc.*, XI, p. 47, no. 2; Melchisedec, în *Rev. pentru ist., arch. şi fil.*, I [2], pp. 70-3.

[4] *Studii şi doc., l. c.*

[5] Melhisedec, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, I [2], p. 70 şi urm; Bogdan, în *An. Ac. Rom.*, XI, p. 21 şi urm.

ternic şi bogat, dăduse ţerii o singură mănăstire, Suceviţa, râvna pentru clădirile sfinte începuse din nou. Nistor Ureche, boier isteţ şi harnic, amestecat în lucrurile tainice ale mai multor Domnìi, iar, dela un timp, omul Movileştilor şi epitropul fiilor lui Ieremia-Vodă, alese un loc în munţii Neamţului, într'un ascunziş de codru, nu tocmai departe de mănăstirea străveche a Neamţului, şi numì după pârâul sec ce curge lângă dânsa, mănăstirea Secului. Frumoasa, dar complicata, împleticita inscripţie cuprinde data de 1602 pentru zidirea începută în Iunie şi mântuită în Octombre[1]; danii de multe sate se fac de Nistor, de soţia sa, călugăriţă acum, Mitrofana, — sora Movileştilor, se pare —, şi de cei patru copii ai lor, Vasile şi Grigore, Nastasia, care luà pe Balica, şi Maria, viitoarea soţie a lui Constantin Batişte Vevelli, în cursul anului 1604[2].

Noul lăcaş mănăstiresc fù potrivit, în linii şi podoabe, după Galata lui Petru Şchiopul, de care se deosebeşte astăzi numai prin urâtele adausuri de mai târziu, un pridvor, o veşmântărie şi o proscomidie[3]. Pentru Dragomirna sa, în apropierea Sucevei unde se născuse, copilărise şi lucrase poate ca diac la cărţi bisericeşti cu foile împodobite, Anastasie Crimca, ajuns acum Mitropolit al ţerii, aveà o ambiţie mai înaltă. Din banii strânşi de dânsul când erà mirean sau numai călugăr, până a nu ocupà statornic un Scaun episcopal, şi din aceia pe cari i-i dădură Stroiceştii, rudele sale, el făcù, încă de prin 1602, prin meşterul Dima, poate un Grec[4], o bisericuţă pentru bolniţă, lângă o mănăstire mai veche, de proporţii mai restrânse, şi probabil înjghebată din lemn. Ca episcop de Roman el începù şi isprăvì apoi biserica cea mare, una din cele mai frumoase în toată Românimea: înaltă cum nu se mai ridicase alta până atunci, şi pentru aceia părând îngustă; nici o înaintare în linii,

---

1 *Inscripţii*, I, pp. 29-30.

2 *Ist. lit. rel.*, pp. 119-20 şi notele: *Inscripţii*, I, p. 33.

3 *Sate şi mănăstiri*, p. 122 şi urm.

4 Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, I 2, p. 69.

care sânt cele îndătinate în sistemul arhitectonic al lui Ştefan-cel-Mare, dar podoabe care se ivesc numai acuma: contraforturi lucrate cu grijă, brâu săpat, cu înfăţişarea unei funii împletite, încingând toată zidirea, alte colace de piatră, sculptată în acelaşi chip, urcându-se până la vârfurile bolţilor gotice, cadre de formă nouă în jurul fereştilor, trandafiraşi, rozete de piatră pe toată întinderea turnurilor şi, ici-colo, pe linia lungă a funiilor împletite, care mai păstrează vechea lor zugrăvire cu roşu, albastru şi aur[1]. O piatră de mormânt fără inscripţie pe dânsa arată în această strălucită biserică sculptată locul unde se odihneşte ctitorul.

Pe urmele lui Anastasie se luă Domnul care venì în Moldova după scoaterea lui Constantin Movilă, încercatul şi asprul bătrân Ştefan Tomşa, care, în rătăcirile lui de ostaş prin Apusul catolic, nu uitase totuşi vechea lege răsăriteană a lui Tomşa-Vodă, pe care şi-l invocà drept tată. Domniile lui moldoveneşti, despărţite prin năvălirea şi scurta petrecere în Scaun a lui Alexandru Movilă, încă unul din copiii Doamnei Elisaveta a lui Ieremia, se pomenesc şi prin clădirea mănăstirii bucovinene Solca.

Are, ca şi Dragomirna, pe care însă n'o atinge în frumuseţă, o uşă în faţă şi o altă uşă laterală, bolţi gotice, ciubuce împletite şi rozete,— înoirile cele mai însemnate ale unui timp care, păstrând tipicul în stil, căutà să-şi puie pecetea măcar în deosebita îngrijire răbdătoare a amănuntelor[2].

Anastasie, oricât ar fi căutat să se împace şi cu Domnia unui Tomşa, erà, prin legăturile sale de înrudire ca şi prin recunoştinţă, un om al Movileştilor. Deci, când Alexandru-Vodă cel nou biruì şi se aşeză în Scaun, el îi turnă pe

[1] V. *Neamul românesc în Bucovina*, p. 39 şi urm.; Kozak, p. 11 şi urm.

[2] Cf. Wickenhauser, *Solka* şi *Neamul românesc în Bucovina*, p. 72 şi urm.

frunte mirul Domniei. Iar, când cel din urmă din şirul Domnesc dat de familia Movilă fù izgonit de Turci şi Radu Mihnea, cârmuitorul muntean, se strămută în Moldova, zilele păstoriei lui Crimca erau numărate, şi, de fapt, el fù înlăturat, deşi numai pentru câtvà timp, în 1617.

Tot pe atunci, dar nu în urma hotărârii vre unui sinod de răzbunare, ca acela din 1600, ci pe încetul, fură înlocuiţi şi ceilalţi ierarhi moldoveni: episcopul Pavel Nemţeanul, de Roman,— dela 1613 —, făcuse loc încă din 1616 lui Atanasie; episcopul de Rădăuţi —, urmaş, încă din 1609, al lui Ioan —, Efrem, de obârşie duhovnicească din Moldoviţa, îşi părăseşte Scaunul de prin 1615 [1]; Filoteiu de Huşi nu se mai întâmpină după 1613 [2]. Mitropolitul mazil se va fi adăpostit la Dragomirna; Pavel se dusese la metania sa din Neamţ, unde-l aflăm încă la 7132 — 1623-4 — şi unde i se vede mormântul, cu o inscripţie slavonă, distrusă în parte [3].

---

[1] V. Wickenhauser, *Radautz*, pp. 22-4; Kozak, pp. 189-91.

[2] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 102-3. Urmaşi: Efrem (—1617), Iosif, Mitrofan (dela 1617). *Ibid.*

[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 251; *Notiţe*, p. 5.

PARTEA a IV-a.

ÎNTEMEIAREA ÎNRÂURIRII GRECEȘTI

PRIN

RADU-VODĂ MIHNEA.

CAP. I.

Împrejurările Bisericii muntene după Mihai Viteazul.

Moștenirea lui Mihai Viteazul căutase s'o aibă întâiu Simion Movilă și Radu Șerban. Acesta din urmă biruise și avuse o stăpânire îndelungată pentru acele vremi și împodobită cu biruință. În ceia ce privește însă Biserica, ea nu înseamnă nimic, și ca adevăratul urmaș al lui Mihai Viteazul trebuie privit numai acel Domn care căutase și înainte să-l înlăture, cu ajutorul Turcilor, și care-și așezase în sfârșit puterea pe sfărâmăturile norocului trecător al lui Radu Șerban, — Radu-Vodă Mihnea. prigonitorul, în Moldova, — unde trecù la 1616, lăsând Țara-Românească pe numele «coconului» său Alexandru și în seama Doamnei lui, Arghira, — al celui mai însemnat cleric de școală româno-slavonă din tot acest timp, al lui Anastasie Crimca.

Radu erà fiul lui Mihnea-Vodă «Turcul» sau Turcitul, evlavios creștin, ctitor și dăruitor de biserici și mănăstiri înainte ca, de frică, să se prindă de poala lui Mohammed mântuitorul. Fusese crescut, spune cronica, în părțile răsăritene, după mazilia părintelui său și peirea lui sufletească: o cronică în care se cuprind științi din acele vremi chiar, spune că mama lui Radu, «Doamna» Vișa, de fapt numai o iubită a Măriei Sale viitorului Turc cu mai multe neveste [1], fură pe fiul ei, pe «copilul mai mic» al Domnului și-l as-

[1] V. *Contribuții la istoria Munteniei, passim.*

cunse, mulţămită vre unuia dintre călugării greci cari erau totdeauna la îndemână în ţerile noastre, la mănăstirea Ivirului, a Iberienilor, dela Muntele Sfânt Atos. De aici el trecù la Veneţia, trimes — se spune — tot de ocrotitorii şi crescătorii lui, călugării, de bună seamă în chiliile bisericii greceşti de acolo, Sf. Gheorghe, în cimitirul căreia se odihniă, dela 1599, Zotu Ţigară, ginerele lui Petru Şchiopul şi, în acest chip, ruda tânărului cocon Radu [1]. Când fù numit, la 1595, în locul lui Mihai Viteazul, pe care Turcii credeau că-l vor puteà scoate, Radu erà încă la carte, în depărtata Veneţie, şi tatăl său, beiul, merse înainte pentru a-i luà în stăpânire Scaunul, în care acum, ca Turc, nu puteà fi decât trecătorul ispravnic al fiului său nevrâstnic. În 1596 Radu învăţà acolo «literele» şi cereà turcescului său părinte cai de războiu. Dar, încă în cele d'intâiu zile ale acestui an, el trebuì, în nădejdea unei Domnìi de fapt, să treacă Marea, la Ragusa. De aici merse la Constantinopol şi, până căpătă steagul de numire pentru Ţara-Românească, el nu mai părăsì Capitala turcească [2].

Însă, din cât stătuse la Atos şi în Veneţia, tânărul învăţase «carte grecească şi latinească». Trăit într'un mediu curat grecesc şi monahal, el ajunse un sprijinitor de căpetenie al ierarhiei şi culturii răzimate pe vechi rosturi răsăritene, în toate stăpânirile, asigurate şi deosebit de pompoase, de care se învrednicì în viaţa sa. Un lăudător grec al lui adauge că ştià şi limba arabă, aşà încât se puteà înţelege, într'un stil învăţat şi elegant, cu Turcii, stăpânii săi, slujiţi totdeauna cu credinţă de dânsul, de-a dreptul [3]. Acest om cu însuşiri care l-ar fi făcut altfel un «mare filosof», aveà creşterea, cunoştinţele şi concepţia care erau de nevoie pentru a face din el, Domn românesc de două ori în principatul muntean, de două ori in Moldova, iar dela 1623 la 1626, timp

---

[1] Hurmuzaki, XI, p. 534, no. DCLXIV; cf. *Contribuţii*, p. 99 şi urm.
[2] *Ibid.*
[3] *An. Ac. Rom.*, XXI, pp. 13-4.

de trei ani, în amândouă ţerile noastre,— având la Bucureşti, de formă, ca locţiitor pe fiul său Alexandru Coconul,— întemeietorul unei politice mărețe, întemeiate pe comunitatea de lege ortodoxă a creştinilor din Împărăția turcească, pe înfrățirea lor sufletească în aceiaşi cultură superioară elenică, pe supunerea lor către aceleaşi supreme autorități bisericeşti, — politică dela care celorlalți ortodocşi li-au venit ajutoare băneşti, tipărituri bisericeşti, şcoli înalte, iar ţerilor româneşti dela Dunăre o cinste, o strălucire, un prestigiu, — ce-i dreptul, foarte bine plătite, — pe care nu le avuseră până atunci în acelaşi grad.

Radu moştenise dela înaintaşii săi pe Mitropolitul Luca, care ar fi fost numit chiar, ca episcop de Buzău, după o însemnare nesigură, la 1587, deci în Domnia lui Mihnea, tatăl lui Radu [1]. În 1605, după aceleaşi însemnări, în zilele lui Radu Şerban, totuşi un Domn de ţară, cu privirile îndreptate către Apus şi către cellalt Împărat; Luca fù înaintat, — fără a trece prin Râmnic, unde aflăm pe Teofil şi pe un Efrem, pomenit la 1602, la 1606 şi până la 1612 [2], — la Scaunul metropolitan, în care, înlocuind pe un Ieremia cunoscut numai prin pomelnicul Mitropoliei [3], el stătù până la 1629 [4]. Erà, spune acelaşi panegirist care a lăudat pe însuşi Radu-Vodă, un «om bun şi de credință, având din fire o inimă deschisă, crescut din fragedă vrâstă în starea monahicească şi deprins foarte la caligrafie»; creşterea lui bună se lămureşte şi printr'aceia că erà din Cipru [5], insulă grecească, supusă Venețienilor, ca şi acel preot Adam, rob răscumpărat dela Turci, care întovărăşise pe Petru-Vodă

[1] Lesviodax, p. 440.

[2] *Ibid.*, p. 432; *Istoricul eparhiei Râmnicului*, pp. 33-4; *Studii şi doc.*, V, p. 292, nota 2.

[3] *Studii şi doc.*, V, p. 629, nota 1.

[4] Lesviodax, p. 399.

[5] *L. c.*, p. 13.

Şchiopul prin rătăcirile apusene ale acestuia [1]. Radu-Vodă-i datorià recunoştinţă pentru că el lucrase, cu alţi boieri, ca să-l aducă în Scaun. De şi Grec de obârşie, îl vedem dând hotărâri judecătoreşti în româneşte [2] şi puind supt ele iscălitura slavonă îndătinată. Ca episcop de Buzău, el a scris supt Mihai Viteazul, la 1594, o strălucită Evanghelie greacă, ce se păstrează încă în Ierusalim [3]. Cu Mitropolitul Anastasie al Moldovei a trăit în bune legături, şi acesta, pentru că a dăruit la Târgovişte nişte «proloage» slavone, e însemnat în rândul arhipăstorilor munteni [4]. Mormântul lui s'ar fi aflând la foasta mânăstire Izvoranu din Buzău, ctitoria lui, se vede.

Ceilalţi ierarhi munteni n'au fost Greci nici pe vremea acestui iubitor al elenismului bisericesc, cultural şi politic. Din potrivă, la Râmnic ajunge, încă din 1619 [5], Teofil cel nou, fost stareţ la Bistriţa, mănăstirea de cărturari a Craioveştilor de odinioară [6]. El e acela care a scăpat de profanare, în timpul năvălirii Ungurilor lui Báthory Gábor, la 1610-11, moaştele Sf. Grigorie Decapolitul, mândria şi scutul mănăstirii, şi, când venì Radu Mihnea să li se închine, supt acelaşi Teofil, el plătì pentru a se face oaselor sfinte un chivot de lemn trainic şi scump [7]. Teofil erà un iubitor de carte românească şi puneà să se scrie în limba ţerii chiar şi pe odoarele care le dăruià, precum se vede pe crucea dată de el Bistriţei ca episcop de Râmnic, într'o vreme când limba slavonă erà în deosebi iubită şi scoasă la iveală cu orice prilej [8]. Dela

[1] Hurmuzaki, XI, tabla. Patriarhul rusesc Ignatie dela 1605 e alt Cipriot.

[2] [Lăpĕdatu], *Doc. rom.*, I, p. 37-8.

[3] Papadopulos Kerameus, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, III, pp. 199-200 (4).

[4] Lesviodax, p. 449.

[5] *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 35.

[6] *An. Ac. Rom.*, XX, p. 47; XXI, p. 11.

[7] *Inscripţii*, I, p. 197, no. 5.

[8] *Ibid.*, p. 198, no. 10.

dânsul va fi moştenit urmaşul său în egumenie, Anania, pe caligraful Mardarie, care se întâlneşte la 1627 [1]. În sfârşit, îndemnului său se datoreşte prefacerea în limba noastră a celui d'intâiu Cronograf, cu înădire de anale sârbo-bulgăreşti şi de ştiri privitoare la toate ţerile noastre [2], de către un Mihail Moxalie, în 1620, care a întrebuinţat «izvoade», originale şi slavone [3]; felul bucuros în care se vorbeşte de izgonirea lui Alexandru Iliaş, «un Grec», de către Lupu Mehedinţeanul, «Lupu *Românul, care fusese Păharnicul lui Şerban Voevod*», de «tăierea tuturor Grecilor lui şi răpirea comorilor lor», de aducerea lui Gavril Movilă, «căruia i se dă Ţara-Românească», se potriveşte, nu numai cu părerile domnitoare atunci în Oltenia, dar şi cu acelea pe care le hrăniă Vlădica Teofil însuşi, un duşman al străinilor şi al rosturilor lor [4].

Nu ştim de ce neam va fi fost Chiril de Buzău, care ar fi păstorit dela 1612 la 1620; urmaşul său însă, Efrem, arată prin numele său de familie chiar, Trufăşel, că se ridicase dintre clericii din ţară [5].

Cât priveşte pe stareţi, Grec a fost, după cât ştim, numai unul singur, şi anume învăţatul şi meşterul caligraf [6] Mateiu, născut în Pogoniana Asiei Mici şi fost, câtvà timp, protosinghel la Constantinopol, iar apoi episcop al Mirelor, portul din aceiaşi Anatolie care păstrează, dacă nu moaştele, strămutate de corăbieri italieni la Bari, măcar amintirea

---

[1] Odobescu, în *Revista Română*, I.

[2] V. *Studii şi doc.*, III, p. 1 şi urm.

[3] Ed. Hasdeu, în *Cuvente den bătrâni*, I: cf. *Ist. lit. rel.*, p. 128 şi urm.

[4] Şi de Mihai-Vodă se spune că aveà dreptul să aştepte, în 1600, ajutorul, nu trădarea Ardelenilor; *Studii şi doc.*, III, p. 6.

[5] Lesviodax, p. 440.

[6] Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, I. p. 257 şi urm. (161): ms. al lui Nicolae Milescu; III. pp. 196-7 (2), 204 (6). 208-9 (10); IV, pp. 147-8 (175), 412 (435); Ἱερ. Σταχυολογία, I, p. 438 şi urm.; Lampros, Ἅγιον ὄρος, p. 306.

Sfântului Nicolae făcătorul de minuni. Mateiu aflase bună primire în Moldova, la 1599, în mănăstirea Sf. Sava, şi apoi în Ţara-Românească, pe timpul când Radu Şerban stăpâniă încă asupra ei; i se dădù în seamă mănăstirea domnească a Dealului, — cu acelaşi hram al Sf. Nicolae —, unde se înmormântă pe vremea lui şi fugarul Domn moldovenesc Mihăilaş Movilă, ginerele lui Radu Şerban [1]. Radu Şerban însuşi a făcut mănăstirea Comana, unde i s'au adus apoi şi oasele, tocmai din Viena [2]. Aici scrise el versuri întru lauda Fecioarei, Viaţa şi «slujba» Sf. Paraschive şi o cărticică împotriva Latinilor [3].

Suferind şi el de pe urma năvălirii «Ungurilor celor răi», Mateiu află scăpare în peştera dela Bistriţa a Sf. Grigorie Decapolitul şi, spre mulţămită, îi scrise, tot în greceşte, neapărat, slujba, cu o prefaţă istorică despre întâmplările din 1610-11, prefaţă pe care o prefăcù apoi într'o scurtă cronică a războaielor lui Radu Şerban [4]. Se bucură de venirea lui Radu Mihnea în Scaun, dar rămase în ţară şi după plecarea acestuia, dând sfaturi versificate lui Alexandru-Vodă Iliaş şi povestind, în acelaşi graiu al poeziei, cele petrecute în ţară dela începutul Domniei lui Radu Şerban până în Iunie 1618 [5]. El urmà astfel cronica rimată a Vistierului Stavrinos, unul din boierinaşii greci ai lui Mihai Viteazul ale căruia «isprăvi» s'a crezut în stare să le cânte [6]. Lucrarea şi-o puse supt scutul unui ocrotitor, care erà nepotul de soră al lui Petru Şchiopul, Banul Ioan. Mateiu nu e un înşirător de fapte contemporane dintre cei obişnuiţi, ci, Grec cu iubire de neamul lui, — pe Români însă sfătuieşte pe ai săi

[1] *Inscripţii*, I, p. 99, no 3.

[2] *Inscripţii*, I, p. 84 şi urm.: Lăpĕdatu, în *Buletinul comisiunii monumentelor istorice*, I.

[3] Ms. Erbiceanu; Le Quien, *Oriens christianus*, I, col. 970; *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 2 şi nota 1. Cf. Hurmuzaki, *Supl.* II [2], p. 333.

[4] *An. Ac. Rom.*, XX, p. 45 şi urm.; XXI, p. 7 şi urm.

[5] Reprodusă în Papiu, *Tesaur*, I; pentru cele d'intâiu ediţii, v. *Magazinul istoric*, I, p. 251 şi urm. şi G. Dem. Teodorescu, în *Literatură şi artă română*, I.

[6] Aceleaşi ediţii.

a-i cruţă, căci doar Grecii lui se hrănesc din munca acelora, — el plânge sfârşitul lui Mihai-Vodă, Delì-Mihali, în care nădăjduià Răsăritul dorit de libertate, şi cere ajutor dela regele Spaniei, dela Veneţieni şi dela Ruşii «bălani» ai Moscului, pentru ca un Împărat creştin să steà iarăşi în Constantinopol şi din strana Sf. Sofii, în lumina «soarelui dreptăţii», să asculte slujba Patriarhului Lumii întregi. Pentru locuitorii ţerii care-l ţineà, Mateiu cere dăjdi mai puţine, drumuri mai bune şi şcoli mai înalte din care să iasă altfel de preoţi decât bieţii «mâncători de colivă» din vremea sa [1].

Un al doilea Grec dela Curtea Domnilor noştri din acest timp e Ieroteiu, arhiepiscop de Monembasia, vechea Lacedomonă. Încă din anul 1570, el scrisese un Cronograf într'un stil, şi cu o concepţie chiar mai nouă. Scriitorul, venì la noi din Rusia Ţarului la 1591, şi, «arhiereu cinstit», scrie consângeanul său Mateiu al Mirelor, fù ucis la 1618, în clipa răzbunărilor săvârşite împotriva elementului grecesc de răsculaţii Lupului Mehedinţeanul. I se tăiè capul, şi trupul dezbrăcat de veşminte fù aruncat în drum, sfârşit nevrednic pentru un om de carte şi de cinste. Cartea sa **Βιβλίον ἱστορικὸν** se tipărì numai în 1631, la Veneţia, cu cheltuiala lui Apostolo, fratele lui Zotu Ţigară [2], care intrebuinţează acest prilej pentru ca să laude pe Alexandru Coconul, aşà de bine crescut prin îngrijirea unui tată atât de înţelept, care de cinci ani îl lăsase acum să-şi caute singur, după priceperea sa, de sarcinile şi greutăţile Domniei.

Predica la Curte o făceà la 1619 Neofit Rodinul, vestit

---

1 Data morţii sale nu e cunoscută, dar trebuie să fie apropiată de aceia când îşi încheie cronica. Trăià la 20 Novembre 1621. Papadopulos Kerameus, Ἱερ. Βιβλ., IV, p. 412 (435). Cf. şi Lăpĕdatu, *Episcopia Strehaii*, p. 7, nota 2.

2 V., pentru moartea lui, Papiu, *Tesaur*, I, p. 347; cf. Legrand, *Bibliographie hellénique*, I, p. 291; Papadopulos-Kerameus, I, *o. c.*, I, p. 194 şi urm. (III); III, p. 66 (28).

prin *Didahiile* sale, şi el traduceà la Iaşi în 1619, supt Radu Mihnea sau puţin timp după căderea lui, Viaţa Sf. Sava în limba grecească vulgară [1]. Iar la 1632 grija cuvântărilor serbătoreşti ca şi a tălmăcirii pentru solii sau călătorii străini o aveà un Cretan, preotul Benedict, care învăţase şepte ani teologie la Wittenberg şi ştià astfel, pe lângă limbile greacă şi arabă, latineşte, italieneşte şi nemţeşte [2].

«Vlădica Pafomie», care-şi luă o vie la Târgovişte, Antonie, care stăteà la Argeş, «piscupul» care locuià la Tânganul pe la 1620-30 par să fie şi ei din rândul Grecilor lui Radu Mihnea [3], ca şi Haralambie, ce stăteà la Snagov în 1625 [4].

CAP. II.

Arhierei greci în trecere prin ţerile noastre. Chiril Lukaris.

În sfârşit, precum odată Patriarhul Ieremia venià la noi pentru a primì darurile Domnilor şi răsplata boierilor şi egumenilor, cari-l puneau să iscălească spre întărire pe actele lor de proprietate sau să li dea gramate patriarhale cu blestem, spre veşnică stăpânire, astfel sosì în Ţara-Românească şi apoi în Moldova vestitul Patriarh de Alexandria Chiril Lukaris.

El fusese trimes încă din 1594 ca «singhel» în Rusia polonă, de către Meletie Pigas, pe atunci Patriarhul Alexandriei, pentru a sprijinì pe Vasile de Ostrog în luptă cu Uniţii [5] şi luase asupră-şi conducerea şcolii de teologie

---

[1] Papadopulos Kerameus *o, c.*, III, pp. 149 (90), 235-6 (5); IV, 147 (175)); Lampros, *o. c.*, p. 381.

[2] Călătoria lui Strassburgh; şi în Cipariu, *Archivu*, p. 13.

[3] *Arch. ist.*, I, pp. 35, 105.

[4] Lăpĕdatu, *Episcopia Strehaii*, p. 7, nota 2.

[5] Chrys. Papadopulos, p. 29 şi urm.

ortodoxă și limbă grecească de acolo [1]. El stă apoi în strânse legături cu ortodocșii din Lemberg, cari se uniseră în jurul bisericii Adormirii, «bisericii moldovenești», a lui Alexandru Lăpușneanu și a vameșului său Constantin Corniact [2], zidită din nou cu ajutorul lui Petru Șchiopul și al Stroiceștilor [3] și dusă mai departe, «într'o formă măreață și mai mândră» — fără a o mântuì —, de Ieremia Movilă [4], care spune frumos, într'o scrisoare a lui din 1598, că va cheltuì cu această biserică în străinătate, măcar că și în țară sânt «multe biserici și cetăți care cad în ruină». Din scrisorile lui Ieremia [5] și lui Luca Stroici se mai vede că Vlădica Ghedeon Balaban se întorsese acum la dreapta credință [6], sau se cuveniă să fie crutat de Domnul moldovean și de ai săi pentru a face plăcere regelui Poloniei [7]: știm că urmașul lui, Iosif, a fost sfințit de Gheorghie Movilă [8].

Patriarhul de Alexandria însuși stăruiă pe lângă nobilul rutean Gavriil Teodorovici să facă și o tipografie pentru cărți bisericești pe care să nu le fi prelucrat Iezuiții [9]: eră vorba chiar ca Lukaris să fie lăsat la Lemberg ca dascăl și ca conducător al tipografiei, în preajma lui Ghedeon Balaban [10].

---

[1] V. și lucrarea, mie neaccesibilă, a lui Osviannicov despre *Patriarhul Constantinopolei Chiril Lukaris și lupta lui cu propaganda latină în Răsărit*; Novocercasc, 1903.

[2] Cf. *Relațiile cu Lembergul*, p. 39 și bibliografia citată acolo.

[3] Hurmuzaki, *Supl.* II [1], p. 315 și urm.

[4] *Ibid.*, pp. 451-2, no. CCXL; cf. pp. 457-8, no. CCXLIV.

[5] *Ibid.*; cf. și n-l următor; apoi pp. 461-2, no. CCXLVII.

[6] *Ibid.*

[7] Cf. și *ibid.*, p. 479 și urm., pp. 523-4, n-le CCLXXI-II; pp. 537-8, n-le CCLXXXI-II; p. 548; pp. 564-5, no. CCXCIX; p. 634, pp. 635-6, no. CCCXLI; II [2], pp. 177-8, 179, 283, 330, 343-5, 345-51, 358-61, 364-7, 375, 383-4, 387-8, 425, 536, 586.

[8] Mouravieff, *A history of the Church of Russia*, Londra, 1842, p. 144.

[9] Chrys. Papadopulos, p. 34; și după scrisorile lui Pigas tipărite de Regel, în *Analecta byzantino-russica*, Petersburg, 1891.

[10] *Ibid.*, p. 35.

Un al doilea drum al lui Chiril, data aceasta cu titlul de «exarh», se făcù în 1599; la 28 Iulie 1600 Cneazul Constantin scrie Regelui Poloniei că Trimesul soseşte acolo «cu scrisori ale preasfinţiţilor Patriarhi, de dat în Ostrog»; el îl apără de cursele duşmanilor săi religioşi, cari voiau să-l oprească la Uniev, după veşti dela Balaban arhimandritul neunit de acolo [1]. La 1602, întors răpede, cum îi şi ceruseră Polonii, către cari aveà alte scrisori patriarhale, el erà ales patriarh în locul lui Meletie, răposat [2].

Văzù răpede însă că acolo, în Egipt, e numai sărăcie şi neputinţă, şi alergă iarăşi în părţile noastre pentru a încercà înviarea ortodoxiei dincolo de hotarele Moldovei. Tipografia din Lemberg începuse a lucrà şi, îndemnat de exemplul dat acolo, Ieremia-Vodă trimete, la 12 Ianuar 1605, pe diacul Andreiu «ca să cumpere hârtie de scris cărţi şi să afle dieci de scris cărţi pentru treaba noastră», — ceia ce înseamnă *hârtie de tipar şi dieci tipografi ca vechiul diacon Coresi* [3].

În 1613-5 Chiril ţineà predici înaintea Domnilor, la serbătorile cele mari [4]. În 1620 încă, el lucrà în Ţara-Românească, atacând pe catolici în credinţa lor despre purcederea Sf. Duh şi Purgatoriu şi scriind lui Radu-Vodă contra azimei [5], şi dà ştiri despre împrejurările de războiu din Moldova prietenului său, cu care discută şi întrebări religioase, Trimesului olandez la Constantinopol [6]. Pentru întreţinerea lui, Domnul îi dăduse marele sat Şegarcea, din Dolj, care e numit, în Octombre 1622, «slobozia» lui, moşia lui scutită

[1] Hurmuzaki, *Supl.* II 2, p. 628.

[2] Xinolachi, *o. c.*, p. 167. V. şi Michalcescu, *Die Bekenntnisse und die wichtigisten Glaubenszeugnisse der gr.-or. Kirche*, Leipzig, 1904, p. 262 şi urm.

[3] Hurmuzaki, *Supl.* II 2, pp. 343-4, n-le CLXXII-III.

[4] Papadopulos-Kerameus, *o. c.*, IV, pp. 59 (39), 23 şi urm. (263), 415 (439). Cf. Legrand, *Bibl. hell.*, IV, p. 269 şi urm.; Xenopol şi Erbiceanu, *Serb. şcolară*, p. 374.

[5] Michalcescu, *l. c.*, p. 263.

[6] *Studii şi doc.*, IV, p. 178 şi urm.

de orice amestec al Cârmuirii [1], și Chiril o alipì la stăpânirile mănăstirii Stănești, care în curând fù închinată Patriarhiei de Alexandria [2].

În 1622, Mart, Lukaris, sprijinit mai ales de reprezintantul Statelor Generale ale Olandei, ajungeà patriarh de Constantinopol, căpetenie a ortodoxiei, pe care peste câtva timp erà s'o tulbure prin înoirile lui calvinești, ieșite și din prietenia cu ocrotitorul său diplomatic [3]. Scrisoarea de mulțămită, din Mart, e datată din Constantinopol, dar noul Ecumenic fusese chemat acolo din Țara-Românească, unde locuià de atâta vreme [4]. Și mai târziu mănăstiri dela noi alergau, cu jertfe bănești, după întăririle solemne ale lui Chiril și ale urmașului său la Alexandria, Gherasim, cum face mănăstirea Radu-Vodă pentru satul ei Izlazul, la 1626 [5].

Față cu aceste vechi și strânse legături ale lui Radu-Vodă cu acel care ajunsese a călăuzì Biserica Răsăritului se înțelege acum mai bine mărturisirea lui Miron Costin că: «Până nu de mult această țara [a Moldovei] a stat în ascultare de acel Scaun [al Ohridei]» — firește însă, de multă vreme numai o ascultare nominală —, «până la Radu-Vodă, pe timpul stăpânirii lui Sigismund [al III-lea] în Polonia. După cel d'intâiu războiu [între Turci și Poloni] la Hotin», — e vorba de expediția la Nistru a Sultanului Osman în anul 1621; a doua Domnie moldovenească a lui Radu începe însă numai în August 1623, la un an și jumătate după ce Chiril căpătă cârja celui mai mare între Patriarhi —, «Radu-Vodă puse preoțimea acestei țeri supt ascultarea patriarhului de Constantinopol» [6]. Ultima oară când un Ohridan trece pe la noi, e în August 1598, supt Ieremia-

1 *Studii și doc.*, V, p. 437, nota 1.
2 *Ibid.*, V, p. 142.
3 *Ibid.*, IV, p. 182, nota 1.
4 *Ibid.*
5 *Ibid.*, V, p. 437, no. 5.
6 Bogdan, *Cronice inedite*, pp. 171-2.

Vodă, când Nectarie, calificat de Domnul Moldovei numai ca «arhiepiscop de Ohrida în Ţara Sârbească», străbate ţara pentru a se duce în Polonia fără alt gând decât al eleimosinei [1]; şederea lui «mai mult de un an de zile» în ţară ne face să credem că el a fost întrebuinţat pentru crearea episcopiei nouă a Huşului şi pentru sfinţirea celui d'intâiu ierarh al ei.

Astfel se îndeplinià în Moldova acelaşi fapt hotărâtor în ceia ce priveşte ierarhia, pe care Mihai Viteazul îl săvârşise cu treizeci de ani înainte pentru principatul Ţerii-Româneşti.

CAP. III.

Legături cu Patriarhii. Călătoriile şi opera lui Teofan al Ierusalimului.

Cu celelalte Patriarhii relaţiile principatelor erau mai rare şi mai puţin însemnate. Întâmplător numai, Ioachim, patriarch de Antiochia, dăruise lui Gheorghie Movilă, când acesta erà numai episcop de Rădăuţi, la 1587, o icoană care se păstrează încă la mănăstirea Suceviţa [2]. Astfel de Patriarhi nu puteau să aibă o înrâurire mai însemnată asupra vieţii noastre religioase, ci se iviau numai din când în când pentru strâns pomeni: şi Ioachim călătorise pentru acest scop, ducându-se la Moscova, unde i se arătă numai prea puţină cinste [3].

Din Ierusalim venì la noi numai viitorul patriarh Teofan, trimes întâiu, la 1603-5, în Rusia Ţarului pentru obişnuitul ajutor bănesc [4]. E acelaşi care, ca Mitropolit, la 1600, pri-

---

[1] Hurmuzaki, *Supl.* II [1], pp. 478-9.

[2] Melchisedec, in *Rev. pentru ist., arch. şi fil.,* I, vol. II, p. 50.

[3] Chrys. Papadopulos, p. 13 şi urm.

[4] *Ibid.*, p. 37.

mise o cruce dela Doamna Neaga a lui Mihnea-Vodă Turcitul, adăpostită la Atos, cu fiul din flori al soțului ei [1].

După ridicarea sa în Scaun, Teofan merse, îndemnat și de colegii săi patriarhali, spre Moscova, în 1617, luând iarăși drumul prin țerile noastre [2]. Data aceasta, el îndeplinì în Ținuturile rusești ale Coroanei polone, care fuseseră câștigate pentru Unire numai în ce privește deținătorii Scaunelor episcopale, o mare operă trainică de reorganizare și întărire a ortodoxiei. Patriarchul din Moscova, unde Teofan fù primit cu o deosebită pompă de către întemeietorul nouăi dinastii de Țari, Mihail Romanov,—Filaret, fù ales într'un sinod prezidat de respectatul oaspete, care și sfințì pe noul cap al Bisericii moscovite. Vechi greșeli față de canoane sau de datine fură îndreptate într'un timp când Rușii aceștia dela Răsărit nu se mai mândriau față de Grecii «eretici» că fac crucea numai cu două degete și spun numai de două, și nu de trei ori, «aleluia». Unde a fost numai cu putință, s'au întemeiat, după modelul «frăției» din Lemberg, alte asemenea întovărășiri ortodoxe, menite să lupte împotriva înrâuririi catolice, și având dese ori, pe lângă biserica al cărei nume îl purtau, un sprijin și în școli «elino-slave», de dogmă, și latinești, «de litere».

Bisericii ortodoxe, rămase curate de amestec, i se dădù o ierarhie, sfințindu-se deocamdată pe ascuns stareți și episcopi de către Teofan, împreună cu reprezintanții colegilor săi patriarhali, arhimandritul Teofan pentru Alexandria și protosinghelul Iosif pentru Constantinopol, și cu alți doi prelați greci, veniți întâmplător în Rusia Mică, la Chiev, Neofit de Sofia și Avramie de Stagai. În noaptea de 6 Octombre 1620 ajunse astfel egumen la Chiev arhimandritul Ilie Copinschi, iar peste trei zile Mitropolia Chievului se dădeà dascălului de până atunci Iov Boreţchi ; în câtevà zile, iarăși, erà și un episcop de Poloţc și unul de Vladimir. Spri-

[1] *Arch. ist*, I [1], p. 181.

[2] Chrys. Papadopulos, *o. c.*, p. 43. Papadopulos Kerameus, Ἱερ. Σταχ., I, p. 250 și urm.

jinul Hatmanului Cazacilor, dorinţa, din partea regelui Poloniei, de a-şi câştigă pe aceşti viteji şi îndrăzneţi luptători în războiul început cu Turcii, lipsa de noroc în acest războiu — catastrofa oştirii polone, chemate de Gaşpar-Vodă, în Moldova [1] —, siliră pe regele Sigismund să închidă ochii asupra uneltirilor religioase, cu aşă de însemnate urmări politice, ale arhiereului grec, ce-i stăteà de atâtea luni de zile în ţară, şi, întâmplându-se ca Sigismund să moară peste câtvà timp, Vladislav, urmaşul său, trebuì să recunoască măcar în parte rezultatele ostenelilor lui Teofan [2].

Teofan plecase spre depărtata Moscovă, unde fusese chemat, în Mart 1617, şi el aşteptă mult timp în ţerile noastre sosirea solilor muscăleşti cari trebuiau să vie la Constantinopol spre a-l întovărăşì într'o călătorie aşà de greà şi plină de primejdii. Ei zăboviră însă foarte mult, prelungind astfel petrecerea Patriarhului în Principate până în Iulie 1618. În acest timp erà cu neputinţă ca un om aşà de râvnitor pentru reforma bisericească să nu se fi îngrijit şi de lucrurile noastre. În Ţara-Românească stăpânită de Alexandru Iliaş — răscoala împotriva Grecilor, care aduse Domnia lui Gavril Movilă, izbucnì în Iunie 1618, după plecarea lui Teofan —, Patriarhul găsì bune datini greceşti, aşà încât n'avù prilej să se amestece [3]. Pentru vinovăţii pe care nu le cunoaştem, dar probabil pentru oarecare moliciune în legăturile lui cu catolicii, Anastasie Crimca, Mitropolitul Moldovei, e scos, şi în locul lui apare, la 25 Mart 1617, — cu doi episcopi noi, Efrem de Rădăuţi şi Mitrofan de Huşi, — Mitropolitul Teofan, care poartă, poate nu întâmplător, acelaşi nume cu Patriarhul, al cărui ucenic va fi fost. Că el erà

[1] *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 35 şi urm.

[2] Chrys. Papadopulos, p. 46 şi urm.

[3] Dacă actul din 12 Februar 1618, publicat în *Arch. ist.*, I², p. 190, în care se întâmpină Gavril-Vodă cu fraţii săi, Petru şi Moise, ar aveà data de 1618 — şi nu 1619 —, Teofan ar fi avut prilejul de a cunoaşte pe tânărul fecior de Domn care erà să fie, în părţile ruseşti supuse Poloniei, urmaşul lui în opera de întărire a ortodoxiei.

un străin, și nu un călugăr din mănăstirile moldovenești, dovedește și faptul că, după retragerea lui, care se va fi petrecut încă dela 1619, odată cu ieșirea din Domnie a lui Radu Mihnea, ocrotitorul său, Teofan își caută adăpostul la Bistrița olteană, unde se află în 1622-3, ca «fost Mitropolit al Sucevei» [1]. Urmase acolo pe Radu, care luă Domnia munteană în 1620, ținând-o până în August 1623. Dacă mai târziu îl găsim iarăși în Moldova, stând, împreună cu egumenul Partenie, în fruntea soborului mănăstirii lui Alexandru Lăpușneanu, aceasta se lămurește prin întoarcerea lui Radu-Vodă în Moldova, la 1623 [2]: odată el trimete oamenii săi, dar de bună seamă numai pentru afacerile călugărilor, între cari se sălășluià acuma, la Vlădica ardelean Ghenadie Brad [3].

CAP. IV.

Nouă închinări de mănăstiri.

Petrecerea Patriarhului Teofan în Moldova se vădește și altfel. Datina închinării de mănăstiri românești către Locurile Sfinte erà mai veche, încă din ultimii ani ai veacului al XVI-lea. Supt Ieremia Movilă se închinase Secul sau «Xeropotamul», Xeropotamului din Atos, — refăcut de Lăpușneanul cel bătrân —, de către Nistor Ureche și soția sa, ctitorii noului lăcaș [4]. Și altă zidire a lui Nistor Ureche, biserica Sf. Vineri sau Sf. Paraschiva din Iași, astăzi dărâmată [5], a fost închinată încă dela întemeierea ei, și anume

[1] *An. Ac. Rom.*, VIII, p. 196.

[2] Două scrisori ale lui Teofan «ariepiscop, ce-aŭ fost Mitropolit», în *Doc. Bistriței*, I, pp. 35-6, no. XLVII; p. 42, no. LVI.

[3] *Ibid.*

[4] Cf. *Ist. lit. rel.*, pp. 119-20.

[5] Cf. *Inscripții*, II, p. 196.

călugărilor dela Muntele Sinai [1]. Domnul însuşi nu închină Suceviţa sa, dar face daruri «lavrei celei mari a Sf. Atanasie din Atos» [2], făcută din nou şi înzestrată cu o icoană îmbrăcată 'n argint de Neagoe-Vodă [3].

La 1606, în Domnia aceluiaşi Ieremia, care nu erà totuşi un sprijinitor al rosturilor greceşti, Ana, văduva Logofătului Ioan Gole, şi fiul ei Mihail închinau mânăstirea lor, zisă «a Golii», către altă lavră dela Sf. Munte, Vatopedul [4]. Domnul însuşi crezù de cuviinţă să întărească această legătură, părăsind, în acelaşi timp, unele din drepturile sale asupra mănăstirii, care erà să recunoască de aici înainte alt stăpân [5]. Pe vremea Movileştilor trecù în atârnarea de Muntele Sinai şi mănăstirea lui Balica Hatmanul, «ce este la Galata lângă târgul Iaşilor, unde este hramul Sveti Arhangheli Mihail şi Gavriil şi alţi fără de trup puteri», adecă viitoarea «Frumoasa» din jos de Galata, — mănăstire prefăcută de Ieremia-Vodă, de fratele său Simion şi de Balica tânărul [6], adăugindu-se şi ajutorul dela Nistor Ureche şi soţia sa, Mitrofana [7].

Încă dela 1614-5, Radu, care prefăcuse cu totul biserica de lângă Bucureşti a tatălui şi bunicului său, mănăstirea zisă a «Radului-Vodă» după acest nou şi mai însemnat ctitor — biserica se păstrează şi până azi, dar cu totul schimbată, cuprinzând în ea frumosul mormânt de marmură, cu inscripţie românească, al lui Radu —, o închină, ca semn de recunoştinţă pentru îngrijirea şi învăţătura ce-i dăduseră călugării dela Ivir, în tinereţă, acesteilalte mănăstiri

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 246.

[2] *Studii şi doc.*, VI, p. 413.

[3] Cipariu, *Archivu*, p. 174; cf. mai sus, cap. corespunzător.

[4] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 237; cf. Cipariu, *Archivu*, pp. 197. 317. Pentru cărţi sfinte scrise cu cheltuiala lui Ioan Gole, v. Melchisedec, *Notiţe*, p. 230 sau *Inscripţii*, II, pp. 168-9; *Conv. lit.*, XXV, pp. 505-6.

[5] Actul din partea Anei e datat 20 Ianuar, iar celalalt: 30 Mart 1606.

[6] *Arch. ist.*, I [2], p. 190.

[7] *Inscripţii*, II, p. 334 şi urm.

atonice[1]; actul de danie e datat 10 Februar 1613[2]. Şi poate că de atunci chiar se închină mănăstirilor «de pe culmi», în Tesalia, Meteora, mănăstirea Golgotei sau «Gorgotei», făcută din nou de un Nicolae Vistierul din Ianina[3].

Când Teofan se găsì în Iaşi, Radu-Vodă se gândì a-i dà una din mănăstirile ţerii. Aici însă el n'aveà, şi n'avù nici pe urmă, o ctitorie a sa, căci în zilele lui se făcù numai după un plan mai vast biserica mănăstirii Sf. Sava, de către Marele-Postelnic Ianachi, nepotul lui Skarlatos a cărui fiică a fost măritată după Alexandru-Vodă Coconul, la 1625[4],— meşter fiind un Grec, Gheorghe din Constantinopol şi egumen un altul, din Cipru, Ieroteiu[5]. Alese, din acelea ale înaintaşilor săi, Galata lui Petru Şchiopul, cea mai bogat înzestrată probabil din toate, şi, aducând înainte reaua gospodărie a egumenilor de până atunci, «slăbiciunea şi sărăcia» acestui lăcaş domnesc cu atâtea moşii şi alte danii, risipa trapezăriei şi a chiliilor, împrăştiarea odoarelor, a odăjdiilor, înstrăinarea pământurilor, o hărăzì, la 25 Mart 1617, Patriarhiei Ierusalimului, dela care se aşteptà o mai mare îngrijire şi un mai aspru control; Patriarhia erà să primească în fiecare an prin Mitropolitul Moldovei prisosul venitului asupra cheltuielilor[6].

Cam în acelaşi timp, Gavrilaş Movilă, Domnul muntean, care se suì în Scaun la 1618, închinà Patriarhiei de Alexandria mănăstirea Stăneştii din Vâlcea, a Buzeştilor[7]. Şi el dăruià o mănăstire asupra căreia n'aveà, personal sau

---

[1] *Inscripţii*, I, p. 245.

[2] Cipariu, *Archivu*, p. 316; cf. G. M. Ionescu, *Ist. mănăstirii Cotroceni*.

[3] *Ibid.*, p. 101.

[4] *Inscripţii*, II, pp. 137-8.

[5] *Ibid.*

[6] Melchisedec, *Notiţe*, pp. 279-81; *Uricariul*, V, pp. 214-8; IX, pp. 146-9; cf. Hurmuzaki, XI, p. LXX şi nota 2; Cipariu, *Archivu*, p. 316 (aici data e 26 Mart 1618, iar în *Uricariul*, V, 25 Mart 1617); Partenie, *Anastasie Crimca*, p. 28.

[7] *Studii şi doc.*, V, p. 437, nota 1.

prin moştenire, dreptul de ctitorie; dar ştim că moştenitorii lui Radu Buzescu se învoiră la această danie, sau, cum se spuse în curând, după grecescul ἀφιέρωσις, afierosire [1]. Constantin-Vodă Basarab întăreşte mai târziu, cu tot aşà de puţin drept, această mănăstire [2].

Tot pe atunci a trebuit să treacă altă fundaţie a Buzeştilor, Căluiul din Romanaţi, către Patriarhia de Constantinopol, tot în vederea arhiereului de o excepţională însemnătate care ţineà cârja [3]. La o dată necunoscută, şi biserica lui Aron-Vodă, lângă Iaşi, ajunsese în atârnare de mănăstirea Chalke, în Insulele Principilor, lângă Constantinopol [4].

În astfel de împrejurări, înţelegem de ce Mitropolitul Crimca, pe care acest nou curent, care folosià moral şi material Grecilor din toate unghiurile Rrsăritului, îl îngrijià, luase măsuri încă dela început,— în 1620 —, ca Dragomirna lui să nu aibă aceiaşi soartă: «Mărturisim cu această scrisoare a noastră, când se va întâmplà vre-o dată sfintei mănăstiri după moartea noastră vre-o nevoie, care-l va alege Dumnezeu să fie Domn în ţara Moldovei, să nu cuteze cinevà din Domnii ctitori sau din boieri sau din rodul nostru a închinà (поклонити) Sfântului Munte sau Ierusalimului, ori a dà mănăstirea noastră supt puterea vre unui Patriarh ori vre unui Mitropolit, ori a scoate pe călugării din ţara Moldovei, ori a rânduì egumen din mănăstire străină, ci să aibă a lăsà mai sus zisa sfântă mănăstire în toată pacea şi neclintită în veci», căzând blestem asupra capului acelui care ar face împotrivă, blestem arhieresc întreit, cu «anaftema» şi «maranafta», de care nu pot să scape nici când sufletele [5]. În acest strigăt de dureroasă îngrijorare a unui Român cu dragoste de ţara lui şi de datinile ei osebite în

[1] *Studii şi doc.*, V, p. 142.

[2] Cipariu. *Archivu*, p. 317. Cf. o a treia întărire din veacul al XVIII-lea, *Studii şi doc.*, V, p. 142.

[3] *Studii şi doc.*, *l. c.*; *Archivu*, p. 316.

[4] *Inscripţii*, II, p. 179 şi urm.

[5] Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, I, pp. 73-4.

religie ca şi în celelalte ramuri ale vieţii se cuprinde singura protestare a călugărimii de ţară împotriva elenismului, care înaintà biruitor.

Anastasie stăteà ascuns în Dragomirna cea cu porţile ferecate împotriva năvălirii străinilor, când, în Mart 1621, supt Alexandru Iliaş, sfătuit şi ocrotit de Grecul Minetti, Patriarhul Teofan se întorceà din cele două Rusii, în care poruncise de o potrivă ca restaurator al ortodoxiei: din Iaşi, la 21 ale lunii, el scrià lui Filaret, Patriarhul slav, pus de dânsul în Moscova, în Scaunul creat de Constantinopolitanul Ieremia, pentru a-i vestì că a scăpat de duşmanii ce voiau să-l prindă şi se află acum dincolo de hotarul puterii Latinilor prigonitori [1].

Acest spirit, al cuceritorilor în puterea drepturilor ierarhice şi purităţii de dogmă, a culturii şi a tradiţiei, ieşise învingător din scurta luptă cu un popor care, pe această vreme, nu mai ştià să se împotrivească la niciun fel de cotropire. Reforma în stilul lui Teofan nu zăbovì deci nici în Moldova; Radu Mihnea n'o îndeplinì, dar ea vine supt urmaşul acestuia —, urmaş şi în ceia ce priveşte îndreptarea politică —, Miron Barnovschi, ginerele lui Radu, care Miron purtà totuşi şi numele, îndreptăţitor de Domnie, al Movileştilor, ce i se cuvenià după mamă, şi aveà legături strânse cu neamurile cele mari ale vechii Moldove.

Barnovschi şi mamă-sa, Elisaveta, au fost şi ctitori de mănăstiri. Lor li se datoreşte biserica din Iaşi, pe vremuri înconjurată de chilii, care poartă numele acestei familii şi, dacă şi-a schimbat forma, cuprinde încă un aier, cu inscripţie grecească, dela întemeietori [2]. Miron-Vodă a început să ridice biserica Sf. Ioan Botezătorul, pe care o lăsă neisprăvită şi care nu se putù înălţà aşà cum o dorise ctitorul [3]. La Bârnova, el a fost ctitorul cel d'intâiu şi stilul bisericii

[1] Chrys. Papadopulos, p. 65.
[2] *Inscripţii*, II, p. 130.
[3] *Ibid.*, p. 136.

aminteşte epoca lui [1]. Şi în Toporăuţii Bucovinei, alt Scaun al neamului său, se vede o biserică făcută de dânsul [2]. În munţii Neamţului el clădì lăcaşul singuratec de închinare al Hangului, şi cu cheltuiala lui se isprăvì şi Dragomirna şi biserica moldovenească din Lemberg, la care se lucrà din zilele celui d'intâiu Domn din neamul Movileştilor.

Unul din boierii Moldovei în acest timp, Hatmanul Nicoriţă, făcù, pe o înălţime care stăpâneşte Iaşul întreg, biserică pentru pomenirea lui [3], pe când tovarăşul său de dregătorìi, Costea Bucioc, înădià la Răşca un pridvor încă din vremea lui Constantin Movilă şi a lui Radu Mihnea [4]. Dintre aceste mănăstiri, una singură, a lui Barnovschi din «dricul Iaşului», a fost închinată chiar dela început, şi anume tot Sfântului Mormânt, de ctitorul ei domnesc, «la luminatul şi Sfântul Mormânt al lui Hristos» [5].

CAP. V.

Reforma lui Miron-Vodă.

Barnovschi se încumetă însă a dà clerului moldovean o nouă rânduială, de prefacere spre bine, de însănătoşire.

Chemând un sobor, cu Anastasie, care erà a doua oară Mitropolit, şi tovarăşii săi de păstorie, Atanasie dela Roman, Evloghie din Rădăuţi — dela 1623 la 1627 [6] — şi Pavel al Huşilor —, în care Scaun se urmaseră iute, cum ştim, un Iosif

[1] *Ibid.*, p. 213 şi urm.

[2] *Neamul românesc in Bucovina*, p. 221 şi urm.

[3] *Inscripţii*, II, p. 145.

[4] *Ibid.*, I. p. 52.

[5] *Arch. ist.*, I 2, pp. 188-9; cf. *ibid.*, p. 6, no. 277; Wickenhauser, *Bochotin*, Viena, 1874, p. 72 şi urm.; Miron Costin, p. 290.

[6] Wickenhauser, *Radautz*, p. 25.

și un Mitrofan, 1617-22 [1],-- Miron-Vodă, care și în ordinea socială a luat măsuri de înlăturare a abuzurilor [2], hotărâ, la 20 Septembre 1626 și apoi la 20 Mart 1627 [3], după «sfânta pravilă» a Sf. Vasile [4], în ce chip trebuià să se desfășoare de acum înainte viața călugărească în Moldova, pentru a fi în concordanță cu normele cele nouă canonice care fuseseră introduse de Teofan în părțile rusești vecine cu noi.

Se opresc călugării de a mai ținea avuția lor deosebită, «nice cal, nice stup, nice altu dobitoc, nimică, nice arături, nice din afară, nice din lontru în mănăstire», afară de haina de pe dânșii și de uneltele de lucru, cărora li se zice, după slavonește «ricodealia». Mai de mult se știe că un călugăr puteà să-și aibă rosturile lui personale de stăpânire și venituri: vedem doar la 1540-1 pe egumenul din Bistrița Moldovei și soborul lui îngăduind unui monah să-și facă prisacă pe moșiile domnești sau chiar «pe loc mănăstiresc», dând numai lăcașului în care trăià și el, o parte din câștig, iar după moartea sa lăsând mănăstirii rodul unor osteneli care n'aveau de sigur în ele nimic duhovnicesc [5].

Egumenul va hotărî dacă un călugăr poate păstrà ce i s'a dat de rude și prieteni. Cu atât mai mult se oprește negoțul, cu vitele sau cu miere și darea banilor cu cămată, cu *aslam*.

Călugării străini n'au voie a petrece mai mult de trei zile într'o mănăstire. Toată obștea, călugării și frații la-olaltă, vor alcătuì o singură «adunare», un singur «sobor», cu viață de obște, după modelul chinoviilor din cele d'intâiu timpuri ale vieții monastice. Aceiași trapezare sau «ospă-

---

[1] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, p. 103 și urm.; *Ateneul român*, 1861, Maiu-Iunie, p. 13.

[2] *Arch. ist.*, I, p. 175 și urm. Un act al lui privițor la Țiganii mănăstirești il tipărim in vol, XVI din *Studii și doc.*, Doc. Paladi.

[3] Urechiă, in *An. Ac. Rom.*, X, p. 251 și urm. și *Studii și doc.*, VI, p. 414.

[4] Cf. și altă hotărâre asemenea, din 27 Februar 1627, *Arch. ist.*, I [1], p. 14.

[5] *Arch. ist.*, I [2], pp. 26-7.

tăriei» îi va primì pe aceleaşi bănci de lemn, înaintea aceloraşi icoane, pentru a se hrănì din aceleaşi bucate şi a beà aceiaşi băutură, adecă, neapărat, afară de zilele de praznic, apă rece. Şi «egumenul şi stareţul» — s'ar crede că e vorba de egumen la mănăstirile cu datine greceşti, şi de stareţ la cele mai vechi, după rânduiala Sf. Nicodim, dar reforma prevede la aceiaşi mănăstire un egumen şi unul sau mai mulţi stareţi pe lângă el — vor stà în fruntea tovarăşilor de rugăciuni şi de pocăinţă, fără a-şi aveà în cămările lor hrană şi băutură mai bune. Tot aşà nu se face nicio deosebire în ce priveşte «rudele de boieri» sau de târgoveţi ori călugări veniţi de prin alte ţeri, cu altfel de obiceiuri, căci şi aceştia din urmă sânt datori a păzì «obicina mănăstirii». În chilie se bea «numai apă»; dacă însă vine vre-un episcop, vre-un alt egumen, vre unul dintre ctitorii sau din boierii ţerii, i se poate face, în chip extraordinar, cinste cu mâncări alese şi vinuri scumpe «la chilia egumenului» şi în zilele cele mari ale hramului. Atunci fiecare călugăr îşi poate aveà oaspeţii dintre rude, prieteni, cunoscuţii sau chiar dintre străini; el va fi slobod a-i primì cum înţelege, între cei patru păreţi ai săi. În «chelariu» şi în pivniţă, nu se beà cu niciun chip, nici în zilele obişnuite, nici în zilele mari.

Ca să nu se furişeze unii dintre călugări, pentru o viaţă mai slobodă, în singurătăţi, unde puteau să scape de un control neplăcut, se hotăreşte că nimeni nu va puteà plecà în schimnicie fără învoiala egumenului şi a soborului, care-l vor şi puteà aduce înapoi, dacă să poartă rău, ca «să hie suptu ascultare».

Pe când înainte erà obiceiul, în lipsa mănăstirilor de maice, căci numai în Ţara-Românească se pomeneşte una încă dela 1512, făcută de călugăriţa Magdalina, văduva boierului Hamza, la Corbii-de-piatră [1], ca mănăstirile de călugări să găzduiască întâmplător şi câte o maică bătrână, cum, de pildă, mama lui Mihai Viteazul călu-

[1] *Arch. ist.*, I [1], p. 142.

gărița Teofana, stă la Cozia [1],— celelalte călugărițe, ca Elisaveta, mama lui Miron-Vodă Barnovschi, ori Mitrofana lui Nistor Ureche, stăteau în mijlocul lumii, pe care se chemă că o părăsiseră,— aceasta se oprește acum cu totul. Iarăși, pentru învățătură dela monahi, se aduceau «coconi mici» cari ajungeau apoi mai adesea boieri mari decât smeriți călugări. Acuma se oprește cu totul, pentru a se înlătură orice întețire la desfrâu, petrecerea acestora în cuprinsul mănăstirilor. Țigancele din averea în oameni a mănăstirii, nu vor mai stă între zidurile ce trebuie să despartă cu totul de mireni, ci vor petrece, la un loc cu Țiganii lor, afară în casele robilor.

Slujba să fie făcută, de alminterea, nu de fetele țigănești, și cu atât mai puțin de «slugi, curteni», ci numai de acei posluşnici pe cari Vistieria îi scutià de bir pentru a fi la îndămâna părinților rugători pentru binele creștinilor. În sfârșit, pentru a nu se face vorbă cu vecinii, și mai cu seamă pentru a nu pătrunde anume erezii calvine sau anume vechi rătăciri catolice, Ungurenii, Românii de peste munți, nu vor mai fi primiți în mănăstiri, — măsură care se înțelege când dăm de anume reclamații pe care domnii sași sau unguri ai acestor pripășiți le îndreaptă împotriva mănăstirii care-i primise [2].

Egumenul va fi un ieromonah, ales de sobor, — impunerea de către ctitori, de către puternici, sau de către Domn chiar, fiind oprită dela soborul lui Mihai Viteazul încoace. Va cârmuì numai un an, și va trebuì să steà în tot acest timp la mănăstire, părăsind-o doar cu voia stareților și având lângă el «un frate pre carele va vrea săborul să meargă cu nusul». Numai dacă a cârmuit bine, el poate fi ales din nou de către sobor, înaintea căruia e dator să se «prostească», adecă să-și părăsească situația. Și starețul sau stareții să aibă grijă de purtările lor, în timpul cât îmbracă

[1] Papiu, I, pp. 388-99; Onciul, în *Conv. literare* pe 1901, pp. 716-7.
[2] Cazari și în *Doc. Bistriței*.

o demnitate care e fără soroc, căci altfel pot fi şi ei depărtaţi de sobor, ca «oi râioase». Un econom, pe un an de zile, va aveà grija drumurilor mai puţin însemnate, ale «trebilor mai mărunte». Un «vistearnic sau eclisiarh» fără legătură cu egumenul sau stareţii, ci de-a dreptul ales de soborul suveran, va păstrà «chelciugul», câştigul mănăstirii. Egumenul va aveà la dispoziţia sa, din toată bogăţia mănăstirii numai doi cai, pentru «slujba» lui. Eclisiarhul va păstrà şi el numai un an de zile puterile ce a căpătat prin alegere. Grija schiturilor, a bisericilor închinate către mănăstire, a *metoaşelor* o vor aveà aşà-numiţii «metoşari», anuali şi ei.

Soborul se strânge când vrea, înaintea celor două păhare de vin îngăduite, «blagoslovite», şi el iea socoteala fiecăruia, el face toate alegerile; numai după bine-cuvântarea din partea lui îşi poate ţineà fiecare din demnitarii mănăstirii câştigul ce a căpătat în cursul anului său de slujbă.

O astfel de mănăstire reformată în aşezăminte şi moravuri are scuteli largi, ca în vremea veche: supuşii săi din satele de pe moşiile ce i-au fost dăruite n'au a face cu boierii sau slujbaşii Domniei. Doar pârcălabii dacă sânt chemaţi să judece «furturile» şi «tâlhăriile» ori apelurile făcute la dânşii; gloaba e totdeauna a călugărilor, şi numai la apeluri pârcălabii sânt îndreptăţiţi a luà plata pentru o asemenea judecată nouă, amenda prevăzută în toate învoielile, în paguba celui care le calcă: feria sau herăia [1]. Deşugubinarii vor venì numai odată pe an, în Septembre, pentru a cercetà răpirile şi alte păcate împotriva cuviinţei, iar Ţiganii mănăstireşti n'au aface nici cu «slugile» Statului, nici cu juzii ţigăneşti obişnuiţi [2].

Alături cu măsurile lui Barnovschi trebuie puse acelea

---

[1] *Arh. ist.*, I [1], p. 176.

[2] *Ibid.*

pe care Alexandru Coconul le decretă pentru Tismana la 15 April 7134=1626, după cererea lui Sârghie arhimandritul, fost episcop de Muncaciu, care fusese pus întâia oară la Tismana «cu blagoslovenia prea-cinstitului și prea-sfinţitului întâiu și mare patriarh Ieremia al Ţarigradului și cu voia tuturor boierilor». E așezat din nou ca «lăcuitor bătrân din mănăstire, încă din tinereţele lui» și i se învoiește, «ca după moartea lui altul de altă parte să nu fie egumen, sau din satul mănăstirii, sau din Rumânii mănăstirii; însă ieromonah să fie în posluşania mănăstirii, iară egumen să nu fie» decât cel ales de sobor, «precum au fost obiceiul mănăstirii din bătrânele soboare și cu mari jurământuri precum au lăsat Sf. Nicodim», cu întăritura pe rând, a Patriarhilor Eftimie (1410-6), Ioasaf (1464-6), Ieremia, din anii 1580-90, și a lui Sofronie de Ierusalim (al IV-lea, 1573-83). Se va puteà luà egumenul și «din cei mai de sus» în afară de mănăstire [1].

Aceste măsuri, în parte nouă, unele din ele cu neputinţă de pus în practică, înlăturau, pe lângă atâtea rele, toate acele vechi datine de ţară, la care lumea,— și cea din mănăstiri, ţineà foarte mult. Nu se puteau *înfrăţi*, pentru a luà un exemplu de datine frumoase și folositoare, de și cu totul necanonice, două mănăstiri între sine, precum făcuseră în 1622 a Bisericanilor cu cea de pe Ceahlău, după sfatul dat odinioară de Mitropolitul Gheorghie Movilă el însuși, îndatorindu-se a-și primì și găzduì între sine călugării [2]. Poate că seminţia călugărilor cari erau în stare să falsifice și documente numai să aibă mai mult pământ — astfel cei dela Bistriţa învăţară pe un Bilăi, apoi, diacon în Șcheia care erà atunci ucenic al egumenului bistriţean Niculai, să lucreze un act fals, *hiclean,* ras și scris din nou, «cu neşti meşterşuguri diiavoleşti», ca dela alt Domn, pentru a

[1] Arch. Statului, *Tismana,* «netrebnice», pach. 4, no. 6; Lăpĕdatu, *Episcopia Strehaii,* p. 7, nota 2; cf. și mai sus, p. 226.
[2] *Arch. ist.,* I [2], p. 29.

puteà smulge pe temeiul lui o moşie a Bisericanilor [1], şi egumenul Nil dela Pângăraţi, «cu tot soborul», îndemnă pe preotul Pavel din Agiud să aştearnă o hotărâre domnească dăunătoare pentru Bisericani pe «un uric pecĭatluit şi nescris», care i se trimese pentru aceasta la el în Agiud [2] — se împuţină după măsurile lui Miron, pe care acesta le va fi adus la îndeplinire cu hotărârea şi stăruinţa care-l deosebesc. Poate că nici uricele de stăpânire ale mănăstirilor nu se mai pierdură în mâna posluşnicilor egumeneşti, cum i se întâmplă Bisericanilor pe vremea năvălirilor polone [3]. Dar o mulţime de puncte din actul de reformă rămaseră numai pe hârtie, obiceiul vechiu şi interesele înrădăcinate dovedindu-se mai puternice decât toată bunăvoinţa cărturarilor şi dătătorilor de canoane.

Astfel şi mai târziu călugării îşi păstrară averea personală, dăruind-o, vânzând-o, lăsând-o moştenire la rude. Eladie din Bisericani cumpără astfel pe la 1650 dela un preot de sat, cu 6 galbeni, cu un cal «pătrar» şi un bou, o livadă, un «pomăt», prin unchii săi, Ioil şi Mihail, din soborul aceleiaşi mănăstiri; numai după moartea lui Eladie, livada erà să intre în stăpânirea de obşte pe care o prevăd măsurile lui Miron-Vodă [4]. Egumenul rămâne pe toată viaţa, şi afacerile mănăstireşti se poartă numai prin mâna şi pe răspunderea lui [5]. El singur scrie în numele soborului şi are legături cu episcopul, pentru care face întâmplător şi stăruinţi [6]. El are grija vânzării produselor mănăstirii, «cheltuirii bucatelor» şi cumpărării veşmintelor călugăreşti — vedem pe acel din Voroneţ cum iea din Ardeal «vr'o 2 sute de coţi de pândză de să va găsì ca[m] eftină, să fie de

[1] *Ibid.*, I[1], p. 71,
[2] *Ibid.*, p. 106.
[3] *Ibid.*, p. 92.
[4] *Ibid.*, p. 94.
[5] Cf. *ibid.*, p. 95.
[6] *Doc. Bistr.*, I, p. 31, no. XL.

cămeşi călugărilor [1]». Femei străine se vor mai fi rătăcit pe la mănăstiri — doar se plângeau în această privinţă orăşenii din Argeş, la 1649, către Domnie că părinţii din ctitoria lui Neagoe Basarab «umblă cu fămiile», făcându-i astfel,— spune Mateiu-Vodă cu durere, — «de răs şi de măscară [2]». Ungurenii se primiră şi mai departe, şi la Slatina, unde egumenul Partenie, un Năsăudean, călugărit cu de-a sila, scrie o scrisoare către Bistriţenii din Ardeal pentru a li spune că în adevăr tot fără voie a fost călugărit fiul unui preot ardelean, care fiu primise şi în Slatina «bucate şi încălţii» dela Partenie [3]. În sfârşit un misionariu catolic de pe la 1680 puteà să scrie, cel puţin despre Ţara-Românească: «Toate mănăstirile de călugări au Ţiganii lor, ale căror femei, babe bătrâne, fete mari, copile, umblă slobod prin mănăstire, coc pâne, fac bucate şi mătură 'n casă [4]».

De preoţi nu se ocupă reforma lui Miron Barnovschi. Rostul lor cel vechiu urmă şi mai departe; el n'aveà, de alminterea, nicio legătură cu ierarhia şi învăţătura elinoslavă de care purtau grijă reformatorii. Preot, popă — «popă» nu erà, cum s'a văzut şi mai înainte, o poreclă, un termin de batjocură sau de despreţ —, se puteà face oricine cu banii trebuitori pentru a căpătà *singhelia,* actul de numire. De obiceiu însă, dacă diaconii răsăriau dintre fiii de ţerani, crescuţi la mănăstire, cari învăţaseră a scrie frumos, deprinzând meşteşugul de *dieci,*— preoţia se moşteniă. Preotul aveà de plătit, în adevăr, *dajdea* sa «preoţească» şi «banii cârjei», la fiecare aşezare de episcop nou, dar acea dajde, pusă în rândul dăjdilor speciale, pe *bresle,* pe corporaţii închise, privilegiate supt raportul sarcinilor fiscale, erà mai uşoară decât birul ţerănesc. Şi apoi ea nu se strângeà, cu multe «jafuri» şi «prădăciuni», cu adaus de

[1] *Ibid.*, p. 55, no. LXXII.
[2] *Arch. ist.*, I [1], p. 107.
[3] *Doc. Bistr.*, I, pp. 55-6, no. LXXIII.
[4] *Magazinul istoric,* V, p. 56.

tot felul de «năpăşti», de către oamenii Domniei, mulţi la număr, sărăcuţi şi nesăţioşi, ci de diaconul pe care-l trimeteà protopopul, ce nu mai erà călugărul locoţiitor de odinioară — cum a rămas şi la Armeni, de pildă [1], sau în Ardeal, unde el, cu juratul său [2], făceau ca un fel de Curte vlădicească mai mică —, ci un adunător al dăjdilor, care ţineà catastifurile, vărsà banii logofeţilor de episcopie şi Mitropolie, întărià şi supraveghià pe ispravnicii cari aveau grija finanţelor mănăstireşti şi aveà numai pe alături şi oarecare sarcini de control duhovnicesc [3]. E adevărat că une ori, ca în Moldova de prin anii 1660, se făceà deosebire între «dajdea împărătească», o contribuţie la birul ţerii, şi «dajda vlădicească», îndătinată în Principate, ca şi în Ţinuturile româneşti de peste munţi, şi se adăugeau «colacii», precum şi alte «dări de toate de câte sintu pre alţi preoţi în ţara Domnii Meale», spune Domnul, într'o poruncă a sa [4]. Oricum însă, erà mai bine în cercul mai restrâns al preoţimii, decât în rândurile deşe ale poporului. Deci, un părinte preot cu grijă de viitorul fiului său trebuià să-şi deà silinţi, şi mai ales să dezlege baierele pungii, pentru ca şi acesta să se împărtăşească de aceleaşi uşurări şi scutiri şi, poate, într'o măsură mai mică, de aceiaşi cinste.

Feciorul de popă care voià să se hirotonisească trebuià să aibă oarecare învăţătură. Une ori i-o dădeà tatăl, când n'aveà prea mult de lucru cu plugăria sau cu grijile de negoţ; alte ori el intrà într'o mănăstire pentru cât timp trebuià ca să înveţe binişor cetitul, scrisul, cântările, unele molitfe mai obişnuite, pe de rost; cel puţin mai târziu, candidaţii puteau căpătà întreaga lor pregătire la

[1] *Arch. ist.*, I [1], pp. 139-40, an. 1669.

[2] *Doc. Bistriţei*, I, p. 93, no. 117: «protopop Ştiru, giuratul Vlădicăi în Nimtiu», c. 1650; II, p. 53, no. 258, an. 1685; pp. 68-9, no. 288, an. 1689.

[3] V. mai ales actele protopopiei de Argeş, în *Studii şi doc.*, XIV.

[4] *Arch. ist.*, I [1], p. 120.

episcopie chiar, unde se duceau pentru a primì darul. Vedem odată pe un protopop din Maramurăş, dela Moisăiu, care face întâiu popă pe fiu-său şi numai după aceia îi tocmeşte ca dascăl în casă pe un călugăr: «acestu călugăraş al nostru, că ne este dascal şi şeade în casa noastră de ne învaţă un fecior al nostru, ce este popă [1]». În veacul al XVIII-lea preotul, odată hirotonisit, dacă mergeà în satul care-l aşteptà, se învoià cu protopopul, dând zapis că nu va părăsì până la moarte parohia ce a fost găsită pentru dânsul [2].

Numărul preoţilor erà mărgenit numai la bisericile domneşti, unde se dădeà plată dela Curte, prin Vornicii de Poartă sau prin cei din oraşele ce erau închinate pentru cheltuielile Curţii. Încolo, chiar prin oraşe, puteau să fie preoţi cât de mulţi, după cum se oferiau: astfel în Târgovişte, la 1631, erau trei preoţi pentru biserica Sf. Paraschiva («Sf. Petca») sau Sf. Vineri [3]. Aceştia slujiau măcar din când în când, pe când la sate erau o mulţime de preoţi cari aveau popia lor numai în legătură cu fiscul şi nu intrau poate niciodată în biserică, nepricepându-se ce să facă acolo. Cu atât mai mulţi erau diaconii titulari, cari nici nu purtau un veşmânt deosebit şi scoteau numai cartea de singhelie, destul de ieften plătită, de câte ori un încasator obişnuit al dărilor cutezà să se apropie de persoana lor sfinţită. Aveà astfel dreptate Mateiu al Mirelor, când, în sfaturile sale către Alexandru-Vodă Iliaş, el zugrăvià astfel pe preoţii noştri: «preoţii nu ştiu să boteze pe copii, nici să liturghisească rugăciunile lui Dumnezeu; de cununie şi maslu când aud, se minunează şi pe celelalte taine mai nu le ştiu nici din nume; straşnic s'au sălbătăcit, nu mai ştiu nimic, ci mâncă doar la colive ca dobitoacele. Şi, aşà cum se găsesc, buni ori răi, cum vor fi, dar, dacă se vor trece

---

1 *Doc. Bistriţei*, II, p. 53, no. CCVIII, an. 1685.
2 *Studii şi doc.*, XIV, p. 225, no. XXV.
3 *Arch. ist.*, I [1], p. 32, no. 34.

şi ei, nu se vor găsì alţii, şi, de nu se va face şcoală ca să-i călăuzească, nu se va mai aflà popă să boteze pe oameni [1]».

Aici ar fi fost foarte mult de îndreptat şi de orânduit, dar Patriarhii şi Domnii n'aveau grija popimii de rând, şi n'au avut-o decât foarte târziu, supt Fanarioţi. Din partea lor, episcopii îşi strângeau veniturile, ei judecau pe preoţii cu vinovăţie canonică, putând să-i bată şi să-i închidă, şi se îngrijiau ca poporănii să nu treacă dela o parohie la alta, îngăduind globirea celor cari-şi părăsiau «beseareca lor, unde le zac moşii, şi părinţii, şi feciorii [2]». Alte vederi şi alte planuri, — n'aveau.

---

[1] Papiu, *Tesaur*, I, pp. 370-1.

[2] Hotărâre din 1631, a Mitropolitului Atanasie, în *Arch. ist.*, I [1], p. 106.

PARTEA a V-a.

ELENISMUL BISERICESC IN LUPTA

CU

SLAVONISMUL INVIAT

ŞI CU

NOUL CURENT ROMÂNESC DIN PRINCIPATE

CAP. I.

Grecii lui Leon-Vodă şi răscoala lui Mateiu Basarab.

La 1618, Mitropolitul Mateiu al Mirelor îndemnà pe Grecii săi să nu abuseze de ospitalitatea românească. Peste câtevà luni izbucnià în Ţara-Românească răscoala împotriva acestor oaspeţi din Răsărit, şi ea atinse şi pe clerici, jertfindu-se cu cruzime învăţatul episcop al Monembasiei, Ieroteiu [1]. Cu numirea ca Domn a lui Gavril Movilă, patimile părură a se potolì, şi un Radu Mihnea, un Alexandru Coconul, apoi chiar Alexandru Iliaş, întors în stăpânirea din care fusese izgonit cu ruşine, în sfârşit, Leon-Vodă Tomşa,— un Român cu totul grecizat, avànd de soţie o Levantină de lege ortodoxă, Doamna Victoria, care a dăruit o frumoasă icoană îmbrăcată cu argint mănăstirii de maice Viforâta de lângă Târgovişte [2],—veniră cu obişnuitul alaiu de Greci, pe cari-i vor fi aşezat şi pe la mănăstiri ca egumeni. Cunoaştem astfel pe un Partenie, «care a fost episcop de Prespa (прєспонскїи)», egumen la Snagov, egumen numit *pe viaţă* la 1628; pe «Vlădica Macarie» care stăteà în 1629 la Dealu [3]. Se adăugì o politică financiară nedibace, care făceà pe boierii din treptele mai de jos strângători cu răspundere ai dărilor şi apoi neastâmpărul Olteniei, ca şi dorinţa de a stăpânì a boierimii mai în vrâstă, deprinsă cu răz-

[1] Mateiu al Mirelor, în Papiu, *Tesaur*, I, p. 347 şi urm.
[2] *Inscripţii*, I, p. 97.
[3] Lăpĕdatu, *Episcopia Strehaii*, p. 7, nota 2.

boaiele, ce aduceau glorie si pradă, ale lui Mihai Viteazul,— oastea lui de 50.000 de oameni erà pomenită cu mândrie şi durere [1]. Astfel o seamă de boieri trecură în Ardeal, pribegire care prevestià o schimbare de Domnie. Duşmanii, adăpostiţi acum peste munţi, ai lui Leon-Vodă «Grecul» vorbiaŭ, pentru a-şi îndreptăţì mai bine fapta şi planurile, mai ales de numărul mare al Grecilor cari împănaseră, pe lângă dregătoriile mai mărunte, dar producătoare de venituri bune, şi clerul muntean, împotriva hotărârilor luate de Mihai-Vodă.

Astfel Leon fù silit a strânge el, Constantinopolitanul prin creştere şi înrudire, un mare Sfat de obşte, cu «boiari mari şi mici şi roşii şi mazăli şi toţi slujitorii», împotriva «Grecilor ţarigrădeni», de cari, după îndemnul pribegilor, se plângeà ţara. Tema erà «nişte lucrure şi obiceaiure reale ce s'au fost adaos de oameni striini în ţara Domnii Mele, care obiceaiure nimenelea nu le-au mai putut obicĭni». S'au găsit de vină Grecii cămătari şi uneltitori, «Grecii străini», — nu neamurile împământenite, ca al Cantacuzinilor, prin înrudire şi îndelungată petrecere între Români —, cari «precupesc» şi tulbură toate. Printr'o «legătură şi jurământ mare», săvârşindu-se ceremonia afuriseniei de noul Mitropolit Grigorie, un Român, pus poate chiar de Leon, căci păstoria lui începe la 1629 [2], şi de episcopii Teofil de Râmnic şi Efrem de Buzău, amândoi de acelaşi neam cu Mitropolitul,— se hotără scoaterea vinovaţilor şi întoarcerea «legilor şi obiceaelor bune» dela «Domnii bătrâni ce li se fericează viiaţa lor». Pe când Roşii, scutiţi de orice dijmă, aveau să deà numai câte 40 de ughi — nu galbeni, ci lei, cred — în două rate, la Sf. Gheorghe şi la Sf. Dimitrie, de fiecare «cal», adecă unitate de cavalerie, cuprinzând mai mulţi oameni, birul «popilor» erà hotărât la 60 de ughi pe an. Suma e mare şi face să se înţeleagă cât li se luà

[1] Strassburgh, în Cipariu, *Archivu*, p. 14,
[2] Lesviodax, p. 399.

de pe spinare în vremea abuzurilor acum afurisite, când dădeau, pe lângă dările ce apăsau pe omul de rând: «bir de lună, găleată cu fân, bou, oaie seacă, cal, miere, ceară», şi dări speciale, «împrumutul» şi «banii de cununie[1]».

Călugării străini, «cari au cumpărat mănăstirile de le-au făcut metoaşe, ca să li ia venitul, să-l scoată deîn țeară, şi arginturile, şi moşiile», — vor fi înlăturați, aducându-se în locul lor «călugări rumâni, cum au fost de veac», cari-şi vor dà seamă de averea încredințată lor.

Se luă în acelaşi timp măsura, foarte însemnată, de a nu se mai căpătà cu simonie nici eparhiile: «Mitropolia, episcupiile, egumeniile să nu se schimbe pre mită, ce să fie pre sobor». Patriarhul nu va mai «tremite aicea în țeară nici episcop, nici egumen». Țara va păstrà drepturile ei străvechi de alegere, Biserica țarigrădeană fiind îndatorită a luà numai cunoştință de ceia ce s'a făcut în sobor şi a întări pe ales: «*Prea cine va aleage țeara şi Sfatul Vlădică sau egumen, acela să fie,* [*ci*] *numa să tremiță la Patriarhul, să dea blagoslovenie, cum aŭ fost de veac*».

Erà preà târziu însă: Leon căzù, şi prin răscoală Mateiu-Aga din Brâncoveni căpătă Domnia, înlăturând pe Radu, fiul lui Alexandru Iliaş, numit şi sprijinit cu armele de Turci. La Poartă, unde merse pe la începutul anului 1632, el se îndreptățì tot prin prădăciunile Grecilor cari «au spart grădina Împăratului cu jahurile şi cu toate răutățile»[2].

---

[1] Ediții în *Mag. ist.*, I, pp. 122-5; *Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşi*, V, p. 72 şi urm.; *Buletinul fundației Urechiă*, I, no. 1, p. 27 şi urm.; August Pessiacov, *Acte şi notițe istorice (1546-1761)*, Craiova, 1908, pp. 50-3. Cf. *Studii şi doc.*, IV, p. CLXIV, nota 5.

[2] Stoica Ludescu, în *Magazin*, IV, p. 319.

CAP. II.

Ctitoriile lui Mateiu Basarab.

Mateiu-Vodă, «nepotul lui Basarab», care amintià astfel, în titlul său domnesc chiar, o coborâre din vechiul Basarab Neagoe, a căutat să meargă pe urmele acestuia, îmbogăţind numărul frumoaselor clădiri de biserică şi mănăstire din ţară. Cronica munteană, care cuprinde, cu privire la Domnia lui, multe notiţe contemporane, înşiră lăcaşurile care i se datoresc. La Câmpulung, a prefăcut vechea mănăstire domnească «a Negrului-Vodă», adecă a lui Nicolae Alexandru Voevod, cel îngropat într'însa, mănăstire pe care un cutremur o dăduse jos în Iulie 1628[1]; e cea dintâiu ctitorie a lui, făcuta dela 1635 la 1636, prin îngrijirea boierului din Cornăţeni, Socol[2]. Se pare că biserica din Piteşti pe care a înălţat-o e Precista Veche, fără inscripţie astăzi, căci altă biserică mai bătrână, Sf. Gheorghe, spune prin pisania ei păstrată că are drept ctitor pe Constantin-Vodă, cellalt Basarab, urmaşul lui Mateiu[3]; lângă oraş, Aga Buliga făcù schitul care-i poartă numele[4], acelaşi Lupu Buliga, din Severin, mort, în luptă de viteaz la 1655, căruia i se datoreşte şi mănăstirea Topolniţa din părţile Mehedinţului[5]. La Târgovişte, făcând din nou cetatea şi Curţile domneşti, Mateiu s'a îngrijit să aducă în stare bună şi biserica de pe lângă Curte, biserică în care şi-a îngropat fiul, tot Mateiu, ca şi Doamna, Elina — supt un strălucit monument de marmură, săpat în Ardeal, — şi în care el însuşi şi-a găsit cel d'intâiu loc de odihnă[6].

A treia biserică târgovişteană, pornită din evlavia mărini-

[1] *Inscripţii*, I, p. 128-30.
[2] *Ibid.*, pp. 130-1.
[3] Tocilescu, în *An. Ac. Rom.*, VIII, p. 4. Data e 1656; *ibid.*
[4] *Ibid.*
[5] *Inscripţii*, I, p. 208 şi urm.
[6] *Ibid.*, p. 103 şi urm.

moasă a unui Domn, e Sf. Constantin şi Elena, înălţată de Mateiu la 1650 [1]. A patra biserică domnească din oraş, Sfânta Vineri, are în ea mormântul ctitorei de-a doua, Doamna lui Constantin-Vodă, Balaşa, care a fost, ca şi Doamna Elina, «a multe moaşte ale sfinţilor împodobitoare, săracilor miluitoare, credinţii dereapte rămnitoare şi lucrure scumpe pururea lucrătoare şi a toată sărăcimea, oameni pătimaş, ca o destoinică ajutătoare» [2]. Ea făcù aici casele unui adăpost pentru săraci, precum altul fusese făcut la Simidreni, iar un al doilea «de'nnaintea porţii bisericii din mănăstirea de la Argeş», încă din zilele lui Neagoe [3]. Domnul moldovenesc din vremea lui Mateiu, Vasile Lupu, adăugì o nouă biserică domnească, a Stelei, numită astfel după vechea zidire a negustorului cu acest nume [4].

Luaţi înainte de aceste exemple, boieri, ostaşi, negustori îşi cheltuiră agonisita pentru clădiri bisericeşti. Dimitrie Buzinca Stolnicul a lăsat astfel biserica Sf. Dumitru [5] din Târgovişte; Radu Vărzarul o biserică a Vărzarului, dărâmată dăunăzi; căpitanul de Sàrbi Misco e pomenit în inscripţia dela Sf. Nicolae Simuleasa [6]; la 1645 un iuzbaşă de fustaşi îngrijià, pentru Domn sau vre-un boier mare, lucrul la Biserica Tàrgului [7], în acelaşi oraş. Socol însuşi va fi împodobit măcar, dacă nu ridicat din temelii acea biserică din mahalaua Tàrgoviştei, în care membri din neamul lui se astrucau încă dela în-

---

[1] *Ibid.*, p. 116; II, p. 87 şi urm.

[2] *Ibid.*, I, pp. 110-2; pentru cea d'intàiu biserică, v *Arch. ist.* I [1], p. 22, no. 34. Pentru altă Sf. Paraschivă, cu mormântul unui Mircea-Vodă, biserică azi distrusă, v. Drăghiceanu, p. *l. c.*, 21.

[3] Privilegiu al lui Vladislav-Vodă pentru ele; *Arch. ist.*, I [1], p. 104.

[4] *Inscripţii*, I, p. 112 şi urm.; cf. *Buletinul* citat. Despre stilul acestei biserici va fi vorba îndată, la caracterizarea arhitecturii moldoveneşti din acest timp.

[5] *Ibid.*, II, 90-1.

[6] *Ibid.*, pp. 88-9.

[7] *Ibid.*, pp. 93-4.

ceputul veacului [1], şi el e ctitorul bisericii, azi dărâmate, din Răzvad [2].

Mai departe, biserica Sfântului Nicolae a Vornicului Manea fù făcută din nou de cei doi soţi domneşti, în 1653 [3]. Şi Sfinţii Voevozi, ai căreia «răposaţi ctitori ei nu să ştie cine sânt», trebuie să fie din aceiaşi vreme [4]. Mitropolia fù acoperită de Mateiu a doua oară cu plumb [5]; poate dela el să fie şi bazele crucilor de pe turnuri, în formă de turban, care zac astăzi aruncate [6]. Se poate zice astfel că Mateiu-Vodă, care a îndrăgit Târgoviştea, stând în cuprinsul ei întărit mai bucuros decât în Bucureştiul slobod, ce se găsià supt ameninţarea Turcilor din Giurgiu, a fost marele ctitor monumental al vechii reşedinţi domneşti.

In Ploieşti, târg nou din vremea lui Mihai Viteazul, biserica domnească e darul lui Mihai-Vodă; prefăcută de nişte neguştori de pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, ea dăinuieşte şi până acum [7]. Episcopia din Buzău fù zidită din nou de Mateiu, la 1649, «după ce mai întâiu au dărâmat din temelie pre cea veche, făcută de strămoşii săi», — deci de Neagoe Basarab —, «arsă şi stricată de năvălirile varvariceşti [8]», — de sigur pe vremea năvălirilor tătăreşti din vremea lui Mihai Viteazul, care fù silit să creeze o a doua Bănie, de Răsărit, a Buzăului şi Brăilei, pentru apărarea acestei margeni [9]. Tot vechiul Serafim episcopul, — acuma urmaş al lui erà Ştefan, ajuns apoi Mitropolit, care urmase şi el lui Efrem Trufăşel [10], — e în-

[1] *Ibid.*, pp. 95-6.
[2] Drăghiceanu, pp. 24-5; *Inscripţii*, II, pp. 271-2.
[3] *Inscripţii*, II, p. 89.
[4] *Ibid.*, p. 357.
[5] *Ibid.*, I, p. 117.
[6] Drăghiceanu, *l. c.*, p. 11.
[7] *Inscripţii*, I, p. 369.
[8] *Ibid.*, p. 363.
[9] Hurmuzaki, XII, p. 373, no. CLXVIII.
[10] Lesviodax, p. 440. S'ar puteà însă şi o confuzie cu Serafim episcopul din 1649 *(ibid.)*.

semnat în inscripția celei din urmă reclădiri ca «începător acestui Scaun [1]». La Gherghița, veche reședință domnească din veacul al XV-lea, iar acuma târg de ostași, de Roși de țară, cari erau meniți să apere același hotar de către Moldova, — în 1641 se mântuià o clădire, închinată Sfântului Procopie luptătorul, îngrijitor fiind Căpitanul Iancu [2]. Și biserica din Târșor, care avù cam aceiași soartă cu Gherghița, căpătă ca nou ctitor pe darnicul Voevod, a cărui pomană a fost înnoită după douăzeci de ani de către urmașul său Antonie-Vodă [3].

În București Matei ar fi adaus la bisericile domnești mai vechi, a Curții, a lui Mihai-Vodă, a Radului-Vodă, — din care două erau mănăstiri, — biserica Sărindarului, și ea cu egumen, biserică-mănăstire astăzi desființată, fără a se păstrà măcar piatra lămuritoare de de-asupra ușii; Sărindarul lipsește însă din însemnarea zidirilor lui Mateiu pe care o cuprinde cronica țerii [4]. Plumbuita, lângă orașul de Scaun, a fost înoită de dânsul [5]. La Slobozia lui Ienachi,— orașul Sloboziei—,care încă de pe atunci, supt Mateiu-Vodă, ajunsese a fi un loc de târguieli în margenea Bărăganului, se zidì iarăși o biserică domnească, a cărei inscripție n'a fost culeasă încă și publicată [6]; stăpânul moșiei fusese Ienachi, ziditorul mănăstirii Sf. Sava din Iași [7].

În Craiova, moșia celor de un sânge cu Domnul bogat în ctitorìi, a Craioveștilor depe vremea lui Neagoe-Vodă, Mateiu înoì «biserica domnească», adecă biserica acelorași Craiovești, Sf.

---

[1] *Inscripții, l. c.*
[2] *Ibid.*, II, p. 3.
[3] *Ibid.*, pp. 4-5 și Cronica lui Ludescu, *l. c.*
[4] *Magazinul istoric*, IV, pp. 320-1. Nedelcu Bălăceanu și Anca făcuseră aici încă de pe vremea lui Vlad Călugărul biserica Sf. Gheorghe Vechiu, unde slujiau, spune o inscripție de mormânt mai nouă, și Mitropoliți; *Inscripții*, I, pp. 241-2.
[5] *Inscripții*, I, p. 82.
[6] V. Cronica, *l. c.*
[7] *Călătoriile patriarhului Macarie*, pp. 254-5.

Dumitru, care a fost dată la pământ şi scandalos refăcută în zilele noastre [1]. Pe locul unde Mihai-Vodă îşi avuse lagărul de observaţie împotriva Turcilor, la Caracăl, ajuns astfel un târg pentru moşnenii din părţile Romanaţilor, Mateiu făcù nişte curţi, ale cărora ruine se arată încă, şi o biserică, pe temeliile aceleia care fusese zidită mai de mult, de Banul Barbu, a cărui stăpânire se întindeà şi până aici; e biserica altui sfânt de oaste, Sf. Gheorghe [2].

Apoi, la ţară, pe câmpul luptei dela Călugăreni, la care va fi luat parte şi el, în tinereţă, Mateiu orândul să se facă o biserică, chiar lângă zidul unde s'a hotărât norocul; nimic n'a mai rămas însă din ea [3]. În margenea unuia din lacurile judeţului Ilfov răsărì prin jertfa lui de bani mănăstirea Căldăruşanilor, care-i poartă încă inscripţia de amintire. Tot în şes, la Plătăreşti, ctitoria lui se păstrează încă; alt mucenic ostaş, Sf. Mercurie, are aici hramul [4]. În margenea Moldovei, el amintì la Măxinenii din Râmnicu-Sărat locul unde «a tăbărât prea malul Siretului», înlocuind o biată cocioabă «de nuiale şi lipită cu lut» printr'o frumoasă biserică de piatră, a cărei soartă n'o mai ştim astăzi, când i s'a desfăcut îngrijita inscripţie în cinstea Sf. Ioan Botezătorul, ce se păstrează în micul Muzeu bisericesc din Sinaia [5]. Cu prilejul acestui războiu împotriva vecinului celui rău din Moldova, oastea lui Mateiu, «Ungurii şi Muntenii», pustiind, «ca şi păgânii Tatari», prădă schitul întemeiat de călugărul Partenie dela Bisericani, la Babe, pe ràul Putna; Mateiu se căi pentru acest păcat făcut de ostaşi ce mergeau supt steagul lui, şi el ajută deci pe Partenie să facă alt schit, «supt muntele Zboina, pe râul Dobromirului», cu cheltuiala călugărului însuşi şi a moşneanului Negrea din Vrancea, ba chiar cu ajutorul «Ţarului muscălesc»,—

[1] V. *ibid.*
[2] *Inscripţii*, II, pp. 59-60, no. 159.
[3] Cronica, *l. c.*
[4] *Inscripţii*, II, p. 6, no. IV.
[5] *Ibid.*, p. 97.

întâia pomenire a înrâuririi religioase, prin pomeni mari şi dese, a Ruşilor din Moscova [1]. Pe la 1640 biserica schitului Sovejei erà gata, dar Mateiu luă asupră-şi a o face şi mai mare, acum când se împăcase cu Vasile Lupu, şi astfel, «pe un loc vrâncean» al Moldovei, supus «prea-iubitului său frate», duşmanul de ieri şi de mâne, făcù el la 1644-5 acea mănăstire a «Dobromirii din Soveja» care stă până astăzi [2].

În muntele principatului său, Mateiu zidì mănăstire mare şi frumoasă, cu un puternic turn de clopote şi de strajă, la Brebul Prahovei, isprăvită la 1650 [3]; biserica fù încredinţată celui d'intâiu egumen, Vasilie,— poate acel ce se află la Plătăreşti în 1646 —, de către ispravnicul de căpetenie al zidirii, Căpitanul Mogoş; sfinţi purtători de sabie, «cele fără de trup puteri» ale arhanghelilor, Mihail, Gavriil, Azrael sau Ozriil şi Rafail, au paza lăcaşului [4]. La «Negoieşti, pre apa Argeşului» se aminteşte iarăşi [5] o mănăstire a lui Mateiu; satul se află în judeţul Argeş; dar până acum n'avem ştiri asupra bisericii de acolo, care-şi va fi pierdut chiliile călugărilor dispăruţi.

Grija cea mai mare a avut-o însă, fireşte, Mateiu pentru Oltenia lui. Aici înoieşte el biserica făcută de Craioveşti la Brâncoveni, leagănul său însuşi şi moşia sa de căpetenie; la dânsa se lucrà în anii de pribegie şi luptă ai ctitorului [6], şi turnul cel mare dela poartă, asemenea cu acel dela Brebu, aminteşte stilul obişnuit supt Matei Basarab, care, în ceia ce priveşte aceste puternice turnuri dela întrare, se inspirase dela acela, vechiu şi vestit, din Câmpulung. În şes, el mai

---

1 Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 260 şi urm.

2 Cf. *Inscripţii*, I, pp. 24-5; *Studii şi doc.*, VII, p. 315, nota 1; Melchisedec, *l. c.*, p. 267.

3 *Inscripţii*, II, pp. 43-4.

4 *Ibid.*

5 Cronica, *l. c.*

6 *Inscripţii*, II, pp. 72-3.

zideşte o mănăstire la Sadova, iar în munte,— pe lângă Gura Motrului,— îşi face în Arnota un lăcaş de îngropare, îngustă clădire umbroasă, pe un vârf de muncel, cu pridvor închis şi zimţi de cărămidă scoasă cu unghiul în afară; aici se şi vede mormântul, săpat în marmură, cu o pompoasă inscripţie slavonă în stil înalt, al ziditorului, lângă care, jos pe pământ, e piatra tatălui său [1]. Strehaia, altă ctitorie a Craioveştilor, e făcută din nou de Mateiu, care-şi simţià parcă datoria de a înoi pretutindeni urmele neamului puternic şi vestit pe care-l reprezintă [2]. În sfârşit, în forma ei d'intâiu, mănăstirea «dintr'un Lemn» a fost ridicată, de piatră [3], cu tot numele moştenit dela un umil lăcaş mai vechiu, tot de Mateiu,— cel mai darnic dintre toţi ctitorii de mănăstiri şi biserici de până atunci.

Şi urmaşul marelui Domn a clădit, mergându-i pe urme. În şesul muntean, la Dobreni, se vede biserica înălţată de Constantin Basarab, fiind numai boier încă, în satul unde maică-sa Elena trăise ca fată de preot, destul de frumoasă pentru a robì pe Radu-Vodă Şerban [4]. La Jitianu lângă Craiova,— azi ruina dela «Balta-Verde»—, e ctitoare Doamna lui, Balaşa [5], care dădù un sicriu strălucit, de metal lucrat, moaştelor dela Bistriţa [6]. Şi, în sfârşit, însăşi viitoarea Mitropolie a Bucureştilor, al cărei stil nu l-a schimbat esenţial reparaţia dela sfârşitul veacului al XVIII-lea, e ctitoria acestui Constantin Basarab [7], care ar fi făcut poate şi mai mult dacă înfrângerea nu l-ar fi aruncat într'o pribegie care-i dădù şi ea prilejul de a reface biserica episcopală din Muncaciul Maramurăşului, la 1661 [8].

[1] *Ibid.*, I, p. 203 şi urm.
[2] *Ibid.*, pp. 210-11.
[3] *Ibid.*, p. 181 şi urm.
[4] *Ibid.*, p. 89; an. 1646.
[5] Cronica, p. 336; *Inscripţii*, I, p. 197.
[6] *Inscripţii*, I, p. 197.
[7] *Ibid.*, I, p. 239 şi urm.
[8] *Studii şi doc.*, XII, pp. XLVII-VIII; inscripţia in Basilovits, *o. c.*, I, pp. 100-1.

Pe lângă bielşugul de zidiri pornite din mărinimia evlavioasă a lui Mateiu însuşi, boierii, mai săraci acum şi mai îngustaţi în toate, zidesc mai puţin decît marii boieri, bogaţi şi aproape fără stăpân, cari fac să li se amintească numele în clădiri bisericeşti de-a lungul veacului al XVI-lea. La Ţinţăreni se ceteşte în pisanie numele lui Mihai Coţofeanu; Bunea Grădişteanu clădeşte în Dâmboviţa mănăstirea care-i poartă numele[1]. Lăculeţele se atribuie lui Matei însuşi, de şi nu e cuprinsă în lista din cronica ţerii[2].

Se mai aminteşte biserica din Secuieni a Postelnicului Neagoie, rămasă'n mare parte aşa cum a fost la început[3]. Curioaza clădire dela Bălteni în Ilfov, al cărei pridvor pe stâlpi — înoirea de căpetenie în această epocă — urmează în dreapta şi în stânga, oprindu-se numai la rotunzirea stranelor, erà însă mântuită până la 1626 de unul dintre cei mai însemnaţi boieri pe cari Matei îi moştenì din epoca lui Radu Mihnea, — «Radu-cel-Mare», al călugărilor şi acesta, — de Hrizea Vornicul cel Mare[4]. În 1641-2 se isprăvì biserica din Filipeştii-de-târg, făcută de bogatul boier de viţă constantinopolitană Constantin Cantacuzino Postelnicul şi de ginerele acestuia, Dumitraşco Filipescu, ale cărui case în ruină se şi văd lângă malul apei vecine[5]. Cevà mai departe, boieri mărunţi de-ai lui Mateiu fac, încă din 1636, biserica dela Călineşti[6]. Aceiaşi ctitori ca la Filipeşti înalţă mănăstirea Mărginenilor în locul uneia mai vechi, a boierului Drăghici[7]. Udrişte Năsturel, fratele Doamnei, făcù biserică, ajutând şi această soră a sa, în 1644, la Fierăştii din Ilfov[8].

---

1 Cf. *Studii şi doc.*, V, p. 142; Drăghiceanu, *o. c.*, p. 32.
2 Drăghiceanu, p. 28.
3 *Inscripţii*, II, p. 277.
4 *Ibid.*, II, pp. 109-10; *Buletinul Mon. Istorice* pe 1908, no. 3.
5 *Ibid.*, p. 263 şi urm.
6 *Ibid.*, p. 265.
7 *Ibid.*, I, p. 92 şi urm.
8 *Ibid.*, I, p. 90 şi urm.; Vasiliu Năsturel, in *Albina*, pe 1906.

Se pare în sfârşit că Mitropolitul Ştefan a cheltuit cu biserica Adormirii în satul Costeştii, unde el se născuse ca fiul sătenilor Dimitrie şi Dimitra [1].

CAP. III.

Petru Movilă, Mitropolitul Chievului.

Clerul înnalt a fost alcătuit, în această eră a lui Mateiu-Vodă, cu o singură escepţie, din Români. Mitropolitul Grigorie, care unse pe Domnul voit de ţară, nu trăì mult după schimbarea politică din 1632 (-1637). Întrebuinţat în solia de împăciuire trimeasă de Leon-Vodă la pribegi [2], el puteà fi bănuit de noul stăpânitor al ţerii, dar nu fù silit astfel să-şi părăsească îndată Scaunul.

Păstoria lui dela 1632 înainte se înseamnă mai ales prin pătrunderea, întàiu în acest principat, a noului curent rusesc, pornit din Chiev.

Pe când prelaţii greci doritori de pomene, un Averchie de Berrhoea, un Paisie de Salonic, un Iosif de Sevastia, alergau la Moscova, unde se certau între ei dela banii evlaviei muscăleşti [3], mişcarea de înviere a ortodoxiei slăbià în ţerile Coroanei polone, unde unul dintre hirotonisiţii lui Teofan de Ierusalim, Meletie Smotriţchi, cu toate drumurile sale în Răsărit, trecù la Unirea cu catolicii [4]. Ivirea unei mărturisiri de credinţă cu caracter pronunţat calvinesc supt numele Patriarhului constantinopolitan Chiril, care nu în zădar avuse îndelungata lui prietenie cu ambasadorul olandez şi cu cel ardelean la Poartă, făcù pe mulţi

[1] *Inscripţii*, II, pp. 331-2.
[2] V. *Studii şi doc.*, IV, p. CLXVI.
[3] Chrys. Papadopulos, p. 69, nota 2.
[4] *Ibid.*, p. 68 şi urm,

să-şi piardă încrederea în siguranţa îndreptarelor răsăritene. E adevărat că Teofan venì din nou pe la noi, tocmai în ajunul tulburărilor muntene, la 1630, şi caută să risipească nemulţămirea şi tulburarea pe care le căşunase declaraţia Ecumenicului [1], dar Lukaris erà de fapt un părtaş al ideilor calvine, cum se vede şi din declaraţia pe care o făcù prietenului său olandez la 1622: «Fie sigură evlavia creştină a d-tale că ne leagă raţiunea religiei evangelice şi ne uneşte strâns ca membre vii ale trupului mistic supt Domnul Hristos, capul nostru, cu voi» [2]. Murind la 1631 Iov Boreţchi, cel d'intâiu Mitropolit de Chiev din şirul cel nou, om statornic în credinţele lui, deşì nu tocmai energic, soarta *pravoslaviei* trezite de Teofan în aceste părţi ruseşti de Apus atârnà dela persoana acelui ce va fi ales ca urmaş al răposatului arhiepiscop. Noul rege Vladislav recunoscù Ruşilor din Polonia dreptul de a-şi păstrà legea şi de a-şi aveà chiar patru episcopìi, dar el cerù să se aleagă din nou arhiereii Bisericii «greceşti» din Statele sale. Astfel Isaia Copinschi, ales la moartea lui Iov, trebuì să-şi părăsească Scaunul şi în locul lui venì acum Petru Movilă (hirotonisit la 28 April 1633).

Erà unul din fiii lui Simion Movilă şi al Marghitei; se născuse la 21 Decembre 1596, la sfârşitul celui de-al doilea an din Domnia lui Ieremia-Vodă, unchiul său. Erà un copil de nouă ani când tatăl său îşi începù Domnia, care ţinù doar câtevà luni, mântuită printr'o moarte năprasnică. Fratele lui mai mare, Mihăilaş, avù o stăpânire şi mai scurtă, în luptă cu vărul său Constantin, şi el se stânse peste puţin la Târgovişte. Petru, sau, cum i se ziceà încă atunci, Petraşcu-Vodă, care nu-şi arătase pofta de

[1] *Ibid.*, pp. 69-70; cf. Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă*, p. 285.

[2] «Pro certo nam habere debet christiana pietas vestra quod religionis evangelicae ratio nos conglutinat et tanquam viva membra corporis mystici sub Christo domino eapite stricte coniungit vobiscum»; *Studii şi doc.*, IV, p. 182, nota 1.

Domnie, putù să se întoarcă deci în vremea lui Constantin Movilă pentru a vedeà Suceviţa, ctitoria neamului său, la 1610.

Când alt frate al său, Gavril, căpătă la 1618 Ţara-Românească, Petru şi un mai mic fiu al lui Simion-Vodă, Moise, se adăpostiră pe lângă dânsul. Dar fuga lui Gavril în Ardeal, în vara anului 1620, aruncă pe tânărul «Voivodici», fecior de Domn adecă, iarăşi între Poloni şi Ruşi, în felul cărora fusese crescut, de un dascăl dela stavropighia din Lemberg, învăţând limbile ţerii şi latineşte [1]. Familia lui stând în Lemberg, el a putut să urmeze şi la şcoala de acolo, alături cu alţi tineri Moldoveni, şi chiar cu Grigore, fiul lui Nestor Ureche şi viitorul cronicar [2].

Petru Movilă petrecù un timp pe lângă Hatmanii poloni Zolkiewski şi Chodkiewicz, un prieten al neamului său, fără a mai râvnì, în Moldova sau în Ţara-Românească, moştenirea lui Simion-Vodă. În 1627 însă, Mitropolitul Iov câştigă pentru călugărie sufletul acestui tânăr, care aveà ca bunic pe călugărul Ioanichie, ca tată şi unchiu pe ctitorii Suceviţei, ca mamă pe călugăriţa Melania, şi pe care multe suferinţi şi prigoniri îl dezgustaseră de viaţa mirenilor şi de o ţară în care nu-şi puteà aflà rostul. Dela început el fù sfinţit arhimandrit şi pus în fruntea lavrei din Peşteră dela Chiev, pe care Patriarhul de Constantinopol o făcuse stavropighie, smulgând-o de supt ascultarea episcopilor ortodoxi, de teamă să nu cadă în mâna celor uniţi [3]. La 1629 el fù onorat cu titlul de exarh patriarhal, care-i dădea o situaţie excepţională [4].

Acuma el puse în îndeplinire gândul de tipografie pe care-l avuse şi Ieremia-Vodă, Biserica ortodoxă din Rusia având

[1] Hurmuzaki, *Supl.*, I², pp. 387-8, no. CXCVIII.

[2] Ghenadie Enăceanu, *o. c.*, pp. 165-6; *Prinos Sturdza*, p. 204 şi urm.

[3] Ghenadie Enăceanu, p. 168 şi urm.

[4] Chrys. Papadopulos, p. 71. Vara sa măritată cu Wisznoviecki a clădit trei mănăstiri în eparhia Chievului (*Bis. ortodoxă*, VIII, pp. 7-8).

neapărată nevoie de cărți slavone sigure, fără nicio înrâurire a Uniților Mitropolitului din Lemberg, care-și aveà o tipografie slabă la Sniatyn și Crilos. Doi Ruși, frații Berânda, — dintre cari unul, Pavel sau Pamvo, a tipărit în 1627 și un dicționariu slavon-rusesc pentru ușurința înțelegerii Scripturii și vechii literaturi în legătură cu dânsa, — împreună cu un al treilea, Taras Zemca [1], începură lucrul folositor de suflet. Materialul, «șriftul», erà al tipografiei lui Ghedeon Balaban, Mitropolitul unit, și-l scoseseră în vânzare moștenitorii.

Dela 1624 până la 1640 teascurile lui Movilă lucrează singure, spre folosul «nației rusești», «poporului nostru rusesc», cum scrie acum feciorul de Voevod moldovenesc [2], și al tuturor ortodocșilor cu limbă de Stat și Biserică slavonă,—o sumă de cărti pentru slujbă, ca și pentru luminarea minții asupra adevărului legii creștinești înțelese «pravoslavnic». Se dă, ca în șirul de tipărituri slavone dela începutul veacului al XVI-lea, pornite din Cetinie și urmate la noi, apoi în Ardeal, un *Liturghieriu*, care ajunse la a treia ediție, o *Psaltire*, de trei ori tipărită, un *Minologhiu*, cu slujba serbătorilor,— un *Octoih* cu trei ediții apare la Lemberg —, un *Triod* — cuprinzând cântările cele mai însemnate; și el are două ediții —, apoi un *Antologhion*, cu «molitfe și învățături duhovnicești spre folosul sufletesc al spudeilor», al școlarilor săi, cari erau să fie cei d'intâiu clerici cărturari în părțile rusești, un *Acaftist* — două ediții —, un *Nomocanon* (1629), un *Imnologhiu*, un *Evharisteriu*, un «Canon pe scurt», un *Slujebnic* (1638), un *Evhologhiu*, *Evanghelia* și *Cazania*, Evanghelia cu tâlc a lui Calist patriarh de Constantinopol (1637). Traduceri sau prelucrări, făcute de Petru Movilă însuși sau întru cinstea vredniciei sale arhierești și strălucitei sale obârșii domnești, se dau în același timp, precum *Agapit*

---

[1] V., pentru Pamvo, Gr. Crețu, *Lexicon slavo-românesc* de Mardarie Cozianul, București, 1900, Prefața.

[2] Hurmuzaki, *Supl.*, II [2], pp. 596-9.

și *Doroftei* (1628), *Crucea lui Hristos* (1632), *Eufonia* (1633), *Paramitia* și Macarie Egipteanul (1634), *Litosul*, «Piatra» împotriva Uniților (în limba polonă), afară de un *Pateric* polon, de «Cărți ale minunilor» în aceiași limbă și de mici lucrări lăudătoare ale școlarilor din mănăstirea «Frăției», acea *Bratça*, a cărei însemnătate culturală se începe acum [1].

CAP. IV.

Înrâurirea lui Petru Movilă asupra Bisericii muntene. Curentul noŭ elino-slavon de supt Mateiu-Vodă.

Multe din manuscriptele pe care egumenul dela Pecersca, apoi «Mitropolit de Chiev, Haliciu și toată Rusia», le întrebuință pentru edițiile sale, erau culese din țerile noastre, care vor fi pierdut cu acest prilej o parte din bogățiile lor literare și artistice. Miron Barnovschi, o rudă a tânărului Mitropolit — el zice [2] lui Ieremia-Vodă «unchiu», așa încât îi venià văr, primar sau al doilea, lui Petru —, îi trimese, pentru tipărirea *Octoihului*, la Lemberg, un manuscript moldovenesc, din Neamț, și cartea de cântări ieși în două forme, un număr de exemplare având, nu stema Mitropoliților Chievului, ci aceia a Domnilor Moldovei [3]. Acestea din urmă se vândură deci în stăpânirea lui Miron-Vodă, care, să mai fi rămas Domn al Moldovei, ar fi strâns și mai mult legăturile bisericești cu acest Chiev al reformei bisericești, al învierii slavonismului, peste care păstorià acum, cu îngăduirea regelui Poloniei, o rudă așa de apropiată. Cînd Moise-Vodă, fratele lui Petru, căpătă Domnia în 1630, — o ține până la 1631, întorcându-se dela 1633 la 1634 —, în și mai mare număr vor fi intrat cărțile din Rusia dincoace de Nistru.

---

[1] Picot, *Pierre Movilă*, în Legrand, *Bibliographie hellénique*, IV.
[2] Într'un document inedit.
[3] Picot, *l. c.*

Dar, cu toată apropierea, cu toate legăturile de sânge între Mitropolitul rusesc și doi Domni ai Moldovei, în Țara-Românească întâiu avù înrâurire văzută mișcarea ce fusese începută de Teofan în sens «elino-rus» și urmată în sens «ruso-elin», fără a se înlătură atingerile cu civilizația latină crutându-se întru câtvà susceptibilitățile catolicismului și oficial, de Petru Movilă.

Mateiu-Vodă, om de țară, care voià să vadă tot oameni de țară în jurul lui, nu prigonì cu înverșunarea ce s'ar puteà crede, rosturile Grecilor la noi. Un Patriarh de Alexandria murì pe vremea lui în Țara-Românească, la 1639 [1], și anume Mitrofan Kritopulos, unul dintre cei mai învățați clerici greci din acest timp, un fost școlar dela Oxford, autorul unei 'Ομολογία, unei «Mărturisiri» de credință, trebuitoare în acest timp când calvinismul cotropitor amenință vechiul Răsărit [2]. La Mărgineni erà ca egumen, când mănăstirea fù făcută din nou de Constantin Cantacuzino și Dumitrașco Filipescu, un episcop Partenie, Grec fără îndoială, cu Scaunul episcopal prin vre-un Ținut răsăritean, *in partibus* [3]. Va fi primit cu cinste pe Grecii cari mergeau la Moscova, de dorul pomenilor și de dragostea pentru cultura elenică, pentru ortodoxia curată: un Iosif dascălul, un arhimandrit Antim, un arhidiacon Neofit, un Teofan de Patras (1645), un arhimandrit Venedict, cari, ca să ajungă la Țar și la noul său Patriarh, trebuiau să treacă neapărat prin Țara-Românească și Moldova [4]. Urmașul lui Teofan, noul Patriarh de Ierusalim, Paisie, își făcù la 1649 drumul pe la noi [5], la începutul călătoriei sale triumfale prin Ucraina Cazacilor și Moscovia Țarului. Și un fost Patriarh de Cons-

[1] Papadopulos Kerameus, Ἱερ. Βιβλ., I, p. 349.

[2] V. Michalcescu, *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechisch-orient. Kirche*, p. 183 și urm.

[3] V. și mai sus, p. 289.

[4] Chrys. Papadopulos, p. 72 și urm.

[5] *Ibid.*, p. 76.

tantinopol, Anastasie Patelaros, care merse la Moscova să se înțeleagă cu Patriarhul «iubitor de Greci» Nicon, făcù Românilor cinstea, mai mult sau mai puțin costisitoare, de a petrece în mijlocul lor, la 1653[1]; cu opt ani înainte, în Februar 1645, el erà în Moldova de mai mult timp, gonit fiind de acasă de «creditorii agareni şi jidovi»[2]: stătù în adevăr, la Galați, în mănăstirea Sf. Nicolae, dela 1642 la 1654. Predicatorul Curții erà pe vremea lui Matei, a simplului boier oltean fără învățătură şi mândrie, însuşi viitorul arhiepiscop de Gaza, Pantelimon, apoi Paisie Ligaridis, un Hiot care făcuse studii bune la Roma, în şcoala de convertire a Sfântului Atanasie, în care fù crescut cu cheltuiala vestitului Leon Allatius[3], şi petrecuse mulți ani în Răsărit ca misionariu secret al Unirii Grecilor cu Roma. În Țara-Românească venì el numai în 1647, ajungând îndată dascăl, *hìerokyrix*, adecă propoveduitor, «crainic» de cele sfinte, până a nu plecà, împreună cu Paisie, la Ierusalim, unde-şi urmă cariera[4]. Mateiu plătì şi pentru scrierea de frumoase manuscripte greceşti care şi azi amintesc Răsăritenilor numele lui[5]. Dacă el însuşi nu mai închină mănăstiri la Locurile Sfinte sau în alte părți greceşti,— mărgenindu-se numai a face daruri «şi la Sfântul Ierusalim şi la Sfântul Munte şi într'alte părți»[6], — nu oprì pe boierii săi de a face închinări: astfel văduva lui Mihai Coțofeanu şi fratele lui,

---

[1] *Ibid.*, p. 81; cf. şi Papadopulos Kerameus, 'Ιερ. Βιβλ., tabla; Comnen Ipsilanti, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, an. 1651; *Călătoriile lui Macarie*, p. 2 şi notele d-rei Cioran (după Papadopol Calimah, în *Conv. lit.*, XXIII-IV).

[2] Melchisedec, *Notițe*, pp. 208-9.

[3] Chrys. Papadopulos, p. 88 şi urm. N'am avut la îndămână studiul despre Ligaridis pe care L. A. Lavrovschi l-a tipărit în «Analele» Academiei din Petersburg pe 1889.

[4] V. şi Legrand, *l. c.*, pp. 20-1.

[5] Papadopulos Kerameus, *o. c.*, III, p. 223. Cf. şi *ibid.*, I, p. 438 (780); III, p. 199 (3); IV, pp. 40 (26), 171 (196), 338 (365); Lampros, *o. c.*, pp. 217, 363 (pentru Moldova).

[6] Cronica, p. 321.

Dumitrașco Spineanul, dăruiră Patriarhia din Ierusalim cu mănăstirea olteană Țânțăreni [1].

El primì deci cu plăcere la dânsul pe Grecul Meletie, născut în Macedonia, călugăr la Atos, în mănăstirea Zografului, făcută de Ștefan-cel-Mare, și care, de dragul meșteșugului tipografiei, fusese și el la Chievul lui Petru Movilă [2]. Meletie fù numit de Mateiu, pentru buna sa rânduială călugărească și cunoștința sa de elinește și slavonește, egumen, «năstavnic» la mânăstirea Govorei, dar poate mai întâiu la aceia, abia mântuită din lucru, a Câmpulungului, de unde vedem apoi iscălind grecește și pecetluind slavonește răvașe românești către Brașoveni, ce par icoana culturală a timpului [3] pe un alt egumen grec, Melchisedec. Odată așezat în țară, Meletie sfătuì pe Domn ca, pentru mărirea lui, pentru binele ortodoxiei și pentru câștigul Vistieriei domnești chiar, să înceapă a tipărì cărți bisericești slavone pentru peninsula balcanică, în care produsele tipografiei lui Petru Movilă puteau străbate numai cu greu.

Pe atunci tipografii dela Chiev aflaseră următori și concurenți. Astfel la Lemberg și la mănăstirea Cutein [4], se porniseră la lucru meșteri, cari dădură dela 1636 înainte cărți de slujbă, precum *Antologhiul* din Lemberg (1628), apoi *Octoihul* și *Triodul*, din 1640-42, sau cărți de petrecere sufletească, cum e vestita poveste a lui *Varlaam și Ioasaf* (1637), lucrare a călugărilor din Cutein. Vânzarea cărților bisericești se făceà răpede și bine, și unele din ele avură, cum s'a văzut, câte trei ediții. Ideia lui Meletie, sprijinită, fără îndoială, și de fratele Doamnei, Cămărașul Udriște [5], Iorest,

---

[1] *Studii și doc.*, V, p. 142.

[2] *Bibliografia română*, I, p. 106, no. 36.

[3] *Brașovul și Românii*, pp. 129-31. Una din scrisori poartă data de 164-6.

[4] Asupra întemeierii căreia v. *Bis. Ort.*, VIII, p. 97.

[5] V. și *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXIV.

Oreste sau Uriil, — în toate limbile pe care le ştià —, care făcuse studii în Rusia şi ştià desăvârşit slavona cea mai înflorită, fù primită şi i se dădù sarcina aducerii tipografilor şi a «şriftului»: prin tovarăşul său Nectarie din Pelagonia, călugăr dela Càmpulung strămută astfel în mănăstirea lui pe Timoteiu Alexandrovici şi Ivan Glebcovici, cei d'ìntàiu tipografi din această nouă epocă; ei căpătară tain şi se porniră la lucru în 1636, alegând o carte care nu mai apăruse până atunci, *Trebnicul* [1]. Când aceasta fù isprăvită, la 30 Iulie, cei doi Ruşi, supt îngrijirea Grecului, începură o *Psaltire* — din Psaltire ieşiseră numai *două* ediţii ruseşti; o a treia ieşì însă îndată, cât se lucrà cea munteană, la Mohilău, unde se aşezase o «slugă» a lui Petru Movilă. Ea apărù în 1637, şi în 1638 Ştefan din Govora începeà lucrul la o a doua *Psaltire*, care trebuià să cuprindă şi un Sinaxariu. Schimbarea Mitropolitului aduse însă scăderea râvnii, şi cartea ieşì la lumină numai în 1641. La Govora începuse astfel încă din 1636-7 tiparul românesc.

Grigorie Mitropolitul murise: după datină ca şi după ajutorul pe care-l dăduse cauzei lui Mateiu, trebuià să-i urmeze episcopul de Râmnic, patronul caligrafilor, îndemnătorul la scris al lui Moxalie şi unul dintre cei d'intâiu ctitori ai limbii româneşti în Biserică,—Teofil Bistriţeanul. La 1637 el erà Mitropolit şi păstră cârja până în 1648.

Pe vremea lui, cum am văzut, tiparul, care pornise supt înrâurire românească de peste hotare, venită din Rusia lui Petru Movilă, acum arhiepiscop de Chiev, urmează. Noul Mitropolit nu-i erà începătorul, căci lucrul începuse la Câmpulung, în chiliile dela mănăstirea domnească, îndată după refacerea zidurilor ei de către Mateiu, la 1636; Teofil, Oltean prin obârşie ca şi prin îndelungata lui păstorie la Râmnic,

---

[1] *Bibliografia română*, I, pp. 103-5; cf. pp. 529-33; *Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşi*. IV, p. 324 şi urm. Pentru o ediţie pregătită la Moscova, Muraviev, p. 184.

alege în loc mănăstirea Govora, a lui Radu-cel-Mare şi, de sigur, dreasă şi ea de Mateiu. Într'un timp când Domnii se gândiau a rânduì viaţa călugărilor şi a introduce norme de legalitate şi moralitate superioare datinei în viaţa publică, când ei îşi luau în cârmuirea lor atitudini împărăteşti, canoanele bisericeşti trebuiau cunoscute. Se mai adauge că *nomocanoane* bizantine fuseseră tipărite în Rusia polonă la 1620 şi 1624, dându-se şi o a treia ediţie, de Petru Movilă însuşi, la 1629. Lăsând deci neisprăvită în Sinaxariu *Psaltirea* slavonă pe care o lucraseră meşterii de tipar ai lui Vodă la Govora, în April-Iunie 1638, Teofil dădù întâietate unei traduceri de canoane pe care o aveà dela cărturarul său din Râmnic, Moxalie. Astfel apărù la 1640 cel d'intâiu Nomocanon, cea d'intâiu Pravilă în româneşte, supt titlul: «Pravila,— acesta ieste direptătoriu de leage, tocmelea sfinţilor Apostoli, tocmite de 7 săboară, către aceasta şi a preacuvioşilor părinţi, învăţătorilor lumie».

La începutul lui Septembre 1640 [1] prin moartea lui Ghenadie Brad Scaunul Bălgradului erà vacant, şi între aceia cari-l râvniră, cerându-l dela superintendenţa calvină care hotărià mai în toate privinţele asupra lui, a fost şi tipograful lui Mateiu-Vodă, care trecù în Ardeal, îşi arătă meritele tipografice pentru răspândirea în popor a cunoaşterii legii şi cerù să fie numit, aşà cum se făceà acolo, fără să se întrebe vre-un sobor. Geley, superintendentul, îi puse în vedere tot ce se aşteptà dela dânsul şi-i cerù în materie de dogme răspunsuri pe care bietul om, un teolog mai slăbuţ, nu erà în stare a le dà fără să cetească prin cărţile lui greceşti şi slavone. Astfel se trecù asupra lui, dar candidatul căzut la Vlădicia Bălgradului nu mai aveà ce căutà la Govora, a cărei egumenie se dădù, de sigur mulţămită noului Mitropolit Teofil, unui Român, lui Sili-

[1] V. şi Cipariu, *Archivu*, p. 557: rezumate de scrisori ardelene.

vestru [1], pe care Teofil îl cunoşteà ca bun şi iute caligraf, ca «taha».

Silivestru ispràvì Psaltirea slavonă, care aşteptà de mult. Dar el aveà tălmăcirea românească, făcută încă din 1638-9 (1642), a *Cazaniei* ce ieşise, cu un an înainte la Ruşi; Udrişte Năsturel îl ajută şi el scrise prefaţa (1642). Erà a doua carte pe care o dădeau cărturarii şi meşterii munteni în şirul de lucrări româneşti pe care-l începuse, credincios întregului său trecut, Teofil.

Peste câtevà luni numai după Cazania cea mare apăreà una pe scurt, o cărticică de 60 de foi, cuprinzând «Învăţături preste toate zilele», poate după «Învăţăturile duhovniceşti» pentru tineri ale lui Petru Movilă. Le tălmăcise în româneşte Grecul Melchisedec din Morea, care păstorià acuma în mănăstirea Câmpulungului, un om foarte îngrijat să-şi capete înnapoi banii, în «costandele» plătite de preoţi. Melchisedec erà însă numai un traducător de zile mari, şi în curând îl vedem tipărind la mănăstirea Dealului un nou *Antologhion* slavon [2].

CAP. V.

Tipărituri ardelene.

Pravila se vindeà cu 21 de «costande de argintŭ», preţ mare, şi ea găsì cetitori şi în Ardeal, unde Ghenadie Brad primì, după o dorinţă, care arată fericita întărire a legăturilor ierarhice şi culturale între Biserica Bălgradului şi a Târgoviştii, un număr de exemplare cu semnul lui.

Prin tipar se apropià astfel viaţa sufletească a Românilor din deosebitele ţeri. Cu prilejul venirii sale la Braşov în

[1] Pentru candidatura în Ardeal a lui Meletie, v. Bunea, *Vechile Episcopii*, pp. 87-90.

[2] *Bibliografia română*, I, p. 120 şi urm.

Mart 1639[1], cu câtva timp înainte de solia pe care Mitropolitul Teofil o îndeplinì în Ardeal[2], şi într'un timp când prietenia dintre Mateiu-Vodă şi «Craiul» ardelean Gheorghe Rákóczy erà foarte bine întemeiată, Ghenadie cerù «şrift» dela Munteni, precum aceştia îl ceruseră dela Ruşi şi, fireşte, şi data aceasta, odată cu slovele, venì şi meşterul, — anume «popa Dobre», căruia i se zice şi «dascălul[3]». El nu erà să lucreze cărţi slavone într'o ţară unde «cartea pe 'nţeles» erà impusă de Cârmuire. În legătură cu tendinţa calvină de a se tâlcuì cât mai mult, aşa încât oricine să priceapă şi înţelesul cel mai ascuns al Scripturii dumnezeeşti, Ghenadie se gândì la o ediţie nouă a *Cazaniei* din Braşov. Ea se isprăvì câteva luni după moartea sa — întâmplată în cele d'intăiu zile ale lui Septembre 1640[4], în cursul anului 1641.

Această tiparniţă ardelenească erà să fie însă în serviciul altei cauze decât a vechii ortodoxii puse la îndămâna poporului, în limba românească. De şi aliat şi «părinte» al lui Mateiu, Domnul muntean, Rákóczy, calvin convins, aveà şi el planurile lui de propagandă ca şi principii unguri din Ardealul veacului al XVI-lea. Îl înteţià şi mai mult spre o acţiune de «luminare» a popilor români din ţara sa superintendentul său, Ştefan Geley, care e şi unul dintre cei mai însemnaţi reprezintanţi ai culturii ungureşti din acest timp.

El aveà un întreg plan pentru «îndreptarea» Bisericii Romînilor, copleşită de «superstiţii băbeşti» şi de alte urme urâte ale unui trecut de barbarie. Predica, şcoala, cartea trebuiau să mântuie sufletele ameninţate ale ţeranilor «valahi». Preoţii erau să lămurească pe credincioşi asupra adevărurilor legii în fiecare Miercure şi Vinere, iar Dumineca

[1] *Sate şi preoţi*, p. 51.
[2] *Studii şi doc.*, IV, p. CCI.
[3] *Bibliografia română*, I, p. 115.
[4] Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 71; *Sate şi preoţi*, p. 51.

de două ori. La Bălgrad, în mănăstire sau «în alt loc potrivit» trebuià să se întemeieze şcoală pentru Români, cu doi, trei dascăli şi ca limbi de predare: latineşte, româneşte şi chiar greceşte, — precum în Rusia polonă şcolarii, *spudeii*, primiau şi ei învăţătură în trei limbi: greceşte, latineşte şi, în al treilea rând, şi slavoneşte. La tipar trebuiau să se deà trei cărţi: rugăciunile de dimineaţă şi de seară, cântările din Psalmi şi Catehismul[1].

Despre cele două din urmă se spune că erau acum traduse la moartea lui Ghenadie. Tălmăcirea lor se datoreşte aceluiaşi om, Făgărăşeanului boier Ştefan, care-şi ziceà, după datina nobililor: Fogaraşi, şi ajunsese predicator în Lugoj şi Caransebeş, oraşe în cea mai mare parte româneşti, care-şi păstraseră cultul calvin din vremile lui Moise Peştişel şi Ştefan Herce. Cântările lui Ştefan Fogaraşi erau întrebuinţate în cele două centre ale Românilor din Banat, dar ele n'avură parte de tipar; le cunoaştem astăzi numai după copia cu litere latine pe care a făcut-o cevà mai târziu Ioan Viski, predicatorul calvin din Sântă-Măria Haţegului (Boldogfalva)[2]. Catehismul lui Alstedius, profesorul la şcoala calvină din Alba-Iulia, în traducerea lui Fogaraşi, nu fù mai norocos: el nu văzù lumina tiparului decât în 1648, când se găsì pentru ca să poarte cheltuiala un nobil român ungurit, Acaţiu Barcsai, care ajunse şi prinţ al Ardealului[3]. Însă, puţin timp înnainte de moartea lui Ghenadie, care zăceà de grea boală, şi de aşezarea altui Vlădică, mai sigur în simpatiile lui pentru calvinism, Geley luà pe popa Dobre, şi, furişându-l de ochii episcopului şi ocrotitorului său, îl aşeză în satul Prisac de lângă Bălgrad unde-l silì a lucrà în douăzeci de zile — 5-25 Iulie — un alt catechism calvinesc, care fù răspândit apoi, de Cârmuire,

---

[1] După Augustin Ötvös, *Geleji Katona István élete és levele* = Viata şi scrisorile lui Ştefan Katona Geleji, în *Uj Magyar Muzeum*, I, p. 203 şi urm., Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 86 şi urm.

[2] Silaşi, în *Transilvania* pe 1875, n-le 12-4.

[3] *Bibliografia română*, I, p. 160 şi urm.

în toată țara și chiar dincolo de hotare, printre Românii supuși Domnilor[1]. Predicatorul Craiului însuși, Gheorghe Csulay, luase asupră-și cheltuiala.

CAP. VI.

Biserica moldovenească la epoca lui Petru Movilă. Mitropolitul Varlaam.

Acest Catechism, adaus pe lângă acela al lui Chiril Lukaris, care, după ce fusese câtva timp mazil, căzuse ucis la 1638, chemă la luptă. Dacă în veacul al XVI-lea cărțile cu tendințe calvinești putuseră trece fără nicio protestare din partea clerului ortodox din principate, erau acuma cărturari în stare a răspinge atacul.

Nu în Țara-Românească însă. Aici blândul Teofil n'aveà cunoștințele trebuitoare pentru o discuție de dogme, și ceilalți ierarhi nu erau mai învățați decât dânsul: la Râmnic păstorià Ignatie, acel preot «sârb» din Nicopol care purtase scrisori de uneltire în folosul lui Mateiu-Vodă atunci când el erà pribeag în Ardeal, și-l ajutase pe lângă puternicul Pașă dunărean Abaza[2], iar Ștefan, fiul lui Dumitru și al Dumitrei, țeranii din Costești[3], care aveà cârja episcopiilor de Buzău, nu făcuse nici el studii mai înalte, nici nu răsfoise prea mult prin vechile cărți de dispută toologică.

Din Chiev și, prin Chiev, din Iași se întinse scutul de apărare al ortodoxiei împotriva calvinismului care, plecând în același timp, din Țarigradul Împăratului și din Bălgradul

---

[1] Catechismul *acesta* nu s'a găsit, dar în ultimele timpuri s'a descoperit cartea de răspuns a Mitropolitului moldovenesc Varlaam, — v. mai departe. D. I. Bianu începuse a o tipări în «An. Ac. Române». Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 145 și nota 3.

[2] Cronica țerii. p. 314; *Studii și doc.*, V, p. 70, no. IV.

[3] *Inscripții*, II, pp. 331-2.

Craiului, părea că ameninţă să înece conştiinţa pravoslavnică a Românimii întregi.

În Moldova, păstoria lui Anastasie Crimca se mântuise în 1629, când Atanasie de Roman erà acum Mitropolit [1]; Crimca se adăpostise iarăşi la Dragomirna lui, unde în curând se stânse; de oare ce Domn la plecarea lui din Scaun erà Miron Barnovschi, un prieten şi o rudă, trebuie să se admită că Anastasie a *paretisit,* a demisionat de bună voie, fiind obosit trupeşte şi doritor de odihnă. Despre Atanasie, urmaşul său, nu se poate spune nimic, şi moartea lui făcù loc, încă din 1632 († 13 Iulie), când stăpânià Moise Movilă, unui nou arhipăstor, Varlaam [2].

Erà un călugăr după nevoile timpului şi după dorinţa unui Teofan, unui Petru Movilă, înoitorii ortodoxiei in aceste părţi. Nu fiu de boier ca Gheorghe Movilă, ca Anastasie Crimca, poate ca Teodosie Barbovschi, al cărui nume de familie îl poartă şi sfetnici ai Domniei, ci, ca şi episcopul, pe urmă Mitropolitul muntean Ştefan, contemporanul său, un fecior de ţeran. Se născuse în părţile Putnei, şi din aceiaşi căsuţă de sat porniră alţi doi fraţi cari nu se ridicară niciodată la mărire: unul, răzăş, în Ţinutul Botoşanilor, şi altul, Ştefan; Varlaam şi-a împărţit averea între copiii celui d'intâiu, răzăşul Andreiaş Moţoc şi Mariţa, soţie a preotului domnesc Ursul Cergariu, şi între fiii celui de-al doilea, Popa Ursul şi Toderaşco [3]. Fù unul dintre cei d'intâiu călugări dela mănăstirea lui Nistor Ureche, Secu, unde ajunsese egumen pe la 1610, mulţămită lui Anastasie Crimca [4]; aici adăpostì el pe episcopul de Roman mazil, Mitrofan [5].

---

1 Partenie, *l. c.*, p. 24.

2 Cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I. p. 255; *Inscripţii,* I, p. 41, no. 7 (mormântul la Bistriţa).

3 Cf. *Arch. ist.*, I [1], p. 80; Urechiă, in *An. Ac. Rom.*, X, p. 348; *Studii şi doc.*, VII, 322, no. 26; *Ist. lit. rel.,* pp. 145-6.

4 Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 247-8.

5 *Ibid.*

Încă din 1621, Varlaam mergeà la Petru Movilă pentru a-i dà veste de o minune, întâmplată la Sucevița în 1621, îngreuiarea moaștelor Sf. Ioan cel Nou când Mitropolitul voià să le strămute de teama cetelor de Cazaci prădalnici; îl trimesese Miron-Vodă însuși[1]; și cu alte prilejuri va fi adus el la Chiev scrisori domnești, și poate chiar că a rămas aici o bucată de vreme, pentru a învăță cele ce se pretindeau acum dela un ierarh ortodox, cum erà sortit să fie el. Trebuie să fi avut în adevăr însușiri sufletești și daruri de știință deosebite pentru ca să fie numit de-a dreptul Mitropolit, fără să fi trecut, după obiceiu, cu zăbavă îndelungată, prin Scaunele de Huși, Rădăuți și Roman, ai căror episcopi, Mitrofan — dela 1627 la 1633[2]—, Evloghie — întors în locul lui Dionisie la 1631[3]— și Dionisie, fost de Rădăuți — dela 1631[4]—, vor fi îndurat numai cu greu umilitoarea trecere cu vederea.

Numai unei prețuiri deosebite a lui Varlaam de Petru Movilă și supunerii lui Alexandru Iliaș față de un așà de puternic fruntaș al Bisericii și cel mai sigur reprezintant al ortodoxiei, într'un timp când și Țarigradul aveà un Patriarh eretic, i se poate datorì o numire făcută în atât de neobișnuite împrejurări.

La 23 Septembre 1632 se făceà hirotonisirea lui Varlaam și cuvântul de salutare îl ținea însuși Meletie Sirigul, cel mai mare filosof teologic al Grecilor din acest timp[5]: acest vestit învățat și protosinghel al Bisericii constantinopolitane, autor al unor «Capitole» de combatere a învăță-

[1] Ghenadie Enăceanu, pp. 181-4.
[2] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 108 și urm.
[3] Wickenhauser, *Radautz*, p. 27.
[4] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 254-5.
[5] Bianu, în *Columna lui Traian*, 1882, p. 212. Cuvântarea lui Sirig se păstrează în ms. 748 al Bibl. Metohului Sf. Mormânt în Constantinopol, fol. 27. V. Pargoire, în *Echos d'Orient*, pe 1908, p. 72. Biblioteca fiind de un timp închisă publicului, n'am putut căpătà o copie; alții vor fi poate mai norocoși.

turii calvineşti din «Mărturisirea» lui Chiril Lukaris, stătù şi mai târziu în Moldova, căpătând dela Vasile Lupu sarcina de a-i preface în greceasca vulgară argumentarea Împăratului Ioan Cantacuzino împotriva islamismului [1]. De aici va fi scris el, în 1649, şi acel opuscul despre Liturghie pe care i-l ceruse patriarhul Moscovei Nicon [2]. Între 1646 şi 1649 a prefăcut în greceşte, la Iaşi şi la Suceava, Viaţa Sf. Ioan cel Nou [3].

Trecuseră numai câtevà luni dela venirea în Domnie a lui Mateiu şi, după exemplul dat de Munteni, «boierii şi ţara» se ridicară în Moldova asupra lui Alexandru Iliaş şi a Grecilor săi. Sprijinitorul străinilor trebuì să plece, şi iubitorii unei Domnìi româneşti cu boieri români credeau să poată aveà iarăşi pe Vodă Barnovschi, şi, între cei cari-l întâmpinară la Iaşi, trebuie să fi fost şi acel vechiu credincios care erà Varlaam, noul Mitropolit. «Preoţi şi călugări» merseră cu el, spune cronica, împreună cu o seamă de boieri pentru a-l cere dela Poartă, aşà precum Grigorie Mitropolitul, Teofil de Râmnic şi unii «popi» făcuseră cale lungă până la Constantinopol pentru a cucerì Domnia lui Mateiu Basarab [4]. Dar Mateiu se întoarse recunoscut de Turci, pe cari-i speriase biruinţa lui, pe când Barnovschi fù prins şi tăiat ca să nu se facă obiceiu din aceste izgoniri de Domni şi alegere de alţi Domni după placul ţerii.

În locul lui Barnovschi mort de sabie, venì iarăşi Moise Movilă, stăpân plăcut pentru Varlaam, ucenicul fratelui acestuia. Dar el se împăcă bine şi cu urmaşul acestuia, Vasile Lupu [5], omul iubitor de lumină, cu-

---

[1] V. şi *An. Ac. Rom.*, XX, pp. 15-6.

[2] Chrys. Papadopulos, pp. 75-6.

[3] Pentru acest ms. şi altele, v. Pargoire, *art. cit.*

[4] Cf. Miron Costin, p. 296 şi Cronica munteană, p. 318.

[5] Pe o *Liturghie* grecească din 1633, scrisă, din porunca lui, fiind Vornic, de un călugăr Porfirie, i se însemnă data venirii în Scaun: 27 *April 1634*; Papadopulos Kerameus, Ἱερ. Βιβλ., III, p. 199, no. 3.

noscător de carte grecească veche, deşì nu în măsura pe care o pretind lăudătorii săi interesaţi, mândru şi darnic de câte ori erà vorba de o lucrare prin care să i se pomenească numele, în ţară şi departe peste hotarele ei, în tot Răsăritul creştin supus Turcilor. Cu acest Domn asigurat în Scaun, prin bogăţia şi isteţimea sa, prin numărul patronilor ţarigrădeni, Varlaam puteà face mai mult în ce priveşte cultura decât chiar cu un prieten trecător ca Moise Movilă.

Vasile-Vodă căută, dela începutul stăpânirii sale, să facă o biserică, mai frumoasă şi scumpă decât toate celelalte, în care să aşeze, ca la Chiev, o tipografie şi o şcoală. Începù să prefacă,— ajutând şi fraţii Cantacuzini din Moldova, Toma şi Iordachi, al căror neam se şi îngropă acolo,— mănăstirea mai veche a lui Golea, care nu fù isprăvită însă decât după ieşirea sa din Domnie, la 1660 [1]. Dar grija de căpetenie o are pentru ctitoria sa cea nouă dela Trei Ierarhi, în care pe un trup de piatră ca al mănăstirii lui Petru Şchiopul, Galata, el puse podoabele introduse în arhitectura noastră dela începutul veacului al XVII-lea, în rândul întâiu brâiele împletite şi rozetele, şi, element ce nu se întâmpină înainte de dânsul, Vasile făcù să se lucreze în fină sculptură, la care va fi întrebuinţat meşteri răsăriteni, mii de flori şi arabescuri pe lespezile de marmură din care se alcătuiau păreţii. La 6 Maiu 1639 se sfinţià această biserică minunată, iar lucrul odoarelor, policandre, candele, linguri, perdele, legături de cărţi, urmă şi mai departe, până la 1641.

În acest an totul erà gata în mănăstirea celor Trei Ierarhi, căreia poporul i-a zis, după slavoneşte, a Trei Sfetitelor, şi Vasile făcù să se aducă de peste Dunăre, din Constantinopol chiar, cu binecuvântarea, câştigată prin multe pungi de bani, fără îndoială, a Patriarhului Partenie,

[1] *Inscripţii*, II, p. 161 şi urm.

moaştele Sfintei Paraschive, care pătimise mucenicia în Serbia. Chivotul fù întovărăşit de trei Mitropoliţi, Ioanichie de Heraclèa, Partenie de Adrianopol şi Teofan de Palaiopatrai. Domnul însuşi, boierimea şi, dintre ierarhii ţerii, Evloghie de Roman şi Gheorghie de Huşi [1], ieşiră înaintea sfintelor rămăşiţe până la Galaţi şi Ismail; Vasile însuşi intră, mergând în urma lor, cum se vede şi într'o stampă din vremea sa, la Iaşi, în ziua de 13 Iunie 1641,— an, adauge inscripţia de pe chivot, când şi Domnului i s'a născut, după slăbănogul Ioan-Vodă, un al doilea fiu, botezat Ştefan — frumos nume domnesc vechiu —, căruia, în inscripţia citată, scriitorul, de bună seamă Varlaam însuşi, îi urează viaţă îndelungată [2].

Îndată se întemeiè şi şcoala, care trebuià să deà, ca şi şcoala-model din Chiev, dela «Obitel Braţcaia», învăţătură de greceşte şi slavoneşte în acelaşi timp, poate şi cu oarecare noţiuni de latineşte, ca şi aceia. La 15 April 1641, Vasile-Vodă cumpără dela boierul Mihail Furtună, fost Mare-Comis, cu 200 de lei, casa din Uliţa Ciobotărească, lângă «hăleşteul Bahluiului» [3]. Aici se făcù şcoala, şi Varlaam căpătă dela Petru Movilă pe însuşi rectorul de până atunci al şcolii din Chiev, ieromonahul Sofronie Pocíaţchi, care, ca egumen şi director, lucrà în Iaşi în iarna următoare [4]; câţivà dintre tinerii cari-şi mântuiseră cursurile acolo îl întovărăşiseră, şi e păcat că nu ştim numele acestor vechi profesori străini ai Moldovei, încătuşată încă în cultura veche slavonă şi în cea nouă grecească. Materiile erau tot

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 114.

[2] *Inscripţii*, II, pp. 151-2; *Bibliografia română*, I, p. 142: planşa; *Doc. Bistriţei*, I, pp. 71-3; cf. II, p. XVII; cf. Miron Costin, p. 310; *Studii şi doc.*, IV, p. 343; Melchisedec, *Notiţe*, p. 175.

[3] *Doc. Callimachi*, I, 450, nota 1; Melchisedec, *Notiţe*, p. 223 şi urm.

[4] Scrisoare a lui, din 17 Februar 1642, în *Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşi*, II, p. 326; scrisoare a lui Teofil Korydalleus către el, *Revista teologică*, II, p. 345 şi urm., p. 359 şi urm.; Melchisedec, *Notiţe*, p. 191 şi urm.

cele obişnuite la Chiev, adecă materiile ce se predau şi în Colegiile iezuite din Apus, ori şi în cele din Polonia ale Ordinului [1]: gramatică, retorică, dialectică, aritmetică, muzică, geometrie, astronomie şi teologie [2].

Pe când se întemeià o şcoală ca aceasta, menită să deà buni scriitori de hrisoave solemne, înţelegători de slavonă bisericească şi poate şi un cărturar adevărat, cum a fost Nicolae Milescu Spătarul [3],— Varlaam se gândià şi la tipografie.

CAP. VII.

Tipografia lui Varlaam Mitropolitul. «Soboraşul» dela Iaşi.

În Ianuar 1641, Vasile-Vodă, care ceruse *şrift* călugărilor dela Frăţia din Lemberg, fiindcă şi erau mai aproape, primià răspuns că ei îngăduie a se turnà slovele de care el are nevoie şi sânt gata să-l ajute şi altfel; la 12 ale lunii, Domnul trimeteà pe un preot şi un vameş, cu bani,

---

[1] V. mai sus, p. 189 şi urm.

[2] Actul lui Gheorghe Ştefan, urmaşul lui Vasile Lupu, prin care, la 2 April 7164 = 1656, întăreşte mănăstirii celor Trei Ierarhi trei sate: Răchitenii, Tămăşenii şi Juganii, inlăturând pe dascălii greci ce ar fi venit in locul celor slavoni şi s'ar fi dovedit că «nu aduc niciun folos de învăţătură ca acia pământului nostru», a fost falşificat, de altminterea in scopul de a înzestrà cele d'intâiu şcoli româneşti din epoca de regenerare, de către Asachi, care pretindeà a-l fi descoperit «într'o condică veche»; v. *Uricariul*, III, ed. a 2-a, p. 283 şi urm. E adevărat că boierii aduşi ca marturi corespund; cf. *Studii şi doc.*, IV, p. 44. Dar forma documentului e cu totul neobişnuită; Gheorghe Ştefan nu puteà numì mănăstirea Braţca, de unde, şi nu dela Pecersca, s'au adus dascălii, astfel: «dela Chiev Pecerschi a sfintei Lavre», nici nu puteà zice «părintele Pătraşco Moghila»; în sfârşit el n'ar fi cutezat a lovi cu atâta asprime în călugării greci.

[3] V., pentru el, capitolul ce-l priveşte în *Ist. lit. rel.*

pentru a începe pregătirile [1]. Pociatchi însuşi merse după materialul trebuincios şi, primit cu neîncredere, — căci în Lemberg nu erà multă dragoste, nici la neuniţi, pentru oamenii din Chiev,— el izbutì totuşi. Tipografia avù îndată de lucru: sinodul din Iaşi (11 Mart—9 Decembre 1642) provocà întàia ei lucrare [2].

Acest sinod, «sinodaster», scrie medicul lui Vasile Lupu, Danezul dr. Scogard, acest «soboraş» deci [3], nu e o adunare a Bisericii moldoveneşti, cum s'ar puteà crede, şi el nu ne priveşte decât prin caracterul general ortodox al măsurilor sale. Patriarhul de Constantinopol, Partenie, se învoise cu Petru Movilă pentru afurisirea propoziţiilor calvine din «Mărturisirea» lui Chiril Lukaris. Cel d'intàiu şi aruncă anatema asupra acelui care supt numele de Chiril a scris propoziţii eretice împotriva ortodoxiei [4]. Petru pregătise mai de mult o *adevărată* «Mărturisire ortodoxă», care fusese şi aprobată de un sinod provincial al Ruşilor din Polonia la 1640 [5], îndreptată de autor, trimeasă apoi într'o formă latină lui Sirig în Constantinopol, prin soli, şi prelucrată de Sirig însuşi, ca şi de Porfirie de Nicèa. Petru voià însă o recunoaştere mai deplină şi mai solemnă, de arhierei din mai multe neamuri răsăritene, şi într'un oraş care să nu fie supt puterea unui stăpânitor de altă lege sau cu aplecări către vre-un fel de erezie, ci unul care, pe lângă «vitejia» în apărarea dogmei celei bune, să aibă şi bogăţia mărinimoasă ce trebuià pentru a dà tainuri bune părinţilor.

Sinodul erà să fie însă, înainte de toate, un sinod *rusesc*. Patriarhia din Constantinopol trimese un exarh al ei, pe acel Porfirie, Mitropolitul Niceii, şi pe Meletie Sirigul, cel mai bun cunoscător de dogme din tot Răsăritul grecesc. Încolo.

---

[1] Hurmuzaki, *Supl.* II [3], pp. 1-2, no. I.

[2] Reprodusă şi in cartea lui Dosofteiu de Ierusalim despre sinodul de acolo, Ἀσπὶς ὀρθοδοξίας; in ed. Michalcescu, p. 154 şi urm.

[3] Hurmuzaki, IV [1], p. 668.

[4] Michalcescu, p. 151 şi urm.

[5] Ghenadie Enăceanu, pp. 280, 291 şi urm.

luară parte episcopii moldoveni, cu Varlaam în frunte, de sigur toți dascălii dela Trei Ierarhi, și apoi trei teologi din Rusia, în truntea cărora stăteà Isaia Trofimovici din Cozlov, președintele Sfatului metropolitan de pe lângă Petru Movilă, ceilalți doi fiind rectorul Colegiului, Iosif Conovici și predicatorul Ignatie Xenovici. Nici episcopii și stareții Rusiei polone, de frică față de Guvernul lor, nu cutezară a venì la Iași, și ei își adauseră numai iscăliturile pe actul sinodal. Din alte părți nu venì nimeni, nici chiar din Țara-Românească, din Ardeal. De alminterea, așà-zisul sinod nici nu erà menit să fie o adunare, solemnă, de Vlădici, ci mai mult un conventicul, o conferință de teologi ruși și greci strânși pentru a dà o aprobare definitivă Mărturisirii de credință pe care o alcătuise împotriva calvinismului amenințător Petru Movilă și cu sfătuitorii săi din Chiev.

Sirigul, prielnic catolicilor și, pentru aceasta, cel mai mare dușman al calvinilor, ar fi voit ca răposatul Patriarh Chiril să fie declarat solemn eretic și amintirea lui lovită de excomunicare. Aceasta nu i se învoì însă de către Ruși, de partea cărora stăteà și Domnul. În schimb, aceștia trebuiră să părăsească punctul lor de vedere în ceia ce privește existența Purgatoriului în care se curăță sufletele și prezența dumnezeiască reală în Împărtășanie. Trei luni de zile se cheltuiră în aceste dezbateri și, dacă, la începutul lui Novembre 1642, se credeà că teologii din Chiev stau să plece «în câteva zile» [1], se pare că ei mai zăboviră până în Decembre, căci numai la 20 Decembre 1642 ieșià de supt teascurile dela Trei Ierarhi — Pocĭațchi ceruse dela Lemberg slovă grecească încă dela începutul anului [2] — gramata patriarhului Partenie, care osândià propozițiile din catechismul lui Lukaris [3]. Teologii mulțămiră apoi în termini exagerați,

---

[1] Raportul medicului lui Vasile Lupu, dr. Scogard, în Hurmuzaki, *l. c.*; 6 Novembre 1642.

[2] Ghenadie Enăceanu, p. 293.

[3] *Bibliografia română*, I, pp. 199 (41); Pargoire, *art. cit.*

de curtenie retorică şi de apologie bisericească, lui Vasile şi plecară în sfârşit, unii spre Chiev, alţii spre Constantinopol, fără să se fi înţeles în adevăr. Petru Movilă se simţià jignit de îndreptările ce-i făcuse Sirigul, iar Grecii nu puteau primì din toată inima o declaraţie de principii ortodoxă, cu pretenţia de a servì drept normă pretutindeni, care plecà dela ucenicii lor, abià scoşi din barbarie, de la Chiev[1]. Dar, după ce Sirigul îndeplinì misiunea, ce i se dase la Iaşi, de a îndreptà cartea, el o trimese Sinodului constantinopolitan la 30 Octombre 1643, şi acesta primì noul catechism ortodox Ὀρθόδοξος ὁμολογία, pe care Partenie Patriarhul o întărì, în ce priveşte singur textul grecesc, la 11 Mart 1643, împreună cu ceilalţi trei Patriarhi şi cu episcopii din sinodul său[2]. Al doilea Partenie anulă hotărârile de aprobare ale celui d'intăiu, şi «Mărturisirea pravoslavnică» a lui Petru Movilă, tipărită în 1645 la Chiev, supt titlul modest de «Corp de învăţătură pe scurt», reprodusă la 1649 într'o ediţie moscovită şi editată în sfârşit şi de Lioveni, în tipografia lor cea nouă de pe lângă Mitropolia întoarsă acum la ortodoxie, n'avù trecere decât între Ruşi. Din forma grecească se dădù numai peste vre-o zece ani, cu banii Marelui-Dragoman Panaioti Nikusios, o ediţie latino-grecească la Amsterdam, în 1662 (ediţia a 2-a, 1672)[3].

Trebuie să se însemne şi aceia că la sinodul din 1642 nu fusese de faţă nici chiar cel interesat mai mult la ţinerea lui, Petru Movilă: înainte de 15 Decembre 1644 el negocià de-a dreptul cu Sirigul în ceia ce priveşte Catechismul, şi-l schimbă aşa de mult după arătările acestuia, încât Meletie puteà vorbì de o lucrare comună[3]. Apoi în Februar 1645

---

[1] Demetrakopulos, Ὀρθόδοξος Ἑλλάς, p. 154 în Michalcescu, p. 23.

[2] Michalcescu, p. 28.

[3] Cf. Picot, *Pierre Movilă*, cu Legrand, *o. c.*, II, p. 202; ediţie critică la Leipzig, 1695. Apoi: Leipzig-Frankfurt, 1727; Breslau, 1751; Kimmel, în «Libri symbolici Ecclesiae orientalis», 1844; în sfârşit Michalcescu, *o. c.*, p. 26 şi urm.

[4] Melchisedec, *Notiţe*, p. 205, nota.

Movilă binecuvântă, acesta fiind şi scopul venirii sale — invitaţiile se fac la 1-iu Novembre 1644 —, împreună cu arhiereii moldoveneşti, şi chiar cu Ştefan Mitropolitul muntean, căsătoria Mariei, fiica lui Vasile, cu Ianus Radziwill, print litvan de lege calvină, căsătorie pe care unii boieri evlavioşi, ca fraţii Cantacuzini, o socotiau ca primejdioasă pentru sufletul miresei şi jignitoare pentru rostul ortodox al ţerii [1]. Totuşi Petru Movilă însuşi, care a şi cântat nunta într'un «cuvânt duhovnicesc», pusese la cale încuscrirea, trimeţând ca negociator pe arhimandritul de Ovruci [2]. Şi tot pe acest timp el stăruià împreună cu Vasile pe lângă Patriarhul de Constantinopol ca să îngăduie căsătoria între fiul regelui Danemarcei şi fiica Ţarului fără a cere să se răsboteze mirele [3]. Vasile şi Petru Movilă urmară, de altfel, şi mai departe cu aceste stăruinţi, care se sfărâmară însă de îndărătnicia Grecilor [4].

Din legăturile lui Vasile cu lumea slavă rămase tot mai puţin, mai ales după moartea înainte de vreme, la 22 Decembre 1646, a şubredului fiu al lui Simion Movilă. Nu ştim câtă vreme a rămas Pocîaţchi cu tovarăşii săi la şcoala cea nouă din Iaşi, dar petrecerea lui n'a putut ţineà mai mult decât însăşi Domnia întemeietorului şcolii dela Treisfetitele, Domnie care se mântuì în 1653. Însă, la patru ani după încheierea acestei stăpâniri glorioase, vedem pe Mitropolitul Moldovei, pe episcopii de Roman şi de Huşi, «cu învoirea» Domnului, care erà pe atunci Gheorghe Ştefan, sfinţind un episcop de Cernigov, pe Lazăr Baranovici, pe temeiul «mărturiilor» date din partea lui Silivestru Cosov,

[1] Cf. Hurmuzaki, IV [2]; *Fragmente*, III, p. 139; Hurmuzaki, *Supl.* II [3], p. 9 şi urm.; *Acte şi fragmente*, I, pp. 196-8; Memoriile lui Kemeny, ed. Neagoe Popea, pp. 33-4 şi notele; *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 264; *Braşovul şi Românii*, pp. 92-4.

[2] Hurmuzaki, *Supl.* II [3], p. 3 şi urm.

[3] Hurmuzaki, IV [1], p. 693 şi urm.; Melchisedec, *Notiţe*, p. 202 şi urm.

[4] Melchisedec, pp. 200-2.

noul Mitropolit al Chievului, şi a Hatmanului şi a grămăticului oştilor căzăceşti (8 Mart 1657)[1].

Cazacii, aliaţi ai lui Vasile Lupu, care fusese nevoit a-şi dà fiica, Ruxanda, după fiul Hatmanului Bogdan Hmilniţchi, după viteazul şi brutalul Timuş, se desfăceau tot mai mult de legăturile lor cu Polonia şi se apropiau, neputând face altfel, de Turci. Erà deci lucru firesc ca ei să-şi sfinţească episcopul peste hotare, în ţara, neînrâurită de voinţa regelui polon, a Moldovei, luând pentru hirotonisirea de către ierarhii moldoveni numai «mărturia» de alegere dela Chievul Mitropolitului Ruşilor apuseni şi dela «tabăra» Hatmanului Ucrainei. Cunoaştem acest singur caz, dar trebuie să fi fost mai multe în această vreme când războiul dintre Cazaci şi foştii lor stăpâni Polonii făcù imposibilă acea sprijinire pe Cazaci în cuprinsul regatului polon pe care o visase un Teofan, un Petru Movilă, şi slăbì astfel esenţial puterea Scaunului metropolitan al Chievului: el rămase oarecum în prinsoarea Poloniei, pe când Căzăcimea luà orientare religioasă către Moldova înrâurită şi prefăcută de spiritul ortodoxiei reformate şi sprijinite pe canoane.

CAP. VIII.

Înrâurirea grecească în Moldova.

Mult mai trainică se dovedì înrâurirea *grecească* în Moldova. Patriarhul Partenie I-iu al Constantinopolei trăià mai mult din ajutoarele lui Vasile Lupu, care-i plătì, de mai multe ori, din datoriile care apăsau greu, cum se plângeà şi Atanasie Patelaros, asupra Scaunului ecumenic, precupeţit de cămătari. Atanasie Patelaros petrecù la Galaţi

---

[1] *Arch. ist.*, I[1], pp. 65-6.

cum s'a spus, doisprezece ani, până în 1654, stând la mănăstirea Sf. Nicolae de lângă oraş, care aveà şi danii dela Ţarul Alexe [1]. Soarta unui patriarh mazil, acel Partenie al II-lea care făcuse o politică contrară hotărârilor dela Iaşi, o hotărâ la 1645 Vasile, arătând Turcilor, cari-l întrebaseră, că nu e bine a-i face altcevà decât a-l trimete în surgun la Cipru [2]. Când, în 1601, Partenie fù prins şi aruncat în Mare, după ce fusese gâtuit, se atribuì această straşnică faptă Domnilor români, la cari el trimesese totuşi, după o îndelungată duşmănie, doi Mitropoliţi pentru împăcare [3].

Atanasie Patelaros îşi petreceà acum zilele de mazilie, cu tain dela Domn, într'o mănăstire de lângă Iaşi, pe care Grecii o numesc «Pagoni», adecă mănăstirea lui Păun Vameşul, cunoscută şi altfel, ca mănăstirea — dărâmată pe la 1700 — Clatia dela Buciumi; erà închinată Xeropotamului, ca şi biserica ieşeană Dancu, din vremea lui Petru Rareş şi bisericuţa dela Copou a lui Vasile-Vodă, Sf. Atanasie [4]. Vasile îndreptà odată, în 1644, după ce plătise destul pe mai toţi arhiereii răsăriteni, strânşi în acea clipă 'n sinod la Constantinopol, către unul mai bogat decât dânsul, Ţarul [5].

Când Teofan de Ierusalim murì, el dădù grija de a alege pe urmaşul său, şi fratelui Patriarh din Capitala Împărăţiei turceşti, şi apărătorului, iar, mai ales, mărinimosului hrănitor al ortodoxiei, Voevodului moldovenesc [6]. Sinodul de alegere se făcù în Ierusalim, dar sfinţirea nu se săvârşì acolo ori în vre-un alt oraş supus puterii turceşti, ci în Iaşul lui

[1] Papadopol Calimah, *Despre Atanasie Patelarie*, în *Conv. lit.*, XXIII, p. 1015; XXIV. p. 20; Paul de Alep, ed. Cioran, pp. 1-2. Biserica Sf. Dumitru de acolo fù închinată la Atos; *ibid.* Şi Precista din acest oraş erà închinată la Vatoped; Melchisedec, *Notiţe*, pp. 311-6.

[2] *Ibid.*, p. 201.

[3] Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 160-1.

[4] Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. 96; *Studii şi doc.*, VI, pp. 57-61.

[5] Melchisedec, *Notiţe*, pp. 207-8.

[6] *Ibid.*, pp. 199-200.

Vasile-Vodă; un prelat grec, delegatul Ecumenicului,— tocmai Vasile trimesese în surgun la Rodos pe Atanasie Patelaros [1] —, Grigorie de Larisa, împreună cu Mitropolitul Varlaam, cu Anastasie de Roman şi, pentru a se întregì soborul printr'un Grec, cu Lavrentie episcop de Casandra, miruiră, nu pe Mitropolitul răsăritean Meletie, care umblase după moştenirea lui Teofan, ci pe candidatul moldovenesc biruitor, pe egumenul dela Galata şi reprezintant în Moldova al Patriarhiei de Ierusalim, pentru care strângeà veniturile, pe Paisie [2]. Ceremonia aceasta a sfinţirii se făcù în mănăstirea Trei Ierarhilor, la 23 Mart 1645. În 1651, la întoarcerea din Moscova, Patriarhul petreceà la Curtea Domnilor noştri.

Şi un patriarh de Ohrida, ba chiar unul de Ipec, tot Greci, veniră în acest timp pe la noi [3].

Înainte de 1644 încă, Vasile întemeià o episcopie a «Proilavului», a Brăilei, pentru oraşele şi Ţinuturile ce se ţineau de raiaua turcească. Noua episcopie nu erà să facă parte din alcătuirea ierarhică moldovenească, ci stăteà de-a dreptul supt autoritatea Patriarhului. Pentru acest loc propuse Vasile pe Meletie Sirigul, care şi fù sfinţit: în această calitate aveà să facă el în 1644 drumul la Moscova, cu scrisori de recomandaţie dela amândoi Domnii noştri [4]. Ismailul, *Smilul*, locuit în mare parte de Români, cari aveau şi o veche biserică a Sf. Nicolae, de prin veacul al XVI-lea. Ismailul unde veniseră boierii şi clericii moldoveni la 1641 pentru a primì moaştele Sfintei Paraschive, erà cuprins în eparhie —, care se şi numià «a Brăilei şi Ismailului»—, îm-

---

[1] *Ibid.*, p. 209.

[2] *Ibid.*, pp. 209-11.

[3] Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 161-2; *Călătoriile lui Macarie*, pp. 79, 89; ed. engleză, p. 282; Muraviev, pp. 398-9.

[4] Melchisedec, *Notiţe*, p. 199; *Cron. Huşilor*, II, p. 161 şi urm.: Ghenadie Enăceanu pp. 298 şi urm., 302; Melchisedec, in *An. Ac. Rom.*, XII, p. 36 şi urm.; cf. Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 234-5; *An. Ac. Rom.*, XXVII, p. 3.

preună cu Renii, Chilia, Cetatea-Albă, Benderul, şi poate chiar cetăţile muntene ocupate de Turci. Dar tocmai în acest an 1641 şi în zilele serbărilor pentru aducerea moaştelor, Patriarhul Ioanichie îngădui călugărilor dela Sf. Munte, din mănăstirea Caracal, făcută de Petru Rareş, a înoì biserica Sf. Nicolae, făcând din ea o stavropighie patriarhală, îndatorită numai să trimeată Patriarhului pe fiecare an zece ocă de icre [1]. Până şi episcopi de Naupact, de Georgia aflau adăpost bun la Vasile-Vodă [2].

Supt un Domn aşà de mult amestecat în afacerile răsăritene, închinările de mănăstiri moldoveneşti nu puteau fi rare. La o dată pe care n'o putem cunoaşte, strălucita mănăstire a Trei Ierarhilor fù supusă tuturor lavrelor atonice laolaltă. Hlincea, începută de Vasile şi isprăvită numai la 1660, fù înscrisă şi ea între lăcaşurile înstrăinate [3]. Bisericuţa Sf. Atanasie dela Copou, în cealaltă margine a Iaşului, fù sfinţită, la 30 April 1628, de Patriarhul Chiril Lukaris, care a făcut deci, puţin timp înnainte de moartea sa, o călătorie în Moldova, unde în curând erau să i se afurisească învăţăturile ; mitoc al Trei Ierarhilor, ea avù aceiaşi atârnare de obştea Atosului ca şi aceasta [4]. Biserica Sf. Dimitrie din Galaţi, cred: Mavromolul [5], care a găzduit mult timp un mare arhiereu grec [6], ar fi fost şi ea supusă birului către mănăstirile răsăritene [7]. Şi mănăstirea lui Aron-Vodă erà la 1644 în atârnare de acea din Chalke [8]. După Vasile, în sfârşit, Gheorghe Ştefan făcù o stavropighie a «Bisericii celei Mari», din mănăstirea sa, a Caşinului [9].

---

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* II, p. 152 şi urm.
[2] *Călăt. lui Macarie,* p. 34.
[3] V. *Inscripţii,* II, pp. 108-9.
[4] *Ibid.,* pp. 146-7.
[5] *Ibid.,* p. 344.
[6] V. mai sus, p. 315.
[7] Melchisedec, *Notiţe,* p. 218.
[8] *Studii şi doc.,* IV, p. 32, nota 1; cf. *Ist. lit. rel.,* p. 163, nota 1.
[9] *Călătoriile lui Macarie,* p. 135.

CAP. IX.

Tipăriturile româneşti dela Iaşi.

Dacă *aceasta* erà politica religioasă a lui Vasile-Vodă, care în toate ţintià spre mărire, fără a ţineà în seamă de ajuns temelia reală a situaţiei sale, — Biserica Moldovei, care însemnà într'o privinţă aşà de puţin pentru acest făcător şi izgonitor de Patriarhi, pentru acest prezident de Sinod şi patron al întregii vieţi creştine din Răsărit — un preot, econom al Mitropoliei din Pogoniana, Partenie Chrysokentitos, care copià la 1632 Canoanele lui Mateiu Vlastaris, traduse în greceşte de Kunalis Kritopulos, datează după Patriarhii Constantinopolei şi după Domnii din «Vlahobogdania» [1] —, se îndreptà în altă direcţie. Varlaam, un harnic traducător încă din zilele odihnei sale dela Secu, întrebuinţă tipografia, ce pornise cu un decret sinodal grecesc, pentru scopurile fireşti ale neamului său.

Pe vremea aceia, când limba poporului pătrundeà în pisanii de biserici, în epitafe domneşti (ca al lui Radu Mihnea), în zapise, şi când ea străbăteà chiar, supt Simion Movilă, ori şi supt Radu Şerban, supt Radu Mihnea, în amândouă ţerile (în Moldova dela Ştefan Tomşa), în documente de întărire şi judecată pentru pământuri, — fără a mai pomenì de tratate, ca al lui Radu cu Braşovenii, — erà o sumă de manuscripte româneşti care aşteptau tiparul. Nu vechi tălmăciri maramurăşene de pe vremurile de barbarie a unei limbi începătoare, ci bune traduceri nouă, pentru care dăduseră îndemn tipăriturile lui Coresi. Până şi compuneri originale, cuvântări la morţi se încercau în româneşte, şi avem pe aceia care a fost ţinută înaintea sicriului Sofroniei Ciogolea la 1639, într'o limbă bună, de dascălul

[1] *An. Ac. Rom.*, XX, p. 214 şi urm.

Toader, de loc din Ardeal[1]. Un *Cuvânt pentru curăţire* şi alte părţi din *Molitvenic*, frumos traduse, aşteptau tiparul[2].

În 1642 apăruse la Govora «Evanghelia învăţătoare», «Cazania preste Duminecile anului şi la praznice gospodschi» — adecă împărăteşti — «şi la alţi Sfinţi mari», lucrare a egumenului Silivestru, carte destul de slabă în ce priveşte limba şi fără o potrivire pentru împrejurările româneşti. În 1640 încă, se tipărise la Bălgrad Cazania ardelenească. În cea d'intâiu Varlaam puteà să vadă o lucrare de care Muntenii, duşmanii Domnului său, se puteau mândrì, în cea de-a doua un mijloc de a face să pătrundă unele idei calvine. El însă, ortodoxul Mitropolit al Moldovei, aveà încă mai de mult o altă Cazanie, cu totul nouă, tălmăcită de dânsul după originale slavone, după *mai multe* Evanghelii cu învăţătură, fiind «adunată din toţi tălcovnicii Evangheliii, dascali Besearicii noastre». Erà o scriere de cea mai mare însemnătate în ceia ce priveşte adevărul graiului românesc ca şi mlădierea unor perioade construite după slavona medievală, care şi ea împrumutase ţesătura de frază a vechii limbi greceşti. În acest stil viu şi plin de coloare, în care puteà scrie doar unul care să-şi fi petrecut o bună parte din viaţă numai între ţerani sau între călugării ridicaţi din mijlocul lor nu se mai făcuseră cărţi bisericeşti până atuncea. Varlaam tipărì acum pe a sa, la 1643, într'o slovă mare, grăunţată, care e aceiaşi cu a tipăriturilor ruseşti, şi chiar în acelaşi format cu acestea, adăugind multe litere împodobite, frontispicii, ba pe alocurea, şi ilustraţii. Titlul erà: «Carte romănească» — nu *rumânească*, Varlaam având, ca şi contemporanul său Grigore Ureche, alcătuitorul celei d'intâiu cronice româneşti a Moldovei, conştiinţa obârşiei romane a neamului — «de învăţătură Duminecel[e] preste an şi la praznice înpărăteşti

[1] V. Pârvan, *Un vechiu monument de limbă literară românească*; extras din *Convorbiri literare*, an. XXXVIII; Bucureşti, 1904.

[2] Gaster, *Crestomatia*, I, pp. 45 şi urm., 80 şi urm.

şi la Svănţi mari, tălmăcită deîn limba slavoniască pre limba romeniascâ». O înrâurire a titlului muntean se vede, dar Varlaam vorbià mai pe înţeles oamenilor când înlătură cuvântul slavon Cazanie, şi el puneà în acest titlu chiar mai mare însemnătate pe caracterul românesc al cărţii sale decât pe însuşi cuprinsul ei religios.

Ea fu primită cu o deosebită înţelegere şi păstrată cu iubire în toate Ţinuturile româneşti; până astăzi încă, în depărtate locuri ardelene, oamenii, dezgustaţi de un scris modern, împestriţat cu vorbe de împrumut, pe care nu-l înţeleg, cer dela preotul mai tânăr, care vrea să predice original, a mai deschide pentru dânşii vechile foi unse şi roase ale Cazaniei moldoveneşti din vremea lui Vasile Lupu. Şi între cărturarii de atunci ai Ţerii-Româneşti această publicaţie a trebuit să deştepte interes şi să îndemne la o întrecere folositoare pentru înaintarea scrisului românesc.

În 1644 Varlaam a călătorit la Târgovişte, stând în fruntea unei solìi de pace; atunci cunoscù pe Mitropolitul Teofil, tovarăş cu aceleaşi gànduri, deşi cu mai puţină pregătire, la acelaşi lucru. I se va fi cerut voie să se adauge la *Cazania* munteană materialul de Vieţi de sfinţi şi sfaturi bune creştineşti care se aflà în «Cartea de învăţătură» moldovenească şi, pe o vreme când fiecare erà bucuros doar de folosul pe care-l puteà aduce munca sa, fără a se gândì şi la drepturile ce poate aveà asupra roadelor ei, Varlaam se va fi învoit bucuros. Astfel, schimbându-se unele pagini, şi mai ales adăugindu-se foarte multe, se căpătă a doua *Cazanie* din Govora. O lucră,—în această mănăstire, unde egumenià un Varlaam care nu-şi ziceà în zădar: Arapul, ci va fi venit din părţile Siriei, şi apoi la Dealu,—Meletie Macedoneanul, care nu izbutise a luà Scaunul ardelean nici după izgonirea biruitorului său din 1640, Ilie Iorest, ci alergase acum iarăşi după îmbielşugatul şi sigurul tain, — fără a mai pomenì alte daruri adause, — al Domnului muntean. Împreună cu un Rus, un Sârb şi un croitor din târgul,

vecin cu Govora, al Ocnelor-Mari, el dădù, supt un titlu care aminteşte şi pe cel vechiu şi pe al lui Varlaam — «Evanghelia învăţătoare Duminecelor preste tot anul şi la praznice domneşti» — îndreptarea cuvântului: «împărăteşti» din «Cartea» moldovenească —, etc., — această nouă şi mai mare Cazanie.

În 1644 Varlaam mergeà la Munteni în fruntea soliei de împăcare pe care Vasile o trimeteà noului său «frate». Mitropolitul Moldovei putù cunoaşte atunci pe Teofil, al Ţerii-Româneşti, marele iubitor de cărţi româneşti şi începătorul tipăriturilor în această limbă pe pământ românesc de ortodoxie, precum şi pe reprezintantul la Curtea din Târgovişte al curentului nou de cultură slavonă rusească, pe atunci Logofătul Udrişte Năsturel, care i se părù «boiarin cinstit şi slovesnicu, şi cu toată destoiniciia şi înţeleagerea harnic, şi drept pravoslavnic creştin» [1]. Aici găsì el un Catechism calvinesc din Ardeal şi fără zăbavă alcătuì «Răspunsuri» scurte, care se tipăriră în 1645 la Iaşi. În ele se apără maslul, neînsurarea preoţilor după moartea celei d'intâiu soţii, cultul icoanelor ş. a., lovindu-se fără cruţare în acei eretici calvini cari în multe privinţi sànt mai răi decàt «păgânii: Turcii, Tatarii» [2].

În documentele moldoveneşti se întâlneşte numai rare ori ca martur — odată, pe la 1639-40, chiar ca martur la un botez — un Logofăt dintre cei mai mici, un al treilea Logofăt, Evstratie, care ştià nu numai slavoneşte, lucru neapărat pentru unul cu dregătoria lui [3], dar şi greceşte, *vechea* grecească. Om cu multe cunoştinţi, el făcù şi însemnări pe unul din manuscriptele cronicii lui Ureche [4]. Acest Evstratie,

---

[1] Udrişte aveà o creştere sistematică în cartea slavonă: datà, ca Ruşii, dela 1-iu Mart.

[2] Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 153.

[3] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, pp. 81-2.

[4] Orăşanu, *Cron. moldoveni*, pp. 98-9; cf. recenta scriere a d-lui Giurescu despre cronica lui Ureche (*Noi contribuţiuni la studiul cronicilor moldovene*, Bucureşti, 1908).

care iscăliă, altfel, de-a dreptul Istratie[1], tălmăcise din elineşte, «limba cia mai supţire şi ascuţită din toate limbile», o carte despre legi, o «Pravilă aleasă», după Zonaras, Vlastaris şi Charmenopulos. Tot el aveà în manuscript o prelucrare românească, răzimată pe hotărârile soboarelor ecumenice, despre Tainele Bisericeşti, — probabil în cea mai mare parte traducerea cărţii cu acelaşi titlu a lui Gavriil Severòs Peloponezianul, Mitropolit de Filadelfia, care stătù mulţi ani de zile la San-Giorgio dei Greci din Veneţia, păstorind marea şi bogata comunitate a Grecilor de acolo[2].

După *Cazania* sa, Varlaam dădù tiparului amândouă lucrările Logofătului. Cele «Şiapte taine a Besearecii» apăreau la 1644, dând preoţilor moldoveni şi unora dintre boieri lămuriri asupra esenţei credinţii lor şi ferindu-i prin aceasta de atingerea calvinismului, care atacà mai ales, prin tălmăcirea nouă, Tainele. Apoi, la 1648, aceiaşi cetitori aveau în mână «Cartea românească de învăţătură dela pravilele înpărăteşti şi dela alte giudeaţe», în care se cuprindeà o parte numai din Nomocanonul tradus întreg de Evstratie.

Cartea de canoane a lui Evstratie n'a rămas, de altfel, fără înrâurire asupra Bisericii moldoveneşti din acest timp, ci provocă, la 24 Februar 1649, o legiuire privitoare la cler în genere şi la arhierei, care întregeşte măsurile luate cu privire la mănăstiri, cu câtvà timp înainte, de Miron Barnovschi.

Pârcălabii, globnicii, deşugubinarii, vătafii, boierii în genere nu vor mai aveà nimic a face cu întregul cler, mirean sau monastic. Potrivit cu «Sfânta Pravilă a Besiaricei», judecata, afară de cazurile de moarte, o vor aveà episcopii,

[1] Act din 30 August 1630 în vol. XVI din *Studii şi doc.*, Hârtii Paladi. Din nenorocire nu e originalul, care ni-ar fi dat iscălitura acestui scriitor.

[2] V. Hurmuzaki, XI, tabla; cf. Crusius, *Turco-Graecia*, pp. 522 şi urm., 530-1. Pentru carte, Michalcescu, pp. 129-30, 180: e pomenită cevà mai târziu de Patriarchul Dosofteiu al Ierusalimului.

cari și ei sânt supuși judecății Mitropolitului și întregului sobor al țerii. Arhiereii singuri judecă procesele privitoare la căsătorii: «de cuscrìi și de cumătrìi și de sânge amestecat și de aceia ce petrecŭ din afară de leage» [1].

CAP. X.

Biserica Ardealului în epoca lui Petru Movilă și a lui Varlaam.

Între cele două lucrări ale Logofătului Evstratie se așează, cum s'a spus, o cărticică de polemică împotriva calvinilor și calvinizanților din Ardeal scrisă de Varlaam însuși.

Mitropolitul ardelean Ilie Iorest, numit în 1640, erà un călugăr putnean, de și născut în «partea Țerii Ungurești», de unde fusese ispitit spre viața de mănăstire încă din copilărie, ca alții despre cari a fost vorba mai sus; aici înaintă ajungând ieromonah. Mănăstirea nu mai aveà acum nicio însemnătate deosebită, dar cărturăria slavonă se va fi putut câștigà și acolo. În împrejurări pe care nu le cunoaștem bine, dar poate pe lângă episcopii Dosofteiu și Venedict, veniți din Moldova în Scaunul Vadului, trecù el peste munți, și, când Ghenadie Brad se stânse, el mulțămì Guvernul mai bine de cum o puteà face Meletie tipograful, așa încât fù numit, — de și o scrisoare mai târzie a ierarhilor Moldovei spune că, «rămâind Românii fără păstor, s'au rugat de Craiul Racoți Gheorghe să li îngăduie a-și pune păstor după voia lor, și ei și-au ales pe acest Iorest». Hirotonia i se făcù însă, după datină, la Târgoviște, și, la 9 Novembre, el se întorceà de acolo cu un mic alaiu de nouă soți de drum [2].

---

[1] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, pp. 119-20.

[2] *Sate și preoți*, p. 52.

El luase asupră-şi sarcina de a aduce la îndeplinire programul lui Geley, jurând chiar, la numirea sa, «unele puncte», primind anume «condiţii» şi îndatorindu-se a face cutare «lucruri ce i-au fost prescrise» [1]. Îl vedem umblând prin ţară, pe la Făgăraş, pe la Braşov, poate pentru a încercà să se ţie de cuvânt, dar mai degrabă ca să-şi strângă florinul, «venitul vlădicesc». Tipografii îl părăsiseră,— el neavând, se pare, bani pentru dânşii, — şi propovăduirea Credinţei curate, pe care o voià Craiul, lâncezià astfel, spre marea nemulţămire a superintendentului. Se mai adause şi nemulţămirea lui Rákóczy pentru sinodul anti-calvinesc din Iaşi, la 1642, nemulţămire pe care o mai puteau aţâţà legăturile lui Iorest cu Moldova, de unde-i venì, în 1641 chiar sau în 1642, proegumenul Ghervasie, «cu treabele svintei mănăstiri» [2]. Deci el fù dat în judecata unui «sobor obştesc al tuturor protopopilor» — calvini — «şi pastorilor» —, nu preoţilor — români de riturile grecesc şi sîrbesc» ca să-i cate nod în papură pentru a-l izgonì. Aceşti cucernici părinţi găsiră că Vlădica lor e un stricat, care-şi petrece cu «femeiuştile mai tinere şi frumuşele ale popilor şi ale altora» [3]. Pentru acest păcat pe care nimeni altul din clerul ardelean de pe acea vreme n'ar fi fost în stare a-l săvârşì, Iorest fù scos din Vlădicie, despoiat de averi şi de scrisori, — în credinţa că prin ele se poate ajunge la cunoştinţa unor comori ascunse prin deosebitele Ţinuturi româneşti —, bătut cu vergi, închis nouă luni, şi apoi liberat, după ce făgădul, cu 24 de *sodăşi* —, chizeşi —, că va strânge prin ţerile ortodoxe vecine preţul său de răscumpărare, în sumă de o mie de taleri. El nemerì în Moldova arătând că l-a clevetit predicatorul Curţii, Gheorghe Csulay, cheltuitorul pentru tipărirea unui Catechism pe care Iorest nu-l va fi răspândit cu destulă râvnă, că i s'au adus împotrivă învinuiri care sânt

[1] Petru Maior, p. 72 şi urm.

[2] *Doc. Bistr.*, I, p. 76, no. CII. Iscălitura lui Iorest arată un bun caligraf.

[3] Cipariu, *Archivu*, p. 629, nota, după o cronică săsească.

«un mare neadevăr», că în temnița sa au stat cu el «mulți preoți și creștini», cari de sigur n'aveau aceleași legături neîngăduite cu «femeiuștele mai frumușele», și că toate acestea le-a îndurat, «nu pentru vre-o vinovăție, ci pentru credința creștinească, de oare ce nu voiă să se întoarcă la luteranism» *(sic)*. Culese mărturii de purtări bune din partea egumenilor din Putna, Moldovița, Slatina și Bistrița, apoi de la toți ierarhii Moldovei: Varlaam, și noii episcopi, Anastasie dela Roman, Ștefan din Rădăuți — nu se află în pomelnice — și Ghedeon de Huși, un viitor Mitropolit[1] — urmașul lui Gheorghie, paretisit[2]. Din Putna, unde, ca și la Soveja, adăugim, se pomenesc marii cneji ai Moscovei — un călugăr de acolo, care vindeà și «soboli», se întâlnește în Moldova, la 1653-4[3] —, Iorest merse cu aceste recomandații, în Iunie 1645, spre Curtea Țarului însuși. Nu știm ce va fi făcut acolo acest om care nu puteà fi un stricat și un netrebnic, — odată ce întreg clerul moldovenesc din acel timp îi luà în scris apărarea, dar aș fi aplecat să cred că e același cu Iorest, care, după scurta păstorie din 1656 a lui Sava, ajunse episcop de Huși, însă și acolo numai pentru puțină vreme, făcând loc, în 1657, lui Teofan[4].

Lui Iorest i se dădeà un urmaș încă dela 10 Octombre 1643, atunci când el zăceà în temniță. Îl chemà Simon sau Simion Ștefan și fusese preot în Bălgrad, preot calvin firește, în mănăstirea ortodoxă de odinioară, din care vor fi fost goniți călugării. Și acesta trebuì să primească un program dela Geley: va predicà pretutindeni, până și la îngropăciuni, «Cuvântul lui Dumnezeu după Biblie»; va introduce Catechismul din 1640; va împărtășì numai pe oamenii de vrâstă și cu purtări bune; nu va pune închinarea

[1] Melchisedec, *Notițe*, pp, 211-2.
[2] Același, *Cron. Hușilor*, I, p. 116 și urm.
[3] *Studii și doc.*, IV, p. 265.
[4] *Cron. Hușilor*, I, p. 122; Stinghe, *Ist. besearecei Scheailor*, Apendice, p. 4.

către Mântuitorul pe aceiaşi treaptă cu «cinstea» cuvenită sfinţilor. Crucile şi alte «semne» din biserici vor fi socotite numai ca podoabă; pomenirea morţilor nu se va mai face cu «superstiţii băbeşti». Nunţile se vor celebrà numai după înştiinţările cuvenite, ca să nu se încheie împotriva canoanelor, şi se vor despărţì numai aceia ai căror soţi vor fi ieşit din ţeară fără a li se ştì de urmă câte patru-cinci ani. Păcătoşii nu vor puteà intrà în biserică. Se vor ţineà sinoade anuale, întrebându-se superintendentul, «episcopul ortodox unguresc» în cazurile mai grele; protopopii — li se zice: «seniores», bătrânii, — se vor face de sinod, şi nu pe bani, şi nu se vor scoate fără pricină şi fără cunoştinţa superintendentului. Judecăţile se vor săvârşì întâiu de Vlădica în călătoria de vizitaţie, împreună cu protopopul, şi apoi la Bălgrad, în Scaunul vlădicesc, cu mai mulţi protopopi şi cu sfatul aceluiaşi stăpân, superintendentul. Şi, în sfârşit, el nu va uità să deà pe an «Craiului» său, căruia se cuvine a-i păstrà credinţă, treizeci şi două de piei de soboli şi patru piei de râs.

Vlădica n'aveà să se amestece în viaţa bisericească a Ungurilor decât doar atunci când un flăcău ungur ar luà pe o Româncă şi ea n'ar voì să se cunune cu popa străin. Nu va neliniştì nici pe «aceia dintre Români, preoţi ori ţerani», pe cari Duhul Sfânt îi va fi adus să se mântuie cu totul, supuindu-se «episcopului ortodox» al calvinismului. El nu se va amestecà măcar în acele Ţinuturi care fuseseră câştigate de reformă, decât cu voia superintendentului, şi între aceste Ţinuturi se numără, pe lângă Haţeg şi Inidora: Alămor, Orăştie, Ilia, Crişurile — deci Oradea —, cele trei protopopìi făgărăşene nouă. Cu privire la Banat, cu Lugojul, Caransebeşul, desăvârşit cucerite, nu se mai spune nimic. Afară de vidicul Bistriţei şi de Ţara Bârsei, apoi afară de satele Târnavelor, îi rămâneà lui Simon Ştefan numai provincia pe care o avuseră odată Vlădicii de Vad [1].

[1] Cipariu, *Archivu*, p. 628 şi urm.

Cum se vede, Maramurășul, pe care «Craiul» nici nu-l stăpâniă de fapt, fiind aici numai feudal, «domn pe pământ», ca și familiile Homonnay și Rákóczy [1], e lăsat la o parte din cercul de acțiune al Mitropolitului care-și ziceă cu mândrie: «arhiepiscop al Bălgradului, al Vadului, al *Maramurășului* și a tot Ardealului episcop de ritul grecesc». Aici Varlaam al Moldovei trimesese în 1633 pe Vasilie Tarasovici, care, prin această hirotonisire moldovenească, păreă că voiește a înoi rostul episcopilor de Vad, pe care-l reclamau, de altă parte, un Dosofteiu, un Venedict, — dar aceștia cu pretenție de Mitropolie ardeleană. El își aveă protopopul său, pe Ioan Marinici, și purtă titlul de: «al Muncaciului și Maramurășului». Nu știm supt ce înrâuriri Vasilie începù să arăte tragere de inimă pentru Unirea cu catolicii, pe care o primiseră vecinii săi de peste munte, din Galiția polonă. Aceste apucături nu puteau să placă lui Gheorghe Rákóczy I-iu, care aveă stăpânire și în aceste Ținuturi, și astfel se luară împotriva lui tocmai aceleași măsuri ca și împotriva lui Ilie Iorest cu câțivà ani mai târziu. Fù pus la temniță, și i se smulse demisia, după mai bine de un an de închisoare (13 Decembre 1640—April 1642) [2].

Vlădici necanonici, ambulanți, «mergând de ici colo», hrăniți, dar nu și ținuți cu băutură peste seamă de sate, cutreierau încă de mult, fără să voiască a recunoaște pe episcopul rusesc din Muncaciu, — care fù primit formal de «Congregație», de hatârul «Craiului», dar cu respectarea datinilor nobiliare, la 1639 —, Maramurășul, primiți și de «congregația» nemeșilor, dar lipsiți de sfințire, din Moldova sau de aiurea, și fără diplomă dela «Craiu». Îi vedem ținând soboare, luând gloabe în cele patru *erașuri*, judecând cazuri canonice și strângând venitul obișnuit. Dintre ei tre-

[1] Nilles, *Symbolae*, pp. 830, 836-7.

[2] După Mondok, în Bunea, *Vechile episcopii*, p. 91 ; cf. Hurmuzaki, IV, p. 665.

buie să fie «popa Miron» (August 1635—Iunie 1637), care se pare a fi stat în Vad chiar [1], şi «popa Dumitru», învoit de «Congregaţie» la 15 Decembre 1637, care se sălăşluià la Moiseiu, strângând venitul său de un florin dela ţerani şi un potronic dela nemeşi, iar de la biserici 21 de bani pe an, împreună cu patru piei de miel şi 22 de lumânări [2]. Erau îngăduiţi de nobili, de «boieri», şi apăraţi împotriva pretenţiilor de stăpânire ale lui Ghenadie Brad, ca şi împotriva pârilor câte unui preot ca acel din Borşa, şi aveau dreptul de a fi întovărăşiţi, mai ales la judecăţi, de solgabirăi şi sfătuiţi de viceşpani. Ei trimeteau, cu ştirea «congregaţiei», soli la Vlădica ardelean supt Iorest, în 1641 [3], şi nobilii se îngrijiau de felul cum se vor acoperì cheltuelile acestor drumuri [4].

În această ţară fără nicio rânduială bisericească statornică, Rákóczy puteà să aştepte cevà pentru legea sa calvină, de care însă nu voià să ştie nimeni, dar lucrurile se îndreptau către declaraţia de Unire cu Apusul catolic, declaraţie care se făcù în «congregaţia» din Ungvár la 23 April 1649. Atunci abia se alese şi un nou episcop la Muncaciu, Petre Rotosinschi, în călugărie Partenie, pe care-l recomandase în scris Vasilie, după liberarea sa şi în ajunul morţii, întâmplată în August 1648 [5]. Văduva «Craiului» ridică însă împotriva lui pe un Grec calvinizat, Porfirie Ardan, sprijinit numai de doisprezece preoţi ruşi din posesiunile ei dela Muncaciu,— puţini de tot faţă de cei 370 de preoţi, Ruşi şi Români, cu şese protopopi, cari primiseră pe Partenie.

Noul Mitropolit ardelean, care n'aveà a face cu văduva lui Rákóczy I-iu, ci cu fiul acestuia, «Craiul» cel nou,

---

[1] Cf. Budu, *Disertaţiune despre episcopii şi vicarii români din Maramureş*, Gherla, 1891, p. 50.

[2] *Ibid.*, p. 49 şi urm.

[3] *Ibid.*, p. 53.

[4] *Ibid.*, *l. c.*

[5] Mondok, la Bunea, *Vechile Episcopii*, p. 101.

Gheorghe Rákóczy al II-lea, sfinţì tot pe Partenie, căruia, pentru ideile lui catolice, arhiereii moldoveneşti nu i-ar fi dat consacrarea, ba pomenì chiar în *dalterie*, pe lângă zapisele de învoire ale preoţilor, diploma dată lui din partea episcopului de Vaţ, în numele arhiepiscopului primat al Ungariei [1]. Recunoscut din nou — după sfinţirea shismatică — de superiorii catolici la 22 Iulie 1655, dar ţinut din partea Cârmuirii departe de reşedinţele episcopale obişnuite, Petru Partenie, al Muncaciului, dar nu şi al Maramurăşului, se aşeză lângă Ungvár, în mănăstirea Krasnobroda [2]. Cât priveşte pe Calvini, Porfirie al lor rămase numai pentru satele Ruşilor din Miazănoapte — având vre-o sută de preoţi —, iar pentru Români, ignorându-se Vlădica-popă din Moiseiul Putnei şi din Bistra, se numì, încă dela 11 August 1652, fără a se întrebà Mitropolitul din Bălgrad, cu dela sine putere din partea superintendentului, preotul Simion Petraşcu [3]; el trebuì să primească aceleaşi condiţii ca şi Simion Ştefan el însuşi, cu acest adaus că «boscoanele ceale dela botez şi dela cununie» trebuiau lăsate la o parte [4].

De fapt însă, anarhia sufletească domnià în acest Maramurăş, unde satele aveau câte patru până la zece preoţi trăind în munca şi umilinţa iobăgiei [5], cum rămaseră şi, pe urmă, cu toată dorinţa de îndreptare a ierarhiei catolice [6].

Ca preot al Bistrei erà la 1651 un Sava, care-şi ziceà Vlădică, şi, urmând tradiţia lui Miron şi a lui Dumitru din Moiseiu, îl vedem sfinţind, împreună cu Simion Ştefan şi cu un Vlădică moldovenesc pribeag, pe Partenie al Muncaciului [7].

---

[1] Şincai, III, p. 81 şi urm.

[2] Basilovits, II, pp. 88, 94 şi urm.; Nilles, *Symbolae*, p. 824 şi urm.

[3] Bod, în Şincai, III, p. 84; Cipariu, *Archivu*, pp. 610-1, 656.

[4] *Ibid.*

[5] Nilles, I, p, 831.

[6] *Ibid.*, p. 837.

[7] V. Petru Maior, *Ist. Bis.*, p. 153; Pray, *Specimen hierarchiae ungaricae*, I, p. 396 şi urm.; Nilles, pp. 824-43; Dulişcovici, III, p. 97, nota; cf. Bunea, *o. c.*, p. 99 şi urm.; *Studii şi doc.*, XII, p. XLVII.

în apropierea Ardealului, la Ciuciu, cu putere asupra Zarandului întreg, fiinţă acum protopopia Crişurilor, la care se numiă în 1648 (15 Decembre) nemeşul Petru de Ciuciu sau Csucsy; numirea acestui protopop se făcù tocmai în aceleaşi condiţii ca acelea ce se impuseră lui Simion Petraşcu [1]. În Bihor e numit încă din 1641 «episcop» Avram din Burdan (Burdanfalva); pe lângă condiţiile obişnuite, el e dator a băgà de seamă că fiecare sat să-şi aibă biserica în bună stare, dar gloaba celor ce vor face altfel o va luà el, Craiul [2]. Astfel de protopopi sau predicatori — *concionatores* — neatârnaţi, erau mai de mult în părţile Beiuşului, la Vajdafalva (Voivodeni) [3], unde găsim la 1608 pe Mihail, urmaş al «arhidiaconului» Ioan din Segheşti, dela 1554, şi al lui Petru [4]. N'avem actele de numire ale protopopilor făgărăşeni, nici ale celor din Haţeg, Inidoara şi Ilia. Ştim însă că înainte de 1659 la Inidora erà protopop Nicolae fiul lui Ioan, care Nicolae, ce e drept, aveà act de numire dela Mitropolitul Ştefan; el se coborà din linia vechilor protopopi, cu drept de moştenire dela 1506 înainte [5].

La Lugoj şi Caransebeş nici nu erà protopopie, ci predicatorii din oraşe aveau toată puterea duhovnicească: unul din ei, care ni este acum cunoscut, Ştefan Fogaraşi, izbutià să-şi tipărească în sfârşit, la 1648, într'o tipografie cu litere latine, din Bălgrad, traducerea-i mai veche, «Catechismul, summa szau meduva à uluitej si a kredinciej christinaszkae», titlu care mărturiseşte în de ajuns de barbaria

---

[1] Márki, în Bunea, *Vechile Episcopii*, pp. 97-8: II, pp. 236-7.

[2] *Ibid.*, pp. 26-9.

[3] Cipariu, *Archivu*, pp. 609-10.

[4] Bunyitay, *Nagy-Várad egyház történelme*, I, p. 349. Şi în veacul al XVII-lea *protopop* se traducea cu «archidiaconus»; v. Nilles, p. 824: «archidiaconorum sigillis», etc.

[5] Dobrescu, *Fragmente*, pp. 41-2. Alt protopop, la 1540; *ibid*; cf. mai sus, pp. 171-2: nobilitarea unui preot de Ucuriş la 1650; Dobrescu, *Fragmente*, pp. 29-30.

ortografiei și a limbii; cheltuiala o purtă Acațiu Barcsai, care eră unchiul predicatorului Curții, Csulay, supt ochii căruia se și făcù tiparul. De acum înainte, în poezii de ocasie, ca ale lui Mihail Haliciu, care învăță la 1674, în Basel, la calvini,— de bună seamă pentru a fi și el predicator în Banatul său, — ca și în dicționare româno-latine, scrierea cu litere latine rămâne o datină pentru Românii locuitori în acest unghiu de Apus de la hotarul Ardealului.

Toți aceşti protopopi erau agenții religioși ai Guvernului, și totuși cele mai aspre pedepse-i așteptau dacă ar fi cutezat a trece peste margenile competinței lor îngustate. Ba dieta din 1651 hotără că aceia dintre ei cari vor mai despărțì cu ușurința îndătinată vor fi pedepsiți cu moarte[1]! «Vlădici» de aceștia, cari «sânt oameni fără reședință», vor puteà fi chemați înaintea oricărui tribunal dacă ar face nedreptate nobilului sau chiar iobagului român,—adauge dieta din 1655[2].

În de obște, țerănimea păstrà și mai departe cultul icoanelor care fac minuni și varsă lacrimi, care poartă la gât salbe de mulțămită și se acopăr cu chipuri de argint ce amintesc boala de care a scăpat credinciosul prin rugăciuni îndreptate anume către acea icoană; ea vedeà și mai departe în călcarea posturilor cel mai mare păcat; cercà să i se facă maslu la boală și să se ție toată rânduiala veche a tainelor; plângeà pe morminte și silià pe orice preot să facă acolo, după datina străveche, ce se coboară în timpurile păgânilor, slujba obișnuită; «boscoadele băbești» erau hrana obișnuită a sufletului ei. De dogmă nu-i păsà de loc, la predică abià ascultà, și doar de se bucurà până adânc în sufletul ei de graiul românesc, fie și mai puțin sfânt, care pătrunsese în biserică.

Preoții, doritori de a trăì ceva mai bine, fără sarcinile și jugurile iobagilor, se făceau a fi calvini, adecă recunoșteau

[1] Cipariu, *Archivu*, p. 436.
[2] *Ibid.*

pe Vlădicii sau protopopii puşi de «Craiul» din Bălgrad; cumpărau catechismul lui Rákóczy I-iu şi poate-şi dădeau osteneala să-l învețe pe din afară, cheltuiau potronicii lor şi pentru alte tipărituri poruncite de Cârmuire şi nu lipsiau dela soboare, cum nu lipsiau dela târg. Nemeşii, din dorința lor de a fi recunoscuți, cinstiți, măguliți de Cârmuire, şi poate şi din aceia de a nu fi ca oamenii ceilalți, — țeranii fără diplome latineşti ascunse în lădițe, cari se țineau de legea veche,— se făceau bucuros calvini, sămănând astfel cu Ungurii la lege, cum sămănau la nume şi, când şi-l puteau plăti, la port. Aşà făceau şi boierii făgărăşeni, ajunşi acum mai adesea în rândurile țeranilor liberi, dar având mândria că sânt de altă ființă, au alte drepturi şi altă chemare decât dânşii. Iar, între cei mai mari, câte unul, ca Mitropolitul Simion Ştefan, de şi fățăriă cea mai mare «credință» religioasă față de «Craiu» şi cea mai deplină ascultare față de superintendentul acestuia, de şi predică, tipăriă şi prezidă sinoade, de şi înlătură icoanele din preajma sa şi se feriă să nu se vadă la dânsul un singur rând scris slavoneşte, de şi — ceia ce se petrece întâia oară —, păzindu-se de orice bănuială că ar aveà legături cu țerile româneşti ortodoxe, nu se duceà măcar la Târgovişte să fie sfințit acolo, ci îndepliniă sarcinile arhiereşti pe singurul temeiu al diplomei «Craiului», ca şi Porfirie Maramurăşeanul[1] — totuşi stăteà de vorbă bucuros cu catolicii, sfințiă în taină câte un Vlădică unit şi-i spuneà chiar, suspinând, când erau numai ei doi împreună: «ce bucuros aş face şi eu ca Sfinția Ta»[2]. Căci clasele mai luminate ale unui popor neliber n'au măcar voia să-şi aleagă o lege şi să o ție, să păstreze astfel comunitatea sufletească de nevoie cu mulțimea necărturarilor, care nu protestă, dar nu se supune şi nu lasă nimic dintr'ale ei, fără să-şi deà seamă de binele ce poate izvorî mai târziu din această inerție a toate răbdătoare.

---

[1] Catolicii scriu despre el: «sine ulla alia consecratione etiam schismaticis graecis consueta»; Nilles, p. 831.

[2] «Utinam et mihi liceret eandem Unionem profiteri»; Nilles, p. 828.

Mitropolitul Simion Ștefan s'a privit, dela un capăt al păstoriei sale până la cellalt —, a murit pe la 1653 [1] —, ca având legături numai cu superintendentul calvin al Ardealului și cu prințul acestei țeri. Nefiind sfințit la Târgoviște, el n'a avut nicio comunicare ierarhică sau frățească cu Biserica munteană. De aceia și-a zis el, în deosebire de înaintașii săi, și având conștiință de valoarea terminilor pe cari-i întrebuință, «arhiepiscop», vrând să zică astfel că Mitropolia lui n'o are dela nimeni și n'o închină nimănuia. Dar el nu se apucă la luptă cu arhiereii români din Principatele rămase ortodoxe; numai după moartea sa un cleric român, urmând sfatului poruncitor, poate chiar dictării superiorului său ungur, întinse, la 1656, împotriva atacurilor lui Varlaam, «Scutulŭ catichizmușului», în titlul căruia chiar el declară că va aduce «răspunsu den Scrăptura Sv[ăn]tă împotriva răspunsului a *doao țări fără Scriptură Sv[ăn]tă»,* lucrare pe care o plăti, de sigur, și cantă să o răspândească, de sigur, același predicator puternic Csulay, care dăduse și Catechismul, reprodus acum a doua oară în broșura de polemică [2]. Și, data aceasta, Catechismul, cu platoșa-i nouă de polemică, nu pornește dela Vlădica românesc subjugat de calvinism, ci dela Statul însuși, care-i ține jugul pe grumaz.

Simion Ștefan tipărise însă alte cărți, care nu jigniră pe nimeni, dar făcură să înainteze literatura poporului său.

Până la dânsul, «ereticul» și răzvrătitul ardelean, Românii n'aveau decât o singură *Psaltire*, tipărită — singură sau cu textul slavon, învoit de Biserică, în față, de mai multe ori, prin osteneala lui Coresi și a ucenicilor săi, și încă aceasta nu putuse pătrunde decât prea puțin în Principate.

---

[1] Cf. *Sate și preoți*, pp. 339-40.

[2] Reeditare de Barit, «Catechismulu calvinescu, impusu clerului si poporului romanescu sub Domni'a principilor Georgiu Rákoczy I și II, Sibiiŭ, 1879; cf. *Bibliografia română*, I, p. 537, no. 61; *Ist. lit. rel.*, p. 173.

Aceiaşi soartă o avuse şi Evanghelia, dată, după aceiaşi veche tălmăcire husită, care umblă de un veac şi jumătate manuscriptă, de Coresi însuşi şi, cu mai multe schimbări încă, de concurentul acestuia, Lorinţ diacul, care pusese în faţă şi un text slavon pentru a înlătură astfel bănuiala de erezie şi a face să crească vânzarea. Într'un manuscript al Academiei Române, n-l 296, avem şi o nouă traducere de prin anii 1620-30, a cărei limbă se asamănă cu aceia din citaţiile Noului Testament pe care le dă Varlaam în *Cazania* sa, ceia ce ne-ar îndrepta către acesta însuşi ca autor al versiunii nouă [1].

Varlaam nu trăiă în zădar într'o vreme când ortodoxia, încă nelămurită într'o mulţime de probleme religioase pe care le scosese la iveală numai filosofia ultimelor timpuri aplicată la Credinţă, eră năvălită de curentele nouă de idei şi, ferindu-se de catolicism, cădeă în calvinism, pentru ca, pe urmă, frica de calvini şi luterani s'o facă a trece dincolo de cărarea cea dreaptă, abiă trasă, şi a se rătăci în largul câmp al dogmei latine, desăvârşit precizată în evul mediu prin Toma de Aquino şi şcoala sa. Mulţi se întreabă dacă în «Mărturisirea» chiar a lui Petru Movilă sânt mai multe orientări spre «shisma» catolică sau spre «erezia» nouă răsărită din aceasta. Pe când odinioară nimeni n'ar fi cutezat să atingă, în teorie sau în practică, dogma limbilor sfinte, dincolo de care Cuvântul lui Dumnezeu nu se poate îmbrăcă fără păcat în graiu omenesc, acuma nu în zădar se propovedluise de pe la 1560 înnainte către Români, pe temeiul afirmaţiei apostolului «neamurilor», marele Pavel, că fiecare popor are drept la Cuvântul lui Dumnezeu în rostul înteles de dânsul. Ortodoxul Varlaam, apărător al vechii Credinţi drepte, face mărturisiri ciudate în Predoslovia «Cărţii româneşti de învăţătură»: Scriptura se *pogoară* «pe înţelesul oamenilorŭ, păn' au începutŭ a scoate

[1] Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 183, nota 2.

aşeaşi cineşi pre limba sa, pentru ca să înţeleagă hiecine şi să înveaţe şi să mărturisască minunate lucrurile lui Dumnedzău». Parc'ai auzi pe Coresi, îndreptăţind cele d'intâiu cărţi sfinte în limba poporului său, ori pe acei Vlădici români din Ardealul celor d'intâiu prinţi calvini, cari, din convingere şi râvnă, sau din poruncă ori de frică, tunau în cuvintele lui Pavel împotriva îndărătnicilor boscoroditori în slavoneşte! Şi Varlaam, care se sfieşte încă a scoate tipăriturile ruseşti din bisericile ţerii sale şi a dà la tipar Psaltiri şi Evanghelii româneşti, uită iarăşi de concepţiile strict bisericeşti, care nu pot privì pe oameni decât numai ca suflete unite prin aceiaşi credinţă şi cuprinse în aceiaşi alcătuire duhovnicească, fără deosebire de neam sau de loc, fără căldură pentru aceste întâmplătoare şi trecătoare lucruri ale pământului, — când se îndreaptă către «toată semenţia românească pretutinderea, ce să află pravoslavnici într'acasta limbă», întinzându-i ca un «dar» făcut lor şi «limbii româneşti» cărţi prin care se poate ajunge la înţelegerea Credinţii şi se pot furişà ici şi colo părţi din propoveduirea lui Isus, prefăcută în umila limbă de toate zilele.

Cu atât mai mult trebuià să dorească un Vlădică românesc de lege calvină, — pe care nu-l oprià niciun Patriarh, niciun sobor mare sau mic, nicio tradiţie sfântă, nicio putere lumească, ci, din potrivă, aceasta-l îndemnà către tălmăcire şi tâlcuire în toate, — răspândirea psalmilor şi a pildelor, a învăţăturilor, a prezicerilor Mântuitorului în limba cea de obşte. Varlaam îşi mai uità de datorie când arătà iubire pentru «cartea românească», spre care-l îndemnà sufletul său; Simion Ştefan, făcându-şi datoria, care-i vorbià numai de înţelegere din partea tuturora şi de luminarea religioasă a «poporului»— dacă acesta ar fi înţeles ungureşte, n'ar mai fi fost de ce să se facă atâtea cheltuieli cu tiparul în cirilice —, simţià şi el cum i se deşteaptă în sufletu-i de fecior de ţeran, — ca şi Varlaam, duşmanul din ţara «fără Scriptură», — iubirea pentru însuşi acest graiu al Românilor de pretutindeni. Şi atunci, cugetând, nu asupra folosului

întàmplător al limbii, menită să slujească, de o potrivă cu poporul însuşi, rosturi străine, ci la frumuseţa dulce şi duioasă a acestei limbi înseşi, iată că-l iea condeiul înainte şi că scrie aceste cuvinte, vrednice de o veşnică amintire, fiind întâia formulare a nevoii şi condiţiilor unei singure limbi literare româneşti: «Aclasta încă vă rugămŭ, să luaţi aminte că Rumânii nu grăescu în toate ţărăle într'un chip, încă neci într'o ţară toţi într'un chipŭ; pentr' aceaia cu nevoe poate să scrie cinevà să înţeleagâ toţi, grăindŭ unŭ lucrŭ, unii într'unŭ chipŭ, alţii într'altŭ chipŭ: au veşmănt, au vase, au altele multe nu le numescu într'un chipŭ. Bine ştimŭ că cuvintele trebue să fie ca banii, — că banii aceia sănt buni carii îmblà în toate ţărăle, aşia şi cuvintele, — acealea săntŭ bune, carele le înţelegŭ toţi. Noi, dereptŭ aceaia, ne-amŭ silit, de, în căt am putut, să izvodim aşia cum să înţeleagâ toţi; iarâ, să nu vorŭ înţeleage toţi, nu-i de vina noastrà, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat Rumănii priîntr'alte ţări, de s'au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toţi într'unŭ chipŭ» (*Noul Testament* din 1648).

Pentru lucrările sale, Mitropolitul ardelean a găsit ajutători, nu între ai săi, ale căror cunoştinţe de carte scăzuseră aşà încàt nu se mai puteau aflà oameni învăţaţi ca acei cari dăduseră la 1582 *Palia,* ci între călugării din Ţara-Românească, pe cari se vede că nu-i sperià prea mult erezia, bine răsplătitoare, a Vlădicăi din Bălgrad. Tălmăcitorul *Psaltirii* din 1651 după «limba jidovască» însăşi, căci, zice Simion Ştefan, «apa totu-i mai curată şi mai limpede în izvorŭ decăt în părae, că, de ce să departă apa de izvorŭ, totu-i mai înmestecată şi mai turbure» —, nu e numit. Càt priveşte *Noul Testament,* — căci nu e o *Evanghelie* potrivită pentru slujbà, ci o carte de cetit —, ca întàiu traducător al lui se înseamnă Silivestru, «tahigraful» muntean, fostul egumen dela Govora, care a făcut deci ca şi Meletie Macedoneanul, înaintaşul său, trecând, fără sfială şi părere de rău, hotarul politic ca şi cel religios. Fiind dela un credincios al legii-

vechi, traducerea a fost, neapărat, revăzută, «posleduită», şi Mitropolitul însuşi se laudă că, «unde n'au fost bine, a isprăvit şi a împlut, şi a tocmit diin cătŭ a pututŭ», adăugind şi o «şumă», un rezumat al cărţii, de bunătatea şi adevărul căreia ajunsese astfel a fi sigur.

Astfel Românii câştigară într'o limbă energică, sigură şi cuprinzătoare, într'o formă autentică, răzimată pe «izvoade» vechi latineşti şi pe «izvodul» slavonesc nou din Moscova, cele două cărţi mai de căpetenie, din toată Scriptura, pentru sufletul creştin care caută mângâiere şi îmbunare, care vrea să se înalţe şi să se curăţe de păcatele pământului, pentru sufletul omenesc însetat de bunătate, de blândeţă, de iubire şi de ideal. Frumos tipărite, scoase în vânzare cu un preţ mic, lipsite de orice ar fi putut să pară eres, ele erau menite să răzbată în toate părţile româneşti, pentru care se şi aleseseră numai acele cuvinte care erau ban bun, mergător pretutindeni. E îndoielnic însă dacă ura împotriva Mitropolitului calvin a îngăduit pătrunderea acestor lucrări minunate, şi, când, mai târziu, urmaşul lui Vasile Lupu, Gheorghe Ştefan, izgonit acum din ţară şi pribeag prin Germania, Livonia, Suedia, aşezat în sfârşit într'o biată căsuţă din Stettin, bătrân, sărac şi bolnav, având lângă dânsul numai o slugă ce-şi luà apucături de Doamnă, căutà un balsăm pentru sărmanul lui suflet rănit, care ispăşià în dureri trădarea faţă de Domnul său, ambiţia nesăţioasă, necredinţa faţă de soţia lui părăsită în ţara pe care nu erà s'o mai vadă, şi cereà Psaltirea cea pentru toate suferinţele, — duhovnicul său, Antonie fostul egumen de Moldoviţa, trebuì să se apuce, se pare, de o nouă tălmăcire din slavoneşte, care s'a păstrat din fericire şi până acum, având împreună şi o copie a «Răspunsurilor lui Varlaam», scrise în ţară de luterani şi calvini [1].

---

[1] Manuscriptul îl are păr. canonic I. M. Moldoveanu, dar e proprietatea Mitropolitului Victor.

CAP. XI.

Alte tipărituri muntene, slavone şi româneşti.

Pe când apăreau, la 1648 şi 1651, cele două mari lucrări româneşti ale calvinizanţilor ardeleni, Moldova-şi încheià rostul tiparului, odată cu moartea lui Petru Movilă, cu isprăvirea traducerilor gata făcute, cu închiderea sau slăbirea şcolii slavone, cu aruncarea lui Vasile-Vodă în acele primejdioase aventuri politice, cu perspectiva stăpânirii în Ţara-Românească şi chiar în Ardeal, care, la urmă, îi răpuseră capul. În Ţara-Românească, Udrişte Năsturel ajunge conducătorul operei literare şi al tipografiei, în ultimii ani ai păstoriei bătrânului Teofil şi în cei d'intâiu ai urmaşului său, Ştefan din Coşteşti.

La Dealu, fiind egumen un Slav, un Bosniac dela mănăstirea Gomioniţa, trecut prin Atos pentru a învăţà şi greceşte, se dau pe rând, după ce acum tiparul din Chiev şi, după el, acela din Lemberg, se odihniau, cărţi de slujbă în limba slavonă. *Liturghiariul* din 1646, cu chipul lui Mateiu-Vodă şi al Doamnei, apoi *Slujebnicul* din acelaşi an, — şi acesta curat slavon, pe când un cleric din acest timp începeà unul româno-slavon, care însă a rămas în frumosu-i manuscript [1]. Anul 1647 aduce o *Imitaţie a lui Hristos*, minunată carte în care sufletul vorbeşte de-a dreptul lui Dumnezeu stăpân şi călăuz,— dar încă o lucrare slavonă, neînţeleasă pentru cei mai mulţi, exerciţiu de învăţătură al lui Năsturel, care o prefăcuse din originalul latin. Şi, precum se ţineà ca o curiozitate nevrednică de tipar Slujba pe româneşte, astfel acelaşi învăţat boier nu dădeà meşterilor dela «tipografia domnească» acea tălmăcire românească a lui *Varlaam şi Ioasaf*, care se răspândì însă într'o serie de manuscripte şi numai dăunăzi a văzut lumina [2].

---

[1] Ms. 1790 al Bibl. Ac. Rom. V. *Bibl. Rom.*, I, n-le 49, 51.

[2] Mss. Gaster, *Chrestomatie*, I, p. 129 şi urm.; mss. 2458, 2470 ale Ac. Rom.; ms. Cernica, *Biserica ortodoxă*, pe 1902; catalog, no. 52. D. general Vasiliu Năsturel a publicat în ultimii ani această traducere a lui Udrişte.

Tipografia se strămută la Târgovişte apoi, având tot pe Bosniacul Ioan în fruntea ei; Doamna Elena închină *protos*-ului, celui d'intâiu între egumenii Sfântului Munte, lui Damaschin, poate pe atunci oaspete al Curţii muntene, un *Triod*, în 1649. În anul următor egumenul greco-slav din Câmpulung, Melchisedec, — căruia-i urmase la 1658 un «episcop» Dionisie [1], — lucrează o nouă *Psaltire* slavonă, cu un an înaintea *Psaltirii* româneşti din Bălgrad.

Dar lucrările româneşti ale tiparului crăiesc din Ardeal nu puteau să rămâie fără înrâurire. Mitropolitul Ştefan începe să facă a se simţì dorinţile şi aplecările sale, în dauna modei slavone dela Curte, sprijinite şi reprezintate de cumnatul însuşi al Măriei Sale. Un diacon Mihail, nu ştim de unde, fù prins de râvna tipăririi unei cărţi din care să se învete şi preoţii necărturari a cetì rugăciunile deosebite ce se cuvin la îngroparea clericilor. Având un manuscript slavon şi unul grec, el stăruì de «oameni cărturari buni şi înţelepţi» ca să-i facă acea «Carte ce să cheamă Pogribania preoţilor mireanŭ şi a diaconilor», şi el, diaconul, îngrijit, nu numài de «buna murire», ci şi de «buna pogribanie», plătì pentru această broşură de cinzeci de pagini care deschide la 1650 şirul tipăriturilor româneşti.

Cu o tălmăcire a sa, pe care o întitulează, poate ţiindu-se preà strâns de un original latin, dres în ce priveşte dogma, *Mistirio sau Sacrament,* apare acum însuşi Mitropolitul la 1651, lămurind deocamdată preoţilor săi, preà adesea învinuiţi de «grosime şi grubie», botezul şi mirul; a doua parte a rămas în manuscript [2].

Erà o încercare de a dà şi clerului muntean ceia ce se dăduse celui moldovenesc prin cele *Şiapte Taine* ale lui

---

[1] Lăpĕdatu, *Episcopia Strehaii,* p. 7, nota 2.

[2] După acest manuscript foarte îngrijit, pe care l-am găsit în mănăstirea Cernica, a publicat-o d. I. Bianu în anexă la cuvântarea sa *Despre introducerea limbii româneşti in Biserica Românilor,* discurs de intrare la Academia Română; 1904.

Evstratie Logofătul. Îndată, Ştefan voì să înlăture şi să întreacă şi cealaltă lucrare a cărturarului de elinească pe care-l avuse Moldova. «Îndreptarea legii», marea carte de canoane care se împarte la 1652, trebuià să fie făcută după un text èlin al lui Alexie Aristinos sau Rodinul din vremea Împăratului Ioan Comnenul, care, de fapt, a comentat numai pe larg, un original al Logofătului Simion [1], cuprinzând legi împărăteşti, ca şi hotărâri de sinoade, canoane călugăreşti ale Sf. Vasile şi recomandări ale Sfinţilor Părinţi; manuscriptul fusese căpătat dela Vistierul al doilea muntean, Gheorghe Karidas din Trikke († 1655) [2]. Un şcolar al lui Pantelimon Ligaridis şi al lui Ignatie Petritzi — cel d'intâiu, predicatorul lui Matei-Vodă, cellalt, necunoscut —, călugărul Daniil Andrean sau Adrian, de loc din Ţara Ungurească, pentru care-şi ziceà, în retorică elinească arheologică, «Panonianul», fù însărcinat cu traducerea. Dar acesta găsì că e mai bine să reproducă un manuscript complect al *Nomocanonului* lui Evstratie, schimbând doar, după textul grecesc, dela care luă unele lucruri, ordinea capitolelor. Cu o greoaie şi confusă prefaţă a Mitropolitului despre felul cum s'au alcătuit canoanele bizantine şi cu multe ilustraţii, de tot frumoase, se publică această greoaie şi nepractică strânsură la 1652 [3].

Peste câteva săptămâni, Târgoviştea mai dădeà o *Târnosanie,* din greceşte şi slavoneşte, — carte de folos într'un timp când se făceau din nou şi se dregeau atâtea biserici, de hărnicia evlavioasă a lui Mateiu-Vodă şi a Doamnei Elina. Această ultimă tipăritură românească din epoca lui Mateiu, în preajma războiului cu Moldova, a tulburărilor şi a morţii

---

[1] Krumbacher, *Gesch. der byz. Litteratur,* p. 607.

[2] *Studii şi doc.,* IV, p. CCLXII; Cron. lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 133, nota 1.

[3] Retipărire de Misail şi Blaremberg, 1871; apoi de Bujoreanu, *Collecţiune de legiuiri,* III; cf. Pič, *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischen Recht;* Praga, 1886. V. şi Xenopol, *Ist. Românilor,* IV, p. 163 şi urm.; C. Popovici, în *Candela,* V. ms. 2471 al Ac. Rom.

marelui Domn, are şi această hotărâtoare însemnătate, că, fie şi în afară de slujba propriu zisă, obişnuită, un Mitropolit ortodox îndrăzniă să prefacă într'o «limbă vulgară» rugăciuni tipicale, care nu fuseseră pronunțate niciodată în altă formă decât aceia, a limbilor vechi şi «sfinte». Tot mai larg se deschideà, în paguba vechii ortodoxìi cu canoane şi ierarhie elină, poarta prin care noul curent românesc pătrundeà şi în clădirea pe veci a Bisericii, în tot cuprinsul Românimii.

Din toate aceste lupte şi din toată această muncă ieşià însă un folos îndoit, din cele mai însemnate pentru literatura bisericească şi pentru Biserică, dar, în acelaşi timp, pentru scrisul românesc şi pentru conştiința românească. Şi iată care anume.

Pe de o parte, Biserica ieşià din vechiul ei cerc de acțiune, care erà întâiu curat religios, în al doilea rând artistic, prin legătura artei cu clădirile bisericeşti, cu zugrăveala, cu facerea odoarelor şi odăjdiilor, cu caligrafia şi împodobirea cu miniaturi a manuscriptelor, întrebuințând şi servind, afară de aceasta, o veche cultură străină ce nu mai hrăniă sufleteşte niciun popor. Acuma intre limba românească şi cultura bisericească şi Biserica însăşi se făcuse o legătură pe care nimic n'o mai puteà sfărâmà: nici bănuielile ortodoxiei de tipic vechiu, nici modele de Curte, nici epitropia marilor clerici ai Răsăritului, nici rolul de patroni ai Răsăritului creştin, de moştenitori în unele privințe ai Împăraților creştini pe care şi-l ieau cu plăcere câțivà dintre Domnii noştri cei mai mari, nici, în sfârşit, neamul străin, grecesc, de care se țin, prin obârşie, prin limba lor obişnuită, prin sentimentul național une ori, urmaşii lor de după Mateiu Basarab şi Vasile Lupu.

Această limbă românească erâ apoi a Românilor de pretutindeni. Varlaam spune aceasta şi Simion Ştefan o repetă; fără a face o mărturisire limpede în acest sens, astfel socotià şi Mitropolitul muntean Ştefan rostul «cărților româneşti».

Aceste cărţi le înţelegeà oricine dintre acei mai puţini cărturari cari ţineau, în afară de aceasta, la creştinătatea lor, pe care nu erau în stare să o cerceteze prea de aproape în ceia ce priveşte «pravoslavnicia» sau eresurile, «curăţia» sau superstiţiile şi «boscoadele», purcederea numai din Tatăl, sau şi din Fiul, a Sfântului Duh. Lege creştină, de încredere în Dumnezeu cel bun, de judecată dreaptă măcar peste mormânt, de viaţă viitoare după faptele fiecaruia, pe când cea de aici atârnă de atâtea alte motive pe care Dumnezeu nu le-a binecuvântat, nici le poate binecuvântà, de iubire între oameni, cari trebuie să se simtă fraţi şi să se poarte frăţeşte unii cu alţii, lege creştină, zic, şi graiu romănesc, legând cu mărturisirea Credinţei, cu evlavia rugăciunii, cu frumuseţile mai înalte ale Scripturii, — «cuvânt dumnezeiesc», — toată viaţa inimii celei vii şi gândului celui umil al oamenilor, atâta li trebuià lor. Şi Biserica înţelese aceasta, — cel puţin până venì clipa când, înălţată pe o treaptă mai de sus a culturii, ea se închise în mănăstirile călugărilor.

PARTEA a VI-a.

VIAȚA BISERICEASCĂ A ROMÂNILOR

ȘI

LITERATURA BISERICEASCĂ DELA 1653—88

ȘI

LEGĂTURILE NOUĂ DINTRE ARDEAL ȘI ȚARA-ROMÂNEASCĂ.

CAP. I.

Mitropolitul ardelean Sava Brancovici.

In care din țerile românești erà să urmeze curentul românesc în Biserică, după izgonirea lui Vasile Lupu, care luà cu el mândria, averea darnic cheltuită, prestigiul împărătesc, legăturile cu întreg Răsăritul slavo-elinesc, și după moartea bunului bătrân Mateiu, cu care se înmormântă pacea fericită a țerii, iubirea între sine a boierilor, venerația fiască a tuturora față de Domnul părinte și, în sfârșit, după stingerea luminatului Mitropolit al Ardealului Simion Ștefan, cel din urmă care știù să se facă respectat de Cârmuirea «crăiască»?

Simion Ștefan murì după ce căpătase dela Gheorghe Rákóczy al II-lea, principe ardelean dela 1648 înainte, întărirea solemnă a drepturilor de care și până atunci se bucuraseră preții românești [1]. Încă din 12 April 1650, în Domnia lui se dăduseră drepturi episcopale în părțile de sus, «dincolo de Șieu și Someș, în Solnocul Interior și Mijlociu, în Ținutul Chioarului, de asemenea în comitatele Maramurășului și Sătmarului», unui «popa Sava» *(Szavul)* [2]; el erà dator să răspândească cele trei cărți calvine: *Catechismul*, *Noul Testament*, *Psaltirea* și, pe lângă vechile condiții, să judece cu protopopii și să primească ultimul apel la su-

---

[1] Șincai, III, pp. 92-3, an. 1653; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 205.

[2] Dobrescu, *Fragmente*, p. 31 și urm.

perintendentul din Bălgrad, unde se vor ţineà şi soboarele. Iar peste un an Mihail Molodeţ ajunge episcop de Maramurăş[1], unde se şi întâmpină până mai târziu, ca urmaş al «popilor» călători de până atunci. Îngustat astfel din toate părţile, cu toate silinţile sale de a servì calvinismul, bietul «popa Simon Ştefan», trebuì să ceară cu umilinţă a i se înoì Vlădicia peste Ardeal, ceia ce se şi făcù la 7 Iulie 1651[2].

Urmaşul lui încă din 1652 — nu înainte de 1652 şi pentru că la această dată el erà în Ţara-Românească, «prah» înaintea măreţiei Mitropolitului său —, a fost Ardeleanul, «Panonianul» Daniil. Csulay, acuma superindent, se îngrijì ca el să primească, jurând, aceleaşi condiţii, de care înaintaşul său fusese silit a se ţineà în tot timpul păstoriei lui[3]. El n'avù parte însă de o cârmuire liniştită; Gheorghe Rákóczy, om pornit şi ambiţios, care visà Coroana Poloniei şi începù chiar, în Decembre 1656, un războiu, cu ajutoare moldoveneşti şi muntene, pentru cucerirea acestei ţeri, nu erà un ocrotitor sigur nici într'o privinţă. Cu două zile înaintea manifestului său de războiu împotriva Poloniei oficiale, la 28 Decembre, el numià un alt episcop, după recomandaţia aceluiaşi Csulay, fără a pomenì măcar în actul de numire fiinţarea trecătoare a Mitropoliei lui Daniil[4].

Sava, superintendent şi urmaş al superintendenţilor ce au mai fost, va trebuì «să tipărească cărţi în limba de obşte a bisericilor peste care e pus», să «ţie şcoli» şi să-şi plătească datoria către Craiu, după datină, fără a se mai pomenì acum îndatoririle impuse şi lui Simion Ştefan. El va aveà supt puterea lui tot Ţinutul pe care-l avuse acesta, dar şi unele părţi care nu fuseseră supuse adevăratului

[1] *Ibid.*, p. 34; cf. Bârlea, *Inscripţii maramureşene*, în *Studii şi doc.*, XVII, p. 42, no. 161; p. 43, no. 164 (1653).

[2] Dobrescu, *l. c.*, pp. 34-6.

[3] Márki, citat şi de Boroş, in *Unirea* dela Blaj, n-l jubilar.

[4] Cipariu, *Archivu*, p. 648 şi urm.

său înaintaş, precum: comitatul Albei, Severinul tot — şi «Mehadia» în legătură cu el, deci —, Inidora şi locurile din prejurul ei, Bihorul întreg şi regiunea Beiuşului, Maramurăşul şi, nu mai puţin, «toate Scaunele secuieşti şi săseşti», întru cât priveşte pe cei de rit ortodox, «Greci, Sârbi şi Români». Protopopii vor ascultà de dânsul.

Făgăraşul singur rămăsese astfel de o parte; cele patru protopopìi de aice fură unite cu acest prilej într'un episcopat formal, fireşte curat calvinesc[1]. Aici stăpâniă ca şi sus, în Maramurăş, văduva lui Rákóczy cel d'intâiu, Susana Lorántfy, care făcù în Făgăraş şi o şcoală românească şi latinească, menită a luminà şi a calvinizà în acelaşi timp[2].

Daniil primì să rămâie şi în această situaţie încă mai supusă şi în acest cuprins aşa de strâmt. Sava însă nu voì să-l recunoască, şi numai în 1662, la 20 April, după lămurirea vremilor grele ce veniseră peste Ardeal, cu scoaterea lui Rákóczy cel de-al doilea, numirea în locu-i a lui Acaţiu Barcsai, Banul de Lugoj, apoi a lui Ioan Kemeny, prietenul lui Mateiu-Vodă, după intrarea Turcilor în ţară şi jafurile lor neauzite, — noul prinţ Mihai Apaffy, în urma cererii lui Ioan Bethlen, istoricul, scoteà părţile de peste Olt de supt autoritatea Vlădicăi de Bălgrad, supuindu-le statornic lui «Daniil episcopul»; cu acest prilej i se spuneà deslușit că va trebuì să se ţie de condiţiile obişnuite şi «să fie supus episcopului legii ortodoxe», adecă lui Csulay[3].

Nici aici nu putù el să rămâie statornic; gonit întâiu, la o dată pe care o putem hotărî, pe la 1659, când noul principe

---

[1] *Ibid.*, p. 554: pomenirea unei concesii a principelui Apaffy pentru ca Românii de acolo «să-şi ţie protopop românesc şi episcop»; fără dată.

[2] După Pokoly, *Istoria Bisericii reformate în Ardeal*, la Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906, p. 62.

[3] Actul e tipărit pentru întâiaşi dată de Bunea, în *Vechile episcopii*, p. 113, nota 2.

Acaţiu Barcsai adăugì Făgăraşul iarăşi la Vlădicia Bălgradului [1],—cu acest prilej se scutiră de bir, dar nu şi de *cinstea* domnilor de pământ, preoţii făgărăşeni [2], — de duşmănia firească a lui Sava, care, cum vom vedeà, prin obârşia lui şi legăturile detot felul ce aveà, erà mult mai tare decât acest biet pribeag bătut de asprele furtuni ale nenorocirilor, Daniil se adăpostì, la urmă, în Ţara-Românească, unde iscălià într'un târziu, — când se făceà la Bucureşti, prin anii 1680, alt Mitropolit de Bălgrad, Varlaam, — «Daniil proin Ardeleanı». El murì astfel între clericii cu cari trăise şi lucrase pentru cultură ca tânăr, şi-şi părăsise la moarte rătăcirile calvineşti [3].

Sava «Brancovici şi Corenici» stăruià — şi încă mai mult decât dânsul ţineà la aceasta fratele său Gheorghe, care-şi ziceà însă une ori şi Brâncoveanul [4], — că se coboară din Despoţii cu acelaşi nume de familie ai Serbiei [5]; cu toată cronica scrisă de Gheorghe [6] şi genealogia alcătuită de dânsul [7], această coborâre din ultima dinastie care a stăpânit asupra Serbiei, înrudindu-se, după pierderea acestei ţeri, cu Neagoe-Vodă şi cu Petru Rareş, nu se poate admite [8]. Se născuse la Inău, în acele părţi în care necontenit se purtà lupta dintre Turci şi creştini, dintre cari cei d'intâiu avură stăpânirea ţerii până la răscoala înteţită de Sigismund Báthory la 1595; atunci, mulţămită mai ales vitejiei lui Gheorghe Borbély, se luară în curând Inăul,—

[1] Dobrescu, *Fragmente*, pp. 36-7.

[2] *Ibid.*, p. 39 şi urm.

[3] *Condica Sfântă*, la anul 1687, no. XXI.

[4] *Studii şi doc.*, XIII, p. 202.

[5] Cu această chestie se ocupă acum profesorul I. Radonici dela Belgrad.

[6] *Revista critico-literară*, I.

[7] În anexă la Engel, *Geschichte von Serwien*.

[8] La Alexandru Lăpuşneanu erau adăpostiţi în 1566 Gheorghe, Pavel, Ştefan, Ecaterina şi Maria, copiii lui Miclăuş şi nepoţii de fii ai herţegului Ştefan; Jirecek, Спом.-Српски, pp. 90-1, no. 96.

tabăra ardeleană era la Inău la 14 Octombre [1],— Şiria, Ceanadul, Aradul şi Lipova [2], şi astfel încetă beglerbegatul de Inău, care e pomenit la 1588, de pildă [3]. Peste puţin Turcii căpătară însă iarăşi cuiburile lor dela Inău şi Lipova [4], de unde Mihai Viteazul, ajuns stăpân al Ardealului, n'ar fi avut răgaz să-i scoată; dar cetăţile acestea se dădură dela sine Împăratului pe care-l reprezintă Voevodul cuceritor [5]. Slujitorii, ostaşii lui Mihai-Vodă apărau Lipova şi Inăul, spre care râvniau iarăşi Turcii, la 1600 [6]. Pierdut, Inăul era câştigat din nou de creştini la 1605 [7].

Voevozi sârbi şi români, cu un număr de pedeştri, stăteau acum ca stăpâni prin aceste locuri, şi din mijlocul preoţilor, ortodocşi, nu calvini, ai acestor săteni războinici se ridică în chip firesc câte unul care puteà fi socotit ca un protopop, dar îşi ziceà Vlădică, după exemplul acelor Vlădici, puşi de Turci pentru raiaua bănăţeană şi pentru Severin, pentru Ardealul la care poftiau, şi sfinţiţi la Ipec,—Vlădici dintre cari am cunoscut pe unul, Daniil, «al Ardealului şi Severinului» [8]. Unul dintre aceşti episcopi, Sava, e pomenit, la 15 Ianuar 1608, de Sigismund Rákóczy, noul principe ardelean şi «Craiu» unguresc, recunoscându-i-se drepturile de mai înainte asupra «unor biserici sârbeşti şi româneşti din Ţinutul — *ditionis* — nostru ardelenesc [9]», dar scoţându-se de supt ascultarea lui preotul Mihai din Voivodeni, un fel de protopop calvin. Sava se luptase şi uneltise la Lipova, pentru căpătarea din nou a cetăţii, smulse de Turci după căderea lui Mihai Viteazul, şi aveà de aici înainte reşedinţa lui

---

1 Hurmuzaki, XII, p. 137, nota 2.
2 V. şi Hurmuzaki, XI, pp. 380-1, no. DXXVIII.
3 *Ibid.*, p. 709, nota 1.
4 *Ibid.*, XII, p. 448, no. DCCI.
5 *Ibid.*, p. 509, no. DCCCXVIII; p. 536, no. DCCCLVI; p. 615, no. CMLXXIV.
6 *Ibid.*, pp. 818-9, no. MCLXXXIII; p. 836, no. MCCIV; p. 988, no. MCCCVI.
7 Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, p. 25.
8 V. mai sus: cf. tabla.
9 Cipariu, *Archivu*, pp. 609-10.

acolo; în apropierea Lipovei Rákóczy-i dăruise şi câtevà moşii, care fuseseră în atârnarea cetăţii [1]; mai scoteà venituri, pe lângă acelea culese dela «oarecare biserici [ale Sârbilor] şi Românilor, ce sânt risipite prin Ardeal», dela o moară lângă Radna, pe Murăş [2]. Când însă, după moartea lui Sigismund Rákóczy, Turcii intrară din nou în Lipova, Vlădicia lui Sava trebuì să aibă, neapărat, un sfârşit, şi preoţii bănăţeni se sfinţiră pe la schituri — cu privire la viaţa mănăstirească prin acele părţi n'avem însă nicio ştire — sau prin vecini. Numai în Novembre 1613, după o scurtă fază de stăpânire imperială, Bethlen Gábor, cu ajutoare turceşti, puteà să-şi adauge la Ardealul său Lipova şi Inăul, care-l apărau spre Apus. Încă la 1658 Ţinutul a fost apoi ardelenesc, având u-şi centrul în Inău, în «Boroş-Inău». Dela o vreme însă, rămâind al Turcilor, multe familii româneşti din aceste părţi trecură în Ardeal, unde încă de pe vremea lui Mihai Viteazul unul dintre Voevozii sârbo-români din Ţinutul murăşan, Raţ Mihail, făcuse biserica din Tiuş [3].

E deci cu neputinţă să se primească cei trei episcopi bănăţeni din neamul său pe cari-i înşiră Gheorghe Brancovici: Mateiu-Moise, Longhin (!) şi Sava. Cellalt Sava, în mirenie Simion, a petrecut câtvà timp, împreună cu un unchiu al său, în mănăstirea Comana, a lui Radu Şerban. Apoi se întoarse acasă, tocmai în vremea când Inăul şi Lipova se alipiau la Ardeal. Ar fi dus viaţa obişnuită a preoţilor din aceste locuri de margine, şi despre el s'ar fi spus că e «ziua popă, noaptea hoţ», din partea Turcilor pe cari astfel de clerici războinici îi tulburau necontenit. Toate sânt însă zvonuri târzii, pe care nu se poate pune mult temeiu, iar că Gheorghe Brancovici aveà o imaginaţie fără păreche, nu mai trebuie să se dovedească. De fapt, nimic sigur nu se ştie despre nobilul sârb Sava Brancovici

[1] Dobrescu, *Fragmente*, pp. 15-7.

[2] *Ibid.*

[3] Cf. Bunea, *Vechile episcopii*, p. 116 cu *Studii şi doc.*, XIII, pp. 191-3.

din care diploma din 1656 a lui Rákóczy al II-lea făceà un episcop al Ardealului.

Gheorghe Brancovici aduce înainte gramata de întărire a lui Sava din partea lui Ştefan, Mitropolitul muntean; ea poartă data de Septembre 1656 [1]. Domn muntean erà atunci Constantin Şerban, fiul lui Radu Şerban, ctitorul Comanei, unde i se aduseseră şi oasele; e uşor de înţeles, deci, sprijinirea, de către acest bun aliat al lui Rákóczy, a unui călugăr care-şi făcuse ucenicia în ţară la noi şi restrângerea, prin aceiaşi înrâurire, a lui Daniil, care-şi părăsise ortodoxia pentru o situaţie mai bună peste munţi. Se înţelege iarăşi cum, în momente deosebit de grele, când aveà nevoie de tot sprijinul Domnilor vecini în lupta cu Polonii, Rákóczy se învoì a dà lui Sava o largă putere şi a-l scutì de îndatoririle scrise la care fuseseră supuşi unii din înaintaşii săi. De alminterea, atotputernicul Csulay, calvinizatorul fanatic, se aflà încă şi acum între cei vii, şi el recomandase chiar, pentru un motiv sau altul, pe Sava.

Peste puţin, stăpânirea lui Rákóczy, învins în Polonia şi matur deci pentru răzbunarea Turcilor, suzeranii săi, carĭ eraŭ jigniţi de o ambiţie ce nu mai ţineà seamă de nimic, se prăbuşià. Oştile Sultanului intrară în ţară pentru a izgonì pe acest hain care cutezà să facă politică pe socoteala lui proprie. Astfel, Sava avù nevoie de întărirea noului prinţ ardelean, Acaţiu Barcsai, acelaşi Ban de Lugoj şi rudă a lui Csulay, care la 1648 tipărise pe cheltuiala lui Catechismul calvin tradus de Fogaraşi, predicatorul din Lugojul său. Actul se dădù la 9 Ianuar 1659, din Dej, în drumul spre Bistriţa, şi acum Sava dobândià şi Făgăraşul, smuls dela Daniil, care fù izgonit din Ardeal [2]. Amândoi Domnii români, Mihnea al III-lea din Ţara-Românească şi Gheorghe Ghica din Moldova, se aflaseră în oastea care în 1658 dădù puterea

[1] V. Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici*, Arad, 1906, p. 50.

[2] Dobrescu, *Fragmente*, pp. 36-7 şi de aici la Mangra, *o. c.*, pp. 157-8.

lui «Borcea Acoş»; cel d'intâiu aveà pretenţii de cunoscător în teologie şi pusese pe patriarchul de Antiochie, Macarie care, pentru a doua oară, întorcându-se dela Cazaci, străbăteà ţerile noastre, să-l încunune ca pe un Craiu neatârnat, în Târgoviştea sa, de Rusalii [1]. În timpul când întăriă pe Sava, crescându-i puterea, Barcsai aveà încă în jurul său, după întoarcerea dela Inăul întărit de ostaşii români de dincolo de munţi, în Octombre din anul trecut, strajă de «curteni» din Principate, nu mai puţin de şeisprezece steaguri, şi în curând el trebuià să încheie, ca să poată rămâneà, tratate formale cu amândoi Domnii [2]. În aceleaşi zile când Români în arme, supt boieri munteni şi moldoveni, hotăriau toate în Ardeal, Sava mergeà la dieta strânsă în Bistriţa de Acaţiu Barcsai şi erà întovărăşit de Martin Szarpataki, însemnat nobil ardelean, care, la «curtea» lui din Şarpatoc, din «Şaroşpatac», unde a fost îngropat apoi Rákóczy [3], aveà «giude» român, pe Mandin Cozma [4].

Sava erà pe atunci încă fără reşedinţă, căci Turcii arseseră totul în Bălgrad; nu-şi făcuse nici pecete nouă, în locul celei vechi distruse în nimicirea mănăstirii şi a bisericii lui Mihai Viteazul: îl vedem în 1659 pecetluind cu un taler de-ai Împăratului Ferdinand [5]. Cu acest prilej căpătă el, de care Barcsai aveà nevoie pentru a-i atrage pe Români, scutirea preoţilor români de dijme, de «none», de «cvinte» şi «cvarte», atât în Ardeal, cât şi în comitatele exterioare [6]. Cum ştim, peste câtevà zile preoţii făgărăşeni în deosebi erau şi ei scutiţi de orice dajde crăiască obişnuită [7]. «Craiul»

[1] *Studii şi doc.*, IV, p. CCXCII şi urm. Patriarhul de Antiohia Ioanichie e pomenit în *Doc. Cantacuzinilor*, p. 9, no. XI.

[2] *Ibid.*

[3] Şincai, III, p. 136.

[4] Cf. *Doc. Bistr.*, I, pp. 96-7, no. CXXVIII; II, p. 9, no. CLXXVI.

[5] *Doc. Bistr.*, II, p. 9, no. CLXXVI.

[6] Şincai, la anul 1660; latineşte la Cipariu, *Archivu*, pp. 171-2, la Fiedler şi de acolo în Mangra, *Sava Brancovici*, pp. 158-9.

[7] Dobrescu, *Fragmente*, pp. 38-40.

cel nou se află în April la Gherla, şi, însufleţit şi acum de aceiaşi bunăvoinţă faţă de preoţii români, cari-i puteau fi aşa de folositori, el făceà nobil pe unul din ei [1]. Fără niciun fel de condiţii şi presiuni se întăriă apoi în Iunie protopopul din Inidora [2].

La 28 August 1659 însă Gheorghe Rákóczy erà acum întors în Ardeal şi începeà lupta pentru recâştigarea puterii pierdute. Românii în cea mai mare parte se hotărâră pentru viteazul lor «Racolcea». Cu sutele şi miile, boierii făgărăşeni, în frunte cu credinciosul lui Gheorghe Ştefan-Vodă, Iacob Nagy de Harsányi [3], ţerani din sate, preoţi alergau supt steagurile lui; dintre cei din urmă se deosebì prin stăruinţă şi îndrăzneală fostul protopop din Inidora, înlocuit de Barcsai, calvinul Chirilă, care aveà cu el şese sute de Români şi pe căpitanul Ştefan Roman din Teleagd şi se luptă cu ei la Sibiiu, la Inidora, la Deva şi apoi în părţile de Apus, în Ţara Moţilor, pe Crişuri, lângă Orade, chemând pe ai săi din sate la războiu şi la răsplata nemeşiei; fù văzut la Zlatna, la Aiud, ca un înaintaş al luptătorilor de mai târziu, prădând şi prinzând pe nobili, cari-i ziceau «ticălosul de popa Chirilă», până murì luptând cu Turcii în câmpul Cristişului de lângă Turda, acolo unde fusese ucis şi Mihai-Vodă [4].

Să se aduge că la Rákóczy, cu care se aliase Mihnea-Vodă, venì în solie Mitropolitul muntean Ignatie Sârbul, urmaşul lui Ştefan care sfinţise pe Sava, că pe lângă dânsul îşi căută norocul şi Constantin-Vodă, cel care a ridicat din nou biserica din Muncaciu, şi Gheorghe Ştefan, care stătuse un timp la Sighet, în acelaşi Maramurăş, că la Curtea lui se înfăţişă şi un sol dela Hatmanul Bogdan Hmilniţchi [5]. Sava nu puteà face, din partea lui, altfel decât

[1] *Ibid.*, p. 41.
[2] *Ibid.*, 41-2.
[3] Cf. *Acte şi fragm.*, I, pp. 285, 288-91; Şincai, III, pp. 120-5.
[4] Şincai, III, pp, 126-7 şi 130; *Sate şi preoţi*, pp. 65-7.
[5] *Studii şi doc.*, IV, p. CCXCVII şi urm.; Şincai, III, p. 124.

să treacă în tabăra rákóczyană, unde erau toate legăturile şi toate datoriile lui; îl vedem scriind dela Bălgradul *acestui* Craiu în Decembre 1659 [1].

Barcsai fugise, dar Turcii bănăţeni îl aduseră înapoi, şi, multe luni de zile, în 1659 şi 1660, până 'n primăvară, el stătù în Sibiiu, înconjurat de Gaudy, cu seimeni de peste munţi şi cu săteni români din Ardeal [2]. Şi el aveà unii ostaşi români, ca pe Petru Balmoş din Szamostelka, nemeş şi el, care murì la 25 April 1660 şi fù îngropat româneşte, cu cântări în limba sa şi cu lumânări aprinse; şi Petru Buday, alt Român, se aflà închis în cetate. La îngroparea lui Balmoş, nu la biserica românească, făcută pe vremea lui Ghenadie Brad [3], de jupân Stoica, ci la cimitirul eretic Sf. Elisaveta el fù petrecut de «episcopul părinţilor ardeleni» — *parinthiarum transylvaniensium* [4]. Îi ştim numele: erà Ghenadie, care în Iulie 1659 îşi dă titlul de arhiepiscop de Bălgrad, Maramurăş şi a toată ţara Ardealului şi priveşte păstoria «Vlădicăi Sava» ca isprăvită [5]. Şi Braşovenii îl primiau, trimeţându-se din Şchei solìi la dânsul pentru a li face acte duhovniceşti [6].

Tulburările, războiul lăuntric, amestecul Turcilor urmară în Ardeal şi după moartea, întâmplată tot în cursul anului 1659, a lui Gheorghe Rákóczy al II-lea. Din ele n'a mai ieşit Vlădicia de Sibiiu, de asediu, a lui Ghenadie. Dar pe Sava-l întâlnim la 18 April 1661 judecând un proces canonic [7]. Când Turcii impuseră Domnia lui Mihail Apaffy, acesta întărì pe Sava, cu toate că Csulay nu mai trăià acuma, numai în părţile de dincoace de Olt, lăsând, dè

[1] *Doc. Bistriţei*, II, p. 9, no. CLXXVI.
[2] *Studii şi doc.*, IV, pp. CCCV-VI.
[3] *Inscripţii ardelene*, II, p. 180.
[4] *Sate şi preoţi*, pp. 67-8.
[5] *Doc. Bistriţei*, II, p. 9, no. CLXXV.
[6] Stinghe, *Ist. besearecei Şcheailor*, p. 10.
[7] *Ibid.*, p. 10, no. CLXXVII.

sigur, Țara Făgărașului, nu lui Ghenadie, ci vechiului Vlădică Daniil (23 April 1662)[1]. Totuși prințul cel nou nu făcù greutăți pentru a întărì, la 1663, scutirea de dijmè a preoților români, adăugind acuma că ei nu vor dà nici dijma viilor[2]. De aici înainte însă, Țara-Românească, ca și Moldova, nu mai are nicio înrâurire politică, nicio putință de amestec în Ardeal, și astfel Sava se găsește singur înaintea principelui său.

El nu tipărește nimic; nu mai aveà, după cumplitele prădăciuni turcești, nici litere și nici măcar casă de lucru sau de locuință, cetatea Bălgradului fiind pentru câtva timp cu totul ruinată. Zăbava în publicarea de cărți care i se poruncise încă prin cel d'întâiu act de numire și i se amintise prin acesta de-al doilea, se tărăgănì însă prea mult. Trebuià deci numai un superintendent mai hotărât și mai băgător de seamă în Scaunul de pe care Csulay îngrozise și batjocurise, pe rând, dezorganizase și înjosise, la sfârșit, Biserica românească de peste munți, pentru ca prigonirea să înceapă. Sava dădù însuși cel d'intâiu prilej de acțiune împotriva lui mergând după milostenie la Moscova, în 1668.

CAP. II.

Înrâurirea rusească a Moscovei asupra Românilor.

Fără înrâurire asupra noastră supt raportul politic, și cu atât mai mult supt cel religios, fuseseră legăturile de înrudire ale lui Ștefan-cel-Mare cu dinastia Țarilor Rusiei prin căsătoria fiicei sale Elena[3]. Multă vreme numai întâmplător oameni din părțile noastre au nemerit în Marele-Ducat al

---

[1] Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 120-2, nota, și de aici in Mangra, *o. c.*, pp. 160-2.

[2] Cipariu, *Archivu*, pp. 572-3, de unde în Mangra, p. 162-3.

[3] V. *Ist. lui Ștefan-cel-Mare*, p. 204.

Ţarului, căutând blănuri şi fildeş pentru Sultanul, făcând apoi mai târziu până la depărtatul «Mosc» negoţ de Cazacìi. Vasile Lupu s'a amestecat în afacerile Ţarului negociind în chestia Azovului, ocupat de Muscali; el făcù să se predeà garnizoana, cumpărată de dânsul, a oraşului: în oastea turcească de supt ziduri se aflau şi Români, ba chiar căpitanul contingentului muntean fù ucis [1]. După 3 Mart 1654 însă, Cazacii, pe rând duşmani şi prieteni ai lui Vasile Lupu, pentru acelaşi motiv de încuscrire între Timuş fiul Hatmanului şi Ruxanda fiica lui Vodă, se supuneau Ţarului Alexie, celui de-al doilea Romanov, şi acesta pornise, pentru «drepturile neamului rusesc», de care vorbise şi Petru Movilă, războiul cu Polonia [2]. Cu soli căzăceşti, veniră atunci la noi pentru întâiaşi dată Trimeşi ai Ţarului, cu vorbe pravoslavnice pe buze şi cu lăcomie în inimă. Mateiu-Vodă nu voì să-i primească şi nici să-i vadă cu ochii lui de bolnav care simţià că i se apropie sfârşitul, dar Gheorghe Ştefan, Domnul Moldovei, făcù altfel.

Erà un om evlavios, care clădì în munţii Bacăului, căutând să imite măcar în săpături Trei Ierarhii stăpânului duşmănit pe care-l răsturnase, frumoasa mănăstire a Caşinului, unde i s'a adus apoi, din străinătate, şi trupul. Dar cărţi n'a tipărit, şi din vina Mitropolitului său. Căci Varlaam se dusese «la munte»,—ceia ce înseamnă în vechiul lui lăcaş dela Secul,—în clipa trădării şi a răscoalei, lăsând pe un arhiereu cu conştiinţa mai uşoară să încunune pe ambiţiosul biruitor. Nici Anastasie de Roman, nici episcopul de Rădăuţi, fără a-şi părăsì, măcar, cel d'intâiu, cârja, nu alergară la chemarea călcătorului de credinţă şi de jurământ. Ghedeon de Huşi nu se uità însă aşà de aproape la trecutul şi vrednicia morală a Domnului celui nou şi turnă pe creştetul lui unsul sfinţirii. El ajunse astfel Mitropolit [3]. Pe când Varlaam căutà de averea mănăstirii de

[1] *Studii şi doc.*, IV, p. CCV şi urm.

[2] *Ibid.*, p. CCLIV şi urm.

[3] *Studii şi doc.*, IV, p. CCXLIV şi urm.

unde-i pornise tot rostul de cleric şi scriitor şi se pregătià de sfârşit, scriindu-şi, la 18 August 1657, în prezenţa episcopului de Rădăuţi, Sava (dela 1658, la Roman), ultima diată — moartea marelui Mitropolit se întâmplă încă din 1658, şi la 16 April el intrase acum, fără frângere de suflet, «în casa cea cea de lut a moşilor săi» [1], — Ghedeon cârmuià fără cea mai mică strălucire sau cel mai slab semn de originalitate Mitropolia moldovenească, aşà de sus înălţată pe vremea lui Vasile Lupu.

Ghedeon, care sfinţià şi episcopi pentru Ruşii din Polonia [2], erà în fruntea Bisericii Moldovei când solii ruşi sosiră la Curtea lui Gheorghe Ştefan. Acesta erà prea bătrân şi prea încercat pentru sa să poată fi înşelat de prefăcătoria religioasă a Muscalilor. O legătură cu dânşii, cari propuneau lucruri aşà de bune, ca ajutorul fără tribut, înapoiarea Bugeacului, a Chiliei, Ismailului şi Cetăţii-Albe, a Benderului, i se părù însă prielnică supt raportul politic. Ghedeon fù unul dintre solii moldoveni cari merseră la Moscova pentru a luà în biserica Sf. Ioan din Cremlin jurământul Ţarului Alexie [3].

Ei aduseră şi o învoire de negoţ—cum se şi făgăduise,— dată de Ţar la 29 Iunie 1656 [4]. Pe acel timp călugării ruşi veniau cu mărfuri şi cu uneltiri, la Soveja se făceà mănăstire cu bani dela Moscova, la Putna se pomeniau Ţarii ca binefăcători şi Mitropolitul ardelean izgonit, Iorest, un Putnean, alergà la Împăratul Alexie Mihailovici pentru a-şi plătì gloaba impusă de «Craiu» [5].

---

[1] V., pentru mormântul său, *Inscripţii*, I, p. 31: inscripţia, slavonă, a pus Varlaam să i-o sape, pe o piatră albă, împodobită numai cu un chenar şi o singură floare, încă din 1642. Pentru testament, *An. Ac. Rom.*, X, pp. 345-6. Cf. *Ist. lit. rel.*, pp. 164-5.

[2] *Arch. ist.*, I [1], pp. 65-6.

[3] Hurmuzaki, IX [1], p. 217: mărturisirea din 1664 a lui Gheorghe Ştefan pribeag.

[4] *Studii şi doc.*, IV, pp. 244-5, no. LXXX.

[5] V. şi mai sus.

Pe atunci Moscova părea să se pregătească de un mare rol panortodox. Luptele întețite de fel de fel de agenți, și chiar de Domnii noștri, între doritorii de cinstea cea mai mare ce putea să capete un Grec, apoi erezia lui Chiril Lukaris, nehotărârea urmașilor săi față de dânsul, luarea unor măsuri a căror inițiativă pornise din Chiev și proclamarea unei «Mărturisiri» de ortodoxie, al cărei concept venise din mânile lui Petru Movilă, slăbiseră foarte mult autoritatea «Bisericii celei Mari» din Constantinopol [1]. Patriarhii vagabonzi și cerșitori din Alexandria și Antiohia nu însemnau nimic. Cei din Ierusalim, stăpânitori de mai multe bogății în părțile slavo-române și premergători ai reformei din dogmă, datine, ierarhie, viață canonică și viață culturală în ortodoxie, avură un însemnat rol supt Teofan și supt Paisie, dar acesta se obosi curând, și numai norocul care-i dădu ca urmaș pe un cleric învățat ca Nectarie (1661-1669) menținu o bucată de vreme prestigiul Patriarhiei. Dar nici acest nou Patriarh nu era un harnic călător, și astfel grija ortodoxiei la București, la Iași, la Chiev și la Moscova o avu, un timp, Paisie Ligaridis, latinizantul cu două fețe, care, ajuns, în umbra Patriarhului Paisie, arhiepiscop de Gaza, se întorsese la noi în 1654 și jucă un mare rol în judecata dintre Patriarhul rusesc Nicon și Țarul,—care la 1660 pornise împotriva lui, fără a-l putea doborî însă așa de ușor cum doborâse un prinț ardelean pe Vlădicii din pământurile sale [2].

Influența moscovită în ortodoxie fu împiedecată însă de această ceartă îndelungată și din ce în ce mai plină de înverșunare între Țarul Alexie și Patriarhul Nicon, un mare Patriarh, de sigur, prin încrederea în dreptatea lui, prin energia cu care o apără și maiestatea cu care știu să o reprezinte. Ligaridis, a cărui chemare ar fi fost să facă

[1] V., pentru luptele dintre arhierei, Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 168 și urm., 176-7, 208 și urm., 218 și urm.

[2] Chrys. Papadopulos, *o. c.*, p. 87 și urm.

pace, pentru binele Creştinătăţii în Răsărit, suflă asupra focului, poate pentru vechile sale aplecări latine, dar poate şi numai din ambiţie, din setea de intrigi a călugărului grec. După ce dihonia dintre Ţar şi Patriarh fù astfel înveninată prin silinţile dibace ale răului oaspe, trebuì să se ajungă la o mare hotărâre sinodală. Până atunci trecură pe la noi spre Moscova o sumă de prelaţi greci, cari împrospătară simpatiile pentru elenismul religios, cel mai sigur păstrător al datinei. Însuşi Patriarhul de Ierusalim venì în ţerile noastre la 1664, primit foarte bine de blajinul Domn beţiv al Moldovei, Istratie-Vodă Dabija, pe care-l sfătuiau şi-l călăuziau Cantacuzinii, şi mai puţin bine de Domnul muntean Grigore Ghica, totuşi un Răsăritean de limbă grecească, deşi dintr'un neam de Arnăuţi săraci. Nectarie fù oprit însă de a trece hotarele Împărăţiei stăpânilor săi, şi astfel el se întoarse, după ce petrecù un timp la Iaşi, în chiliile dela Sf. Sava, mitoc al Sfântului Mormânt, unde dădeà învăţătură elinească Nicolae Kerameus, care trecù apoi la Atena,—el murì acolo în 1663 [1]—, iar, după dânsul, alt dascăl, mai puţin vestit, Teodor din Trapezunt († 1665 [2]).

Totuşi se ajunse la un Sinod de judecată, după sosirea la Moscova, în 1664, a Mitropolitului de Iconiu, Atanasie, trimes al Patriarhilor, cari iscăliseră un «τόμος» în această privinţă. Dacă Nectarie nu putù să vie, mulţămindu-se a trimete acolo pe arhidiaconul său Dosofteiu Notaras, dacă şi Patriarhul de Constantinopol, Dionisie, cu atât mai mult, — un înaintaş al său, Partenie, fusese spânzurat, în Mart 1657, supt învinuirea că ar stà în legătură cu Ţarul pentru «a scoate Grecia din robie [3]» —, fù împiedecat de a se duce la

[1] V. Chrys. Papadopulos, **Δοσίθεος π. Ἱερ.**, (v. mai departe), p. 2.

[2] *An. Ac. Rom.*, XX, p. 217. Cf. Papadopulos Kerameus, IV, p. 305 (331) şi Sathas, **Νεοελλ. φιλολ.**, pp. 322-3. Pe Istratie-Vodă, care ştià să plătească, îl lăudau şi profesorii şcolii greceşti din Padova; Legrand, *o. c.*, II, p. 139; cf. p. 356, no. 548.

[3] *Studii şi doc.*, IV, p. CCLXXII şi notele; cf. *Călătoriile Patriarhului Macarie*, trad. Cioran, p. 160, nota 1.

Muscali, Patriarhii de Alexandria şi Antiohia luară asupra lor judeţul. Prin Georgia, şi nu pe drumul obişnuit al Ţerii-Româneşti şi Moldovei, care li-ar fi fost închis, ei răzbătură până la cetatea de reşedinţă a Ţarului, unde sosiau în Novembre 1666. Sinodul se începù îndată, şi, cu toate simpatiile generale de care Nicon se bucurà în Răsărit, el fù scos prin decret sinodal, iscălit de Macarie al Antiohiei, de Paisie din Alexandria şi de alţi douăzeci şi nouă de arhierei, ruşi, greci, şi chiar sârbi, în Decembre următor [1]. Dar Dosofteiu Notaras trebuì să stăruie la Constantinopol pentru ca Patriarhii să se poată întoarce nesupăraţi pe unde erau obişnuiţi să călătorească. Peste puţin, la 23 Ianuar 1669, Nectarie de Ierusalim îşi părăsià cârja şi, împotriva aşteptării tuturora, şi a lui chiar, se alese în locu-i foarte tânărul arhidiacon Dosofteiu —«nefiind bărbaţi în Ierusalim», spuse cineva ironic, «a domnit Debora».

Cu ridicarea lui la demnitatea patriarhală începe la noi o nouă eră grecească, fără ca totuşi înrâurirea Moscovei şi a Rusiei polone să înceteze cu totul. Între cele două curente se dă, de pe la 1670 la 1700, o luptă, care face interesantă, şi din alt punct de vedere decât al personalităţilor, al conflictelor dintre ele şi, în alt ordin, al răspândirii limbii româneşti în cetire şi slujbă, — această parte din dezvoltarea Bisericii româneşti [2].

Îndată chiar după închiderea sinodului din Moscova, Sava, Mitropolitul ardelean, împreună cu fratele său, neliniştitul Gheorghe Brancovici, care ar fi vrut bucuros să uneltească în seama Ţarului printre creştinii din Balcani, sosiau la Moscova, pentru a strânge banii cu cari să se facă din nou reşedinţa metropolitană din Bălgrad [3]. Gheorghe dă însuşi

[1] Chrys. Papadopulos, Πατρ. Ἱερ., p. 150 şi urm.

[2] În general, v., pentru Dosofteiu, Chrys. Papadopulos, Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων (1641-1707); extras din «Νέα Σιών», V; Ierusalim, 1907.

[3] Memoriile lui Brancovici: v. Mangra, p. 66.

această știre, adăugind că, la 29 Iunie 1662, de Sf. Petru și Pavel, Sava a luat parte la slujba pe care o făcură cei doi Patriarhi greci, cari nu apucaseră a plecà, și noul Patriarh pus de dânșii în Moscova [1].

Principii ardeleni dela începutul veacului avuseră legături de prietenie cu Țarii, trimețând la ei și câte un Grec dintre Cantacuzini [2]. Data aceasta însă, călătoria Vlădicăi românesc, care *trebuià* să fie calvin și care se întorceà cu mânile pline dela ortodocși, — dela cei din Moscova, cari atrăseseră luarea-aminte a tuturora prin drama luptei și înfrângerii lui Nicon, cari aveau în mijlocul lor doi Patriarhi și o mulțime de prelați din tot Răsăritul, și cari ieșiseră abia din ședințele unui sinod unde se afurisiseră *rascolnicii* ruși, dușmani ai elenismului ierarhic și canonic, — părù deosebit de îndoielnică. Turcii stătuseră pe gânduri înnainte de a îngădui întoarcerea Patriarhilor cari luaseră parte la sinodul din Moscova, și unul din ei trebuì să «paretisească» fără zăbavă. Apaffy, omul Turcilor, nu crezù că poate lăsà în liniște pe Vlădica lui, întors din asemenea locuri primejdioase, cu odăjdii, cu cărți slavone, dar poate nu numai cu atâta [3].

Întâiu, după stăruința noului predicator al Curții, abià întors din Apus, Mihail Tophaeus, care puse în mișcare pe superintendent, un om mai tolerant, se impuse lui Sava, la 20 Februar 1669, a doua zi după întoarcere, dacă nu chiar în lipsa lui, — același program de păstorire calvinească, cu care se înjugase grumazul înaintașilor săi. Se mai adauseră cu acest prilej și alte puncte, precum: întemeiarea de școli românești în Bălgrad și Inidora, în Maramurăș, în părțile Chioarului, rămâind ca învățătura tinerilor să se poată urmà și în alte școli, cu aceiași limbă *(uberiore linguae cultura)*;

---

[1] *Ibid.*

[2] Szilágyi, *Bethlen Gábor fejedelem levelezese*, p. 416; cf. *Studii și doc.*, IV, p. CLIX.

[3] Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 257 și urm.

înnoirea tiparului din Bălgrad, pentru a se dà la lumină «cărți folositoare, mai ales cele sfinte»; înlocuirea preoților cari nu știu decât să «boscorodească slavonește», cu alții cari să cunoască «temeiurile de nevoie ale Legii creștine» — calvinești — și «scrisul românesc»; supunerea tuturor măsurilor de ocàrmuire la apreciarea superintendentului și, după isprăvirea oricărui sobor românesc, înfățișarea Vlădicăi și a unei delegații în sinodul maghiar calvin, pentru a se revedeà hotărârile și a se învățà «lucrurile Legii celei adevărate și preceptele bisericești» [1].

Sava n'aveà nici putința, dar nici voia de a urmà aceste învățături, și el erà încà destul de tare, prin legăturile, prin bogăția și prin însușirile sale personale, pentru a nu fi tulburat din cauza neîndeplinirii lor. Să se mai adauge că Tophaeus nu erà încă decàt inspiratorul politicii religioase a lui Apaffy și că nu ajunsese la demnitatea de superintendent care-l puneà într'o situație mai potrivită pentru a lovì. Deocamdată actul din 1669 rămase numai ca o amintire a măsurilor ce fuseseră luate în trecut și ca o îndrumare pentru viitor. În sfârșit, Gheorghe Brancovici se făcuse folositor, prin cunoștința lui de limbi și oameni, prin talentul lui subtil de a legà și a dezlegà intrigi politice, lui Apaffy, care aveà greutățile lui la Poartă. Când fratele mirean căpătă moșia Vințului-de-jos și erà însărcinat la 1675 să reprezinte la Poartă pe principele său [2], erà greu să se prigonească, de hatàrul fanaticului tânăr predicator, fratele episcop. Din potrivă, vedem, la 20 Decembre 1673, că se scutesc preoții români de orice dijmă, ca pe vremurile lui Barcsai [3].

Când un nou superintendent, Gașpar Tiszabecsi, urmà lui Petru Kovásznai, el cerù și căpătă dela «Craiu», la 14

[1] Cipariu, *Archivu*, pp. 641-2; Mangra, *o. c.*, p. 163 și urm.

[2] Thallóczy in *Századok*, 1888, p. 698; și in *Ungarische Revue*.

[3] Cipariu, *Archivu*, pp. 573-4; Mangra, *o. c.*, pp. 166-7; traducerea lui Samuil Clain, *ibid.*, pp. 70-2.

Iunie 1674, o poruncă privitoare la descoperirea tipografiei lui Rákóczy şi la dreptul său de a supraveghià oricând pe «Vlădică, pe vicarii lui, pe protopopi şi toţi păstorii bisericilor româneşti din Ardeal», aceştia fiind datori a se înfăţişà oriunde i-ar chemà el[1]. Iarăşi o hotărâre menită să rămâie numai pe hârtie, odată ce în dosul Vlădicăi stăteà puternicul frate al acestuia. Domn muntean erà, apoi, pe acest timp Grigore Ghica-Vodă, care în multe rânduri avù legături tainice cu Apaffy, negociind între acesta şi Împărat[2], şi Vlădica Sava alergase să mângâie pe Doamna lui Ghica în clipa grea a celei d'intâiu maziliri a soţului ei, când ea fugise desnădăjduită în Ardeal[3]. Mai mult, fratele episcopului, Gheorghe, aveà încă din 1673 o înţelegere tainică cu Vodă, şi spre «lărgirea» Bisericii ortodoxe[4].

Totuşi, la 1675, Sava ţinù *cel d'intâiu* sobor al său pentru îndreptarea clerului în sens calvin. Predică românească, limbă românească în Biserică, şcoală de catechism, pe temeiul, fireşte, al celui din 1640, din care Cipariu asigură că s'a dat o nouă ediţie la 1657[5]; se înlătură multe sărbători, se hotăreşte slujba zilnică în oraşe, iar la sate de trei ori pe săptămână, afară de serbători; se opreşte cununia între rude, a fugarilor, cari poate au legături de căsătorie aiurea, a oamenilor răi; se opresc vechile datine dela morţi: fuga înaintea preotului ce a cuminecat pe bolnav, ţipătul pe uliţi al femeilor, frica de îngropare Lunea şi Miercurea, darea de «oi sau vaci», de găini, de colaci peste mort ori peste groapă, aruncarea banilor în ea pentru drumul sufletului pe la multele vămi din altă lume, hrănirea mortului şi răcorirea lui cu «apă pre pajişte», spă-

---

[1] Cipariu, *Archivu*, p. 575; Şincai, la anul 1674; Mangra, pp. 72-3, 167-8.

[2] *Studii şi doc.*, IV, p. CCCXII; cf. *Despre Cantacuzini*, p. CXIII şi urm.

[3] *Sate şi preoţi*, p. 69.

[4] Hasdeu, în catalogul de documente ardelene publicat în revista *Traian*; *Revista din Iaşi*, I; *Neamul Românesc* pe 1908, p. 252.

[5] Cipariu, *Acte şi fragmente*, pp. 60-70; cf. Mangra, *o. c.*, 175, nota 1.

larea, cu molitvă, a oaselor — se scrie, în batjocură: «oaselor, *hainelor*»; aprinderea de focuri «în curte la Gioi Mari sau la Blagoveştenii» pentru încălzirea morţilor, spălarea «picioarelor dobitoacelor» şi *arderea* lor «cu lumina în frunte». Preoţii vor fi numiţi de Vlădică, întrebându-se protopopul şi aducându-se mărturii scrise de bune purtări; ei nu vor petrece la vin, nu vor primì să fie vornici la nunţi, nu vor fi «măscărici şi vrăjitori»; ei nu vor îngăduì botezul cu mir şi apă sfinţită, lăsarea în părăsire a bisericilor, necumenicarea de patru ori pe an, purtarea «paştilor pre de afară» — asimilate cu «cina Domnului» calvină — de către mireni, binecuvântarea dobitoacelor şi molitvele asupra lor, «vrăjile» şi «serbătorile drăceşti» de Marţi şi Miercuri, nici toaca de Păresimi a copiilor cari alergau la biserică — azi, în Bucovina, de Paşti,— nici bătaia cu lopata, nici stropirea cu apă de Înviere, nici hora în ceasuri de biserică[1]. Cum se vede, se satisfăceau toate vechile cereri ale calvinilor; şi că hotărârile se luaseră cu gândul la Guvernul ţerii dovedeşte şi aceasta: «cum amu avutu şi pănă acumu obiclaiu, şi poruncă, cumu în toate rugăciunile noastre să facem pomană pintru Mărie Sa Craiu, milostivul Domnu». Nu se poate tăgăduì serios nici aceia că Sava a primit cu cu acest prilej, şi în formă limpede, botezul cu *orice fel* de apă şi căsătoria *cu jurământ*[2].

În schimb, la 30 Decembre din acest an, Sava erà asigurat de Craiu că nu i se vor mai călcà datinile cele bune, nici nu se vor mai smulge parohiile româneşti, nici nu se vor luà florinii cuveniţi Vlădicăi, — precum, se pare, începuse a face Tiszabecsi[3]. La 1676 apoi se poruncì aspru a nu se mai luà dijmă dela preoţii noştri[4].

---

[1] Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 145 şi urm.; Mangra, *o. c.*, p. 79 şi urm.

[2] Aceasta o arată păr. Bunea în *Ierarhia Românilor*, p. 266 şi urm., şi n'o poate infirma păr. Mangra, *o. c.*, p. 82 şi urm.

[3] Engel, *Geschichte von Serwien*, pp. 482-3; Cipariu, *Archivu*, p. 651: Mangra, *o. c.*, p. 74.

[4] Şincai, la acest an; după Clain, în Mangra, *o. c.*, pp. 74-5; v. pp. 168-9.

Dar în Iulie 1679 se ținea un sobor pentru a lua socoteală lui Sava de averea Bisericii sale și, mai ales, de «venitul școlei ș'a tipografiei», la care contribuise și «Craiul» însuși, dând 40 de florini, 40 de vedre de vin și 12 măsuri de grâu, pe care se oferia a le servi în fiecare an, pentru a se începe tălmăcirile și tipăriturile [1]. Mitropolitul veni în fața dușmanilor săi și se dezvinovăți pe deplin, aducând înainte tot ceia ce se credea că ar fi risipit [2].

Pacea s'ar fi întărit apoi din nou, între el și Apaffy,— spune Gheorghe Brancovici,— prin diploma dela 24 Octombre 1679, de nouă întărire pentru Sava, diplomă pe care acesta ar fi făcut-o să fie «primită» în dieta dela 16 Ianuar 1680, spre mai deplină asigurare împotriva dușmaniior, cari-i uriau ortodoxia, păstrată încă în ciuda hotărârilor de formă din 1675, ce atingeau dogma, dar loviau mai ales urmele păgâne,— nu și cele «scrise la tipic»,— sau împotriva celor cari, străini, râvniau la bogăția lui, ori, Români, umblau să-i iea Scaunul [3]. Am putea descoperi cui se datoresc aceste privilegii: noului Domn muntean, om mândru și energic, cu care toți vecinii trebuiau să socotească, lui Șerban-Vodă Cantacuzino, care, ca urmaș al Împăraților bizantini, se simția și apărător al ortodoxiei: el își începuse în Novembre 1678 Domnia, care era menită să dea o nouă viață politicei Principatului muntean, și a Românilor în de obște [4].

Dela un timp însă politica lui Șerban-Vodă se lămuri ca prietenoasă creștinilor, celor din Apus, spre cari-l îndreptau misionari franciscani, ca și Gheorghe Brancovici,

---

[1] *Magyar Tört. Tár*, 1878, I, p. 240.

[2] Zaccnicul din Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 259 și urm.

[3] Aceste acte se pomenesc de Gheorghe Brancovici; cf. Cipariu, *Archivu*, p. 651; Mangra, *o. c.*, p. 75.

[4] Păr. Bunea tăgăduiește aceste acte, aducând inainte că dieta a anulat unele privilegii ale «preoților greci și români» care nu fuseseră inscrise legal; *Mitropolitul Sava Brancovici*, p. 84, nota 1.

care se visà acum Despot al Sârbilor, liberaţi cu ajutor împărătesc din vechea robie a Turcilor. Apaffy, duşmanul Nomţilor şi credinciosul desăvârşit al Împăratului său din Constantinopol, erà pentru dânsul un spion, o piedecă, o primejdie. Crezù că poate, cu bani, să facă un «Craiu», şi el se puse 'n înţelegere deci cu pribegii ardeleni cari alergaseră la Poartă, Ştefan Csáky, Paskó — aceştia catolici — şi Beldy. La început, când îşi luase abià Scaunul în primire, el se vestise ca prieten al vecinului său, dar îndată el schimbă foaia, şi nu trecù mult până ca Apaffy află cine stă la spatele trădătorilor săi, cari, la Constantinopol, îi gătiau căderea [1]. Partidul principesei, în frunte cu Teleky, cu Székely, cu Naláczy, îndemnà pe Apaffy la măsuri de energie împotriva celor ce se compromit, prin legăturile cu pribegii [2].

În Februar 1680, Braşovenii plătiau pentru potcovirea cailor «Vlădicăi Românesc» («des Bläschen Bischoff»), «cari se trimet Craiului» [3]. Confiscările începuseră: s'ar puteà ca Sava, care aflase că i se pregăteşte soarta lui Iorest, — căci procesul deschis împotriva lui, în Iulie 1679, urmà încă [4], şi din deosebite părţi veniau plângeri împotriva Vlădicăi, care numeşte preoţi fără să întrebe pe protopop şi sfinţeşte biserici fără ştirea «Craiului» [5], — să fi trecut atuncea în Ţara-Românească, «în părţile turceştĭ», spune actul de osândă, şi ca îndată după întoarcere să fi fost adus cu sila la Bălgrad, unde se îmbolnăvì. La 2 Iulie se începù în acest oraş marele sobor de judecată; luau parte reprezintanţii lui Apaffy, «juraţii şi titorii» Mitropoliei, între cari Pavel Suciu, pro-

[1] V. şi *Studii şi doc.*, III, pp. 96-8: scrisoarea e din 1691-2, când se puteà gândì la *mucarer*, la întărirea după trei ani, Patriarhul Iacov numit la 1689.

[2] Cf. *Sate şi preoţi*, p. 73 şi urm.

[3] *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 222.

[4] V. actul de osândă, în Mangra, *o. c.*, pp. 170-1.

[5] Bunea, *Vechile episcopii*, p. 128.

topopii din Bălgrad, din Deva, din Ormeniş şi din Vinţi. Se aduse împotriva bătrânului Vlădică bolnav învinuirea că nu caută de catechism şi de tipografie şi apoi — pentru a mai mări puţintel scandalul şi a dà o umbră de îndreptăţire pentru măsurile cele mai sălbatece, — şi aceia că el ar fi trăit cu ţiitoarea fratelui său însuşi, Unguroaica Ecaterina Tömösvári, care şi după neam nu-i puteà fi rudă, cum s'a adaus pentru a-l apăsà şi mai mult. Töfoi, Tophaeus, acum «episcop» al Credinţei curate, îşi alese un procurator pentru a pàrà pe Sava, iar «Craiul» numì o comisie judiciară, din care făceà parte protonotariul său, un pastor calvin şi protopopul din Alvinţi, Ioan Zoba. Gheorghe Brancovici şi negustorul Pater Ianăş [1] nu erau în stare să înduplece sau să înduioşeze astfel pe judecători. Fără a stà mult pe gânduri, ei scoaseră, prin hotărârea din aceiaşi zi de 2 Iulie, pe Sava şi din Vlădicie şi din ceata preoţească [2], dându-l în mânile magistraţilor.

Îndată sinodul alese pe Iosif Buday de Piskints, vre-o rudă a celuĭ ce stătuse închis în Sibiiu cu Barcsai; deci un nobil pentru alt nobil. În împrejurările obişnuite, noul Vlădică ar fi iscălit şi jurat condiţiile calvine, de care nu scăpă, nici de cele vechi, nici de cele mai nouă, şi ar fi păstorit în linişte, ca Simion Ştefan, fără a se mai trudì cu gândul că nimeni nu l-a întărit şi sfinţit duhovniceşte. Dar Apaffy ştià bine ce poate împotriva lui mânia Domnului muntean, pe care o trezise. Deci, înainte de a dà actul de numire lui Ştefan, el îl trimese, cu doi protopopi, ca spioni şi chizeşi, la Mitropolitul muntean, pentru a fi întărit acolo, «după leage».

De fapt, Iosif a fost recunoscut şi sfinţit, dar mărturia ce i se dădù la Bucureşti, e cea mai aspră critică a neo-

---

[1] Asupra căruia v. *Sate şi preoţi*, p. 76; *Doc. Bistriţei;* Lăpĕdatu, în *Prinos Sturdza*, p. 301 şi urm.

[2] Mangra, *o. c.*, p. 169 şi urm.

meniei săvârşite la Bălgrad. «Cel maĭ denainte Mitropolitŭ Sava», spune acest act, care nu dovedeşte numaĭ solidaritate ortodoxă, ci şi simţire românească, «scoţindu-se den Scaunŭ de *celŭ ce domneaşte acolo* Craiulŭ Ardealului, înpreună cu totŭ Svatulŭ ţărăĭ ş'a protopopilorŭ Bisearicii noastre, carii săntŭ acolo, pentru ale lui *năpăştĭ*, de carele Svatulŭ, *ca nişte oamenĭ slobozĭ*, l-aŭ judicatŭ acolo, *nepohtindu judecată de aiurea*, şi alegăndu-lŭ de acolo Craiulŭ cu totŭ Svatu ţărăĭ şi cu voia protopopilorŭ şi creştinilorŭ pravoslavnicĭ, care săntŭ acolo lăcuitorĭ, pre chir Iosif ieromonahulŭ»,—se primeşte noul Vlădică atârnător de Scaunul Târgoviştii şi membru al «Bisericii noastre», numai «ca să nu rămăe acelŭ Scaunŭ văduvŭ şi creştiniĭ de acolo fără păstoriŭ, neputăndu celŭ maĭ denainte să-şĭ dobăndească Scaunulŭ, pentru nemutatele obiceaiurĭ şi tocmeale ce are respublica ţărăĭ Ardealuluĭ» [1].

La această dată va fi ajuns la Curtea lui Şerban-Vodă Gheorghe Brancovici, care alergase la Banul Radu din Craiova, fiul lui Udrişte Năsturel [2], şi de aici la Domnul ocrotitor pentru a-i cere să apere, odată cŭ dreptatea fratelui său, ortodoxia comună şi cinstea neamului [3]. Deşi se dăduse, fie şi pentru motivele arătate, şi în forma aceia, întărirea lui Iosif, care primì, după cerere, cea d'intăiu condică de *zaconic* episcopal [4] şi începù vizitaţia sa [5], plângeri se făcură la Constantinopol împotriva grosolanei samavolnicìi din Iulie şi la 30 Septembre Apaffy trebuià să se îndreptăţească faţă de oamenii săi de la Constantinopol, arătând că Sava a fost scos prin sobor şi că are vinovăţii care şi de moarte l-ar

---

[1] Actul este în *Condica Sfântă*: publicat de Cipariu, *Acte şi fragmente*, pp. 234-5; Popea, *Vechea Mitropolie*, pp. 7-8; Ghenadie Enăceanu, *Condica Sfântă*.

[2] *Studii şi doc.*, V, pp. 710-11.

[3] Memoriile lui Gheorghe Brancovici.

[4] Cipariu, *Acte şi fragmente*, pp. 257-63; Mangra, p. 92 şi urm.

[5] *Doc. Bistr.*, II, pp. 30-1, No. CCXV; socotelile Bistriţei, în *Studii şi doc.*, I-II, p. 52.

face vrednic[1]. Și «Craiului» îi spusese în față Șerban că numai de hatârul creștinilor din acele părți a fost sfințit Iosif și că nici n'a ținut în seamă ce s'a adus împotriva lui Sava, care aici, în Țara-Românească, trebuià să fie judecat[2]. Totuși Apaffy, încredințat că Brancoviceștii stau în legătură cu Beldy și pribegii și că de aceia a și fugit Gheorghe, aruncă în temniță pe Sava, care nu putuse scăpà, — aceasta și pentru a-l împiedecà de a merge prin țară, «sfințind preoți și biserici», cum îl pârâseră dușmanii[3]. Numai la 28 Decembre, Iosif își căpătă diploma de numire pentru teritoriul până la Olt[4]. Dacă în temnița sa, Vlădica Sava a fost insultat și bătut, rămâne tot așà de îndoielnic ca și multe altele care s'au scris pe seama lui — certe cu Craiul, prietenie cu Crăiasa, etc.; așà cevà n'a îndrăznit poate Apaffy, care știà ce bine pot să sape Domnii români, cu Grecii lor mai dibaci decât toți mândrii agenți unguri ai Ardealului. La 1681, în August, Csáky și Paskó se învoiau în scris cu Constantin Brâncoveanu, nepotul lui Șerban-Vodă, pentru a dà înapoi, dacă ar fi să capete ei puterea, Scaunul vlădicesc lui Sava, și totodată «*să lase în vechile drepturi și datine Biserica noastră din Ardeal*: să îngăduie legea ortodoxă, ce se zice de obște: românească în obișnuitele ei ceremonii vechi, cu liber exercițiu, după legile țerii, și, dacă unele lucruri ar fi apăsate împotriva voinții lor [a Românilor], să facem a se aduce, iarăși, în starea de libertate veche, public, înaintea țerii[5]». In curând nici nu mai erà nevoe

---

[1] *Török-Mag. Allam-Okm.*, VI, p. 101.

[2] *Ibid.*, p. 97; Septembre 1680.

[3] *Tört. Tár,* 1878, II, p. 706; cf. *Sate și preoți*, p. 342 și urm.

[4] Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 60-70; Mangra, *o. c.*, p. 173 și urm.

[5] Petru Maior, p. 80, nota; Cipariu, *Archivu*, p. 652; Mangra, *o. c.*, pp. 179-80: «Religionem orthodoxam, vulgo valachicam, ab antiquo solitis cerimoniis eos uti, cum libero exercitio, secundum canones patriae, et, siquae contra voluntatem eorum in suis terminis oppressa forent, coram Regno pristinae libertati restitui efficiemus, Metropolitam seu Vladikam Szavam, cum plena restitutione honoris, pristino officio

de cea mai grosolană formă a prigonirii, căci Sava murià, în temniţă la Vinţi, pe moşia fratelui său, ori liber, dar fără putinţă de a părăsì ţara.

Şi în Iulie 1681 unii îl ţineau de Vlădică[1]. În ultimele lui zile el ar fi fost cuprins în diploma de baron dată de Împăratul fratelui său, Gheorghe, la 7 Iunie 1683, dar nu mai trăì până în Septembre, când acesta fù făcut şi comite[2].

Aceste diplome, citate numai de istoricul sârb Raici, n'ar fi false, cu toate că, pentru Şerban-Vodă, Gheorghe erà încă în 1688 numai «dumnealui Gheorghie Brancovici»[3] şi la 1689 i se ziceà la Viena: «acel individ», etc.[4]. El fù îndată arestat şi stătù douăzeci şi doi de ani închis.

Astfel prin cazul Vlădicăi Sava, care se poate pune, în ce ne priveşte, alături cu acela al Patriarhului Nicon, Biserica românească din Ardeal ajungeà să-şi strângă şi mai mult legăturile cu cea din Târgovişte, şi, orice ar fi făgăduit trecătorul episcop Iosif, care dispare în 1682 încă[5], se dădeà prilej de afirmare şi de recunoaştere, chiar din partea principelui ardelean şi a nobilimii acestei ţeri, a dreptului de existenţă pe care-l aveà ortodoxia românească acolo şi a dreptului de control pe care, de aici, îl puteà reclamà Biserica românească a Principatului muntean.

În adevăr, când Iosif închise ochii, urmaşul său, Ioasaf,— un fost episcop de Lacedemona, trecut dela noi în Ardeal—, fù numit în adevăr în Ardeal, în dieta ce se adună în Făgăraş — şi nu în Bălgrad chiar —, dar, pe urmă, el trebuì să treacă munţii pentru a fi ales din nou de către *un sobor muntean.*

uti cum plena authoritate elaborabimus et contra quosvis illegitimos impetitores, tam in religione, quam in libero exercitio ac cerimoniis iisdem patrocinabimur.»

[1] *Studii şi doc.*, XIII, p. 100.

[2] Cipariu, *Archivu*, p. 653. D. Radonici crede că diplomele sânt autentice.

[3] *Gen. Cant.*, p. 235 şi urm.

[4] Mangra, p. 22.

[5] *Sate şi preoţi*, p. 81.

Astfel se zădărniciă regula pe care Iosif trebuise a o înscrie în fruntea *Zaconicului* său, rămas altfel nescris: «Aleagerea Vlădicăi nostru rumănescu aicĭa în Ardeal este den mila și den voea Craiului, care lucru ne este noaă îngăduit de la Craii cei mai de mult răposați; când va fi lipsă, se se strângă toți protopopii, și încă și dentre ceialalți preuți, și, den voea tot săborul, unindu-se toți la un cuvânt, așea se-l aleagă; care, de se va păreà și Craiului că este harnic, așea-l va întări în Vlădicie precum se veade în *Probatae Constitutiones*, titlul al optulea, articuluș întăi» [1].

Sigismund Boer, un «boier de Făgăraș» de-ai «Craiului», intrà în Brașov cu Ioasaf la 26 Mart 1682 și la 1-iu April acesta porniă spre trecătoarea Branului [2]—, un adevărat drum de ispășire, o Canosă a politicei ardelene calvinești. Iar la 11 April Șerban-Vodă porunciă să se strângă sobor la Mitropolie «ca să aleagă și să hotărească pe cel ce se va găsì mai vrednic spre îngrijirea cea păstorească a Mitropoliei aceia [3]».

CAP. III.

Biserica munteană dela 1654 la 1682.

Care erà însă starea Bisericii muntene într'un timp când un Domn energic înălță așa de sus prestigiul ei?

Mitropolitul Ștefan își prelungì păstoria și în vremurile neliniștite de'naintea morții lui Mateiu Basarab. În 1652 el tipăriă Pravila cea mare, iar în Novembre 1653, în urma

[1] Albe rămân rubricele: «Vlădica cu ce rănduială trebue se trăiască; ce-i deregătoria titorilor; ce este venitul Beseareci; canonul protopopilor, canonul popilor; de popii carii vin dentr'alte țări; de săborul mare: obicĭaiul, slobozie, tărie; de săboarăle mici ale eparfiilor; despre aleagerea diacilor, pre popie». Tot programul calvin căzuse. Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 257-63; Mangra, p. 93 și urm.

[2] *An. Ac. Rom.*, XX, p. 223.

[3] *Condica Sfântă*, no. XVII.

războiului cu Moldova, ieşià înaintea Patriarhului de Antiochia, Macarie, care intră în Târgovişte[1]. Mitropolitul Ignatie, Sârbul dela Râmnic, care şi acolo-şi zicea «*arhiepiscop* al Râmnicului şi al Mehadiei toate»[2], и всеа Мехедиа, îi urmă, în împrejurări necunoscute.

Acest Mitropolit slujì la înmormîntarea lui Mateiu, la sfinţirea lui Constantin-Vodă[3]. Răscoala Seimenilor îl cruţă, şi el merse în fruntea soliei muntene care cercetă in Maiu 1655 pe Gheorghe Rákóczy al II-lea[4]. Şi Mihnea cel Rău îi dă sarcina de a se înţelege cu «Craiul» în 1659[5]. O scurtă retragere la Râmnic în 1655 nu se prelungise prea mult[6]. Dar, după căderea Domniei lui Mihnea, Gheorghe-Vodă Ghica, sau măcar fiul său mai hotărât, Grigore, chemă în Scaun iarăşi pe Ştefan, care stătù de acum înainte ca Mitropolit, fără a se mai însemnà în vre-o privinţă, până la 25 April 1668. Pe mormântul său în Mitropolia din Târgovişte, căreia tocmai îi dăduse un clopot[7], se înseamnă cu mândrie, în româneşte, că el a «fost păstor în Scaun ani 20», trecându-se astfel cu vederea ca nedreaptă şi necanonică păstoria trecătoare a Sârbului din Nicopol, Mitropolitul tulburărilor[8].

Soborul alese, la 20 Maiu 1668[9], în locul Românului Ştefan, din Rămeştii Vâlcii de obârşie[10], născut însă din părinţi dela Costeştii Argeşului, pe alt Român, Teodosie,

---

1 *Călătoriile patriarhului Macarie,* pp. 78-9; cf. *Istoricul eparhiei Râmnicului,* p. 44.

2 *Istoricul eparhiei Râmnicului,* p. 42: la 1646.

3 V. Cronica ţerii, p. 335.

4 *Studii şi doc.,* IV, pp. CCLXV, 33 şi urm,

5 *Ibid.,* p. CCXCIX, după Szilágyi, *Bellum boreo-orientale,* II, pp. 557-8: *Mon. Comitialia Trans.,* XII, p. 388; cf. *Studii şi doc.,* IV, p. CCC.

6 *Căl. patr. Macarie,* p. 161.

7 *Inscripţii,* I, pp. 117-8.

8 *Ibid.,* pp. 122-3. Pentru «a doua venire în Scaun» a lui Ştefan in 1657 (apoi vine şi a treia oară), v. *Condica sfântă,* notele la no. IX.

9 *Condica Sfântă; Studii şi doc.,* V, p. 629, nota 1.

10 *Studii şi doc.,* XIV, p. VIII, nota 2.

care erà de loc din Veştemul Ardealului şi se călugărise la Cozia, ajungând apoi egumen la Argeş [1].

Nu se călcau astfel drepturile episcopilor Râmnicului şi Buzăului. În cel d'intâiu Scaun, în locul lui Ignatie Sârbul fusese aşezat, la 1653, egumenul Coziei, Dionisie, care rămase în tot cursul stăpânirii tulburate a lui Constantin-Vodă. Încă din Septembre 1658, stăteà însă la Râmnic un al doilea Ignatie, căruia i se zice, pentru a-l deosebì de cel d'intâiu: «Grecul»,—arhiereu ambiţios care, călcând pe urmele Sârbului, şi întrecându-l chiar, nu-şi ziceà numai episcop, cum erà de fapt, ci: «cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop Mitropolit chir Ignatie de Râmnic, a toată ţara», adecă a toată Ţara Oltului [2]. Domnul însă nu ştià, fireşte, decât de «piscupia dela Râmnicul-de-sus» şi «părintele piscupul Egnatie Grecul» [3].

Grecul nu erà, de alminterea, dintre cărturarii din acest neam cari se sălăşluiau dela o vreme la noi, şi păstoria lui e tot aşa de stearpă ca şi a înaintaşului său român. La moartea lui, întâmplată în Mart 1668, se alese, în ziua de 21 ale lunii, Serafim, care erà episcop de Buzău încă din vremea lui Mateiu Basarab, dela 1649 [4]. Serafim erà un preà nou episcop de Râmnic pentru ca să aibă dreptul de a pretinde la Mitropolie, şi încă mai nou erà Grigorie dela Buzău, fost egumen de Brâncoveni — un ucenic de-al Mitropolitului Grigorie — ales la 4 April [5], — înlocuitorul în acest Scaun al lui Serafim.

Dar, pentru a se aduce în fruntea ierarhiei muntene un simplu egumen dela Cozia, mai trebuià cevà. După încheiarea Domniei lui Mateiu-Vodă, după frământările din timpul lui

---

[1] Cf. şi Lesviodax, p. 400.

[2] *Istoricul eparhiei*, pp. 45, 48 şi urm.

[3] *Studii şi doc.*, V, p. 604.

[4] Lesviodax, p. 440; *Condica sfântă*, no. I.

[5] *Condica sfântă*, n-le II-III; cf. şi *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 52.

Constantin Basarab, după venirea de Domni străini, greci, în Scaunul muntean, ca unii ce puteau fi mai siguri în credința lor față de Turci, se alcătuì în țară, în jurul lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, pe care Grigore Ghica puse să-l zugrume la Snagov, pentru trădare, și în jurul fiilor săi, dintre cari doi, Drăghici și Șerban, râvniră Domnia, un puternic partid al boierilor de țară, Români sau romanizați, neamuri bune și vechi, care înțelegeau să nu împartă cu nimeni cinstea, dregătoriile, veniturile. Când placul Turcilor, cumpărat, ca de obiceiu, cu bani, făcù din Radu Leon, fiul lui Leon-Vodă Tomșa, un Domn al Țerii-Românești, acesta fù arătat cu degetul ca străin el însuși și ocrotitor de străini, ca stricător de datini și călcător de drepturi, și boierimea, care cetià în cronici și aveà și altfel întipărite întâmplările ultimelor decenii, se hotărà a înoì împotriva lui ceia ce se făcuse de generația bătrânilor împotriva lui Leon-Vodă însuși.

Pricini de plângere împotriva acestui Radu-Vodă care vorbià grecește erau destule: «marghiolii» lui, Sofialàul, Bulasachi, nu crutau nici mănăstirile în lăcomia lor de bani și de bucate; din argintul icoanelor, spune cronica de familie și de partid a Cantacuziniior, se făcură «scări și tipsii și șale ferecate» pentru mândria trufașă a Domnului; pe degetele lui sau ale vre-unui puternic ocrotitor din Țarigrad se vor fi mutat cele «două inele de aur cu pietre scumpe» de pe oasele sfinte ale moaștelor lui «popa Nicodim» din Tismana, pe care Mateiu-Vodă o închinase la Sf. Munte [1]; averile egumenilor treceau în Vistieria domnească. Cel puțin așà spun dușmanii [2].

Se pregătià o răscoală; Șerban Cantacuzino, Mare-Spătar, erà în măsură a strânge la București pe căpitani, iuzbași și slujitori [3]; trebuià ca un Mitropolit înțeles cu nemulțămiții din acest partid «național» să fie gata a luà crucea în mână

[1] Ștefulescu, *Tismana*, p. 189.

[2] Pp. 370-1 din *Magazinul istoric*, I.

[3] Cron. lui Constantin Căpitanul, p. 160.

pentru a merge, în sunet de clopote, înaintea cetelor răsculate. Oameni evlavioşi, darnici pentru cele sfinte, ctitori de biserici — în 1671 ei isprăviră frumoasa biserică dela Coeni pe Argeş, lâingă Curţile lui Radu-Vodă Şerban, bunicul lor [1] —, Cantacuzinii aveau mulţi pǎrtenitori printre clerici. Şi astfel, cu voia lor şi pentru interesul lor politic, fù ales Mitropolit Teodosie.

Supt cuvânt că Domnul vreà să ucidă pe boierii cari nu-i plac, se strânse la Curte, în ziua de 3 Decembre 1668, — pe când se întorceà dela Moscova Mitropolitul ardelean Sava —, o mare mulţime de boierime şi oameni din popor. De aici gloata plecă spre Mitropolie, unde clopotele se puseră în mişcare pentru a înmulţì şi mai mult numărul luptătorilor împotriva tiranului patron al Grecilor. Un fel de sobor al răscoalei se ţinù la Cotroceni, unde peste câţiva Şerban erà să ridice mănăstirea sa, o capodoperă a artei bisericeşti după tipicul definitiv care se elaborase pànă atunci. Aici se alese deputaţia de plângere care trebuià să caute tocmai în Tesalia pe Sultan spre a-i cere curăţirea pământului ţerii de Greci. Radu-Vodă se grăbise a se lepădà, la 9 ale lunii, prin act formal, îndreptat către «arhierei», — tustrei episcopii erau de faţă —, «arhimandriţi, egumeni, boieri, slujitori, popi, diaconi şi toţi ţăranii càţi să află vieţuitori în ţara Domniei Sale», de Greci laolaltă şi de fiecare din cei mai mari în deosebi, asigurànd bunele datini de pe vremea lui Vodă Mateiu bătrânul [2].

În mănăstirile neînchinate, el se învoià a nu se pune egumeni decât «Rumâni, după obiceiul şi tocmeala lor, iar om strein, grèc, să nu fie volnic nimenilea a pune». Închinări nouă se opresc. Călugării greci vor ieşì din biserica domnească a Curţii, făcând loc unor «popi mireni rumàni». Asupra acestor puncte, Radu făcù jurământ la Mitropolie [2].

De fapt, încă din April 1666, supt înràurirea Mitropoli-

[1] *Inscripţii*, I. p. 88.

[2] *Mag. ist.*, I, pp. 131-4.

tului Ştefan, Radu întărise hotărârile lui Mihai Viteazul cu privire la înlăturarea străinilor din fruntea oricării mănăstiri [1] şi, cu câtva timp înainte chiar, el orânduise întoarcerea acelor «obiceaiuri bune ce erà pierdute şi precupite de streini»; un străin putea râvnì la egumenie, numai dacă, fiind şi «om de folos», stăteà un timp la noi, ca «să se dea locului», dacă-l primià soborul şi dacă jurà că «va lăcui până la moarte» în mănăstire, cârmuind-o în dreptate şi credinţă şi ţiind în seamă soborul. Egumenul, de orice neam, va fì scos dacă se va dovedì «viclean şi va începe a lăcuì răzvrătit şi va fi de zminteală fraţilor», mai ales înstrăinând averea [2].

De fapt, dacă pe lângă Radu-Vodă se găseşte episcopul grec Sofronie, de Vidin,—la Tismana, la Argeş — Teodosie —, la Dealu, la Snagov, la Câmpulung, la Căldăruşani, la Arnota, la toate mănăstirile domneşti deci, care sânt înşirate în această ordine [3], erau la 14 April 1666 numai egumeni români şi cetind româneşte.

Astfel Radu-Vodă grecul erà prea slab ca să poată luà măsuri împotriva acelor dintre răsculaţi, cari rămaseră ; ceilalţi, între cari şi Mitropolitul, aduseră numirea unui nou Domn, potrivit pentru ca neamul şi aliaţii Cantacuzinilor să poarte toate trebile după voinţa lor [4]. E bătrânul Antonie-Vodă din Popeşti, dela care Sava Ardeleanul căpătă, la 25 April 1670, — precum Simion Ştefan căpătase, cu toată calvinia lui, dela Mateiu-Vodă în 1650, — întărirea moşiei pe care Mitropolia Bălgradului o aveà, încă din zilele lui Mihai Viteazul, în Ţara-Românească [5].

---

1 *Doc. Cant.*, pp. 64-5, no. XXVII.

2 Actul — v. *Doc. Cant.*, pp. 61-2, no. XXII, — e întărit de Partenie al Constantinopolei la 7173. Se hotăreşte că între cele trei mănăstiri, Tismana, Cozia şi Bistriţa, va fi o legătură care să îngăduie unui călugăr dintr'una din ele a fi egumen şi la celelalte.

3 *Doc. Cant.*, p. 69 sau *Mag. ist.*, I, p. 401.

4 *Mag. ist.*, IV, pp. 371-2.

5 Puşcariu, *In orele libere*, Sibiiu, 1837; *Socotelile Sibiiului*, p. 18, nota 1.

Teodosie dădù, firește, carte de blestem pentru descoperirea acelor boieri cari îndemnaseră la uciderea bătrânului Constantin Cantacuzino[1]. El întărì măsurile luate pentru a pedepsì pe Stroe Leurdeanul, puind supt actul de afurisanie iscălitura egumenilor români: dela Tismana, Cozia — unde erà un Teodor, — dela Bistrița, Arnota, Dealu, Câmpulung, Glavacioc — viitorul Mitropolit Varlaam, poate un Moldovean —, dela Snagov, Govora, Căldărușani, și, în al doilea rând, ale celor greci, dela Sf. Treime —, Radu-Vodă» din București,—dela Sf. Gheorghe, mitoc al Ierusalimului,— dela Gruia, dela Mislea, dela Sărindariul din București și dela mănăstirea Mihai-Vodă din același oraș, afară de «egumenul Doamnei, Dionisie» (dela biserica bucureșteană a Doamnei lui Șerban)[2]. Prin ei toți, Vornicul Stroe se prefăcù, fără cea mai mică bunăvoință, în «părintele monah Silivestru», călugărire fără pildă până atunci, pentru a scăpà dela moarte.

Când Grigore-Vodă Ghica ajunse iarăși Domn, firește însă că venì ceasul răsplătirii pentru Mitropolitul cantacuzinesc și episcopii de partid. Caterisirea lui Teodosie s'a săvârșit îndată după venirea în țară, în primăvara anului 1672, a Domnului din a căruia poruncă fusese ucis Constantin Postelnicul Cantacuzino. De sigur că a fost un sinod de judecată, din care trebuie să fi făcut parte, nu Vlădicii țerii, părtași la toată acțiunea politică a fruntașului lor, ci episcopi greci de peste Dunăre, pe cari Ghica-i puteà atrage tot așà de lesne ca și Radu Leon. Până atunci Mitropolitul prigonit de Domn își părăsise Scaunul de bună voie sau fugise peste hotare; o judecată sinodală, asemenea cu aceia care, în chip atât de dramatic, se isprăvise abià la Moscova, era și lucru gingaș, și lucru greu — aceasta puteà să o știe Grigore-Vodă — din punctul de vedere al observării canoanelor. Se pare că Ghica va fi fost sfătuit atunci

[1] *Doc. Cant.*, pp. 75-6, no. XXXII.
[2] *Doc. Cant.*, pp. 77 și urm., 82-3, n-le XXXIII, XXXIII-a.

de arhiereul grec care în această vreme a avut mai multă înrâurire asupra întregii vieţi religioase a Românilor.

Dosofteiu de Ierusalim, noul Patriarh tânăr — căci de el e vorba, — se ocupă în cele d'intâiu timpuri ale administraţiei sale cu orânduirea «Frăţiei Sfântului Mormânt» dela metohul ierosolimitan la Constantinopol, căreia-i dădù un epitrop şi un «comitet de fraţi aleşi», apoi el începù clădirea mănăstirii din Betleem, pentru care Constantin-Vodă Cârnul dăduse în mâna Patriarhului Nectarie 7.000 de lei[1], şi, în sfârşit, cu sinodul provincial din Ierusalim, menit să alcătuiască acea declaraţie prin care se vestià lumii întregi că în zădar aduc în sprijin Calvinii din Franţa în lupta lor cu Janseniştii catolici dogmele Bisericii răsăritene, care nu consimte cu Chiril Lukaris[2]. Dar, înainte şi după sinod, el trebuì să călătorească pentru ca prin pomenile strânse să poată acoperì o datorie de 100.000 de lei care apăsà asupra Patriarhiei. Erà în Iaşi, la Duca-Vodă, prin 1670-1 şi, de oare ce fù chemat în 1674 la Constantinopol din «Macedonia, Bulgaria şi Serbia», trebuie să se creadă că, după sinodul din 1672, el a venit iarăşi prin ţerile noastre, ai căror Domni şi boieri puteau ajutà mai mult pentru acoperirea cheltuielilor Scaunelor patriarhale din Răsărit decât ţeranii slavi de peste Dunăre[3].

Un Grec fù pus în locul lui Teodosie, unul dela Atos, egumenul Sfintei Treimi, deci al mănăstirii Radu-Vodă, Dionisie[4]. El nu stătù decât prea puţină vreme în Scaun şi, după moartea lui, încă de la 24 Decembre din acelaşi an, se alege Varlaam din Glavacioc, care călătorise şi el prin

---

[1] Chrys. Papadopulos, Δοσίθεος π. Ἱερ., pp. 6, 8.

[2] Michalcescu, p. 126 şi urm.

[3] *Ibid.*, pp. 6-7.

[4] V. Lăpedatu, in *Conv. lit.*, XXXIX, n-le 11-2; *Studii şi doc.*, V, p. 629, nota 1; *Condica sfântă*, no. x.

Moscova, la 1666-7 [1], și «prin 1671» ajunsese episcop la Râmnic [2]; acestuia i se propusese Mitropolia încă din primăvară, dar el nu voise să primească, precum mărturisește însuși la ieșirea sa din Scaun: «chir Teodosie în silă s'a scos deu Scaon, și, episcup Râmnicului fiind, mi s'a făcut silă de cel de atuncea Domn ca să mă mut la Scaonul Ungrovlahiei, și am primit toată spaima Domnului, ca să nu facă acest lucru făr de cale», și chiar a doua oară, când luă cârja căzută din degetele unui mort în loc de a o smulge din mânile Mitropolitului său viu, el ar fi făcut aceasta tot «avându-se silă de spre Domn» [3].

După Decembre 1672 se făcù o înoire care lovià greu în eparhia Râmnicului, de unde plecase Varlaam. Grigore-Vodă aveà lângă el pe un Daniil, «striin, din țara Moldovei», cu care erà legat prin cine știe ce amintiri sau interese. Acesta va fi râvnit locul pe care-l căpătase Varlaam, sau măcar Scaunul Râmnicului; neputându-l mulțămì, pentru motive pe care nu le cunoaștem, Grigore, care cetià prin letopisețele țerii și se învățase de acolo să ceară lui Apaffy feudele sale ardelene Făgărașul și Amlașul, și știà despre Scaunul cel vechiu de episcopie a Strehaii, pomenit și în cronică, «s'au socotit d'inpreună cu toți cinstiții sfetnicii Mării Sale și au tocmit și au așezat această sfântă mănăstire a fi episcopie a Țerii-Românești»; Daniil fù sfințit de Varlaam singur [4]. Episcopia Strehaii, pentru Mehedinți, pentru acea «toată Meedia» de care vorbià Ignatie Sârbul, fù păstrată de Duca-Vodă, supt care e pomenită în 1674 și 1675 [5]. Șerban, aducând înapoi rosturi canonice, a trebuit să înlăture dela început această ciudată episcopie din placul domnesc [6].

---

1 *Biserica ortodoxă română,* XIII, pp. 678, 689-97.

2 *Istoricul eparhiei,* p. 53 și urm.; *Condica sfântă,* n-le VIII-IX.

3 *Condica sfântă,* p. 54.

4 Pisanie contemporană la Lăpědatu, *Episcopia Strehaii,* pp. 8-10.

5 *Ibid.,* pp. 6, 14; cf. *An. Ac. Rom.,* XXVI.

6 «Arhiepiscopul Daniil» care se află în 1686 în Focșani pe lângă fostul

Lăsând la o parte rostul lui Varlaam în tipărirea de cărţi româneşti, el ajută pe Doamna lui Grigore Ghica să ridice schitul vâlcean Fedeleşcioiu. O fericită întâmplare ni-a păstrat izvodul cheltuielilor făcute cu clădirea, începută la 30 Iulie 1673, şi astfel ştim că s'au pus 90.000 de cărămizi, în parte dela Jiblea, cu 80 de bani şi un leu mia, dându-se în seama «meşterului de zid» Stoica, şi a zidarului Marin, pe cari-i supraveghea Logofătul Dragomir; că vărnicerii au costat 10 galbeni ungureşti, că piatra de var a fost strânsă de oamenii din Rădăcineşti, Scăuneşti şi Dolofani, iar lucrul la zid, pentru cărat şi altele, de Jibleni; că piatra, în «buduri» şi «cuiburi», s'a adus din Albeşti, cu «vătaful de pietrari» Stoica, plătindu-se un «năem» destul de ridicat cărăuşilor de către dichiul Ştefan; că, pentru lemne, s'au tocmit patru meşteri; o evanghelie tipărită şi frumos legată cu argint, o cruce, un potir, un discos, o zveasdă, o lingură, o copie, o cadelniţă şi trei candele cu «zale» le-a dat Doamna, şi la această d'intâiu zestre Vlădica, din partea lui, adause: o «Liturghie de Mosc», un Octoih, o cădelniţă şi o cruce [1].

În acest timp, la Tismana erau închişi fostul Mitropolit Teodosie, logofătul şi cronicarul cantacuzinesc Stoica Ludescu şi Gheorghe socrul lui Aga Mateiu Cantacuzino: Gheorghe fù ucis aici, încă din Maiu 1673 [2], iar Teodosie, care stătù şi mai departe la «zătocenie» pentru «multele prihăni» ce i se aruncase [3], scrià năcăjit dela locul său de pocăinţă, la 9 August din anul următor, cerând lui Radu Creţulescu, cumnatul Cantacuzinilor, şi fiului acestuia, Pârvu, surguniţi şi ei în Mărgineni, «să nu pregete la ce s'ar cădeà

Mitropolit moldovenesc Teodosie — *Studii şi doc.*, VII, pp. 321-2 —, nu poate fi acest Daniil, care fusese numai episcop. E desigur «proin Ardeleanul», fugit, pentru vre-un motiv politic, din Ţara-Românească.

[1] *Studii şi doc.*, V, p. 484 şi urm., şi, pentru moşii, cf. *Istoricul eparhiei Râmnicului*, pp. 57-8.

[2] Cronica lui Ludescu, *Mag. ist.*, V, p. 11; cf. p. 12.

[3] *Ibid.*

pentru dânsul»[1]. Plângeri şi stăruinţi, care trebuiau să fie zădarnice atâta timp cât Ghica şi apoi Duca-Vodă, care nu erà să revizuiască doar procesele pierdute de partidul cantacuzinesc, avură Scaunul muntean.

Când însă Şerban călcă peste prigonire ca peste pragul măririi sale, lucrurile se schimbară. Îndată i se făcù judeţ lui Varlaam. În primăvara anului 1679, dând pare că lui Apaffy un exemplu pe care acesta-l urmâ potrivit cu interesele sale şi într'un mod care-i erà special, Şerban strângeà la Bucureşti, după cererea lui Teodosie, îndată adus dela Tismana, şi după «tomul» de învoire al Patriarhului de Constantinopol, Dionisie, — care fù, prin urmare, întrebat, după norma amintită de curând în Moscova, — un sinod. «Biserica cea Mare» erà reprezintată de episcopul de Mire (Mireon) şi de Ienachi Porphyrita, care nu erà numai agentul lui Şerban la Poartă[2] — el îi şi cumpărase Domnia, biruind pe Rusetești, sprijinitorii lui Duca-Vodă —, ci şi Logofătul-cel-Mare al Patriarhiei[3]. Şi alţi arhierei străini, «cari se întâmplase atuncea aici», au fost de faţă, — Metodie de Dristra (Silistra)[4] —, împreună cu «arhiereii ţerii» —, Ştefan al Râmnicului, fost egumen de Sadova şi ales de acolo la 15 Ianuar 1673[5], un Român ai cărui nepoţi se chemau Badea şi Irimia, amândoi logofeţi, iar părinţi îi erau Bogdan şi Nedelea[6]—şi Grigorie de Buzău; egumenii ca şi boierii au fost chemaţi să iea parte la dezbateri. Varlaam nu făcù nicio împotrivire, ci recunoscù lipsa de vinovăţie a lui Teodosie; apoi «aŭ pus cârja pre masă înaintea Domnului şi a tot soborul», — ca odinioară Nicon, de suferinţele căruia ştià, fireşte. «Şi, luând cârja, Domnul

---

[1] *Studii şi doc.*, V, p. 487, n-le 25-6.

[2] *Ibid.*, III, p. 96 şi urm.

[3] Cf. Cron. lui Ludescu, în *Mag. ist.*, V, pp. 19-20.

[4] V. *Condica sfântă*, no. XIV. Şi un Emanuil de Patras erà pe atunci la noi (*ibid.*, no. XII).

[5] *Ibid.*, n-le XII-III, pp. 45-6.

[6] *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 71.

aŭ dat-o Vlădicăi Teodosie, şi l-aŭ trimis la Mitropolie cu mare cinste, Marţi, în săptămâna cea mare înaintea Paştilor, Aprilie 26»[1].

Schimbarea cea nouă în Biserica munteană fusese făcută într'un chip care nu îngăduià nicio critică. Vlădica depus şi cel adus înapoi în Scaun nu-şi păstrară ură. Varlaam clădì în linişte, în eparhia Mitropolitului, la Trivale, lângă Piteşti, un schit care-i pomeneşte încă numele[2], pe când Teodosie îşi făceà şi el o mănăstioară pe dealul de de-asupra Râmnicului vâlcean, la Cetăţuie, isprăvindu-l la 19 August 1680[3]. Apoi Varlaam, care trăì până după sfârşitul Domniei lui Şerban-Vodă, izgonitorul său, fù aşezat de noul Domn, Constantin Brâncoveanu, la mănăstirea Râncăciovului şi acolo poate îşi încheiè zilele ca schivnic[4], — se pare după Septembre 1698 chiar.

Acest sobor muntean, prezidat de un Mitropolit de loc din Ardeal, care se intitulà cu mândrie — în titlul *Liturghiei* din 1680 — «Mitropolitulŭ Târgoviştii *şi Bucureştilor*, arhiepiscopulŭ a toată Ungrovlahiia şi exarhŭ *laturilor* iproci» — o traducere iredentistă, am zice azi —, erà chemat să facă la 1-iu April 1682 alegerea unui nou episcop ardelean.

CAP. IV.

Biserica Românilor din Ungaria până la Unirea cu Roma.

Pe atunci erà atotputernică înrâurirea lui Dosofteiu al Ierusalimului, care numai cu ajutorul lui Şerban Cantacuzino izbutise a rezolvì la Poartă în sensul dorit de el vechea chestie a «mănăstirilor închinate» către Ierusa-

[1] Cron. lui Ludescu, p. 20; cf. şi *Condica Sfântă*, pp. 54-5; *Efemeridele* lui Cariofil. trad. Erbiceanu, p. 12.

[2] *Inscripţii*, I, pp. 140-1, no. LX.

[3] *Ibid.*, pp. 177-8, no. LXX.

[4] *Biserica ortodoxă română*, XIII, pp. 678-9; *Inscripţii*, I, p. 141.

lim şi care căpătase de curând, dela Ştefan Petriceicu, Domnul Moldovei, închinarea către Sfântul Mormânt a Trei Ierarhilor, o întărire a închinării făcute de însuşi ctitorul, Vasile-Vodă [1]. Grecii nu mai erau priviţi cu ochi răi ca pe vremea lui Radu Leon, când interesul politic al unui puternic partid cereà aceasta, ci, din potrivă, se urcau lesne la locurile d'intàiu, în care se puteau aşezà fără grijă. Astfel Grecul, Ioasaf, fost episcop de Lacedemona, fù ales de soborul românesc din Bucureşti, care, după concepţia curentă atunci, se gândià mai mult la ortodoxie decât la neam [2]. El făcù jurământul formal de ortodoxie neprihănită.

Ioasaf trecù în Ardeal ca un răsplătitor şi pedepsitor, simţind în el toată căldura unui înverşunat apărător al ierarhiei statornicite, al neschimbatelor canoane. Scoaterea lui Sava Brancovici o mărturisià făţiş ca un abuz, căci episcopul numai de Patriarhul său drept-credincios se poate judecà, iar nici de cum de «Craiul» mirenilor, — şi de popii lui unguri, eretici, încă mai puţin. Sava trebuià să facă apel la Constantinopol, de unde ar fi venit delegaţi patriarhali. Tipărirea de cărţi pentru slujbă în sens calvin e un mare păcat, şi el nu se va face cu niciun preţ vinovat de dànsul, ci, ca ierarh ortodox, recunoscànd însă, ca limbă îngăduită în Biserică, limba poporului, «va tălmăcì şi va dà la lumină cărţi de credinţă dreaptă». Fără să întrebe pe nimeni, cu puterea lui vlădicească, netăgăduită, el scoase pe protopopii calvinizanţi din Armeniu, Săcădate, Mohu, Corabia şi Daia. Erà hotărât, cu puterea dela Patriarhul Dosofteiu, a izgonì pe preoţii însuraţi a doua oară.

Orice s'ar zice, din punctul de vedere naţional astăzi, orice s'ar fi zis atunci din punct de vedere calvin, de

---

[1] Chrys. Papadopulos, *o. c.*, pp. 34-5.

[2] Candidaţi mai fuseseră un Nicodim şi un Partenie, — Români amândoi, cred; *Condica sfântă*, n-le XVII-VIII; cf. Popea, *Vechea Mitropolie*, pp. 9-10.

protopopii din Vinţ, din Daia, din Bălgrad, Inidora, Ilia, Tuscea şi Romoşel, reprezintanţii legii reformate în mijlocul Românilor, ba chiar de protopopul Staicu din Braşov, orice-ar fi fost rugaţi să adauge magistraţii din Sas-Sebeş, despre neştiinţa de româneşte a unui episcop care ar fi spus greceşte şi Tatăl Nostru, Crezul, cele zece Porunci şi ar fi predicat greceşte de Paşti — şi-l ştim că iscăliă numai greceşte, — oricât s'ar fi cârtit împotriva celor din jurul lui, preoţi şi călugări răsăriteni cu pletele lungi, oricât ar fi fost învinuit că a dat bani pentru Scaunul său şi că a numit pentru dare de bani,— Ioasaf merită tot respectul pentru credinţa, consecvenţa şi curajul său. Ortodoxismul militant intrase cu Ioasaf, zis Acachie, în Ardealul deprins cu toate uneltirile religioase impuse de Guvern, cu toate prefăcătoriile şi îmbrobodirile. Când i se cerù socoteală de un sinod chemat pentru a-l izgonì, nu voì să recunoască forul înaintea căruia, el, episcop, fusese admis; cerând să-l asculte Craiul însuşi, fără a spune o vorbă de îndreptăţire, se lăsă despoiat de mitră şi cârjă de către aceia cari nu i se puteau înfăţişà altfel decât ca nişte barbari şi eretici, prigonitori ai Bisericii celei adevărate (12-14 Iulie 1672)[1].

Ioasaf plecă spre o mănăstire de odihnă, încredinţat — şi pe deplină dreptate — că şi-a făcut datoria întreagă. Mitropolitul Teodosie, din partea lui, bine sfătuit şi energic îndemnat de Patriarhul Ierusalimului, nu erà om care să facă pe voia lui Apaffy, lăsând a se izgonì episcopul pe care-l alesese şi-l sfinţise după canoane şi trimeţând apoi după poruncă un altul sau alegând şi sfinţind pe acela ce i-ar fi fost trimes de dincolo, de către soborul de alegere şi de «Craiul», stapânitor şi în Biserica Românilor. Dacă superintendentul Tophaeus îşi avuse răzbunarea, Teodosie lăsă,

[1] *Mon. Comitialia Transylvaniae*, XVII, p. 292 şi urm.; *Török-Magyarkori Allam-Okmánytár*, VI, pp, 273-4. Cf. *Sate şi preoţi*, pp. 82-3; Dobrescu, *Fragmente*, p. 43 şi urm.

în schimb, mai mulți ani de zile Ardealul fără păstor, odată ce nu-i folosise înștiințarea pe care o dăduse la 1680. Ba încă se făcù drum într'acolo, la 1683, fraților Lichudis, pe cari Dosofteiu de Ierusalim îi trimesese în Moscovia pentru a întemeià acolo o Academie; ei petrecură o bucată de vreme în Țara-Românească, bine primiți de Șerban Cantacuzino, și de aici trecură în Ardeal, unde stătură vre-o trei luni, cercetând cu deosebiți teologi despre deosebitele întrebări teologice și despre Purcederea Sfântului Duh [1].

Ioan din Vinți avù în acest răstimp conducerea, în cel mai răspicat sens calvin și în cel mai josnic servilism guvernamental, a Mitropoliei neocupate. Despre înălțimea lui de concepție ajunge mărturisirea făcută la sinodul din 1682 că principele, «Craiul», are toate drepturile asupra tuturor bisericilor din țară, pentru că lui și Împăratului turcesc, iar nu Patriarhului, îi plătește lumea birul [2]. Așezându-se la Sas-Sebeș — nu în Bălgrad —, el începù și lucrul de tipar pe care-l doriau stăpânii săi: o culegere de predici la morți, culeasă din cărți unguești, *Sicriulŭ de aurŭ* (1683) și o cărticică de morală calvină, un fel de catehism poporal, *Cărarea pre Scurt,* au fost traduse de el în românește. În sfârșit acela care la orice prilej se arătă încunjurat de «toți protopopii și totŭ săborulŭ Rumânilor din Ardealŭ», ținù la 1684 și un sinod după normele prescrise de Tophaeus, patronul său [3].

Numai când Ioasaf murì, Biserica românească de dincoace de munți, a principatului muntean, alese un înlocuitor al său, pe un călugăr de loc din Veștem, satul lui Teodosie, și pe unul care poartă caracteristicul nume de Sava, ca o amintire a Vlădicăi prigonit și întemnițat de Apaffy; el

---

[1] Chrys. Papadopulos, Πατρ. Ἱερ., pp. 194-5.
[2] *Mon. Com. Trans.*, *l. c.*, p. 293.
[3] *Ibid.*, XVIII, p. 237.

venì din Ţara-Românească, aducând cărţile de slujbă româneşti tipărite acolo şi pe care Domnul i le dăduse cu mâna lui [1]. Ioan din Vinţi şi ai lui, aţâţaţi de neîmpăcatul Tophaeus, nu-l vor fi primit, sau el va fi părăsit iute, prin moarte sau prin retragere, rostul său de Vlădică.

Dar la 1-iu Iunie 1685 soli munteni dela Şerban-Vodă, care se încredinţase că Turcii nu vor sprijinì pe Csáky [2], se aflau la Făgăraş, şi ei se învoiau a părăsì causa acestui «vânzător al Ardealului» şi a încheià cea mai strânsă legătură de apărare reciprocă cu Apaffy [3]. O urmare fù şi aceia că principele Ardealului se înţelese la alegerea în Mitropolia din Bucureşti şi după normele voite de Şerban a unui nou Vlădică ardelean. Se alese Varlaam, ucenic poate al Mitropolitului muntean cu acest nume, care plecă la 23 Decembre 1685 din Braşov, cu alaiu, pentru a căpătà puterea episcopală dela izvorul ei tradiţional şi canonic [4]. Avuse doi concurenţi greci, pe egumenii dela Cotroceni şi Radu-Vodă; îl sfinţiră Teodosie şi Daniil, fostul episcop de Ardeal. E drept că, la întărire, în ziua de 19 April 1686, i se impuseră condiţiile ştiute, dar nu şi pe acelea care se adăugiseră pe vremea lui Sava Brancovici [5]. Şi Varlaam ţinù apoi soboare binecuvântate de noul superintendent, Ştefan Horty [6], şi el lăsă pe Ioan din Vinţi şi pe Gheorghe din Daia, indiscutabili calvini, să lucreze cele d'intâiu *cărţi de slujbă* româneşti, cu dogmă «curată»: un *Ceasloveţ* din 1687, o *Rânduială a diaconstvelor* din acelaşi an şi, în 1689, un *Molitvenic*, pe lângă opusculul *Povestea la 40 de mucenici*. Altfel bun gospodar, el făcù daruri Bisericii din Bălgrad, de

---

[1] Sânt amintite in averea Mitropoliei; Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 261; Mangra, *o. c.*, p. 95.

[2] *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 296 şi urm.

[3] *Mon. Com. Trans.*, *l. c.*, pp. 341-4, no. XCV.

[4] *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 228.

[5] *Mon. Com. Trans. l. c.*, p. 486 şi urm.; Cipariu, *Acte şi fragmente*. pp. 238-9; *Cond. sfântă*, n-le XXI-II; cf. n-le XIX-XX.

[6] Cipariu, *l. c.*, pp. 264-5.

mult lăsată în părăsire pe vremea certelor dintre episcopi şi protopopi [1]. Primià să fie numai «Vlădica» Românilor, al căror «pişpec» se intitulà Horty, ca şi, după dânsul, Ştefan Veszprémi [2].

Se găsise în sfârşit un om moale care ştià să împace ortodoxia din inima lui cu calvinismul scos la iveală în toate chipurile şi Domnul muntean nu mai erà aplecat să se înduşmănească pentru prefăcătoriile lui Varlaam cu aliatul ce câştigase în 1685.

CAP. V.

Biserica moldovenească dela căderea lui Gheorghe Ştefan înainte. Noile lucrări literare şi tipărituri în Moldova. Mitropolitul Dosofteiu.

În 1664, când venì întâiu ca arhidiacon pe lângă arhiereul său [3]—şi, îndată, înlocuì ca exarh pe Patriarhul Nectarie în ţerile dela Dunăre,—apoi în 1669, când făcù cel d'intâiu drum al său în Moldova, Dosofteiu a putut cunoaşte la Curtea lui Dabija-Vodă, care se arătă dela început un călduros sprijinitor al elenismului şi ortodoxiei reprezintate de cucernicii oaspeţi din Răsărit, pe un arhiereu român, care purtà acelaşi nume ca şi dânsul şi aveà aceleaşi gusturi de cărturar, aceiaşi plăcere pentru tiparul în slujba legii, aceiaşi hărnicie. Dosofteiu Moldoveanul erà dintr'un neam de negustori răsăriteni: tatăl său se chemà doar Leontari, bunicul Barila, iar mama Misira, toate nume care nu sună tocmai româneşte [4]. Fiindcă el zice tatălui

---

[1] Şincai, III, p. 206.

[2] Cf. Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 140-2.

[3] Dosofteiu, *Psaltirea în versuri*, prefaţa a doua; Nectarie, Ἀντίῤῥησις, Iaşi, 1682, Prefaţa.

[4] *Arch. ist.*, I [1], p. 118.

său «Leontar Barilovici», fiindcă încă dela mănăstire ştià, nu numai slavoneşte şi greceşte, dar poloneşte şi latineşte, trebuie să se creadă că neamul lui se aşezase în Polonia, unde trăiau o sumă de Greci şi Armeni hrănindu-se cu negoţul, iar numele mătuşei sale, Stanca, şi al unui cumnat, Şerbul, dovedesc că ai lui se strămutaseră mai de mult în Moldova [1]; ei se socotiau, spune un cronicar care a cunoscut pe Dosofteiu, printre «mazili» [2]. A petrecut câţivà ani poate la Schitul-cel-mare, slavo-românesc, din Galiţia, dar mai ales la Pobrata, mănăstirea rămasă un timp în uitare şi aproape în părăsire, căreia însă Vasile Lupu îi dădù la 1645-6 un nou zid de împrejmuire şi-i va fi făcut şi alte daruri, «văzând lucrurile mănăstirii învechite» [3] şi, adăugim, stricate de pe la 1620 [4], după năvăliri de hoţi, beţii, focuri, rămâind biserica doi ani şi descoperită [5].

La 10 Maiu 1658 Dosofteiu erà, deşì încă tânăr, episcop de Huşi, înlocuind pe Teofan, precum tot atunci Sava înlocuì pe Anastasie la Roman: lămurirea o putem găsì în căderea lui Gheorghe Ştefan-Vodă, în fuga lui trădătoare: în vremea unui Domn dela Turci, Gheorghe Ghica, bănuim un sinod ca acela din 1600 împotriva episcopilor pribegi [6]. Mitropolit rămăsese încă Ghedeon, deşì omul lui Gheorghe Ştefan şi agentul lui de odinioară la Moscova; tulburările moldoveneşti din 1658-9, cu năvălirea Domnului mazil şi cu scurta Domnie a lui Constantin Basarab, care, gonit dela Munteni, îşi încercă norocul şi în Moldova, dădură lui Ghedeon prilej să se compromită şi mai mult. Astfel el fù scos în folosul lui Sava

[1] G. Popovici, *Index Zolkieviensis*, în *Candela* pe 1884, pp. 750-1; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 279.

[2] Neculce, p. 233.

[3] *Inscripţii*, I, p. 62.

[4] Mărturia lui Dosofteiu; Melchisedec, *Notiţe*, pp. 163-4.

[5] *Ibid.* Şoldan Vornicul şi Gheorghe fratele lui Vasile-Vodă lucraseră la clisearniţă, la un turn şi la trapezării dar luându-şi ca plată o parte din avutul mănăstirii; *ibid.*

[6] Cf. Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 125-6; *Cron. Romanului*, I, pp. 277-8.

de Roman, călugăr dela Secu şi ucenic al lui Varlaam, lângă care i se şi odihneşte trupul, în margenea păreţilor mănăstirii lui Nistor Ureche. În acest chip Dosofteiu, cleric cult şi de neam bun, căpătă episcopia Romanului. El întrebuinţă banii săi, şi alţii pe cari-i putuse căpătà, pentru a drege Pobrata, de unde pornise, mântuind trapezăria, făcând o a doua pentru vară, dăruind veşminte şi altă zestre [1]; mai târziu, la 1677, el erà s'o închine, «pre mâna» lui Dosofteiu Patriarhul Ierusalimului, unde «sânt începăturile spăsănii rodului omenescŭ» [2].

Răsăritean de obârşie, avându-şi rădăcini în Polonia, păstrând tragere de inimă pentru această ţară, Dosofteiu trăià într'o vreme când râvna închinărilor se pornise din nou: la 1660 Hlincea, isprăvită de Ştefan, fiul lui Vasile Lupu, trece la o mănăstire din «Rumelia» [3]; mănăstirea lui Teodor Movilă din Burdujeni, înnoită de Costineşti, fù supusă mănăstirii atonice Sf. Pavel; apoi, încă dela început, va fi fost închinată mănăstirea din Dealul-Mare, a «codrului Iaşilor» pe care o făcù Iani Hadâmbul [4]; în sfîrşit Duca-Vodă, închinând Cetăţuii sale, isprăvită la 1671, ca metoh al Ierusalimului, Hlincea vecină, dădù ca despăgubire mănăstirii «rumeliote» Andriano dela Argyrokastron biserica Sf. Ioan Gură-de-aur, pe care o făcù la Iaşi în 1682 [5]. Dosofteiu stătù astfel, dela început, supt înrâurirea omonimului său grec, care-l sfătuià în chestii de dogmă şi de canoane. Deci fiul lui Leontari nu poate fi privit ca reprezintând acelaşi curent românesc ca şi feciorul de ţeran Varlaam. Iubirea lui însă pentru lege, talentul său de a scrie, în proză şi chiar în versuri, într'o limbă pe care o stăpânià acum foarte bine, munca lui

---

1 Melchisedeç, *Notiţe*, p. 165.
2 *Ibid.*
3 Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 280.
4 *Inscripţii*, II, pp. 106-7, no. LXI.
5 Cf. N. Costin, pp. 7, 24; *Inscripţii*, I, pp. 13-4, no. VII; II, pp. 108-9, no. LXIII; pp. 131-3, no. XV; Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 280—1. Clopotele Cetăţuii, turnate in Danzig, sânt din 1669.

pentru a dà Moldovei un tipar nou, îl aşează, nu numaĭ printre cei d'intâiu ierarhi ai Românimii, dar şi printre ceĭ mai vrednici ctitori ai literaturii noastre.

La 5 Ianuar 1664 muriâ Mitropolitul Sava [1]. Un Ghedeon, poate altul decât cel vechiu, pe care nu înţelegem de ce l-ar fi adus înapoi Istratie-Vodă Dabija, un Ghedeon de *postrig* din Secul, unde a dăruit o Evanghelie slavonă,— scrisă de «pisețul» Daniil —, la 14 Mart 1664, şi unde e îngropat supt o piatră fără inscripţie,—îi luă locul, ţiindu-l vre-o şepte ani [2], căci numai în 1671 Dosofteiu se întâlneşte 'n Scaunul arhiepiscopal [3]. Poate însă că el urmase lui Ghedeon încă dela 1670, căci în ziua de 26 Ianuar 1671, Duca-Vodă, om lacom şi crud cu boierii, dar evlavios, darnic pentru cele sfinte — a făcut, după modelul Trei Ierarhilor, pe deal de-asupra Iaşilor eleganta mănăstirea Cetăţuia, încinsă cu un fin brâu de sculpturi —, scriâ «fraţilor» dela Lemberg să-i tipărească «400 de Psaltiri după cartea ce adaug aici, scrisă cu litere slavoneşti, dar în limbă românească, *ca să poată înţelege mai lesne poporul, care nu ştie slavoneşte,* precum şi o carte *Cazania*, cu întrebări şi răspunsuri» — deci un fel de Catehism ortodox — «în scrisoare românească», ce trebuie să iasă numai în două sute de exemplare, spre «învăţătura creştinilor, răspândirea măririi lui Dumnezeu», — căci, spune Vodă, sau Mitropolitul care dictează în numele său pisarului leşesc, «prin cărţi sfinte se împrăştie credinţa pravoslavnică şi din ele-şi scoate Biserica lui Dumnezeu ştiinţa şi aşezămintele» [4].

La Lemberg însă nu se găsì o primire bună pentru această propunere. Atunci Domnul se îndreptă către călugării dela Uniev, alţi tipografi, şi la aceştia apăreà, numaĭ

[1] *Inscripţii*, I, pp. 31-2, no. 68.

[2] Pomenit încă la 15 August 1670: Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 282. Cf. *Notiţe*, pp. 23-6.

[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 282.

[4] Hurmuzaki, *Supl.*, II[3], pp. 84-5, no. LI.

în 1672-3 însă, după căderea din Domnie a lui Duca şi în mijlocul tulburărilor războiului dintre Poloni şi Turci, minunata carte de versuri, nouă în ţesătură şi plină de energie concisă, carte lucrată în curs de cinci ani de zile, care e Psaltirea în versuri a lui Dosofteiu, în stare ea sigură a-i asigurà gloria literară: şi astăzi se cântă versuri dintr'însa de copiii cari străbat cu steaua străzile oraşelor noastre năpădite de alte datini şi stăpânite de alte gusturi [1].

Gândul lui Dosofteiu erà însă mai mare şi cu totul nou: voià să puie în mânile preoţilor cartea românească de slujbă, apărându-se împotriva ortodocşilor tipicari cu vorbele cunoscute ale Apostolului Pavel, pe care le întrebuinţau şi calvinii, precum şi cu acelea, mai puţin răspândite, ale lui Marcu de Alexandria [2]. Dacă *Psaltirea* lui e numai pentru învăţătură, el trecù îndată la alte cărţi, care trebuiau să smulgă calvinilor unul din cele mai fireşti şi mai puternice mijloace de propagandă. Călugării dela Uniev îi trimeteau odată cu *Psaltirea* în versuri, care aveà la sfârşit Crezul *in slavoneşte,* versificat, al Sf. Ambrosiu de Milan şi Augustin de Hippona, şi un *Acaftisteriu* românesc şi el, dar cu titlul mai mult slavon: cuprinde Paraclisul Maicii Domnului, canonul din Sâmbăta Paştelor, *cu întreaga slujbă de seară în româneşte,* «canonul la toţi sfinţii den paraclis», rugăciuni pentru cine merge la cuminecătură [3]. Cărticica fù aşà de mult căutată, încât peste câtvà timp trebuì să se deà o a doua ediţie, într'o cărticică în-12, din care nu mai avem niciun exemplar complet [4].

Lucrul lui Dosofteiu fù zăbovit de împrejurările neprielnice ale războiului. Mitropolitul, împreună cu noul episcop

[1] Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 183 şi urm.

[2] Prefaţa ediţiei a doua din *Liturghie*; *Bibl. românã*, I, pp 232-3; no. 77.

[3] Cf. şi Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 300-2.

[4] *Ist. lit. rel.*, p. 196, nota 2.

de Roman, Teodosie[1], cu Serafim, trecut în 1667 dela Huşi la Rădăuţi, în locul Putneanului Teofan[2], şi cu noul episcop al Huşului, Ioan, călugăr dela Secul[3], se află în tabăra Turcilor în Iunie 1673[4]. Când noul Domn, Ştefan Petru sau Petriceicu, un iubitor de creştini, fără multă chibzuială însă, luă hotărârea de a trece la Poloni în lupta dela Hotin, el erà sigur de învoirea lui Dosofteiu. Turcii rămâind însă în stăpânirea Moldovei, pe care Ştefan nu putù s'o ţie decât scurt timp, cu ajutor polon — Decembre 1673 până la Ianuar 1674 — Dosofteiu trebuì să fugă împreună cu el. Când se întoarse apoi, în Domnia lui Dumitraşcu-Vodă Cantacuzino apărat de Tatari, el găsì un alt Mitropolit, care nu erà altul decât Teodosie de Roman. Fostul Mitropolit nu cuteză să iasă din mănăstirea Sf. Sava, unde-l apără autoritatea prietenului său, Patriarhul de Ierusalim[5]; el stăteà aici ca într'un fel de închisoare onorabilă, — soarta Vlădicilor maziliţi pentru motive politice,— şi de acolo nu-l scoase decât ieşirea din Domnie a lui Dumitraşco-Vodă. Încă din 7185 — 1676-7 — supt Antonie-Vodă Roset, Dosofteiu, ca «Mitropolit al Sucevei», împreună cu Ioan, trecut la Roman, cu Serafim de Rădăuţi şi cu noul Huşean Calistru[6], închină mănăstirea sa Pobrata, la care se făcuse ctitor nou, către Sf. Mormânt, pomenind şi pe Domnul din Scaun, pe «cinstita» sa Doamnă, Zoe, şi pe «iubiţii fii ai lor[7]. Cât despre Teodosie, el mai trăià la 1697 în Focşani, îndeletnicindu-se cu gospodăria sa de mazil[8].

---

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 302-3.

[2] Acesta moare la 1670; Wickenhauser, *Radautz*, p. 29.

[3] Îngropat acolo; *Inscripţii*, I, p. 32, no. 70. Cf. *Cron. Huşilor*, I, pp. 131-2.

[4] *Ist. lit. rel.*, p. 180 şi nota 2.

[5] N. Costin, pp. 12-3.

[6] La mijloc între el şi Ioan fusese şi un Sofronie; Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 136 şi urm.

[7] După *Candela* pe 1885, p. 147 şi urm., în Melchisedec, *Notiţe*, p. 162 şi urm.

[8] *Studii şi doc.*, VII, pp. 321-2, no. 23; p. 323, no. 30 şi nota.

Rămânând asigurat în Scaun, având peste puţin, din Novembre 1678, în Domnia Moldovei pe ocrotitorul care-l făcuse Mitropolit, Dosofteiu luă iarăşi şirul tipăriturilor româneşti. Data aceasta, el nu mai cerù să i se tipărească lucrările peste hotare, ci căută a-şi face, cu banii Domnului ce-i stăteà în ajutor la toate, o tipografie în ţară. Slova o căpătă dela Patriarhul cel nou al Moscovei, Ioachim, care abià începuse el însuşi lucrul cărţilor slavone curate, de care aveà nevoie Biserica lui, în sfârşit liniştită. Va fi avut mijlocitor pe acel Nicolae Milescu, fost şcolar la Trei Ierarhi, fost secretariu la capuchehaia moldovenesc din Constantinopol, fost al doilea sau al treilea Spătar şi ajutător, din partea lui Ghica-Vodă, al «Craiului» Acaţiu Baresai, fost favorit al lui Ştefan-Vodă Lupu, în sfârşit, — care-l «însemnă» la nas pentru înţelegerile sale trădătoare cu «Cârnul» Constantin-Vodă. După ce întâlnise pe Gheorghe Ştefan pribeagul şi mersese pentru afacerile lui până la Stockholm, unde dădù în «Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens» o mărturisire de credinţă ortodoxă, în care, ca şi în «Scutul» lui Dosofteiu de Ierusalim, se înlăturà orice element calvinesc furişat dela Lukaris încoace [1], şi până la Parisul lui Ludovic al XIV-lea, — Milescu, ne mai având de lucru în Apus după moartea Domnului său, la 1668, trecù la Ruşi. Nicolae Spătarul slujise la «biuroul ambasadorilor», în care se află la 1674, lucrase la Moscova, începând din 1672, mai multe cărţi de cunoştinţi elementare care lipsiau până atunci Ruşilor — a scris şi despre tâlcuirea prooroociilor [2] şi despre sibile — şi călătorise pentru Ţar până în Siberia şi la graniţele «Chitaii» depărtate. Se împrietenise şi cu Paisie Ligaridis, care voià să-i lase în 1673, când nădăjduià să poată pleca în Palestina, casa-i din Moscova [3], şi mai târziu

[1] *Enchiridion*, se află în «La perpetuité de la foy de l'Église catholique touchant l'Eucharistie», Paris, 1669, II, p. 50 şi urm.

[2] Cf. *Ist. lit. rel.*, p. 176 şi nota 3.

[3] Chrys. Papadopulos, Πατρ. Ἱερ., p. 168.

Dosofteiu de Ierusalim îi cerù — la 1689 — o descriere grecească despre China, şi din raportul lui Milescu mai ales redactă Hrisant, nepotul Patriarhului, acea carte despre «China Supusă», acea **Κιταΐα δουλεύουσα**, care s'a tipărit numai în zilele noastre [1].

Prin Spătar, întors din China, se căpătară literele ruseşti mărunte, rotunde, aduse de diacul Ionaşco al lui Bilăi, deci Bilevici, cu care se începù tiparul cărţilor româneşti la 1679, de meşterul rus Vasile Stavniţchi, ajutat, pentru săpăturile în lemn, de faurul român sau ţigano-român Stancul, şi, pe lângă ei, de un Mitrofan, din noua mănăstire de cărturari a Bisericanilor, care dădù şi Rusiei un episcop, pe Pahomie de Voronej [2], şi de ucenicii săi Ursu, Nicolae şi Andreiu.

În aceste împrejurări se tipărì în Iaşi, la 1679, cea d'intâiu *Liturghie* în româneşte, «Dumnedzăiasca Liturghie» a lui Dosofteiu, cu materialul liturgic tradus din greceşte, şi nu din slavoneşte, după obiceiu, ca un «dar limbii rumâneşti» şi, în acelaşi timp, o carte de ajutor pentru preoţii «carii nu 'nţăleg sărbiaşte sau elliniaşte»; cartea fù aşa de bine primită, încât trebuì să se deà la 1683 o nouă ediţie,— binecuvântată de Patriarhul Partenie de Alexandria, ce se aflà în Iaşi,—în format mic, pe care o îngrijì tipograful român Nicolae [3]. Ea cuprinde şi o sumă de molitve, la sfinţitul antimiselor, la prinosul roadelor, la «aria cîa cu pâine», la «culesul viilor», la vinul pus în cramă, la cuminecătură, la colive, la «blagoslovitul măţăşorelor la Duminica Floriilor»; apoi Cazania la Joia Mare, un «cuvânt de învăţătură», slujbe de vecernii şi de utrenie, «otpustulŭ», denii, polunoştinţă, «văzglăşenii» de Paşti [4]. În al doilea an, Mitropolitul, ca odinioară Coresi Ardeleanul, şi pentru acelaşi motiv, ca

[1] *Ist. lit. rel.*, p. 177.
[2] Melchisedec, *Notiţe*, p. 76 şi urm.
[3] *Bibliografia română*, I, pp. 262-3.
[4] V. *ibid.*, I, p. 262.

să împace judecata cea nouă cu prejudecăţile cele vechi ale altora, şi cu aceiaşi îndreptăţire — că «grădina încuiată şi fântâna pecetluită, de dânsele de-amândoaă ce folosu-i», se publică o Psaltire slavo-română, tradusă după Biblia lui Ieronim, cu adaus de rugăciuni, într'o foarte frumoasă limbă românească. În 1681, Dosofteiu dă un «Molitvănicŭ de 'nţălesŭ», cu «tainele svintei Besiarici, cu carile să face spăseniia nostră a creştinilorŭ», Molitvenic întreg, afară doar de acele molitve, speciale şi locale, care se dau întâiaşi dată în anexele la a doua ediţie din Liturghieriŭ, — unele din bucăţi fiind alcătuite de Mitropolitul însuşi, ca acea rugăciune pentru ploaie pe care a scris-o, cum însuşi spune cu acest prilej, la 23 Iunie 1674, în Cetăţuia lui Duca-Vodă. Un *Octoih,* din care s'au păstrat numai câteva foi, venì acum la rând [1]. *Parimiile preste an,* date de «tiparniţa ţărâi» la 1682, în Octombre, care începe cu lauda în versuri a Domnului şi a lui Ioachim, Patriarhul dăruitor de tipar, cuprind, pe lângă traducerea unei părţi din Scriptura Vechiului Testament, care se ceteşte în biserică, în timpul postului mare, şi «canoane» din Triod, Penticostariu şi Mineie. În acelaşi timp, dela 1682, pentru cetire însă, nu pentru întrebuinţarea în biserică, el începeà ediţia Vieţilor de Sfinţi pe care, din slavoneşte, cât şi din greceşte, începuse a le traduce de mult, supt Gheorghe Ghica [2].

Când Polonii năvăliră iarăşi în ţară după despresurarea Vienei, în Decembre 1683, şi luară cu dânşii pe Duca-Vodă, pentru a pregătì o stăpânire de trei luni lui Ştefan Petriceicu, Dosofteiu n'avù niciun amestec în această ispravă. Rămase Mitropolit şi după plecarea lui Ştefan-Vodă, şi găsì vorbe bune pentru Dumitraşcu Cantacuzino, care fù numit atunci

[1] *Bibl. Română,* I, p. 263, după Melchisedec, in *Rev. p. ist., arch. şi fil.,* I, p. 275.

[2] Două din cărţile ce a întrebuinţat, o «Culegere de istorii» şi Βιβλίον καλούμενον 'Εκλόγιον din Veneţia, 1663, se află încă azi la Academia Română, şi ele cuprind însemnări de ale lui; cf. *Ist. lit. rel.,* p. 197 şi urm.

a doua oară. Sfinţì şi pe Constantin-Vodă Cantemir, biet om bătrân care nu preà înţelegeà mult din cărţi şi nici n'aveà aplecare să cheltuiască pentru ele, chiar dacă ar fi fost ca părintele Vlădica să-l puie şi pe dânsul ca şi pe Duca în rândul celor mai mari Împăraţi binefăcători ai Bisericii. În 1686, însuşi regele polon Sobieski, cu care erà înţeleasă toată partida Costineştilor — Miron Costin, marele cronicar şi autorul de versuri, de poeme despre Moldova, în limba polonă, îşi creşteà copiii la Iezuiţii din Iaşi [1], iar Grigore Hăbăşescu Hatmanul, în numele lui si al altor boieri, făceà, la 30 Mart 1673, o profesie de credinţă curat catolică, declarând că aşteaptă tot binele Creştinătăţii dela Papa [2] — intră în ţară şi ţinù câtevà zile Iaşul, din care fugise Vodă Cantemir. Marele lui plan de a păstrà Moldova, izgonind pe Tatari, se zădărnicì însă prin neizbânda expediţiei făcute de dânsul în Bugeac; Polonii trebuiră să iasă din Moldova, nu fără oarecare ruşine şi multe suferinţi [3].

Dosofteiu va fi venit cu icoanele înaintea cuceritorului creştin, şi el crezù deci că nu mai poate să rămâie în ţară: luând cu dânsul odoare, odăjdii, documente ale Bisericii moldoveneşti, ba chiar şi moaştele Sf. Ioan cel Nou, crezând deci că are dreptul a duce cu el toată zestrea de veacuri a Mitropoliei, pe care o despoià acum, după ce până acolo o ilustrase, el plecà în suita lui Sobieski, dela care aşteptase mântuirea. Ca o pedeapsă pentru această faptă nesocotită, nu se mai putù întoarce niciodată în ţară.

Neapărat că un sinod strâns de Cantemir trebuì să ieie în cercetare fuga lui Dosofteiu, părăsirea de Scaun, despoiarea Bisericii, păcate din cele mai grele pe care le poate săvârşì un arhiereŭ. Se cerù amestecul Patriarhiei, şi de-

---

[1] Pentru aceasta, v. *Studii şi doc.*, I-II, p. 54 şi urm.; *Conv. lit.*, pe 1907.

[2] I. Ardeleanu, *Istoria diecesei române greco-catolice a Oradei-Mari*, I, p. 122.

[3] Cf. *Studii şi doc.*, XI, p. 161 şi urm.

legați de-ai Bisericii celei Mari dela Țarigrad luară parte la caterisirca și afurisenia unui Mitropolit care fugise cu un rege catolic [1]. Dosofteiu fù numit atunci episcop polon în părțile rusești, la Zolkiew, de unde nu se mai clintì; cu bogăția veșmintelor arhierești furate din Moldova, el obișnuià să se îmbrace pentru a slujì cu pompă la zile mari și regale, și atunci nobilii noii sale patrii, deprinși cu simplicitatea grosolană a necărturarilor Vlădici ruși, rămâneau uimiți, văzând «frumoasa țeremonie ce erà în Biserica țerii noastre» [2]. Trecù apoi la Muscali și căpătă dela dânșii, când luară din nou Azovul, episcopia acestui oraș. Dar Turcii îl căpătară înapoi la 1711, după neizbânda războiului dela Prut, și atunci bietul episcop de Azov, care despretuise strălucirea Mitropoliei moldovenești, se adăpostì în săracul port vecin al Taganrogului, și, acolo, între pescarii sălbateci, își apără el viața în același an 1711, care văzù falimentul politicei creștine de nuanță rusească, precum anul 1686 văzuse falimentul aceleiași politice în veșmânt polon [3].

Acest fugar, sortit să mântuie în păreri de rău, departe de țara sa, pe care n'o văzuse de peste douăzeci de ani, îndeplinise însă prin cărțile sale, nu numai o însemnată operă literară, dar, în același timp, începuse o adevărată revoluție bisericească, din cele mai potrivite cu timpul și mai folositoare pentru dezvoltarea neamului.

Ceia ce spuseseră deslușit, din spirit calvin, primit cu voie sau fără voie, Vlădicii ardeleni, în tipăriturile lor pe limba poporului, ceia ce îngânaseră încă sfios un Varlaam, un Ștefan al Ungrovlahiei în «cărțile românești» publicate de dânșii, se proclamă, se trâmbiță acum în auzul oricui, cu puterea unei convingeri ce stăpânește viața întreagă. Liturghia se dă la lumină prin tipar, spune titlul însuși, ca «să 'nțăliagă totŭ sp[ă]seniia lui Dumnedzău cu întreg.

[1] Mențiune la Neculce, p. 233; cf. N. Costin, p. 36.

[2] Neculce, *l. c.*

[3] *Candela*, *l. c.*

înţăles». Dosofteiu goniă astfel pe calvini, la cari se gândeşte când apără cultul sfinţilor făcători de minuni, în prefaţa «Proloagelor» sale, din cea mai puternică a lor cetăţuie, şi dădeà cartea sfântă, ca hrană sufletească, de cetit şi de ascultat în biserică, mai ales — căci în popor erau aşa de puţini cei cărora puteà să li folosească de-a dreptul! — unui popor întreg. Ceia ce, prin ascunzători de mănăstire, lucraseră, după priceperea lor, un Rafail de Dragomirna, tălmăcitor la 1661 al unui Paraclis, un Stoica, dela care avem, în manuscript, un Molitvenic din 1669 [1], — ieşiă acum la lumină, spre folosul multora, în forma dată de Mitropolitul Moldovei. Şi aceste cărţi erau sigure şi curate, controlate cu originalele elineşti, traduse de-a dreptul după acestea. «Slovenii» nu mai erau dascălii şi stăpânii; din acelaşi izvor luaseră şi ei mai de mult, de acelaşi izvor se apropiă acum şi neamul nostru, pentru a-şi sătură setea de Scriptură. Tot ce veniă din trecutul slavon nu mai aveà acum acelaşi preţ ca mai înainte, o revizuire generală sau mai bine o *nouă formă* a întregii literaturi bisericeşti pe temeiul cercetării răbdătoare a celei d'intâiu tradiţii scrise — până la evreieşte e adevărat că nu se urcau noii tălmăcitori, ca aceia cari, în Ardeal, dăduseră *Palia* din 1582 sau *Noul Testament*, *Psaltirea* din 1648-51 — se impuneà.

CAP. VI.

Tipăriturile Mitropoliţilor munteni Varlaam şi Teodosie.

Îndemnându-se din munca roditoare ce se cheltuià în Moldova, Mitropolitul muntean Varlaam se gândeşte şi el a începe tipărituri, ca în vremile luminate şi fericite ale lui Mateiu Basarab. Deocamdată nu se încumetă a preface în româneşte părţi din Scriptură, dar el plăteşte unor «dascăli», dintre

[1] V. Gaster, *Chrestomatia*, I, pp. 178 şi urm., 175 şi urm.

cei de limbă slavonă, tot mai rari şi mai slabi, să-i traducă o lucrare, ieşită la Lemberg, a lui Ioanichie Galetovschi, arhimandrit de Cernigov, şi ea apare la 1678, cu planşe săpate de Rusul Ivan Bacov — şi tiparul eră de formă rusească, luat din Moldova, fără îndoială. «Cheia Înţelesului», cuprinzând un număr de lămuriri pentru cei ce voiesc să înţeleagă mai adânc cărţile sfinte. Eră încă un început slab, o cărticică aleasă întâmplător, mai mult dovadă de ambiţie decât de înţelegere.

Dar iată că Domn ajunge Şerban Cantacuzino şi că Teodosie Mitropolitul vine de-şi ieà locul lângă dânsul. Fratele noului Domn, Constantin, e un om foarte învăţat, de o cetire şi de o erudiţie unică, fost şcolar al lui Gherasim Cretanul şi al lui Dionisie, cultivat apoi la şcoala înaltă din Padova [1]; ştie — dacă nu slavoneşte, — greceşte, elineşte, are o frumoasă bibliotecă pe care a cules-o răbdător în vremea petrecerii sale prin Apus, bibliotecă din care se mai culeg din timp în timp cărţi răzleţe. Nepot de fiică al lui Radu Şerban, el se simte, cu toată obârşia grecească a tatălui său, Român şi urmaş al Domnilor Ţerii-Româneşti. I-i jale de halul în care i-a ajuns neamul şi, până să-l plângă în Cronica sa, rămasă neisprăvită, a *tuturor* Românilor, el îl zugrăveşte cu amărăciune în prefeţele cărţilor religioase tipărite în Domnia fratelui său. «Jalnic şi plănguros lucru», spune el, e a se vedeà «atâta micşorare şi călcare rodului nostru cestui rumănesc, carele odată şi elŭ numărat între putearnicile neamuri şi întrẹ tarii oameni să număra, iară acumŭ atâta de supusŭ şi de ocărătŭ iaste, cât nice învăţătură, nice ştiinţă, nice armă, nice legi, nici nice un obiclaiu între totŭ rodulŭ ce să pomeneaşte astăzi Rumăn — între Rumăni ce zicem, cuprindem şi pe Moldoveani, că tot dintr'o făntănă cură — nu iaste,

[1] *Operele lui Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Bucureşti, 1901, pp. 11-2.

ce, neşte nemearnici şi orbi într'un obor învărtindu-se şi înfăşurăndu-se, dela streini şi dela varvari, doară şi dela vrăjmaşii rodului nostru, cer şi să împrumutează, şi de carte şi de limbâ şi de învăţătură. O grea şi duroasă întâmplare!... Căt neştine va puteà pentru ca să ajute rodulŭ şi fealiulŭ lui, datoriŭ iaste, şi măcarŭ o scănteae, cătră atătea mii ale altora focuri mari ce să vădŭ, zgăndărăndŭ, de a luminà dentr'un tăciunaşi cătŭ de micŭ, încă neştine a o lăsà şi a să lenevì de a nu o mişcà, nu trebue». «Zmăcinarea şi măcinarea ce păgâneştile porunci fac», «oştile, răpirile, hlăpiile» îl dor, şi el ar vreà prin orice mijloc —, şi ştie bine că niciunul nu e mai potrivit decât cultura în limba lui —, să ridice neamul decăzut şi cufundat în aşa de des întunerec.

El a fost deci îndemnător la tipărirea de cărţi româneşti, şi gândul lui îl simţim în acele prefeţe care poartă iscălitura lui Teodosie şi stau înaintea cărţilor tălmăcite de «dascălii» cari se tocmesc şi se plătesc şi revăzute de tineri boieri cu creştere bună, ca fraţii Greceni: Şerban, încă numai al doilea Logofăt la 1688, şi Radu, care, până să ajungă cronicarul domnesc al lui Constantin Brâncoveanu, nu puteà alipì niciun titlu de numele său. Înţelegem de unde pornesc tendinţele de a pune la îndemâna preoţilor, a diaconilor şi a oricărui credincios cărţile lui Dumnezeu şi cărţile Bisericii: «Bine ar fi şi de mare folos căndu fieşŭcarele în osebită limbă a sa o arŭ auzi [Liturghia] şi o arŭ înţeleage (măcarŭ şi altă slujbă a Beseareciì) ...A auzì tuturor den fire şi de obşte datŭ iaste, măcarŭ în streină, măcarŭ într'a lor însaş limbă; iară a o înţeleage, unii numai săntŭ, şi maĭ vârtos cei numai ce răzmaţi sântŭ întru învăţătură şi ostenescŭ înoptăndŭ şi mănecându pe cetaniia cărţilor... Mulţi, de nu maĭ mulţi preoţi şi alaltŭ cinŭ beserecescŭ de a cunoaşte orănduiala şi ţeremoniile ei, cum a să sluji trebue şi fieştecare la vreamea ei de a să zice şi de a să glăsuì, putincioşi nu

săntŭ să...[1]. Să dea la toţi dumnezăescul cuvântŭ... Până în zioa de astăzi n'aŭ rămasŭ nicĭun neamŭ, nicĭo limbă (măcarŭ şi varvară şi carii la ceale de apoi hotară ale lumii depărtaţi), ca să nu citească întru a lor limbă dumnezăiasca Scriptură... Nu săntŭ tainele credinţii noastre ca ale Elefsineanilorŭ» — misterele de la Eleusis —, «să zacă ascunse şi închise, ce toţi să cade să iă darurile ceale bogate ale lui Dumnezău pentru spăseniia lorŭ».

Astfel ieşì întâiu o carte de *Liturghie*, în tipografia Mitropolitului Teodosie, lucrând la dânsa călugărul Inochentie şi Chiriac ieromonahul, ucenici ai Moldovenilor; se spune în titlu chiar că «s'au datŭ în lumină întru folosulŭ tuturorŭ preoţilor şi diaconilor, ca să poată pe lesne cunoaşte de a slujì cum să cade»; dar în româneşte sânt numai recomandaţiile către cel ce slujeşte, tipicul, iar nu şi rugăciunile: «Liturghia toată», spune Mitropolitul, sau cel ce scrie pentru dânsul, mai respectuos de tradiţie decât îndrăzneţul înoitor Dosofteiu, «a o prepune pre limba noastră şi a o mutà, nice am vrutŭ, nice am cutezat», pentru neîndestularea limbii, pentru «lipsa dăscăliilorŭ», adecă a cunoştinţelor mai înalte în cler, pentru «neînţeleagerea năroadelor» de rostul cel adevărat şi adânc al Bisericii simbolice, dar şi — adecă înainte de toate — «pentru neobicĭaiul Beseareсii noastre, ce până astăzi s'au ţinut». Altfel, această publicaţie de concurenţă şi de apărare împotriva unui curent românesc prea hotărât cuprinde acelaşi material liturgic ca şi tipăritura lui Dosofteiu.

Urmă o *Evanghelie* cu textul înoit, lucrată de Chiriac singur, la 1682. Nu e numai pentru cetire, ci şi pentru slujbă, şi se spune că a «îndereptat-o» şi «aşăzat-o», în vederea acestui scop, puind-o înaintea tuturor celor ce voiesc să cetească, dar mai cu seamă în mâna clericilor, alt frate domnesc, lor-

[1] Până aici din prefaţa *Liturghiei* muntene din 1680. Celelalte din prefaţa *Bibliei* dela 1688.

dachi Cantacuzino. *Apostolul* din 1683, cuprinzând şi «Faptele Apostolilor» şi Epistolele lor, tipărit «întru folosulŭ şi înţeleagerea pravoslavnicii rumâneştii Beseareci», — altă lucrare a «ştiuţilorŭ şi învăţaţilorŭ carii s'au întâmplatŭ dascali», are şi el un scop practic. Iar pentru cetirea singură se pregătì, printr'o îndelungată cercetare a traducerilor mai vechi, prin apropierea lor de textul grecesc şi versiunea Septanţilor, Biblia întreagă. Lucrează la dânsa un arhiereu grec aşezat de mai mult timp în ţară şi cunoscător de româneşte, Ghermano de Nisa, Nisis (**Νίσσης**), apoi, neapărat, Grecenii, iar ca ultim şi de căpetenie revizuitor Stolnicul Constantin Cantacuzino. Această măreaţă lucrare, pentru executarea tipografică a căreia se aduse din Moldova ajutătorul lui Dosofteiu, Mitrofan, pe care acesta-l făcuse pe la 1683 episcop de Huşi, ieşì într'un strălucit volum la 1688 şi e cel d'intâiu document sigur de limbă literară stabilită pe înţelesul tuturor Românilor şi la înălţimea oricăror concepţii generale omeneşti.

PARTEA a VII-a.

LUPTA INTRE STRICTA ORTODOXIE GRECEASCĂ ŞI NOUL ASALT AL CATOLICISMULUI, CU STĂPÂNIREA LIMBII POPORULUI IN BISERICĂ.

CAP. I.

Înrâurirea Patriarhului Dosofteiu de Ierusalim; lupta lui cu catolicismul și încercările catolice în Principate.

Dosofteiu se lăudà că lucrările sale bisericești, în care nu mai erà nimic exclusiv slavon, sânt făcute după tipicul Sfântului Munte și al «Marii Biserici». Cărțile muntene au toate, în titluri și în prefețe, însemnarea că sânt scoase «pre izvod grecescŭ»—*Liturghia*—, «precum umblă [cartea] cea ellinească» — *Evanghelia* —, «după orănduiala și urmarea grecescului tipic», «după adăvăratŭ izvodŭ grecescŭ» — *Apostolul; Biblia* se dă la tipar numai cu «voie de la sfânta și muma noastră Beseareca cea Mare». Cum se vede, elenismul bisericesc ne cucerise întâiu, supt Ieremia și Nichifor dascălul, prin ierarhie, apoi, pe vremea lui Teofan, prin canoane și, în același timp, prin tot mai desele închinări de mănăstiri, iar acum, la noi ca și la Moscova, el luptà pentru înlăturarea totală a slavonismului și întemeiarea prin noul biglotism româno-elin a unei nouă înrâuriri grecești în literatura și slujba bisericească.

Întru aceasta, a avut un mare rol Dosofteiu Patriarhul «tizul» Mitropolitului Dosofteiu [1]. Mult timp din anii câți a fost Patriarh al Ierusalimului, l-a petrecut el în Țara-Românească sau în Moldova. Erà la București în Februar

[1] Care el ii zice așà; *Bibl. Română*, I, p. 213.

1670, la Buzău, Focşani, Iaşi în Maiu următor; din Constantinopol, unde plecase, el venì în Ţara-Românească 'n toiul iernii anului următor. Drumul dela Bucureşti la Iaşi îl făceà în Maiu-Iunie 1673; în 1674 îl găsim şi prin Banat, la Becîcherec, de unde merge la Belgrad. În Decembre 1677 treceà Dunărea spre Capitala munteană, reşedinţă a lui Duca-Vodă. În al doilea an de Domnie al lui Şerban-Vodă, Patriarhul îşi făceà obişnuita călătorie la noi în Maiu 1680. Apoi venì numai după şese ani, în April 1686, pentru amândouă ţerile [1]. În Iunie 1693 el vindeà drepturile Scaunul său, asupra mănăstioarei sărăcite dela Polovraci, printr'un act scris româneşte, cu singura intitulare grecească [2].

«Văzând pe Moldoveni că au tipografie», scrie el, «iar Grecii nu, muriam de năcaz.» Plătì în 1680 lui Mitrofan să-i facă una, şi acesta, călugăr harnic, care ştià şi elineşte, se prinse. Litera costă o sută de lei numai, şi la 1682 puteà să apară cea d'intâiu lucrare a lui Dosofteiŭ.

Acesta voià să lumineze Răsăritul de limbă grecească asupra ortodoxiei, să lămurească nesiguranţele, să înlăture îndoielile, să răspingă orice amestec de erezie. Aveà în vedere pe calvini, dar, mai mult decât pe dânşii, pe catolici, pe cari Sobieski, marele rege polon, şi înrâurirea franceză în Orient îi sprijiniau din răsputeri. În 1684 fraţii Lichudis discutau la Lemberg cu Iezuiţii, de faţă fiind şi Domnul prins al Moldovei, Duca-Vodă, şi credeau că i-au învins [3], dar îi găsiră şi la Moscova unde ambasadorul austriac se lăudà că li-a căpătat voia de a loculì statornic [4]. Simion Poloţchi şi Simion Mèdvedev apărau prin graiu şi prin scris

[1] Lista, după Lebedev, *Istoria Bisericii greco-răsăritene* (ruseşte), Petersburg, 1903, la Chrys. Papadopulos, Δοσίθεος, pp. 56-8.
[2] Ştefulescu, *Polovragii*, Târgul-Jiiului, 1906, p. 63 şi urm.
[3] Chrys. Papadopulos, Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, p. 195.
[4] *Ibid.*, p. 198.

părerile Latinilor [1]. Un Iezuit, Mihail Iacovevici, crezù chiar să poată căpătà Scaunul patriarhal al Moscovei după moartea lui Ioachim. Mitropolitul Ghedeon al Chievului erà socotit ca șovăielnic în ortodoxie. Până la sinodul de afurisire din 1690 primejdia catolicismului se păstră încă în Statele Țarului. Izbânzile Polonilor în părțile Moldovei, ale Imperialilor în Banat, în Ardeal, în Țara-Românească păreau să le pregătească terenul; planurile ortodoxe, național-sârbești ale lui Gheorghe Brancovici fură curmate prin întemnițarea lui [2].

Dosofteiu prevăzù războiul și are meritul de a-și fi gătit cel d'intâiu armele.

Și în Principate situația catolicismului, despre care, o bucată de vreme, nu se poate spune nimic decât să se înscrie episcopii în *partibus* ai Moldovei, erà mai prielnică, și aceasta mai ales în Moldova. În această țară, care se chemà că atârnă în ceia ce privește poporația sa latină, de episcopii poloni, pe cari nu-i putură înlocuì, cum voiau la 1631-3 — lupte între Baptist Zamoyski, de o parte, și de alta, un della Fratta, un Paolo Bonnicio [3] — Franciscanii conventuali, Vasile Lupu încercă să puie un episcop grec unit, și cerù pentru aceasta dela Papă, cu stăruinți și din partea Împăratului, pe Iacint Makripodari [4]. Nu-l căpătă însă, și Polonii au și mai departe cu numele păstoria Moldovei catolice: un Kurski, reprezintat la 1660 de Italianul Gabriele Tommasi, un Rudzinski, de la 1665 înainte, un Goracki, numit în 1678, un Dluski, care-și capătă diploma de numire la 1681. Pe vremea acestor episcopi de Bacău, cari nici nu trec granița țerii,—vizitează satele, și mai ales micile colonii catolice din orașe, misionari cunoscuți, cari

[1] *Ibid.*, p. 197.

[2] V. mai sus, cap. respectiv.

[3] *Acte și fragm.*, I, p. 64 și urm.; *Studii și doc.*, I-II, p. XLII, 423-4, N-le XI-II; Eubel, *l. c.*

[4] *Studii și doc.*, I-II, pp. 424-5, No. XIII.

lasă descrieri de călătorie interesante, în lipsă de alt folos: Bandini, Petru Parcevich, — cel d'întâiu supt Vasile Lupu încă, iar celalt, la 1673 [1] arhiepiscop de Marcianopol, supt Ştefan Petriceicu, care scrie şi la Genova după ajutor împotriva Turcilor şi se îndreaptă către Papa, cerând să se facă din nou bisericile catolice dărâmate [2]. Pe aceiaşi vreme Matei Basarab cereà, la 1650, să se dea un bun păstor bisericii Baraţilor din Târgoviştea sa, şi i se trimeteà, în Februar al anului următor, Conventualul Bonaventura de Campofranco; Papa numià totodată, după stăruinţile acestui Domn, care aveà multe legături ascunse cu creştinii din Balcani, pe Francisc Soimirovich, alt Franciscan, la episcopia de Prizren şi expedià la Curtea munteană ca plenipotenţiar al său pe archiepiscopul de Sofia, din acelaşi Ordin [3]. Arhiepiscopului i se datorì întoarcerea catolicilor din Câmpulung, trecuţi la luteranism încă de mult, la legea lor cea veche [4].

Mulţi Domni, din interes politic, se arată prielnici aşà de mult, încât fac şi profesii de credinţă în sens catolic. În pribegia sa, Gheorghe Ştefan declară că a recunoscut adevărul dogmei romane şi, înainte de această aparentă schimbare de lege, ciudatul aventurier Mihnea, care-şi ziceà Mihaiu-Vodă şi râvnià la gloria Viteazului cu acest nume, având nevoie de sprijin împărătesc şi de adăpost în părţile apusene, dacă vitejia nu l-ar duce la bun capăt, trimese în 1658, toamna, pe un călugăr franciscan, «confidentul său», Grigore din Chiprovaci, pentru ca să arate ce veneraţie deosebită păstrează el Scaunului Apostolic [5]. Cu acest prilej şi Mitropo-

---

[1] Cf. *Studii şi doc.*, I-II, pp. XLII-III; unde şi izvoarele. V. însă, în deosebi, Pejacsevich, *Peter, Fr. von Parchevich* în «Archiv für österreichische Geschichte», LIX (1880), p. 337 şi urm..

[2] 28 Mart 1673; Ardeleanu, *o. c.*, I, pp. 131-2; cf. *Studii şi doc.*, IX, pp. 150-1.

[3] *Studii şi doc.*, I-II, pp. 425-6, No. XIV.

[4] *Mag. ist.*, V, p. 61.

[5] *Studii şi doc.*, I-II, pp. 426-7, n-le XV-VI.

litul Ignatie fù pus să scrie către «fratele» său din Roma că e «unit», împreună cu tot clerul său [1] și că dorește ca episcop latin pe Gabriel Tomınasi, sfătuitorul de toate zilele al Domnului său. Mihnea făcuse din nou Bărăția târgoviștează, îi dăruise a doua oară moșiile de odinioară și aveà pe lângă dânsul pe arhiepiscopul de Sofia, Petru [2].

Turcii, cari puseră capăt acestei Domnii a răscoalei, arseră mănăstirea catolică din vechea Capitală a țerii, dar Radu Leon luă asupră-și s'o facă la loc, în 1664. Pe vremea lui, Conventualii fură scoși prin decizia romană din Mart 1665, și Târgoviștea, Câmpulungul, ca și alte centre catolice muntene fură unite cu provincia Observanților din Bulgaria, cu arhiepiscopatul de Sofia, mutat dela un timp la Nicopol [3]. Pribeag prin Apus, Grigore-Vodă Ghica, ale cărui speranțe erau puse în Germanii cari se aflau în războiu cu Turcii și visau cuceriri, făcù din Viena, unde se adăpostià la 10 April 1667, jurământ de credință catolicismului, în mânile nunciului Spinola, care se lăudà că a putut cucerì acest suflet viclean [4]. O astfel de declarație îi venià cu atât mai ușoară, cu cât el erà fiul unei Levantine catolice și fusese născut în Pera [5]. Când, la 1671, înțelegându-se cu prietenii din Constantinopol, pornì prin Italia într'acolo, el se scuză că n'a putut să-și facă datoria de pelerinagiu la Loreto și Roma chiar [6]. Își botezase catolic un fiu născut la Viena din căsătoria lui cu Doamna Maria Sturza, și-l numise Leopold în hatârul Împăratului. Dar catolicii nu se resimțiră de loc de Domnia lui a doua, înce-

---

[1] «Tanquam ad meum fratrem ... meas ... Cum unito meo clero»; Theiner, *Vetera Mon. Russiae*, I, p. 38; Ardeleanu, I, pp. 129-31.

[2] *Arch. istorică*, I [2], p. 48.

[3] *Ibid.*

[4] Cf. *Studii și doc.*, I-II, p. 427, no. XVII; Ardeleanu, *l. c.*, pp. 119 și urm., 129; Hurmuzaki, IX, pp. 247-8.

[5] Ardeleanu, p. 120: «essendo nato in Pera, e di madre cattolica».

[6] *Studii și doc.*, I-II, pp. 428-9, no. E.

pută la 1675, decât doar prin aceia că începură, nu fără greutăţi, a-şi face o bisericuţă la Bucureşti [1].

Un călugăr catolic, tovarăşul lui Antide Dunod [2], asigură că Şerban Cantacuzino cel «tiran», «crud», «lacom», «sângeros», «înşelător», e «cel mai răŭ duşman al catolicilor şi un adevărat Aman» [3]; el citează şi faptul batjocurii săvârşite asupra lui Andrei, judeţ de Câmpulung, care, nevoind să treacă la legea ţerii, pe care o declară «aramă şi plumb» faţă de «aurul» latin, ar fi fost ras «ca Papa», — «lăsându-i-se numaĭ la bărbie un vârf ca o coadă de rândunică» — şi bătut pe uliţi [4]. Dar el respectă credinţa negustorilor bulgari catolici din Chiprovaci (Ciporovci) şi Copelova (Copelovci) [5]. Şi, ceia ce hotărăşte mai mult, un al doilea misionar catolic, Giovanni-Battista del Monte, care spune însuşi că a stat douăzeci şi doi de ani prin părţile noastre, nu pomeneşte nimic de prigonirile lui Şerban, ba asigură chiar că doi din fraţii săi, Constantin şi Mateiu, care va fi stat deci şi el un timp la studii în Italia, — «amândoi oameni învăţaţi şi buni filosofi şi binevoitori faţă de ritul latin», ar fi chiar «Greci uniţi» [6]; unul din ei, Constantin Stolnicul, primià, de alminterea, la 1696, dedicaţia cărţii lui Nicolae Comnen Papadopulo din Padova, «*Praenotationes mystagogicae ex iure canonico*», în care se căută a se dovedì unitatea dreptului grec şi latin, carte pe care cardinalul Kollonits o dă ca îndreptariu uniţilor din Ardeal [7]. Cronica Bărăţiei din Târgovişte vorbeşte de «foarte multe averi» ce s'ar fi dat de Şerban bisericii, pe care ar fi

---

[1] *Mag. ist.*, V, pp. 64-5. Dacă nu e vorba de întâia Domnie; Ardeleanu, p. 120.

[2] Cf. *Cronicile muntene*, în *An. Ac. Rom.*, XXI, p 429 şi urm.

[3] *Mag. ist.*, V, p. 37.

[4] *Ibid.*, pp. 37-8. Nora judeţului fusese întâiu ortodoxă, apoi îmbrăţişase catolicismul, pentru ca, pe urmă, cu cei doi fii ai ei, să meargă *la Patriarhul de Ierusalim* să-şi ceară iertare; *ibid.*, p. 62.

[5] *Ibid.*, pp. 63-4; *Sbornicul* bulgăresc pe an. 1907.

[6] Ardeleanu, I, p. 120.

[7] Nilles. p. 360, nota 1.

voit chiar s'o facă din nou [1]. Del Monte, Dunod, arhiepiscopul de Nicopol chiar, Antonio Stefani, fură întrebuințați adese ori în negocierile Domnului cu Imperialii [2]. Catolicii, privind cu bucurie la înaintarea oștilor împărătești, cereau numirea unui vicariu pentru Țara-Romănească, ba chiar alegerea dregătorilor celor mari, în noua alcătuire a țerii, dintre credincioșii Bisericii apusene. Să nu uităm tipărirea de vicariul pentru Moldova, Vito Piluzio, în Roma, la 1677, a unui catehism latin în romănește [3], al doilea după catehismul pe care-l tălmăcise Gheorghe Buitul, Bănățean dela începutul veacului, tipărindu-l la 1636, Catehism Mare după Canisius [4].

Astfel din toate punctele de vedere o acțiune a Patriarhului de Ierusalim, prin tradiție reprezintant al ortodoxiei celei mai curate în părțile slavone și romănești, se impuneà.

Cea d'întâiŭ lucrare pe care o tipărì la Iași Mitrofan, fù răspunsul lui Nectarie, înaintașul lui Dosofteiu ca Patriarh de Ierusalim, la argumentele aduse de «frații» din orașul sfânt, pentru Primatul Papei. Această scurtă ἀντίῤῥησις din 1682 erà foarte potrivită pentru a deschide focul. Îndată, Patriarhul trimese, din Adrianopol, unde se găsià în trecere, un manuscript al vestitei lucrări de lămurire a credinții pe care o dăduse în vremurile bizantine Mitropolitul de Salonic Simion; supravegherea tiparului o avù, data aceasta, în raport cu însemnătatea lucrării, un Ioan Molybdos din Perint sau Heraclèa, care nu erà vre-un arhiereu, ci un medic care se întâmpină mai pe urmă în serviciul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu [5] și ajunse numai după

[1] *Arch. ist.,* I [2], p. 49.

[2] Ardeleanu, p. 120; *Gen. Cant.,* p. 214 și urm.; *Doc. Cant.,* p. 323 și urm.

[3] *Bibl. rom.,* I, p. 216; Bianu, in *Columna lui Traian,* pe 1883, p. 142 și urm.

[4] *Bibl. Rom.,* I. p. 447; *Archiv für siebenbürgische Landeskunde. N. Folge,* XIX, p. 629. Am tipărit undevà o notiță culeasă in Bibl. Batthyanyi din Alba Iulia despre acest Buitul.

[5] Chrys. Papadopulos, Πατρ. Ἱερ., p. 206.

câtvà timp Mitropolit al Silistrei, supt numele de Ioan Comnenul [1]. Cartea eșì la 1683, și în 1686 se trimeteà un exemplar la Moscova pentru ca frații Lichudis să deà o ediție slavonească, împotriva Iezuiților cu cari aveà de lucru [2].

În curând Dosofteiu își strămută tiparul grecesc în «tipografia domnească» din București. Cu gândul la Șerban-Vodă publicase el la 1685 slujba grecească a Sf. Sergiu și Bacchus, al căror hram îl purtà, pe lîngă al Maicii Domnului, mănăstirea cea nouă începută la 1679 de acest Domn în mijlocul pădurilor dela Cotroceni, — mănăstire pentru care se aduseră dela început, după înțelegerea cu trimeșii obștii atonice, Natanail dela «Lavra împărătească» și Paisie dela Ivir, călugări greci supt un egumen de acelaș neam, Partenie, un Ivirean așezat mai de mult în țară, și poate chiar acel care duse la Atos vestea plăcută a zidirii noului metoh românesc [3].

Dacă în Moldova, vegetà școala elinească din Sf. Sava, după moartea la Iași a lui Nicolae Kerameus, îngropat în Cetățuia [4], dacă în această țară creșterea copiilor lui Duca-Vodă erà încredințat[ă] lui Molibdos Comnenul, lui Spandoni, «filosof peripat[eti]c», și lui Azarie Tzigala din Santorin, care trecù apoi ca dikaiophylax al «Bisericii celei Mari» și «dascăl de științi» în școala din Constantinopol [5], apoi dacă pentru învățătura iubitorului de carte fiu al necărturarului Constantin-Vodă Cantemir, s'a adus alt «filosof», Ieremia Kakavela, Curtea din București stăteà cu mult mai presus în ceia ce privește sprijinirea clerului grec, păstrător al celei mai sigure ortodoxii, și a dascălilor greci, a căror «fi-

[1] Cf. Papadopulos-Kerameus, în *Deltion*, al «societății ist. și etnogr. din Grecia», II, 1889, p. 667 și urm. (n'am avut lucrarea la îndămână).

[2] Chrys. Papadopulos, *l. c.*, p. 197.

[3] *Doc. Cant.*, p. 113 și urm.; *Inscripții.*, I, p. 79 și urm.

[4] *Bibl. Rom.*, I, p. 465.

[5] *Ibid.*, p. 300.

[6] D. Cantemir, *Descr. Moldaviae*, p. 154; *Ist. imp. otoman*, I, p. 135, nota 11; Erbiceanu, *Cron. greci*, tabla; cf. Papadopulos Kerameus, Ἱερ. Βιβλ., IV, p. 400; *Ist. lit. rom. in secolul al XVIII-lea*, I, p 37.

losofie» se împleticià în chip firesc cu teologia cerută acum dela orice creştin cu o cultură mai înnaltă. Şi Patriarhul de Constantinopol Dionisie Séroglanul, după ce fù scos din Scaun, află càtva timp bună primire la Bucureşti[1]. La Şerban-Vodă alergară Mitropopolitul de Adrianopol (1682)[2], al Sofiei, Auxentie, al Silistrei, Ghenadie, al Nisei Ghermano[3],— unii mazili, alţii porniţi în călătorie de întremare bănească. Ioan Cariofil, unul din fruntaşii Grecilor, şi Logofăt al Patriarchiei constantinopolitane, se află în Bucureşti la 1679[4]. O şcoală de elineşte fù aşezată la Sf. Sava, în care bănuim încă un metoh al Ierusalimului, ca şi mănăstirea cu acelaşi nume din Iaşi; aici ştiù Domnul muntean, prin larga sa dărnicie, să atragă pe Sebastos Kymenites Trapezuntinul[5], care a scris un Calendariu bisericesc şi critica neînţelegerilor dintre Biserica Răsăritului şi a Apusului[6]. Şerban-Vodă cheltuià pentru tipărirea Noului Testament la Veneţia, şi tot cu banii lui ieşià povestea, fireşte moralizatoare în sens bisericesc, a Evreicei Marcada[7].

Moartea lui Şerban-Vodă, în toamna anului 1688, împiedecă mutarea tipografiei la Bucureşti. Supt Brîncoveanu însă, ea lucrează aici, pentru binele întregii ortodoxii în limba celei mai curate şi mai vechi datine.

La 1690, trei ani după intrarea Ardealului în stăpânirea de fapt a Imperialilor, — Iezuiţii se apropiau altfel de hotar —, se tipărià la Bucureşti, «pentru a se împărţi în dar ortodoxilor», o carte de polemică mai veche, dar vestită, «Ma-

---

1 *Ist. lit. rom. in sec. al XVIII-lea*, I, p. 33; *Studii şi doc.*, III, p. 36 şi urm,

2 Papalopulos Kerameus, I, p. 252.

3 V. mai sus p. 402: actele sinodului din 1682; prefaţa Bibliei din 1688; Del Chiaro, *Istoria delle rivoluzioni della Valachia*, p. 43.

4 *Efemeridele* lui, trad. Erbiceanu, p. 13.

5 Legrand, *Epistolaire grec*, pp. 1-2.

6 Cantemir, *Ist. imp. otoman*, *l. c.*

7 Legrand, *Bibl. hellénique*, II, pp. 246-7, 439-43; Helladius, *Status praesens Ecclesiae graecae*, 1714, p. 9 şi urm.

nualul împotriva schismei papistaşilor», Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν Παπιστῶν, scris de unul care statuse în mijlocul catolicilor din Ierusalim, Maxim Peloponesianul, ucenic al lui Pigas[1]. Urmează îndată, în acelaşi an încă, o altă carte, aceasta împotriva calvinilor, răspingerea de către Meletie Sirigul a ideilor cuprinse în Mărturisirea lui Chiril Lukaris. Se adauge şi un Manual scris la 1672 de Dosofteiu însuşi, «împotriva vătămării de suflet calvineşti»; notariul Marii Biserici, Mihail Macrì din Ianina, vine însuşi pentru a îngrijì de îndreptări, iar Mitrofan de Huşi, încă de pe la 1687 fugar în Ţara-Românească, poate în urma prigonirilor pricinuite de campania lui Sobieski în Moldova, avù tiparul însuşi[2]. Cartea fusese trimeasă în Ardeal la 1680, ca să ajute pe ortodocşi a răspunde calvinilor: ea a fost dată prin urmare în mânile episcopului Iosif, care nu s'a folosit tocmai mult de dânsa, şi unii boieri români arătaseră, încă de pe vremea lui Şerban-Vodă, intenţia de a o tălmăcì, pentru aceiaşi apărare a ortodoxiei împotriva atacurilor calvineşti[3]. Altă carte nu se mai «bătù în tipariu»[4], şi iarăşi Iaşul ajunse locul de unde se răspândiră cărţi de învăţătură asupra întregului Răsărit.

În adevăr, Domnul de până atunci al Moldovei, bătrânul Cantemir, care n'aveà bani pentru tipografi, tălmăcitori şi tot felul de «dascăli» şi care nu ştià să strângă măcar în jurul său pe arhiereii greci, murì, în Mart 1693, şi, după cele câtevà săptămâni de stăpânire a învăţatului Voevod Dumitraşcu Cantemir, ales de ţară, şi uns de Patriarhul Alexandriei, Gherasim, puterea o căpătă la Poartă Constantin, fiul lui Duca-Vodă, ctitorul tipografiei moldoveneşti. Cu Brâncoveanu, Patriarhul nu se mai aflà în aceleaşi legături ca odinioară, de când acesta ocrotise şi primise la el pe

[1] Chrys. Papadopulos, Δοσ., p. 41.
[2] Cf. Melchisedec, *Cron. Huşului*, I, pp. 146-7.
[3] Prefaţa a doua a lui Dosofteiu; *Bibl. Rom.*, I, p. 398.
[4] *Bibl. Rom.*, I, p. 319.

Ioan Cariofil, ale cărui păreri «libere» cu privire la «prezența reală» în Eucharistie, împrumutat dela dascălul său Teofil Korydalleus, fuseseră osândite de un sinod constantinopolitan, adunat la 1691 «cu cheltuiala și prin îngrijirea» lui Dosofteiu, și mântuit cu un mare scandal, Patriarhul rupând în bucăți cărticica lui Cariofil, iar Alexandru Mavrocordat, Tălmaciul-cel-Mare al Porții, luându-l chiar la bătaie[1]. Domnul muntean, așa de mult lăudat până atunci, trebuì să audă din gura aceluia pe care de atâtea ori îl dăruise cu pomeni îmbielșugate, aceste cuvinte tari: «Legile lui Dumnezeu nu s'au dat pe munții Țerii-Românești, nici de Domnii Țerii-Românești, ci în Constantinopol și de către Împărați și sinoade; dacă are deci ceva de spus Cariofil, să mergem laolaltă la Constantinopol și să vorbească[2]». La Iași, unde tânărul Duca luase însă, în Novembre 1693, pe Maria, fiica Brâncoveanului[3], făcù să apară Dosofteiu un «Manual» împotriva lui Cariofil, pe care i-l lucră, în Iunie 1694, un nou tipograf de grecește, altfel necunoscut, Dumitru Pădure. Cu această carte de 108 pagini ieșì un opuscul, cuprinzând Cuvântarea lui Ioan Eugenikos împotriva Sinodului de Unire cu Roma, ținut la Florența, sinod la care și Ioan luase parte[4].

Timp de vre-o doi ani de zile, din 1692 până în Februar din anul 1694, lucră Pădure acum la o întinsă carte de combatere a vestitului Leon Allatius, promotor al catolicismului între Greci și dascăl al lui Ligaridis, care într'o scriere despre Purcederea Sf. Duh atacase pe Greci. **Τόμος καταλλαγῆς**, *Cartea Schimbării,* cuprinde lucrări, mai vechi sau mai nouă, ale unui număr de teologi ortodocși, ca acel Ioan Eugenikos, din veacul al XV-lea, Gheorghe Koressi, Macarie Macrì, Teodor Agallianos, polemist din aceiași vreme

[1] Chrys. Papadopulos, *l. c.*, p. 41 și urm.; cf. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, pp. 37, 185.

[2] Papadopulos, *l. c.*, p. 44.

[3] *Ist. lit. rom.*, I, p. 332.

[4] Cf. Krumbacher, pp. 495-6.

cu Ioan şi Macarie, ca Mateiu Vlastaris, din veacul al XIV-lea, cunoscut prin culegerea-i de Canoane [1], şi apoi hotărârile a două adunări constantinopolitane, ţinute în Sf. Sofia [2]. Ele privesc prin urmare Sinodul de Unire din 1439 şi arată în ce chip au fost combătute şi înlăturate hotărârile lui de teologii şi arhiereii strânşi în sinoade ai Bisericii răsăritene din veacul al XV-lea.

O a doua carte din acest ciclu de lucrări greceşti, lămuritoare ale ortodoxiei, apare la 1698, «Cartea Dragostei», Ἀγάπης, supt îngrijirea lui Kakavelas şi cu lucrul tipotipografic al unui călugăr Dionisie, care nu ştiă greceşte. În ea se dau scrieri de-ale Patriarhului constantinopolitan Filoteiu, din veacul al XV-lea, hotărâri sinodale, scrisori de Împăraţi şi de Patriarhi, note polemice împotriva unor lucrări de polemică, tratate de-ale lui Marcu Eugenikos, duşmanul Unirii mai nouă ale Latinilor, proclamate la Florenţa [3]. Scrisori de-ale lui Fotie, începătorul «Schismei» pentru catolici, dezbateri sinodale supt prezidenţia lui, scrieri de-ale lui Nicolae Kerameus, profesor la Iaşi († 1672) şi ale lui Meletie Pigas, lămuriri ale lui Dosofteiu însuşi fac împreună «Cartea bucuriei», Χαρᾶς a triumfului, adecă, publicată la 1705 [4], în Râmnic, după împăcarea cu Brâncoveanu. Dosofteiu voiă să încheie această întinsă compilaţie polemică printr'o *Istorie a patriarhilor din Ierusalim*, ca statornici mărturisitori şi apărători ai ortodoxiei, care apărù însă numai după moartea sa, prin îngrijirile nepotului Hrisant [5].

---

1 Cf. Krumbacher, *o. c.*, p. 113-4, 608, etc.

2 Asupra cărora v. Chrys. Papadopulos, *l. c.*, p. 46.

3 Chrys. Papadopulos, p. 48.

4 *Ibid.*, p. 50.

5 *Ibid.*, p. 50 şi urm.

CAP. II.

Negocierile Ardelenilor pentru Unirea cu Roma; cele d'intâiu învoieli.

Asemenea cărți erau acum în adevăr de nevoie pentru ortodoxie. În adevăr la 1696 Ardealul, unde erà Mitropolit românesc, dela 1692 (Decembre), Teofil, care primise din partea guvernatorului calvin al Ardealului, Gheorghe Bánffy, condițiile obișnuite [1], trecuse în stăpânirea formală a Împăratului — ultimul «Craiu», al doilea Apaffy, părăsindu-și drepturile, pe care nu le mai puteà menținea —, și, încă dela 1692, 23 August, Împăratul dăduse de veste că preoții răsăriteni, cari vreau să scape de toate greutățile, să nu mai plătească adecă datoria de iobagi către domnii de pământ și să culeagă în schimb dijma dela credincioșii lor, n'au decât să treacă prin Unire la Biserica apuseană de care se ține și Măria Sa, stăpânul cel nou al țerii [2]. Când ne gândim la câte umilinți erà supus un biet preot român, chiar dacă dregătorii observau față de dânsul hotărârea crăiască de a nu se supune la niciun fel de dijmă preoțimea noastră, când ne gândim că, în locul veniturilor de care se bucurà pastorul sas ori maghiar, el aveà drept doar, după ultimele măsuri, luate prin 1688, la o claie de grâu și una de ovăs, un caș de Sâmpietru, sau doi potori în schimb, la o zi de coasă și una de secere pe an, afară de cei 12 bani ai botezului și tot atâta pentru cununie [3], vom înțelege cât de ademenitoare erà ispita ce se întindeà bieților oameni sătui de năcazuri, cari n'aveau măcar în sufletul lor întunecat convingerea de adevăr, simțul de înaltă chemare care întăresc pentru o luptă cât de grea.

---

[1] Nilles, p. 153 și urm.; *Sate și preoți*, p. 172; Cipariu, *Acte și fragmente*, pp. 254-5.

[2] Nilles, p. 162.

[3] Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 264.

Nici episcopul Teofil, un nemeş din Teiuş, care se chemase până atunci Toma Szerémi şi eră aplecat către datinile ca şi către limba colegilor săi nobili, dintre Unguri [1],— biată unealtă a Calvinilor cari-i întăriau în scris numirile de protopopi [2], — nu eră în stare să ducă o luptă pentru credinţă, şi ştim sigur că încă din 1697 el intrase în legături cu Iesuitul Baranyi, care-l îndemnă să prindă cu amândouă mânile un prilej care nu se va mai întoarce [3]. O nouă ediţie a Catechismului lui Canisius, nu pentru popor, ci pentru preoţi, carte tipărită cu litere cirilice şi ortografie obişnuită, apăreà, la Sâmbăta-Mare (Tyrnau), centru şcolar al Iezuiţilor la hotarele Ardealului, în 1696 [4].

Să amintim că în Principate chiar, de curând, Armenii din Moldova, câştigaţi de un misionar din neamul lor, Axentie sau Oxindie Virzirescu, părăsiseră Moldova pentru ca, supt acest nou episcop unit, să trăiască, primind dogma romană, în Statele împărăteşti care li se deschideau primitoare [5]. Cei rămaşi în Botoşani, Iaşi şi Roman întemeiau la 1690 o «frăţie a tinerilor» pe care o puneau supt scutul Papei întâiu, al *catolicosului* în al doilea rând, iar, în al treilea, supt al «locotenentului de episcop al eparhiei Sucevei, al «sfintelor schituri din Suceava, închinate sfântului Axintie» — *Zamca*, veche biserică moldovenească trecută la Armeni şi întărită milităreşte, îndată, la 1691, de regele Sobieski [6], şi metocul Hagĭgadar —, Hagi - Koh - Varzarès Mândrul», episcop al lor şi înainte de Unire, încă de pe la 1677 [7]. Episcopia însă fusese aşezată acum pe pământul Împăratului, la Gherla, care e de atunci un târg armenesc

[1] Cf. Cipariu, p. 239.

[2] Cipariu, *o. c.*, pp. 254-5; *Studii şi doc.*, XII, p. 282, no. x.

[3] *Sate şi preoţi*, p. 173.

[4] *Bibl. Rom.*, I, la această dată.

[5] *Doc. Bistriţei*, I, pp. CV-VI. Benkö, *passim*; Gr. Goilav, în *Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşi*, VII, p. 634 şi urm.; Nilles, p. 915 şi urm.

[6] V. *Studii şi doc.*, VI, p. 636 şi urm.

[7] *Ibid.*

și un focar de propagandă unită între Armenii rămași în legea veche.

La începutul anului 1697, în Februar, Ardelenii ajunseră la o hotărâre cu privire la propunerile, pline de făgăduieli și de îngăduință, de prietenie și de cruțare, pe care le făceau catolicii, arhiepiscopul primat al Ungariei însuși, cardinalul Kollonits, prin Iesuitul Baranyi, negociatorul nelipsit al Unirii. Se ținù la Bălgrad un sinod ca acelea obișnuite, — și pentru judecăți, — fiind de față mai toți protopopii și foarte mulți dintre preoți. Vlădica Teofil, bucuros să scape de jugul calvinesc, vorbì, arătând câte a pătimit până atunci biata Biserică românească dela stăpânitorii țerii: întemnițări și bătăi ale Mitropoliților, ca în cazul lui Sava, control apăsător și jignitor al tuturor actelor acestora, vizitări în silă de către oameni superintendentului, cari se uitàu să vadă și ce fierbe 'n oală țeranul în zi de post, batjocura portului și a icoanelor, răspândirea de cărți pierzătoare de suflet, călcarea privilegiilor care dădeau preoțimii scutirea de dijmă. Acuma clerul românesc se poate întoarce la vechile-i datine, pe care Împăratul — căci de el, și nu de prelații catolici ai Ungariei erà vorba, — le recunoaște pe toate, cerând ca Românii să se unească doar cu dânsul în ceia ce privește numai patru puncte de credință: să primească primatul Papei, întrebuințarea pânii nedospite, azimei, în cuminecătură, purgatoriul în care se limpezesc sufletele și purcederea Duhului Sfânt, nu numai dela Tatăl, ci și dela Fiul.

Erà puțin, pe lângă ce se impusese până atunci. Românii, țerani, mireni din orașe, preoți, protopopi și Vlădici, țineau mai mult la icoane decât la Patriarhul din Țarigrad, pe care nu-l văzuseră niciodată, și nici n'avuseră prilej să audă măcar de dânsul; păstrarea posturilor erà pentru dânșii mai mare lucru decât judecata asupra puterii Papei sau soarta sufletelor până ajung în Raiu ori în Iad, unde e tot temeiul, și tipicul de slujbă, obiceiurile la înmormântări,

la botezuri şi nunţi, aveau mai mult preţ pentru ei decât felul de purcedere al celui de-al treilea ipostas al Treimii de o fiinţă şi nedespărţite, şi cine făgăduià să li păstreze ritul întreg, să-i osebească oriunde de latini, în cari vedeau şi acuma nişte papistaşi primejdioşi, să lase în putere tot pravila şi canoanele, şi nu cine ştie ce drept nou latin, puteà cere multe, mai ales când făgăduià să înlăture crudul regim din «Compactate» şi «Aprobate», care făceà din Români un «neam tolerat», şi nu «adevăraţi fii ai patriei». Siguri că în sfârşit vor puteà trăì şi ei ca oamenii, preoţii mari şi mici din adunare iscăliră şi pecetluiră deci cu cea mai mare bucurie, făcând Împăratului pentru atâta bine un mic hatâr, fie şi în patru puncte; dar, fiind oameni păţiţi, ei însemnară desluşit că Măria Sa li va dà scutiri şi venituri pentru clerici, slujbe pentru mireni, primirea in şcoli pentru copiii Românilor.

La 21 Mart, actul solemn se puneà în scris, iar la 10 Iunie, spre mai multă încredinţare, se adăugiau şi iscăliturile [1]. Teofil, dând această ştire la 21 Mart, adăugià doar sau lăsà pe Baranyi să adauge că se primesc «mai ales» cele patru puncte, cerându-se cu acest prilej ca orice paroh să-şi aibă biserica, şi aceasta pământul ei, *eclejia*, şi ca preoţii să atârne numai şi numai de Vlădică, iar nu şi de mireni. La 23 August 1697 se şi hotărià la Viena că preoţii români se vor bucurà de drepturile religiei catolice la care se vor alipì [2].

Astfel se «întoarse» Biserica Românilor din Ardeal la legea catolică. Dar schimbarea se făcù în tăcere, fără să răzbată ceva la urechile Domnului muntean şi ale Mitropolitului său. Din această parte nu venì deci nicio protestare, deşi Teodosie se intitulà cu gândul la Ardeleni, «exarh

[1] *Ortus et progressus*, Cluj, 1730, 1764; Laurianu, în *Magazinul istoric*, III, p. 267 şi urm.; după Clain, în Cipariu, *Acte şi fragmente*, pp. 80-3; după original, în Nilles, p. 165 şi urm. Cf. *Sate şi preoţi* p. 174 şi urm.
[2] *Mag. ist.*, III, p. 280

laturilor», nu totdeauna «plaiurilor», şi Patriarhul Dosofteiu, în Prefaţa la Biblia din 1688, puneà supt înrâurirea bisericească a ierarhiei muntene pe «Rumâni, Moldovani şi Ugro-Vlahi», supt care nume se cuprind fireşte locuitorii români de dincolo de munte [1].

«Unirea» Românilor de supt Coroana Ungariei erà să ieà însă peste puţin forme mai hotărâte şi un caracter public, care nu puteau să lase nesimţitoare Biserica ortodoxă a Românilor din principatul muntean, care ajunsese şi ocrotitoarea, epitroapa vieţii bisericeşti a fraţilor de peste munţi.

Lupta între Unire şi duşmanii Unirii începeà, interesând şi amestecând în vălmăşagul ei, mai mult ori mai puţin, pe toţi Românii, din întreaga întindere a Românimii.

Teofil fusese totuşi începătorul, şi hotărârea soborului său e cel d'intâiu semn al afăşierii unităţii româneşti în forma bisericească, — singura cu putinţă, — prin care se statorniciâ, ca urmare firească, unitatea culturii, strânse încă 'n jurul Bisericii naţionale.

---

[1] *Bibl. română*, I, p. 289.

ADAUS

Lipsa de caractere cirilice în număr suficient mă face a zăbovì până la încheierea lucrării publicarea actului sinodal din 13 August 1595. Deocamdată observ numai că el e dat, ca scrisoare, către puternicii din Polonia, stăruind asupra necesității dogmei constantinopolitane, de Nichifor protosinghelul, de Mardarie Mitropolitul moldovean, de Mihail cel muntean, de Agafton al Romanului și de Amfilohie al Rădăuțului. Nichifor iscălește întâiu ca fost vicariu în Constantinopol, apoi Mardarie, în al treilea rând Mihail; urmează Agafton, dar după el aflăm pe Luca de Buzău iscălind grecește, după acesta pe Amfilohie, iar la urmă *pe un Râmnicean, Partenie*.

Un articol iscălit S. Dragomir, în «Revista Teologică» din Sibiiu, II, n-le 9-10, adauge lucruri însemnate, pe temeiul izvoarelor sârbești, cu privire la Sava Brancovici.

Se vede dintr'o icoană dela Hilandar în Atos, descrisă în «Spomenicul» sârbesc pe 1898 (XXXIII), că Longhin Corevici a fost cu adevărat «Mitropolit» de Inău și s'a adăpostit în Țara-Romănească, unde lucrà icoane, pentru Mateiu Basarab, Doamna Elina și Mitropolitul Teofil, în August 1643, ajutat fiind de fruntași boieri ca Vistierul Stroe, al doilea Vistier Șerban și Udriște Năsturel, pe atunci al doilea Logofăt.

Se pomenește și piatra de mormânt — azi neexistentă —,

dela mănăstirea Comana, a lui Longhin, cu această inscripţie: «Cu mila lui Dumnezeu Longhin, cu neamul dintre Corevici-Brancovici, arhiepiscop de Inău».

Tot acolo despre rudele ungureşti ale Brancovicilor.

Un studiu al răposatului arhimandrit Ruvarac arată că Ioan patriarh de Ipec în veacul al XVI-lea eră Român.

TABLA CUPRINSULUI.

TABLA CUPRINSULUI

CARTEA I-iu.

EPOCA SLAVONĂ.

PARTEA I-A.

PARTEA a II-a.

PARTEA a III-a.

PARTEA a IV-a.

PARTEA a V-a.

PARTEA a VI-a.

CARTEA a II-a.

EPOCA SLAVO-ROMÂNEASCĂ.

PARTEA a I-a.

PARTEA a II-a.

PARTEA a III-a.

PARTEA a VI-a. Pagina

PARTEA a VII-a.

ERATĂ.

A se îndreptà:
La p. 76, rândul 10 de sus: *Florența* pentru *Roma*.

ISTORIA

BISERICII ROMÂNEȘTI

ȘI A

VIEȚII RELIGIOASE A ROMÂNILOR

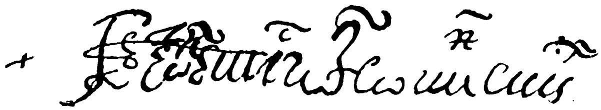
DE

N. IORGA

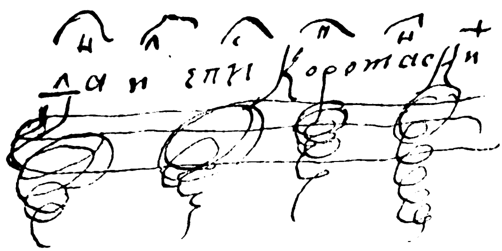
VOLUMUL al II-lea.

VĂLENII-DE-MUNTE
TIPOGRAFIA «NEAMUL ROMÂNESC»
1909.

Câteva iscălituri inedite de arhierei din veacul al XVIII-lea.

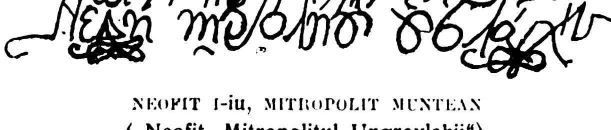
GHEDEON, EPISCOP DE ROMAN
(Ghedeon, episcop Romanschii"; 1734).

DANIIL, EPISCOP DE ROMAN
(„Daniil, episcop romanschii"; 1731).

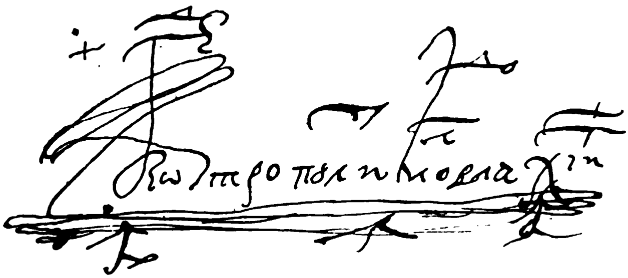
GHEDEON, EPISCOP DE HUŞI
(„Ghedeon, episcop huşschii"; 1731).

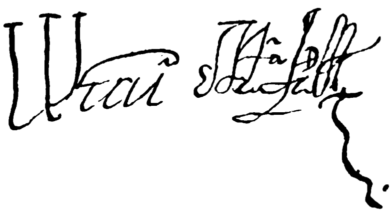
NEOFIT I-iu, MITROPOLIT MUNTEAN
(„Neofit Mitropolitul Ungrovlahii").

ANTONIE, MITROPOLIT AL MOLDOVEI
(„Antonie Mitropolit Sucavschii").

GHEDEON, MITROPOLIT AL MOLDOVEI („Ghedeon, Mitropolit Moldovlahii").

MISAIL, EPISCOP DE RĂDĂUȚI
(„Misail episcop Răd."; 1733).

CARTEA a III-a

EPOCA ROMÂNEASCĂ.

PARTEA I-a.

LUPTA PENTRU DESĂVÂRȘIREA UNIRII ROMÂNILOR DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Politica religioasă a lui Vodă Brâncoveanu și tipăriturile muntene din epoca sa.

Când, puțin timp după soborul din Februar 1697 și urmările lui, Vlădica ardelean Teofil murì, alegerea urmașului său se făcù în condițiile obișnuite. Spre Bucureștii Mitropolitului plecă un tinerel călugăr, de neam bun, dela Ciugud, Atanasie Anghel, care duceà cu dânsul recomandații puternice din partea nobililor ardeleni, calvini, pe cari-i câștigase cu bani. De o plată făcută în mânile lui Teodosie ca să fie ales, nu poate fi vorba; el dădù, după spusa unuia dintre negociatori, negustorul Dindar, numai optzeci de lei «ca mulțămită» [1]. Alegerea se făcù după datina creată pe vremea lui Șerban Cantacuzino, și, în Ianuar 1698, Atanasie erà sfințit ca Mitropolit pentru Ardeal.

Data aceasta, noul Vlădică nu primì condiții dela Guvernul ardelean, ai cărui membri nu mai erau slobozi să-și deà la iveală tendințele calvinizatoare. Învățături pentru purtarea sa le primì el dela București chiar.

Aici Vodă Brâncoveanu, om bogat, darnic și mândru, n'aveà o politică religioasă așa de sigură ca a înaintașului său, — cum, de alminterea, și în politica propriu zisă el se dovedise mai șovăitor decât acesta, — după stricarea bunelor legături cu Dosofteiu de Ierusalim. Strict ortodox firește,

---

[1] *In recognitionem; Sate și preoți*, p. 178, nota 2.

fără să aibă faţă de catolici măcar acea curtenire care deosebise pe Şerban-Vodă, el tipărise, pe de o parte, cărţi româneşti, de cuprins religios şi literar, bune pentru cetirea boierilor şi a preoţilor: la 1691, Radu Greceanu dă astfel la iveală o frumoasă carte, lucrată de dânsul cu ajutorul fratelui Şerban şi supt supravegherea lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, «*Mărgăritarele*» lui Ioan Gură-de-Aur, «întăritoriu săborniceştii şi apostoleştii a Răsăritului Beseareci şi adevăratei pravoslavnice credinţe îndireptătoriu», prefăcută în limba tuturor «ca să poată fieştecare Rumân ce şi puţină învăţătură ar avià, să înţeleagă».

Pe de altă parte, un călugăr din Iviria sau Ivir, din Iberia Caucasului, fost rob al Turcilor, Antim, om cu deosebit simţ pentru artă în toate înfăţişările ei, tipărià, întâiu pe seama lui, se pare[1], lucrări greceşti care dovedesc fiinţa unui curent ce duceà, nu numai la înzestrarea cu cărţi, pe socoteala Românilor, a bisericilor din Răsăritul grecesc, ci şi către *grecizarea Bisericii româneşti.*

Pe lângă *Pareneticele* Împăratului Vasile Macedoneanul către fiul său Leon, prefăcute (1691) în greceasca poporală de Hrisant, nepotul, trimes îndată, în 1692, prin Rusia, în Apus, pentru studii, al Patriarhului de Ierusalim[2]; pe lângă «Manualul» lui Cariofil, care răspundeà la unele întrebări de natură teologică ale Stolnicului Cantacuzino (1697), pe lângă panegiricul Sf. Constantin, alcătuit de predicatorul Curţii, Gheorghe Maiota (1697)[3],— altele, de acelaşi, în 1706-7, la Râmnic[4] —, se dau în greceşte, prin osteneala lui Antim, *cărţi de slujbă bisericească.* Astfel c slujba Sf. Grigore Decapolitul, făcută în această limbă de

[1] Cărţile poartă numai însemnarea că sânt lucrate de «Antim ieromonahul». Asupra lui, v. *Ist. lit. rom. in secolul al XVIII-lea,* I, p. 419.

[2] V. cele două lucrări ale păr. Chrys. Papadopulos.

[3] Pentru Maiota, v. *Ist. lit. rom. in secolul al XVIII-lea,* I, pp. 49, 417, 429.

[4] *Bibliografia Română,* I, pp. 468-9, 478-9.

Mateiu al Mirelor [1], şi cea, în legătură de zi cu aceasta, a Sf. Paraschive,— cu toate că în mănăstirea Bistriţei oltene, care nu eră «închinată» şi nu adăpostiă călugări greci, laudele Sfântului ocrotitor fuseseră cântate până atunci în slavoneşte. La Mitropolie, şi nu încă în Snagov, altă mănăstire neînchinată, unde fù numit apoi şi ca egumen străinul Antim, ce-şi găsì îndată adăpostul prielnic între zidurile ei [2], se publică la 1693 o minunată Evanghelie greco-românească, prin care putem vedeà mai bine gândurile unora dintre arhiereii pribegi şi boierii de alt neam cari încunjurau pe Brâncoveanu. Şi aceasta e «după greceasca aĭ (sic) Bisearicii orănduială aşezată», ca şi tipăritura mai veche a lui Şerban-Vodă; partea grecească e menită pentru slujbă, iar cea românească numai pentru ca «şi în casele voastre cu cetaniia ei adease să vă îndeletniciţi», scrie tipograful. Teoria lui Dosofteiu al Moldovei că Scriptura foloseşte numai dacă e înţeleasă, teorie primită până la 1688 şi în Ţara-Românească, e înlocuită prin aceia că patimile rele din inima omului şi «numai din cetanie şi din auzire să omoară». În sfârşit, nu numai pentru Grecii de departe, ci şi pentru Românii de aproape, se dă, la 1697, *Antologhiul, Sbornicul* din Snagov, care cuprinde în el tot ce trebuie «pe tot anul»: slujbe la sfinţi sau «acolutii», Psaltirea întreagă, Octoihul, Orologhiul sau Ceaslovul, Penticostariul, Triodul; volumul de aproape o mie de pagini erà tipărit cu cheltuiala unui fost categumen al Lavrei celei Mari din Atos, Galaction Vidalis, şi îngrijit de un Panaioti din Sinope. O nouă ediţie apare la 1709. Ignatie, egumenul grec dela Nucetu, dă, în 1705, o Slujbă a Sf. Visarion, care se càntă de sigur în biserica lui. Şi o slujbă pentru Tàrnosirea bisericilor se tipărì, de Auxentie al Sofiei, «pentru a se împărţì în dar arhiereilor», în 1703. Să mai cităm *Psaltirea* de Snagov din 1700.

[1] V. mai sus, vol. I, pp. 251-2.

[2] *Ist. lit. rom.*, I, pp. 419-21.

După împrejurările nouă din Ardeal se dă la Snagov în greceşte «Mărturisirea» lui Petru Movilă, la care se adauge o cărticică a lui Visarion Macrì despre «cele trei mai mari virtuţi» (1699). Unul din îngrijitorii acestei lucrări, Sevastos Chimenitul, publică apoi o tălmăcire a sărbătorilor, un «Heortologion» în 1701, apoi o «Învăţătură dogmatică a Bisericii Răsăritene» (1703), tratând despre împărtăşenie şi sfinţenia Fecioarei, iar celalt, Ioan Comnenul, îşi tipăreşte o descriere a Muntelui Atos, în 1701, descriere, care, cu Slujba Sf. Ecaterine dela Muntele Sinai, se retipăreşte la 1710[1], iar urmaşul acestuia la Scaunul din Silistra, Atanasie, alt găzduit al Brâncoveanului, editează la 1710, «Panoplia dogmatică» a vechiului Împărat Alexie Comnenul. Acestea pe lângă discursurile greceşti ale fiilor Domnului, cari laudă pe sfinţii patronali ai neamului lor[2].

Liturghia *greco-arabă,* dată şi pentru acei preoţi sirieni cari nu ştiau decât greceşte (1701), *Ceaslovul* biglot din 1702, *Psaltirea* arabă din 1706, lucrată în Alep, *Liturghia* georgiană din 1710 şi *Evanghelia* din 1709 în aceiaşi limbă se adaugă la aceste lucrări, ca jertfe făcute de Brâncoveanu pentru mărirea numelui său în părţile Răsăritului. Sânt şi lucrări de comandă, care nu stau decât în legătură tipografică cu ţerile noastre, ca slujba Sfintei Chiopolitis din 1702, plătită de un Grec din Chios, sau cutare cuvânt despre preoţie al lui Hrisant (1702).

Ca o curiozitate interesantă, ca o carte bună pentru a învăţă încă o limbă străină, şi fără niciun gând la întrebuinţarea ei practică, dădeà la lumină Antim în 1698 o Gramatică slavonă destul de întinsă. Când, cu titlu şi prefaţa românească, se publică, la 1696, Slujba slavonă a Sfinţilor Constantin şi Elena, se spune că s'a făcut slavoneşte, nefiind la «izvoadele greceşti». Un *Ceaslov* apare la 1703. Numai despre *Psaltirea* de Buzău din 1701 se spune că e ti-

[1] *Bibl. Rom.*, I, pp. 481-2.
[2] *Ibid.*, I, pp. 419 şi urm., 452 şi urm., 457 şi urm., 468-9.

părită «pre limba *cea obicinuită a să cetì prin besearecile* rumâneşti, sloveniasca, fiindŭ şi lipsă de aclasta pre la besearici de aĉastă dată», adăugindu-se că e de nevoie şi pentru învaţământ, care se ştie că se răzimă pe învăţarea de-a rostul a Psaltirii: «pre la şcoale pentru învăţătura copiilor»[1].

Nu se puteà înlăturà însă aşà de uşor ca vechea zdreanţă slavonă noul veşmânt al limbii româneşti. Numit episcop de Buzău la 10 Iunie 1691, Mitrofan reprezintà încă acolo, în colţul de către Moldova lui, curentul românesc pe care-l începuse dascălul său, acum pribeag în Polonia. Încă dela 1691 el tipăreşte în Buzău o traducere românească, tipărită de dânsul, dar tălmăcită cu amestecul lumii dela Curte, a *Pravoslavnicii mărturisiri*, scrise de Petru Movilă. Numai peste trei ani teascurile Mitropoliei dau o *Psaltire*, cu «catizme», tropare, molitfe, «pashalii de 50 de ani», «exapsalm», «după orânduiala greclască»; această lucrare, revăzută după textul Bibliei dela 1688, erà însă menită, nu să se deà preoţilor spre întrebuinţare, ci să se împartă numai, pentru cetire, «în har pravoslavnicilor creştini». Tot aşà şi cu *Evanghelia* dela Snagov din 1697, care dă numai într'o formă «diorthosită mai cu multă nevoinţă» textul cunoscut, pentru cetirea de către cei ce nu ştiu slavoneşte.

În acelaşi an, ca o urmare a aceleiaşi mişcări, Moldova răspândià o *Tâlcuire a Liturghiei*, tălmăcire făcută de Cacavela, îndreptată de un necunoscut şi tipărită de Antioh-Vodă Cantemir, prin îngrijirea boierului Lupu Bogdan, care iscăleşte Prefaţa.

Să se adauge traduceri după ediţiile greceşti ale acelorași meşteri, ca acea «Carte sau lumină», din 1699 care e redarea în româneşte a cărţii lui Maxim Peloponesianul, retipăriri sau prelucrări, ca aceia ce cuprinde «Învăţătura preoţilorŭ pe scurtŭ de Şapte Taini ale Besearecii», — publicaţie din Buzău, cu titlu şi pentru Moldova (1702)[2]. Întâmplător se

[1] *Bibl. Rom.*, I, p. 415.
[2] *Ibid.*, p. 539.

dau cărţi de morală religioasă sau de instrucţie poporală în materie de religie, precum sânt *Invăţăturile creştineşti* şi *Floarea Darurilor*, traduse amândouă de Filoteiu, un Român care se călugărise la Sfetagora, Sfântul Munte, şi-şi puteà zice, stând, se pare, la Sf. Ecaterina din Bucureşti, metoh al Sinaii[1]: «Sfetagoreţul», ori *Pildele Filosofeşti* din 1713, pe care le tipăreşte, în traducerea lui Antim, Grecul ce purtà afacerile de negoţ ale lui Vodă în Ardeal, Manos Apostolu, ori, în sfârşit, «antologia de sentinţe» ale filosofilor, «Sfătuirile creştino-politice» ale lui Antim Ivireanul (1715).

Mitrofan de Buzău urmà singur dincolo de Milcov tradiţia cea bună. La 1697 el îndrăznià să deie un *Triod* slavo-român, iar în 1698 începeà, pe temeiul Vieţilor de Sfinţi ale lui Dosofteiu, *Mineiele* româneşti, având tipicul, parimiile şi sinaxariul în limba noastră, traduse şi de Radu Greceanu. Şi în prefaţa acestei cărţi, — lucrate «cu mare sârguire», «că şi noaptea o am făcutu-o», spune episcopul, supt iscălitura sa, ca tipograf, şi nu a superiorului său Teodosie, «în unele vremi în loc de zi», — el arată că, mai înainte, din neînţelegerea slavonei de către preoţii de pe la sate, «orânduialele Besearecii nu să făceà deplinŭ, nici Vieţile Sfinţilorŭ să citiia, ascultătorii neînţelegândŭ şi proroceştile citanii» — înţelese doar după acel sunet cu care se mulţămiau grecizanţii: «aramă sunândŭ era, au ţinbale strigândŭ să auziia». Într'un singur an de zile ieşiră toate cele douăsprezece volume, proclamând, se poate zice, introducerea limbii româneşti în slujba Bisericii, aşà cum dorise Dosofteiu al Moldovei. *Octoihul* din 1700 al aceluiaşi Mitrofan, urmă această lucrare revoluţionară, de cel mai mare folos pentru neam, dar tipăritorul nu cuteză, ori nu putù, să deà în româneşte decât tipicul şi nu cântările înseşi, rămase în slavonă. În *Triodul* buzoian din acelaşi an se prefăceau, iarăşi, din greceşte numai tipicul, sinaxarele şi cetaniile, lăsându-se în limba slavonă cântările. Dacă acestea se păstrau în forma

[1] Radu Greceanu, ed. Şt. Grecianu, p. 347.

tradițională, nu trebuie, — am spus —, să se creadă că-l îndemnà pe Mitrofan numai frica de a strică ortodoxia sau de a călcà datinile, ci mai ales greutatea de a pune cuvinte românești pe melodiile obișnuite. Dovadă că în *Triod* unele cântări sânt și traduse.

Mai târziu, Mitrofan și-a urmat opera de prefacere în românește a cărților de slujbă, măcar într'o parte a lor. El dă, la 1699, *Molitvenicul*, căruia-i mai zice, după datina de a se adăugì și numele grecesc: «Euhologhionŭ», — un *Molitvenic* mic «carele cuprinde întru sine toată treaba Besearecii, ce să cuvine preoților»: tipicul singur e românesc, pe când Dosofteiu al Moldovei dăduse molitvele înseși în această limbă. La 1701 ieșià *Penticostariul*, ce nu mai fusese tipărit până atunci la noi nici într'o formă. *Liturghia* lui din 1702 are tipicul în românește, pe când *Psaltirea*, cu pascalii și paraclisul Maicii Domnului, e numai o ediție nouă. Urmează un *Nou Testament*, care reproduce cu îndreptări pe cel ardelenesc și e, ca și acesta, o carte de cetire, nu una de slujbă (1703), și un *Apostol* întocmai ca acela din vremea lui Șerban Cantacuzino (1704).

CAP. II.

Arhierei greci la Curtea lui Brâncoveanu.

De o parte erà deci tendința firească a prelaților greci, fugiți sau așezați mai bine la noi, de a introduce în Biserica Țerii-Românești slujba elinească. Spre aceasta mergeau sfaturile unui Patriarh Dionisie Seroglanul, mazil de Constantinopol, care încunună pe noul Domn [1] și murì în București, îngropându-se la Radu-Vodă, unde se așeză și trupul lui Gheorghe Castriotul, marele boier grec iubitor de neamul

[1] Radu Greceanu, ed. citată, p. 11.

său [1], ca şi îndemnurile unui Iacov, urmaşul lui Dionisie — Patriarh până la 1690 —, care murì şi el în ţară [2], ale unui Atanasie, fost Patriarh al Antiochiei, care, venit în ţară la 1700, traduse din limba arabă pentru Constantin-Vodă, la 1702, istoria pe scurt a Bisericii sale [3], ale unui Gherasim de Alexandria, care cerù Brâncoveanului să tipărească trei volume din Ioan Gură-de-Aur, şi anume didahii şi cuvântări, pe care le răspinse dascălul Marcu, urmaşul lui Sevastos [4], în sfârşit silinţele unui Ieroteiu de Silistra şi ale unor arhierei balcanici ca aceia cari sfinţiră biserica Sf. Gheorghe: Dionisie de Târnova, Clement de Adrianopol, Auxentie de Sofia, Maxim de Hierapolis, Neofit de Sevastia, Mitrofan de Nisa, Macarie de Varna [5].

Chiar fără să aibă un plan hotărât de grecizare, ei, cari nu puteau face liturghia decât în limba lor, trebuiau să lucreze, fie şi numai prin exemplu, pentru întroducerea limbii greceşti în biserică. Călugării şi preoţii noştri, arhiereii de ţară erau de faţă, trăgând neapărat şi învăţăminte, când bătrânul Gherasim de Alexandria slujià, împreună cu Hrisant, urmaşul lui Dosofteiu la Patriarhia de Ierusalim, în zilele de Crăciun şi de «Bogoiavlenie» ale anului 1708 [6], — când, cu un an înainte, Domnul ascultà liturghia serbătorilor de iarnă dela Climent fostul Mitropolit de Adrianopol şi dela Atanasie noul Mitropolit de Dârstor, Dristra sau Silistra [7],— când, în Iunie 1707, Hrisant,

---

[1] V. *Ist. lit. rom.*, tabla; Gelzer, *Patriarchat von Achrida*, Apendice; *Conv. lit.* pe 1903, p. 391. Piatra lui de mormânt se vede încă, *Inscripţii*, I, p. 250; a lui Dionisie, ori nu s'a pus, ori a dispărut. Pentru petrecerea lui în ţară, şi Radu Greceanu, p. 30; Erbiceanu, *Cron. greci*, tabla.

[2] Daponte, în Erbiceanu, *o. c.*, p. 96.

[3] *An. Ac. Rom.*, XX, p. 224 şi urm.

[4] Erbiceanu, *Cron Greci*, p. 204; cf. p. 145.

[5] Radu Greceanu, p. 175; cf. p. 180.

[6] *Ibid.*, pp. 180-1.

[7] *Ibid.*, p. 166.

primit la Dunăre cu carătă domnească, vtori Postelnic şi buluc-başă de Seimeni, întrând în sunetul tuturor clopotelor în Bucureşti, făceà la Sf. Gheorghe, biserica Sfântului Mormânt, slujba cu strălucirea potrivită demnităţii sale de Patriarh [1], — când se sfinţià câte o biserică făcută de Domn, ca Sf. Gheorghe cel Nou, — a cărei zidire se datoreşte trecerii lui Hrisant pe lângă Constantin-Vodă [2],— cu un strălucit sobor de Patriarhi şi de arhierei străini, — când Gherasim de Alexandria slujià la nunta Domniţei Balaşa, naş fiind prin procuraţie Hrisant de Ierusalim [3],— când Atanasie al Antiochiei cununà pe sora Balaşei, Safta [4], când, în sfârşit, la moartea lui Teodosie, noul Mitropolit al Ţerii-Româneşti, săvârşiau ceremoniile de cuviinţă un Patriarh de Alexandria şi unul de Ierusalim, cari luau parte şi la sfinţirea lui Antim, fostul tipograf [5].

Alţii, urmaşi ai lui Dosofteiu al Moldovei în ceia ce priveşte ideile lor de romanizare a Bisericii şi munca lor pentru acest scop, ar fi vrut să deà cartea sfântă ca şi slujba bisericească înţelegerii tuturora. Alţii, iarăşi, între cari trebuie să se numere şi Mitropolitul Teodosie şi urmaşul, după 27 Ianuar 1708, al acestuia, Antim [6], iar — de nevoie mai mult decât de bună voia lui — Mitrofan al Buzăului, înţelegeau să înlesnească pe preot prin tipicuri româneşti, să folosească tuturor credincioşilor, făcând să li se deà în româneşte cē-

[1] *Ibid.*, p. 169.

[2] V. şi *Inscripţii*, I, pp. 305-6, no. 763. Biserica fusese mântuită la 1699; *ibid.*

[3] Radu Greceanu, p. 185.

[4] *Ibid.*, pp. 98, 100; cf. p. 123.

[5] *Ibid.*, p. 181 şi urm. Cf., pentru toţi aceşti arhierei greci, şi tabla ediţiei date de Ştefan Grecianu din opera lui Radu Logofătul despre Domnia Brâncoveanului.

[6] Data în Radu Greceanu, p. 181; pe piatra de mormânt a lui Teodosie, *Inscripţii*, I, p. 240, No. 540. Aveà la răposare 87 de ani şi jumătate.

tirile, însă păstrau pentru cântări, care nu erau uşoare de transpus în altă limbă, şi chiar pentru molitfe, limba slavonă. Aceştia biruiră prin acel lung şir de cărţi bisericeşti, tipărite la Buzău, care au o mare însemnătate, prin aceia că, în locul manuscriptelor rare, rele şi cu totul neînţelese preoţilor de sate, în locul formelor divergente ale cărţilor de slujbă, se dădeà acum prin tipar un singur rànd de cărţi aşezate după cele mai sigure şi bogate greceşti şi având indicaţii de folos în limba de obşte, dar mai ales prin amestecul acestei limbi care în scurt timp trebuià să cucerească şi molitfa, — unde pătrunsese şi mai înainte, prin publicaţiile lui Dosofteiu —, şi cântarea, — în toate formele ei.

CAP. III.

Politica făţarnică a Mitropolitului Atanasie de Ardeal. A doua Unire cu Roma.

Potrivit cu aceste idei se făcù deci pentru Atanasie al Ardealului, ales de Climent al Adrianopolei, de Auxentie al Sofiei şi de Neofit al Sevastei, împotriva altor candidaţi, Mitrofan şi Dionisie, instrucţia din 1697 [1], iscălită de Teodosie, pe care noul ales îl numeşte «preaosfinţitul său stăpân şi biruitor a toată ţara Ungrovlahii», şi de Patriarhul Dosofteiu. E ca o Mărturisire de credinţă a Bisericii muntene, şi merită a fi analizată în amănunte.

Va păzì «căte tocmeale ce are Scaunul Ungrovlahii, neschimbate», deci «canoanele şi hotărările sfintelor săboare şi ale Sfinţilor Părinţi», supuindu-se «la puteri şi la stăpâniri» numai în «lucrurile ceale politiceşti». Tainele le va păstrà cum e obiceiul, botezând cu «apă curată» şi fără preot doar la vre-o nevoie, în casă, iar în biserică numai

---

[1] Pomenită şi de scriitorii greci; v. Chrys. Papadopulos, Δοσίθεος, p. 44.

cu picături de untdelemn în apă şi cu slujbă de preot, întrebuinţându-se mirul şi cuminecătura în toate cazurile —, înştiinţare împotriva botezului simplu al calvinilor, primit de câtvà timp în Biserica Ardealului. Împotriva ritului catolic, va împărtăşì cu «păine de grău curată şi *dospită*», — iar nu cu azima Latinilor —, va admite *prefacereà* pânii şi vinului mestecat cu apă în trupul şi sàngele Domnului —, nu după învăţătura de rătăcire a lui Cariofil —, şi va îngăduì de o potrivă împărtăşenia ce se zice «supt amândouă speciile» mirenilor ca şi clericilor, pe când Apusenii o păstrau numai pentru cei din urmă. «La taina preoţiei» nu se primesc cei însuraţi mai mult decât odată — ori cari ar fi ţinut «văduvă sau lăsată de bărbat sau curvă»; însurarea a doua aduce pierderea darului. Nunta între rudele prevăzute de canoane va fi oprită, şi se îngăduie Ardelenilor numai obiceiul lor vechiu al înştiinţării publice cu trei zile înainte. Duhovnicii vor fi aleşi cu multă socoteală, pentru a putea înfăţişà ortodoxia cea mai sigură; spovedanie şi impărtăşanie se vor face în fiecare post, sau măcar în postul cel mare şi în zilele Paştilor. Maslul se va păstrà, făcându-se de şepte preoţi, ori măcar de doi. La îngropări nu se vor ţineà în seamă opririle calvine, ci se vor săvârşì, după rit, «căntările, slujbele, cazaniile şi alalte ce sănt tocmite şi orănduite de soborniciasca Bisiarică, şi asiamene să să facă pomianile şi liturghiile şi milele». Icoane vor fi în toate bisericile, şi «nu numai spre podoabă, ci spre cinstea», potrivit cu hotărârile sinodului al VII-lea împotriva iconoclaştilor; dar sărutarea lor se va face «cu cinste», şi nu cu «adevărata închinăciune», păstrată lui Dumnezeu singur — deci se lovià şi în eresul calvin şi în datina păgână a sătenilor; luminile, tămâierile se vor păstrà pentru aceiaşi cinste a icoanelor. Sfinţii prooroci, mucenicii sânt «mijlocii şi solitori» către Domnul. «Făr' de pravoslavnica credinţă niciun om nu să poate spăsi», deci concesii de dogmă, fie şi cu păstrarea ritului întreg, nu se pot face. «Ca să nu lungim vorba, poruncim Arhieriei Tale să păzeşti dogmele,

tainele şi năravurile Bisericii Răsăritului, neclintite», după Pravoslavnica Mărturisire a lui Petru Movilă, care s'a tipărit în româneşte; dar, la vre-o nedumerire, «de vreme ce limba rumăniască iaste puţină şi îngustă», trebuie să se alerge la textul grecesc, care e «temeiul».

Preoţii trebuie să fie «oameni de cinste», bine aleşi, fără simonie şi mită, cari să se îngrijească de zestrea deplină a Bisericii. Ei vor cetì Evanghelia, vor face cazanie, vor spune rugăciunile, «atăta la bisiarici, căt şi la pogribanii», în limba poporului: «la Sărbi şi la Ruşi pre limba sloveniască, iară la Rumăni pre limba rumăniască». În schimb, cântările şi liturghia: «slujba Bisearicii, adecăte Ohtaiul, Miniaele şi alalte cărţi ce să căntă Duminicile şi sărbătorile şi slujba de toate zilele», se vor face neapărat slavoneşte, «iar nu rumăniaşte sau într'alt chip»; *e îngăduit* însă ca ele să se facă şi «pre limba eliniască». Şi Evanghelia când se ceteşte la Liturghie e mai bine să fie slavoneşte, dar se poate şi în româneşte, nu însă în fieştece formă, ci numai în cea pe care i-au dat-o dascălii din Ţara Românească supt Voevodul ce domneşte.

Din vremea calvinească se vor păstra sinoadele, nu pentru judecăţi şi cercetări, ci pentru a se înlăturà propaganda, ce s'ar fi strecurat între preoţi, a «prorocilor mincinoşi» şi «apostolilor mincinoşi». Odată sau de două ori pe an, se vor adunà, nu toţi preoţii — de protopopi nici nu se mai vorbeşte —, ci numai «aleşi şi înţălepţi şi cinstiţi preoţi», fără vre-o împărtăşire deci a clericilor străini ori a mirenilor de orice naţie. Aici «să răsepeşti măhnirile şi zăticnirile, şi să tai îndoirile, şi aşà să aduci pacea Bisericii».

Dezlegările în pricini cu îndoială le dă Mitropolitul muntean, cu sinodul său, cu arhiereii străini, «dascalii» şi «înţăleptii» ce-l încunjură. Şi el e supus în asemenea cazuri apelului la Patriarhul *său* din Constantinopol[1].

---

[1] *Condica Sfântă*, ed. Lesviodax, p. 328 şi urm.; ed. Ghenadie, p. 714 şi urm.

În aceste instrucţii, în această «sfătuire» se oglindeşte, nu numai *dogma complectă*, aşà cum o statorniciseră teologii din veacul al XVII-lea, lămurind-o în lupta cu calvinii şi cu catolicii, precum şi în cea cu părtenitorii lor din mijlocul ortodoxiei, dela Chiril Lukaris până la Ioan Cariofil şi la cugetătorii religioşi înrâuriţi de Iezuiţii din Moscova, dar şi *ierarchia perfectă*, aşa cum se impusese în urma călătoriilor, înfruntărilor, anatemelor şi îndreptărilor atâtor arhierei greci în călătorie de cucerire.

Ştim care erau anume legăturile Bisericii muntene cu cea din Constantinopol după povestirea cronicii oficiale a Brâncoveanului cu privire la întronarea lui Antim.

Pentru a nu se lăsà alegerea în seama unui sinod eparchial, Teodosie dezignează în scris pe urmaşul său, şi diata aceasta care hotărăşte şi asupra Scaunului metropolitan se ceteşte înaintea clericilor adunaţi, împreună cu boierii, numai de formă, pentru a-i dà un urmaş. Ei recunosc pe Antim, voit de înaintaşul său; Vodă chiamă pe Antim «acolo în casa cea vlădicească», şi-i dă cârja, după dreptul său de stăpân al ţerii. Apoi un Trimes pleacă la Constantinopol «cu cărţi la Biserica cea mare, la Patriarşia Ţarigradului» — unde, totuşi, adesea Brâncoveanu face el pe Patriarhi —, «ca după orânduiala bisericească să-i trimiţă *ecdosis* şi *metathesis*, ca să poată fi arhiereu Vlădică». *Ecdosis* pentru întărirea alegerii, *metathesis* pentru strămutarea din Scaunul Râmnicului pe care-l avuse până atunci Antim. Patriarhul numeşte pentru această din urmă ceremonie un «exarh» dintre clericii dela Curtea lui Constantin-Vodă, pe fostul Mitropolit de Adrianopol, Climent. Peste două zile dela sosirea acestuia, la 21 Februar 1708, se face «metathesis». A doua zi, Gherasim de Alexandria, un Patriarh, face liturghie înaintea Domnului, apoi Marele-Postelnic merge cu caràta domnească la Antim în Mitropolie, de-l *proscaliseşte* la Curte. Întră «pre scara cea mare, pen Divan», şi Vodă-i sărută mâna, făcându-i apoi «frumoasă oraţie de

păstoria ce i s'au dat» [1]. Deci acuma nu-i rămâne decât să-şi anunţe începerea arhipăstoriei colegilor din tot cuprinsul ortodoxiei.

Abià întors în Ardeal, Atanasie nu stătù pe gânduri să scrie Împăratului, prin Iezuitul Ladislau Baranyi, că el e «unit cu sfânta Biserică romano-catolică» şi, deci — de asta erà vorba, de fapt, — poate pretinde să i se întărească privilegiul din 1697; el i se dădù dela Viena la 14 April din acel an 1698, adăugindu-se la 2 Iunie şi ordinul cuvenit către autorităţi [2]. Dar Guvernul calvinesc al Ardealului îl trecù supt tăcere, şi atunci Atanasie se hotărî să strângă un nou sinod pentru proclamarea solemnă a Unirii [3].

Fără multă discuţie se primì acolo Unirea (24 Octombre) cu «Besearica Romei cea catholičască», ca «mădulările ceştii Bisearici sfinte», după formulariul latin scris în faţă încă dela 7 ale lunii [4], dar *lăsând la o parte în traducere menţiunea celor patru puncte,* adăugind că li trebuie neapărat «privelighiomurile», fără care nu pot trăì. Aceasta a fost cea d'intâiu formă a «cărţii de mărturie», *siugura tradusă în latineşte,* dar Atanasie, care aveà totuşi puţină cinste în sufletul său, nu se învoì a-şi pune pecetea cu cei trei arhangheli a Mitropoliei, până nu se adause, de aceiaşi mână, dar economisindu-se puţinul spaţiu rămas până la sfârşitul foii, că nu înţelege Unirea decât cu condiţii, şi anume: «pre noi şi rămăşiţele noastre dinŭ obiceaiulŭ Besearicii noastre a Răsăritului să nu ne clătească, ci toate ţărămoniile, sărbătorile, posturile, cumŭ până acumŭ, aşà şi de-acumŭ nainte să fimŭ slobozi a le ţineà, după călindariulŭ vechiŭ»; se adăugì ca Atanasie să nu fie scos din Scaun «până în moartea Sfinţii Sale»; urmaşul lui va fi

[1] Radu Greceanu, pp. 181-2.
[2] Nilles, p. 201; *Mag. ist.*, III, p. 278 şi urm.
[3] Cf. Nilles, p. 241.
[4] V. *ibid.*, p. 206; Atanasie spune apriat însă că sinodul a fost chemat la 24; *ibid.*, p. 200.

ales de sobor, în chip liber; îl vor *întări* «Sfinţia sa Papa şi Înnălţatulŭ Înpăratŭ», — *în locul Vlădicăi şi Domnului de peste munţi* —, iar sfinţirea o face «Patriiarhulŭ de suptŭ biruinţa Înnălţi[mi]i Sale», — deci cel sârbesc din Carlovăţ; şi protopopii se asigurau că nimeni nu se va *amesteca* în rostul lor. Altfel să n'aibă nicio valoare iscăliturile şi peceţile noilor membri ai Bisericii Romane [1].

Astfel iscăliră şi pecetluiră în ceară protopopii Haţegului, Inidorii, Sassebeşului, Blajului, Caţei, Nimigei, Bistriţei, «Haportei», Orăştiei, Bistrei, Călatei, Giumalului, Lăpuşului, Daii, Armeniului, Chioarului, Colunului, Mohului, Racoviţei, Săliştei, cei doi din Făgăraş, cei din Ilia, din Vinţ, din Uifalău, din Gurghiu, din Ţichindial, din Beghiş, din Leapindea, din Şieuţ, din Simihaiu, din Silvaş, din Ohaba, din Cugir, din Călin, din «Kora», «Săcal», «Keza» şi încă unul, — cei mai mulţi, protopopi fără hotar sigur al puterii lor, preoţi de sat, cari, pentru bani, purtau un titlu mai mare decât al popilor obişnuiţi [2]. Iar, când venì rândul lui Atanasie însuşi, el adause că Unirea se înţelege păstrându-se «toată leage nostră, slujba Besearecii, leturghiia şi posturile să stea pre locŭ», şi lăsându-se el, Atanasie Vlădica, «în pace», *nehărbutăluit* [3]. Nu se poate, din partea unor *clerici,* o mai vădită urmărire a interesului material, o mai mare neîncredere faţă de aceia cărora li întind mâna spre Unire şi o mai mare iubire pentru rosturile îndătinate, de care în ruptul capului nu se pot despărţì, ale vechii Biserici în care trăise neam de neamul lor, luptându-se, cu puterea sau cu vicleşugul, pentru păstrarea lor, ca cea mai sigură scară spre Dumnezeu şi «spăsenia sufletelor».

O scrisoare solemnă fù redactată în numele lui Atanasie, către Împăratul, cerându-se privilegiile, care nu zăboviră, fiind date înainte de 16 Novembre şi apoi, după încheierea

---

[1] Nilles, p. 208 şi urm.
[2] Cf. cu lista din 1700, la Şincai, III, pp. 305-6.
[3] Nilles, p. 211.

păcii cu Turcii, cari cedau Împăratului Ardealul, — la 16 Februar 1699 [1].

CAP. II.

Urmările nemijlocite ale Unirii.

Vestea Unirii umplù de mânie pe nobilii calvini ai Ardealului, cari pierdeau prada cea mai obişnuită a legii lor încălcătoare, dar, mai ales, un număr mare de iobagi, cari, în veşmânt preoţesc, îndepliniau aceleaşi sarcini şi făceau aceiaşi robotă ca şi ţeranii ceilalţi. Plângeri la Viena, prin Trimes anume [2], prigoniri sălbatece, îngroziri, tăinuire a diplomelor împărăteşti, totul fù pus în lucrare pentru a zădărnicì o schimbare religioasă, fie şi numai aparentă, care ar fi dat Casei de Austria, noua stăpână a ţerii, sute de mii de credincioşi legaţi strâns prin comunitatea religiei; în multe părţi, furia «domnilor» de pământ merse aşà de departe, încât dădù la pământ capiştile papiştăşeşti ale Valahilor [3]. În sfârşit, pentru a împiedecà scăparea unui număr prea mare de Români de supt jugul cel greu al iobăgiei, Guvernul, lucrând cu dela sine putere şi împotriva vederilor Unirei, hotărâ, — îndată după publicarea, silită, a diplomei de privilegii —, la 26 Septembre 1699, că în cel mai mare sat din ţară ajung doi preoţi, că preoţii noi nu trebuie să se facă decât după ce se va orânduì o cercetare, şi de membri ai *clerului latin*, cari vor vedeà dacă doritorul de preoţie a mântuit o şcoală *catolică*, că Vlădica n'are drept de afurisenie, că preoţii fără parohie n'au decât să se ducă la mănăstire şi că numai pământurile parohiilor pot fi scutite de dijmă; cu preoţii ce nu şi-au ales nicio

---

[1] Nilles, *o. c.*, pp. 200-1, 224 şi urm.; *Mag. ist.*, III, pp. 235 şi urm.
[2] Nilles, p. 219.
[3] *Ibid.*, p. 220.

lege străină e şi mai rău; ei pot fi bătuţi ca orice oameni de rând[1]. Afară de punctul închiderii în mănăstire a preoţilor fără parohie şi de supunerea la dijmă a tuturor averilor preoţeşti care nu se ţin de parohie, cardinalul-primat admise punctele dietei, la începutul lui 1700, cu toată protestarea sinodului unit care se ţinuse la 26-30 Septembre 1699[2] şi declaraţia catolicilor că nu înţeleg a brusca astfel lucrurile[3]. În sfârşit, Bisericii celei nouă unite i se dădură două lovituri mari: clerul din părţile Inidorei declară că nu-i trebuie nici Papă, nici superintendent, ci că-i ajung vechile datine româneşti, iar, din rândul preoţilor celor mai cărturari şi mai isteţi, se ridică Ion Circa, sau Ţircă, din Batiz, şi, strângând iscălituri de preoţi, căută a se face recunoscut ca episcop; urmărit de catolici, prins, pus în fiare, el află adăpost, ca unul ce se dăduse drept unit cu calvinii, la sinodul din Cetatea-de-Baltă, — în casa acestora dela Aiud[4].

Totuşi până la o dată aşă de târzie cei din Ţara-Românească nu aveau încă ştiri sigure despre gândurile şi faptele lui Atanasie, sufraganul cu jurământ şi instrucţii al Mitropolitului Teodosie şi ucenicul în materie de dogmă al marelui teolog Patriarhul de Ierusalim. Astfel la 15 Iunie 1700 Constantin-Vodă întăriă Mitropoliei Bălgradului satul Merişanii din Ţara-Românească, veche danie a lui Mihai Viteazul, ca şi cum nimic nu s'ar fi întâmplat[5]. Pe de altă parte, Atanasie însuşi tipăriă la Bălgrad, cu un meşter

[1] *Mag. ist.*, III, p. 295 şi urm.; Nilles, pp. 227-9.

[2] *Mag. ist.*, III, pp. 299-301; Nilles, pp. 238-40, 241-2. Ordin împărătesc pentru observarea privilegiilor, 12 Decembre 1699; *Mag. ist.*, III, pp. 301-5; cf. şi Hurmuzaki, V, pp. 540-1; *Mon. Comitialia Trans.*, XXI, p. 431 şi urm.

[3] Nilles, pp. 242-4.

[4] *Ibid.*, pp. 220-2.

[5] *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 288, nota 1; *Mag. ist.*, III, pp. 305-6; Cipariu, *Archivu*, p. 453 şi urm.

trimes de Teodosie, Mihai Iştvanovici, — deci: fiul lui Iştvan, care-şi zice, în cirilice: «ex Ungrovlachias», fiindcă *nu* erà din Ungrovlahia adevărată, ci din Ardeal,— o nouă ediţie a *Cazaniei* calvine, căreia-i zice acum, după moda grecească a timpului: *Chiriacodromion* (el tipărì şi o *Bucoavnă*, cea d'intâiu în româneşte, tot în acest an 1699) [1]. Cu acest prilej, Vlădica lasă pe tipograful Mitropoliei să numească pe Voevodul ocrotitor «luminătoriul credinţii pravoslav-nice», «patronoşŭ adevăratŭ al Sfintei Mitropolii de aici dinŭ Ardealŭ» şi să asigure că nu s'a făcut vre-o «strămutare în potriva Sfintei Scripturi, au în rânduiala dogmelorŭ ce ţine şi porunceaşte pravoslavnica Beseareca a Răsăritului».

Cu sfârşitul acestui an însă, masca erà aruncată. La 4 Septembre 1700 se strângeà un mare sinod, la care luară parte, pe lângă protopopii din 1698 — dintre cari numai prea puţini lipsiră —, mulţi alţii, şi din locuri însemnate: astfel Vasilie din Braşov şi colegii săi din Sibiiu şi Bălgrad—, apoi cei cari lipsiseră din rândul protopopilor făgărăşeni: dela Viştea, dela Avrig, dela Berivoiu, dela Râuşor, dela Calbor, peste apa Oltului; pe lângă cel din Gurghiu şi alt protopop din Secuime: cel din Haromsec; apoi, de sus din părţile Bistriţei, cel din Sângiordz, un număr de protopopi din deosebite Ţinuturi, dela Supt-Păduri, Vidrăsău, Chitoiu, Chiueşti, Lemin, Bacaiu, Saldobagiu, Comliş, Cobia; Ungureni din Sărvad, Băseşti, din Baia-de-Criş, din Săntul şi Lazuri; cei din Maramurăş, în sfârşit, din Sighet şi Eraşul-de-sus.

Cea mai mare parte din Maramurăşeni însă ţineau cu Vlădica Iosif Stoica, — nemeş având un ostaş călare în arme —, numit încă de Apaffy cel d'intâiu, sfinţit în Moldova şi desfăcut de atârnarea ardeleană, ca «episcop pra-

[1] *Bibl. Rom.*, I, pp. 369-70, no, 113.

voslavnic, cu mila lui Dumnezeu, al Maramurășului, exarh al stavropighiei patriarșești țarigrădene» — actul din 1391 fusese împărtășit de Maramurășeni și lui Dosofteiu al Moldovei —, «administrator al Mitropoliei Bălgradului, Ardealului ș. c. l. [1]», pecetluind cu pecetea bălgrădeană a celor trei Arhangheli [2]. El ținea câte un «parțialeș săbor» prin satele Ținutului, judecă în procese bisericești, împărția singhelii și antimise slavone și strângea venituri. Stătea prin «mănăstirile» de prin sate, la Giulești de pildă, dar și în Hust apoi, și-l recunoșteau protopopii din Vișăul-de-jos, din Giulești, din Jalova, pentru erașul-de-sus, erașul Cosăului și erașul Sighetului, precum și mulți preoți, pe lângă «jupâni asesori, fruntașii oarmeghiei» sau ai comitatului [3].

Dacă n'au venit, cum se spune anume, preoți din părțile Sătmariului, trebuie să se caute lămurirea întâiu în faptul că protopopii de acolo ajunseseră aproape neatârnați, și apoi în aceia că, în vecinătate, «în Ținutul Orăzii și comitatul Bihorului, până la Gelmariu», căpătase, la Ianuar 1694 încă, vicariatul catolic «în părțile Ungariei asupra Românilor» *(in partibus Hungariae super Valachos)*, pe cari se lăudase că-i va face uniți «și cu sila», un Isaia, «Sfetagoreț» și Grec, paroh în Careiu, apoi în Dobrițin, care stătu în mijlocul satelor românești din țara Oașului, la mănăstirea Bicsadului, până la uciderea lui de hoți (15 Maiu 1701). Isaia avea supt ascultarea lui pe toți protopopii de pe acolo, până ce sarcinile grele ce aruncă asupra lor aduse plângerile unei părți din cler, cu protopopul Pantaleon dela Baia-Mare în frunte [4].

Acolo era un Ținut de Unguri, Ruși și Greci, cu episcopi cari se chiamă, când Voloșinovschi — din 1670-5 —, când Teofan Mavrocordat — din 1677 —, când Ieremia Lip-

---

[1] *Studii și doc.*, XII, p. 298, no. V; cf. pp. L-LIII.
[2] *Ibid.*, p. 234, no. III.
[3] V. Budu, *o. c.*, pp. 50-31.
[4] *Studii și doc.*, XII, pp. XLIX-L.

niţchi — 1685-8 —, când Metodie Racoveţchi — «episcop de Muncaciu, Machowicza, de Zips, de Krasnobroda, Maramurăş şi prin toată Ţara-Ungurească», în 1688,— până ce, la urmă un Chiot italianisat, episcop de Sivas, întâiu, apoi de Muncaciu, Maramurăş şi Zips, pe lângă care se adaugă Machow şi Komarom, ajunse «vicariu apostolic al poporului de rit grecesc în toată Ungaria» şi, cu autoritatea unui «sfetnic al Împăratului», făcù Vlădici pentru Români şi tipărì pentru mântuirea lor sufletească un Catechism, din care o a doua ediţie ieşì după moartea lui, la 1726 [1].

Cei 55 de protopopi, înfăţişând 1582 preoţi, luară în desbatere două chestii: Unirea întîiu şi apoi reformarea, după canoane, după idealul legii creştine şi după cerinţele ritului şi ale datineĭ, a clerului românesc unit. Împotriva Unirii se rostiră Braşovenii şi Sibiienii, dar mai ales cei din părţile Inidorei, însă, la urmă, ortodocşii din cele d'intâiu două locuri, şi calvinii din al treilea, se învoiră a-şi pune iscăliturile, şi nemeşii făgărăşeni, veniţi în număr mare, se arătară foarte bucuroşi [2].

În a doua şedinţă se hotărâ primirea Unirii în aceiaşĭ formă ca la 1698; se adăogì iarăşi, dar în afară de forma actuluĭ — *cel d'intâiu nu va fi fost găsit bun şi pentru aceasta*,—că «ritul» şi «disciplina» nu se vor schimbà şi că, mergând acasă, fiecare protopop va face să se iscălească actul de juratul său [3], de doi preoţi «comisarĭ», *de trei bătrâni din fiecare sat* [4].

Abià la 14 ale lunii se hotărâră articolele de reforme.

Unele din măsuri amintesc «sfătuirea» munteană din 1698: supt pedeapsă de gloabă pentru preot — 12 florini — şi sat

---

[1] Cf. *Studii şi doc.*, XII, pp. XLVIII-IX; XIII, pp. 9-10, no. 9; *Bibl. Rom.*, I, p. 439, no. 100; II, p. 27, no. 190.

[2] V. N. Densuşianu, în *Revista critico-literară*, I, şi *Cestiunile din Blaj*, 1893.

[3] V. vol. I.

[4] Cf. *Mag. ist.*, III, p. 307 şi urm.; Nilles, p. 245 şi urm.

— 24 —, vor fi în orice biserică icoanele Mântuitorului, ale Maicii Domnului și ale Sf. Nicolae; odăjdiile și odoarele se vor ținea curat; se vor observà cu sfințenie cele patru posturi, supt amenințarea «lipsirii de la biserică»; să se cinstească sărbătorile însemnate cu roșu la Ceaslov, făcându-se polieleu și cetindu-se evanghelia; se va botezà cu mir, căci altfel preotul va fi scos din preoție; se va tunde preotul ce se va aflà însurat a doua oară; oamenii vor fi îndatorați a merge la biserică, în zilele de Duminecă și sărbători, fără greș, iar cei ce nu vor ascultà și vor lipsì a treia oară, vor fi «lepădați dela bisearică», neavând dreptul de a fi îngropați creștinește, ca în vechile «ponturi» ale lui Sava Brancovici; se hotărăște ca fiecare credincios să știe Tatăl Nostru, Crezul, Cele zece porunci; tot din acelaşi izvor e orânduirea ca preotul să facă slujbă «Duminecile sau sărbătorile de trei ori și Vinerile și Miercurile, de două ori, iar pre post în toate zilele» [1]. Același izvor îl are oprirea de a despărțì în afară de soborul cel mare.

De limba slavonă nu se pomenește nimic, dar rostul celei românești se hotărăște astfel: «popii să facă slujbă cât vor puteà românește, evanghelia și poveaste, să înțeleagă creștinii», și să facă «poucenie» Dumineca și sărbătoarea, dacă nu vreau să plătească gloabă 12 florini. Să nu se cunune fugari, străini, «frății»: logodna să nu se facă fără preot. Diacii doritorii de a se preoțì se vor dovedì cu cărți dela protopopi a fi oameni cinstiți și «adevărați duhovnici», știind «Psaltirea de înțeles», «glasurile», «tainele Bisericii», și vor mai învățà patruzeci de zile la Mitropolie.

Acum începe partea oarecum originală. Preoții vor trebuì să aibă toți, și cei de pe aiurea, «carte dela Vlădica». Vor purtà haine lungi, «pleașă sau poicap», nu «vor îmblà la cărcimă sau beați prin târg», nu vor «trage tăbac, măcar în ce feliu de chip»; nu vor «sudulì» și nu vor lăsà pe credincioși să facă așà; nu vor primì în biserică pe «oa-

[1] Cf. Mangra, *o. c.*, pp. 81-2.

menii răi, hoţi, curvari», ci-i vor dà judecăţii cuvenite; nu vor îngădui «jocuri» şi «tragere pe uliţă sau într'alt chip»; ei nu vor merge la judecata mirenilor în procese mixte; vor cere satului să le ţie un «ţărcovnic» sau «crăsnec»; vor luà de la săteni, după vechiul obiceiu, claia de grâu, ferdela de ovăs, şi li se va slujì două zile pe an.

Protopopii numesc pe preoţi şi primesc ca mulţămită o piele de vulpe; ei ţin «soboare de eparhie», ca supt calvini, şi pot pedepsì, «cu cei doi popi bătrâni şi cu soborul său» pe preoţii ce lipsesc; ei vor venì la soborul cel mare, prezidat de Vlădică, împreună cu titorii-juraţi, aducând fiecare «doi preoţi bătrâni» cu el[1]. Pe urmă, protopopii, crezându-se preà înguştaţi, impuseră Vlădicăi a li se păstrà dreptul de despărţenie fără ştirea lui şi, în vederea venitului de piei de vulpe mărturisite şi altele nemărturisite, făcură să se îngăduie preoţirea fără altă clausă decât aceia, foarte generală, că diacii vor fi «vrednici şi învăţaţi»[2].

În schimb, la 6 Ianuar 1701, protopopii, cari arată să nu se fi despărţit, 57 la număr, declarau că «poftesc» pe Atanasie singur, fără a se amestecà mirenii în «lucrurile vlădiceşti», şi la această declaraţie se uneşte şi «protopop Crăstea săn protopop Staicu ot Braşov»[3].

Atanasie, care aveà încă doi stăpâni, lucrase, deşi tânăr, dar fiind meşter sfătuit, cu o dibăcie deosebită. Aveà amândouă mânile pline de daruri: cu una întindeà Împăratului şi lui Kollonics declaraţia latină de Unire fără condiţii şi clause de garanţie, iar, cu alta, Muntenilor ortodocşi actul românesc de reforme. Pare sigur, aducându-se înnainte mărturia protopopului Avram şi a tipografului Nicolae, că Atanasie ar fi înfăţişat lui Vodă Brâncoveanu Unirea toată ca un lucru numai de formă, făcut în vederea iertării porţiilor

[1] Româneşte, în *Mag. ist.*, III, p. 312 şi urm.; cf. Nilles, p. 250 şi urm.
[2] *Ibid.*
[3] *Studii şi doc.*, IV, pp. 71-2, No. LXVI.

ce se luau dela preoţi până atunci [1],—îndreptăţire pentru care i s'a şi întărit stăpânirea Merişanilor. Şi lui Dindar, Bulgarul care spionà pentru Domnul muntean la Sibiiu, Vlădica-i răspunse desluşit că «nu e unit» [2]. Fără a pomenì cu un singur cuvânt de o schimbare a sa de lege, el mustrà aspru, în Novembre, pe Braşoveni, în fruntea cărora stăteau negustori greci, de o strictă ortodoxie, pentru că nu voiau să recunoască declaraţia de Unire, iscălită şi de protopopul Vasilie dela dânşii; «noi săntem Vlădică... Păn'acum am fost fiiul păcii, iar, deaca mă veţi mâniià, voiu să fiiu ca un leu trădat de fii săi (!)» [3].

Un astfel de act nu-i ajungeà lui Atanasie ca să fie sigur că nu-l va scoate nimeni. El aveà nevoie de întărire din partea Bisericii catolice. Şi, pentru a o căpătà, se puse acum pe lucru, cu atât mai mult, cu cât ştià ce pâri aduc împotriva lui duşmanii pe cari şi-i câştigase: că joacă în mijlocul protopopilor la mănăstire în zilele de serbătoare mare, că beà la ospeţe ca în «cârciumă», că se încunjură de Ţigani cari ştiu bine şi jocul şi băutura, că umblă cu arme şi vânează, că rudele lui calcă pe preoţi în picioare şi mănâncă veniturile Bisericii, că se fac preoţi de cei cari nu ştiu Tatăl Nostru, şi anume pentru bani, şi chiar dacă sânt însuraţi a doua oară; că se despart oamenii de rând, ba chiar şi preoţii, pentru doi, trei florini; că nu se împărtăşesc credincioşii decît la moarte, că ţine diaconi copii, că pretinde prea mulţi bani dela clerul său, că are secretariu calvin, că n'a schimbat Crezul în ce priveşte purcederea Duhului Sfânt, în ultima-i tipăritură pentru copii [4]

---

1 «Unionem... tantum ad oculum et popas unitos ob remissas portiones. Si unus alterve non obsisteret, qui huius Unionis auctor extitit, dissolutam fuisse»; Nilles, p. 261.

2 *Ibid.*, p. 267.

3 Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Şchei*, I, p. 5 şi urm., pp. 8—9, 10—11.

4 *In nuper edita postilla*; Nilles, p. 261. E vorba, fireşte, de *Bucoavnă*.

— aceasta o spune şi Vlădica armenesc Virzirescu —, care a fost scoasă cu mai puţin decât banii ce a strâns dela toată lumea; că n'a făcut şcoală de preoţie. Învinuiri în mare parte adevărate şi pe care le crezură şi unii dintre Iezuiţii ardeleni, cari erau de părere să se caute pentru lege nouă om nou, fără a pripì totuşi lucrurile [1].

CAP. III.

Întărirea Unirii de către Curte.

Încă din 1699, Atanasie îşi arătase dorinţa de a merge la Viena să negocieze în numele noii sale Biserici; el plecă numai în iarna anului 1700—1, în sunetul clopotelor şi petrecut de vre-o douăzeci de protopopi şi vre-o sută de preoţi, luînd cu el pe vicariul Meletie şi pe negustorul bălgrădean Ştefan Raţ, unul dintre «titori» [2]. Sosià la 5 Februar 1701 în Capitala Împărăţiei, trei ani după ce mersese la Târgovişte spre a fi ales şi sfinţit ca arhiereu ortodox [3]. Avù cinstea de a vedeà luminata faţă a Măriei Sale Împărăteşti şi luă parte la conferinţe cu însuşi cardinalul Kollonics şi cu vice-cancelariul Ardealului, cerând cu acest prilej, pe lângă ce ştim că dorià, şi plata zaherelei date de preoţii români oştilor germane, pentru a se întrebuinţà aceşti bani la ridicarea de şcoli [4]. I se dădù titlul de consilier împărătesc, pe care-l aveà şi Camilli din Maramurăş, i se dăruì pentru el şi urmaşi un lanţ de aur cu chipul milostivului Împărat, i se făgăduì aducerea la îndeplinire a privilegiilor şi desăvârşita scutire a clerului său de «giug iobăgescŭ», «slujbă», de «honorarim sau cinste» către domnii

---

[1] *Ibid.*, pp. 263—7.
[2] *Ibid.*, p. 272.
[3] *Ibid.*, p. 273.
[4] *Ibid.*, p. 276.

moşiilor, de vămi şi «alte mai multe tărhaturi şi greutăţi şi adăuri»; i se supuseră «părţile exterioare», Bihorul Crişurile, unde şi încercă a se face recunoscut [1]. În schimb, la 7 April 1701, el primià ca «Mitropolit» al său pe cardinalul-primat al Ungariei, ca Patriarh al său pe Papa, «sfântulŭ Papa de Roma». Mitropolitul muntean, chiriarhul de până atunci, îi este acum numai «Bucureşteanul»; Domnul Ţerii-Româneşti, vechiul «patronuş» şi binefăcător în toate privinţile, stăpânitor peste Românii liberi, e numit «Craiul sau Voda Ţărăi-Munteneşti»; amîndoi sânt «şişmatici» şi «eretici», şi cu niciunul din ei nu va mai păstrà «prieteşug», nu va mai ţineà «curăşpundeaţie», supuind noilor săi stăpâni orice scrisoare va fi «de lipsă» a li trimete. Numai «catolici sau dreptŭ uniţi» se vor mai vedeà la «Curtea» lui din Bălgrad. Va tipărì Catehism nou, — care se şi publică în 1709, cu litere latine, la Sibiiu [2] — cărţi neatinse de eresie, revăzute de un «teolog» [3]. Se învoieşte să fie sfinţit din nou, ca unul ce s'a încredinţat că hirotonia cea d'intàiu a putut să fie greşită şi fără preţ — această umilinţă i se iartă, ce-i drept, în forma solemnă, dar e sigur că Atanasie a fost *dispensat* măcar de Kollonics [4]. Va primì lângă el ca supraveghetor şi sfătuitor acel «teolog» catolic pe care şi unii dintre Iezuiţi îl credeau preà împovărător şi jignitor pentru bietul «episcop» căzut în epitropie [5]; îl va primì «ca un părinte dătător de sfat», cu drept însă de a-l întovărăşì în vizitaţii canonice, de a hotărà în chestii de despărţenie sau «lepădare din besearecă», în numirea preoţilor, în globirea lor, în punerea de «taşcă», adecă taxă, şi, în sfîrşit, în toate cele —, ca unul ce se simte el însuşi, «în multe năînvăţat, nemuncitŭ şi necercat»; «teologul» va aveà dreptul să-l mustre, şi el datoria de a primì

[1] Nilles, p. 388.
[2] *Bibl. Rom.*, I, p. 480, No. 156.
[3] Cf. şi Nilles, p. 312.
[4] *Ibid.*, pp. 107—109.
[5] *Ibid.*, p. 264.

«dojeneala», ba chiar sfătuitorul va puteà să orânduiască «îmbunări», pornindu-se deocamdată cu îngăduirea cuminecăturii «şi din sărbătorile Paştilor încolo» şi urmându-se îndată cu încercarea de a se introduce calendarul cel nou [1]. Nici gospodăria Bisericii n'o va mai avea el, care îngăduise până atunci pe tată şi fraţi să-şi facă afacerile cu preoţii şi diecii doritori de a se preoţì. Va fi un «socot» al întregului cler unit, care se va trimete cardinalului; episcopului i se va dà numai câte un florin pe an de către fiecare preot; taxele vor fi hotărâte, *rupte* pentru orice slujbă bisericească, iar «hasna şi proventuşul din economie Besearecii sau Mitropolii, ce va eşì, o fi suptŭ grija coratorilor». Se îndatoreşte, cu umilinţă, a nu răbdà jocuri la Mitropolie, a nu aduce «muieri» la petrecere, a nu luà parte la «vânătoare armată şi cu sunetŭ». Şi, dacă nu s'ar ţineà de aceste condiţii şi ar călcà şi a treia oară porunca «teologului *său*», va puteà fi scos din Vlădicie, ca un dregător oarecare, vinovat faţă de Stăpânire: «de s'ar vedeà bine Bisearecii rumăneşti cu a Romii unite din Vlădicie să mă scoată şi în locul mieu altul care să ţină lucrurile mai din sus scriite (!), uniciunii foarte de lipsă, — va pune Vlădică» [2].

Va recunoaşte oricine, după cetirea acestui act autentic, în care se oglindeşte sufletul josnic al unui om fără demnitate şi fără ruşine, al unui arhiereu uitător de toate datoriile şi jurămintele sale, al unui Român fără simţ de neamul său, că, între deosebitele forme de Unire cu Biserica Romei, pe care le-au întrebuinţat neamurile ajunse în stăpânirea Austriei, niciuna n'a fost aşa de ruşinoasă şi de brutală. Oricâte foloase culturale, mari şi netăgăduite, ar fi adus Unirea, foloase pe care Atanasie, când făgăduià la Bălgrad, cu banii Bisericii sau cu pomana de 6.000 de

[1] Nilles, p. 24.

[2] Româneşte, in Popovici, *Uniunea Românilor*, p. 153 şi urm., extrase in *Sate şi preoţi*, pp. 185—8; cf. Nilles, p. 289 şi urm.; v. şi *ibid.*, p. 99 şi urm.

florini ai lui Kollonics, «oşculă» de «dieceaşte şi rumăneaşte: *valachicam et latinam»* — diploma împărătească vorbeşte de trei şcoli, la Bălgrad, Haţeg şi Făgăraş [1],—nu puteà să le înţeleagă şi să le prevadă, declaraţia lui din April 1701 e de sigur cel mai înjositor act public săvârşit până atunci de vre-un Vlădică românesc.

Aceste îndatoriri nu se publicară însă niciodată, şi, când, la instalaţia lui, în ziua de 25 Iunie, mergeà ca un Craiu, în cucie aurită, încunjurat de clerici şi nobili catolici în rădvane, întovărăşit, cu cruci şi prapure, de vre-o mie de preoţi, cu cei cinzeci şi patru de protopopi ai lui în frunte, şi salutat de o mulţime de două mii de oameni, de toate legile şi neamurile, când, în bătrâna mănăstire a lui Mihai-Vodă biruitorul, groful Apor cetià recunoaşterea, cu data de 19 Mart, a lui Atanasie ca episcop *adevărat*, din nou făcut, în locul Mitropolitului fals ce fusese, când Iezuitul neamţ Carol Neurauter, noul «teolog», adăugì întărirea privilegiilor episcopului românesc, pe când eroul zilei îşi va fi oprit ochii la strălucita îmbrăţişare subjugătoare a aurului, — numai câţiva iniţiaţi ştiau şi înţelegeau că această zgomotoasă petrecere se serbează pe ruina unei vechi organizări bisericeşti şi pe rămăşiţele sfăşiate ale trupului Bisericii româneşti unice, întinse fără întrerupere până la hotarele neamului [2].

CAP. IV.

Împotriviri la îndeplinirea Unirii.

Serbătoarea din Bălgrad, pentru Vlădicie innoită şi pentru lege împărătească nouă, fusese stricată prin protestul zgomotos făcut la uşa bisericii Mitropoliei de trei Români, un

[1] Nilles, p. 298.

[2] Cf. *ibid.*, pp. 287 şi urm., 320-2; Şincai, III, p. 312 şi urm.

preot şi doi mireni, din Braşov se pare, cari strigau că nu pot îngădui ca biserica lui Mihai-Vodă să fie închinată altei religii [1]. Peste puţin se făceà, în forma prevăzută de legi, de către nobilul român Gabriel Nagyszégy, o plângere de acest fel, adăugindu-se în ea ameninţarea că, dacă se face silă Românilor, ei ar puteà să privească, la ó întâmplare, şi către alţi stăpîni; saŭ să iasă din ţară, care nu e doar «încunjurată cu zid de piatră». O mare parte dintre orăşenii cei mai bogaţi, unii dintre dânşii Greci din Compania grecească de comerţ care-şi aveà încă de mult reprezintanţi în cele mai însemnate centre ardelene şi în unele localităţi din Ungaria [2], nu mai voiră să calce în biserica metropolitană, ci făcură să li se slujească în biserica cea mică din oraş [3], arătînd în gura mare că-şi vor aduce preot bun, ortodox, de peste munţi. Arestarea lui Nagyszégy nu potolì fireşte tulburarea din spirite, care făceà să se teamă Guvernul de o răscoală [4]. Ţara Făgăraşului nu primì nici ea Unirea, care se dăduse acum la iveală cu toate urmările ei de prefacere şi de umilire; în Făgăraş chiar, Brâncoveanu făcuse de o bucată de vreme o frumoasă biserică [5], isprăvită în 1698 [6] şi înzestrată cu privilegii de ctitorul ei darnic [7]: preoţii de acolo, plătiţi din Ţara-Românească, vor fi stat în fruntea nemulţămiţilor, mai ales meşteri dela ţehiul tăbacilor, cari aveau privilegii dela Rákóczy cel d'intâiu şi erau deprinşi cu înrâurirea calvinească [8]. Cât priveşte nemeşii din Ţara Oltului, cu toată credinţa lui Kollonics că s'au câştigat, în 1702, 442 de familii dintre ei [9],

---

1 Nilles, p. 322.
2 *Studii şi doc.*, XII, p. V şi urm.
3 *Ibid.*, XIII, p. 34.
4 Nilles, p. 331 şi urm.; *Sate şi preoţi*, p. 196 şi urm.
5 Radu Greceanu, p. 86.
6 *Studii şi doc.*, XIII, p. 94 şi urm., no. XLVIII.
7 *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 288, nota 1.
8 *Studii şi doc.*, XII, p. XIX şi urm.
9 Nilles, p. 24.

aplecările lor către calvini, de nobleța cărora erau legați prin boieria lor, sânt cunoscute. În Apusul țerii, Hațegul și Inidora, cu toată buna primire ce se făcuse lui Atanasie la Ilia și Deva, nu voiau să știe de Vlădică înoit, cu «teolog» în coastă. În Iuidora, unde biserica Sf. Nicolae fusese lucrată, în bun stil românesc, dela 1634 la 1654, cu cheltuiala protopopului calvinizant Ianăș, un nemeș după nume, și a familiei sale, a protopopului Nicolae, precum și a multor neguștori bogați de acolo [1],—«Grecii» din Companie și alți locuitori erau mai bucuroși de legea cea veche a Craiului, cu răul căreia se deprinseseră, decât cu legea cea nouă a Împăratului, al cării bine n'avuseră încă prilej să-l guste; îndată după sinodul, slab frecventat, din Iunie 1701 — protopopii fură chemați din nou în Novembre [2] —, la 16 Iulie și Vlădica și cârmuitorul lui de multă vreme, Ladislau Baranyi și Iezuitul conducător al Casei din Bălgrad ca și, întâmplător, acela al Casei din Cluj, dădeau voie protopopilor Gheorghe și Ioan, precum și tuturor credincioșilor lor din Inidora, oraș și Ținut, să trăiască «precum au trăit până acuma, după obiceaiul pravilii grecești și românești», «cu toate tocmealele Bisericii, neadăugând și nescăzând», cu singura condiție să asculte de Vlădică, «precum au ascultat și mai înainte de Vlădici și de cine le-au fost purtători de câștigŭ», și «să nu hulească» legea Împăratului și cele patru puncte, de care nu sânt datori să se ție [3]. Astfel se lucrà și din partea catolicilor ca din a calvinilor, cari erau învinuiți că, în aceste împrejurări tulburi, nu cer decât o simplă declarație iscălită de Unire cu ei și că amestecă adevărata Unire cu punerea supt ocrotirea altei Biserici [4].

Cât privește Banatul, el rămâneà în vechea lui alcătuire și credință, răzimându-se și pe masa compactă a Sârbilor de curând atrași în țară prin tot felul de privilegii împără-

[1] *Studii și doc.*, XIII, pp. 117-9.
[2] Nilles, pp. 323-8.
[3] *Mag. ist.*, III, pp. 322-3.
[4] Nilles, p. 299.

teşti; Românii bănăţeni, cu centrele lor Lugojul şi Caransebeşul, se depărtau de calvinismul adoptat încă în veacul al XVI-lea, doar pentru a se apropià de cea mai sigură ortodoxie, iar nu pentru a trece la catolici; preoţi din aceste părţi nici nu se pomenesc în sinoadele de Unire ţinute dela 1697 încoace.

Mai bine decât toţi se ţinură însă Sibiienii şi Braşovenii. Un bătrân «companist», care fusese în 1672 birău al negustorilor «greci» din Sibiiu, «Caloiani» Pater sau Pater Ianoş [1], care aveà moşii în Ţara Românească, unde Domnii îi ziceau «prietenul» lor [2], şi care-şi dăduse fata după Dindar, agentul, pomenit şi mai sus, al lui Vodă Brâncoveanu [3], făcuse, încă din Martie 1701, când Atanasie se aflà la Viena, dela Bălgrad chiar, aspre mustrări acestui arhiereu cu două feţe, cerându-i a se deslușì faţă de mireni, cari au şi ei dreptul de a luà o hotărîre, şi amenințându-l cu pedeapsa călcătorilor de jurământ, cu afurisenia Patriarhilor, cu mustrarea grea a vremilor ce vor venì — «şi nu peste 20 sau 30 de ani, ce şi peste 100, tot Sfinţia Ta vei fi ocărât», dacă va schimbà «legea, au rea, au bună», pe care credincioşii nu vreau nici într'un chip să o *mişte* [4]. În Iunie, Braşovenii declarau că primirea celor patru puncte «iaste adevărat papistaş a fi», şi că pentru aceasta ei n'au nici cea mai mică aplecare [5]. Nu numai «cofele cu icre negre», dar toate peşcheşurile şi veniturile fură luate apostatului episcop din Bălgrad. Pater Ianoş, Dindar, Andrei Banul zis şi Görög, David Corbea, toţi oamenii Domnului şi boierilor munteni, lucrau de zor pentru a păstrà Sibiiul în ortodoxie. Brâncoveanu însuşi scrise, în Iulie, la Braşov pentru a înştiinţà pe prietenii lui, negustorii de acolo, că Împăratul n'a

[1] *Studii şi doc.*, XII, p. VII.
[2] *Ibid.*, V, pp. 126, 129, 138.
[3] Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 70; Lăpědatu, *Prinos Sturdza*, p. 303 şi urm.
[4] *Ibid.*
[5] Stinghe, *o. c.*, I, pp. 5-6, 28; Cipariu, *Acte şi fragm.*, pp. 268-9.

îngăduit «episcupului de acii din Ardeal» să strice cu sila legea oamenilor [1]. Din Maramurăş în sfârşit fù chemat în zădar la Viena Vlădica ortodox Iosif Stoica; peste câtevà luni, el se întoarce fără a fi jurat ori iscălit ceva [2].

Acum, în sfârşit, când nu mai puteà fi iertată nicio slăbiciune şi nicio zăbavă, Mitropolitul Ţerii-Româneşti vorbì limpede şi tare. Bătrânul Teodosie, care fusese îndemnat la o măsură energică şi de către Dosofteiu al Ierusalimului, sosit în Ţara-Românească în iarna anului 1702 [3], unde stătù câteva luni de zile, făcând şi mir în «biserica Sf. Apostoli, care se chiamă Arhimandritul», şi informat după cuviinţă şi de boierii ce fuseseră trimeşi la nunta calvină a guvernatorului ardelean, Bánffy, — cu Ladislas Székely [4], începeà, pomenind lui Atanasie, către care nu scrisese de mult şi care, urmând vechea lui politică în doĭ peri, îi scrisese el, cerându-i *Octoihul* de Buzău, precum şi celelalte două cărţi de cîntări, ieşite acolo, *Triodul* şi *Penticostariul*, ba chiar «două comanace»,—despre «faptele lui care cu ruşine îşi vor aflà sfârşit... Te-ai înşelat de cinstea lumii, pentru care, aruncând cu piciorul sfânta maică Biserică răsăriteană, mai presus de dânsa ţi-ai căpătat consacrarea», care e o adevărată «batjocură» *(comoedia)*. ...Eşti unit şi ai mare legătură cu aceia cari sânt protivnici dogmelor noastre, ce sânt temeliile Bisericii noastre răsăritene... *Ţi-am văzut jurământul, care ni s'a adus*... Faceţi voi o tipografie, falsificaţi cărţi cum voiţi, şi'ţĭ vedea cum veţi arde cândva în Iad.» Nu va aveà de-acum, din Ţara-Românească, nici cărţi, nici venituri, nici scrisori, nici «mila cea mare» pe care o gătià Vodă; nici datoria lui Teofil către Teodosie, de care scrisese Atanasie, n'o mai voeşte Mitropolitul muntean. Cu acelaşi Trimes, veniau şi scrisorile de afurisanie dela

---

[1] Stinghe, *Doc.*, I, p. 15 şi urm., p. 17 şi urm.

[2] I. Puşcariu, în *An. Ac. Rom.*, XXIII, p. 7; *Vechile episcopii*, pp. 103-4.

[3] Chrys. Papadopulos, Δοσίθεος, p. 59; Radu Greceanu, p. 115.

[4] Radu Greceanu, pp. 114-5.

«Patriarhii şi Mitropoliţii Răsăritului», scrisori din care s'a păstrat aceia a Patriarhului de Constantinopol, Calinic, care, din punct de vedere ierarhic, avea şi chemarea să vorbească [1]. Totdeodată Ardelenii erau înştiinţaţi ca nici să mai sărute mâna falşului Vlădică, ceia ce ar fi de o potrivă cu «a săruta mâna unui birău, sau a unui cadiu, sau a unui calvin [2]».

Teodosie mai aşteptă vre-o îndreptare din partea lui Atanasie, pe care Calinic însă, numindu-l, pentru păcatele sale, «Satanasie», îl despoiă de demnitatea arhierească. Dacă însă Mitropolitul muntean nu luă măsura, firească, de a chemă soborul de alegere şi a dà lui Atanasie excomunicatul un urmaş ortodox, aceasta se datoreşte numai grijei lui Vodă Brâncoveanul, om prudent înainte de toate, de a nu se strică, pentru lucruri bisericeşti, cu un vecin aşà de puternic, cum erà Împăratul. Se închiseră graniţele comuniunii duhovniceşti, şi Ardealul, pierdut pentru ortodoxie, sau socotit ca pierdut, în urma repeţitelor manifestaţii catolice ale celor cincizeci şi doi de protopopi ai lui, rămase a-şi căută singur de rosturile sale religioase. Cel mult dacă Brîncoveanu scrise la Viena cu aceleaşi plângeri cu care scrisese şi Patriarhul Calinic [3], căpătând răspunsul că Românii din Ardeal vor fi trataţi în materie de lege cum vreà stăpânul lor, Împăratul, precum cei din Ţara-Românească ascultă şi în această privinţă de Domn [4]. Nici necuviinţele adresate bătrânului arhiereu muntean, lui «Teodosie Bucureşteanul, aşà-zis arhiepiscop» [5], de către cardinalul Kollonics nu schimbară această politică a slăbiciunii şi a dibăciei, a închinării veşnice la doi stăpâni.

Se hotărî, de sinodul pe care Atanasie îl strânse la 1702,

---

[1] Nilles, p. 344 şi urm.

[2] Stinghe, *o. c.*, I, p. 34 şi urm.

[3] Nilles, p. 354.

[4] *Ibid.*

[5] *Ibid.*, pp. 353-4.

ca tinerii să se trimeată la școlile din Sâmbăta-Mare, din Viena, la Sf. Barbara și la Colegiul pazmanian, cu tipografie, —și unde se întemeiè un Colegiu Iliric pentru uniți [1],— în Roma, la Colegiul grecesc sau și la cel unguresc, la cel germanic, și ca, în lipsa cărților muntene, și cele din Veneția fiind prea scumpe [2], noi și bune cărți «ortodoxe» să se tipărească la Bălgrad. Dar, peste cinci ani, pentru ca să-și poată acoperì «Mitropolia», Atanasie amanetă la Sibiiu «matricula ștampii, istromenturi tipografii» [3], cu care tipărise încă la 1702 un catechism catolic: *Pânea Pruncilor*. Răscoala lui Francisc Rákóczy zădărnicise toate planurile, și ea strică toată bucuria dela început.

Reprezintantul naționalității unguresti și al separatismului ardelenesc în luptă cu Austria căută să-și găsească printre Români, nu numai luptători, din cari avù, ca și bunicul său, destui viteji, dar și căpetenii. Țircă alergă din Moldova, unde fusese, în 1706, și se sfințise de sigur [4],—la Craiu, al cărui Vlădică, «Ardialului episcop Românilor», cum iscălește, se ziceà, și putù, în clipa norocului celui mai mare al stăpânului său, să ieà în stăpânire și Scaunul bălgrădean. Rákóczy erà catolic, Vlădica Ion fusese calvin; data aceasta însă, el se dădù ca ortodox fără pată, hirotonisit de ortodocșii moldoveni, și dușman neîmpăcat al Unirii [5], pe când în Maramurăș același principe căută să puie la Muncaciu un episcop rus unit, sfințit la Chiev [6].

Când se duse Craiul neatârnării, Ion plecă și el, fără să

---

1 Nilles, pp. 27-8, 139.

2 *Ibid.*, p. 26.

3 *Studii și Doc.*, XIII, p. 96.

4 Un episcop «valah» din Croația, Miakić, sfințit în Moldova înainte de 1667; Nilles, pp. 715, 746-7. El se amestecă în conspirația lui Petru Zriny și moare în temnița dela Gratz.

5 Cf. *Studii și doc.*, IV, p. 72 no. LXVII; *Sate și preoți*, pp. 200-1; *Studii și doc.*, XII, p. LII.

6 Nilles, pp. 864-7.

fi avut legături cu ierarhia munteană. La 1707, Atanasie, întors cu catanele, făceà să se întărească Unirea într'un sinod, la care luară parte însă numai treizeci de protopopi [1]. Dar Kollonics, a cărui *operă personală* erà Unirea, murì în acelaşi an, şi cu dânsul dispărù tragerea de inimă, cruţarea sentimentelor fireşti ale cuceriţilor, spiritul de jertfă şi puterea de muncă [2]. La 1711, partidul ortodox izbutià chiar, având în frunte pe un Vasile şi fratele său Petru, al cărora rost nu-l cunoaştem, să strângă pe protopopi laolaltă pentru o declaraţie solemnă în favoarea legii vechi; cu toată împotrivirea «teologului», Atanasie însuşi iscăli. Fù silit de Guvern şi de Hevenesi, alt luptător pentru Unire, care trăì până la 1715, să revie asupra acestei iscălituri şi să scoată din sobor pe autorii loviturii împotriva Unirii (18 Novembre). Dar, când strânse un nou sinod la 1712, pentru a dà impresia unei Uniri generale, el putù să numere numai treizeci şi patru de protopopi. În anul următor, la 19 August, se stingeà încă tânăr, după ce se spoveduise «teologului» străin [3], şi la înmormântarea lui se auziră două cuvântări, dintre care una în latineşte, alta în ungureşte [4].

CAP. V.

Noul Vlădică ardelean Ioan Patachi.

La moartea lui Atanasie, partidul legii vechi căută să impuie un Mitropolit ortodox, şi din Ţara-Românească saŭ din «părţile turceşti» se şi iviră trei candidaţi, despre rezultatul străduinţelor şi scrisorilor cărora n'avem însă nicio ştire [5].

---

[1] Nilles, pp. 372-3.

[2] *Ibid.*, p. 5.

[3] *Ibid.*, p. 390.

[4] *Ibid.*

[5] Nilles, p. 394: «Iam terni se ex Transalpina et partibus turcicis insinuant, corda nonnullorum sollicitantes, schisma vetus ressuscitaturi»; cf. p. 395.

Urmașul lui Atanasie, Ioan Giurgiu Patachi, nobil din părțile Dobâcei, școlar al Iezuiților din Cluj, Viena și din Roma, doctor în teologie, misionar al catolicismului roman, unealtă a «teologului» său romano-catolic, întors numai pentru Vlădicie înapoi la ritul «Convalachilor» săi, al «scumpului său neam românesc», pentru care se declară gata «a-și vărsă sângele și sudoarea, ziua și noaptea» [1], dar cu dreptul de a servì și în ritul latin,—trecù fără sfială peste margenile puse Unirii prin grija de mântuire a ritului și datinelor, pe care o avuseră înaintașii săi. Și încă prin alegerea lui — de câți protopopi nu știm, dar mai mult de Făgărășeni [2], și de «titori», Mihai Puiu și Ștefan Raț [3],—Românii din Ardeal scăpară de episcopia Iezuitului ungur Szunyogh, care se declară «sătul de deliciile Valahilor», sau a Iezuitului german Wenceslas Franz, care fusese și ales la 9 Septembre 1713, fără ca Împăratul să voiască însă a-l întărì [4]: Patachi primì diecesa din mâna Ungurului Regay, care urmase ca locțiitor Germanului Iosif Bardia, *defensori* și *directori* în timp de vacanță. Nu ca unul ce pleacă fruntea înaintea unei aspre nevoi, ci înțelegând și prețuind schimbarea, el plecă din Bălgrad, unde se dărâmase Mitropolia lui Mihai Viteazul pentru a se puteà zidì cetatea cea nouă și de unde se izgonì Vlădicia pentru ca episcopul catolic, adus înapoi în Scaunul său, prin diploma dela 11 Decembre 1715 [5], să nu aibă în apropierea lui un alt episcop, cu situația îndoită și îndoielnică (1716). Preoții și protopopii români, mulți la număr, cântară rugăciuni pentru sfințirea cetății ce se ridică pe ruinele ctitoriei lui Mihai-Vodă [6].

---

[1] Nilles, pp. 87-8.
[2] *Ibid.*, p. 403 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 404.
[4] *Ibid.*, p. 394 și urm.
[5] Un întăiu episcop catolic, Andrei Illyes, numit în 1696, nu se putuse susțineà; Mártonffy fù ales în 1713. *Ibid.*, p. 449 și nota 1.
[6] *Ibid.*, p. 453.

Se creà atunci pentru Patachi la Viena o episcopie de Făgăraş, care corespundeà vechii episcopìi calvine din Ţara Oltului[1]. Pentru întâia oară Papa intervenì de-a dreptul în orânduirea Bisericii unite a Românilor, şi, lăsând la o parte tot ce făcuse mai înainte, el întemeiè, la 18 Maiu 1721, o dieceză *nouă* unită, *desfăcută* din cea ardeleană catolică: a Făgăraşului *singur*, dându-se lui Patachi, episcopul românesc al Împăratului încă de la 23 Decembre 1715[2], biserica brâncovenească a Sf. Nicolae, unde se aşeză în August 1723, după cetirea pe româneşte a diplomei şi după un discurs latinesc dela «teolog». Erà şi acesta un folos, fiindcă, altfel, după cererea lui Mártonffy, episcopul romano-catolic[3], Roma ar fi supus pe Uniţi autorităţii acestuia, care pretindeà că episcopul românesc să-i fie vicariu, purtând vre-un titlu oriental. Astfel, pentru a doua oară Patachi înlăturà prin prezenţa sa o şi mai greà lovitură pentru neam. Numai stăruinţa lui, în doi ani cât stătù la Viena, împăcà în această privinţă Curtea şi Curia papală.

Autoritatea lui Patachi se întindeà asupra *tuturor* Uniţilor. Aveà moşiì date de Împărat, «ctitorul» diecesei, pe la Gherla şi la Beşimbac. Maramurăşenii nu voiau să-i recunoască însă, ţiind ca urmaş al lui Iosif Stoica şi al lui Serafim de Petrova pe alt ortodox, Dosofteiu; Bănăţenii, protopopii, 12 preoţi şi 40 de sate, izgonirà pe pravoslavnicul Moise, sfinţit dela Turci, care luà mită şi venituri nelegale, şi cerurà în loc pe Unitul Petronie, la 1717[4]. Crişenii dela Beiuş, duşmani ai Unirii, primiau pe Vlădica sârbesc din Inău sau Ienopole, care se aşeză în Aradul vecin[5]. În părţile apusene ale Banatului, în sfârşit,

---

[1] Nilles, p. 418 şi urm.
[2] *Ibid.*, p. 409 şi urm.
[3] *Ibid.*, p. 418.
[4] *Ibid.*, pp. 445-6.
[5] *Studii şi doc.*, IV, p. 80-1.

credința veche eră apărată de Vlădica de Vârșeț, exarh al Mitropolitului din Bălgrad [1].

Patachi ținù în colțul lui de țară sinoade pentru vechile păcate de beții și despărțenii, pentru venituri, pentru impunerea «tichiei» [2] în portul preoților uniți, fără căciulă, dar fără comanac, pentru înlăturarea superstițiilor păgâne, de «mùguri sau alte ierbi» ce se mânâncă la Paști [3], de hore în ajunul serbătorilor, ca la Jina, de «târguri» ale fetelor de măritat, ca la Mănăștur, de hramul Maicii Domnului făcătoare de minuni; pentru baterea cu lopețile a celor ce nu vin la biserică, afară de «alte lucruri carele acuma nu le'm putut da afară, iară, când li va veni vremea», se vor dà în știre [4]. În Sibiiu, el se bucurà de ascultare, și, la îngroparea provincialului iezuit Rudolf Lewenberg, în 1715, protopopii români și vreo treizeci de preoți fură de față, purtând și sicriul pe umeri [5]; aici catolicii cântau și latinește în ziua de *Corpus Christi*, când preoții români cetiau, în odăjdii, Evanghelia pe limba lor [6]. La 1716 un preot român primise, cu o cuvântare românească, pe Mártonffy la poarta bisericii catedrale smulse de Guvern din mânile calvinilor, și preoții români îi cântară românește ecteniile. În aceiași biserică și în aceiași zi, protopopul român fù lăsat să facă slujbă după ritul grecesc [7]. Și la Cluj erau destui uniți, gata să primească legea catolică întreagă, la ale cării ceremonii luau parte și ale cării daruri le opriseră [8]. La Hațeg, în 1729, protopopul se învoià să tălmăcească din ungurește instrucțiile misionarilor iezuiți [9]. Numai negustorii greci, din Beiuș și aiurea,

---

[1] Nilles, pp. 804-6.

[2] Camilafca; cf. Nilles, p. 862.

[3] Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 108 și urm.; Petru Maior, p. 378 și urm.; Nilles, p. 465 și urm.; Stinghe, I, pp. 127-8.

[4] *Ibid.*

[5] *Ibid.*, p. 448.

[6] *Ibid.*

[7] *Ibid.*, pp. 451-2.

[8] *Ibid.*, p. 454.

[9] *Ibid.*, p. 928.

se ţinură strâns de ortodoxie, Şi bisericile brâncoveneşti din Ocna Sibiiului[1], din Poiana Mărului şi Sâmbăta-de-sus, pe moşiile lui Brâncoveanu, cea din Porceşti, a lui Mateiu Basarab[2], putură slujì pentru adăpostirea ortodoxiei. În 1715, cu miliţie după dânsul, «misionarul» lui Patachi merse în Maramurăş pentru a vizità provincia, în care stătù opt luni[3]; Vlădica Dosofteiu ar fi făgăduit să se unească şi el, după moartea arhiepiscopului Ţerii-Româneşti şi aşezarea în Bălgrad a unui «nou arhiereu de rit grec şi unit cu Biseríca Romană»[4]. Apoi al doilea Vlădică unit murì, la 29 Octombre st. v. 1727[5], nu numai fără să-l plângă, dar aproape fără să-l ştie nimeni.

Ardealul aveà atunci patru sute de preoţi protivnici Unirii sau bănuiţi de credinţă faţă de ortodoxie, cari nu veniseră să ieà binecuvântare şi «poucenie» la Făgăraş. Cu câtvà timp înainte de moartea sa, Patachi însuşi o spune[6]; călugări străini rătăciau prin ţară, şi sătenii, neavând încredere în preoţii uniţi, cari spuneau întâiu «oarele canonice» şi apoi, după întrerupere, Liturghia[7], mergeau la dânşii pentru taine şi alte nevoi sufleteşti; în mănăstiri distruse mai pe urmă, ca acelea din Stefanca, din Ploscа[8], din Feleac, se păstrà ortodoxia neatinsă, şi sinoadele episcopului se alcătuiau din «*câţivà* cinstiţi fraţi protopopi juraţi şi cu alţi preoţi înţelepţi»[9], iar primirea hotărârilor erà lăsată în seama protopopilor cari lipsiau, şi a «soboarelor depline» din vechile «eparhii» calvine[10]. Numai «treizeci» de protopopi — dar

[1] *Studii şi doc.*, XIII, p. 139.
[2] *Ibid.*, p. 152.
[3] Nilles, p. 444 şi urm.
[4] *Ibid.*, p. 444.
[5] Cf. şi *ibid.*, p. 479.
[6] *Ibid.*, pp. 463-4.
[7] *Ibid.*, p. 495.
[8] *Studii şi doc.*, XII, pp. 79, 121, 129, etc.
[9] Nilles, p. 465 şi urm.
[10] *Ibid.*

iscălesc abià șeisprezece — se adunară în 1728 la Mănăștur, supt conducerea rectorului iezuit din Cluj [1], pentru ca să audă cuvântarea ungurească a lui Adam Fitter, Iezuitul ales episcop în soborul prezidat de episcopul catolic și păstrat «director» după ce declarase că nu primește [2]; la Mănăștur chiar, unde la 1722 popa Ioan scrià slavonește [3], la Șona, la Stilova, Joc, Cluj [4], erau protopopi cari luptau împotriva papistașilor și-și băteau joc de sinoadele chemate și stăpânite de Iezuiți de alt neam, cari une ori nici românește nu știau. Ei aveau legături cu Țara-Românească sau cu Maramurășeanul Dosofteiu, rămas statornic în ortodoxia lui [5], și supt oblăduirea duhovnicească a căruia un popă Chirilă de Aciua, din varmeghea Sătmariului, prefăceà în românește, după un original slavon, un *Anthologhion sau Minciu ales pre scurt* (1702-15), adăugind aceste observații caracteristice: «Noi, Rumănii, carii simtem între aceaștia Ținuturi, amestecați printre alte limbi, simtem ca trâmbita, de o răsuflă, și nu-i înțăleagem glasul ei; așià și tocmealele svinților le audzimŭ într'altâ limbâ..., și niciunŭ folos nu luoàmŭ, iarâ alte limbi au de știu toatâ Scriptura în limba lorŭ, adecâ cumu-s Sirbii, Rușii, Grecii, iarâ, dupâ aceia, jeluind și ai noștri spre înțălesulŭ sloveniei, au întorsu multŭ den cartia sloveniascâ pre limba noastrâ cea rumăniascâ, cu îndemnaria milostivului Dumnedzeu, și de acmù încă avem nedeajde să ni se înmulțascâ Scriptura pre limba noastrâ»; el însemnà că, în acele zile când se luptà să deà slujba ortodoxă în românește, «Ezoviții», «papistașii» se străduiau, cum știm și mai de sus, să surpe «Sionul cel dela Răsăritŭ», pentru dăinuirea căruia se roagă scriitorul [6].

---

[1] Nilles, p. 491.
[2] *Ibid.*, p. 487 și urm.
[3] *Studii și doc.*, XIII, p. 101.
[4] *Ibid.*, p. 196.
[5] Nilles, p. 494.
[6] *Studii și doc.*, XIII, pp. 135-6.

înţelese abia şeisprezece — se adunară în 1728 la Mănăştur, supt conducerea rectorului iezuit din Cluj [1], pentru ca să audă cuvântarea ungurească a lui Adam Fitter, iezuitul ales episcop în soborul prezidat de episcopul catolic şi păstrat «director» după ce declarase că nu primeşte [2]. La Mănăştur chiar, unde la 1722 popa Ioan scria slovoneşte [3], la Sona, la Sutova, loc. Cluj [4], erau protopopi cari luptau împotriva papistaşilor şi-şi băteau joc de sinodele chemate şi stăpânite de Iezuiţi de alt neam, cari nici româneşte nu ştiau. Ei aveau legături cu Ţara-Românească sau cu Maramurăşeanul Dosofteiu, rămas statornic în ortodoxia lui [5], şi supt oblăduirea duhovnicească a căruia un popă Chirila de Aciua, din varmeghea Sătmarului, prefăcea în româneşte, după un original slavon, un *Anthologhion* sau *Mineiu ales pre scurt* (1702-15), adăugînd aceste observaţii caracteristice: «Noi, Rumânii, carii sîntem întru acestia Ţinuturi, amestecaţi printre alte limbi, sîntem ca trâmbiţa, de o răsuflă, şi nu-i înţelegem glasul ei; aşia şi troparele svinţilor le audzim într'altă limbă..., şi niciun folos nu luoăm, iară alte limbi au de sine toată Scriptura în limba lor, adecă cuma-s Sîrbii, Ruşii, Grecii, iară, după acela, jeluind şi ai noştri spre înţelesulu slovenicei, au întorsu unii den cartia slovenească pre limba noastră cea rumânească, cu îndemnarea milostivului Dumnedzeu, şi de acmu încă avem nedeajde să ni se luminează Scriptura pre limba noastră»; el însemnă că, în acele zile rătăcite se lupta să dea slujba ortodoxă în româneşte, «Ezoviţii, papistaşii» se strădăiau, cum ştim şi mai de sus, să surpe «Sionul cel dela Răsărit», pentru dărâmarea căruia se rugă scriitorul [6].

---

[1] Nilles, p. 391.
[2] Ibid., p. 387 şi urm.
[3] Studii şi doc., XIII, p. 101.
[4] Ibid., p. 128.
[5] Nilles, p. 394.
[6] Studii şi doc., XIII, pp. 135-6.

PARTEA II-a.

BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN PRINCIPATE LA ÎNCEPUTUL EPOCEI FANARIOTE.

CAP. I.

Moartea Patriarhului Dosofteiu. Noul Patriarh Hrisant.

În acest timp, nu numai Principatul muntean, dar și Biserica Țerii-Românești, căreia politica lui Șerban Cantacuzino îi dăduse drepturi de superioritate asupra Ardealului, erau prea slabe pentru ca să încerce un amestec efectiv și folositor în aceste încurcate împrejurări ardelene.

La 1707, între 6 și 7 Februar, muriă în Constantinopol, la vrâsta pe șeizeci și șese de ani [1], Patriarhul îndreptător al ortodoxiei și luptător pentru dânsa, Dosofteiu: «mare om», scrie cronica oficială a lui Brâncoveanu, «și învățat foarte; au păstorit turma pravoslaviei ca un vrednic păstor; lumină multă și Bisericii lui Hristos au fost, știut de monarhii și Domnii mari; toți ereticii și câți eră împrotivnici pravoslavii se temeà de el, că putere mare și tare aveà, și la cuvânt, și la scris; mare pagubă s'au cunoscut că s'au făcut la norodul pravoslavnic, și rar om în chip și vrednicie se va puteà aflà ca el» [2]; «multă nevoință au pus pentru credința pravoslavnică», adauge un școlar al Iezuiților, Nicolae Costin însuși, «multe cărți au scos în tipar împrotiva ereticilor, cu filosofia dăscăliei lui; că eră un om prea învățat și îndrăzneț la cuvânt, și nu veghià voia, din dreptate afară, nici a Domn, nici a boier, nici a bogat,

---

[1] Chrys. Papadopulos, *o. c.*, p. 53.
[2] Radu Greceanu, p. 166.

nici a sărac: până şi împrotiva Agarenilor de multe ori cu cuvântul s'au pus» [1]. Nepotul şi urmaşul său, Hrisant, tânăr cunoscător de multe ştiinţi şi înţelegător de multe idei, şi în materie religioasă, ucenic al dascălilor celor mari din Apus, ascultător al celui mai meşteşugit dintre Grecii uniţi, Nicolae Papadopol Comnenul din Padova, care erà corespondentul lui Brâncoveanu pentru lucrurile romane şi catolice — prin el află astfel Vodă alegerea lui Clement al XI-lea, şi-l felicită [2],— care puneà speranţe în sentimentele lui prielnice catolicismului [3], nu mai reprezintă acelaşi lucru ca energicu-i înaintaş, care crease, se poate zice, în părţile răsăritene o politică ortodoxa militantă. Îl găsim pe noul «Ierosolimiteanı», adesea întrebuinţat când erà numai Mitropolit de Cesarèa în gâlcevile şi păcile dintre cele două ţeri [4]; el venì la Bucureşti îndată după alegerea sa, în Maiu 1707, tocmai când Atanasie pribegià la Sibiiu şi Ion Ţârcă, Vlădica sfinţit în Moldova, ţineà Scaunul Bălgradului ca nou Mitropolit pravoslavnic. Dar nicio înrâurire a lui Hrisant nu se poate descoperì,— politica Domnului însuşi rămâiind nelămurită, din motive de prudenţă socotitoare, între «Craiul» de răscoală şi marele Împărat al Apusului [5]. Hrisant, primit împărăteşte, se mulţămeşte a sfinţì biserica bucureşteană închinată Locurilor Sfinte, Sf. Gheorghe cel Nou, care, în forma pe care i-au dat-o meşterii Brâncoveanului, şi nu în aceia, schimonosită, care i-a fost impusă în veacul trecut, erà un strălucit monument al architecturii muntene ajunse la cea

---

[1] P. 53. Pentru petrecerea lui la Bucureşti în 1702, v. *Doc. Cant.*, p. 141 şi urm.

[2] Hurmuzaki, IX [1], pp. 336-7, no. DXXII.

[3] Nilles, p. 102: «È il piu ben affezzionato all' Unione di tutti i prelati greci». Pentru activitatea lui curat literară şi culturală, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, tabla.

[4] *Ist. lit. rom.*, I, pp. 379-82.

[5] V. prefaţa la Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. XX. Cf. Giurescu şi Dobrescu, *Documente*, p. 143 şi urm. Pentru venirea lui la Bucureşti, Radu Greceanu, pp. 169 şi urm., 174-5.

mai deplină, mai sigură şi armonioasă a ei dezvoltare [1]. Erà încă la noi la sfârşitul anului, şi luă parte la înmormântarea Mitropolitului Teodosie şi la aşezarea în Scaunul arhipăstoresc a Ivireanului Antim, pe care talentele şi hărnicia sa îl ridicaseră 'n scurtă vreme aşà de sus. Plecând la Ierusalim în cursul anului 1707, el nu pare să fi venit în ţerile dela Dunăre, unde-l aştepta caretă domnească, alaiu cu sunet de clopote, tain îmbielşugat, închinări de biserici şi mănăstiri şi băsmăli cu galbeni, decât în 1711, când campania lui Petru-cel-Mare la Prut şi strâmtorarea acestuia de Turcii pe cari prea mult îi despreţuise, îl puseră în măsură să joace un rol politic destul de însemnat, ca mijlocitor de taină [2]. Mai târziu el întemeiază la Sf. Sava din Iaşi, pe lângă o şcoală grecească în stare să steà alături cu Academia din Bucureşti,—dela cellalt mitoc al Sf. Mormânt, noua mănăstire, cu chilii multe şi frumoase, a Sf. Gheorghe, supt conducerea unui Sevastos Kymenites (1702) şi a nepotului său, Gheorghe Hypomenas din Trapezunt,—o tipografie bine înzestrată, care dădù în 1715 *Liturghia* slavo-românească şi «Arătarea Credinţei ortodoxe» a lui Ioan Damaschin, în greceşte. Hrisant însuşi a scris Predici, «Omilii», apărute după moartea lui, în Veneţia, la 1734, Invăţături sau Didahii, dar el dădù teascurilor din Bucureşti ediţia sa, cerută de Constantin Cantacuzino Stolnicul [3], a falsului Curopalat, despre oficiile Curţii bizantine, adausă cu tratatul despre Taine al lui Gavriil de Filadelfia [4] şi cu una din omiliile lui Ghenadie Scholarios (1715), apoi, în acelaşi an, marea lucrare despre Patriarhii din Ierusalim a unchiului său Dosofteiu [5]. Aici în Bucureşti se aşezase o

[1] Cf. stampa din Radu Greceanu, ed. Şt. Greceanu, p. 154, cu cele spuse în Iorga, *Viaţa şi Domnia lui Barbu Ştirbei*, II; extras din «An. Ac. Rom.» pe 1905, pp. 119-20.

[2] *Ist. lit. rom. in secolul al XVIII-lea*, I, p. 322 şi urm.

[3] *Bis. ortodoxă*, XIV, p. 423 şi urm.

[4] V. mai sus.

[5] V. lauda lui, de N. Costin şi Axintie Uricariul, în *Letopisiţe*, II, pp. 53, 161-3.

tipografie grecească mai bună decât toate celelalte, în mănăstirea Tuturor Sfinţilor, pe care o înălţase Mitropolitul Antim, mântuind-o în anul de după căderea lui Brâncoveanu, la 1715 [1].

Pe când autoritatea teologică superioară a Patriarhului ocrotitor lipsià astfel, însuşi prestigiul Mitropolitului Ţerii-Româneşti, scădeà prin loviturile ce se dădură lui Antim.

CAP. II.

Căderea Mitropolitului Antim.

Ca Ivirean măcar, Antim trebuià să aibă oarecare simpatii pentru Rusia ortodoxă a Ţarului Petru, care proclamà gîndul, ce are, de a scoate din robie pe creştinii din Răsărit şi a întemeià din nou Împărăţia pravoslavnică la Ţarigrad. Oricât ar fi lăudat pe Iezuiţi când îi dădeau plăcute reprezentaţii de teatru [2]. Ţarul, care înlăturase pe Patriarh şi se făcuse însuşi, împotriva oricăror canoane, cap al Bisericii muscăleşti, erà «Împăratul creştin», cel adevărat şi neatins de erezie. Legăturile cu Moldova, pornite pe vremea lui Vasile Lupu şi Mateiu Basarab şi urmate supt Domnii ce veniră îndată după dânşii, nu fură cu totul rupte nici după anii turburărilor, în cursul Domniilor dela Turci, care veniau la rând. Supt Antonie-Vodă din Popeşti, negu tori muscali veniau pe la noi, aducând cu ei, de sigur, şi altcevà decât mărfuri, şi cu dânşii se luau la drum, spre oraşul de Scaun al depărtatului Ţar, călugări doritori de milă [3].

La sfârşitul anului 1673, pribegii Domni Constantin Şerban şi Ştefan Petriceicu, cari fură goniţi în curând de Turci

---

[1] *Inscripţii*, I, p. 280 şi urm.
[2] Cf. Nilles, pp. 385-6.
[3] Memoriile lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, V, p. 103.

şi aşezaţi de Poloni, cu mica lor oaste, la Raşcov, lângă Nistru [1], se închinau, printr'un călugăr dela Sf. Munte, Ţarului Alexie, care li răspundeà cu făgăduieli mari, la 10 Mart 1674, atunci când trecătoarea lor Domnie dela creştini se încheiase acum [2]. Şerban Cantacuzino, urmărind visurile lui de mărire, ajunse la încheierea unui tratat formal cu Ţarul, la 28 Decembre 1688, prin arhimandritul Isaia dela Sf. Pavel, alt Atonit, care duceà la Moscova ceasornice de aur; dar acum, când tratatul sosì, acel care-l ceruse nu se va mai aflà printre cei vii [3]. Isprăvile noi ale Ruşilor, luarea de dânşii a cetăţii Azovului, unde fù aşezat ca Mitropolit fugarul Dosofteiu al Sucevei, treziseră un răsunet de simpatie şi respect la noi [4]. Şi pe vremea Brâncoveanului, veniau negustori obişnuiţi dela «Moscul Împăratul», cu veşti înadins exagerate, despre oştile, tunurile, corăbiile ce are pregătite pentru ca, atunci când va găsì cu cale, să «pornească pe Mare la Ţarigrad». În războaiele lui se luptau şi o seamă de tineri moldoveni şi munteni, cari nu găsiau de lucru cu armele acasă la ei [5]. Brâncoveanu puneà să i se tălmăcească din nemţeşte prezicerea lui Acxtelmeier, despre viitorul lui Petru şi al Ruşilor săi, cărora «Împăratul Împăraţilor, Domnul le-a făgăduit domnia Răsăritului [6]». Una din tipăriturile muntene, «Învăţătura dogmatică» dela 1703, ieşì într'o ediţie pentru Rusia împărătească, purtând o dedicaţie către Ţar [7]. Ba chiar, un negustor grec duse scrisori ale Domnului către puternicul stăpânitor din Moscova [8]. Când, după o îndelungată aşteptare, Petru pornì împotriva Turcilor, la 1711, «întrebând departe este Ţarigradul», şi Brâncoveanu

[1] *Studii şi doc.*, IX, pp, 159, 168.

[2] Sturdza, *Acte şi doc.*, I, p. 9 şi urm.

[3] *Ibid.*, p. 12 şi urm.

[4] *Magazinul istoric*, V, pp. 153-4.

[5] Cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. XXV şi urm.

[6] *An. Ac. Rom.*, XX, p. 25 şi urm.

[7] *Bibl. Rom.*, I, p. 451.

[8] *Operele lui Constantin Cantacuzino*, pp. XVI-VII; *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p. 3 şi urm.

se aşeză în tabăra dela Urlaţi, până ce se vor lămurì împrejurările războiului[1], Antim vorbì pentru acea unire cu creştinii pe care Domnul Moldovei, un erudit nepractic şi un tânăr idealist, o săvârşise fără să cugete prea mult la urmări. Războiul însă se mântuì în paguba creştinilor şi a celor ce puseseră speranţe în ei.

La începutul anului 1712, în ziua de 13 Ianuar, Mitrofan de Nisa, dela mănăstirea Dionisatului din Atos, se înfăţişă la Mitropolit, care nu erà un duşman al Grecilor, pentru a-i cere «paretisis», ameninţând, din partea Domnului, care şi apucase a făgăduì Mitropolia acestui străin, că altfel «va scrie la Ţarigrad să-l şi caterisească». «Douăzeci şi patru de capete de pâră» i se dădură în mână, şi e păcat că nu ne s'au păstrat tot aşà ca şi apărarea lui Antim: ştim însă că i se impută gospodăria de la Snagov, de unde fusese scos după şepte ani de muncă, datoriile ce apăsau Mitropolia, lipsa a şepte pungi de bani, din care se găsiră trei, calitatea lui de străin. Cererea, atât de jignitoare, încălcà şi dreptul Mitropolitului de a fi judecat, nu la Constantinopol, de Patriarh şi de soborul lui, ci în ţară, de episcopii locali şi de oaspeţii ce se aflau la noi. Antim merse la Curte, vorbind de-a dreptul Domnului, îşi înfăţişă în scris desvinovăţirea, pentru a se ştì de urmaşi că el nu se simţià greşit cu nimica, dar adaose că e gata a face voia Măriei Sale plecând din Scaun, fără însă a dà formal o «paretisis», pe care o crede ruşinoasă. În memoriul său, el arată că datoare e toată lumea şi ţara însăşi, prin Domnul ei, ba chiar cu peste 200 de pungi, în aşa de grelele «întâmplări ale vremii»; cât priveşte neamul lui străin, «în Hristos sântem toţi una: şi apoi n'am fost numai eu episcop şi Mitropolit străin în Ţara-Românească, ci au fost şi alţii mulţi, precum să văd în condice şi precum se politiciaşte în toată Biserica, precum au stătut şi alţi Domni

[1] Cronica lui Radu Popescu, in *Mag. ist.*, IV, p. 23.

de ţară şi streini, ca şi în toată lumea, — că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toţi». Răspuns care dovedeşte cât de mult scăzuse în Biserica noastră, pe acele timpuri de împestriţare cu tot felul de elemente străine a vieţii publice, simţul legăturii fireşti şi neapărate între neam şi alcătuirea, conducerea bisericească. De alminterea, Antim pusese versuri greceşti de-asupra uşii de intrare dela mănăstirea sa, a Tuturor Sfinţilor, aşezase fără îndoială un egumen grec în chilii şi, prin «testamentul» lui al doilea, din 20 Iulie 1715, el credeà că vor fi acolo *două* tipografii: «*una grecească* şi *alta româneescă*»[1].

După două săptămâni, Antim veniá din nou la Vodă, cu lămuriri asupra banilor ce i se puneau în sarcină, cu făgăduiala că-i va găsì şi cu declaraţia că o «caterisire» a sa nu poate fi decât «batjocură Besearicei lui Dumnezeu şi Sfintelor Taine». Brâncoveanu se sfiì să ducă până la capăt lupta împotriva Mitropolitului său, care rămase astfel în Scaun până la sfârşitul acestei strălucite Domnii[2].

Domnul iertase; Mitropolitul nu se arătă tot aşa de nobil; el luă parte la înţelegerile dintre Cantacuzini şi părtenitorii lor, cari voiau să răpuie pe Constantin-Vodă[3]; a fost de faţă şi la sfatul din 1714, pentru alegerea unui nou stăpânitor, şi el sfinţì pe Ştefan-Vodă, fiul lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, pentru Domnia căruia se luptà de multă vreme partidul de opoziţie. Pe când Patriarhul Hrisant se străduià să scape viaţa lui Brâncoveanu şi a neamului său, Antim nu făcù nicio încercare pentru aceasta, dovedind astfel că aveà mai multe însuşiri decât inimă şi că erà

[1] *Didachii*, p. XVIII şi urm.; cf. Dinulescu, *Antim Ivireanul*, in «Candela» pe 1886, p. 74 şi urm.; *Biserica ortodoxă*, IX, p. 63 şi urm.; Suplimentul *Condicii Sfinte*.

[2] Dezvinovăţirea se află la capătul *Didahiilor* lui Antim; v. mai departe.

[3] V. *Memoriile* lui Radu Popescu, in *Mag. ist.*, V, p. 177; cf. *Cronica* aceluiaşi, *ibid.*, IV, p. 27-8.

mai bun meşter şi luptător politic decât arhiereu şi episcop creştin.

Şi Cantacuzinul murì, împreună cu tatăl şi unchiul său, autorii măririi şi nenorocirii lui, de moarte silnică din mâna Turcilor, la 1716. În loc, venì Grecul Nicolae Mavrocordat, dar un Grec credincios Turcilor şi hotărât să păstreze pentru dânşii Principatul muntean, în războiul care se deschisese cu Germanii. De şi aceştia aveau scris pe steagul lor catolicismul şi târau după dânşii harnica miliţie neagră a «Ezoviţilor», Antim, care nu se puteà despărţì de partidul «creştin» al Cantacuzinilor, lucră pentru a da Bucureştii în mâna catanelor. Când Vodă cel nou fugì, la 18 August, până la Călugăreni, de frica acestora, cari se zvoniià să se apropie, Mitropolitul trebuì să-l întovărăşească.

La acest conac el ar fi arătat scrisori, dela înlocuitorul său, că Nemţii au şi intrat în Bucureşti, cu beizadeà Iordachi, fiul lui Şerban-Vodă. Domnul trecù atunci la Giurgiu, iar Antim, fără a-şi căpătà voie dela Mavrocordat, se întoarse înapoi la Scaunul de Domnie şi încercă o acţiune împotriva... Grecilor, ca aceia pe care o făcuse înaintaşul său Teodosie [1]; fostul predicator al Curţii supt Brâncoveanu, Grecul italian Ioan Abrami, care dăduse veştile cele false, erà şi el în complot. Oricum, îndreptăţirea pe care Antim o aduse, că n'ar puteà să lase fără păstor turma sa, nu poate fi aruncată ca zădarnică: în lipsa Domnului, după cea mai veche datină, Mitropolitul aveà puterea şi răspunderea, şi, dacă înaintea creştinilor năvălitori nu puteà să iasă Domnul Turcilor, erà dator să se înfăţişeze, cu scutul crucii, pentru el, pentru locuitori şi ţară, arhiereul lui Hristos. Strângerea unui număr de boieri,—«mazili», cum spune cronicarul pătimaş al Curţii sau ba, făceà parte iarăşi din datoriile lui, căci numai cu un Sfat de boieri Vlădica puteà să cârmuiască [2].

[1] V. *Ist. lit. rom.*, I, pp. 189-90.

[2] *Mag. ist.*, IV, p. 48 şi urm.

Când Mavrocordat, care chemase pe Tatari, se întoarse în fruntea Turcilor Pașei din Giurgiu și tăiè la fântâna lui Radu-Vodă, spre uimirea tuturora, pe boierul Brezoianu [1], venì pentru Antim ceasul greu al răspunderilor (August 1716). Iarăși i se va fi pretins demisia, și o va fi refuzat iarăși, cu aceiași statornicie. Atunci se cerù, cum amenințase Brâncoveanu, judecata Patriarhului, căruia Domnul grec trebuià să fie și mai mult aplecat a-i dà acest drept necanonic. De acolo, dela Cosma al III-lea, o trecătoare figură de îngăduit al Turcilor, veniră iute «gramatele» care declarau pe Antim «criminal», și chiar «vrăjitor», făcându-i-se deci procesul pe altă bază decât a purtării lui politice. Nu numai că erà «caterisit», dar, lăsându-i-se calitatea de călugăr, i se hotărià, dela Poartă, și locul de pocăință, la Muntele Sinai, unde peste puțin fù surgunit și Patriarhul mazil Ieremia [2]. Fù dat în seama unor Turci de cari Mavrocordat puteà fi sigur, și, mulțămită acestora, el nu ajunse niciodată la noul sălaș ce i se pregătise: se spune că l-ar fi înecat în apele Tungei, în Tracia, și fostul medic al lui Brâncoveanu, nepotul lui Abrami, care fusese întemnițat și el, Vanderbech, scrie că Nicolae-Vodă «nu s'a îngrozit a-și mânjì mânile sacrilege cu sângele» Mitropolitului prigonit de dânsul [3]. Acestea toate se petrecură între August și Novembre, când catanele prinseră în București, unde se credeà așa de sigur în paza Turcilor cu tunuri, pe Mavrocordat. În 1717, urmașul lui Antim, care nu erà altul decât Mitrofan, îi luă în cercetare gestiunea și, pentru datorìi, sechestrà averea mănăstirii Tuturor Sfinților [4], în care, tocmai în August 1716, fără niciun rând din partea

---

[1] Cf. Hurmuzaki, VI, pp. 160-1, no. LXXXIX; Vanderbech, în Engel, *Gesch. der Walachey,* II, p. 12; Del Chiaro. Cf. *Bis. ortodoxă,* XV, pp. 388-9, 395 și urm.

[2] *Mag. ist.*, IV, p. 148.

[3] *L. c.* Cf. *Didahiile,* Prefața, p. XVII; Cipariu, *Acte și fragmente,* p. 226; *Condica Sfântă,* p. 111 și urm.; Cron. lui Radu Popescu, p. 51.

[4] *Bis. ort.*, XV, p. 397 și urm.

Mitropolitului, se tipărise «Istoria Sacră» a lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, tatăl Domnului. Afară de o înştiinţare cu privire la dări, o singură publicaţie străină mai ieşì acolo, după întoarcerea lui Nicolae Mavrocordat din surgunul său la Sibiiu, cartea scrisă în acele luni de odihnă silită şi de studii impuse, cunoscutul său *De officiis* grecesc, operă a unui cărturar în spiritul Renaşterii, fără niciun element mai pronunţat de religiozitate, cu atât mai puţin de ortodoxie.

Antim n'a fost, afară de frumoasele lui *Didahii*, româneşti, făcute după modelul Didahiilor lui Hrisant Notaras, un scriitor, deşì învăţase româneşte foarte bine în cursul anilor petrecuţi în ţară. Aceste cuvântări de mustrare şi sfătuire sânt pline de o elocvenţă energică şi sigură [1]. Dar mai ales — şi aceasta interesează din punctul nostru de vedere — ele arată hotărârea Mitropolitului de a curăţì o Biserică decăzută ca moravuri. Pornind dela încredinţarea lui că «are treabă cu toţi oamenii câţi sânt în Ţara-Românească, dela mic până la mare, şi până la un copil de ţâţă,— afară din păgâni şi din ceia ce nu sânt de o leage cu noi», că «de gâtul său spânzură sufletele credincioşilor», el ţine de rău pe boierii deprinşi a batjocurì felurile pe care sânt siliţi a le mâncà în posturi, «verzele, legumile», cari nu sufăr apă, ci se mângâie de înfrânarea dela frupt prin «bragă, beare, şerbet, mied»; pe femeile cu «fleacuri drăceşti» pe obraz şi cu inele grămadă pe degetele care nu mai ştiu muncì, pe creştinii cari suduie, râzând ca de o vitejie, «de leage, de cruce, de cuminicătură, de morţi, de comândare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie şi de toate tainele Sfintei Biserici», pe credincioşii cari intră prin biserici «de-şi face cu ochiul unul altuia mai rău decât pe la cârciume», pe toţi cei ce nu închid prăvăliile şi nu

[1] Cf. *Ist. lit. rom.*, I, p. 430 şi urm.

se opresc de a cumpără, fie și dela negustorii turci, în zilele de prăznuire și în Dumineci [1].

Spre a face din preoți ceia ce în adevăr trebue să fie, pentru cinstea lor și pentru folosul societății creștine, el tipărì pentru dânșii la 1710, doi ani după ce se suì în Scaun, o «Învățătură bisericească», pe care fiecare dintre ei trebuie să o aibă în mână, urmându-i poruncile sub pedeapsă arhierească [2]. Apoi, la 1714, în cel d'ântâiu an al Domniei lui Ștefan Cantacuzino, el împărțià în tot cuprinsul Țerii-Românești «Capete de poruncă», pentru a vestì preoților că stăpânitorul cel nou i-a scutit de orice fel de dare «de rândŭ cu țara» — rămâind, firește, darea lor preoțească deosebită, așà cum o așezase și Grigore Ghica, cu patruzeci de ani în urmă, printr'o învoială deosebită, o *ruptă*. Cu acest prilej, el, Mitropolitul, învață pe păstorii satelor a face testamente, «dieți» bune, a scrie foi de zestre cum trebuie, a se ferì să cunune pe cei fugiți de pe aiurea, cari își au poate soțiile pe acolo, a nu aruncà în robie pe nimeni prin îngăduirea de căsătorii între Români și Țigani, adăugind și hotărârea sa în ceia ce privește pe «Rumânii scăpați din rumânie», cari vreau să se preoțească [3].

CAP. III.

Legăturile Bisericii muntene cu Constantinopolul la începutul erei fanariote.

O altă însemnătate mai are însă păstoria lui Antim, începând dela încercarea de izgonire din 1712 până la tragedia din 1716. De acum înainte legătura dintre Mitropolia Țerii-Românești și Patriarhia constantinopolitană se face și mai strânsă: de

---

[1] *Ibid.*, pp. 430-2. *Didahiile* au fost tipărite întâiu de Melhisedec (1886), apoi de G. Erbiceanu (1888).

[2] *Bibl. Rom.*, I, p. 481, no. 158.

[3] Un exemplar în Bibl. Ac. Rom.; cf. *Bibl. Rom.*, I, pp. 492-3, no. 168

la Constantinopol îi vine mărirea Mitropolitului şi prin Constantinopol el îşi poate pierde cârja, libertatea, viaţa. Aşà trebuiau să judece mai ales Domnii noi, ţarigrădeni, cari, cu Nicolae Mavrocordat, încep a domnì dela 1716 înainte, în Bucureşti.

În timpul petrecerii sale la Sibiiu, Nicolae-Vodă, ca un om învăţat, bine crescut şi, mai ales, ca un om interesat politiceşte, avù legături de prietenie cu Iezuiţii din acest nou centru catolic; dacă n'avem nicio urmă despre daruri ce ar fi făcut, ori ajutoare ce ar fi dat, bisericii româneşti din acest oraş, sau capelei comunităţii greceşti, în care slujba se făceà pe limba sa [1], în schimb ni s'au păstrat scrisorile sale latineşti către un Pater Bardia, vicariu al Românilor uniţi, către un Pater Miel [2], cărora le trimeteà, pe lângă vinuri bune din ţara unde se întorsese, şi cărţi tipărite sau scrise chiar de dânsul, ca «Iudaicele» Exaporitului ori acel *De officiis* al înţelepciunii şi eruditiei sale proprii [3]. Fiul său Constantin se gândì să dea Iezuitului Peterffy, recomandat pentru aceasta de colegii săi, sarcina de a scrie latineşte, pe înţelesul Europei, şi în cât mai multe volume, istoria Principatului muntean [4]. Călăuzit de Nicolae Ruset, care se făcù catolic şi ajunse comitele Rosetti, locuind în Ardeal ca pribeag, apoi martirul comite Nicolae de Rosetti, care trăià la Bucureşti supt aripa ocrotitoare a episcopului de Nicopole, Anton Becich [5], un misionar episcop văzù Bucureştii în 1745 şi află gândul lui Constantin-Vodă de a dărui ţerii un Colegiu iezuit, cu învăţătura de o potrivă în latineşte şi româneşte [6]; el căută preceptori iezuiţi şi

[1] *Studii şi doc.*, XII, p. v şi urm.

[2] Nilles, pp. 401, 1009 şi urm.

[3] *Ibid.*

[4] *Ibid.*, pp. 1024-5; cf. Iorga, *Măruntişuri culese in Ungaria*, Pesta, 1904, pp. 58-60.

[5] *Ist. lit. rom.*, I, pp. 197-8.

[6] *Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşi*, V, pp. 549-50; în aceleaşi notiţe din Archiva Propagandei, ştiri despre sentimentele prielnice catolicilor pe care le aveà Constantin Cantacuzino Stolnicul.

pentru beizadelele sale. Vărul lui Vodă, Grigore Ghica, trimese la Roma pe fiul unui boier al său, de neam francez, Gheorghe Millo, la Roma, în Colegiul Propagandei [1].

De fapt însă, acești Greci erau cei mai buni ortodocși ce se pot închipuì. În a doua Domnie a lui Nicolae Mavrocordat petrec în țară bătrânul Atanasie de Antiohia, care se și stânge aici [2], și episcopul de Betleem, care stă la Sf. Gheorghe ca administrator al moșiilor și celorlalte averi ale Sf. Mormânt [3]. Afară de clădirile sale, despre care va fi vorba îndată — mănăstirea Văcăreștilor, unde se țin astăzi hoții, o gătì pentru scopuri de binefacere: «streinii să-i priimească, pre goli să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pre cei din temnițe să-i cerceteze cu milă..., până va stà mănăstirea» [4],— el cheltuì larg, totdeauna, pentru primirea oaspeților dintre arhiereii Răsăritului, cari veniau să-l vadă. Mult timp așteptat, Patriarhul Hrisant sosì la București în luna lui Septembre din anul 1727. La Văcărești îl așteptau, în casele domnești, beizadelele Constantin și Iancu; a doua zi, la 14 Septembre, Mitropolitul Daniil îi ieșì înainte, cu tot clerul său; la Curte, în ziua de 15, Domnul se coborì până în pridvor pentru a-l întâmpinà. După ce stătù mai multe luni în chiliile dela Sf. Gheorghe, după ce slujì la cununia lui Constantin-Vodă, după ce-și făcù și călătoria în Moldova,— la plecarea spre locurile lui răsăritene, Nicolae Mavrocordat petrecù până la scări pe oaspetele de cinste, încărcat de mila boierilor [5]. Patriarhul cel nou de Antiohia, Silivestru, pictorul, predicatorul, se aflà la 1749 în București, unde pentru el se clădì frumoasa bisericuță a Sf. Spiridon, a cării pisanie

---

[1] *Ibid*, pp. 550-1.
[2] Cron. lui Radu Popescu, *l. c.*, pp. 135-6.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*, p. 119.
[5] *Ibid.*, pp. 129-30, 152 și urm.; 174-6.

se mântuie cu rânduri arabice[1]; în Iaşi el a tipărit antimise şi o *Liturghie* greco-arabă[2]. Ioan Mavrocordat, fratele lui Constantin, fostul «beizadeà Iancu», şi Grigore Ghica[3] îl ocrotiră şi ei. Patriarhul Mateiu de Alexandria stătù şi el o bucată de vreme între Români[4], al căror Domn, Constantin-Vodă, îi câştigase Patriarhia, făcându-se chiar în Bucureşti, la 1746, ceremoniile «mutării» dela Mitropolia Libiei la Scaunul patriarhal[5]. Vestitul erudit Chesarie, în mirenie Constantin, Daponte, predicatorul Mavridakis, Mauroides, îşi află rostul la Curţile Mavrocordaţilor şi la a lui Grigore Ghica[6].

Mitropoliţii din acest timp ai Ţerii-Româneşti sânt priviţi de Domnii constantinopolitani cam aşà cum Împăraţii de odinioară ai Răsăritului priviau pe Patriarhii lor. Toată cinstea la toate prilejurile, întâiul loc în Sfat, întâiul loc la ceremonii, întâiul loc în adunările de obşte pentru luarea socotelelor sau înlăturarea cu blestem a obiceiurilor rele[7]. Temniţa, sabia ucigaşului, pe care «Fanarioţii» îndrăznesc a le întrebuinţà faţă de boieri, nu sânt pentru ei. Dar sânt numiţi de Domn, după o simplă formă de alegere, şi ei ştiu bine că prin Patriarh Domnul îi poate înlătură în orice clipă. Orice amestec în afacerile politice le e oprit: acum nu se vor mai vedeà Mitropoliţi şi episcopi de partid mergând în fruntea gloatelor ridicate împotriva Domnului străin, care strică datinele şi despoaie lăcaşurile sfinte. Arhiereul e strâns legat de rostul lui bisericesc, şi, dacă vrea să treacă peste îndatoririle lui de ierarh, literatura reli-

---

[1] *Inscripţii*, I, pp. 267-8.

[2] Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 103.

[3] Scrisoare a Patriarhului către dânsul, Papadopulos Kerameus, Ἱερ. Βιβλ., I, pp. 212, 217.

[4] *Cron. greci*, p. 101.

[5] *Condica Sfântă*.

[6] *Ist. lit. rom.*, tabla.

[7] V. şi Cronica lui Radu Popescu, pp. 140-1.

gioasă, tiparul de cărţi pentru biserici şi credincioşi îi dau o îndeletnicire. Uşile cămărilor şi ale chiliilor s'au închis asupra clerului de toate treptele, care nu mai are aceiaşi voie de a se amestecà în lume pentru ca s'o învăluiască şi s'o tulbure. Cât despre grija ortodoxiei în genere, cât despre vechile legături glorioase şi folositoare cu alţi Români, din ţara Împăratului vecin, de acelea nici nu poate fi vorba într'un timp când Voevozii noştri se simt prea onoraţi primind scrisoarea generalului din Ardeal, care chibzuieşte cu scumpătate şi titlurile pe care le dă acestor vecini.

CAP. IV.

Greci şi Români în clerul muntean de după Antim. Mănăstiri greceşti în Principatul Ţerii-Româneşti.

Mitrofan de Nisa a fost un Mitropolit fără nicio iniţiativă şi a cărui arhipăstorie a trecut cu totul fără urmă [1]. Îl moştenì la 1720 [2] un Daniil, Român dela Aninoasa, care a dat Bucureştilor biserica Vergului [3] şi a Tuturor Sfinţilor, pe păreţii căreia se vede chipul său [4]. Avù ca urmaş, doi ani după moartea lui Nicolae-Vodă, la 1732, pe un Ştefan, care nu e Grecul ce fusese egumen la biserica bucureşteană zisă «Arhimandritul» [5], ci un ucenic român al lui Teodosie, lângă care şi-a aflat, în 1738 — a murit la 23 Septembre —, şi locul de odihnă [6]: fù eclesiarh al Mi-

---

1 Corespondenţa lui Hrisant, mai ales cu privire la Antim, în *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 778-80, 782.
2 *Condica sfântă*, p. 119; *Biserica ortodoxă*, XIV, p. 70.
3 *Inscripţii*, I, p. 326.
4 *Ibid.*, I, pp. 279-80, no. XVI.
5 *Doc. Cant.*, p. 131 şi urm., no. LX.
6 *Inscripţii*, I, p. 240.

tropoliei supt acesta şi apoi, dela 1720, episcop al Buzăului, în locul lui Daniil: luase Scaunul metropolitan fără a trece pe la Râmnic, căci Oltenia se găsià atunci în stăpânirea Germanilor [1]. Numai acum un Grec, din Creta, Neofit Kretikos, care purtase titlul Mirelor din Asia şi căpătase, crescând fiii lui Constantin Mavrocordat, drepturi la luarea-aminte şi recunoştinţa Domnului, urcă scările tronului Mitropoliţilor Ungrovlahiei [2], pe care erà să-l ţie până ce alt Grec, Filaret, îi urmă în 1754. La Buzău, Misail (1732-41), fost dichiu la Târgovişte, arată să fi fost Român, iar Metodie (1741-8), până la alegere eclesiarh al lui Neofit, şi Filaret însuşi, care stătuse ca egumen la mănăstirea cu călugări greci a Sfintei Ecaterine din Bucureşti, se ţin de acestălalt neam [3].

Cum se vede, până pe la jumătatea veacului Scaunele arhiereşti rămân ale călugărilor de ţară, — şi la Râmnic, precum se va arătà în alt capitol, datina dreaptă şi bună se păstrează încă şi mai mult timp. Totuşi un foarte mare număr de mănăstiri se aflau acum în atârnare de Locurile răsăritene. De Sf. Mormânt, deci de Patriarhia Ierusalimului atârnau: Sf. Gheorghe Nou, ctitoria Brâncoveanului, cu patru metoaşe ale sale, dintre care unul erà Stelea din Târgovişte; Văcăreştii, daţi de ctitorul lor, Nicolae Mavrocordat, cu două metoaşe, dintre care unul mănăstirea Barbu din părţile Buzăului, făcută, ca şi Târşorul cel nou [4], «dinŭ a bunului şi creştinul Io Antonie-Vodă Vistierie» [5]; Căluiul Buzeştilor, al lui Petru Cercel şi al lui Mihai Viteazul, cu schitul său Ţinţărenii din Dolj; Sf. Sava din Bucureşti, acuma dărâmată; biserica făcută în Bucureşti

---

[1] Cf. Lesviodax, pp. 441-2; *Condica Sfântă*, no. XLIII.

[2] *Ibid.*, p. 405; Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 113; cf. *Ist. lit. rom. in secolul al XVIII-lea*, I, p. 514 şi urm.

[3] Lesviodax, p. 442.

[4] *Inscripţii*, II, pp. 4-5.

[5] *Ibid.*, I, p. 67, no. XXXI.

de aliatul lui Mihai-Vodă, Ştefan Răzvan, Biserica Răzvanului, care s'a împărtăşit de aceiaşi soartă; Plătăreştii lui Matei Basarab, schiturile Negoieşti şi Gruiul, din Ilfov; Comana lui Radu-Vodă Şerban şi a Cantacuzinilor, nepoţii lui de fiică[1]. Muntele Sinai aveà: bogaţii Mărgineni ai lui Drăghici cel bătrân şi ai lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, împreună cu mitocul său, Verbila, schit din al XVI-lea veac; Antim, arhimandritul Sinaii, făcù, la 1742, din nou biserica, ce se aflà în ruine după un cutremur[2]; biserica din Râmnicul-Sărat, clădită de Ştefan-cel-Mare, cu un schit, şi, de mai multă vreme, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea măcar, mănăstirea bucureşteană a Sf. Ecaterina. La Scaunul Alexandriei erà închinată biserica mai nouă a Zlătarilor din Bucureşti şi, în ţară, mănăstirile Şegarcea, Stăneştii, căpătate încă din zilele lui Chiril Lukaris, şi schitul vâlcean Arhanghelul. A Patriarhului Antiohiei erà numai bisericuţa Sf. Spiridon din Bucureşti, de care a fost vorba chiar acum. Sărindarul din acelaşi oraş, biserica lui Mateiu-Vodă, cu schitul ilfovean Balamucii şi mănăstirea Mislea, a lui Radu Paisie, se ţineau de mănăstirea grecească Sf. Părinţi din Ianina. Mănăstirea slavonă de acolo, Jiţa, aveà biserica Sf. Ioan din Bucureşti; mănăstirea Katzikia, tot a Grecilor, schitul Deduleştii, în judeţul Râmnicu-Sărat; mănăstirea Velas, a treia grecească, schiturile Băbeni şi Cordeşti (Râmnicul-Sărat). Bisericuţa întemeiată în Bucureşti de Mitropolitul titular de Stauropolis, Ioanichie din Ostaniţa, la 1724, a fost închinată de dânsul mănăstirii Gura din eparhia Pogonianei, de unde însuşi îşi trăgeà obârşia[3], şi schitul muscelean, Valea, având, de bună seamă acelaşi ctitor, căpătă aceiaşi stăpâni; o altă mănăstire din aceiaşi eparhie aveà

[1] De aici vine aflarea acolo a unui patrahir al egumenului de Văcăreşti din 1781: *ibid.*, p. 87.

[2] *Ibid.*, p. 93.

[3] *Ibid.*, p. 356, no. LXXX.

schitul Bradul din Buzău, o a treia, Hanul Grecilor. Gorgota din Dâmboviţa, Butoiul şi Bucovăţul, se ţineau încă mai de mult de mănăstirile de pe stâncă ale Tesaliei, *Meteora*. Nucetul erà al mănăstirii Duşcu dela Tricala [1].

Şi mai bine împărţit erà în sfârşit Atosul, cu străvechile şi vestitele sale mănăstiri, care adăpostiseră ca «protos» pe cel de-al doilea Mitropolit al Ţerii-Româneşti, Grecul Hariton; Cotrocenii, cu mănăstirea Văleni-de-Munte şi două schituri, erau ai *obştii* întregi; Radu-Vodă din Bucureşti, Stelea, din acelaşi oraş, şi Tutana argeşeană a lui Mihnea-Vodă erau ale Ivirului; «Mihaiu-Vodă», a Simopetrei, împreună şi cu schiturile Izvoranu, al Mitropolitului Luca, şi Beşteleiu, din Argeş; Sf. Apostoli sau Arhimandritul din Bucureşti se ţineà de Stavronichita; Slobozia lui Ienachi, ctitorie a lui Mateiu-Vodă, şi schitul prahovean Apostolachi ajunseseră ale Dochiariului; Căşcioarele din Vlaşca, frumos schit din veacul al XVI-lea, cu pietre de mormânt ale celor d'intâiu ctitori, recunoşteà superioritatea Pantocratorului; Plumbuita, reparată de Mateiu Basarab, trimeteà prisosul la Xeropotam: Clocociovul şi Slatina, din Olt, le aveà Cotlumuzul; Jitia din Dolj plătià la Sf. Pavel; schitul doljean Roaba la Xenofont; cel dela Baia-de-Aramă la Chilandariu; Hotăranii din Romanaţi la Dionisiu, iar schitul din dealul Spirii, clădit de «Spiridon doftorul», mort la 1765 [2], la *Moni Grigoriu* [3].

«Slobode» rămăseseră însă destule mănăstiri, de care, cu toată faima lor cea rea, «Fanarioţii», cari, ca străini, trebuiau să ţie în seamă multe, nu cutezau a se atinge; rămăseseră destule mănăstiri mai mici, care nu au deocamdată o însemnătate pentru viaţa culturală şi religioasă, — între ele şi Ostrovul, a lui Neagoe-Vodă, Viforâta, refăcută de Radu Mihnea şi de curând dreasă, mărită şi împodobită

---

[1] Cf. şi *Studii şi doc.*, III, pp. 85-6.

[2] *Inscripţii*, I, p. 336.

[3] Arătarea dependenţei, după Lesviodax, p. 460 şi urm.

cu chilii de Brâncoveanu [1], Căldăruşanii lui Matei Basarab, mănăstirile oltene dintr'un Lemn, Surpatele, Mamul: cea d'intăiu, a lui Mateiu-Vodă, dreasă de Ştefan Cantacuzino, care e ctitor şi la Sf. Apostoli din Bucureşti [2]; cea de-a doua, făcută de iznoavă prin evlavia darnică a Doamnei lui Constantin Brâncoveanu, Marica [3], ziditoarea la Bucureşti a bisericii Dintr'o zi, lângă biserica Ienii, a fratelui ei, Pană Negoiescu [4]; cea de-a treia, ctitorie a lui Brâncoveanu însuşi, care găsise în loc o biată bisericuţă de lemn [5].

Pentru mai multă siguranţă că nimeni nu se va atinge de ele, unii ctitori şi Domni luaseră dela un timp măsura de a face din mănăstiri, chiar din cele mai vechi, mai mari şi mai bogate, metoaşe ale Mitropoliei şi episcopiilor: de Scaunul Târgoviştii se ţineà un mare număr din mănăstirile şi schiturile Dâmboviţei şi Prahovei, ca Zamfira, zidită de văduva lui Manu Apostolu [6], agentul de negoţ şi de afaceri al lui Brâncoveanu. Episcopul Râmnicului îşi aveà câte o biserică la Bucureşti — «Patruzeci de mucenici» — şi la Craiova — Sf. Ioan Botezătorul [7], apoi un număr de schituri vâlcene, pe când Scaunul Buzăului stăpâniă şi mănăstiri frumoase, ca Vintilă-Vodă şi Berca.

Neatinse de vre-o cotropire şi încunjurate de alte lăcaşuri supuse lor, stăteau vechile şi noile *mănăstiri domneşti: Tismana,* căreia Şerban Cantacuzino-i dădù un strălucit aier, iar Brâncoveanu, supt egumenul Iosif, ripide de argint şi care mai primì, în această epocă, daruri dela neamul Brăiloilor,—aici se odihneşte neastâmpăratul călugăr Dosof-

[1] Radu Greceanu, pp. 228-9.
[2] *Inscripţii,* I, pp. 266-7, no. IX.
[3] *Ibid.*, I, pp. 182-3, no. LXXIII; Radu Greceanu, pp. 227-9.
[4] *Ibid.*, pp. 265-6, no. VIII; pp. 268-60, no. XI.
[5] *Ibid.*, pp. 172-3, no. LXVII.
[6] V. mai sus; *Inscripţii,* II, pp. 76-80.
[7] Actele acestui mitoc le-a publicat episcopul Ghenadie de Râmnic în *Biserica Ortodoxă* pe 1891.

teiu Brăiloiu, numit aşa în hatârul marelui Patriarh — dela Glogoveni[1]; *Cozia*, care dăduse pe Mitropolitul Teodosie şi din care mai răsăriră în veacul al XVIII-lea cărturari bisericeşti, ca Ghenadie, traducător, care se încercă şi în versuri de cuprins religios[2]; *Govora*, dreasă, supt egumenul Paisie, de Brâncoveanu, la 1701[3]; *Bistriţa*, pe care el cheltuise s'o dreagă încă pe când era numai Spătar-Mare al ţerii, în 1683[4], dându-i apoi, ca boier şi ca Domn, sfeşnice de argint şi de bronz, ripide, discuri, Evanghelii frumos legate[5], pe când Andriana, soţia vărului său Şerban Cantacuzino Vornicul, ctitoare şi la biserica Banului din Buzău, după moartea întâiului soţ[6], adăugià bisericuţa bolniţei[7]; *Arnota* lui Mateiu Basarab, unde Brâncoveanul făcù doar o fântână, «ca să fie de multŭ ajutoriŭ lăcuitorilor în sfânta mănăstire, şi Domnii Meale pomeană în veaci», supt egumenul Varlaam[8]; *Strehaia*, unde el înoi, la 1693, zidurile care nu mai cuprindeau acum un episcop[9]; *Brâncovenii*, unde se îngropă, lângă tatăl şi bunul soţului ei, Stanca, mama lui Constantin-Vodă, şi unde acesta dădù proporţii mărețe bisericuţii «vechi şi mici foarte» a lui Mateiu-Vodă[10] şi făcù din nou biserica bolniţei; *Sadova* lui Mateiu, unde iarăşi «nepotul» său va fi adaus şi înnoit; *Gura-Motrului; Glavaciocul*, unde Constantin-Vodă păstră drintr'o reparaţie vechea biserică a lui Vlad Călugărul[11]; *Câmpulungul*, care

[1] Ştefulescu, *Tismana*, p. 112 şi urm.

[2] Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri: Ghighiul şi Argeşul*, p. 30 şi urm.

[3] *Inscripţii*, I, p. 179, no. 369.

[4] *Ibid.*, p. 193 şi urm.

[5] *Ibid.*

[6] *Ibid.*, pp. 362-3. no. II; *Buletinul comisiunii Monumentelor Istorice*, an. I.

[7] *Ibid.*, pp. 201-2.

[8] *Ibid.*, p. 205. no. 437.

[9] *Ibid.*, p. 211.

[10] *Ibid.*, II, p. 71 şi urm.

[11] Lăpedatu, *Vlad Călugărul.*

eră prea trainic lucrată de Mateiu-Vodă, ca să fie nevoie de o nouă cheltuială din partea urmaşului său ca lungă Domnie, evlavie şi dărnicie, — clădindu-se numai la 1718, de «năstavnicul» Teofan, biserica bolniţei [1]; *Vieroşul* Goleştilor, unde făcuseră prefaceri mai de curând Stroe Leurdeanul [2] şi unde la 1702 eră egumen român Iosaf, pe mormântul căruia e o inscripţie în limba lui şi a ţerii [3]; *Argeşul*, unde doar făcuseră daruri de obiecte pentru moaşte Constantin Cârnul şi Doamna Balaşa, fiind egumen poate acel Ştefan, mort de ciumă, după care venì Teodosie, care ridică la 1661-2 o cruce în amintirea lui [4]; *Râncăciovul; Mărcuţa,* care fù cerută numai după 1750 de Alexandru-Vodă Ipsilanti [5]; *Dealul*, mult scăzută, unde se păstrează încă o cruce dela Mateiu Basarab şi Doamna Ilina [6], şi, în sfârşit, Snagovul, care ieşise abia de supt îngrijirea lui Antim «tipograful», de pe urma căruia, după sfărâmarea chiliilor, dărâmarea zidurilor şi coborârea singurătăţii de astăzi, a mai rămas, dela meşterul tuturor artelor, un potir, lucrat pentru dânsul, la 1694, de Ghioca zlătarul [7].

CAP. V.

Mănăstirea brâncovenească a Hurezului.

Brâncoveanu nu se mulţămì cu prefacerea, mărirea şi împodobirea vechilor clădiri mănăstireşti, care formează gloria cea mai curată a Domniei lui, nu se mulţămì numai cu înălţarea din nou a Mitropoliei din Târgovişte, unde-şi

[1] *Inscripţii*, I. pp. 135-6.
[2] *Ibid.*, pp. 142-3, n-le 289, 291.
[3] *Ibid.*, p. 144. no. 293.
[4] *Ibid.*, p. 155, no. 319.
[5] Cf. *ibid.*, p. 84.
[6] *Ibid.*, p. 102, no. 202.
[7] *Ibid.*, p. 162, no. 333.

îngropă o noră, Balaşa, şi un ginere, Scarlat Mavrocordat, şi a bisericii domneşti din acelaşi vechiu Scaun de stăpânire, în care-i plăceà să petreacă pe fiecare an câtevà zile [1], cu zidirea de biserici frumoase pe fiecare din moşiile sale — la Potlogi, de pildă, lângă strălucitele Curţi domneşti, stricate de vremuri şi de Vandali, cari lucrează fără ruşine şi astăzi [2], ori la Mogoşoaia [3], în margenea Bucureştilor, la Doiceşti [4], şi în Ardeal chiar, pe pământurile sale, precum la Poiana Mărului, — urmat fiind de Constantin Cantacuzino, care a clădit la moşiile lui; de Mihai Cantacuzino Spătarul, care a lăsat minunata biserică a Colţei [5], mănăstirea prahoveană a Sinaii, închinată dela început Sfântului Munte, unde a făcut drum de hagiu el însuşi şi mamă-sa, Doamna Elena, bisericuţa dela Fundenii Doamnei, cu podoabe de flori, lămpi, păuni, întipărite 'n tencuială; de Toma Cantacuzino, nepotul lor, care a zidit biserica dela Filipeştii-de-pădure [6] (Filipeştii au clădit la Bucov [7] şi la Măteşti [8], iar Văcăreştii în satul dâmboviţean cu acelaşi nume [9]). El voì să lase, pentru îngroparea sa şi a neamului său, ca şi pentru adăpostirea unei vieţi călugăreşti, care să poată fi îndreptariu, pentru cultivarea artei religioase şi a scrisului bisericesc, o mănăstire fără păreche. În aceà Oltenie, atàt de bogată în mănăstiri vechi, slobode, bogate şi mândre, prin călugării cărora se ţineà munca şi avàntul în Biserică, el alese un loc singuratec, în păduri dese, prin muncelele Vàlcii, şi făcù să se clădească acolo, cu cele mai bune

[1] *Inscripţii*, I, pp. 102 şi urm., 117 şi urm.

[2] *Ibid.*, II, p. 47.

[3] *Ibid.*, p. 5 şi urm.

[4] *Ibid.*, pp. 361-2; cf. Drăghiceanu, *l. c.*, pp. 28-9.

[5] Sculpturile din pridvor şi priveliştea ei generală în *Istoria Românilor pentru poporul românesc.*

[6] Descrierea celei d'intàiu, de G. Mandrea; a celei de-a doua de Zigara Samurcaş, Bucureşti, 1908.

[7] *Inscripţii*, II, p. 256 şi urm.

[8] V. ediţia Iorga a Cronicei lui Constantin Căpitanul, Prefaţa.

[9] *Inscripţii*, II, p. 283, no. 820.

materiale şi cu meşterii cei mai destoinici, mănăstirea Hurezului sau a Hurezilor. Începută la 1690, ea puteà fi sfinţită numai peste trei ani de zile, urmându-se şi mai departe la înfrumuseţarea ei, supt îngrijirea unui egumen râvnitor şi priceput, unui neobosit gospodar, a lui Ioan arhimandritul, care, în toată viaţa lui următoare, n'a căutat nicio mărire în afară de cuprinsul lăcaşului ridicat supt ochii şi după poveţele lui.

Hurezul poate fi privit ca tipul definitiv al arhitecturii religioase a Românilor, alcătuită prin contopirea elementelor venite din Moldova cu cele, mai puţine şi mai puţin însemnate, aflătoare în principatul muntean. Frumos pridvor pe stâlpi lucraţi cu o mare bogăţie de podoabe; încăpătoare biserică în chip de cruce, cu un rând de alţi stâlpi tot aşà de meşteşugit sculptaţi între tinda femeilor şi naos; flori de piatră în jurul uşii celei mari şi a tuturor ferestilor, două turnuri uşoare sprijinite pe bolţi trainice, apoi chilii cu cerdace răzimate pe stâlpi de o frumuseţă neîntrecută; paraclise răspândite prin desişul de copaci ai livezilor, desăvârşesc un întreg de armonie bogată, de lux cinstit şi discret. După această capodoperă a lui Vucaşin pietrarul, a lui Manea vătaful de zidari, Nicolae Mavrocordat a putut cheltuì din bielşug pentru mănăstirea de întrecere a Văcăreştilor (mântuită la 1722), unde biserica are stâlpi şi mai răbdător săpaţi la pridvor şi în cerdacurile Curţilor domneşti, pentru frumosul paraclis al Mitropoliei [1]; arhiereul de Stavropolis a putut strânge într'un cuprins mai mic o sculptură de capitèle şi privazuri care uimeşte mai mult prin lipsa aproape totală a spaţiului neîmpodobit; Grigore Ghica a putut dà proporţii mari lăcaşului de îngropare dela Pantelimon, în dreapta căruia se ridică înaltul mormânt de marmură al ctitorului [2],— dincolo de canoanele de frumuseţă ale Hurezului n'a mers însă nimeni [3].

---

[1] *Inscripţii*, I, p. 242 şi urm.

[2] *Ibid.*, p. 70 şi urm.

[3] V. şi articolul cu admirabile desemnuri şi planşe al d-lui Al. Lăpědatu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I.

Hurezul avù dela început multe venituri, moşii şi câtevà schituri-metoaşe, al Polovracilor, clădit de boieri din veacul al XVII-lea [1], al Rămeştilor ş. a. [2]. Averea mănăstirii celei nouă nu se puteà apropià însă, fireşte, de a vechilor mănăstiri domneşti, pe care rânduri întregi de Voevozi şi boieri le împodobiseră cu daniile lor. Pentru a o păstrà însă bine, pentru a împiedecà orice amestec al ierarhilor străini sau şi al celor de ţară, ctitorul cerù Patriarhului din Constantinopol să creeze în folosul Hurezului său încă o stavropighie, pe lângă a Tismanei şi a Argeşului. «Gramata» patriarhală din Februar 1702 hotărià că nici Mitropolitul, nici episcopul de Râmnic nu vor fi priviţi la Hurez decât doar ca oaspeţi; Domnul şi boierii nu pot înrâurì întru nimic viaţa mănăstirii. «Cu ştirea şi cu socoteala» ctitorului, sau a celor cari, după moartea lui, îl vor reprezintà, se va alege egumenul. Pentru a se ştì dela început că nu e vorba de o închinare, actul spune că Patriarhul nu va trimete niciun cleric numit de el la mănăstirea-stavropighie, ci va primì numai, odată pe an, un dar de 30 de ocă din ceara de pe pământurile Hurezului [3].

Aşteptările lui Brâncoveanu de a se face din Hurez un centru de cultură se dovediră însă zădarnice. «Năstavnicul», eclesiarhul, ieromonahii, călugării de rând îşi căutară numai de slujbă ori de gospodărie, când nu se luptau, împărţiţi în partide, prin intrigi şi mită, pentru a se alege egumeni [4]. Un singur cărturar se ridică din mijlocul lor, mai târziu, Lavrentie. Dar nici acesta nu rămase la mănăstire, ci trecù la Episcopia de Râmnic.

Căci nu anume imprejurări întâmplătoare sau lipsa de oameni făceau ca mănăstirile, din care pornise toată mişcarea de artă şi de literatură a trecutului, să nu mai poată

---

1 Ştefulescu, *Polovraci*, Bucureşti, 1907.
2 *Studii şi doc.*, XIV, pp. VII-VIII.
3 *Ibid.*, p. 5 şi urm.; cf. şi pp. VIII-IX din Prefaţa acelei cărţi.
4 V. Prefaţa la vol. citat din *Studii şi documente*.

răspunde chemării lor, ci faptul că episcopiile, oprite prin voința Domnilor celor noi dela orice politică religioasă, și încă mai mult dela politica propriu zisă, chemau la ele toată priceperea, toată râvna, toată munca pe tărâmul bisericesc, lăsà în umbră mănăstirile, care din ce în ce mai mult lânceziau în grija dijmei de strâns, a viilor de cules, a pădurilor de stăpânit și a cârmuirii sălașelor de Țigani.

PARTEA A III-a

BISERICILE ROMÂNEȘTI DIN PRINCIPATE

ÎN LEGĂTURĂ

CU RUȘII ȘI ÎN LUPTĂ CU GRECII.

CAP. I.

Biserica moldovenească dela moartea lui Dosofteiu până la 1750 şi legăturile ei cu puterea domnească.

Mitropolitul Dosofteiu, pribegind în Polonia pe urma ostaşilor Craiului Sobieski, nu luase cu dânsul numai odăjdiile scumpe, odoarele vechi, folositoarele cărţi de stăpânire ale Mitropoliei Moldovei, ci şi sufletul ei însuşi. Urmaşul său, Sava, n'are niciun fel de însemnătate; fost episcop de Roman pe urma lui Ioan din Secul, el nu şi-a legat numele nici măcar de strămutarea Mitropoliei.

Arhipăstorii moldoveneşti slujiseră până atunci, lângă Curte, în biserica Sf. Nicolae cel Domnesc, dreasă de Antonie Ruset [1], care o împodobì cu clopotniţă nouă, cu ziduri de încunjur, cu cişmeà, cu sfeşnice de aramă şi vase de argint, cu un mormânt gătit pentru el, în care însă nu-i erà dat să se odihnească, mazilia grabnică aruncându-l la Constantinopol, unde răbdă chinuri grele, pentru a-şi vădì avuţia, şi murì peste puţin timp [2]. Făcând din ea o biserică închinată Mitropoliei sucevene şi hotărând «ca să hie amândouă *un* Scaun de Mitropolie, nedespărţite, a toată ţara Moldovei», Antonie-Vodă încredinţă noul lăcaş al Sf. Nicolae lui Dosofteiu la 29 Mart 1678 [3]. Duca-Vodă, care mântuì şi zu-

---

[1] Melchisedec, *Notiţe*, p. 252 şi urm.

[2] V. N. Costin, pp. 14-6.

[3] Erbiceanu, *Ist. Mitr. Moldaviei*, pp. LVIII, 3-4: *Studii şi doc.*, V, p. 90, no. 65.

grăveala la Sf. Nicolae[1], nu se mulţămise însă cu această bisericuţă întunecoasă şi Doamna lui, Anastasia, ctitoră şi la Agapia cea veche din deal[2], unde a făcut casă de locuinţă, începù zidirea unui lăcaş anume al Mitropoliei. Pe locul, întrebuinţat ca ţintirim, al bisericii de de mult stricate a Sfântului Ioan, *Biserica Albă,* «lângă feredeiele» lui Vasile Lupu[3], şi pe altele, cumpărate, până la «Mitropolia cea veche» a Sf. Nicolae, se făcù «din pajişte» o clădire nouă, care erà isprăvită la 1682, când se săpau în piatra dela proscomidie numele ctitorilor, începând cu Dabija-Vodă, tatăl vitreg al întemeietoarei, care erà fiică a Doamnei «Dabijoaii», Ecaterina-Dafina, şi a boierului Dimitrie Buhuş[4]: încă dela 1688 se îngropà aici a doua soţie a lui Iordachi Ruset, înrudit cu Dabijeştii prin căsătoria lui d'intâiu cu Maria, soră după mamă a Doamnei Anastasia[5].

În această biserică a Strateniei, dusă până la capăt înainte de 1683, când se mântuì cea din urmă Domnie a Ducăi-Vodă, de «ispravnicul» ei, Pătraşcu Jicnicerul[6], se slujià deci încă din zilele Mitropolitului Dosofteiu[7]. Întorcându-se după 1693, ca mamă de Domn, în stăpânirea lui Constantin Duca-Vodă, care a premenit biserica dela Copou[8], Anastasia adause apoi ctitoriei sale zestre de moşii, din ale Dabijăi-Vodă, în părţile Bârladului, şi din altă obârşie, smulgând una dela mănăstirea «mai de tot pustie» a Hadâmbului[9].

---

[1] N. Costin, p. 18.

[2] *Inscripţii,* I, p. 29, no. 65.

[3] N. Costin, p. 20.

[4] V. *Studii şi doc.,* V, notele la cap. I. Inscripţia in culegerea adesea citată, II, pp. 171-3.

[5] *Ibid.*, p. 173, no. 465.

[6] N. Costin, p. 20.

[7] Cf. Erbiceanu, *Ist. Mitropoliei Moldaviei,* p. 1 şi urm.; cf. *ibid.,* p. XLIV şi urm.

[8] *Inscripţii,* II, p. 146.

[9] Erbiceanu, *o. c.; Studii şi doc.,* V, pp. 95-6, no. 87.

Supt Sava, de altminterea, clerul moldovenesc decăzuse adânc, în urma tulburărilor, a războaielor străine purtate pe pământul nostru, a sălăşluirii joimirilor poloni în mănăstirile noastre. Sava însuşi, care era încă la 1682 egumen al Putnei [1], nu-i apucă, la năvălirile lor în acele părţi, dar în curând Andrei Dymidecki, Nicolae Roguszki, Woicechowski, Dobrowski ori «rohmistrul» român Alexandru Davidel, — pe când stărostia de Cernăuţi o ţineà alt ofiţer polon de neam românesc, Turculeţ [2], — poruncíră în Ţinutul mănăstirilor bucovinene. Ştim că mănăstirea Slatina, a lui Alexandru-Vodă Lăpuşneanu, s'a «pustiit» în cel mai deplin înţeles al cuvântului; în 1691 Polonii porunciau în Cetatea Neamţului, şi-şi poate închipuì oricine în ce hal se va fi găsit mănăstirea de lângă dânsa [3]. Suceava erà atunci în mânile lor; biserica din Hârlău a lui Ştefan-cel-Mare, ca şi cea, din aceiaşi epócă, dela Păpăuţi lângă Botoşani, poartă şi astăzi pe tencuiala lor iscăliturile scrijelate ale luptătorilor Craiului Ion, cari veniau dela Ştefăneşti pe Prut şi mergeau la Cotnari [4]. La Agapia ca şi la Secul petrecură câtvà timp ostaşii străini [5]. La Putna, cu mormântul lui Ştefan, veni o ceată de Cazaci, drăgani şi joimiri înhăitaţi cu dânşii şi cerură să li se dea în mână turnul unde bănuiau că se află bogăţiile ascunse ale boierilor; nedându-li-se, ei aprinseră mănăstirea şi nu se învoiră a o stinge cu «puştile de apă» ce aveau, decât atunci când li se dădură cheile [6]. Starea mănăstirilor Moldovei erà aşa de nenorocită, încât Patriarhia de Ierusalim văzù că n'are nici-un câştig de la ele şi dădù înapoi Moldovenilor, la 1705, Pobrata, Tazlăul lui Ştefan-cel-Mare [7], Caşinul lui Gheorghe

[1] *Doc. Bistriţei*, II, p. 36, no. CCXXV; cf. Erbiceanu, *l. c.*, p. LVIII.
[2] V. *Doc. Bistriţei*, I, Prefaţa.
[3] *Ibid.*, pp. 82-3, no. CCCXXIV; Hurmuzaki, *Supl.* II [3], p. 231.
[4] *Inscripţii*, I, pp. 7-8.
[5] Cronicile Moldovei.
[6] Neculce, p. 180.
[7] *Inscripţii*, II, p. 220 şi urm.

Ştefan[1] şi Bistriţa străveche, care rămaseră astfel slobode până la venirea în Moldova, pe la 1743, a Patriarhului Partenie, căruia Constantin Mavrocordat îi adăugi Soveja, care, pe vremea războiului, fusese un adăpost al «buduşlăilor» de peste munte[2].

Astfel după, încheiarea păcii din 1699-700, Domnul de atunci al Moldovei, Antioh Cantemir, dădù Mitropolitului însărcinarea de a cercetà care e starea mănăstirilor «pe la munte şi pe supt munte» şi ce s'a făcut cu veniturile lor «într'acĭaste cumpliti vremi», când şi egumenii de pe atunci se învoiau cu ostaşii şi hoţii străini pentru a le jăfuì. Va înlăturà, cu ajutorul boierului ce i se pune la îndemână, pe orice «om hiclen şi făcător de rău», va aduce înapoi de pe la rude şi «curţile boiereşti», «din prisacile boiereşti», unde îngrijiau de stupi, de pe la «odăi», unde păziau vitele, pe călugării fugari, la «postrigul lor»; va luà «bucatele» aceĭlora dintre ei cari-şi făcuseră acum gospodărie deosebită «şi după trebile lor îmblau» şi «înherându-le», le va trimete mănăstirilor[3]. Şi încă nu se înşirau toate scăderile şi păcatele timpului, căci vedem pe un Mitropolit, urmaş al lui Sava, Ghedeon, cumpărând, ca mulţi alţii, moşii vândute de egumenul, necredincios, al Râşcei — în Ţara-Românească Nicolae Mavrocordat sfărâmà astfel de vânzări — şi afurisind pe aceia cari s'ar atinge, după moartea lui, de această avere, afară numai dacă o măsură de obşte ar atinge şi pe alţi cumpărători[4]. Şi, murind, el lăsă Mitropolia datoare cu şepte pungĭ de bani la cămătarii turci[5]!

Porunca lui Antioh-Vodă mai prevedeà şi aducerea la Curte a egumenilor cu purtări rele, ca «să se giudece pre faptele lor cu ocna». Era o nouă dovadă a decăderii şi pierderii simţului de demnitate. În adevăr, încă din 24 Februar

[1] *Inscripţii*, I. pp. 25-6.
[2] V. *Uricariul*, II, p. 100 şi urm.; Neculce, p. 420.
[3] Erbiceanu, *o. c.*, p. 10; *Studii şi doc.*, V, pp. 97-8, no. 91.
[4] Erbiceanu, *o. c.*, p. 11; an. 1722.
[5] *Ibid.*, p. 12.

1649, supt Vasile Lupu se hotărâse ca în rosturile clerului să nu se amestece pârcălabi, globnici ori deşugubinari, ci, potrivit cu pravila, pusă de curând în cinste, «afară de moarte, oricâte greşiale vor hì, niciunŭ judeţŭ mirenescŭ să n'aibă treabă a-i judecà; numai carele va face moarte, den cei de besiarecă, cu acela va aveà treabă Domnia, iară la alte vine şi greşiale să nu aibă nime nicio treabă cu dânşii, fără numai Vlădicii». Deci «cu episcopii să aibă treabă Mitropolitul, cu toţi episcopii» — prin urmare: Mitropolitul cu soborul — «iară cu calugării şi cu călugăriţile şi cu preuţii şi cu diaconii mireneşti şi cu ţercovnicii», — ba chiar şi cu casele preoţilor, «feciorii neînsuraţi», cu posluşnicii mănăstirilor şi cu «năimiţii lor», zice un act din 1667, şi «năimitele» (1694)[1], — şi, în sfârşit, cu bresle în legătură cu Biserica, precum erau ale săracilor, sau «mişeilor», şi ale cioclilor[2], «ca să aibă treabă a-i judecà şi a-i certà şi a-i globì, cineşi după deala sa», episcopul diecesan. Dacă e grabă de pedeapsă, clericul vinovat va puteà să fie numai prins pentru a fi dus la Scaunul judecăţii episcopale. După aceiaşi pravilă vor judecà episcopii, de-a dreptul, sau prin protopopii lor — câte unul de fiecare episcopie şi câte unul de fiecare oraş de Scaun—, toate cazurile canonice: «cuscrìi, cumătrìi, cununìi, sânge amestecat, aceia ce petrecŭ din afară de leage», fie în oraş, fie în sate slobode, ori având stăpânul lor[3].

Tot odată, în vechile «dreptăţi» ale preoţilor din veacul al XVII-lea se cuprindeà ca ei să nu plătească birul de ţară, rămâind, fireşte, a plătì Vlădicăi «dajdea vlădicească» sau «poclonul episcopiei»[4], a cării sumă ni-o dă Dimitrie Cantemir, domnescul istoric dela începutul unui nou secol: 200 de aspri sau bani şi o piele de vulpe ori de jder[5] şi *co-*

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, pp. 118 şi urm., 130.

[2] V. *Cron. Rom.*, I, p. 316 şi urm., 331 şi urm.; II, pp. 4, 8 şi urm.; *Studii şi doc.,* VI, p. 428 şi urm.

[3] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, pp. 119-20; cf. şi p. 143.

[4] Acelaşi, *Cron. Rom.*, I. pp. 331-3.

[5] *Descr. Moldaviae,* p. 147; cf. *Cron. Huşilor,* pp 144-5.

lacii vlădiceşti, poclon în natură. Episcopii, din partea lor, dădeau lui Vodă, după plac, un dar [1]. La 1657 încă se ştià că «desiatina de stupi şi desiatina de vin» şi alte dijme ele dau şi preoţii, dacă nu sânt anume scutiţi [2], dar, când, la 1707, Mihai Racoviţă puse pe episcopìi, pe mănăstiri şi pe preoţi «deseatina ţerăneşte», interesaţii protestară, aducând înainte că «au avut scuteală, pre obiceiul carele au fost legat dela Domnii cei bătrâni». De fapt în 1706, Antioh Cantemir declară că preoţii şi diaconii din Roman sânt scutiţi, între alte sarcini, şi de desetină şi gorştină [3], şi pe moşiile Sf. Mormânt nu se luà goştina oilor [4]. Domnul trebuì să deà privilegiu cu jurământ, în Iulie, pentru ca apoi aşà-zisul abuz să se întoarcă [5]. Mănăstirile Sf. Mormânt aveau încă din cea d'intâiu Domnie a lui *ruptă* cu *testament,* iarăşi «legată cu blestem», ca să deà o singură dajde pe an, în patru şferturi, aşà cum ceruse Patriarhul Dosofteiu, care trebuià ascultat [6], şi, în a doua stăpânire a lui, Antioh Cantemir întinsese această osebire de către ţară şi asupra tuturor celorlalte mănăstiri [7]. În vremea lui Dosofteiu încă, la împrejurări grele, se luase bir şi dela preoţi, pentru cheltuielile făcute cu trecerea de două ori a Sultanului prin ţară, împotriva Poloniei [8].

Astfel această Biserică moldovenească, odinioară aşa de îngrădită de privilegii, rămase, ca şi cea munteană pe vremea «Fanarioţilor», şi mai mult decât dânsa, la poruncile Domnilor străini. Când ajunge să vorbească de dânsa, în clasica

---

1 *Si ipsi sua sponte ei aliquid donaverint; ibid.*

2 Melchisédec, *Cron. Huşilor,* I, p. 123.

3 Acelaşi, *Cron. Rom.,* I, p. 321.

4 *Uricariul,* II, p. 104.

5 N. Costin, pp. 56-7.

6 Concesie pentru mănăstirile Sf. Mormânt, Iunie 1705; *Uricariul,* II, p. 100 şi urm. Cf. actul următor, din 12 Septembre, acelaşi an.

7 N. Costin, p. 52.

8 Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, p. 140.

sa «Descriere a Moldovei», Dimitrie Cantemir declară că Voevodul are toate drepturile asupra episcopilor, şi deci a Mitropolitului, acele drepturi pe care Patriarhia din Constantinopol nu le-a cerut şi nu le poate cere faţă de o Biserică asemenea în rang şi demnitate cu cele patriarhale: «Domnul singur are dreptul de a cercetà viaţa şi învăţătura candidaţilor şi a hotărî pricina de scoatere a episcopilor sau a-i despoià de demnitatea lor» [1]. Mitropolitul are numai chemarea de a-şi hirotonisì sufraganţii şi a luà act de plecarea lor. Schimbările bisericeşti le face tot Domnul, cu singura «încuviinţare», «consimţire» *(consensus)* a Mitropolitului, care, în schimb, are dreptul, curat teoretic, de a se împotrivì la măsurile domneşti ce jignesc legea. Episcopii au de lucru cu preoţii lor, iar, cât priveşte pe călugări, «ei n'au nici un drept în aşezarea sau scoaterea egumenilor şi arhimandriţilor, ca unii ce trebuie să steà numai înaintea Scaunului Domniei». Singure «păcatele mai uşoare» se judecă şi pedepsesc în cuprinsul Bisericii, pe calea ierarhică. În cazuri canonice chiar, episcopii au numai drept de raport la Domn, dacă acesta a judecat odată pe pârât. În sfârşit Domnul poate pedepsì pe Mitropolit, iar pentru pedeapsa Măriei Sale e numai Dumnezeu în cer şi, pe pământ, «unealta» lui, Sultanul [2].

Şi după astfel de teorii lucrau Domnii din acest timp, cei de ţară mai cu vârf decât Ţărigrădenii, vechili împărăteşti, cu simţ de răspundere şi frică de stăpân. Varlaam, urmaşul lui Mitrofan, episcop de Huşi, în al douăzecelea an poate de păstorie, e învinuit de Antioh Cantemir că nu judecă drept, şi Vodă-ĭ strigă în Divan: «Popo, ce nu giudeci drept, când îţi vin cărţile mele? Ţi-oiu rade pletele!», silindu-l să iasă cu blestem din rândul clericilor

[1] Solius enim principis est de candidatorum vita et eruditione exquirere et exauctorandorum causam dirimere sententiamque depositionis ferre»; p. 146.

[2] *Ibid.*

înalți și al boierilor de sfat, martori ai acestei nemai pomenite rușini[1], Și, când acest episcop, altfel în adevăr om nedrept și risipitor, fără tragere de inimă și hărnicie, e silit să plece, supt Mihai Racoviță, care însă n'aveà aceleași apucături brutale, se spune de dânsul apriat în carte domnească deschisă: «că cine a fostŭ și episcopŭ, n'au grijitŭ pe giurŭ dânsa [Episcopia] nimica»[2]. Despre urmașul său, un Sava de Pângărați, se spune, în cartea domnească dela 19 Ianuar 1709, că «Domnia Mea amŭ socotitŭ cu totŭ *soborulŭ* sfintei Besiarecĭ de am pusŭ acolo episcopŭ la Hușĭ»[3]. Iar în vestirea către protopopii de Ținuturi, cu data de 20: «Bine vrând Domnia Mea, și împreună cu *tot Sfatul Domniei Meale*, am socotitŭ și am ales de am pus acolo la Piscopie Hușilor pe Svinția Sa chir Sava, să fie piscop», rămâind ca preoții toți să se înfățișeze noului numit, «ca să-ĭ vază și să-ĭ cearci pentru vrednicie preoțească», izgonind pe cei nevrednici, după pravilă[4].

Nenorocirile țerii din anul de războiu 1711, când, pe urma Rușilor, cari se duceau îndărăt, Tatarii prădară cumplit țara, haină prin trădarea față de Turci a lui Dimitrie Cantemir, și rămasă fără Domn, atinseră greu șubreda și sărăcita Biserică a Moldovei, care, într'un timp când Țara-Românească se umpleà de biserici minunate, puteà să arăte doar reparația lui Antonie-Vodă la Sf. Nicolae, noua Mitropolie a Doamnei Anastasia și biata mănăstioară de hotar dela Miera Putnei, la care cheltuiră pe rând bătrânul Cantemir, îngropat definitiv acolo, și fiul său Antioh[5]. De pe urma focului tătăresc nu rămase în Episcopia dela Huși decât piatra goală, «piatra în jeriște», spune cel d'intâiu Domn din șirul Constantinopolitanilor, Nicolae Mavrocordat[6].

[1] N. Costin, p. 55.

[2] *Cron. Hușilor,* I, p. 171.

[3] *Ibid.*, p. 173.

[4] *Ibid.*, pp. 173-4.

[5] V. *Inscripții,* I, p. 23 și urm.

[6] Melchisedec, *Cron. Hușilor,* I, pp. 185-6, 198-9.

(atunci se va fi nimicit și mănăstirea Clatia de lângă Iași). Mitropolitul Sava *paretisise* încă din 1700-1, urmându-i Misail de Roman, călugăr din Secu, tot așà de slab ca și dânsul, iar dela 1708 înainte Ghedeon, dela Agapia, risipitorul, asemenea cu Varlaam de Huși, ţineà Scaunul Mitropoliei.

Pe vremea lui, un al treilea războiu pustiì mănăstirile, umplàndu-le cu catane și pribegi, cari-i ajutară. La Cașin și în alte mănăstiri din munte se făcură cuiburi de ostași nemţi, cari veniră și spre Iași, ca să gătească lui Mihai Racoviţă soarta din 1716 a lui Mavrocordat. În Cetăţuia stătù închis Vodă, și Tatarii se luptară cu oamenii lui Ferenţ pe coastele dealului. Ei merseră pe la mănăstirile-cetăţi pentru a gonì pe dușmanii Sultanului. Ţinuturile Neamţului, Sucevei, Bacăului, Romanului fură jăfuite și arse, și la plàngerea Vlădicăi Pahomie de Roman [1] se adauge a Mitropolitului Ghedeon, care se tànguiește pentru averea lui luată de catane și Tatari [2]. Episcopul Gheorghie de Roman fugise spre Pàngăraţi, cu privilegiile Episcopiei sale, «uricele, si ispisoacele, și veșmintele, și arginturi», dar carăle se înecară în Bistriţa [3]. La 1723 Ghedeon murì, și lăsă Mitropolia împovărată de datorìi.

Nicolae-Vodă și-a dat toate silinţile ca să aducă în bună stare și cele bisericești. Punctul de vedere al său în ce privește legăturile Domniei cu Vlădica îl aduse și aici însă: oprirea dela politică a clerului, supravegherea lui de aproape în ce privește cheltuirea veniturilor, supunerea strictă faţă de ierarhia patriarhală grecească. Astfel, când, în Moldova, care primise, pe vremea bătrànului Cantemir, trei Patriarhi, Iacov și Dionisie de Constantinopol și Gherasim de Alexandria [4], și care fusese cercetată de Hrisant, venì, la 1715,

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 351.
[2] Erbiceanu, *o. c.*, pp. 11-2.
[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 6-7.
[4] D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemyri, in fine.*

întorcându-se la 1721, Samuil de Alexandria, el îl dărui cu mănăstirea Hangului [1], făcându-l judecător suprem între Iorest de Huşi şi Ioanichie de Brăila, când îl lăsă a dà în mâna acestui din urmă, ca făcând parte din raiaua turcească, satul de peste Nistru al Dubasarilor [2]. Acelaşi act poartă şi altă iscălitură decât a «fericitului părintele Papa şi Patriarhul dela Alexandria», anume a unui fost Ohridan, Grigorie, care nu cutează a-şi mai zice acum, în 1715, Patriarh, ci numai «arhiepiscop» [3].

Mitropolitul Gheorghie — se pare a fi de prin Dorohoiu [4] – -, care urmă lui Ghedeon la 1723-4, venise din mănăstirea Neamţului şi păstorise şese ani la Roman, unde fusese o bucată de vreme ieromonah pe lângă episcopul Sava al III-lea, urmaşul, de pe la 1715, al lui Pahomie [5]. El se arată un bun gospodar, plătind greaua datorie a înaintaşului său şi dăruind Mitropoliei, pe care o înzestrase cu toate cele de nevoie, şi un număr de moşii [6]. Încă dela 1723, el întemeiase, în «sfánta Mitropolie în Iaşŭ, unde este hramulŭ Stretenii Domnului Nostru Isus Hristos», o tipografie de româneşte şi slavoneşte, la care lucrà Ieremia Simeon, după cât se pare un mirean [7]. Într'un Sbornic, apărut la 1723 [8], el dădù la iveală povestea trecerii prin Mol-

---

[1] Întărită apoi de fiul său; Neculce, p. 420.

[2] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 336 şi urm.; II, p. 5; *Cron. Huşilor*, I, pp. 190-1.

[3] Acelaşi, *Cron. Huşilor*, I, pp. 190-1.

[4] «Movila lui Vlădica Gheorghie» la Saucinița; *Studii şi doc.*, V p. 536, no. 25.

[5] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 1 şi urm. Supt el, la 1715, Patriarhul Hrisant cercetă Episcopia. Cf. *Studii şi doc.*, V, p. 100, no. 100.

[6] Erbiceanu, *o. c.*, p. 12; 24 Decembre 1729.

[7] Ultima carte tipărită inainte de aceasta a fost *Sinopsis* dela Sf. Sava, a Mitropolitului Ghedeon; v. mai sus.

[8] *Ist. lit. rom.*, I, p. 437; cf. *Viața prea-cuviosului părintelui nostru Paisie, tipărită de stareţul Mardarie;* Neamţ, 1836, p. 58; *Minunile Maicii Domnului*, Neamţ, 1847, pp. 148-51; *Uricariul*, I, p. 398 şi urm

dova, supt Alexandru-cel-Bun, a tânărului Împărat bizantin Ioan Paleologul, care, între altele, şi-ar fi arătat recunoştinţa trimeţând Mitropolitului Iosif icoana Sf. Gheorghe, o mitră şi cel d'intâiu sacos, în locul felonului întrebuinţat până atunci, precum şi diploma patriarhală a neatârnării de orice Patriarhie a Mitropoliei Moldovei, al cării arhipăstor erà să vie de acum înainte «ca un Patriarh, precum este Ohridul şi Ipecul şi Chiprul». Cum se vede, nu un adevăr istoric, ci un răspuns la amestecul Patriarhilor răsăriteni în afacerile Bisericii moldoveneşti, la purtarea dictatorială a lui Samuil de Alexandria, sprijinit de Nicolae Mavrocordat[1]. Gheorghie nu arătà, fireşte, unde se află «scrisorile sobornicești» din Ţarigrad, ci spuneà că s'au pierdut pe vremea Polonilor, la 1691; Nicolae Milescu le-ar fi tălmăcit la 1655.

CAP. II.

Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat.

Venind Domn, în April 1733, Constantin Mavrocordat, un nou Mitropolit, — dela 1730 (?) — Antonie, găsì în acest om luminat, care erà stăpânit de idei nouă, *filozofice*, de gospodărie orânduită şi de răspândire a culturii, un puternic sprijinitor întru aducerea în mai bună stare a unei Biserici aşà de mult şi des încercate. Într'un hrisov, foarte frumos redactat într'o românească desăvârşită — se ştie că al treilea Mavrocordat trimeteà înapoi rapoartele greceşti ale ispravnicilor săi —, Domnul evlavios şi iubitor de învăţătură arată că a fost şi el, după datorie, la hramul Mitropoliei şi că Antonie, la «voroava» ce au făcut împreună, i-a spus în ce rea stare se află Biserica lui, căci «nicio milă dela Domnii cei mai denainte noastră n'au avut Sfânţa Mitropolie», aşà

---

[1] Cf. şi Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 86 şi urm.

încât, «cu veniturile ce are, abià urneşte cheltuielile Casei». Plin de veneraţie faţă de «maica bisericilor», el s'a hotărât a o împodobì cu zugrăveală, a-i face zid de împrejmuire şi a clădì chilii, în care aşeză şcoala slavonă — ce funcţionà pe lângă cea grecească —, adăugind obişnuitele scutiri şi venituri mărunte [1]. Peste câtevà luni, la 30 Maiu, Constantin-Vodă înoià măsura din 1715 a tatălui său, luată şi din îndemnul lui Samuil [2], de a se scutì de orice dăjdii clerul mirean întreg: «de acumŭ înainte ceata bisericească din toată ţeara Moldovlahiei, carei dă de doa ori într'unŭ anŭ dajde la Visterie, să fie de totŭ nesupăraţi». Ştim însă dintr'un act al urmaşului său, Grigore Ghica-Vodă, că preoţimea sprijinià acum şcolile printr'o dajde specială, de patru galbeni pe an, pe care acesta o scade la un singur galben [3], din care trebuià să se ajute şi şcoala dela Ierusalim [4]. În schimb, Constantin Mavrocordat cere clerului a-şi căutà de datoriile sale, fără a trece «din oraşŭ în oraşŭ», fără a se aşezà «în locuri fără biserici». Preoţi vor fi numai oameni cu «viaţă cinstită, fără defăimare», cu *ştiinţă de carte,* «slujiţi şi pedepsiţi întru bună petrecere, pentru că curaţi trebuie să fie cei ce să apropie de cele prea-curate» [5].

Peste trei ani Ruşii pătrundeau în Moldova, noul Domn moldovenesc Grigore Ghica — Mavrocordat trecuse la Bucureşti — se retrăgeà înaintea lor, iar generalul Münnich intrà în Iaşi, supuind oraşul la o greà contribuţie de războiŭ. Mitropolitul Antonie făcù faţă de Ruşi ceia ce făcuse Dosofteiu faţă de Poloni: se duse cu ei, la 1739, luând cu sine «bucatele şi altele ce au fost mai rămas a' Mitropo-

---

[1] Erbiceanu, *l. c.*, pp. 13-4. Urmează un act din 1735 pentru preoţii dela biserica Sf. Nicolae Domnesc.

[2] *Studii şi doc.,* V, pp. 100-1, no. 101.

[3] Cf. Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, p. 205.

[4] *Ist. lit. rom.,* I, pp. 450-1.

[5] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, p. 199 şi urm.

liei»[1]. În Novembre din acest an, el se află încă la Hârlău, lângă Domn, împreună cu episcopul de Roman, Inochentie, căruia Ghica-i dădù voie să poarte pateriță împodobită cu argint și dincolo de hotarele eparhiei sale[2]; îndată însă, el părăsià țara pentru a nu se mai întoarce niciodată[3]. Fără zăbavă i se căută un urmaș: Vodă lăsă la o parte pe Ioanichie de Roman, pe Teofil de Huși și pe Varlaam de Rădăuți și numì pe un Grec învățat, dintre cei de pe lângă el, pe Nichifor, călugărit la Neamț — poate anume pentru aceasta —, «care erà socru Agăi Lupului»[4], al lui Lupu Anastase, care erà la 1748 biv Vel Stolnic[5].

Că noul Mitropolit, *cel d'intâiu străin* care ținù cârja de arhierarh al Moldovei, a fost un rău cârmuitor nu se poate spune. În «așezământul» de reformă al lui Constantin-Vodă, dat la 1741, se prevede ca răspopii, ipodiaconii și alți clerici falși să fie puși la bir; preoții vor primì o învățătură prealabilă dela «obraze învățate, care vor fi rânduite dela păstorii nărodului», și nu numai în dogme: «cele trebuincioase ale pravoslaviei», ci și în datoriile lor preoțești față de credincioși. Mitropolitul și episcopii, ca și mănăstirile, vor aveà să ție dascăli pentru copii, precum tot ei vor țineà școli și la târguri, la «sate mari»; programul va fi «ruga și credința», Crezul, Tainele, «cele privitoare la Dumnezeu... pe înțăles», cetire și scriere. Călugării se vor face cu voia Mitropolitului numai; ei nu vor puteà fi «văcari au prisăcari au păcurari și alte ca aceste», ci vor stà la mănăstire. Egumenii se vor alege de sobor, în rândul întâiu dintre locuitorii mănăstirii; ei vor da seamă soborului. Vor fi pe viață, și, pentru a-i scoate, trebuie cercetare în scris[6]. Să

---

[1] *Letopisiți*, III, p. 1; Erbiceanu, *l. c.*, p. 15.

[2] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 23-5.

[3] O scrisoare către el în Papadopulos Kerameus, Ἱερ. Βιβλ., IV, p. 867 (411).

[4] V. și Neculce, p. 413.

[5] *Studii și doc.*, V, p. 107, no. 130.

[6] *Uricariul*, IV, pp. 400-2.

adăugim că pentru alegerea episcopilor şi Mitropoliţilor se hotărî a se face sinod, cu votare în regulă: avem astfel actul, «praxia» din 1742, prin care Nichifor, care-şi zice: «cu mila lui Dumnezău Mitropolit Sucevi prè-cinstit şi exarhŭ plaiului» (!) — ca şi Mitropolitul muntean —, arată că la Huşi, în locul liber, prin trecerea lui Teofil la Roman, *a chemat* pe Ierofteiu, şi «pe pravilă cu sorţu» a fost ales, «de cei ce s'au aflatu la noi arhierei şi de Dumnezău iubitori episcopi», Teofil şi Varlaam de Rădăuţi, «fraţi şi întocma slujitori noă», hirotonisindu-se apoi de Mitropolit[1]. Abuzul numirii de Domn şi de boieri erà deci înlăturat şi, astfel, când mai târziu locul de episcop al Rădăuţului ajunse slobod prin trecerea titularului la Mitropolie, arhiereii se strânseră numai cu «porunca, îndemnarea şi slobozenia» Domnului, la *Curtea Domnească însă*, şi nu la Mitropolie, şi aici «puseră înainte, spre aflare şi alegere cinstitului şi vrednicului obrazŭ... hotărâri canoniceşti» şi, din trei călugări: egumenul Putnei Dosofteiu Herăscul, Lazăr şi Ghedeon, dela alte mănăstiri, aleseră, fără a fi de faţă vre-un cleric străin, pe cel d'intâiu[2]. Pentru *paretisiri* însă se păstră vechiul obiceiu de a se «închină omoforulŭ pe svăntulŭ preastol», dar «pateriţa», cârja, dată de Domn, «întru mânule» acestui «încorunat» stăpân, «cu ştirea şi blagosloveniia» Mitropolitului şi «a tot svinţitului săbor şi *cu voia a tot blagorodnicului Sânatŭ* al Mării Sale Domnului»[3].

În 1742, Constantin Mavrocordat preciză dorinţele sale în ce priveşte clerul. Vor fi scutiţi de dăjdi toţi clericii. Călugării se vor face după recomandaţia Mitropolitului către Domn, care-i va scoate dela bir înainte ca ei să se călu-

---

1 *Studii şi doc.*, VII, pp. 341-2.

2 Melchisedec, *Cron. Huşilor*, II, pp. 131-3.

3 Cf. demisia din Maiu 1728 a lui Calistru de Rădăuţi — Hasdeu, în *Foiţa*, Maiu 1860, p. 66; *Studii şi doc.*, V, p. 105, nota 1; cf. Melchisedec, *Cron. Huşilor*, II, p. 128 — cu aceia din 1752, 10 Maiu, a lui Ierofteiu de Huşi; *ibid.*, I, p. 224.

gărească. Preoții vor învăță patruzeci de zile «înțelesulŭ tainei bisericești», vor fi *ispitiți* de Mitropolit și de episcopi, vor trece prin treptele de țircovnici, ipodiaconi și diaconi, înainte de a primì darul. Dela râvna lor pentru știință va atârnà și înaintarea lor mai departe [1].

Supt Grigore Ghica întors în Scaun se hotărî așezarea de școli slavone la fiecare episcopie, cu «dascăli învățați la slovenie ori și la rumânie, ori din cei ieșiți dela școalele dela Iași, ori dintr'alții»; episcopii să facă și «necontenită cercetare școalelorŭ» [2]. La Sf. Nicolae, Sf. Vineri și Sf. Sava, din Iași, un preot trebuià să cerceteze «popoarăle» de două ori pe săptămână, pentru țiitori, «amestecare de sânge», «copii nebotezați» și «altele câte sânt bisericești», dând știre și de ce străini se ivesc; copiii «dela trei ani în sus, însă care nu va fi de hrană», vor merge la școala de «învățături creștinești»; cei de mazil, de negustor și «alte bresle de cinste» vor urmà până la 12, cei de preoți până la 20 și mai departe [3]. Duca Sotiriovici din Thasos, adus și însurat în țară, începù încă dela 1743 o tipografie nouă [4]. În sfârșit, prin arhimandritul Marelui Schit din Galiția, ca și prin Primatul Poloniei, Ghica-Vodă căută să capete înapoi, ceia ce mai încercase și Antioh Cantemir, moaștele Sf. Ioan cel Nou și zestrea înstrăinată a Mitropoliei [5].

---

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 26-7.
[2] *Uricariul*, I, pp. 62-7; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 32-3; *Cron. Hușilor*, I, pp. 218-9.
[3] Erbiceanu, *o. c.*, pp. 16-7.
[4] *Ibid.*, pp. 23-4; *Ist. lit. rom.*, I, pp. 447-8.
[5] Erbiceanu, *o. c.*, p. 17 și urm.

CAP. III.

Mişcarea împotriva grecizării Bisericii Moldovei.

Împotriva lui Nichifor însă, ca şi împotriva lui Antim Munteanul, se alcătuì o legătură de răsturnare, pe temeiul străinătăţii lui, a slăbiciunii pe care o simte la bătrâneţă şi mai ales al călcării, pentru bani, în folosul altui arhiereu, a făgăduielii ce dăduse la aşezarea lui în Scaun că «va alege pre urma lui pre unul din episcopii pământeni, să-l aşeze la Scaunul Mitropoliei, ca să nu se strămute obiceiul ţerii». Noul Domn (dela 1749), Constantin Racoviţă, Român de obârşie, deşì crescut şi el între Grecii din Constantinopol, cari-l purtau după voia lor, silì — în ce împrejurare anume, nu ştim, — pe Nichifor să plece. Alegerea urmaşului său, Iacov, din Putna, Român, fiu al călugărului Andrian de la Rădăuţi şi al Marianei [1], egumen al Putnei dela 1744 la 1745, episcop de Rădăuţi pe urma lui Varlaam, — începătorul tipografiei de acolo —, încă din 1747 [2], se făcù în sobor, la 13 Novembre 1750 [3],— lăsându-se la o parte episcopul cu drepturile cele mai multe, Ioanichie de Roman. Domnul cel nou voise astfel.

Se strânse apoi pentru ziua de 1-iu Ianuar 1752 un sobor de reformă. Luară parte la el Vlădicii de ţară: Ioanichie, noul episcop de Roman, pământean, dela Ţuţcanii Neamţului, din viţa Hăsăneştilor [4], urmaş al lui Teofil, care murise la 1747 [5], 1-iu Septembre; Ierofteiu de Huşi, care, venit în Scaun la 1744, erà să plece peste câteva luni [6]; Dosofteiu de Ră-

---

[1] Kozak p. 79; Dan, *Putna*, pp, 40, 120; *Inscripţii*, II, pp. 12-3. no. 29.

[2] Wickenhauser, *Radauz*, pp. 42-3; *Cron. Huşilor*, II, pp. 130-1.

[3] După Condica Sfântă a Moldovei; Melchisedec, *Cron. Huşilor*, II, p. 131.

[4] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 30-1.

[5] *Ibid.*, p 29.

[6] V, pp. precedente.

dăuţi, alt Putnean, ca şi Iacov, precum Putnean eră să fie şi urmaşul lui Ierofteiu, Inochenţie. Altă dată, după aceşti ierarhi ai Bisericii moldoveneşti veniau egumenii dela mănăstirile închinate Sfântului Mormânt: cel dela Hangu, dela Sf. Sava din Iaşi, dela Galata, Barnovschi, Bârnova, Cetăţuia, a căror vreme de închinare o ştim, dela Sf. Gheorghe din Galaţi, -- egumen român la 1749 [1], -- dela Tazlău, Caşin, Bistriţa, Pobrata, şi poate că şi egumenii dela mănăstirile ce se ţineau de Atos: Dobrovăţul, închinat de Vasile Lupu, dar păstrând egumeni români [2]. Căpriana, ctitorie a lui Ştefan-cel-Mare, dăruită de Antioh Cantemir la 1698 [3]; cel dela Aron-Vodă, supusă mănăstirii din Chalke [4]. Acuma, locul întăiu, după episcopi, îl are egumenul *Putnei,* Calistru, fostul şi actualul egumen de *Neamţ,* Lazăr, care funcţionă la 1749, şi Nicanor; Misail, un arhimandrit dela *Bisericani,* mănăstire a cării însemnătate literară se va lămurì îndată; Ioanichie de *Moldoviţa* [5], pe care năvălirile n'o atinseseră şi care rămăsese între cele mai vechi mănăstiri slobode ale ţerii; Calistru al *Voroneţului,* şi el scutit de nenorocirile vremiĭ; Natanail dela *Sânt' Ilie* lângă Suceava — tot mănăstire de a lui Ştefan-cel-Mare ca şi precedenta —, Teofan de *Humor.* Apoi Nicanor al *Bogdanei,* din Ţinutul Bacăului, ctitorie nouă, a marelui boier Solomon Bârlădeanul şi a soţiei lui, Ana, mănăstire binecuvântată, la deschiderea ei, în 1670, şi de Dosofteiu al Ierusalimului [6] şi adăpost în 1676 al Mitropolitului Teodosie: prădată de cătane, ea se întremase din nou [7]. Tot aşà răsărise din ruină *Slatina,* care-şi

---

[1] *Arch. Rom.,* I, ed. a 2-a, p. 97.

[2] *Ibid.*

[3] *Uricariul,* III, p. 272 şi urm.

[4] În actul pentru «vecinii» din 1749, iscălesc patru egumeni grec din această categorie, pe lângă doi egumeni de origine boierească dela alte mănăstiri; *Arch. Rom.,* ed. a 2-a, I, p. 97.

[5] Wickenhauser, *Moldowiza,* p. 136 şi urm.

[6] Melchisedec, *Notiţe,* p. 117 şi urm.

[7] *Ibid.*

trimete egumenul, pe Partenie, urmaşul de curând al lui Ghedeon. Egumenul *Dragomirnei* e Atanasie, al *Solcăi*, Iorest,— amândouă rămase slobode de încălcarea grecească. Întâlnim apoi pe egumenul dela mănăstirea nouă a *Floreştilor*, în părţile Bârladului, pe alt Antonie, egumen de *Agapia*. Numai acum se vede iscălitura românească a unui Iorest de *Hangu*, urmaşul Grecului Atanasie, care la 1749 se iscăliâ cu mândrie «arhimandrit al Patriarhului Alexandriei şi egumen al Hangului». *Secul* e reprezintat prin egumenul Partenie, *Pângăraţii*, spre care Pahomie de Roman îşi îndreptase averile Episcopiei în zile grele de războiu, prin Sava. Mai întâlnim în sfârşit iscăliturile celor ce stăteau în fruntea mănăstirilor Ilişeşti, Runcul, ş. a. [1]; poate erà de faţă şi Naftanail Şeptelici, neam de boier, al *Râşcei* [2].

Sinodul luă în cercetare purtările, protivnice datinei, ale proin Mitropolitului Nichifor [3], şi, răzimându-se pe mărturia lui Gheorghie al II-lea despre autocefalia Scaunului moldovenesc, despre care şi Dimitrie Cantemir spune că nu datoreşte ajutorul obişnuit către Patriarhul din Constantinopol şi că acesta are numai dreptul de a fi înştiinţat despre alegerea unui Mitropolit, pe care neapărat trebuià să-l recunoască, hotărî ca de acum înainte «din pământeni să se aleagă Mitropolit sau episcop, iar strein niciodată să nu se priimească, nici să mai între altul strein la păstoria vre unui Scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar şi fără bani, sau măcar cu prieteni, să-şi ispràvească înprotiva pravilei şi obiceiului pământului» [4].

Cu aceasta Mitropolia moldovenească erà scutită de cotropirea Grecilor tocmai în timpul când, prin Neofit de Creta, Grecii luau pe mult timp în stăpânire Mitropolia Ţerii-Româneşti. Curentul românesc pornit din multele

---

[1] Erbiceanu, *o. c.*, pp. 24-6.
[2] *Studii şi doc.*, V, p. 106, no. 127.
[3] V. asupră-i şi Neculce, p. 413.
[4] Erbiceanu, *l. c.*

mănăstiri slobode ale Olteniei fusese biruit acolo, după alipirea din nou la trupul țerii a celor cinci județe, stăpânite peste douăzeci de ani de către Austrieci. Pe când dincoace curentul românesc din slobodele mănăstiri bucovinene biruise, păstrând pentru Români toate locurile de arhierei ale Moldovei.

CAP. IV.

Mănăstirea Bisericanilor, Pahomie și introducerea în Moldova a noii vieți schivnicești din Rusia.

Biserica din acestălalt Principat mai are un caracter deosebitor. Ea se apropie cea d'intâiu de Rușii muscali, cu cari se află în hotar, și primește cea d'intâiu înrâurirea lor, în același timp când ea însăși îi înrâurește. Aici străbate întâiu o putere care de mai multe ori, cu stăruința îndărătnică ce o caracterizează, a încercat, nu numai întrebuințarea arhiereilor noștri pentru scopurile ei politice de cucerire în Răsărit, dar și un fel de comuniune bisericească și cultural-religioasă cu puternicii vecini de peste Nistru.

Bisericanii de lângă Bistrița Neamțului, după ce decăzuse cu totul în veacul al XVI-lea[1], se împărtășise de binefacerile lui Miron-Vodă Barnovschi, care-i făcù zid împrejur, în zilele egumenului Partenie, un bun gospodar; Pătrașco Bașotă, Marele-Logofăt, și soția sa, Grozava, clădiră turnul despre Miazănoapte tot atunci, la 1626-7; Toma Cantacuzino și Eftimia, jupâneasa lui, făcură pe cel dela Răsărit; Dumitrașco Buhuș, Șoldan, Dumitrașco Ștefan, ziditorul turnului dela Miazăzi, Iordachi Cantacuzino, fratele lui Toma, ctitorul pridvorului și trapezăriei, adăugiră alte lucruri de nevoie până la isprăvirea totală a mănăstirii, în

[1] Avù însă danii dela Mitropolitul Nicanor.

1637-8, când, supt Vasile Lupu, tot Partenie înoitorul păstrà egumenia. Daniile veniră şi mai târziu, supt egumeni ca Mitrofan, Iorest şi Serafim. Cel d'intàiu s'ar puteà să fie tipograful care ajunse episcop de Huşi şi de Buzău. Căci scrisul de «cărţi sârbeşti» ajunsese îndeletnicirea de căpetenie a călugărilor de aici, cari au lăsat o întreagă bibliotecă, într'un timp când lucrul scrisului şi tălmăcitului încetase în toată Moldova[1]. Dacă aici s'a scris la 1652 de Misail călugărul, poate cel ce a făcut însemnări la Cronica lui Ureche, un *Apostol* romànesc[2], dacă aici se va fi tălmăcit Viaţa lui Andrei din Creta[3], felurite Cazanii, învăţăturile lui Calist Catafighiotul[4], — cele mai multe sânt în slavoneşte şi arată că Bisericanii au fost ultimul adăpost al culturii vechi bisericeşti în acea limbă.

De aici plecă, la o dată care nu se poate statornicì uşor, chemat poate de fostul Mitropolit al Moldovei Dosofteiu, care trecuse acuma din Polonia în Rusia Ţarului, un Pahomie, călugăr învăţat, care ajunse în noua sa patrie, alt Ţinut bisericesc de slavonie — căci aşa puteà să înţeleagă el lucrurile—Mitropolit de Voronej. Mănăstirea lui de postrig nu-l pierdù din vedere, şi peste câtvà timp ea trimeteà în ţara Muscalilor pe Antim Creţul, egumenul ei, ca să strângă milă şi cu acest prilej să vadă şi pe «fratele» de odinioară. Antim plecă în Domnia lui Mihai Racoviţă, deci după 1716, şi el se întoarse la 15 Iulie 1722, aducând cu sine şi un *Tetravanghel* moschicesc, ce-i fusese dăruit de eclesiarhul Lazăr, al lui Pahomie[5].

---

[1] Lista lor cum erau odată, la Melchisedec, *Notiţe*, p. 76 şi urm.; cele păstrate până azi şi adăpostite la Bibl. Ac. Rom., în Lăpĕdatu, *Manuscrisele dela Bisericani şi Râşca*, — din *Bis. ort.* —; Bucureşti, 1906. — Pomelnicul romănesc şi istoricul mănăstirii în vol. XVI din *Studii şi doc.*

[2] Mss. 69, 85 ale Academiei Romîne.

[3] Melchisedec, *l. c.*, p. 79, no. 11.

[4] Lăpĕdatu, pp. 27-8, 33.

[5] Melchisedec, *Notiţe*, pp. 79-80.

Pe acel timp, de alminterea, nu erà lucru rar să se vadă în Moscova chiar preoți brașoveni veniți pentru milă [1]. De acolo venì ceva mai tarziu preotul Statie, fiul lui Vasile Grid, care-și ziceà, deci, după moda rusească, Efstatie Vasilievici, ca să-și deà la școală pravoslavnică fiul, Dimitrie Evstatievici, cunoscutul scriitor, secretariu episcopal și inspector de școli. Dimitrie Cantemir, pribeag în Rusia, unde erà sfătuitorul în ale învățăturii și științei al lui Petru-cel-Mare, tovarășii și fiii acestuia, fiul, plecat din Moldova și el, al lui Antioh Cantemir, beizadeà Constantin, Toader Corbea din Brașov, fratele Ceaușului David, omul Spătarului muntean Mihai Cantacuzino, — acel Teodor Corbea care a tradus la 1720 *Psaltirea* în versuri românești, dedicând-o stăpânului său [2] — acum «pisariŭ» și «canțeleariu» al Țarului, Sevastian, nepot al lui Toader, fără a mai pomenì pe fugarul Toma Cantacuzino, care trecuse la Ruși în 1711,— toți aceștia erau gata să sprijinească pe oaspeții noi, veniți din țerile lor de obârșie [3].

Și Mitropolitul Ghedeon din Agapia avù legături cu Rușii, înnaintea cărora ieșì la Țuțora, pentru a primì pe Țarul Petru, «blagoslovindu-l cu cruce, și cu aghiasmă stropindu-l». Împăratul creștin merse la Trei Ierarhi de se închinâ moaștelor Sf. Paraschive. «Acole, atunce s'au tâmplat și Mitropolitul Ghedeon, și-l poftià pre Împăratul ca să șeadză în Scaunul cel domnesc, și n'au vrut; ce tot în picioare au stătut până ce au cântat psalții acsion și ectenia». El merse la trapezare și văzù pe egumenul grec. Cu Domnul, prietenul său, Petru cercetă și Golia, în care găsì «trei feluri de meșteșuguri, leșesc, grecesc și moschicesc», și «Sf. Nicolae cel Domnesc, pentru a se întoarce apoi în tabără [4]. Mitropolitul cântă un paraclis pentru încheierea tratatului de supunere,

[1] Un caz, la 1685; Stinghe, *Ist. beseareceì Șcheailor*, p. 20.
[2] *Ist. lit. rom.*, I, pp. 436-7, etc.
[3] V. și *Brașovul și Românii*, pp. 335-6, no. 16.
[4] N. Costin, pp. 102-3.

pe care pusese şi iscălitura lui, în bisericuţa «domnească pre poartă»[1]. Pentru aceste înţelegeri ale lui cu Muscalii — cari făgăduiau că Domnul nu se va atinge de boieri «fără de iscălitura Mitropolitului[2]», — trebuì să dosească o seamă de vreme, căci între fuga lui Cantemir şi sosirea lui Nicolae Mavrocordat erau în Iaşi, pentru stăpânire şi apărare, numai «egumenii şi neguţitorii», fără Vlădici şi fără egumeni. Când Nicolae-Vodă intrà în oraş, Pahomie de Roman singur se aflà pentru a-i face slujba de intrare în Domnie, şi ceremonia fù săvârşită, nu la Mitropolie, ruinată ori profanată, ci la Sf. Nicolae[3].

Urmaşul lui Ghedeon, Mitropolitul Gheorghie, păstrà şi el relaţiile cu Moscova: de aici, din ţara de slavonie curată şi strictă, şi nu dela Munteni, unde răzbătuse 'n Biserică, precum se va vedeà, aşà de puternic limba profană a poporului, făcù el să i se aducă «12 Mineie moschiceşti, cu două Trioade şi Liturghii canonice, de toate trebile arhiereşti», şi din aceiaşi sumă de 300 de lei mai luă şi «alte cărţi, care nu s'au mai pomenit»[4].

Am văzut pe Mitropolitul Antonie Putneanul—şi din Rusia Mitropolitul «Bealogrodului şi Oboianului» trimeteà daruri Putnei[5]— părăsind ţara pentru a întovărăşì oştile ruseşti în ţara lor, unde şi rămase. Cerut de Grigore Ghica, din Hotin, unde se aflà cu câţivà boieri ostateci, el nu voì să mai vadă ochii Domnului dela Turci, pe care-l trădase, ci merse până la Chiev, iar de aici fù rânduit Mitropolit al Cazacilor, la Cernigov. Elisaveta, urmaşa Ţarinei Ana, îl făcù apoi, după doi ani dela această fugă, deci în 1741, episcop de Bealogrod, unde mai trăì încă cinci ani[6], până la 2 Ia-

[1] Neculce, p. 319.
[2] *Ibid.*, p. 306.
[3] Axintie Uricariul, p. 131. Cf. întâia lui pomenire, *ibid.*, p. 156.
[4] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 12.
[5] Dan, *Putna*, p. 51.
[6] Neculce, pp. 411-3.

nuar 1748, când se stânse [1]. În timpul cât Antonie eră pe lângă Ruşi, protopopul de Iaşi, Ioan, «preut domnescu şi om de triabă», stătù la îndămâna lui Vodă pentru slujbe [2].

Cel mai însemnat în ce priveşte cultura dintre arhiereii Moldovei acestui timp, Pahomie de Roman, a stat în necontenită atingere cu Muscaliĭ. Din Ţinutul Bistriţei, dela «Gledin», din părinţi ţerani, muncitori în acest «vidic» al Saşilor, el se făcù întâiu călugăr la Neamţ; cu soborul de acolo, fugì nouĭ monah la Strâmba. La întoarcere, după încheierea păcii, în 1700, el fù făcut preot, apoi eclisiarh şi, în sfârşit, egumen al Neamţului. Faima lui Dimitrie de Rostov, sfântul dela Pecersca, îl face să alerge acolo, lăsând, după canoane, egumenia sa moldovenească, în 1703-4; aici, la noul învăţător de schivnicie, petrecù el câtvà timp, ani întregi de zile. Întovărăşì pe Dimitrie în călătoriile lui de propovăduire şi fù mândru când căpătă din mânile călăuzului său sufletesc «Rostul de aur» al acestuia, carte care găsì şi la Români destulă răspândire.

Întors în ţară, Mihai-Vodă Racoviţă, căruia nu-i desplăceau Ruşii, în toate privinţele, făcù din Pahomie, care se ascunsese 'n munte, la schitul, întemeiat de dânsul, al Pocrovului, la moartea episcopului de Roman Lavrintie — dela 1701 — urmaşul acestuia, fără ca schivnicul întors din Ţara Moschicească să fi avut până atunci obişnuitul rost arhieresc la Rădăuţi. Păstoria lui începe la 18 Decembre 1706, hirotonia făcându-se îndată, la 18 Ianuar 1707. Aduse la Roman cărţile slavone pe care şi le câştigase în timpul petrecerii sale peste Nistru şi dădù limbii slavone vechile ei drepturi, pe care a trebuit să vie Constantin Mavrocordat pentru a le smulge, strămutând cu el din Ţara-Românească datina cărţilor de slujbă în româneşte. Trecù fără să se primejduiască, schivnic lipsit de înţelegere pentru frământările şi preschimbările lumii, prin zilele grele din 1711: l-am

[1] *Letopisiţe*, III, pp. 184-5.
[2] *Studii şi doc.*, VI, p. 441.

văzut sfinţind pe Domnul «turcesc» Nicolae Mavrocordat. Mai stătù numai trei ani în episcopie, şi la 10 April 1714 el se duceà iarăşi în sărăcia pustie a Pocrovului, pe care Samuil de Alexandria, fiind rugat de ctitor, îl declară liber de orice amestec arhieresc. Peste trei ani apoi, Pahomie, bănuit de Mihai-Vodă Racoviţă că a fost înţeles în năvălirea catanelor asupra Iaşului,—fugise până la Lemberg înaintea Tatarilor răzbunători ai lui Vodă,—se duce iar în Rusia, lăsând în locul lui la schit un ucenic după regula Sf. Dimitrie, Macarie, care nu s'a clintit niciodată de acolo. Dela Chiev el scrie în 1724 celor de acasă, cari trăiau fiecare de-o parte, în chilioara făcută de dânsul — şi Pahomie-şi făcuse una «la Muncel, cu mâna mea, cu multă ostenecală, şi am destupat şi am curăţit pământul şi tot locul, când am şezut eu acolo» —, lui Macarie, «călugăraşului popa Nicodim, ucenicul răposatului Ghedeon», lui Sofronie şi Mihail, lui Mardarie şi Lazăr, ucenicii săi, diecilor «de ţară sau streini», cari veniau pentru învăţătură, arătând ce li lasă lor şi ce lasă Neamţului, unde dăruise cărţi ruseşti, pe lângă câtevà publicaţii româneşti din Principatul vecin. Fostul episcop de Roman se stânse în 1724 la Pecersca din Chiev, unde se păstrează şi acum, cu multă cinste, în paraclisul Sfântului Ştefan, moaştele lăsate de dânsul [1].

Peste câţivà ani, şi Putna-şi aveà sihăstria, într'o înjghebare de lemn a lui Ilie Cantacuzino, şi călugărul Silivestru sau călugărul Arsenie scriau acolo vieţi de pustnici ori cărţi de-ale lui Dimitrie de Rostov, supt cârmuirea «staretului» Dosofteiu [2], mort la 1754 [3].

Sila, ocrotitorul Mitropolitului Antonie, care Sila călătorise la 1729, cu voia Mitropoliei, la Chiev, să vadă Lavra, şi un sihastru Natan urmară mai departe normele de

---

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 322 şi urm.
[2] Dan, *Putna*, pp. 80-1.
[3] *Ibid.*, p. 115.

retragere studioase ale noului Sfânt Dimitrie [1]. Cutare manuscript de «Lestviță sau scara virtuților», a lui Ioan Sinaitul, arată și până azi acțiunea acestui curent rusesc în mănăstirea lui Ștefan-cel-Mare [2]. Călugări ca ierodiaconul Venedict Pavlincovschi dovedesc că și oaspeți din Răsăritul evlaviei celei mai nouă aflaseră adăpost în Putna [3]. Biblioteca, în sfârșit, e plină de tipărituri liovene, chieviene și «moschicești» [4], ba chiar de altele din Vilna, din Cernigov. Și, când vedem pe un monah Antonie strângând pomeni pentru un schit din părțile Bacăului, la 1741 [5], și mai bine ne putem da samă de puterea acestei mișcări spre ascetism și la noi.

Prin Pahomie Moldoveanul ajuns episcop la Voronej, prin aplecările către Rușii din Moscova ale Mitropoliților Ghedeon și Gheorghie, prin fuga cu oștile împărătești a Mitropolitului Antonie, care-și află alte eparhii în pământurile Țarului, prin călătoriile la Chiev ale lui Pahomie și introducerea în Moldova de către dânsul a schivniciei după normele lui Dimitrie de Rostov, — și, să adăugim, prin introducerea normelor liturgice «moschicești» în anume tipărituri râmnicene, *Triodul* din 1731 și *Molitvenicul* din 1747, se începe un schimb de înrâuriri între ortodoxia românească și cea rusească, menit să aibă și mai mari rosturi în dezvoltarea mai departe a istoriei noastre, — în Moldova, ca și în Țara-Românească, și în Ardeal chiar.

---

[1] *Ibid.*, pp, 82-3: cf. *Doc. Callimachi*, tabla.
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*, p. 83.
[4] *Ibid.*, p. 84 și urm.
[5] Dan, *Putna*, p. 94.

PARTEA A IV-a.

INTRODUCEREA LIMBII ROMÂNEȘTI ÎN SLUJBA ȘI ÎN CÂNTAREA BISERICEASCĂ.

CAP. I.

Opera episcopului Damaschin.

În cea mai mare parte din Domnia Brâncoveanului, tipăriturile ieşite de supt teascurile muntene sânt sfioase în ceia ce priveşte înlăturarea limbii slavone. Am urmărit pe cele ieşite la Buzău şi în locurile unde grija tiparului o aveà ca simplu călugăr, ca egumen, ca Mitropolit, Antim Ivireanul. Şi la Râmnic, unde a stat ca episcop numai puţină vreme, dela 16 Mart 1705 până la 1708 [1], Antim n'a îndrăznit să desăvârşească schimbarea de limbă bisericească. Cea d'intâiu lucrare a sa în acest nou loc de muncă, *Antologhiul* din 1705, e, se pare, slavonă. Slujba Maicii Domnului din anul următor are numai lămuriri româneşti; *Octoihul* din acelaşi an e ca şi cele obişnuite până atunci şi *Molitvenicul* din 1706 păstrează vechea înfăţişare a cărţilor de rugăciuni pentru preoţi.

Numai către sfârşitul păstoriei ca Mitropolit a lui Antim, la 1712, se publică în Târgovişte un Octoih care spune în titlul său chiar că e «acumŭ întâi tălmăcit pre limba rumânească, spre înţeleagerea de obşte», şi predoslovia lămureşte că întreaga carte a celor mai însemnate cântări a fost «tălmăcită de pre vorba cea grecească şi slovenească

---

[1] Episcop ales, nu numai de arhiereii ţerii, ci şi de trei străini; *Condica sfântă*. Alegerea de arhierei străini, alcătuiţi într'un fel de comisiune alegătoare, se mai întâmpină. Cf. *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 90.

pre limba noastră cea rumânească», şi anume «pentru ca să poată şi ciata beseričască *şi copiii creştinilor carii să nevoescŭ la învăţătura Sfintei Scripturi să o câştige pre lesne şi să o citească, nu numai în şcoale şi în casele sale,* **ce şi în sfintele beseareci, spre lauda prea-slăvitului Dumnezeu».** Cum se vede, pentru îndreptăţirea acestei însemnate înoiri se aducea înainte întrebuinţarea Octoihului şi ca o carte de şcoală şi putinţa de a-l cetì chiar acasă. Când la 1713 apărù însă pentru întâiaşi dată *Liturghia* în românește, când, la 1715, urmă şi publicarea *Ceaslovului,* în Domnia cea nouă a lui Ştefan-Vodă Cantacuzino, nu mai puteà fi vorba de îngăimări şi scuze: datina străină primise o lovitură de moarte.

Ca săvârşitor al acestei schimbări fericite s'a arătat [1] un cleric care încă din vremea lui Şerban Cantacuzino lucrà la tipăriturile muntene — *dacă* el este «ieromonah Damaschin, zugraf», ce săpà stampe frumoase pentru *Apostolul* din 1683 [2], ceia ce e, de alminterea, probabil când asamănă cineva iscălitura artistic complicată, în trei monograme meşter învălătucite, a săpătorului în lemn cu iscălitura tot aşà de frumoasă şi nu mai puţin neînţeleasă la întâia vedere a lui Damaschin episcop de Râmnic [3]. Am văzut vorbindu-se necontenit în Prefeţele cărţilor de prin anii 1680 de «dascălii» cari făceau tălmăcirile, şi iată că Mitropolitul Teodosie scrie apriat, în scrisoarea de mustrare către Vlădica apostat al Ardealului, că *Octoihul* din Buzău 1700 a fost «făcut aproape din nou cu multă muncă de dascălul Damaschin al nostru»: întrebuinţându-se de traducătorul în latineşte cuvântul «scholiarcha», se vede uşor de ce fel de dăscălie e vorba [4]. Erà deci dascăl la şcoala

[1] Lăpědatu, *Damaschin episcopul şi dascălul* — din «Conv. lit.», XL — Bucureşti, 1906.

[2] *Bibl. Rom.*, I, p. 259.

[3] V. *Istoricul Eparhiei Râmnicului*, p. 105.

[4] «Milterem tibi Octoicon magno labore a scholiarcha Damasceno nostro fere ex integro compositum»; Nilles, I, p. 345.

slavonă din Bucureşti — acea şcoală pe care apoi Brâncoveanu o zidì de iznoavă la Sf. Sava dela 1707 la 1709 [1], — precum în Moldova, cevà mai târziu, la 1740, Iosif monahul erà «dascal în şcola sloveneascâ» din Iaşi [2].

Cum se vede Damaschin, dascăl de slavoneşte, ucenic al lui Mitrofan Moldoveanul, aveà pe la 1700 mai mult grija unei nouă orânduiri după modèle greceşti a cărţilor de care e nevoie în biserică. La 3 Octombre 1702, el ajunge episcop de Buzău în locul învăţătorului său [3], până ce, la 1708, el trece în locul lui Antim la Râmnic, fără ca în şirul tipăriturilor buzoiene să se vadă vre-o îndrumare nouă. Aici el nu mai are la îndămână tipografia, pe care Antim o adusese cu el şi pe care o duce înapoi, iar soarta tipografiei dela Buzău, care dela 1704 chiar, deci dela alegerea lui Damaschin, dăduse numai *Apostolul* slavon din acel an, n'o ştim. Cele trei cărţi româneşti pe care le dă Antim cu cheltuiala sa în 1712 şi 1713 n'au, fireşte, alt autor, deci nu înţelegem cum Damaschin, acum episcop al Râmnicului, s'a învoit ca lucrările sale să treacă supt alt nume, ca pe vremurile când erà numai un «dascăl».

La 1715, Damaschin, «văzând că Românii noştri stau în biserică ca boii, neînţelegând ce se ceteşte şi ce se càntă şi iese fără niciun folos din biserici», se hotără, «din îndemn dumnezeiesc, cu multă osteneală..., a preface cărţile din limbile grecească şi slovenească în limba noastră proastă *(simplicem)* românească şi a le dà la lumină» [4]. Ce-l împiedecâ, înţelegem: dacă ostaşii împărăteşti, catanele, ieşiră la pacea dela Passarowitz din Ţara-Românească, ei rămaseră în judeţele de peste Olt, din care fiul lui Şerban Cantacuzino, beizadeà Iordachi, nădăjduise a-şi face o Domnie

---

[1] Urechiă, *Ist. şcoalelor*, I, p. 12; *An. Ac. Rom.*, seria I, IV, pp. 124-5.

[2] *Studii şi doc.*, VI, p. 442, no. 1668.

[3] *Condica Sfântă*, pp. 91-2.

[4] Declaraţia din 22 Novembre 1725 a lui Damaschin către generalul Tige, in Lăpĕdatu, p. 8.

nouă. Şi totodată împrejurările războiului făcură ca slovele Mitropoliei chiar să fie amanetate la un negustor din Făgăraş, dela care le cereà înapoi în zădar Mitropolitul Daniil la 1721, când şi Damaschin se străduià să capete materialul tipografic pentru dânsul[1].

Damaschin nu erà împotriva cârmuirii creştine, cu condiţie ca drepturile Bisericii sale să rămâie neatinse şi ca ostaşii nemţi să iasă din mănăstiri, din care în vremea războiului îşi făcuseră cvartire şi cetăţi[2]. Deşi aceste cereri fură primite, Imperialii nu puteau privì cu ochi buni Biserica românească din Ardeal. Aici ei nu nădăjduiau, mai ales după experienţa făcută dincolo, a puteà îndeplinì opera de Unire cu catolicismul, dar Guvernul înţelegeà încă dela început să rupă orice legătură ale Oltenilor cu Bucureştii, să-i facă a intrà în organizaţia Bisericii ortodoxe a Sârbilor colonizaţi pe teritoriul împărătesc, şi să oprească pe episcopul de Râmnic dela orice amestec în politică. Mănăstirile aveau să primească egumeni orânduiţi de Ban şi apoi de generalul comandant[3].. Se prevedeà şi o revizie a tuturor titlurilor de stăpânire în pământ pe care le aveau mănăstirile. În acest sens fù redactat privilegiul împărătesc din 22 Februar 1719.

Damaschin încercà să se împotrivească. Urmând exemplul Ardelenilor, el chemà la 29 Novembre 1719 în chiliile dela Hurez un sinod, la care luară parte egumenii de Bistriţa, Arnota şi Govora, ceilalţi sfiindu-se să vie, iar cel dela Hurez, care erà încă Ioan, neîndrăznind să iscălească. Se cerù ca episcopul de Râmnic, fiind Mitropolit de Amasia şi pe aceiaşi treaptă cu Mitropolitul din Belgrad, fost sufragant al Patriarhiei din Ohrida, să nu fie supus vecinului său de neam sârbesc. Slobod de orice atârnare, el ar fi hotărât orice numire de egumen, el ar fi reprezintat mănăstirile

[1] *Soc. Braşovului*, în *An. Ac. Rom.*, XX, p. 157 (265); Stinghe, *Doc.* I, pp. 64-6.

[2] Dobrescu, *Ist. bisericii din Oltenia*, pp. 10-1.

[3] *Ibid.*, pp. 17-8.

înaintea Împăratului, el ar fi luat socoteală la Crăciun, cu soborul, fiecăruia. Lângă el la Râmnic s'ar fi așezat o școală de preoți, Guvernul fiind slobod să așeze la Craiova, unde chemase, pentru Bulgarii catolici, dela Chiprovaci, aduși acolo cum fuseseră aduși la Vinți în Ardeal și aiurea, în Banat, pe episcopul Stanislavich [1], o școală latinească, pentru care eră vorba, în 1731, a se aduce călugări *piarum scholarum*. Vechile drepturi ale mănăstirilor, vechea lor rânduială trebuiau să fie restabilite [2]. Aceste dorinți nu se ținură în seamă, și decretul imperial fù publicat la Sibiiu, înaintea lui Damaschin chiar, care fusese chemat și el pentru aceasta înaintea Măriei Sale generalului. La 1725 se supuneà episcopia Râmnicului Scaunului sârbesc din Belgrad [3]. Poclonul vlădicesc se desființă mai târziu. Curtea numià pe egumeni după recomandația administrației locale și făceà pe câte unul, ca pe acela din Segarcea [4], să se declare unit, precum uniți erau anume oameni puternici ai Guvernului oltean, Levantinul Nicolae dela Porta și Ardeleanul Pavel Dobra din Zlatna, vameș de Râmnic, traducătorul în latinește, la 1722, a *Pravilei* [5] și, împreună cu toată familia lui, care e și amintită pentru aceasta pe o pânză ce se păstrează încă, sprijinitorul de căpetenie, «binefăcătorul și darnicul patron» al Bisericii unite de acolo [6]. Scutirea de oierit și vinariciu nu se învoi, și o parte din întinsele venituri dela târguri și vămi fură confiscate, cu sau fără despăgubire: anume «prestații» fură impuse mănăstirilor. Iar călugării dela Brâncoveni puteau scrie: «Să se știe când ne-au scos Pivodă din chilii afară pe toți călugări;

---

[1] V. *Gesch. des rum. Volkes*, II, pp. 152-5; Hurmuzaki, VI, pp. 413, 495-7.
[2] Hurmuzaki, VI, 339-41.
[3] Dobrescu, pp. 23-4, 51-5.
[4] *Ibid.*, p. 44.
[5] *An. Ac. Rom.*, II [1], p. 202; Sulzer III, p. 73; *Studii și doc.*, I-II, pp. 451-3, no. XI; p. 453, nota 2.
[6] *Studii și doc.*, XIII, p. 211, no. 2.

leat 1721»[1]. Un al doilea sobor ţinut în 1725, cu egumenii de Bistriţa, Hurez, Segarcea, Govora, Arnota şi Căluiu, protestă, cu un oarecare succes, numai în chestia vinăriciului[2].

CAP. II.

Urmaşii lui Damaschin.

Preoţii ajunseră acum a plăti birul de-avalma. Iar, când, la 5 Decembre 1725[3], Damaschin se stânse, alegerea — ce e drept, după datină, de un sobor — a urmaşului său zăbovi şepte luni de zile, afacerile episcopiei fiind girate de eclesiarhul Dionisie, până ce se luară toate informaţiile trebuitoare. Între cei trei clerici propuşi, Mitropolitul sârbesc trebui să facă alegerea, şi egumenul de Govora, Ştefan, asupra căruia el se opri, aşteptă, după întărirea lui de Curte[4], prin diplomă latină, o hirotonie care nu-i veni, superiorul său fiind ocupat la Viena, până la moartea, prin otravă, s'a spus, la 20 August 1727, a acestui biet *ipopsifios, electus*, în neglijarea căruia se jignià întreaga Biserică românească a Olteniei[5]. Al doilea episcop ales supt regimul german, Inochentie Tismăneanul, egumenul de Brâncoveni (Septembre 1727) fù luat dintre candidaţii recomandaţi de generalul singur, şi împotrivirea Mitropolitului din Belgrad aduse zăbava întăririi sale de Guvernul central până la 11 Maiu 1728, şi, chiar după aceasta, întârzierea hirotoniei până la sfârşitul anului[6]. Inochentie merse la Belgrad în 1731 ca să iea parte la alegerea unui nou Mitropolit pentru

[1] *Inscripţii*, II, 72, no. 4. Cf. Dobrescu, p. 35 şi urm.
[2] Dobrescu, pp. 39-40.
[3] Stinghe, *Ist. bis. Şcheailor*, p. 82; *Studii şi doc.*, V, pp. 141-2.
[4] *Bis. ort. rom.*, XXVII, pp. 1397-9.
[5] Cf. Stinghe, *Ist. bes. Şcheailor*, p. 85; *Doc.*, I, p. 140 şi urm.; Dobrescu, *o. c.*, p. 40 şi urm., 90.
[6] Dobrescu, *passim*.

Sârbi şi Români[1], şi luă parte la sinodul noului ales, în Novembre 1732, aducând plângeri pentru călcarea drepturilor sale de judecată[2].

Inochentie e acela, care, urmă anume exemple din Ardeal, cerând ca preoţii să poarte tonsură catolică, «în amintirea cununii de spini a Domnului Hristos»[3].

Certe nouă izbucniră la alegerea urmaşului său. Neastâmpăratul călugăr-boier Dosofteiu Brăiloiu voià pe Ghenadie Cozianul, tălmăcitorul «Ithicei» şi autorul de frumoase versuri bisericeşti[4], care erà sprijinit şi de Sârbi. Administraţia nu-l voì însă, şi alese pe Climent de Bistriţa, fiu de săteni din Pietrare, al lui Radu Modoran şi al Paraschivei[5]. Abia în Maiu 1737 — Inochentie murise la 1-iu Februar 1735—Climent îşi putù luà Scaunul în stăpânire, şi anume după hirotonisirea de către Mitropolitul belgrădean care nu-l voise[6]. Războiul îl apucâ îndată, şi el, cuprinzând în sine toată nemulţămirea clerului oltean, a boierimii oltene, a ţerii oltene, în de obşte, împotriva unei Cârmuiri de stoarcere şi jignire în precise şi fine forme apusene, se puse supt scutul Turcilor. La 1739, întorcându-se în Râmnic, el găsià numai ruine, dar, ca mângâiere, stăpânire românească şi ortodoxă.

În schimb pentru toate aceste pierderi se câştigă titlul de «exarh Severinului şi a toată Mehediia şi altor părţi poruncitoriu»[7], doar apoi şi faptul că Românii din Braşov, ale căror legături cu Ţara-Românească trebuiau să se rupă,

---

[1] *Ibid.*, p. 94; *Studii şi doc.*, V, pp. 145-6.
[2] Dobrescu, *o. c.*, p. 109.
[3] *Ibid.*, *o. c.*, p. 110.
[4] Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri*, p. 26 şi urm.
[5] *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 136.
[6] Dobrescu, *o. c.*, pp. 115-30.
[7] *Bibl. Rom.*, I, p. 49.

avură voie a intrà în legătură de supunere cu Râmnicul[1]. Acum preoţii ardeleni şi bănăţeni cari nu voiau să primească Unirea nu mai aveau acuma o graniţă de trecut pentru a căpătà antimisele şi binecuvântarea unui episcop ortodox, care nu puteà fi supus la bănuială în ceia ce priveşte sentimentele sale faţă de pravoslavie. În sfârşit, într'o vreme când un diacon dela Tismana, Loga, puteà să înfiinţeze lângă Vârseţ la Iredişte, cea d'intâiu şcoală românească din Bănat[2], satele ce se ţineau de legea veche — mai mult de jumătate din Ardeal, — îşi avură la îndemână cărţile de slujbă singure, de care aveau nevoie.

CAP. III.

Nouăle tipărituri muntene.

Una din măsurile luate de Patachi, Vlădica de Făgăraş, cu deplina învoire, cu îndemnul chiar al Guvernului ardelean, fusese oprirea cărţilor schismatice de peste munţi. În locul lor însă, el nu erà în stare să deà altele, şi cei mai călduroşi părtenitori ai Unirii printre preoţii noştri de acolo nu erau să întrebuinţeze doar la slujbă cărţi latineşti catolice. Deci se cumpărară şi de acum înainte, cu preţuri mari, tipăriturile muntene din epoca lui Şerban Cantacuzino şi a Brâncoveanului. Privind asupra listei cărţilor întrebuinţate în bisericile ardeleneşti găsim adeseori şi *Molitvenice* slavone din 1699 şi 1706 şi cel românesc din 1713, *Apostolul* slavon de Buzău din 1704, al lui Damaschin, *Triodul* lui Mitrofan, din 1697, *Ceaslovul* românesc din 1715, o *Psaltire* slavonă din 1709, *Evanghelia* românească din Snagov dela 1697, *Liturghiile* româneşti din 1713; *Octoihul*

---

1 Stinghe, *Ist. bis. Şcheailor*, pp. 79-81, 100 şi urm.; cf. Dobrescu, pp. 55-6; 131.

2 Marienescu, *Petru Maior*, p. 15.

slavon din Râmnic, al lui Antim, și cel românesc, din Târgoviște, dela 1712, *Penticostariul* buzoian slavon din 1701, *Mineiele* lui Mitrofan de Buzău, dăruite bisericii domnești din Făgăraș, — pentru predici întrebuințându-se *Chiriacodromiul* din Bălgrad.

Damaschin tălmăcise, precum știm, toate cărțile liturgice; pe lângă aceasta el prefăcuse în românește, la 1704, *Tâlcul* lui Andrei de Cesarèa Capadociei la *Apocalips*, tradus din elinește în slavonește de «cuviosul preot Lavrentie Zizaniia»[1]. *Tâlcul Evangheliilor*, de Teofilact al Bulgariei, un *Catechism* de pravoslavie neîndoielnică[2], și poate chiar, — dacă nu e vechea instrucție a Mitropolitului Antim către preoți, *Invățătura despre șeapte Taine,* traducere a lucrării lui Gavriil de Filadelfia, din slavonește[3]. El umblà să răscumpere, cum s'a spus, tipografia, oprită la Făgăraș, în zălog, a lui Antim[4], trimețând acolo pe eclisiarhul Dionisie.

La 1720 însă, Daniil Mitropolitul, care-și trimeteà pentru același scop tipograful, Sava, egumenul român dela mănăstirea Antim[4], îi luà înainte, dând, nu fără învoirea lui, cred, o a doua ediție din *Octoihul* dela 1712. Am găsit exemplare din această carte, cu stema amânduror țerilor, pentru drepturile lui Nicolae-Vodă Mavrocordat asupra Moldovei și pentru Domnia lui trecută în Moldova, în biserici ardelene, și se pomenesc și altele aflătoare prin bisericile Banatului[5]. Urmă, în 1721 încă, cel d'intâiu *Molitvenic* românesc — căci nu cred ca în Țara-Românească, unde pornise mișcarea de romanizare a cărților de slujbă, să se fi găsit cineva pentru a reluà într'o nouă ediție Molitvenicul slavon; îndată, după cerere, se trimeteau la Brașov paisprezece exemplare, cu 3–3 1/2 lei unul[6]. O nouă ediție ieșià numai la 1729, in-

1 *Două biblioteci de mănăstire*, pp. 25-6.
2 Publicat la 1897 de Gherasim Timuș, episcop de Argeș.
3 V. și Lăpėdatu, *l. c.*
4 V. mai sus.
5 *Bibl. Rom.*, II, p. 4.
6 *An. Ac. Rom.*, XX, *l. c.*

trând şi în Ardeal. *Octoişele* «cu obşte» pe care le cereà popa Radu din Şcheiu în acelaşi timp, nu se putură trimete, căci, scrie Mitropolitul Daniil, nu se mai aflà nici «măcar unul» [1].

În sfârşit, un nou tipograf, Român şi acesta ca şi Sava, preotul Stoica, reedită la 1723 *Evanghelia* românească, într'un volum de o frumuseţă fără păreche, care străbătù pretutindeni, în Ardeal, unde se găsesc exemplare cu grămada, cât şi în Moldova, unde până astăzi o afli — întàia ediţie trebuie să fie de prin 1712-3 — aşezată pe masa altarului. Apoi la 1724 se dădeà a doua oară *Catavasieriul*, cu rugăciunile pentru înmormântarea «aierului», de acelaşi preot Stoica, în aceiaşi Domnie munteană a lui Nicolae Mavrocordat; singurul exemplar ce se cunoaşte s'a aflat în Ardeal [2]. *Octoihul* ieşì din nou numai la 1726 [3], apoi, fiind mult cerut, la 1731, iar *Triodul* la 1726, după o *Slujbă a Sf. Andrei* plătită de fostul protopop bucureştean Nicolae. *Liturghia* din 1728 puneà în mâna preoţilor cartea de revoluţie din 1713. *Penticostariul* lui Damaschin iese întâiu la 1743. Numai *Ceaslovul* din 1731 păstrà textul slavon; el apărù după moartea lui Nicolae Mavrocordat. Se spune chiar că teascurile din Ţara-Românească ar fi dat la 1725 o lucrare despre «Taina sfântului Botez» [4].

Frumoasa *Cazanie* nouă din 1732, *Chiriacodromiul* Mitropolitului Ştefan, încheie vrednic acest şir de cărţi înnoitoare în sens românesc [5], adesea reeditate apoi, ale Mavrocordaţilor.

---

[1] *L. c.*

[2] *Bibl. Rom.*, II, p. 22, no. 184.

[3] *Ibid.*, p. 20, no. 192.

[4] *Ibid.*, p. 23, no. 187.

[5] Ediţii nouă: *Psaltirea*, 1735; *Octoihul*, 1736; *Liturghiile*, 1741-2, întrebuinţate şi în Ardeal; *Molitvenicul*, cu cheltuiala lui Amnia de Cesarèa Palestinei, 1741, *idem*,; *Catavasieriul*, 1742; mai bogat mult decât celelalte; *idem*; *Evanghelia*, 1742; *Acaftistul Maicei Domnului*,

Mai târziu şi cărţi de teologie începură să apară în Bucureşti, unde tipografia se aşezase la Văcăreşti, lângă şcoală, apoi la Mitropolie — precum o nouă ediţie din «Învăţăturile bisericeşti» ale lui Antim, «a Vlădicăi Antimŭ» —, reeditate la 1746, în Râmnic — şi «Întrebările bogosloveşti», lămuriri asupra credinţei adunate de boierinaşul Ianache, fost al doilea Postelnic, îndreptătoriul *Penticostariului*,— ambele din 1741. Minunatele Predici, *Cazanii*, ale lui Ilie Miniat se tipăresc supt Neofit la 1742, iar la 1746 *Mărgăritarele* Grecenilor au a doua ediţie. La 1745 se simţise nevoia unei nouă ediţii din «Pravoslavnica Mărturisire» dela Buzău.

Mici tipărituri greceşti, ca broşura împotriva teoriilor despre Purcederea Sf. Duh ale lui Nicolae Comnenul, sau tratatul despre superioritatea Ierusalimului, ori *Acolutiile* din 1736 ale lui Daponte pentru biserica Sf. Spiridon Vechiu se datoresc unor cheltuitori dintre Greci [1]. Dacă nu *Anthologhiul*, din nou tipărit, la 1736, în româneşte, *Psaltirea* slavonă din 1745 înfăţişează datina.

La 1724 şi Damaschin, tipăreşte o *Invăţătură despre şepte taine*, — reeditată la Iaşi în 1732 [2], care n'aveà niciun scop de polemică împotriva catolicismului pornit pe războiu, ci trebuià numai să lămurească pe preoţi, învăţându-i, între altele, să nu facă mir şi să nu sfinţească alţi preoţi, chemări care sânt amândouă numai ale arhiereilor. Din această cărticică,—retipărită la Iaşi în 1732 şi 1745—, abià dacă a ieşit la iveală un exemplar; Ardelenii uniţi o discută în *Teologia dogmatică şi moralicească* din 1801. Îndată după apariţia ei, directorul general din Ardeal cerù socoteală episcopului, care trimese la Sibiiu două exemplare.

1743: a treia ediţie din *Apostol*, 1743, — a patra e din Buzău, în acelaşi an, episcop fiind Metodie; *Octoihul*, 1746; *Ceaslovul*, 1747; *Liturghii*, 1747; *Molitvenic*, 1747; *Psaltire*, 1748; *Ceaslov*, 1749; *Evanghelie*, 1750.

[1] *Bibl. Rom.*, II, p. 35; cf. p. 111.

[2] După Popp, p. 79.

Ca o urmare, în Novembre 1725, generalul Tige, aflând că se pregăteşte la Râmnic tiparul unei nouă lucrări, se informă pe lângă episcop, cerând să i se comunice manuscriptul. Damaschin asigură în răspuns că are destule cărţi de dat la tipar, dar că-i lipseşte un «tipograf încercat», ca şi banii trebuitori, pe care niciun patron nu e la îndemână ca să-i dea. Cât despre cartea de care erà vorba, ea nu poate ascunde nicio primejdie: în Veneţia se vând fără nicio împiedecare astfel de cărţi străvechi, şi traduceri slavone merg prin toate ţerile dela Dunăre, prin «Polonia» şi «Rusia cea Mare»; el însuşi e credinciosul Împăratului şi se roagă, cu clerul său, pentru biruinţa Măriei Sale asupra vrăjmaşilor[1]. Se pare că totuşi o *Psaltire* românească a ieşit la Râmnic în 1724, căci un bibliograf ardelean mai vechiu o însemnă între cărţile noastre bisericeşti[2].

După moartea lui Damaschin, şi, în timpul când nu erà episcop la Râmnic, Mitropolitul de Belgrad, putându-şi luà apucături de stăpân, acesta trimese (1726), ca unul ce se privià ca arhiereul cel mai înalt peste Români şi peste Sârbi de o potrivă, pe un Sârb al său, pe Ilie din Cernavoda, la Râmnic, pentru ca, întrebuinţând slova de acolo, să tipărească o «Întâie învăţătură pentru tineri», o *Bucoavnă*, ca aceia din Ardeal a Uniţilor, — apărută din nou la 1744 în Cluj, «cu tipariulŭ cinstiti Academii» şi lucrul Bănăţeanului Mihai Becicherechi —, sau ca «Pâinea Pruncilor» a lui Baranyi; curtenind pe acela dela care erà să aştepte episcopia, viitorul Vlădică Ştefan, îndreptătorul «cuvintelor româneşti», iscăleşte slavoneşte, ca «nedestoinic ieromonah»; supt versuri de laudă pentru Mitropolitul Moise, al «tot poporului creştin de supt puterea preà-luminatului Împărat Roman», şi anume şi al «Ungro-Vlahiei împărăteşti». Cartea avù în 1749, se pare, o nouă ediţie, numai românească.

---

1 Lăpădatu, pp. 8, 14-5, 19. Descrierea unui exemplar, foarte neîndestulătoare, în *Bis. ort.*, XIV, p. 439.

2 *Bibl. Rom.*, II, p. 23.

După manuscriptele lăsate de Damaschin, bune traduceri din grecește, făcute de un muncitor cu stăruință, Râmnicenii începură tipăriturile lor pe vremea episcopului Inochentie. Cu laude în versuri către «prea-sfințitulŭ arhiepiscopŭ și Mitropolitŭ alŭ Belgradului», «prea-pravoslavnicŭ și dreptŭ întru toate», «sveatnicŭ prea-minunatŭ» al «Chesariului înnălțatŭ», se dădù întâiu, la 1730, *Molitvenicul*, în aceiași formă se pare, ca și cele două care ieșiseră peste Olt, dar cu oarecare «diorthosiri» și «întocmiri» și cu adăugirea unor molitfe nouă. Episcopul, care erà unul din ucenicii lui Damaschin, spune limpede că neamul românesc nu se mai «îndestulează» cu cărțile slavone și grecești, ci se cultivă acum «cu tălmăcituri în limba noastră rumânească, cea de moșie în patriia noastră». Deci, spune el, «amŭ socotitŭ a înbogățì sfintele besearici cu înmulțirea sfintelorŭ cărți în limba patriei noastre rumânești» și pentru «alte osibite locuri ce s'au obicĭnuit cu acĭastășŭ limbă a să îndestulì». *Triodul* din 1731 e însă o ediție nouă, «acumŭ într'acestŭ chipŭ tălmăcită» ; lucrarea, «așezată în stihuri și în cuvinte» de Damaschin—, tipicul e însă schimbat după cel rusesc, «moschicescŭ» dela 1682-3, din zilele «Înpăratuluĭ» Ivan—, e un «Triodŭ deplinŭ», despre care tipăritorul vorbește astfel: «de alte cărți în limba noastră s'au mai tipăritŭ, iarŭ acĭastă carte pănă acumŭ mai nainte dinŭ tipografie nu s'aŭ datŭ, în lumina limbei noastre cei rumânești să se fie tipăritŭ, precumŭ nici într'alte părți, unde să află patriia rumânească, nu s'au mai tipăritŭ». Erà cel mai bun Triod, și de aceia toate bisericile mai bogate din Ardeal se grăbiră să-l cumpere [1]. Se pare că în 1731 a ieșit și un *Apostol*, la Râmnic sau la București.

Ieremia Atanasievici lucrase *Triodul*; la 1733 însă se aflà la Râmnic chiar acel preot Ion Făgărășanul, care ti-

[1] Cf. și declarația episcopului Climent că *Triodul* a fost «tălmăcit pe ințăles de răposatul și iubitoriul de Dumnezeu chir Damaschin, episcopul Răimnicului; *Inscripții*, II, pp. 35-6, no. 5.

nuse la el un timp tipografia lui Antim [1]. El fù pus «diortositoriu», îndreptător al manuscriptelor şi al tiparului, de Inochentie, iar ca meşter i se dădù «Vladulŭ Gherghievici tipografulŭ». Liturghiile pe care le scoaseră ei la iveală în 1733 reproduc de sigur cartea de acelaşi fel care ieşise la Bucureşti în 1728. Şi *Catavasierul* din 1734 e numai o retipărire. Dar *Antologhiul* din 1736-7, cu care încep publicaţiile noului episcop Climent, cu un an înaintea tratatului liberator — şi totuşi cu cât ifos nu se pomeneşte în titlu «Înnălţatulŭ Maestatŭ Înpărat alú Romei» şi «drectorul» comite de Wallis! — e cea d'intàiu lucrare de acest fel: Hurezeanul Lavrintie o «diorthosise», o potrivise în această formă rezumată, coprinzând peste 650 de foi, slujba anului întreg, după «Mineiulŭ celŭ rumânescŭ», gătit de Damaschin [2], care voià să-l deà în tipar, la 1725. Încă o carte primită cu nespusă bucurie pretutindeni şi introdusă răpede în toate bisericile neunite şi, fără îndoială, chiar în multe din cele unite, ale Ardealului; o a doua ediţie trebuì să se deà încă din 1745, aflând şi ea o largă răspândire peste hotare chiar.

De acum înainte, cele două curente de cărturărie religioasă în româneşte se unesc, şi Râmnicul nu mai dă, în aşteptarea altui avânt cultural, decât retipăriri ale lucrărilor, cu care puteà să se mîndrească, făcute de episcopul său cel mare, Damaschin [3].

Totuşi pentru întâia oară se dă (1743) *Penticostariul* acestuia, tradus din slavonă, greacă şi latină, pe când el apare şi la Bucureşti, precum în acelaşi an *Apostolul* se retipăreşte simultaneu la Bucureşti şi la Buzău [4]. *Evanghelia* dela

[1] V. şi mai sus.

[2] Cf. *Bibl. Rom.*, II, p. 53 cu Lăpĕdatu, *o. c.*, pp. 16-17. V, şi ce se spune la ediţia a doua; *Bibl. Rom.*, II, p. 81.

[3] Ediţii nouă: *Octoihul*, în 1741-2; *Evanghelie*, 1746; *Psaltire*, 1746; *Apostol*, 1747; *Catavasieriu*, 1747, cu cântece de stea: «steaoa de susŭ răsare», etc.; *Liturghii*, 1747; *Catavasieriu*, 1750.

[4] Unde apare la 1747, supt acelaşi episcop Metodie, un *Molitvenic*.

1746 e ca o lucrare nouă, pe care Lavrintie o declară deosebită de «niscari izvoade greceşti sau şi rumâneşti, tipărite mai denainte», fiind «alcătuită după tâlcuiala lui Theofilactŭ» de însuşi Damaschin, care traduse şi acest *Tâlc*, ce slujeşte şi lui Lavrintie spre a se îndreptà. *Molitvenicul* din 1747, tipărit tot pe vremea episcopului Climent, nu e lucrat ca acel din Buzău, cu care iese în acelaşi an, după vre-un «Molitvenicŭ grecescŭ», — Molitvenicul buzoian reproduce însă pe acela din 1713 —, ci este iarăşi o nouă tălmăcire a lui Damaschin, rànduită din nou după «ustavulŭ celŭ moschicescŭ». Înainte de a dà cârja în màna ucenicului său Grigorie, care-i urmă, la 8 Maiu 1748, Climent pusese în lucru, prin tipograful său Mihai Atanasie Popovici, o nouă ediţie a *Cazaniilor* din 1732, spuindu-se însă în titlu că scrierea se tipăreşte întàiaşi dată. O cărticică de învăţătură pentru preoţi, ca a lui Antim, *Preoţia*, cu titlu român şi slavon, iese în 1749 supt numele episcopului celui nou. Acesta dădù la 1750 şi o nouă traducere a *Octoihului*, mai deplin decàt în formele anterioare, traducere al cării autor erà tot meritosul Damaschin [1],—şi lucrările de căpetenie ale acestuia vedeau altfel maĭ toate lumina.

Meritul de a fi tipărit întàiu cărţi de slujbă în Moldova, — unde Nicolae Mavrocordat dăduse ultima *Liturghie* slavonă, în vremea Mitropolitului Ghedeon —, revine Mitropolitului Gheorghie şi lui Vodă Mihai Racoviţă. Pe când tiparul muntean se opreşte, pe când moartea lui Damaschin ţine în loc pe Râmniceni, Moldovenii dau la iveală în 1726 un *Antologhion*, lucrat la Iăşi de un Ieremia Simeon, mirean. Cartea cuprinde Octoihul, în parte Catavasieriul şi slujba Maicii Domnului, dar *Octoihul* ieşì, în acelaşi timp, şi deosebi; *càntarea toată se păstrează încă în slavoneşte*, supt înrâuriri pe care le cunoaştem acum. Şi *Psaltirea* din 1731 a Mitropolitului Antonie e slavonă.

Supt Nichifor Peloponezianul, la 1743, încep tipăriturile

[1] Cf. şi Lăpĕdatu, pp. 15-6.

lui Duca Sotiriovici din Thasos, Grecul insular cu numele slavizat şi cu aplecare pentru tiparul românesc, căruia-i închină toată viaţa sa. Prin aceşti doi Greci, Mitropolitul şi meşterul tipograf, Domn fiind tot un Grec, dintre Mavrocordăteşti, cari aduseseră şi până atunci destule cărţi româneşti, din Principatul vecin, se publică o foarte bună *Psaltire* românească, sau, cum zice Duca, «moldovenească», scoasă nu numai din greceşte, ci şi din «jidoveşte», şi înzestrată cu note, despre «istoria numelor jidoveşti» şi cu «pashalii». În anul următor, o carte de slujbă, *Catavasierul* «rumânesc», apare, dar nu de supt aceleaşi teascuri, ci la Rădăuţi, unde Vlădica Varlaam făcuse o tipografie, cu un meşter din Braşov, Grigorie Stan — în Braşov tipărise dascălul Petcu Şoanul şi cel d'intâiu Calendariu românesc, după unul slavon [1], — cu un călugăr din Neamţ şi un mirean din Iaşi, pe lângă alţi «drugari» şi «pilcari» şi un «posluşnic». Urmează *Ceaslovul* din 1745 al lui Varlaam. Şi episcopul ce vine după Varlaam lucrează pentru această răspândire a cărţilor bisericeşti, dând, în acelaşi an 1745, cele d'intâiu *Liturghii* româneşti care au văzut lumina în Moldova.

În acest timp, Duca, dela care avem şi versuri pentru o nuntă domnească la 1749 [2], tipăreşte şi mai departe pentru Mitropolit. *Sinopsis* din 1714 apare din nou, româneşte, la 1747, în acelaşi an cu un *Triod* dat «pre limba moldovenească, spre desăvârşita înţăleagere şi urmata folosinţa lăcuitorilorŭ». Pentru Mitropolitul Iacov însuşi el începe apoi, după această necompletă publicare de cărţi bisericeşti, un nou şir de tipărituri, pornind, la 1750, cu un Canon al Sf. Spiridon, în vederea bisericii cu acest hram pe care Constantin-Vodă Racoviţă o începeà în Iaşi — pentru această cărticică dă cheltuielile Constantin Razul Vornicul — şi un întâiu *Ceaslov* moldovenesc. Traducerile acestea se poate să le fi făcut dascălul Iosif dela şcoala slavonă [3].

---

[1] *Bibl. Rom.*, II, p. 48, no. 207.

[2] Ziarul *Patriotul*, n-l din 22 Februar 1907.

[3] V. şi mai sus.

Cărțile ieșite în Domnia lui Constantin Mavrocordat — și același lucru se poate spune despre toate cărțile cuprinse în această epocă — nu erau menite numai preoților munteni, ci se îndreptau întregii Românimi: sànt făcute, spune un scriitor de prefață, «ca să crească și să să lățască cuvântulŭ Sfintei Scripturi, nu numai în țara Măriei Tale, ci *in toate țerile și Ținuturile ce vorbescŭ inŭ limba rumânească*». Și mai cetim: «Ca oarece făclie fiindŭ, nu pusă suptŭ acoperemântŭ, ci în sfeașnicŭ și, luminândŭ, nu numai celorŭ dinŭ casă, adecă dinŭ Țara Măriei Tale, ci *tuturorŭ celorŭ ce vorbescŭ in limba rumânească*».

Dela tipăriturile din veacul al XVII-lea nu se vorbise așà. Pe lângă un mare folos literar de unificare a limbii, căci până la publicațiile moldovenești începute în 1743 toată Românimea a întrebuințat în biserică numai aceste cărți râmnicene și bucureștene, se câștigà astfel și un altul. Dacă prefacerea de dogmă din Ardeal rupsese legăturile ierarhice, cu atâtea silinți dobândite, cartea bisericească, menită să străbată orice graniță politică, ducând identitatea de credință și de datină pe lângă identitatea de graiu și grafie, dădeà neamului nostru de pretutindeni, în altă formă religioasă, unitatea firească și legitimă de care el are nevoie.

PARTEA A V-a.

ÎMPREJURĂRI ARDELENE DE LUPTĂ ÎMPOTRIVA UNIRII.

CAP. I.

Vlădica Ioan Inochentie Clein.

Şi mijlocul de viaţă-împreună cu sufletul a Românilor, pe care-l alcătuiau aceleaşi cărţi bisericeşti, a fost pierdut însă în urma unei mişcări către vechea ortodoxie din partea Ardelenilor, la cari această mişcare fusese trezită tocmai prin necontenita întrebuinţare a cărţilor din «Ţară», prin deasa hirotonire de preoţi dincoace de munţi, prin sloboda călătorie a călugărilor dela mănăstirile oltene şi muntene la mănăstirile ce se mai păstrau încă în Ardeal, — multe, deşi mici, puţin locuite şi cu venituri neînsemnate, — prin cărţile de iertare ale Patriarhilor ce se sălăşluiau trecător în Bucureşti şi Iaşi, ale episcopilor călători, ca acel de Polyane [1], ba chiar ale egumenilor dela Atos [2], şi, nu mai puţin, prin păstrarea în Maramurăş a unui episcop ortodox, sfinţit în Moldova, cu toate ofertele de Unire pe care le făcuse Serafim de Petrova [3].

Mişcarea ajunse cu putinţă prin criza ce se puteà aşteptà în noua Biserică unită a Românilor, criză pe care trebuià s'o provoace cererea, oricât de târzie, a drepturilor de egalitate cu alte «naţii», de mult recunoscute, care fuseseră făgăduite Vlădicăi şi protopopilor dela începutul veacului,

[1] *Studii şi doc.*, XII, p. 25, no. XXXVI; cf. p. 35, no. LXVI.

[2] Scrisoare a celui din Chilandar către Sibiieni, *ibid.*, pp. 19-20, no. XXVI; cf. p. 32, no. LV.

[3] *Ibid.*, p. 284 şi urm.

în schimb pentru primirea, străină de orice dezbateri şi de orice convingere nouă căpătată prin ele, a celor «patru puncte» de prefacere dogmatică, precum şi pentru părăsirea atâtor credincioşi din sate, a unor credincioşi din oraşe, aşà de preţioşi prin sprijinul şi darurile lor, a patronatului Ţerii-Româneşti, în sfârşit, unit cu moşii, mile şi pocloane.

După moartea lui Patachi, a cărui moştenire a fost confiscată, pentru motive necunoscute, Iezuitul Adam Fitter avù grijă diecesei făgărăşene. La 17 April 1728 se orânduià dela Curte sinodul de alegere, pe care aveà să-l prezideze episcopul catolic al Ardealului, ajutat de un Iezuit. Cei trei candidaţi cari se înfăţişară Împăratului, fură Ioan Iosif Hodermarschi, fost episcop rusesc al Muncaciului (1707-15) şi, de un timp, retras la mănăstire, apoi parohul unit din Făgăraş, un Maghiar, şi, în sfârşit, un şcolar în vrâstă de treizeci şi cinci de ani al şcolii lui Kollonics dela Sâmbăta-Mare, Ioan Micu din Sadu, lângă Sibiiu. După moartea lui Hodermarschi se îmbulziră apoi la episcopia unită a Românilor un Grec, Macarie Musachi, cu numele de familie albanez vestit în veacul de mijloc, şi un Sârb, Ştefan Voinovici. Fitter erà pentru Micu, singurul Român dintre candidaţi şi singurul a cărui viaţă trecută nu puteà trezì nicio bănuială. La 25 Februar din anul următor, fù numit deci dela Viena acest Micu, căruia i se cerù cu acest prilej să asculte în cele duhovniceşti de primatul Ungariei, să-şi ţie teolog pe lângă dânsul şi să păzească strict «Sfânta Unire»[1].

Noul episcop sau, cum se iscălià însuşi: «episcop-numit», nu erà măcar călugăr, ci un simplu şcolar bătrân care dădeà speranţe. Trebuià *crescut* în toată forma pentru demnitatea nouă ce i se dăduse, ca singurului dintre Români care făcuse studii mai înalte de teologie, fie şi numai

[1] Nilles, p. 497 şi urm.; cf., în toate, Bunea, *Episcopul Ioan Inocenţiu Klein,* Blaj, 1900.

la Sâmbăta-Mare. Mântuind întâiu şcoala, el trecù la mănăstirea Sf. Nicolae din Muncaciu, mănăstire unită, şi după câtăvà vreme, episcopul Ghenadie Bizanţie, care izbuti un timp să înlăture pe Vlădica românesc neunit şi nerecunoscut de Guvern Dosofteiu, puind în locu-i peste Românii de acolo pe fratele fostului episcop Hodermarschi, Procopie [1], îl sfinţià ca *Inochentie* episcop de Făgăraş, la 25 Octombre 1730, după ce Papa se învoise a recunoaşte pe acest candidat de sigur puţin obişnuit [2]. Împăratul îl făcuse încă din Septembre 1729 baron al Imperiului, ca şi episcopul catolic al Ardealului [3]; aveà drept să ieà parte la lucrările dietei ardelene. Afaceri ale diecezei şi marea afacere a neamului, crearea unei nouă situaţii politice pentru dânsul, ca răsplată a Unirii, îl ţinură la Curte până în 1722. Apărù în diecesă numai ca să ţie sinodul din acest an, — care a fost şi unul din cele din urmă ale Bisericii unite, căci, după sfaturile teologului, acest aşezământ vechiu se slăbì, fiind înlocuit cu încetul în toate, după moda catolicilor şi după exemplul dat şi de Patachi, cu un conzistoriu permanent de doisprezece protopopi, aleşi odată pentru totdeauna [4], — şi ca să încerce recunoaşterea sa de către îndărătnicii schismatici din Braşov, cari însă nu voiau să ştie de alt episcop decât de cel pravoslavnic al Râmnicului [5].

Văzând că o comisiune numită, după cererea sa, de Guvern pentru a luà în cercetare îngustările de venituri şi tăgăduirile de dreptate ce se făceau, înpotriva diplomelor date în anii Unirii, clerului românesc alipit la religia catolică, nu face niciun spor [6], Micu-Klein — căci diploma de baronat îi schimbase numele, şi de acum înainte el nu se

[1] V. *Studii şi doc.*, XII, p. LIV.
[2] Nilles, p. 503 şi urm.
[3] Bunea, *o. c.*, p. 9.
[4] Moldovan, *Acte sinodali*, II, p. 96; Nilles, p. 520 şi urm. Un al doilea sinod se ţine în 1730; Bunea, *o. c.*, pp. 19-20. Al treilea la 1742, *Acte sinodali*. Un al patrulea la 1744; v. mai departe.
[5] Stinghe, *Doc.*, I, pp. 160-1.
[6] Nilles, p. 512 şi urm.

mai iscălì altfel decât cu acest ciudat nume nemţesc,— el merse din nou la Viena ca să stăruie pentru mulţămirea cuvenită clerului său, dar, în acelaşi timp, şi pentru drepturile întregului său neam românesc, pe care-l proclamă «cel mai vechiu» în ţară, de pe vremea lui Traian încă stăpân pe acele locuri ce s'au dat mai târziu ca «fundus regius», moşie crăiască, Saşilor [1]. Răspingerea cererilor sale de o a doua comisiune nu-l făcù să-şi piardă nădejdea, ci, fără să ţie în seamă cât de mult aveà nevoie Viena de privilegiaţii Ardealului şi cât de puţin de bieţii Români, aşà de mulţi, dar aşà de săraci, aşà de neluminaţi şi lipsiţi de orice conştiinţă a drepturilor şi a chemării lor, el urmă şi mai departe la uşa Consiliilor împărăteşti plângeri care în curând trebuiau să culmineze în cererea făţişă de a se face din Români, *incorporaţi* constituţional de mult, prin diplomă împărătească, a patra naţie a ţerii, cu aceleaşi drepturi de amestec în Guvern ca şi celelalte, mai puţin numeroase, mai nouă, mai lipsite de credinţă, şi mai ales căzute în erezia luterană, calvină, unitară [2]. Dieta întreagă se ridică în picioare de două ori, în 1736 şi în 1737, pentru a protestà împotriva obrăzniciei fără margeni, a cutezanţei neîngăduite din partea Valahilor şi a Vlădicăi lor, fie şi sprijinit de Curte. Abià în 1738 se dădù un răspuns la plângerile lui Klein, şi acela aşà încât Românii nu-l putură primì [3].

Când, după doi ani, în locul unui Împărat puternic şi biruitor, stăpânind în linişte şi cu autoritate, Ungaria avù în frunte o principesă tânără, fără experienţă, amenin-

---

1 «Toties fata natio prae ceteris in Transilvania constitutis non modo longe antiquissima, verum etiam numerosissima»; Nilles, p. 519. «Nos enim, tempore Traiani, adhuc antequam natio saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus, licet millenis miseriis et variis oneribus, utpote a potentioribus, oppressi... Veri haeredes in terra seu fundo regio sumus»; *ibid.*, p. 528.

2 V. Nilles, p. 519.

3 V. capitalul respectiv din Bunea.

tată din toate părțile cu armele de vecini cari se învoiseră de mult pentru a-și împărți patrimoniul Habsburgilor, situația se înrăi pentru episcopul românesc, care ajunsese, din cap al unei minorități despărțite de datină, conducătorul firesc, luptătorul chemat pentru viitorul, pentru demnitatea și cinstea unui neam întreg. După ce ținù un nou sinod de obște, la 1742, pentru recunoașterea teologului Balogh, de curând numit, episcopul trebuì să lase iarăși dieceza în seama vicariului, «vicarășului» din Juc și a celui din Bia, pentru a deschide din nou lupta la Viena, unde nu erau urechi pentru cereri așà de drepte, dar cu totul revoluționare și putând aveà urmările cele mai primejdioase pentru interesele austriace. «A patra nație» și ușurarea sarcinilor iobăgimii românești, lăsându-i-se slobode cinci zile din săptămână pentru lucrul său, introducerea în dietă a notariului, a celor doi vicari, a teologului, numirea episcopului ca sfetnic împărătesc, cum fusese doar și Atanasie, figurau în programul lui Klein [1]. O nouă răspingere erà de așteptat, și ea venì. Data aceasta, se tăgăduì și diploma leopoldină din 1701. Românii căpătară doar cevà scutiri pentru preoți și dreptul de a înaintà în dregătorìi. Episcopului însă Cancelaria-i dădù sfatul să-și numească un agent la Viena și, în loc să mai supere Curtea cu cereri zădarnice, să-și caute de diecesa lui, în care căpătase, dela 1735 încă, în locul Făgărașului și Gherlei, Blajul, vechiu domeniu al principilor ardeleni, cu îndatorirea de a face o școală și o tipografie, care nu funcționau încă [2].

Guvernul împărătesc părăsià deci pe Inochentie și pe toți ai săi în seama dietei ardelene, și aceasta, ca în 1744, făcù să se audă strigăte de mânie împotriva «Valahilor» osândiți la veșnica lipsă de drepturi, la veșnica robie și umilință.

Omul care crezuse în dreptatea ce se află totdeauna la Viena, de unde n'o poate smulge nimeni, erà acum zdrobit

[1] Bunea, p. 65 și urm.

[2] Nilles, pp. 529, 533 și urm.; Hurmuzaki, VI, p. 569 și urm.

de înfrângere. Odată ce Unirea nu putea aduce înălţarea prestigiului Scaunului său şi dezrobirea poporului românesc, pe care râvnise să-l capete întreg pentru Biserica sa, — din Maramurăş, unde se luă la ceartă cu Bizantie şi refuză sfinţirea urmaşului acestuia, Blajovschi, pentru că nu voiă să vie la dânsul ca la un Mitropolit al său [1], până la Braşov, unde crezuse prin înfăţişarea lui să poată câştigă pe negustorii din Şcheiu [2] —, el începu să se îndoiască de nevoia teologului străin ce-i stăteă în coastă şi de alte înoiri, până ajunse să deplângă poate scăderea rostului Bisericii sale, care fusese Mitropolie odată [3].

O mişcare se pornì pentru ortodoxia părinţilor, a bunilor şi străbunilor, şi Vlădica fù pârât, poate chiar de «teolog» şi de alţii din preajma sa, că are un amestec într'însa, că după latineasca lui muncită vreă să facă a se auzì la Viena glasul românesc aspru al mulţimilor întărâtate. Fù chemat să se îndreptăţească, şi, după ce aruncă, în soborul extraordinar din Iunie 1744, vorbe grele, care fură îndată culese, Inochentie pornì, — dar nu numai la Împăratul, ci îndată dela Viena la Papa. De aici se apără, se rugă, stăruì, pretinse; de aici excomunică el, la 1746, pe teologul iezuit, în care vedeă pe începătorul nenorocirii şi pribegirii sale, pe uneltitorul dibaciu al unei catolicizări depline a Românilor, pe intrigantul cu două feţe care lucrează pentru a nu le se dà nimic până nu vor părăsì cea mai de pe urmă amintire a ritului strămoşesc [4]. Apoi afurisenia căzù asupra vicariului, a cucernicului vicariu, aspru la posturi, în care fierbeă legume cu uleiu de in, asupra luminatului vicariu Petru Pavel Aaron (25 August 1747); pe când în urma lui Ardealul se aprindeă de răscoală, asupra căreia suflă vântul vechilor suferinţe şi patimi, Inochentie, sfătuit de

[1] *Studii şi doc.*, XII, p. LIV. Blajovschi se sfinţì în vechea mănăstire unită dela Uniev, unde se tipăriseră cărţile lui Dosofteiu al Moldovei.

[2] Stinghe, *Ist., besearecei Şcheailor*, p. 116 şi urm.

[3] Nilles, p. 592.

[4] *Sate şi preoţi*, pp. 240—1.

clericii din Roma, și bolnav de supărare, părăsià, în Maiu 1751, demnitatea episcopală, pentru a face, odată cu despărțirea lui definitivă de eparhie, pacea bisericească într'însa. Acolo la Roma se stânse el târziu, la 23 Septembre 1768[1].

CAP. II.

Răscoala împotriva Unirii.

Ortodoxia românească din Principate nu aveà aplecări spre luptă, ținută fiind în frâu și de frica Domnului «fanariot», care nu dorià nimic mai puțin decât să supere pe Împăratul vecin. Maramurășanul orb care stăteà ascuns în mănăstirea Uglea[2], erà bucuros să nu fie închis în vre-o mănastire, cum cereau dușmanii, și egumenii Putnei, cari-și păstrau legăturile cu metohul lor din Moiseiu și cereau să se respecte acolo ortodoxia, precum «aicea, în țara noastră a Moldovii, sânt mănăstiri și biserici, și au pace, de-și țin toată rânduiala și dogmele Apusului»[3], nu erau câtuși de puțin primejdioși. Sârbii, deși se aflau în cuprinsul monarhiei chiar, erau mai neastâmpărați și gata de războiu pentru desființarea Unirii. Încă mai de mult, un episcop de Cruședol, din părțile împărătești prin urmare, Nicanor Melentievici, răzbătù până la Brașov, unde făcù un preot, pe care negustorii nu-l puteau face la Râmnic, de oare ce locul de episcop erà slobod acolo[4]. Episcopatul Inăului, «ioanopolschi», se întărise bine, sprijinit fiind de

[1] Cf. și G. Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Clain.*

[2] *Studii și doc.*, XII, p. LIV.

[3] *Ibid.*, p. 237, no. XI. Cf. culegerea de inscripții și însemnări a d-lui Bârlea, în *Studii și doc.*

[4] Stinghe, *Ist. besearecei Șcheailor*, pp. 131-2 și urm.; Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, I, p. 193 și urm.; Stinghe, *Doc.*, I, pp. 173 și urm., 188 și urm.

toată organizarea militară a Sârbilor, de «ober-căpitan», de «căpitanii» şi ofiţerii «Crainei», margenii încredinţate pazei lor. La 1724, Vlădica Sofronie de Ravaniţa, care stăteà în Arad şi numià după acest oraş mai mare dieceza lui, izbutise a căpătà pe protopopul din Căbeşti şi pe preoţii din cinsprezece sate; el chemă şi pe protopopul din Beiuş, care trimesese sol de supunere, pentru a-l poftì la Arad, cu doi «preoţi aleşi» şi doi «oameni dintre mireani», spre a primì singhelie şi numire dela un arhiereu al «credinţei celei pravoslavnice a Besearecii Răsăritului, a Ierusalimului», al «legii creştineşti» [1]. Vlădica sârbesc liniştià pe acei cari doriau de dânsul, spuindu-le, prin scrisori româneşti bine scrise de duhovnicul Arsenie, că el nu cere altă dajdie, de la sate şi preoţi, decât cea obişnuită şi de înaintaşii săi [2]. Protopopul Bihorului primì să se întoarcă la legea veche, de care se ţineau acum şi alte sate [3], şi la 1731 Mitropolitul Vichentie de Bălgrad, aflător la Viena, pentru «confirmaţie», puteà cere, în calitatea lui de «pravoslavnic Mitropolit al Beligradului şi a tot creştinescului norod ce să află supt stăpânirea Mărirei Împărăteşti arhiepiscop iproci»,—şi, ceia ce trebuià să-i înalţe autoritatea în ochii Românilor, superior al eparhiei româneşti a Râmnicului,—cereà ajutor bănesc dela credincioşii săi din «oraşul de Dumnezeu păzit Marele-Varad [Oradea-Mare] şi în varmeghiul biharschi», «de curând întraţi în staulul oilor adevărate» [4]. Vichentie, pe când aveà Scaunul Timişoarei şi Lipovei, dăduse să-i facă o cărticică de învăţături creştineşti asupra Sfintelor Taine, care apărù numai la 1765, în Iaşi [5]. Episcopul de atunci al Inăului, Isaia, nu-şi ziceà numai şi : de Arad, ci adăugià la titlurile sale şi pe acela al Oradei, puind-o chiar în rândul

---

[1] *Studii şi doc.*, IV, pp. 80-1, no. LXXV.
[2] *Ibid.*, pp. 81-2, no. LXXVI.
[3] Ardeleanu, II, p. 24.
[4] *Studii şi doc.*, IV, pp. 83-4, no. LXXIX.
[5] *Studii şi doc.*, XIII, pp. 8-9, no. 8 : *Bibl. Rom.*, II, pp. 164-6, no. 343.

întâiu [1], cu toate că în acest oraş stăteà, încă dela sfârşitul veacului trecut, un episcop catolic, care luptà din răsputeri pentru a ţineà în ascultare şi pe Românii din provincia sa [2], cu toate că, în sfârşit, de Camillis, apostolul Unirii, izbutise a căpătà adeziunea preoţilor din jurul oraşului şi din tot Bihorul [3]. Nici întoarcerea, la 1736, către Unire a protopopului Gheorghe de Beiuş, a celui de Orade şi a doi alţi «arhidiaconi» nu aduse trecerea întregului Ţinut la legea împărătească, şi neo-uniţii trebuiră să vadă cum supt ochii lor se adună la Hagymád, un sobor, al preoţilor ce nu voiau să se desfacă de Arad [4]. Se începură aici lupte, care aduseră odată primirea cu focuri de puşcă, trase asupra calului său, a episcopului pravoslavnic din Arad [5].

Cu scrisori dela Sârbi, dela însuşi Patriarhul Arsenie, se înfăţişă deci, în clipa când Inochentie Klein treceà prin criza hotărâtoare, un călugăr, Visarion Sarai, «sihastrul», pe care satele româneşti din jurul Dobrei, apoi din al Devei şi Orăştiei, în sfârşit Săliştea, îl primirà ca pe un Mântuitor din eresul pierzător de suflet al legii «nemţeşti». În sunete de clopote şi încunjurat de păzitori înarmaţi, dintre ostaşii sârbi ai graniţei şi dintre ţerani, el trecù în voie dintr'un loc în altul, vorbind, între multe altele, cu şi, mai ales, fără rost, de drumul greu la Ierusalim pe care-l face, la Ierusalimul credinţei celei sigure şi drepte. Purtà icoane prinse de comanac şi spuneà că adesea Maica Domnului i se arătà pentru a-i da învăţături şi a-i face proorocìi [6]. Guvernul se înspăimântă de urmările pe care puteà să le aibă propaganda lui, şi Sârbul, care vorbià însă foarte bine româneşte, oprit de a merge mai departe, perì de supt ochii

---

1 *Ibid.*, p. 84, no. LXXIX.
2 Ardeleanu, II, pp. 21-2.
3 *Ibid.*
4 Nilles, pp. 525-6. no. IV.
5 Ardeleanu, II, p. 25.
6 Nilles, p. 558 şi urm.

acelor cari crezuseră că prin el îşi vor curăţì sufletele de vina cea grea ce făcuseră ascultând pe preoţii uniţi şi fiind de faţă la slujba lor [1].

Dar mişcarea pornise acum, şi nu se putea oprì aşa de lesne ca drumul spre Ierusalim al călugărului sârbesc. Încă din 1741, negustorii sibiieni nu voiau să ştie de preoţii din Bungardul vecin, cari se plâng episcopului Inochentie: «cum am fi spurcaţi, aşà ne ţin, pentru că sântem uniiaţi»; făceau sfeştanie după ei şi apoi liturghie, în acest lăcaş pe care-l credeau profanat [2]. *Efemeriul,* preotul companiei greceşti, din Sibiiu erà un călugăr din Atos, care aduceà din Ţara-Românească deosebite cărţi «schismatice» şi erà socotit că înteţeşte lumea împotriva Unirii [3]. Săliştenii vecini erau priviţi ca apărătorii cei mai îndârjiţi ai ortodoxiei [4], şi călugării dela Porceşti, la vamă, dela Arpaşul făgărăşan, dela Scoreiu sânt pârâţi ca uneltitori primejdioşi [5]. Şi în alte locuri, starea de spirit va fi tot aceiaşi.

Plecarea lui Inochentie dădù astfel semnul unei adevărate răscoale cu caracter religios. Din Roma, el numise în locul lui Aaron, vicariul-general înlăturat pentru necredinţă, pe protopopul din Balomiri, Nicolae. Acesta priviâ Unirea ca o măsură politică numai, care se dovedise greşită. Silit de Guvern să plece, el trecù munţii, şi fù primit foarte bine de Grigore-Vodă Ghica, Domnul muntean, care-l făcù egumen la marea mănăstire din Argeş [6]. Fiind aproape de hotar, el nu pierdù niciun prilej ca să îndemne la luptă pe Arde-

---

1 V. monografia pe care d. Gh. Bogdan-Duică a consacrat-o lui Visarion; 1896. Un fals «episcop pe Ierusalim» urmă apoi, venind din Moldova; Bunea, p. 172.

2 *Studii şi doc.*, XII, pp. 41-2, no. LXXVII.

3 *Ibid.,* pp. 52-3, no. XCIX.

4 Bunea, p. 194 şi urm.

5 *Ibid.*, p. 195.

6 Hurmuzaki, VI, p. 602.

lenii lui, și, pentru a lovì împotriva Unirii, el merse până la Petersburg, la Împărăteasa Elisaveta, care tot pe acest timp făcù din nou, cu cheltuiala ei, biserica Sf. Nicolae din Șchei [1], și care, aliată a Mariei-Terezei, intervenì de fapt, prin ambasadorul ei, pentru a se oprì orice prigonire a ortodoxilor, de aceiași lege cu dânsa.

Acum, în toate satele românești aproape, țeranii chemau pe «episcopul lor», despre care înțelegeau că sufere, cine știe pe unde, pentru dânșii. În zădar trimese Guvernul, pentru a-i liniștì, pe episcopul de Muncaciu, Olșavschi, care fù primit solemn de Iezuiți la Cluj, în cele d'intâiu zile din anul 1746, merse la Mănăștur, fù salutat românește de un Iezuit ungur, făcù, împreună cu protopopul și o seamă de preoți, slujba Bobotezei, în sat și ținù chiar un sinod local [2]. El prezidă mai târziu și un sinod de obște, care cerù privilegii pentru cler și întoarcerea lui Klein în dieceză [3]. Tinerii Români întorși dela Roma, unde învățaseră cu banii diecezei, Grigorie Maior, Caliane, Cotore, nu vedeau nici ei alt mijloc de a potolì tulburările. Când canceliștii Camerei mergeau prin sate cu asigurarea scrisă a Împărătesei că nu e silit nimeni la schimbarea Unirii în lege «nemțească» ori a Neunirii în Unire [4], nimeni nu voià să-i creadă. Dacă în părțile Bistriței se cereà sătenilor să jure cele patru puncte, ei treceau în Moldova, precum din părțile Sibiiului, unde mai toate satele românești erau împotriva Unirii [5], ori ale Sas-Sebeșului, lumea, îngrozită de zvonurile ce umblau, pribegià în Țara-Românească [6]. Dacă au-

---

[1] Pe lângă *Sate și preoți*, Stinghe, *Istoria besearicei Șcheailor*, I, p. 219.

[2] Nilles, pp. 572-3; Bunea, p. 193 și urm.

[3] Bunea, pp. 245-6; *Apendicele* I.

[4] Nilles, pp. 574-6; *Sate și preoți*, pp. 245-6.

[5] Bunea, p. 200.

[6] *Ibid.*

toritatea încercà să se amestece, gloatele îndrăzniau să lovească pe cei ce luau apărarea preotului unit, pus pe fugă [1].

De o înăbuşire cu armele prin miliţie nu puteà să fie vorba: omul birnic erà scump pe atuncea, şi i se iertau multe, chiar dacă erà numai un «Valah». Catanele fură încvartirate prin sate numai pentru pază şi oprirea de turburări nouă. Dar oastea erà cerută aiurea: după mântuirea războiului pentru moştenire, trecură numai câţivà ani de linişte nesigură şi apoi, la 1756, începù aşà-numitul războiu de şepte ani. Ardealul trebuià potolit cu încetul, făcându-se şi oarecare concesii, nefiind aceasta o vreme potrivită pentru asprime.

Căci de Unire se desfăcură acuma Braşovul şi toată Ţara Bârsei, cea mai mare parte din satele Secuimii, care-şi luau antimise dela episcopii de Roman, Sibiiul, cu satele încunjurătoare — în frunte Siliştea şi Răşinarii —, Ţinutul Sebeşului Săsesc, părţile Solnocului şi Dobâcei [2], unele părţi hăţegane, în care preoţii ascultau de egumenul-Vlădică din Silvaş, care mănăstire veche erà unul din centrele revoluţiei religioase [3], anume sate din părţile Bălgradului, înrâurite, de bună seamă, de călugării dela Râmeţi, — în sfârşit graniţa toată, şi, pe lângă dânsa, cele mai multe oraşe, unde, prin avere şi dibăcie, stăpâniau Grecii din Compahie. Asigurările pe care le dădură în 1750-1 ţeranii, supt înrâurirea convingătoare a miliţiei aşezate prin casele lor — un fel de *dragonade* austriace în Ardeal, ca acelea pe care le întrebuinţă Ludovic al XIV-lea, regele Franciei, împotriva calvinilor săi, aducând, nu convertirea, ci trecerea lor în Germania — nu pot aveà nicio însemnătate; peste puţină vreme aşà-zişii întorşi la Unire îşi făceau cruce cu groază la vederea

---

[1] Bunea, *passim*.
[2] Bunea, p. 203.
[3] *Ibid.*, p. 217.

la vederea preotului unit şi n'ar fi călcat pentru nimic în lume în biserica legii sprijinite de Cârmuire [1].

CAP. III.

Întemeiarea episcopiilor neunite în Ardeal şi la Oradea-Mare.

Încă dela 12 Iulie 1748, pentru a nu pierde cu totul pentru catolicism pe Românii din părţile Orăzii, Guvernul fusese silit a le dà un episcop unit anume pentru dânşii, şi fusese foarte bucuros că poate găsì pe un Macedonean care primise dogma romană, pe Meletie Covaciu, care fusese mai în urmă paroh la Dioszég; pentru a nu se mai creà o dieceză unită a Românilor, Meletie fù făcut episcop *in partibus*, de Tegèa, dându-i-se numai sarcina de a administrà în aceste locuri [2]. Va fi făcut şi el ca şi Klein noviţiatul lui de călugăr la Muncaciu, al cărui episcop îl şi consacră la 1750 [3]. Se întitulà «dinŭ mila lui Dumnezeu şi Scaunului Apostolicescu arhiereu sfintei Biserici Răsăritului Orezi-Mari şi alŭ Biharŭ varmedi, Grecilor, Rumânilorŭ şi Ruşilor, i-proci» [4], dar, de fapt, încă din 1752-3 Orădenii îi smulseră cea mai mare parte din noua sa dieceză [5]; Sinesie călătorise cu oaste de neamul său, care ajutà să-i deà un prestigiu deosebit şi o nebiruită putere de convertire. Comisiunea trimeasă de Curte găsì că numai opt sate mai vreau să ştie de Meletie. Silinţile lui la Viena de a-şi căpătà o bună organizare a diecezei rămaseră zădarnice: între ortodoxia cuceritoare a lui Sinesie şi între bănuitorul şi exclusivistul cato-

---

[1] Cf. Bunea, pp. 255-6.
[2] Cf. Nilles. p. 603 şi urm.
[3] Ardeleanu, *l. c.*
[4] *Studii şi doc.*, XII, p. 295. no. 1.
[5] Ardeleanu, *l. c.*

licism al episcopului latin de Oradea-Mare nu se află loc pentru dânsul. La moartea lui Meletie, în 1770, Roma nici nu voì să-i deà un urmaş. Se numì doar, la 5 Novembre 1775, un sufragan român al singurului episcop ce puteà fi în Orade, cel romano-catolic, şi acest sufragan, Moise Dragoş,— sau, fiind nemeş, Dragoşi,— din Turda, fost paroh în oraşul unde aveà acum puterea episcopală, căpătă în sfârşit, la Novembre 1777, situaţia nouă de episcop unit al Orăzii [1]; el fù sfinţit de noul episcop ardelean, care venise după Klein şi după fostul vicariu Aron, Grigore Maior, tânărul teolog din anii 1750. Bine dăruită cu venituri,— Împărăteasa-i dădù întinsul şi mănosul domeniu al Beiuşului —, episcopia cea nouă ajunse cea mai bogată din câte le aveau Românii de orice confesiune.

Încă din 1751, anul renunţării lui Klein, umblà printre Români o scrisoare neiscălită, care-i îndemnà să-şi ceară episcop neunit, adevărat ortodox. «Din toate satele să mergeţi la guvernator şi să răspundeţi că nu voiţi să aveţi episcop unit», şi le se spuneà anume că, dacă nu vreau să ajungă «Nemţi», trebuie să-şi ceară un episcop dela Carlovăţ, vatra pravoslavniciei celei mai adevărate. Dacă strâng un galben de fiecare sat şi nu merg cu «mâna goală», fie siguri că vor izbândì [2]. Poate că scrisoarea, care vorbeşte de stăruinţi la «uşa Împăratului», veniă dela Trimeşii la Viena ai neuniţilor din Scaunele Sibiiului, Miercurii, Sebeşului Săsesc, Orăştiei şi Dobrei, cari plecaseră la Împărăţie în 1749 [3].

Deocamdată nu puteà fi vorba de îndestularea unei cereri aşà de îndrăzneţe. Dar războiul, greul războiu pe care-l purtà Împărăteasa, făcù minunea de a căpătà Românilor neuniţi un Vlădică. Încă din 1759, după recomandaţia lui

[1] Ardeleanu, *l. c.*

[2] Nilles, pp. 601-2; Ardeleanu, *l. c.*, pp. 101-2.

[3] Bunea, p. 250.

Kaunitz însuşi, a marelui ministru austriac, se dădù grija păstoririi acestor oi rătăcite unui păstor de încredere, care nu le puteà aduce înapoi la vechea turmă, dar trebuià să le împiedece de a se risipì prin vecini. Această grea misiune se încredinţă lui Dionisie Novacovici, episcopul Budei şi al Câmpilor Mohaciului, care ajunse astfel, nu Vlădică *al* Ardealului, ci numai Vlădică *in* Ardeal [1].

Instalarea lui Dionisie, căruia nu i se puteà da măcar o reşedinţă, nici atribuì venituri, ar mai fi zăbovit, dacă, din satele româneşti, hotărâte a-şi păstrà legea veche, n'ar fi răsărit «sfinţi» de felul lui Visarion Sarai, pe care poporul, ce ridicase cruci în amintirea lui, la margenea drumurilor pe unde trecuse, nu-l uitase încă. Astfel preotul Ioan Molnar începù să predice la un bâlciu, în versuri improvizate [2]. Iar peste puţin, în 1760, conducerea mişcării o luă un alt preot îmbrăcat în haine ţărăneşti, ducând cu el o falsă carte împărătească «pentru alungarea preoţilor uniţi, având în juru-i strajă şi după dânsul un alaiu potrivit cu sfinţenia». Episcopul cel nou al uniţilor, ales ln 1752, fugì din Sibiiu înaintea ţeranilor răsculaţi, cari-l ameninţară şi în Blaj [3]. Preotul răsculat, Sofronie, aveà fără îndoială şi el legături cu Sârbii, şi se ziceà: «vicarăş al Sfinţiei Sale dela Carloveţ» [4]. Puterea duhovnicească a fanaticului, care nu erà lipsit de oarecare şarlatanie naivă, ajunse aşà de mare în tot Ardealul, încât Curtea trimese, în 1761, pe generalul Buccow, ca să facă pace. La 6 April, Românii din Sibiiu îi cerură un episcop, ori măcar alipirea bisericească a Ardealului la Carlovăţ, neîndrăznind să pomenească numele Râmnicului, care se află în ţară străină, «la Turci», iar

---

[1] Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp. 19-20, no. XVIII; *Fragm.*, II, p. 159 şi urm.

[2] Petru Maior, *Ist. bisericească*, p. 111 şi urm.

[3] *Sate şi preoţi*, pp. 252-3. Cf. mai ales Bunea, *Petru Paul Aaron*, Blaj, 1902.

[4] *Studii şi doc.*, IV, pp. 86-7, no. LXXXII.

încă din $^{10}/_{21}$ Mart, Sofronie ştià că s'a dat voie de viaţă în ortodoxie pentru Românii în Ardeal şi că «maica» Împărăteasa a trimes şi un «arhiereu pravoslavnic»[1]. Cereà însă, cu acest prilej, pentru popii pravoslavnici, acele privilegii care nu se aduceau la îndeplinire pentru preoţii uniţi, ai legii pe care o voià şi erà gata oricând să o apere Împărăţia. Căpătă numai asigurarea că preoţii, dându-şi *porţia* domnului de pământ, ca mai înainte, vor fi scutiţi, *poate*, de «darea pe cap», şi înştiinţarea că *Budanul* le-a fost dat de Vlădica şi trebuie să-l asculte. Cu o proclamaţie ultimă în acest sens, cu o audienţă la generalul şi cu daruri din partea acestuia, se mântuie cariera acelui care iscălià acum numai «popa Sofronie de rit grecesc, neunit, din Zlatna, după orânduirea bisericii Ierusalimului»[2]. Temându-se de urmările faptelor sale, el trecù în Ţara-Românească, la Râmnic şi apoi la Argeşul lui Balomir[3], pe când «norodul» îl aşteptà încă multă vreme «cu dragŭ»[4]. La 11 Iunie, Dionisie erà prezintat solemn la Braşov, cu miliţie şi ospăţ, în biserica Sf. Nicolae, cea înoită de Împărăteasa Rusiei[5].

Incă dela 28 Decembrie 1761 avem o scrisoare către acest nou Vlădică din partea lui Grigorie de Râmnic, urmaşul lui Climent — dela 8 Maiu 1749 —, care episcop oltean îi zice: «pururea întru Hristos frate dorit», îi vorbeşte de «datoriia cea frăţească şi unirea credinţii şi a dragostii», de episcopia sa, dela Împărăteasa, asupra «neamului rumănesc neunit lăcuitori Tranzilvaniei», de «bunele tocmiri» ce a făcut, şi-i trimete două exemplare dintr'o carte cu biografiile arhiereilor şi «Împăraţilor» sârbi, tipărită la el, în Râmnic, de alt «frate» sârb, Sinesie din Arad, duşmanul cel mare al Unirii. Grigorie cere să i se ierte hirotonisirea

---

1 *Sate şi preoţi*, p. 254 şi urm.

2 *Ibid.*, p. 261, nota 1.

3 *Studii şi doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

4 *Ibid.*

5 *Sate şi preoţi*, p. 261.

fiului unui vechiu prieten al său din Răşinari şi dădeà astfel asigurarea că de acum înainte — odată ce Ardealul are un episcop ortodox — el nu se va mai amestecà în hirotonìi pe acolo, al căror drept îl are Dionisie singur [1]. În 1763, Grigorie mai stăruie pe lângă vecinul său pentru un Bălgrădean care fusese şi până la «răposata întru fericire Elisavet Petrovna, marea Împărătească a toatei Rosiia», Nicodim [2], ajuns egumen al Bistriţei [3].

Pe acel timp Guvernul, oprind cu groaznice ameninţări emigrarea peste munţi, luă cele mai aspre măsuri împotriva vechilor tovarăşi ai lui Sofronie, ca protopopul Simion din Bălgrad, învinuit că a dat de veste apropiata întoarcere a tulburătorului, cu Tatari. Se îndârjì prigonirea celor cari mai aveau legături cu Românii de dincoace sau cu călugării ale căror mănăstiri fuseseră date jos fără cruţare, iar ei, în cea mai mare parte, aruncaţi peste hotare. Cu durere şi mânie cei dela Râmeţi spuneau în pisania lăcaşului lor că «d'întâi au fost zugrăvit... în zilele lui Matiiaş Crai, vă leatu 6879 [1486-7]» şi însemnau pe o carte bisericească munteană, pe care ştiură să o ascundă: «cândŭ aŭ stricatŭ necredincioşii mănăstirea dela Râmeţi şi cea dela Geoagiu, la ani 1762, în Avgustŭ 23, într'o zi Sâmbătă, spre perirea lorŭ» [4]. La Prislop, la Silvaş, mănăstire pe care Petru Pavel Aaron o ajutase şi sprijinise până în 1759 chiar — când se dărâmă chiliile, izgonindu-se călugării, cari fug la Sibiiu, — unul din ei plânge sfârşitul vestitei obşti, care dăduse Ardealului pe cel d'intâiu Mitropolit, şi înfierează în actul Unirii partea lui în adevăr dăunătoare:

> **...Să se răsnească**
> **De fraţii din Ţara-Românească**
> **Şi din Ţara Moldovenească, —**

---

[1] *Studii şi doc.*, IV, pp. 87-9, no. LXXXIII.
[2] *Ibid.*, pp. 90-1.
[3] *Sate şi preoţi*, p. 268, nota 2.
[4] *Studii şi doc.*, XIII, pp. 158-9, no. 10.

fraţi cari, din nenorocire, nu sânt destul de tari ca să oprească asemenea jafuri profane:

> **Am aşteptat să vie de peste munte,**
> **Fiii mei români, să ne ajute,**
> **Dar ţeara lor erà cotropită,**
> **De Turci şi de Greci jăfuită [1].**

CAP. IV.

Noua tipografie a Bisericii unite.

Se poruncise şi oprirea totală a cărţilor româneşti de slujbă. În sfârşit tipografia, atât de mult timp aşteptată şi pregătită, se orândui la Blaj, în rândul întâiu pentru ca preoţimea unită să nu mai trebuiască a alergà la tipăriturile pline de eresuri şi însufleţite de spiritul shismei ale Vlădicilor noştri. La 1747 încă, tipografia puteà să lucreze, în mănăstirea Sf. Troiţe, şi un meşter muntean, Dimitrie Pandovici, dădeà în tipar porunca prin care se opriau banii turceşti [2]. La 1750 se publică aici «Floarea Adevărului», o carte de polemică adunată de însuşi episcopul şi călugării din jurul său, pentru a lovì în duşmanii dogmei şi ai Bisericii sale, părând totuşi că propovăduieşte numai «pacea şi dragostea de obşte» [3]. La 1753, tot pentru luminarea credincioşilor, Aaron tipăria un Catehism, care ieşià din nou supt titlul de *Învăţătură creştinească* la 1756, iar în 1757 şi latineşte, cu dedicaţii către mari dregători influenţi ai Ardealului. În acelaşi an 1753 se dădeà şi cea d'intâiu carte de slujbă, *Strastnicul,* care nu fusese tipărită încă dincoace

---

[1] *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea,* II, pp. 158-61. — Pentru distrugerea mănăstirilor, Bunea, *o. ult. cit.* Pentru a celor din Ploșca şi Gioagiu, care aveau şi şcoli, v. *Sate şi preoţi,* p. 274.

[2] *Studii şi doc.,* XII, p. 46, no. XCI.

[3] *Bibl. Rom.,* II, p. 113. E pomenită şi în plângerea călugărului din Prislop; *Buciumul,* I.

(reeditat la 1773). *Liturghiile* blăjene sânt din 1756 (retipărite, cu adaus, la 1775), iar *Molitvenicul*, lucrat, de un fugar din Oltenia, Ioan Râmniceanul, din 1757. *Acaftistul* din 1763 (reeditat la 1774), *Psaltirea,* din 1764 (nouă ediție la 1780), *Evanghelia,* din 1765 (retipărită la 1776); *Polustavul* iese a patra oară în 1773. O ciudată *Cazanie* cu litere latine și ortografie ungurească, tradusă pentru «consiliarița» Margareta Tomeian și tipărită de David Birò Piaristul, e din 1769 [1]. Atanasie Rednic, urmașul, dela 1764, al lui Aaron, aveà la îndămână pe Sandu Ierimia tipograful ieșean și pe Petru Popovici Râmniceanul. Urmeazul *Orologhiul* din 1766 (a cincea ediție, 1778), *Apostolul* din 1767, *Catavasierul* din 1769 (retipărit la 1777). Tocmai la capăt apare *Octoihul* din 1770. *Triodul* nu s'a dat.

La 1777 Grigorie Maior, episcop din 1772, publică *Arhieraticon*, tradus din grecește, «slujba arhierească», într'o cărticică de 44 de pagini,—noutate între cărțile de slujbă ale Românilor. Un Sibiian, Petru, lucrà în 1759 la *Păstoriceasca datorie,* o enciclică a episcopului, în cuprins însă de 159 de pagini, pe care o întregià, la 1760, el însuși, prin *Păstoriceasca poslanie* sau *Dogmatica învățătură,* răzimată pe cunoașterea unui mare număr din cărțile sfinte și bisericești, tipărite mai de mult, ale Românilor; iar Cotore, acum «vicariuș», prin *Cartea pastorală* din același an. Pe această cale se urmează și mai departe [2], dându-se la 1761, în latinește și românește, «Adevărata mângâiere» *(Epistola consolatoria),* iar la 1762, iarăși în cele două limbi, o scriere a episcopului despre «Săborul dela Florențiia», al vechii Uniri din 1439, iar operele lui Ioan Damaschin — privit ca sprijinitor al dogmei catolice — iese la 1763, numai în limba latină. Seria se închide atunci: niciunul dintre episcopii următori nu mai dau asemenea

---

[1] Cf. *Bibl. Rom.*, II, pp. 191-2. Retipărire, Buda, 1799.

[2] Pentru o închinare latină a tipografilor către episcop, v. *Studii și doc.,* XII, pp. 10-1; *Bibl. Rom.,* II, pp. 153-4.

opere de teologie şi învăţătură înaltă[1], până la Vlădica Bob, în 1784.

Cum se vede, pentru lucrul cărţilor liturgice, cu ajutorul meşterilor de tipografie dela noi din ţară şi pe temeiul traducerilor făcute de Damaschin al Râmnicului, i-a trebuit noii Biserici unite nu mai puţin de douăzeci de ani, în trei episcopate ce se urmează. Ceia ce pornise Aaron, întemeietorul mănăstirii Sf. Treime, al mănăstirii sale proprii, al şcolii de preoţie şi pentru popor, al şcolilor mai înalte — în 1754[2], fù continuat de Rednic şi mântuit abià de Grigorie Maior. Certele ce izbucniră după moartea lui Aaron, când unii voiau pe Klein, adus înapoi din Roma, iar alţii pe Maior, cu care alesul Rednic avù necontenit de lucru, neînţelegerea veşnică a acestuia — al doilea Atanasie — cu călugării-canonici din mănăstirea sa, retragerea lui, silită de Guvern, în 1782, rivalitatea între Scaunul din Blaj şi cel din Oradea, unde nici Dragoşi, nici urmaşul său, fostul vicariu ardelean Ignatie Darabant (dela 1788), nu ajutară nici la întărirea Unirii, nici la înzestrarea Bisericii unite, care se ferià de orice atingere a shismaticilor din Principate, cu cărţile trebuitoare slujbei. Până la isprăvirea acestei lucrări întregi, clericii ardeleni uniţi trebuiră să se îndrepte tot la obişnuitele tipărituri muntene, oricât de mult le-ar fi oprit Cârmuirea. Le întâlnim pe acestea tot aşà de adesea în bisericile de peste munţi, ba chiar mai adesea decât ediţiile blăjene incuviinţate de Vlădică şi «cei mari» şi cercetate de aproape, în ce priveşte dogma, de teologul care se păstră în preajma episcopilor până la desfiinţarea Ordinului Iezuiţilor.

Cât priveşte pe Novacovici, un episcop ca el, necunoscător de limbă, de ţară, de oameni, dezgustat de o situaţie care-l făceà să rezideze într'o căsuţă ţerănească din Răşi-

---

[1] Scurte răspunsuri despre Unire, în 1780; *Bibl. Rom.*, II, p. 253, no. 431.

[2] *Ist. lit. rom.*, II, p. 69.

nari [1], să primească jignirile lui Aron unitul şi să-şi audă, fiind Sârb, *Raţ*, porecle ca acelea de «raţă» şi «răţoiu»; un om bătrân şi bolnav, lipsit de autoritate, îngrozit de halul moral al unui cler ce se ţineà de bătăi şi petreceri, şi de furia ce făceà să se ciocnească necontenit neuniţii săi, cari-i cereau scutul, şi uniţii, pe cari din porunca Guvernului erà dator să-i cruţe, să-i curtenească şi linguşească, — n'aveà răgaz nici bani, nici voie, şi nici priceperea să lucreze cărţi. Secretariul său cel d'intâiu a fost Vasile Miroliub, Sârb care ştià româneşte, şi aduceà cărţile din Râmnic, deşi nu le plătià [2]; urmaşul lui e acum Braşoveanul Dimitrie Eustatievici. E fiul preotului Eustatie dela Braşov [3], scriitor, crescut în Chiev, în cea mai strictă ortodoxie, traducătorul «Îndreptării păcătosului», care se tipărì cu cheltuiala episcopului de Timişoara, şi pentru credincioşii din dieceza aceluia, la Iaşi; avem dela acest harnic prelucrător o sumă de lucrări de caracter religios şi moral, «Economia lui Florin cel mare», o parte din Analele lui Baronius, tălmăcite de preotul braşovean Ştefan, «Izvoadele pentru lucruri de obşte şi de chilin, în scrisori de multe chipuri». E şi alcătuitorul unei gramatice româneşti, cerută de Constantin Mavrocordat, Domnul muntean; e apoi îndemnătorul unui Radu Tempea, unui Radu Duma şi altor dascăli şi cărturari bisericeşti ai Braşovului. A stat toată viaţa lui în cele mai strânse legături cu Rusia, în care el învăţase şcoala lui Petru Movilă, «Academia Moghilă-Zoborostiană», şi cu Ţara-Românească, de unde vor fi intrat slobode toate cărţile [4]. Vedem pe dascălul din Bălgrad, Ion, mergând peste hotar, după cărţi, la Munteni, în 1763 [5], pe preotul Isaia din Apoldul-Mic, făcând acelaşi drum pentru acelaşi scop, pe tipograful Dimitrie Lăcătuş, un Ardelean, viind din Bucureşti cu Evanghelii, Molitvenice, Ca-

---

1 V. *Neamul românesc în Ardeal şi Ţara-Ungurească*, p. 181.
2 *Studii şi doc.*, IV, p. 91, no. LXXXV.
3 *V. Braşovul şi Românii*, tabla.
4 *Ist., lit., rom.*, II, p. 271 şi urm.; *Braşovul şi Românii*, p. 318.
5 *Studii şi doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

tavasiere, Ceasloave, ba chiar cu exemplare din noua ediţie românească a lui Simion de Tesalonic, pentru desfacere[1].

Cu toate că Sârbii dela Carloviţ şi cei dela Arad râvniau încă la Biserica neunită din Ardeal, viind episcopii lor până la Hălmagiu pentru a smomi, cu toate că împărţiau antimise ale «vicariuşului» lor Sofronie[2], care se aflà în 1769 lângă Ruşii ce intraseră în Bucureşti şi mai trăì încă până după 1774[3],—Ardealul rămase alipit, în ceia ce priveşte pe Neuniţi, de episcopia sârbească a Budei, şi, după moartea lui Dionisie Novacovici, alt Sârb, Ghedeon Nichitici, luă, la 1783, şi grija satelor ardelene ce se ţineau de ortodoxie: o bună parte dintre preoţi, — şi acel din Bălgrad[4]—, se sfinţesc şi supt acesta în Ţara-Românească. Şi supt el, ca şi până atunci, supt înaintaşul său, bisericile întrebuinţau şi mai departe cărţile ieşite de supt teascurile din Râmnic, Bucureşti şi Iaşi.

Până la începerea unei ere nouă în viaţa bisericească a Românilor, către sfârşitul veacului, prin mişcarea de îndreptare a Putnenilor, prin marea mişcare de înoire a Paisienilor, prin mântuitoarea răspândire a ideilor din şcoala ardeleană, — aceste cărţi reprezintă partea cea mai interesantă din cele ce se cuprind în viaţa deosebitelor Biserici ce au în seama lor grija duhovnicească a neamului.

---

[1] *Sate şi preoţi*, p. 267 şi nota 2.

[2] *Ibid.*, p. 274 şi urm.

[3] *Gen. Cant.*, pp. 160, 177; Hermann, *l. c.*, p. 257 şi urm.; *Sate şi preoţi*, pp. 282-3.

[4] *Studii şi doc.*, XIII, p. 33.

PARTEA A VI-a.

BISERICA DIN PRINCIPATE ÎN ERA RĂZBOAIELOR RUSO-TURCEȘTI.

CAP. I.

Biserica munteană în epoca Mitropolitului Grigorie.

In ce privește Biserica principatului muntean, ea nu se dezvoltă în altă privință decât în a publicațiilor. În București, Mitropolitul Neofit, care a scris un tratat despre miruire către Constantin-Vodă Mavrocordat și a redactat vizitațiile sale pastorale din 1746-7, ultima în grecește[1], își mântuie în liniște păstoria și lasă ca urmaș al său pe alt Grec, Filaret[2]. Numai la 28 Iulie 1760, un Român, Grigorie, fost eclesiarh al Mitropoliei și episcop al Mirelor (în 1740), ieà Scaunul Ungrovlahiei, — om fără multă cărturărie, deși învățase la școala grecească împreună cu Daponte[3], dar cuminte și evlavios[4]. Avù și o parte în viața politică a țerii, dar numai ca membru fără însemnătate al Divanurilor, fie că se duceà în Rusia cu cererile boierimii și clerului, în 1770, ori că mergeà în Ardeal să ceară a se trimete înapoi la tatăl lor beizadelele fugare[5]. Erà un om de moravuri bune și simple: îi plăceau cronicile și, spune

[1] *Bis. ort.*, II-III, XIV, p. 654 și urm.; 718 și urm.; Papadopulos-Kerameus, 'Ιερ. Βιβλ., IV, p. 89.

[2] *Rev. teol.*, III, p. 373; *Bis. ort.*, XV, pp. 263-4.

[3] Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 113.

[4] Sulzer, III, p. 500: «ein ungelehrter, sehr alter, aber ehrwürdiger Prälat».

[5] Văcărescu, în Papiu, *Tezaur*, II, p. 288; Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp. 343-4, no. 200; *Fragmente*, V, p. 446 și urm.

la 1785, eclisiarhul său, «la masă, în loc de vorbe, poſtiiă cetanie»[1].

Începută într'un războiu, Cârmuirea lui Grigorie se mântuie în altul. La şese ceasuri de seară din 18 Septembre 1787[2], el se stânge, şi, în ziua de 9 Octombre, Cozma de Buzău, arhiereu de moda veche[3], îĭ ieà locul, prin alegere şi cu obişnuita întărire din partea Patriarhului de Constantinopol. În cursul unui al treilea războiu, Cozma moare, la 12-3 Septembre 1792[4], şi, la 23 din aceiaşi lună, Filaret, de Mire[5], apoi de Râmnic, vicariu al Ungrovlahiei în 1775[6], om sfânt, care cereà lumii să cânte «catavasìi şi irmoase, iarŭ nu cântece curveşti şi drăceşti»[7], Grec, trece în locul lui,—înlăturând pe ucenicul lui Grigorie, Grigorie al Sidei, — în împrejurările obişnuite[8].

Stătù abià un an; primise în Oltenia cu toată cinstea pe generalul austriac Enzenberg, ca să-şi răzbune că Mavrogheni, Domnul de acelaşi neam cu dânsul, căruia Turcii îi dăduseră ţara pe mână în aceşti ani de primejdie pentru stăpânirea lor la Dunăre, îi luase cu sila prea mulţi bani, şi-l surghiunise la Craiova[9]. Bănuit de Domnul, foarte credincios Turcilor, pe care-l căpătă Principatul muntean la începutul anului 1793, Alexandru Moruzi, Filaret al II-lea demisionează în Septembre 1793, făcând loc lui Dosofteiu Filitis din Ianina,—fost egumen în Bucureşti, la mănăstirea Sf. Ioan[10], şi episcop,

---

[1] *Ist. lit. rom.*, I. p. 522 şi nota 3.

[2] Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, vol. V, pp. 148-9; *Buciumul*, I, p. 144.

[3] La Buzău dela 4 Septembre 1764, după ce fusese protosinghel la Mitropolie; Cipariu, *Acte şi Fragmente*, p. 226 şi urm.; *Cond. Sfântă*, p. 239 şi urm.

[4] *Ist. lit. rom.*, II, pp. 370-1.

[5] *Cond. sfântă*, pp. 225-6.

[6] Sulzer, III, pp. 499-501; *Cond. Sfântă*, p. 229.

[7] *Bibl. Rom.*, II, p. 177, no. 355.

[8] V. articolul mieu despre dânsul, în *Conv. lit.* pe 1901.

[9] *Ist. lit. rom.*, II, p. 370.

[10] Cipariu, *l. c.*; *Cond. Sfântă*, p. 219.

dela 11 Octombre 1787, în eparhia Buzăului, — ales la 11 Octombre, — şi lăsând acestuia o mare datorie [1].

O rudă a lui Dosofteiu, care scrie numai greceşte, în toate scrisorile lui, Costandie, îi urmase la Buzău [2]. Cum vom vedeà, prin Partenie de Râmnic, şi a treia dieceză a Ţerii-Româneşti o aveà la această dată un Grec.

Râmnicul păstrase însă mai bine până atunci datina Vlădicilor români, la cari ţineà boierimea olteană. Când Climent îşi lăsă cârja, prin actul de «paretesis» din 8 Maiu 1749, pentru a se face schivnicul Cozma, — ucenicul său, deci alt cleric din şcoala lui Damaschin, Grigorie, egumenul Coziei, viitorul Mitropolit, fiu al lui Gheorghiţă Socoteanu —, îi ieà locul [3].

A fost, nu numai un bun Român, scriind numai româneşte şi bucuros să deà neamului său cât mai multe cărţi pe care să le înţeleagă, dar şi unul dintre cei din urmă arhierei cari încercară, luptând împotriva Grecilor, a căror putere se măria necontenit în conducerea Domniei, dacă un în cârmuirea ţerii, să dea Bisericii rolul politic pe care-l avuse odinioară. Supt Constantin Racoviţă, Român numai cu numele, el se înţelese pentru o acţiune de opoziţie cu bătrânii boieri de ţară Constantin Dudescu şi Barbu Văcărescu şi, în fruntea boierilor Craiovei, el merse cu pâra până la Adrianopol. Grigorie smulse astfel lui Racoviţă concesii întinse: gonirea epitropului Domniei, Postelnicul Geanet, şi a altor sfătuitori nesuferiţi boierimii româneşti, trimeterea la Constantinopol, fie şi în locul, ce îngăduià mare înrâurire, de capuchehaie, a vestitului Stavarachi, cumnatul lui Geanet; numirea a doi boieri români pe lângă acest reprezintant al Domnului şi despărţirea între Vistieria ţerii şi a Domnului, care trebuià să conziste numai din vămi, ocne şi un vărsământ de 3.000 de pungi pe an.

---

1 *Ist. lit. rom.*, II, p. 371.

2 La 18 Octombre: aceleaşi izvoare.

3 *Istoria eparchiei Râmnicului*, p. 141.

În acelaşi timp, se prevedeà şi scoaterea Mitropolitului Filaret, ca unul ce erà străin — se imitau deci împrejurările moldoveneşti din 1750, — şi punerea în loc a lui Grigorie însuşi. O solie, alcătuită din Mihai Cantacuzino, viitorul Ban, general rus şi scriitor, şi din epitropul mănăstirii şi spitalului Sf. Pantelimon, Sandu Bucşănescu, merse la Adrianopol ca să roage de întoarcere pe părăşii Domniei [1]. Când însă Racoviţă, sprijinit pe puterea lui Constantin Brâncoveanu Spătarul, căpătă dela Turci trimeterea în fiare a lui Bucşănescu, rămas capuchehaie pe lângă Poartă, şi firman pentru prinderea şi surgunirea la Famagusta Ciprului a Văcăreştilor [2], Grigorie avù să sufere pentru fapta sa îndrăzneaţă, pe care de acum înainte niciun episcop nu erà s'o mai încerce. La 23 August 1755 îl vedem scriind egumenului de Hurez, alt boier, cu sufletul tot aşà de războinic, Dionisie Bălăcescu, pentru a-i spune că-şi «aşteaptă şi nădăjduieşte dinŭ zi în zi mântuirea» şi a se rugà de o intervenţie, «cu boiarii, cu preoţii, cu neguţătorii», pe lângă Domn, Divanul său şi Brâncoveanu în deosebi, ca să fie iertat, şi să poată «venì la locul său», fie şi plătind încă odată cât i s'a luat şi dând chizeşi pe rugători pentru scoaterea lui din cine ştie ce mănăstire de surgun; «de acumŭ înnainte», adauge el, cu cerbicia înfrântă, «nu vorŭ mai fi ceale ce aŭ fostŭ până acumŭ de spre partea noastră, ci vomŭ fi cu totuluşi totŭ alŭ Măriei Sale credincĭosŭ şi cu dreptate» [3].

Scăpând din această urgie, Grigorie se îngrijeşte numai de lucrurile eparhiei şi de facerea bisericilor. Mihail, egumen de Cozia, nepotul lui Teodosie Mitropolitul, prefăcuse la 1737 biserica din 1681 a acestuia; negustori din Sibiiu înoiseră încă dela 1747 biserica Maicii Domnului din Râmni; alţi negustori ardeleni făcură mai târziu, cu ajutorul lui Gri-

---

1 *Gen. Cant.*, p. 124 şi urm.

2 *Ibid.*

3 *Studii şi doc.*, XIV, pp. XXIX-XXX.

gorie, acum mazil, biserica Tuturor Sfinților (1762-4), și acesta singur zidise din temelie la 1750-1, strălucitul paraclis al episcopiei,—când biserica episcopală chiar o făcuse din nou, în bun stil de țară, ce nu se mai poate recunoaște acum, în zidirea nouă din vreme a lui Vodă Știrbei, înaintașul și părintele său duhovnicesc, Climent, care e și ctitorul bolniței. Grigorie prefăcù în episcopie, reparând-o fără îndoială, biserica Sf. Dumitru din Craiova, azi înlocuită prin alta, — biserică în care așeză reședința sa [1]. Bolnav și bătrân, el părăsește de bună voie Scaunul său, la 21 Maiu 1764 — însă tot într'o Domnie a lui Constantin Racoviță, și fiind așà de puțin obosit și nedestoinic, încât la 26 Iulie 1770 fù pus de Manoli-Vodă Gianì [2] Mitropolit al Ungrovlahiei, în locul celuilalt Grigorie, care trecuse încă dela început de partea Rușilor și se aflà fugar, ca și al Buzăului, Cozma [3]. Față de Grecii din București, cari aclamau pe Muscali, Grigorie, reprezintând politica românească a Oltenilor, primià mai bine, supt un Domn ce fusese boier al Craiovei, stăpânirea turcească. Fugì odată cu Domnul său la sfârșitul anului, dar nu trebuie să uităm că puterea lui Manoli-Vodă ținù în județele oltene și până în Octombre 1771. Acela ce, adăpostit în schitul de munte al Sărăcineștilor, erà numit une ori «Vlădica Sărăcinescul», putù să iscălească de aici înainte «proin Mitropolit». Murind la 28 Decembre 1777, noaptea, el fù înmormântat în tinda Episcopiei, într'o vreme când cârja o ținea un arhiereu de însemnătatea lui Chesarie [4].

Tot un continuator al școlii lui Damaschin, Partenie, eclisiarhul lui Grigorie în zilele grele de prigonire, traducător al Liturghiei Sf. Iacov, din grecește [5], și al Slujbei

[1] *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 143. Pentru celelalte, v. *Inscripții*, II.

[2] Cf. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 226 și urm.

[3] *Condica Sfântă*, pp. 179-80, 192-3; cf. G. Lahovari, în *Conv. lit.*, XXVI, pp. 1068-71.

[4] *Bis. ort.*, XXVIII, p. 1146.

[5] *Ibid*, XXVI, p. 221.

Sf. Nicodim, Partenie egumenul dela Tismana, birui pe cei din Cozia şi Bistriţa şi se alese episcop în 1764 [1]. El nu mai trăià în 1770 [2], când se spune [3] că Grigorie n'a putut fi hirotonisit îndată, din cauza fugii lui Cozma de Buzău şi a morţii lui Partenie.

CAP. II.

Noua epocă de tipărituri româneşti: episcopul Chesarie de Râmnic.

Chesarie, noul episcop, fù pus de Ruşi după încheiarea Domniei lui Manoli Gianì. Deşì unui frate al său i se zicea Halepliu, State Halepliu [4], Chesarie e numit «Românul», de către Daponte, cunoscătorul cel mai bun al întregului cler contemporan. Învăţase la Bucureşti, în şcoala grecească, pe atunci condusă de Alexandru Turnavitul, adecă Târnoveanul, Grec din Bulgaria († 1761) [5], şi se călugărì la Mitropolie, rămâind pe lângă Mitropolitul Filaret Michalitzi, Zantiotul, iar apoi pe lângă Grigorie al II-lea [6]. Ajunse protosinghel, apoi arhimandrit, întovărăşì pe Grigorie în călătoria de închinare la Petersburg, şi, după o lungă vacanţă a Scaunului râmnicean, ajunse vicariu, prin voinţa Ruşilor, la Râmnic, la 26 Decembre 1771 [7], iar episcop de fapt numai la 26 Decembre 1773, mulţămită tot lui Rumienţov, generalisimul împărătesc [8]. Cunoscător de greceşte, latineşte,

---

1 *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 146.

2 Cf. *ibid.*, pp. 148-9.

3 Cipariu, *l. c.*

4 D. Petrescu, frate al prefectului Poliţiei din Bucureşti, mi-a comunicat că d-sa, rudă a lui Chesarie, are actele familiei şi că in loc de Stan e a se ceti: State.

5 Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. XXVII.

6 *Ibid.*, p. 114.

7 Cf. *Bis. ort.*, XV, pp. 263, 602.

8 *Cond. Sfântă*, pp. 194-5.

franțuzește, bun cuvântător, autor al unei scrieri despre războiul în care fusese amestecat,— cartea ar fi fost parafrazată de dascălul-călugăr ieșean Ambrosie Pamperis[1]; tipăritor de cărți — a dat la Veneția o ediție a lui Grigore Dialogul, tradus în aplă de Daponte[2] —; miluitor cu 150 de pungi al tuturor săracilor, e o figură în adevăr luminoasă, și aveà dreptate acel simplu negustor care-i pomenià, la începutul anului 1780, moartea în București, cu aceste cuvinte: «Cât va stà Țara-Rum[â]nească, arhiereu ca Chesarie nu va mai dobândì»[3]. Marele tipăritor din Râmnic dădù un așà de puternic avânt cultural episcopiei sale, încât fură siliți să-l urmeze și cei doi Greci cari-l moștenirà prin voința lui Alexandru Ipsilanti și a lui Mihai-Vodă Suțu, Filaret, fost de Miralichia (Mart 1780), și Nectarie Moraitul, fost arhimandrit al acestuia (Octombre 1792)[4].

În acest timp, teascurile din Râmnic și București se întrec dând la lumină nouă ediții din cărțile de slujbă. Întâiu se lucrează numai la Râmnic, mulțămită lui Grigorie Socoteanu. Preotul Constantin Atanasievici, tipograful cunoscut din zilele lui Climent, și apoi urmașul său, Constantin Mihailovici preotul, dau din nou *Antologhiul* (1752; reeditat apoi de Partenie la 1766), *Catavasieriul* (1753), *Ceaslovul* (1753), *Liturghiile* (1759; ediție nouă, supt Partenie, la 1767); *Molitvenicul* (1758; ed. 2-a, 1768), *Octoihul* (1763), *Psaltirea* (1751; retipărită la 1764, «totŭ în stihuri, pentru mai lesne cetitoriului și înțeleagerea deplină»), *Triodul* (1761), iar *Penticostariul* numai în 1767. Pe lângă acestea,

---

[1] *Ist. lit. rom.*, I, p. 525.

[2] Posed un exemplar din această rarisimă carte (1780). Prefața cuprinde laude pentru Chesarie.

[3] Furnică, *Din istoria comerțului la Români*, București, 1908, p. 105 și urm. De acolo se vede că o soră a lui Chesarie erà soția lui Șerban Oteteleșanu.

[4] Greci erau, la Buzăŭ, cei doi Filitis, dela mutarea lui Cozma în Scaunul metropolitan.

lăsându-se multele «slujbe» de sfinţi ce aşteptau netipărite[1], se tipări în româneşte, pentru întâiaşi dată, după tipăritura slavonă din vremea Brâncoveanului, Slujba Sf. Grigorie Decapolitul, ale cărui moaşte se păstrau la Bistriţa, — şi deci slujba sfântului de hram începù a se face româneşte acolo; o Slujbă a Sf. Nicodim de Tismana se dădù pentru acelaşi scop la 1767, de episcopul Partenie, care fusese egumen acolo[2]. O gramatică slavonă din 1755 nu e retipărirea celei a lui Antim, ci o carte nouă, comandată de Patriarhul sârb din Carlovăţ, precum acelaşi Patriarh şi Sinesie al Aradului publică la Râmnic în 1761 o «Pravilă de rugăciuni», în limba lor, cu un cuprins curat naţional, dându-se numai Vieţi de-ale sfinţilor, crailor şi prinţilor sârbeşti, între cari e şi Maxim Mitropolitul Ţerii-Româneşti[3]. Toate aceste lucrări ale lui Grigorie şi ale urmaşului său român Partenie au fost date la lumină cu «diorthosirea» Hurezenilor Lavrintie şi Rafail, — acesta un viitor egumen al mănăstirii sale, — strămutaţi pentru acest lucru la Episcopie, şi, la urmă, supt îngrijirea unui Ioan, unui Grigorie, ucenicul episcopului.

Mitropolitul Filaret Michalitzi nu dă, mult timp, nimic românesc din tipografia bucureşteană. Ba chiar întâlnim o *Psaltire* slavonă pe care i-o lucrează un nou meşter tipograf, «Barbu Bucureşteanul», în 1754, şi o ediţie a doua din Slujba grecească a Sf. Visarion, pentru mănăstirea lui din Larisa, zisă Duşcu, de care ţineau la noi Nucetul şi biserica Banului din Buzău, — ediţie plătită de însuşi Mitropolitul şi de fratele său, Şătrarul Ioan[4]. Dacă la 1756 se publică la Bucureşti *Psal-*

---

[1] Ale Sf. Nifon de Cilicia, Sf. Vasile cel Nou, Sf. Sava, Sf. Efrem Sirul; v. *Ist. lit. rel.*, p. 218.

[2] E cartea din «1763» a lui Partenie, care a slujit apoi lui Ştefan din 1839 ca să redacteze Viaţa Sfântului; v. mai sus, I, p. 44, nota 1, unde e a se îndreptă astfel.

[3] V. şi *Studii şi doc.*, IV, p. 88; Mangra, *Slujba sfinţirii bisericii*, Arad, 1905; *Bibl. Rom.*, II, p. 157, no. 327.

[4] Cf. Lesviodax, p. 465; *Studii şi doc.*, III, p. 85 şi urm.

tirea românească, meritul e a lui Cozma, viitorul episcop de Buzău și Mitropolit, care tipărește și la Buzău *Psaltirea* din 1767 și *Catavasieriul* din 1768 —, iar lucrarea în 1759 a *Molitvenicului* se face de către Grigorie al Mirelor și de un Neofit, dintre cari cel d'intâiu eră eclesiarh al Mitropoliei; ei își păstrează opt parale din cele 40, — deci un leu întreg,—care erau prețul cărții [1]. În 1760 începeà Mitropolia lui Grigorie însuși.

Bătrânul boier Constantin Dudescu, ocrotitorul lui Daponte și una din căpeteniile mișcării din 1754 împotriva Grecilor, îndeamnă la cea d'intâiu publicare, plătită de un Bulgar Ilie, «oaia tîrlei cei creștinești a Ohredei», a Vieților de pustnici, *Lafsaicon*-ul lui Eraclid de Capadocia, tradus odată, cu cheltuiala lui Ioan de Hurez, în Râmnic, de un Polon ce fusese dascăl la Brașov, înainte de 1700, Alexandru [2], și, cevà mai târziu în Moldova, de Pahomie al Romanului poate [3]. Tălmăcirea a fost făcută, data aceasta, de un Teofilact Clucer de Arie, care, în 1759, iscălise la Iași, ca fost Logofăt de Vistierie, broșura «Despre lemnul Crucii» și pe care fostul său stăpân, Scarlat-Vodă Ghica-l chemase în Țara-Românească.

Încep acum tipăriturile bucureștene ale lui Iordachi Stoicovici tipograful, cu *Evanghelia* din chiar acest an 1760. Apoi, tocmai în 1764, cărți de slujbă, un *Apostol* (ediții nouă, 1774, 1784), un *Molitvenic*, foarte puțin răspândite, se dau la Mitropolie, supt Mitropolitul român [4]; un *Ceas-*

---

[1] *Bis. Ort.*, XXIII, p. 128.

[2] Bianu, în *Col. l. Traian*, 1882, p. 599 și urm.; *Ist. lit. rom.*, I, p. 434; *Rev. Rom.*, II, pp. 118-20; *Bis. Ort.* pe 1887, pp. 103-5; *Ist. lit. rel.*, pp. 218-9. El a tradus din nou *Penticostariul*, în 1694, și *Psaltirea*, în 1697, dar lucrările lui n'au fost tipărite.

[3] *Ist. lit. rel.*, p. 218 și nota 6.

[4] *Bibl. Rom.*, II, p. 162, n-le 335, 337.

lov poartă data de 1767 (ed. a 2-a, 1778), un *Penticostariu* aceia de 1768 (ed. nouă 1780, 1782); *Octoihul* bucureştean e numai din 1774, *Evanghelia*, din 1775, *Psaltirea*, din acelaşi an (ed. nouă 1780), *Antologhion*, din 1777, iar *Liturghiile* din 1780 şi *Catavasieriul* din 1781. Se dă în 1779 şi Slujba Sf. Dimitrie din Basarabov, ale cărui moaşte fuseseră aduse la Mitropolie, în 1774, de Ruşi. Nu cunoaştom *Cazania* lui Grigorie, publicată în 1765 [1], dar ea trebuie să fie tot cea din 1768, şi deci numai o reeditare a *Cazaniei* muntene obişnuite, apărută întâiu supt Mihai Racoviţă, deşi alte asemenea Evanghelii cu învăţături, unele anterioare anului 1700—ca a lui Ştefan ieromonahul din Cozia, 1688 [2]-- se aflau în manuscript.

Grecii îşi tăcuseră, cu banii Patriarhiei de Ierusalim, altă tipografie, «a neamului ortodox al Grecilor», 'Ρωμαίων, care dă, la 1767, o nouă ediţie din «Mărturisirea Ortodoxă» a lui Petru Movilă, iar la 1768 o Διδασκαλία χριστιανική, greco-turcească, catehism pentru Răsărit.

Aici erau meşteri şi «diorthositori greci». Literele fusese aduse de Domn, Scarlat Ghica, din «Ţara Frâncească», deci din Apus. Tot în 1768, aceşti străini dau încă odată broşura din 1728 a lui Hrisant, despre «Superioritatea Sf. Mormânt», adăugind hrisovul slavon al lui Nicolae Mavrocordat, pentru darea de mile către Ierusalim. Şirul se încheie în sfârşit cu un Comentariu la Gramatica lui Gazì (1768), cu o «alegere» din Psaltire de acelaşi ierodiacon Neofit, şi cu Învăţătura ortodoxă, a lui Meletie Pigas, despre care se spune însă că s'a tipărit la Mitropolie, unde noul Domn, Grigore Ghica, strămutase deci această slovă a Grecilor.

Războiul ruso-turc oprì, apoi, tipăriturile, şi Slujba Sf. Alexandru de Constantinopol, pe care Alexandru-Vodă,

---

[1] *Bis. Ort.*, XI. p 7.

[2] Bibl. Acad. Rom., mss. 2319, 2672; cf. *Ist. lit. rel.*, p. 219.

fiul lui Scarlat Ghica, o gătise de tipar, a trebuit să fie lucrată la Veneția, în 1771, de frații Glykys, vestiți prin tiparul lor, cheltuiala fiind a lui Ienachi Văcărescu poetul, care nu erà în zădar *dikaiophylax* al Bisericii celei Mari din Țarigrad și care a făcut și daruri mănăstirii Dușcu din Larisa [1].

La Râmnic, Chesarie începe a tipări la 1776, dând un *Octoih*. E o simplă retipărire, precum e și *Triodul* din 1777 (reeditat la 1786), *Ceaslovul* din 1779 și cel din 1781, *Psaltirea* din același an 1779 (reeditată la 1784), *Cazania* din 1781, cu care el își făceà numai datoria de a înzestrà clerul din eparhia sa cu cărțile de slujbă trebuincioase, în același timp când Mitropolia dădeà altele, după aceleași «izvoade» mai vechi, pentru preoțimea de peste Olt. Filaret urmașul său, care-l imită, — deși Grec —, în toate, așa precum Partenie imitase pe Grigorie Socoteanul, dă apoi un nou *Triod* și un *Molitvenic* la 1782, un nou *Acaftist*, la 1784, nn al doilea *Ceaslov* din această epocă, la 1784, un *Catavasieriu*, o *Evanghelie* la aceiași dată. *Penticostariul* se publică de către același Filaret la 1784-5, iar *Liturghiile* la 1787, când iese încă o «Slujbă», a Sf. Stelian. Erà vorba de un *Orologhiu Mare*, care se lucrà la 1782 [2], și o a doua *Cazanie* văzù lumina după mântuirea războiului celui nou [3].

Supt Chesarie ca și supt Filaret, dela 1778 până la 1780, după o înțelegere cu Mitropolia și Episcopia din Buzău — care trebuiau să-și împartă lucrul — se dădù bisericilor românești, care le primiră cu o nespusă mulțămire, dela un capăt la altul al teritoriului cuprins de ele, *Mineiele*, Viețile Sfinților cu slujba lor. Această mare operă,— tălmăcită, nu din slavonește, ci din grecește —, se răzimà pe manuscriptele lui Damaschin. Chesarie, care, încă de pe când erà

[1] *Studii și doc.*, III, *l. ult. c.*
[2] *Ist. lit. rom.*, II, p. 372.
[3] *Ibid.*, p. 373.

la Bucureşti, ca eclesiarh al Mitropoliei, tălmăcise «Întrebările şi răspunsurile» lui Simion de Tesalonic, tipărite la 1765, începù dela capăt prefacerea Mineielor după acea formă grecească autentică, şi credem că tot el a şi dus opera la capăt, cu toate că în titlul volumelor apărute supt Filaret — dela April înainte —, el îşi atribuie «nevoinţa şi tâlmăcirea». Grigorie Mitropolitul ar fi ajutat şi el, spune Filaret însuşi, dar, de sigur, mai mult revăzând, decât în adevăr cheltuind muncă pentru desăvârşirea scrierii cărţilor bisericeşti. Clerici învăţaţi, ca Grigorie Râmniceanul, episcop *Sidis*, ca Iosif, acesta ucenic al lui Chesarie, eclisiarhul dela Râmnic, trebuie să-şi fi avut şi ei partea lor în traducere, ca şi în buna îngrijire a unui tipar, din nenorocire lipsit şi de slove netede şi de teascuri bune[1].

În vremea când aceste tipărituri se perândau la Râmnic. Mitropolitul Cozma publică numai un *Octoih* (1792), iar lui Filaret, ajuns în Scaunul bucureştean, nu-i erà dat să poată lucrà în tipografia din nou orânduită decât *Catavasierul* din 1793. Adevărată şi puternică viaţă avù însă această tipografie metropolitană supt Dosofteiu Filitis. În scurtul timp de patru ani de zile, supt numele arhiereului, dar, de fapt, cu priceperea şi prin munca acelui Grigorie Râmniceanul, căruia i s'ar fi cuvenit de sigur Scaunul episcopal, pe care Grecii îl împiedecară de a-l căpătà, apărură «şese rânduri» de cărţi religioase şi liturgice, şi anume,—precum spune acest autor al Prefeţei la *Triodul* din 1798, cel din urmă din şir, — «Molitveanice, Ceasoslove, Psaltiri *mari* (1796), Liturghii (1797), Pravoslavnica Învăţătură şi Triodul». Urmă, la 1800, *Cazania* bucureşteană a lui Dosofteiu, zisă ca şi acea din Bălgrad, veche acum de peste o sută de ani şi alcătuită în altă eră de puternică înrâurire grecească: *Chiriacodromion*, precum *Molitvenicului* celui nou din 1808 i s'a zis, ca şi pe vremea Brâncoveanului, «*Euholo-*

[1] V. şi *Scriitori bisericeşti*, în *An. Ac. Rom.*, XXVIII, p. 15 şi urm

ghiu». Din vremea acestui Mitropolit, care lăsă pe Români să lucreze supt numele lui cărţile lor româneşti, avem o nouă ediţie a Slujbei Sf. Dimitrie din Basarabov, la care se adaugă cu acest prilej încă una, tradusă după Ioan Cariofil, polemistul religios din veacul al XVII-lea, Viaţa Sf. Ioan Românul, «acolutia» lui, precum şi, pentru întâia oară în Principatul muntean, Viaţa Sf. Ioan dela Suceava, patronul Mitropoliei moldoveneşti. Odată cu venirea Ruşilor, se mântuì şi păstoria lui Dosofteiu, care, cum vom vedeà, înseamnă, *se întâmplă* să însemne, prin ivirea din mijlocul clerului nostru sau prin coborârea în mijlocul lui, a unor personalităţi excepţionale sau distinse, şi altceva decât râvnă pentru tipărirea din nou şi răspândirea tot mai largă, în tot mai multe sate, a cărţilor de pe care preotul umil al ţeranilor cetià cuvânt dumnezeiesc şi cuvânt de laudă a lui Dumnezeu în auzul şi cu înţelegerea mulţimii celei mari a credincioşilor.

CAP. III.

Mişcarea de înoire bisericească a călugărilor din Putna.

În cursul acestei jumătăţi a doua din veacul al XVIII-lea, Putnenii fac în Moldova ceia ce Râmnicenii izbutiseră a face în Ţara-Românească, şi Mitropolitul Iacov călăuzeşte pe aceşti Moldoveni aşà precum Chesarie călăuzise pe Oltenii lui. Constantin Mavrocordat, care şi până atunci ajutase şi poruncise chiar aducerea în Moldova a cărţilor româneşti tipărite peste Milcov, luă măsuri straşnice pentru cultivarea clerului său. Biserica dela Curtea domnească din Iaşi se prefăcù în şcoală pentru preoţimea din toată ţara, şcoală de voie ori de nevoie, cu preotul învăţător în amvon şi cu ciohodarul la uşă. Cronicarul contemporan Ienachi Kogălniceanu, care, cam slab cărturar, pare să se

fi speriat tot aşà de mult ca şi bieţii preoţi cu suman şi opinci, de prin cele mai depărtate şi singuratece sate ale muntelui, zugrăveşte astfel această şcoală a Măriei Sale: «Mai dedese poruncă de strângeà toţi preoţii, diaconii oraşului la biserica Curţii, şi, după ce-i băgau dimineaţa în biserică, puneà ciuhodari la uşă şi nu lăsà nici pre unul să iasă afară, puindu-le un preot ce-l aveà Măria Sa învăţat la carte grecească şi românească[1], de se suià în amvon de le cetià după cum se cade a ştì fieştecare preot orânduiala Bisericii şi a Botezului şi a Ispovedaniei. De care foarte se spăriesc preoţii, şi care nu prea ştià carte, se apucà de învăţà de al doile carte; măcar că dedese mare poroncă Mitropolitului şi episcopilor să cerceteze pre cei ce vorŭ să se preoţească sau să se diaconească, şi să vadă că, de vor ştì darul deplin, şi aşà să le dee darul preoţiei şi alŭ diaconiei[2].»

Prin porunca sa din 1742, Constantin-Vodă, înoind scutirea de dări a clerului întreg, orânduià ca toţi preoţii să se înfăţişeze la episcop, pentru ca în patruzeci de zile să înveţe neapărata cunoştinţă a «înţelesului tainei bisericeşti», ca orice candidat de preoţie să fie întâiu «ispitit» de arhiereu asupra pregătirii sale şi să înainteze pe rând până la vrednicia de preot; călugării nu vor mai umblà pe drumuri, şi ei nu vor puteà fi primiţi decât de Mitropolit[3].

Măsuri bine venite şi pe care le întregì Grigore Alexandru Ghica-Vodă, reformatorul pe atâtea terenuri, care hotărî, la 15 Iulie 1764, că nu se vor mai face preoţi fără număr, că mita va aduce după sine caterisirea, că orice numire de preot va fi precedată de o cercetare a cunoştinţelor can-

[1] Pentru situaţia preoţilor dela «biserica cea mare de spre Gospod şi biserica de spre Gospojda» în 1762, v. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, op. 28-9.

[2] *Letopisiţe*, III, p. 213.

[3] *Cron. Rom.*, II, p. 25 şi urm. Noua scutire şi carte de diaconie, p. 74 şi urm., p. 90.

didatului, că nu se vor mai face biserici fără socoteală, pentru trufia unuia şi a altuia, cari, negândindu-se la starea «lăcaşului» adevărat, care e sufletul, clădesc «biserici şi paraclisuri proaste», făcând astfel ca altele vechi să rămâie în pustiu şi ruină, că se vor răspinge prinosurile interesate sau aducătoare de gâlceavă ale celor răi, jertfele lui Cain [1]. Acelaşi Domn orânduì la 1765 numirea de protopopi destoinici la fiecare Ţinut, «ca să cerceteze, atât pentru preoţi ce se vorŭ aflà pe la Ţinuturi, câtŭ şi bisericile, şi să îndrepteze toate, câte vorŭ fi trebuinţă de îndreptat» [2]. Preoţii buni se cuvine însă a fi bine trataţi de dregători: «să-i pui să şadă», porunceşte el ispravnicului, «cinstindu-i dupre cum se cuvine», pentru a se ridicà prestigiul clerului înaintea locuitorilor [3]; până şi anagnoştii, *cetetii*, vor fi scutiţi de bir, şi toţi membrii clerului nu vor mai aveà să găzduiască pe nimeni în silă; lumea va fi silită a merge la biserică.

Incă Nichifor, Mitropolitul grec, cu tipograful său din Thasos, purtător de nume slavizat, Duca Sotiriovici, pornise tipărituri moldoveneşti, în care pe încetul pătrundeà şi limba românească. Lucrate de Ardeleanul Ioan Simionovici, de Grigore Stanovici şi de Sandul din Bucureşti, cărţile, numai româneşti, ale lui Iacov, traduse în cea mai mare parte «de pre elenie», poate cu întrebuinţarea tipăriturilor muntene, se înşiră dela 1752 până la sfârşitul păstoriei marelui Putnean. Atunci când Vodă Ioan Callimachi Câmpulungeanul, care aveà lângă dânsul pe un frate Mitropolit de Salonic, — dela April 1745 [4] —, Gavriil, grecizat întru câtvà prin lunga lui petrecere în Constantinopol, pe lângă Ioan, care fusese multă vreme Mare-Dragoman al Porţii, stârnì un conflict cu Iacov, fiindcă acesta nu voià să se

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 279-88.
[2] *Ibid.*, p. 293 şi urm.
[3] *Ibid.*, p. 295 şi urm.
[4] *Documentele Callimachi*, I, p. 399 şi urm.

plece la înoirea văcăritului, odată înlăturat cu blestem arhieresc, şi aduse în Scaunul Moldovei, la 20 Februar 1760[1], pe acest Gavriil[2] — tipărirea cărţilor româneşti urmează. Un Leon Gheuca, Mitropolit dela 1786, un Iacov Stamati, nepotul lui Pahomie de Roman[3], sânt şi ei harnici tipăritori, în măsură mai mare decât Grecii din Scaunul muntean.

Supt îngrijirea unui Evloghie, dascăl la şcoala slavonă din Iaşi şi unul dintre cei din urmă reprezintanţi ai vechii slavoneşti stăpânitoare, se dădură un *Antologhion*, un *Apostol* (1756), un *Catavasieriu* (1778), un *Ceaslov* (1763; a 2-a ediţie, 1777), o *Evanghelie* (1762), o *Liturghie* (1759), împănată, cum mărturiseşte şi Prefaţa, cu multe cuvinte slavone, nu însă, din «pricină de mândrie», ci pentru că Liturghia «nu este Cazanie sau istorie..., ci tocma însuşi dumnezăeşti şi de Duhulŭ Sfântŭ suflate cuvinte», un *Molitvenic* (1764), patru *Psaltiri* (1752, 1757, 1766, 1782), tipărite şi pentru folosul şcolilor de curând întemeiate[4], şi după socotinţa lui Iacov[5], ca şi după a lui Kritias, Marele Eclesiarh al Bisericii constantinopolitane,—şcoli pe care Mitropolitul le înzestră şi cu un *Bucvariu,* cu cel d'intâiu alfabet-carte de cetire, care poartă data de 1755. Se retipărì *Penticostariul* muntean şi se prefacù din elineşte Slujba Târnosaniei. Cum se vede însă, cărţi aşà de neapărate ca *Octoihul* şi *Triodul,* ca *Mineele* trebuiră împrumutate şi mai departe tot dela Munteni, până ce, în sfârşit, Leon Gheuca dădù la 1786 cel d'intâiu *Octoih* moldove-

---

[1] *Inscripţii,* II, p. 176, no. 471.

[2] *Doc. Callimachi;* I, p. CXIII şi urm., după Ienachi Kogălniceanu, *l. c.*, pp. 241-2; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 40; *Cron. Huşilor,* II, p. 135.

[3] După Melchisedec, *Cron. Rom.*

[4] Erbiceanu, *Mitr. Mold.,* 44; cf. *Doc. Callimachi,* I, tabla; *Uricariul,* III, p. 13 şi urm.

[5] *Uricariul*, I, pp. 67-74.

nesc[1]. Vieţile Sfinţilor fuseseră traduse de Evloghie, din porunca lui Iacov, la 1758 încă, dar volumele, frumos caligrafiate de Gheorghe, fiul lui Evloghie, nu văzură niciodată lumina[2]. Ştefan Bosie, un boierinaş cucernic, adăusese, la 1751, o «Adunare de rugăciuni», motive culese din Psaltire de vechiul Patriarh constantinopolitan Ghenadie Scholarios.

Mai târziu, către sfârşitul veacului, după Gheuca, pe vremea încercărilor de amestec grecesc şi rusesc pe care le vom cunoaşte îndată mai de aproape, pe vremea războiului ruso-turc, precum şi supt Iacov Stamate se adaugă *Psaltirea* din 1790, *Ermologhiul,* cartea de cântări, din 1792, şi al doilea *Catavasieriu*, din vremea ocupaţiei lui Potemchin, şi, în sfârşit, cărţile lui Iacov însuşi: *Liturghia* din 1794 şi *Psaltirea* din 1802.

CAP. IV.

Munca de cărturari a călugărilor putneni.

Cum se vede, mişcarea pornită de Iacov nu ţinù decât supt cel d'intâiu urmaş al său. După ce părăsì cârja arhierească, fostul Mitropolit se adăpostise la Putna, unde i se făgăduiseră de Domnie cele mai mari înlesniri[3]. Găsì pe egumenul Calistru stăpânind o veche clădire pe care o aflase aproape în ruină, dar care se ridicase pe încetul cu cheltuiala Mitropolitului, care-şi «puse toată agonisita» pentru a întărì zidurile şi turnurile, a cumpărà odoare şi icoane, făcându-se astfel al doilea ctitor, ceia ce-i dădù dreptul de a strămutà în pridvor oasele părinţilor săi,

---

[6] Pentru unul tradus la 1768-9, supt Grigorie-Vodă Callimachi de «Andrei dascălul, Braşovan», v. *Cernica,* p. 14, no. 91.

[2] Dan, *Putna,* pp. 81-2.

[3] V. *Doc. Callimachi,* I, pp. 427-9, no. 29.

dintre cari tatăl fusese îngropat întâiu la Rădăuţi, şi de a-şi gătì lui însuşi loc de odihnă acolo: supt lespedea frumos săpată, după modelul vechilor pietre domneşti, i se coborî trupul, din care viaţa se desfăcuse pe încetul, la 15 Maiu 1778, după ce Iacov fusese câtevà zile, în rasa aspră a schivnicilor, părintele Eftimie [1]. Într'unul din mormintele alăturate, în al lui Ştefan-cel-Mare însuşi, acest evlavios şi bun arhiereu, care simţià numai foarte puţin pentru îndelungatul trecut de lupte şi suferinţi ale neamului, văzuse scormonindu-se de oamenii Cârmuirii, în zilele când el păstorià Moldova, şi scoţându-se pietre scumpe şi mărgăritare, ce slujiră apoi, din porunca lui — care nu îndrăzneşte însă, în scrisoare, a numì pe «mortul acela» — pentru a face cununi la sfinţi. Nu numai cu acest prilej clerul românesc al epocei, cel moldovenesc mai ales, dovedià că nu poate să vadă şi dincolo de margenile chemării sale strict religioase şi că privià Biserica lui Hristos ca una singură, pe care neamurile n'au voie s'o schimbe, nici măcar să o înrâurească, ea având un rost mai înalt şi obârşie neasămănat mai sfântă. Când ispravnicul scotocià în morminte ca să vadă ce au putut ascunde călugării ocupaţi la reparaţie, Mitropolitul se gândià numai la ce lucrare nouă de giuvaiergiu s'ar puteà face pentru sfinţii fără de moarte din mărgăritarele rămase în neagra cenuşă omenească, albe cum e credinţa cea adevărată, din pietrele ce păstrau după trei veacuri de întunerec aceiaşi flacără pe care în orice împrejurări credinciosul creştin o păstrează pentru Dumnezeirea căreia simte bucurie a i se jertfì [2].

Putnenii se temuseră că marele lor ocrotitor, înoitorul bisericii şi chiliilor, are de gând să facă din mânăstire un mitoc al Mitropoliei; temerea lor aduse poate hotărârea cu blestem, din partea tuturor arhiereilor moldoveni, dată

[1] Dan, *Putna*, p. 40: cf. *Ist. lit. rom.*, I, pp. 533-5.
[2] Dan, *o. c.*, pp. 46-7.

la 5 Ianuar 1756 încă, prin care se opriă orice supunere a ctitoriei lui Ştefan-cel-Mare către orice autoritate [1]. La 1757 se dădù egumenului privilegiul de a purtà genuncheriu sau nabederniţă, cruce la gât, mitră şi cârjă, ca arhiereii,— privilegiu care s'a respectat şi până astăzi [2],— precum se cuvine celui ce stă în fruntea unei astfel de mănăstiri, ce «din ceput s'au cinstit a să numì cea mai întăi, cap tuturor mănăstirilor pământului Moldovii, sângură de sine stăpânitoare, nicăire supusă» [3]. Când, în 1762, Iacov îşi luă în chip trainic sălaşul la Putna, cu totul isprăvită, având pe egumenul numit de dânsul la toate poruncile lui, el încercă, în sfârşit, să facă din mănăstire, aşà de bine asigurată şi aşà de mult cinstită, şi un nou focar de cultură bisericească [4].

Supt Calistru ca şi supt Venedict, supt Antonie şi Pahomie, urmaşul său [5], oarecare muncă de cărturari se simte la Putna. Pe lângă lucrări îndoielnice sau mai puţin însemnate — să notăm însă Slujba Sf. Onofreiu, prefăcută din slavoneşte, din «Trifoliul slovenesc», de egumenul «mănăstioarei» cu acest hram a lui Ştefan-Vodă Petriceicu, lângă Siretiu, Mitrofan, la 1764 [6], trebuie să se dea valoarea cuvenită operei lui Vartolomeiu Măzăreanu, ucenicul Mitropolitului Antonie, egumen dela 1757 înainte, cu întreruperi, care-şi făceà diata la 1-iu Ianuar 1779, dar care a răposat numai târziu după aceia. Erà un cunoscător bun de slavoneşte, un vorbitor ales şi bogat, care ni-a lăsat o foarte frumoasă laudă a lui Ştefan-cel-Mare, rostită în ziua obişnuită a pomenirii lui [7]; erà un harnic gospodar şi un îndrăzneţ unel-

1 Dan, *Putna*, p. 96.
2 *Ibid.*
3 *Uricariul,* XIV, pp. 179-80.
4 Dan, *o. c.*, p. 98.
5 *Ibid.*, p. 99, no. 142; p. 121; *Doc. Callimachi,* I, p. 451, no. 76.
6 Lăpĕdatu, *Manuscrisele dela Bisericani şi Râşca;* din *Bis. Ort.*, 1906, p. 18.
7 *Ist. lit. rom.*, I, la sfârşit.

titor politic. Îl vedem mergând şi el în Rusia Ţarului, cu Calistrat şi cu un călugăr dela Sihăstrie, la 1757, când căpătă dreptul de a purtà semnele deosebitoare ale unui arhimandrit [1]; se întoarse cu odăjdii, prapuri, icoane şi cu multe cărţi vechi slavone şi nouă ruseşti, pe care Vartolomeiu aveà de gând să le traducă. Ajuns egumen de Solca, el făcù o a doua călătorie rusească, pe vremea Împărătesei Ecaterina, împreună şi cu egumenul Moldoviţei, care începeà şi el să se uite spre Răsărit, Venedict [2]. Făceau parte din solia de închinare a ţerii, care mai cuprindeà, din Moldova, pe episcopul Huşilor, Inochentie Putneanul, fost dichiu la Rădăuţi [3],— care lăsă în loc pe episcopul de Roman, Leon [4]—, iar din Ţara-Românească pe Mitropolitul Grigorie. Ca un scriitor de chemare ce erà, Măzăreanu a lăsat o scurtă povestire a acestui drum al său, în care se încrucişă cu un tânguitor al suferinţelor sale pentru ortodoxie, parohul dela Sàn-Miclăuşul Banatului, Mihai Popovici, care, după ce văzù palate, grădini, Musee, Curte împărătească în toată strălucirea ei, se întoarse acasă cu siguranţa că Împărăteasa Ecaterina nu va lăsà nicăiri să piară pravoslavia [5]. După cuvântări solemne şi privelişti frumoase, după închinarea la moaştele din Peştera Chievului, care înlocuià acum pentru mulţi Români, mai ales din Moldova, Locurile Sfinte ale Ierusalimului, cei doi egumeni şi episcopul de Huşi se întoarseră în ţară încărcaţi de darurile «maicei» Împărătese, de Cârmuirea creştină a căreia ar fi fost buni-bucuroşi. După întoarcerea din Rusia acestei «maice» milostive, Vartolomeiu fù nu-

---

[1] *Uricariul*, XIV, *l. c.*

[2] Pe atunci mănăstirile din Bucovina se treziau toate la o nouă viaţă. Dragomirna fù ridicată din ruine la 1762; *Doc. Callimachi*, I, p. 456, no. 93; cf. p. 460, n-rele 110, 112. Cf. şi Ipolit Vorobchievici, *Sfânta mănăstire Dragomirna*, Suceava, 1908.

[3] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 225-6.

[4] *Arch. rom.*, I, pp. 151-2: 20 Novembre 1769.

[5] Călătoriile lui s'au tipărit in *Tribuna poporului* din Arad pe 1901, şi de acolo în broşură.

mit «îndreptător al şcoalelor domneşti, episcopeşti şi manăstireşti a' Moldovei», — şi el însuşi ţineà şcoală de preoţi, un fel de mic seminariu putnean, în mănăstire, având şi un dascăl de psaltichie tocmai din Patmos, pe călugărul Ilarion [1].

Vartolomeiu Măzăreanu a dat şi o sumă de traduceri din ruseşte pentru literatura profană: Calendare, leatopiseţe, ba chiar traduceri din greceşte ale Fabulelor lui Esop şi unor «apoftegme»; a dat o bogată formă literară condicilor de mănăstire; a prescris cronici moldoveneşti, a cuprins, poate, în cuvântări şi dialoguri icoana Moldovei decăzute, prin lene, dezbinare, trufie [2]. A tălmăcit cărţi pentru schivnici, către viaţa cărora, supt înrâurirea noului curent rusesc, pornit de Dimitrie din Rostov, erà aplecat şi el ca şi mai toţi călugării cărturari ai Moldovei: astfel, *Leastviţa,* după îndemnul egumenului Bisericanilor, Varlaam—supt Misail de Bisericani se traduseră şi *Invăţăturile* lui Doroteiu Staretul, ale «avvei» Dorofteiu, chiar în acea veche mănăstire de muncă pe terenul cultural —; «*Orânduiala chipului celui mare îngeresc, Invăţătura dulce sau livada înflorită, Crinii Ţarinei,* foarte mult cetită; în sfârşit călugărul putnean a voit să crească numărul cărţilor de slujbă, traducând, după «izvoade moschiceşti», *Pavecernicul, Canonul* la *pavecerniţă,* «Plânsul Născătoarei de Dumnezeu», *Panahidicul, Paraclisul Sf. Petru şi Pavel,* pentru hramul Solcăi, *Liturghia arhierească* [3], *Trebnicul* lui Petru Movilă, «adecă rânduiala pentru izbăvirea celor neputincioşi de

---

[1] Urechiă, în *An. Ac. Rom.*, X, p. 183 şi urm.; ed. lui Miron Costin de acelaşi, I, pp. 684-5; acelaşi, *Istoria Românilor*, I, p. 945, nota 1; cf. S. Fl. Marian, în *Revista politică* din Suceava, 1889, no. 7. Marian a dat şi o ediţie a Condicei Solcăi, scrisă de Vartolomeiu (Suceava, 1902).

[2] Afară de Cuvântul pentru Ştefan-cel-Mare — în *Arch. rom.*, I —, alte scrieri de această natură, în *Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşi,* IV, p. 327 şi urm. Cf. *Ist. lit. rom.*, I, p. 537 şi urm. — Dar acestea ar puteà să fie şi ale boierului Ionică Tăutu din 1821, supt numele căruia a şi fost tipărită una din ele intr'unul din ziarele muntene dela 1848.

[3] V. şi Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, p. 311.

viforarea şi năsălnicia de duhurile cele necurate», vechea carte de molitve din 1646 a marelui arhiereu [1].

Putnenii erau însă, din cauza Mitropolitului Iacov, scos cu silnicie prefăcută de către noul Mitropolit Gavriil, în relaţii întru câtvà duşmăneşti cu Scaunul din Iaşi. Dar acolo erà singura tipografie, căci la o înviere a tipografiei din Rădăuţi, al cării material fusese strămutat tocmai de Iacov la Iaşi, nu se gândià nimeni, şi cu atât mai puţin episcopul Dosofteiu Herescul. fiu de boierinaş, deprins a lăsà viaţa să se scurgă lin şi dela care n'a rămas nimic decât un turn de clopote, fără proporţii şi fără valoare arhitectonică, la reşedinţa lui rădăuţeană. Erà lipsă de înţelegere, neputinţa unei conlucrări între Mitropolie şi mănăstirile de sus, în care se trezise iarăşi, urmând mişcării Ruşilor, viaţa călugărească, şi dintre care Putna adăpostià pe Mitropolitul Iacov, Solca aveà pe Măzăreanu, Moldoviţa pe tovarăşul de misiune al acestuia, Sânt'Onufrie pe alt egumen scriitor, iar Dragomirna, dreasă la 1762 de Filip Catargiu [2], adăpostià, din Septembre 1763, în locul celor doi-trei călugări de ţară ai egumenului Teofan, pe cei şeizeci şi patru de fraţi hotărâţi la «viaţă obştească», la rugăciunea, la gospodăria, dar mai ales la lucrul împreună pentru cultură, supt călăuzirea unui nou oaspete de peste Nistru, Paisie Veliciovschi [3], care venià însă, cu cei mai mulţi dintre dânşii, din Atos şi din Ţara-Românească, unde stătuse un timp în schitul Vărzăreşti, de lângă hotarul Moldovei [4].

Acest Rus din Pultava, fiu de protopop, ucenic al şcolii din Chiev, la care învăţă şi Eustatievici Braşoveanul, viitorul inspector al şcolilor româneşti neunite, plecase din mănăs-

[1] V. Dan, *Putna*, p. 160 şi urm.; iar mai ales lista definitivă din Lăpĕdatu, *l. c.*, p. 18 şi urm.

[2] V. mai sus. p. 164.

[3] *Uricariul*, IX, facsimile al iscăliturii sale.

[4] Ştirile despre Paisie, din «Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare», Neamţ, 1817, Prefaţa.

tirea sa de frica Polonilor prigonitori în ajunul căderii Regatului lor, supt pretextul tocmai al acestor vrăjbi confesionale întârziate, şi se întorsese la Pecersca, noul Loc Sfânt al ortodoxiei slavo-româneşti. Trecând prin Moldova, unde ucenicii lui Dimitrie de Rostov şi urmaşii acestora erau preà bucuroşi să primească un «frate» din «Ţara Rusească», el pătrunse până la mănăstioara Poiana Mărului, din judeţul Râmnicului-Sărat, unde găsì un stareţ de neamul său, aspru schivnic după învăţăturile Patriarhului Silivestru de Antiohia [1], pe Vasilie, cel d'intâiu întemeietor de «lăcaş pentru viaţa comună», de *obştejitie* călugărească şi autor al traducerii lui Nil dela Sorsca, cetire plăcută shimonahilor şi foarte răspândită deci [2], şi al «Întrebătoarelor răspunsuri adunate din Sfânta Scriptură». Limba românească o deprinse Paisie stând aici laolaltă cu harnicii şi evlavioşii supuşi ai părintelui Vasilie. Petrecù apoi la Atos, în mănăstirea Pantocratorului, făcând linguri şi învăţând greceşte. La Atos, în schitul Sf. Ilie şi la Simopetra, se desăvârşì el şi în cunoaşterea limbii elineşti, la ucenicul său ieromonahul muntean Macarie, şcolar al lui Turnavitu, ca şi Grigorie, ca şi Chesarie, ca şi marele dascăl Manase Eliade,— lumina învăţăturii greceşti a timpului, mirean toată viaţa lui, dar având necontenite legături cu cei mai mari şi mai vestiţi clerici ai timpului [3].

CAP. V.

Începutul literaturii teologice la Români.

Pe atunci un început de literatură *teologică*, tradusă întâiu din slavoneşte, dar îndată din greceşte, de-a dreptul, dela

[1] V. mai sus.

[2] Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica*; din «Bis. Ort.» pe 1902, p. 6, no. 12; p. 12, no. 50; *Ghighiu şi Argeş*, pp. 23-4, no. 6.

[3] Cf. *Ist. lit. rom.* cu *Scrisori de boieri olteni* şi cu *Scriitori bisericeşti*.

izvorul însuşi, se înjghebase în ţerile noastre. Pe când, la Bucureşti, doar preotul Radu dela Treisfetitele traduceà pe *Antihristul* rusesc din 1703 [1], pe când cetitorii de cărţi religioase căpătau dela dascălul de slavoneşte Staico *Dioptra* saŭ *Oglinda* lui Filip Solitariul [2], Oltenii începuseră, supt îndemnul lui Damaschin, care aveà gata şi *Tâlcul Evangheliilor* de Teofilact al Bulgariei [3]. Un Mihalcea Logofătul de taină, care-şi ziceà *Litterati* în loc de *Litteratus*, pe latineşte, pornì tot acolo rândul «tălmăcirilor de pe grecie»: fusese la capuchehaielâcul românesc din Constantinopol, împreună cu Iorga Buicliul, autorul ziarului Campaniei în Morèa [4], până pe vremea lui Ştefan-Vodă Cantacuzino şi a lui Nicolae Mavrocordat, şi, odată cu intrarea celor cinci judeţe în stăpânire germană, venì de se aşeză acolo. Om evlavios, el cheltuì o parte din economiile sale pentru a înoì pe la 1726 schitul vâlcean Ţarca, metoh al Titireciului, făcut pe la 1680 de un călugăr grec din Tricala, Dionisie. După întoarcerea Olteniei la Principatul muntean, Mihalcea e îmbrăţişat, pentru învăţătura şi priceperea sa, de Constantin-Vodă Mavrocordat, care-i dă să traducă Comoara lui Damaschin Studitul, de Salonic, de *Solun*, lucrare pe care o săvârşeşte în 1747, adăugindu-i şi alte Şepte cuvinte de suflet folositoare şi un Tâlc la «Tatăl Nostru». Logofătul dădù şi tălmăcirea *Cuvintelor lui Efrem Sirul*, după ediţia veneţiană din 1720 [5], iar la 1729 el încercase chiar o lucrare de compilaţie, din deosebite «cărţi filosofeşti şi duhovniceşti», «elineşti, greceşti şi arăpeşti», pe care o întitulă poetic: «Mănunchiu de flori» sau *Chita florilor*, închinând-o episcopului de Râmnic, Inochentie [6].

---

[1] *Cernica*, p. 24, no. 174.
[2] V. D. Rousso, *Studii bizantino-române*, Bucureşti, 1907, p. 9 şi urm.
[3] Lăpĕdatu, *Damaschin*, p. 18.
[4] V. *Cron. Muntene*, din «An. Ac. Rom.» pe 1899 (XXI).
[5] V. şi *Ghighiu şi Argeş*, p. 57, no. 17; ms. din 1761.
[6] Lăpĕdatu, *Bisericani şi Râşca*, p. 35 şi urm. V. şi *Uricariul*, VII, p. 20.

Tipărituri teologice românești încep întâiu în Țara-Românească, unde Mitropolia dă la lumină o nouă ediție din *Învățătura bisericească* a lui Antim, mai mult o circulară pe înțeles pentru preoți — în Moldova se tipărise pentru același scop, la 1732, «Învățături preoțești despre Taine» [1], iar la Râmnic se publică la 1740 *Preoția*, cu datoriile clerului mirean [2]. Apoi apar *Întrebările bogoslovești și cu răspunsuri*, culese din scrierile marelui Atanasie de Alexandria, pe care le «tâlcuiește» un necunoscut urmaș al lui Mihalcea, Ianachi, fost al doilea Postelnic, deci, chiar prin dregătoria pe care o avuse, și încă supt Domni așà de învățați ca Mavrocordații, un bun cunoscător al limbii grecești vechi și nouă. Se poate ca același Ianache să fi prefăcut în românește, după cererea Mitropolitului Neofit Cretanul, cuvântările omiletice, vestitele «Cazanii de prăznuire» ale predicatorului grecesc mai nou, dela sfârșitul veacului al XVII-lea, Ilie Miniatul [3]. Apoi până la 1750 nu se mai dă aici decât o nouă ediție a «Pravoslavnicei Mărturisiri», la 1745, și alta a «Mărgăritarelor», în anul următor.

Acum Ieșenii, supt Mitropolitul Iacov, încep și ei cu lucrări de teologie. Se dă la 1751 «Sinopsis adecă adunarea a celorŭ drepte taini», cu canoane și altele ce trebuie «la taina duhovniciei», carte care, de alminterea, se mai publicase, dincolo de Milcov, și poate chiar în Iași, la 1747. «Adunare de multe învățături», din 1757 [4], e însă o lucrare nouă,

---

[1] *Bibl. Rom.*, II, p. 48, no. 206.

[2] Cf. și *Invățăturile pentru ispovedanie* ale Mitropolitului Grigorie, 1764; *Bis. ort.*, XI, p. 7. Pentru o *Invățătură arhierească* din Iași, 1771, v. *Bibl. Rom.*, II, p. 197. A treia ediție din circulara lui Antim, în București, 1774; *Capetele de poruncă* ale aceluiași, *ibid.*, 1775.

[3] Cf. și *Ist. lit. rom.*, I, p. 45, nota 1; p. 429.

[4] Pretinsa ediție din 1753 e o greșeală a lui V. Popp, p. 79; se spune în titlu că s'a tipărit supt Scarlat-Vodă Ghica, și acesta *nu* domniă în 1753.

operă a lui Iacov însuşi, care declară că a «alcătuit dinŭ multe Scripturi» «acĭastă cerească floare, adecă cărţulie», pentru folosul preoţilor, ca şi mai vechea *Sinopsis*. Tot la 1757, predicatorul Nicolae Mauroeides îşi dă în original, aici, la Iaşi, «Mreaja apostolilor», Ἀποστολικὸν δίκτυον. Ştim că Teofilact, fostul Logofăt de Vistierie, a dat o cărticică despre Lemnul Sfintei Cruci, şi aceasta tălmăcită din greceşte de-a dreptul, de al doilea boierinaş cunoscător al limbii elineşti. *Îndreptarea păcătosului cu duhulŭ blândeţelorŭ*, din 1765, e un manuscript slavon al lui Vichentie Ioanovici, fost episcop de Arad, trimes spre publicare de Pavel Nenadovici, Patriarhul de Carlovăţ.

Dar această tipăritură îndemnă pe Mitropolitul Gavriil să poruncească a se face din greceşte o nouă traducere românească a cărţii, pe care o intitulează, spre a se deosebi de cealaltă, «Îndreptarea păcătoşilorŭ, adecă învăţătură cătră celŭ ce să pocăieşte, cumŭ să cade să se ispoveaduiască»; Evloghie dascălul iscăleşte numai ca *diorthositoriu*. Numai în 1771, prin sârguinţa acelui Toma al doilea Logofăt, Toma Cara, din care Ruşii, cari ocupau Moldova, ar fi vrut să facă legislatorul acestei ţeri[1], se lucră o «Alcătuire înaurită», traducere a cărţii Evreului convertit Samuil Rabbi, care scrie împotriva iudaismului, — încă o tălmăcire din greceşte, după textul din Lipsca, 1769. *Itica sau ieropolitica* lui Vartolomeiu Măzăreanu — din ruseşte, după o ediţie dela Pecersca, din 1712, — rămase însă şi mai departe în manuscript, cum rămase şi altă traducere, din 1747, a lui Ghenadie Cozianul[2].

În Râmnic apare la 1760 cea d'intâiu carte de combatere a Uniţilor ardeleni, cari deschiseseră ei războiul prin publi-

[1] V. «Învăţătură a însuşi stăpânitoarei Măriri Ecaterinii II cătră orânduita epitropie preste alcătuirea arătării a unii noao legiuitoare Condică, tălmăcită..., care s'aŭ tălmăcitŭ de Thoma 2 Logofetŭ»; Iaşi, 1773. Cf. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 446-7.

[2] V. *Ghighiu şi Argeş*, p. 29 şi urm., no. 19.

caţiile dela Blaj ale lui Aaron [1]: «Carte sau lumină cu dreapte dovediri pentru Vavilonulŭ celŭ tăinuitŭ, carele iaste la Rămleani»: e tradusă după originatul grecesc al lui Nil de Salonic, fără a se arătà prin cine s'a făcut lucrarea. Chesarie, viitorul episcop de Râmnic, iscăleşte însă ca traducător a doua Prefaţă la «Întrebările şi răspunsurile» lămuritoare de dogmă ale lui Simion de Salonic, apărute la Bucureşti în 1765. Traducerea cărţii lui Nichifor Theotokis, Corfiotul ajuns Mitropolit de Cazan, împotriva lui Camillis şi a Unirii, scrisă după 1763, apărù numai în cea d'intàiu jumătate a veacului al XIX-lea [2]. Iar *Cuvintele* lui Nichifor Theotokis, traduse din porunca lui Filaret la 1793 [3], nu se publicară niciodată.

Macarie, prietenul lui Paisie şi fost egumen de Bistriţa, apare ca traducător la 1775 numai, când se dă, din manuscriptele lui, la Bucureşti, volumul de *Omilii* al vechiului Macarie Egipteanul, un ascet şi acela. Mai lucrase versuri, o bucoavnă, un dicţionariu, o gramatică [4], un «Mic prinos» Fecioarei [5], apoi, poate, o «Carte de suflet folositoare» [6], o traducere a Tâlcurilor Psalmilor de Teodoret (1787 [7]), *Haritovreiton Paradeisos,* «Tainica Florărie» şi poate «Scara lui Iacov» [8], *Tipicul,* «Oglinda tainică a vieţii călugăreşti», «Calist», Viaţa lui Dimitrie de Rostov, Ioan Scărariul, Sf. Chiril de Alexandria, Bogoslovia, Tâlcul Apocalipsului, etc.[9], dar lucrarea de căpetenie — màntuită în 1782 abià — a acestui

---

1 V. mai sus.

2 *Ghighiu şi Argeş,* pp. 17-9.

3 *Cernica,* p. 23, no. 151.

4 *Ist. lit. rom.,* II, p. 275 şi urm.

5 *Ghighiu şi Argeş,* p. 58, no. 19.

6 *Bisericani şi Râşca,* pp. 12-3.

7 *Ist. lit. rom.,* II, p. 391; *Bis. ort.,* XII, p. 673 şi urm; XVIII, p. 298 şi urm., 303 şi urm., 695 şi urm.

8 *Cernica,* p. 23.

9 *Studii şi doc.,* VII, pp. 309-10.

om învăţat şi harnic, pătimind însă de multe ciudăţenii,— în traiu, de sigur, ca şi în scrisul neobişnuit, în stilul plin de neaşteptate şi neîngăduite cuvinte,—e traducerea *Vieţilor Sfinţilor* din greceşte,— lucrare uriaşă, care a văzut tiparul numai târziu, după oarecare prefaceri, în Moldova, tocmai în tipografia întemeiată anume mai târziu de Paisieni, în rândul cărora se înscrisese printre cei d'intâiu. El murì la o dată necunoscută, lăsând după el faima că, atunci când Grecii aveau pe un Manase Heliades, el erà «dascălul cel mare» pentru Români [1].

Aceste traduceri arată sfârşitul total al influenţei slavone în Ţara-Românească: cel din urmă destoinic dascăl de această limbă fusese strălucitul caligraf preotul Floru, traducătorul Tâlcului Psaltirii; lăsă numai ucenici slabi, cum e Constantin dascălul, cari nu pot stà alături cu un Evloghie din Moldova [2]. O nouă legătură între slavona înviată, mai ales pentru cetirea şi tălmăcirea Vieţilor Sfinţilor, celor vechi şi noi, dintre schivnicii închinaţi numai lui Dumnezeu,—şi limba grecească, acum cultivată, nu de Greci, nici pentru Greci, şi mai puţin pentru grecizare, ci pentru lărgirea şi adâncirea studiilor de teologie, pentru înzestrarea Bisericii şi îmbogăţirea literaturii prin cărţi tălmăcite fără mijlocire din această limbă, erà s'o facă Paisie, ai cărui ucenici, «Sloveni» şi Români, în curând nu mai puţin de 350,— «sobor» fără păreche, ca număr, ca pregătire, ca evlavie şi ca fel de viaţă harnic şi ideal — începură încă dela aşezarea lor în Dragomirna, la 1763, rostul lor cultural în hotarele Bisericii, care se lărgiau tot mai mult.

---

1 *Cernica*, p. 24. no. 162: cf. p. 23, no. 156; p. 25, n-le 197-9, 200-1.

2 Pentru Floru, v. *Cernica*, p. 17. no. 115; *Ist. lit. rom.*, I, pp. 421. 457; Melchisedec, in *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, vol. IV, p. 523; Urechià. *Ist. Rom.*, I. p. 822.

CAP. VI.

Biserica din Bucovina anexată la Austria şi noul Guvern străin.

La sfârşitul răsboiului ruso-turc din 1768-74, Austria porunci trupelor sale să înainteze pe teritoriul moldovenesc vecin cu Galiţia de curând anexată, la cea d'intâiu împărţire a Poloniei: peste puţin, prin convenţia din Palamutca (1776), Turcia cedă, fără să aibă dreptul — ceia ce face din această convenţie un act nul în dreptul ginţilor—, tot Ţinutul Cernăuţului, un număr de sate din al Hotinului, ca şi Ţinutul Sucevei în mare parte şi al Câmpulungului întreg. Se născoci un nume pentru noua provincie împărătească şi se găsi potrivit unul slav, necunoscut oficialităţii moldoveneşti sau poporului român, Bucovina.

În «Bucovina» era cuprinsă cetatea Sucevei, unde stătea încă dichiul Mitropoliei, acum Metodie, arătând că astfel acesta era Scaunul arhiepiscopal vechiu şi adevărat, apoi Dragomirna lui Paisie şi a soborului său; Putna, în care Iacov mai trăià încă; Humorul, ce stătea poate tot supt egumenia lui Calistrat [1]; Voroneţul, cârmuit de Macarie [2]; Sânt' Ilie, cu alt egumen Macarie [3]; Solca lui Măzăreanu, care se bucurase la începutul războiului, crezând că poate însemnà acum în fruntea condicelor sale de documente numele «prèblagocestivei însuşi-stăpânitoarei marei Doamnei noastre Imperatriţii Iecaterini Alexievni, a toată Rosie şi a diadohului ei, bine-credincîosului Domn şi mare cniaz Pavel Petrovici» [4], şi Suceviţa, aproape uitată. Mănăstirea Todirenilor, din Bur-

---

1 *Doc. Callimachi*, I, pp. 464-5.

2 V. *Condica mănăstirii Voroneţul*, ed. Sim. Fl. Marian, Suceava 1900.

3 *Ibid.*, p. 35.

4 Începutul la *Condica mănăstirii Solca*, ed. cit.

-dujeni, a lui Toader, fratele lui Ieremia Movilă, închinată de mult, rămase la Moldova [1].

La început, partea înstrăinată a Moldovei păstră vechea ei alcătuire bisericească, dichiul îndeplinind şi funcţii episcopale, fără a fi împiedecat de nimeni, iar grija arhierească asupra târgurilor şi satelor având-o Dosofteiu Herăscu, episcopul de Rădăuţi, care nu se crezuse îndatorit a rămânea în Moldova turcească. El luă parte şi la ceremonia teatrală a închinării şi jurământului locuitorilor «bucovineni» către marea Împărăteasă creştină dezrobitoare [2]. Numai în 1781, se luă hotărârea de a împiedecà orice legături şi pe terenul bisericesc între partea anexată şi teritoriul domnesc, şi, la 24 April din acest an, Mitropolitul Gavriil trebuì să renunţe la drepturile lui metropolitane [3]. Fără a se întrebà la Constantinopol, fără a se observà vre una din formele pe care le impun canoanele, Austria procedă în chestia alcătuirii Bisericii bucovinene tot aşà precum procedase Rusia de curând (1771) în Moldova ocupată.

La moartea episcopului de Brăila, Daniil [4], aceasta împărţise, în adevăr, dieceza raialei cucerite, pentru moment, între eparhiile Buzăului (Brăila însăşi), Huşului (Ismail, Reni, Chilia, Cetatea-Albă, Tighinea-Bender) şi Rădăuţului (Hotinul, — unde, la 1765, după cererea lui Daniil însuşi, Patriarhia constantinopolitană se învoise a numì pe Neofit, egumenul dela Sf. Gheorghe din Bucureşti, autorul unui comentariu la Gramatica lui Gazì şi al unei «Alegeri din Psaltire», viitorul *efimeriu* al Grecilor din Sibiiu [5]). Apoi

---

[1] Marian, *Inscripţiuni de pe manuscripte şi cărţi vechi din Bucovina*, Suceava. 1900; pp. 46, 49-50; cf. *Inscripţii*, I, no. 1.

[2] V. I. Grămadă, în *Viaţa Românească* pe 1908.

[3] Wickenhauser, *Radautz*, p. 46 şi urm.

[4] Pomenit între ctitorii bisericii basarabene dela Căuşani; *Inscripţii*, II, pp. 14-5, no. XVII.

[5] *Bibl. Rom.*, II, pp. 190-1, 193; *Scriitori bisericeşti*, pp. 5-6. Pentru împărţirea diecezei «Proilavului», v. Melchisedec, *Cronica Huşului*, I, p. 312 şi urm.

Guvernul provizoriu rusesc dădù episcopia Hotinului unui Amfilohie, probabil Putnean, care trebuì să stea şi pe urmă în Moldova, la mănăstirea lui Zagavie, lângă Hârlău, ori la Iaşi, scriind cea d'intâiu geografie — după Buffier, tradus în italieneşte, — şi cea d'intâiu aritmetică, pe lângă *Gramatica teologhicească* a lui Platon de Moscova, din 1795 [1].

Tot astfel acum, dintr'o zi în alta, Dosofteiu ajunse, şi primì să ajungă, episcop *liber*, scutit de orice amestec, al Bucovinei împărăteşti, dându-i-se şi drepturi asupra mănăstirii Marelui-Schit din Galiţia,— întemeiată în veacul al XVII-lea, se pare, şi având supt ascultare Suceviţa. Erà un fel de Mitropolit cu patentă dela Viena, fără titlu şi fără recunoaştere în cuprinsul lumii ortodoxe, un funcţionar bisericesc de nuanţă răsăriteană al Guvernului Statelor austriace. În loc ca un arhiereu să-i vestească schimbarea esenţială de situaţie,aceasta i se semnifică prin generalul comandant, Enzenberg, care binevoì să-l cerceteze în chiliile din Rădăuţi [2]. Un *consistòriu,* pe care Biserica ortodoxă nu-l cunoaşte şi cum n'a funcţionat vre unul în Moldova ori în Ţara-Românească, dar cum îl avuseră episcopii de Făgăraş, încă dela Ioan Patachi, i se alipì, pentru a-l sfătuì şi a-l spionà [3]. Dosofteiu se declară gata, chiar dela această întâlnire, să ieà protocol de purtările preoţilor şi să înfrâneze pe călugări, asigurând şi el pe ofiţerul străin că aceşti clerici trăiesc în de obşte moral. Enzenberg îi arătă că are de gând să restrângă numărul călugărilor, să scrie averea mănăstirilor, să aleagă egumeni el însuşi, într'un sobor de călugări, şi cu doi egumeni vecini [4], să împiedece cărţile bisericeşti din Moldova, deşì recunoşteà că n'are cu ce le înlocuì, cele din Blaj fiind unite [5]. Administratori străini erau să intre în mănăstiri, care vor formà o singură orga-

---

1 *Ist. lit. rom.*, II, p. 388 şi urm., p. 519, nota 3; *Cron. Rom.*, II.

2 Wickenhauser, *l. c.*, p. 48; cf. Zieglauer, *Geschichtliche Bilder.*

3 *Ibid.*

4 *Ibid.*, p. 50 şi urm.

5 *Ibid.*, p. 53.

nizaţie economică supt controlul Guvernului; schiturile se vor închide neapărat. Contabilitatea şi statistica, regularitatea, precizia, trebuiau să iea locul, în toate, vechilor datine şi canoanelor imutabile. Generalul erà sigur că, prin decretele şi execuţile sale, e în stare a reformà o Biserică plină de păcate, ceia ce se potrivià, alminterea, cu întregul sistem de guvern anti-clerical al lui Iosif al II-lea [1]. La 1783 el târà pe Dosofteiu în Cernăuţi, unde decretul din 12 Decembre 1781 mutase, necanonic, episcopia, şi unde el trebuì să facă din banii săi o biserică mai cuviincioasă pentru ca să aibă unde se închinà. Arhimandritul Meletie, proegumenul Antonie din Putna şi un Gherasim primiră să scrie, împreună cu Balş, averea mănăstirilor [2].

Cu aceasta începù, supt bătrânii ochi îngăduitori ai lui Dosofteiu, prigonirea. Egumenii de Voroneţ şi Sânt' Ilie [3] fură izgoniţi, fără niciun drept, ei fiind pe viaţă şi răspunzători numai faţă de un sinod; cei de Solca şi Humor, «trimeşi la pocăianie în mănăstirile lor». Guvernul militar voià o şi mai aspră pedeapsă a «lui Macarie din Sânt' Ilie», trimeterea lui aiurea, aceiaşi surgunire pentru Antim de Humor şi Metodie, urmaşul la Solca al lui Vartolomeiu care fugise în Moldova, ca şi Voroneţeanul, vecinul său [4] şi, pe lângă ei, pentru doi protopopi şi un număr de preoţi şi călugări [5]; singur Venedict de Moldoviţa se învrednicì de mulţămirea noilor stăpânitori [6]. Se cerù chiar episcopului, pe un ton de poruncă, să poftească pe «domnul Mitropolit» *(Herrn Metropoliten)* din Moldova a cedà averea în moşii a Mitropoliei sucevene [7], pe care o numià biserica «Sf.

[1] V. o hotărâre a lui *ibid.*, la p. 68.
[2] *Ibid.*, p. 54.
[3] Cf. p. 152 şi urm.
[4] *Ibid.*, p. 58.
[5] *Ibid.*, p. 74.
[6] *Ibid.*, p. 61.
[7] *Ibid.*, pp. 64-5.

Gheorghe din Suceava»[1]. Şi, ani de zile, se purtă cu dânsul o luptă înverşunată pentru a-i despoià Biserica de Coţmanul dat de vechea Doamnă Anastasia, de chiar teritoriul rădăuţean şi de două sate în Moldova[2], în schimb pentru o leafă, mai mare ori mai mică, «aşà cum se obişnuieşte pretutindenea». În zădar aduse înainte Dosofteiu că nu poate călcà *pravila,* nici părăsì ce nu e al său, el care e «de treizeci de ani cununat cu această eparhie»[3] şi s'a deprins «să-şi afle odihna» acolo în Rădăuţi, în zădar plânse lacrimĭ calde înaintea prigonitorilor[4]: i se îngăduì numai, de milă, să păstreze Rădăuţul în câţi ani mai are de trăit. Erà vorba acum să-l supuie Patriarhului sârbesc de Carlovàţ[5] — şi aceasta se şi făcù, la 6 Decembre 1783, în chestii de dogmă mai ales, iar la 8 Decembre 1786 în toate, episcopul bucovinean fiind chemat la sinoadele sârbeşti. I se trimesese de acolo, ca «îndreptător», un fel de teolog oriental, arhimandritul dela Şistatovicĭ, Ghedeon Nichitici. Se prevăzù chiar să se crească popii tineri în studii mai înalte şi în ştiinţe la Lemberg[6], pe lângă că se începù o şcoală de preoţie în Bucovina chiar[7]. Se hotărâ apoi îndată «să lipsască călugării dela economiia moşiilor», afară doar de o grădiniţă pentru aier[8], şi să se împuţineze lăcaşurile lor mai mărunte, ba chiar să se părăsească unul ca Dragomirna, pentru că e «alcătuit din aşà de mulţi oameni strânşi laolaltă şi deosebiţi, cu faimă rea, şi mai e şi la graniţă»[9]. Enzenberg voià să păstreze doar Moldoviţa, Su-

---

1 V. răspunsul Mitropolitului, în Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.,* p. 309.

2 *Ibid.,* p. 67 şi urm.

3 *Ibid.,* p. 78.

4 *Ibid.*

5 *Ibid.,* pp. 86, 92.

6 *Ibid.,* p. 90 şi urm.

7 V. Iorgu Toma, în *Junimea literară* din Cernăuţi, pe 1908.

8 *Ibid.,* p. 97.

9 «Da dasselbe aus so viel möglich zusammengebrachten und verschiedenen, nicht woll beleumundeten Leuten besteht, und an der Grenze liegt»; *ibid.,* p. 91. Se închise şi mănăstirea de femei Petrăuţi;

ceviţa şi Putna [1]; numărul preoţilor va fi restrâns, din atâtea sute ce erau, la... 90.

O singură măsură stârnì indignare şi produse o energică protestare: aceia a secularizării mascate. La 10 Ianuar 1784, Dosofteiu, apoĭ Nichitici, acum episcop neunit al Ardealului, şi arhimandritul Gherasim arătau că o astfel de hotărâre nu se poate fără un sobor de obşte şi că daniile Domnilor Moldovei sânt făcute pe vecie [2]; se cerù ajutor la Carlovăţ. Se răspunse că e vorba numai de o «luare în administraţie», care, fiind voia Împăratului, se va face neapărat. Dacă episcopul şi noul său îndreptător, un Ardelean, arhimandritul Földvari, «Feldioreanul», nu rămaseră în hotărârea lor, egumenii atinşi de măsura Guvernului declarară acum că sânt hotărâţi a plecà din ţară şi că nu vor mai ascultà de episcopul Bucovinei. E bine să cunoaştem numele acestor clerici cari fură judecaţi în Consistorii şi surguniţi, după destituire, în alte mănăstiri sau zvârliţi peste hotar: Iacov de Putna, Antohie de Suceviţa, Artimon de Solca, Venedict de Moldoviţa, Antonie de Humor, cel mai greu lovit; fù iertat numai, pentru boală, Ioanichie de Dragomirna [3]: Ignatie de Voroneţ se depărtase singur. Ei nu cutezară însă a duce mai departe împotrivirea şi se rugară de iertare, dar Venedict, un minunat gospodar — cum recunosc şi duşmanii [4] — şi Antohie treceau în curând şi ei graniţa [5]. Supt conducerea Germanului Beck administraţia «fondului religionar» se organiză acum, în 1785 [6]. Planul de «regulare a mănăstirilor» din 29 April 1780 fù iscălit apoi de Do-

---

ibid., p. 92, — cf. pp. 110, 114-5 —, apoi Horecea, Mămăieştii, Zamostia, Luca, «Babin» şi «Christacek».

[1] *Ibid.*, p. 98.

[2] *Ibid.*, p. 101.

[3] *Ibid.*, pp. 103-5.

[4] *Ibid.*, pp. 156-7.

[5] V. raportul, *ibid.*, p. 191.

[6] *Ibid.*, p. 120.

softeiu, împotriva conştiinţei şi voinţei lui exprimate, la 1789: mănăstirile erau reduse aproape la nimic, în toate privinţele [1]. Numirea egumenilor erà să se facă din Carlovăţ. Şese protopopi (de Cernăuţi, Ceremuş, Nistru, Berhomète, Vicov, Suceava; vicari la Câmpulungul Moldovenesc şi la cel Rusesc) şi doi vicari erau să ajute pe Dosofteiu,—rânduială care ţinù până târziu în veacul următor. În acelaşi an, el închideà ochii în temniţa-i onorabilă din Cernăuţi [2].

Urmaşul lui, Sârbul Daniil Vlahovici, dela mănăstirea Covila († 20 August 1822, după o păstorie de 33 de ani şi îngropat la Dragomirna [3]), nu ştiù — deşì condusese şcoala de preoţie a înaintaşului său — să înalţe prestigiul unei Biserici decăzute. Aceşti episcopi ai Guvernului nu dădură măcar noii Biserici cărţile trebuitoare, şi *Octoihul* din 1804 rămâne o raritate: şi aici cartea din Principate hrănì pe credincioşii Ţinuturilor înstrăinate. Austria ruinase prestigiul, valoarea culturală şi naţională a Bisericii româneşti din Bucovina, precum încercase a face acelaşi lucru cu Biserica românească din Oltenia, o jumătate de veac mai înainte.

---

[1] *Ibid.*, p. 121.

[2] Cf. şi articolul d-lui I. G. Sbiera, în «Enciclopedia Română» din Sibiiu.

[3] Cf. *Inscripţii*, II, p. 12, no. 28; cf. Vorobchievici, *Dragomirna*, p. 39.

PARTEA A VII-a.

ÎNVIEREA SPIRITULUI BISERICESC

PRIN

REFORMA LUI PAISIE DE NEAMȚ.

CAP. I.

Paisie şi paisianismul în Principate.

Călugări fugari din Bucovina catolicilor, a prigonitorilor samavolnici, a revoluţionarilor mireni, călcători de canoane şi nimicitori de datine alergară în Moldova, trezind la o nouă viaţă mănăstirile puţin locuite şi fără vre-un rost cultural din Moldova rămasă supt ascultarea Domnului [1]. Un Meletie Ghica, fugar «pentru că n'a găsit de cuviinţă să se strice obiceiurile ţerii şi rânduiala ortodoxiei», ajunse până la Atos şi Smirna. În Slatina lui Lăpuşneanu se aşeză fugarul Macarie de Voroneţ [2], în Râşca, Venedict de Moldoviţa [3]. Schiteni, dela Schitul-Mare din Galiţia, întemeiară in judeţul Botoşani mănăstirile nouă Coşula şi Zghireni [4], dintre care cea d'intâiu fusese bogat dăruită de boierul ctitor din veacul al XVI-lea, Vistierul lui Rareş, Teodor [5]. Vartolomeiu Măzăreanu, care nu zăbovì nici el să părăsească Bucovina, după începerea «reformei» mănăstireşti — la 1-iu Ianuar 1779, neprevăzând-o, el lăsă Putnei întreaga lui avere [6], — se adăpostì la Roman, unde erà, la începutul unui veac nou [7], egumen al mănăstirii Precista, fă-

---

[1] Wickenhauser, *o. c.*, p. 107.

[2] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 358 şi urm.

[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 115; Wickenhauser, *l. c.*

[4] Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 339-40.

[5] V. cap. *Coşula* şi *Vorona* din *Studii şi doc.*, XVI.

[6] Marian, in *Rev. pol.*, 1889, no. 7; Urechiă, in *An. Ac. Rom.*, X, p. 208. nota 2.

[7] Urechiă, *l. c.*, p. 233, nota.

cută din nou de episcopul nemţean Ioanichie, într'un timp când Constantin Racoviţă clădià la Focşani mănăstirea Prorocului Samuil, închinată poate Alexandriei, şi la Iaşi mănăstirea Sf. Spiridon[1], — toate trei cu spitale. Vartolomeiu însuşi venise la egumenia Precistei după Gherasim Putneanul, care erà egumen acolo la 1787, când prefăcù biserica[2], şi avù el însuşi ca urmaş — şi până la 1826 — pe alt Bucovinean, Gherasim[3].

În sfârşit, Paisie Veliciovschi fù printre cei dintâiu cari trecură în Moldova pravoslavnică, stăpânită de un Domn pravoslavnic, cu frică de Dumnezeu şi respect pentru Biserică. Încă în anul luării Bucovinei, la 14 Octombre 1775[4], el îşi făceà intrarea în mănăstirea Secul, încăpătoare clădire cu multe chilii, în care, de mult timp, nu se mai desfăşurà vre-o muncă — de aici însă, din noua ctitorie a lui Varlaam, veniseră episcopii de Huşi Varlaam I-iu (1690 şi urm.), Iorest (1714-27) şi Ghedeon (1728-34)[5]—, mănăstire pe care i-o dătuise Grigore-Vodă Ghica. Numărul «fraţilor» din «soborul» său se înmulţì însă aşa de răpede, încàt Constantin-Vodă Moruzi, urmaşul lui Ghica, simţì, în August 1779, nevoia de a-i mai dà un lăcaş din cele vechi pentru a face să domnească în el noul spirit de harnică muncă în scrisul şi tălmăcitul cărţilor.

Neamţul, după petrecerea în zidurile sale a Polonilor întàiu, a cătanelor nemţeşti pe urmă, se aflà în stare proastă, deşì din mijlocul călugărilor săi, cari nu erau mai luminaţi sau aprinşi de râvnă decât ceilalţi, se ridică la 1718 episcopul de Roman,— apoi Mitropolit,—Gheorghie, cel de Huşi,

---

[1] Cf. *Inscripţii*, II, p. 156 şi urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II. pp. 64-5.

[2] *Inscripţii*, II, p. 22, no. 2.

[3] *Ibid.*, no. 1.

[4] La 21 Iulie erà la Dragomirna; «Adunarea», *l. c.*

[5] Sava, înaintaşul lui Iorest, — dela 1709 — fusese din Pângăraţi; Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 172.

Varlaam, care a fost egumen acolo dela 1716 la 1720[1], apoi, la 1735, alt episcop de Huşi, Teofil, care fusese, timp de zece ani măcar, egumen nemţean. Teofil trecù, în 1743-4, la Roman şi de aici, peste puţin, în Septembre 1747 — el murise la zi 'ntâiu din această lună —, oasele i se strămutau la mănăstirea lui de postrig, unde, fiind el un cărturar de slovenie, ca toţi arhiereii din generaţia sa, o inscripţie mai mult în această limbă-i însemnă locul de îngropare, în pridvorul bisericii lui Ştefan-cel-Mare[2]. Ioanichie, episcop de Roman (1747-69), e şi el tot Nemţean: e şi ctitorul schitului Vovedenia, de nouă viaţă în sihăstrie[3], şi el sprijine pe cărturarul stareţ de Neamţ Grigorie[4]; fratele său Nicolae trăi până la capătul vieţii ca monah acolo, la Neamţ[5], îngropat fiind apoi în mănăstire, ca şi Ioanichie însuşi. E însă cel din urmă arhiereu care pornì de acolo, căci şi urmaşii lui Teofil la Huşi, Ieroteiu (1744-52) şi Inochentie (1752-82), şi cel dela Roman ai lui Ioanichie — unde, adăugim, Atanasie, cel din 1724 la 1733[6], fusese Putnean — Leon Gheuca[7] sânt călugări din Putna, din rândul cărora făceà parte, de alminterea, şi Gavriil Mitropolitul, care petrecuse acolo înaintea norocului său[8].

Într'o frumoasă scrisoare, Paisie spune cum a primit fără voie grija mănăstirii sale celei nouă, cum «soborul» său dela Secul l-a petrecut până la Neamţ cu lacrămi, cum n'a putut adăpostì mai mult de vre-o cinsprezece vechi ucenici de-ai săi în chiliile puţine ce se puteau locuì aici,

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, p. 206.

[2] Cf. Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, pp. 206-14; *Cron. Rom.,* II, pp. 28-9; *Notiţe,* p. 6.

[3] Melchisedec, *Cron. Rom.,* II, pp. 51-5, 65 şi urm., 80 şi urm.

[4] *Ibid.,* p. 78.

[5] *Ibid.,* pp. 86-7.

[6] Îi urmează, scurt timp, Daniil de Solca; Melchisedec, *Cron. Rom.,* II, p. 21.

[7] *Ibid.,* p. 95.

[8] *Inscripţii,* II, pp. 175-6, no. 471.

cum e nevoie de lucru mult pentru a se aduce în bună stare această mai veche mănăstire a Moldovei întregi, cum cel d'intâiu gând la sosire i-a fost să se închine icoanei Maicei Domnului făcătoare de minuni, pe care «se învrednicise de trei ori a o ţineà cu păcătoasele lui mâni», atunci când, încă tânăr, făceà drumul la Sfântul Munte[1]. Aveà de gând să zidească bolniţă şi chilii nouă, cu două rânduri, aşà cum se văd astăzi, să facă o nouă reparaţie a clădirilor bisericeşti, după aceia, veche de aproape jumătate de veac, a episcopului de Roman, Pahomie. El trăì aici până la 15 Novembre 1794[2].

În liniştea bogată dela Neamţ, Paisie, scriindu-şi epistolele de îndrumare către toţi cei ce ţineau de *regula* lui, şi chiar către cei de acasă, din Pultava, îşi pregătì de lucru ucenicii cărturari: «Slovenii»: Sofronie, urmaşul său în egumenie (1794-1803), Ioan, care a fost şi el egumen († 1812), seninul bătrân Dosofteiu[3], pe Dorofteiu, ucenicul lui Sofronie, pe Ştefan ierodiaconul, traducător († î. 1807), pe tovarăşii la tălmăciri ai lui Ştefan, «dascălul» Isaac, trecut în rândurile schivnicilor, şcolarul acestuia, Iosif, apoi Stratonic, Antonie, Rafail, dar mai ales Gherontie. Spiritul cel nou pătrunse la Agapia Veche, unde în 1789 stăteà «stareţul» Macarie cu «12 părinţi la obşte»; la Hangul, se pare, al cărui monah Galaction se îndeletniciià cu copiarea cărţilor; la Bisericani, unde Veniamin, arhimandritul şi egumenul din 1803, pare a fi un Paisian[4] şi unde scrià Mitrofan, călugărit de Paisie[5]; la Râşca, unde Antonie egumenul se aflà cârmuind pe aceiaşi vreme[6], după Chiril arhimandritul, tălmăcitorul celui d'intâiu *Tipicon* şi acela care «au adus luminata mănăstire

[1] *Studii şi doc.*, VII, p. 159 şi urm.
[2] Melchisedec, *Notiţe*, pp. 6-7.
[3] V. şi *Ist. lit. rom.*, II, p. 393.
[4] Lăpĕdatu, *Bisericani şi Râşca*, p. 31.
[5] *Ibid.*, p. 33.
[6] *Ibid.*, p. 32.

la cea lui Dumnezeu plăcută viaţă călugărească», fiind şi învăţătorul ierodiaconului Gherasim, care a fost apoi cel d'intâiu tipograf muntean [1], al lui Ioan şi Meletie, scriitori. Un Agafton, Rus, întemeiè schitul Vorona, în pădurile Botoşanilor, schit de «Sloveni», din «Malorosia» şi Bucovina, Moldoveni şi Români, strânşi din toate părţile. Schiturile dela munte, Vovidenia, Pocrovul, Tarcăul, aveau schivnici după vechea rânduială a lui Dimitrie de Rostov, cari se uniră la mişcarea paisiană.

Munteni se adauseră la «sobor»: un Rafail din Hurez [2], un Grigorie din Bucureşti, care se aşeză la Căldăruşani, mănăstirea lui Matei Basarab, al cării egumen Dosofteiu, mort la 1807 [3], arată să fi ascultat şi el de-a dreptul învăţăturile marelui dascăl de călugărie nouă; Chiriac Râmniceanul [4], care ajunse călugăr la Căluiu; Gheorghie, care stătù în fruntea mănăstirii Cernica de lângă Bucureşti, o fundaţie a familiei Ştirbei. Schitul Iezer, Poiana Mărului, poate Vărzăreştii, Ghighiul de lângă Ploieşti, Dălhăuţii, Ciolanul din Buzău, Cheia prahoveană, din 1835-9 [5], toată partea de spre Moldova a Principatului muntean suferì binefăcătoarea înrâurire a lui Paisie.

Şi pentru călugăriţe,—care trăiau la Socola, zidită de o fată a Lăpuşneanului, apoi la «Soborul Maicelor» din Iaşi, biserica Sf. Paraschive — care se mai păstrează încă [6],— făcù Paisie un lăcaş ales, la Văratec; la 1802 apoi, Alexandru-Vodă Moruzi, adecă Mitropolitul Veniamin, mută pe cele din Socola la Agapia, ca să se facă loc Seminariului [7]: aici erau să înveţe cu «dascal bătrân procopsit la învăţătură» «carte grecească şi elinească», alegându-se şi dintre ele apoi «dascale», şi să deprindă «lucruri de mână, adică cusuturi, hramuri, chilimuri

[1] *Ibid.*, pp. 45-6, 49, 51.
[2] *Cernica*, p. 15.
[3] *Studii şi doc.*, VII, pp. 308-9.
[4] V. *Ist. lit. rom.*, II, p. 381, nota 3.
[5] V. *Inscripţii*, I, pp. 68-9; II, p. 247 şi urm.
[6] *Ibid.*, II, pp. 198-9 no. XLIV.
[7] *Uricariul*, VII, p. 128 şi urm.

şi cusuturi de veşminte arhiereşti şi alte iscusite lucruri, care acestea sânt pentru cinstea şi folosul lor şi pentru podoaba Patriei».

De alminterea, aici un Domn chiar, fusese cucerit de ideile reformei, şi astfel la Maiu 1776 Alexandru-Vodă Ipsilanti hotărià că în *obştejitii* nu vor intrà decât cei «ispitiţi cu cercarea cuviincioasă, de vin adecă cu gândŭ de spăsenie», oameni maturi, întregi la minte şi slobozi, lipsiţi de greutăţi de familie; el mai adăugià că fraţii nu vor aveà «încurcătura alişverişurilor», despărţindu-se de lume cu totul, printr'o «diată de moarte», că ei nu vor râvnì altă màncare decât «cea proastă şi lesne câştigată a obştii», nici alte veşminte decât «ceale sărăceşti şi lesne cumpărate», că nu vor părăsì mănăstirile şi nu vor lăsà pe nimeni să vie în ele «cu cântece lumeşti sau cu necuvioase fapte», că atât «chinoviarhul, adecă nacealnicul obstejitiei», cât şi skeuophylaxul, «păzitoriu de vase», şi economul să fie de casă şi «neschimbaţi», iar egumenul nici va vinde, nici va cumpărà moşii, mărgenindu-se a chivernisì bine averea ce a găsit [1].

În toate «obştejitiile», care au în fruntea lor un «nacealnic» sau «stareţ» şi cuprind mulţi călugări-preoţi şi călugări-diaconi, şi un număr de «duhovnici» aleşi, se văd chipuri de-ale începătorilor curentului reformei religioase: Paisie însuşi, Gheorghie de «Căldăruşani i Cernica», Dorofteiu, care urmă lui Gheorghie în cea d'intàiu mănăstire. Şi apoi episcopii, Mitropoliţii de care va venì vorba îndată, trăiseră după norma paisiană, înainte de a luà în mână paterita de arhierei. În vechile dulapuri se mai păstrează, ori se mai păstrau până la strămutarea lor la Academia Română, — pe lângă tipărituri slavone, greceşti, româneşti, une ori şi latine, cărţi de slujbă, de cetire, de teologie, adesea şi unele cărţi profane —, cărţile ieşite din răbdătoarea muncă a mai multor tălmăcitori şi caligrafì. Mai

[1] *Studii şi doc.*, V, p. 551 şi urm., no. 4.

mult din cele care privesc călugăria: Sf. Petru Damaschin, «Hotărârile pe scurt» ale Sf. Vasile, «Cuvintele» aceluiaşi, «Rasoforul» sau cartea «despre Tundere» şi alte scrieri ale lui Nichifor Theotokis, «Marco Pustnicul», «Catafighiotul», «Stavrofilia», — Iubirea Crucii adecă —, Ion Scărariul, Viaţa lui Dimitrie de Rostov, a Sf. Calist, «Oglinda tainică a vieţii călugăreşti», Teodoret, Chiril de Alexandria, «Ceale patru cărţi ale Bogosloviei», Tàlcul Apocalipsului, Isaia Pustnicul, «Cuvântul pustnicesc» al lui Nil, «Scara Raiului» de Ioan Sinaitul, Efrem Sirul, Paterice, între care cel dela Pecersca, «Capete lucrătoare» ale lui Nichita Stethat, călugăr din mănăstirea constantinopolitană Studion, Sf. Grigore Sinaitul, Simion Noul Bogoslov, Învăţăturile şi scrierile lui Paisie ş. a.[1].

CAP. II.

Paisianismul şi Biserica Moldovei supt Mitropoliţii Leon Gheuca şi Iacov Stamati.

Deocamdată între această viaţă vioaie a mănăstirilor de «obştejitie» şi între oficialitatea bisericească nu erà o legătură strânsă nici măcar în Moldova. Mitropolitul Gavriil trăì până la 20 Februar 1786[2]; el lăsă ca schimbările neprielnice ortodoxiei şi rosturile româneşti să se îndeplinească în Bucovina fără să se amestece, şi dădù Mitropolia ca locuinţă Domnului, după focul ce-i mistuise Curtea, — el însuşi adăpostindu-se în mănăstirea Golia, unde şi murì. Pe vremea lui se făcù biserica Sf. Gheorghe de lângă Mitropolie, în care biserică Gavriil, ctitorul ei, slujià mai bucuros decât în adevăratul lăcaş metropolitan al Doamnei

---

[1] Cf. *Cernica;* Lăpĕdatu, *l. c.; Ghighiu şi Argeş, Studii şi doc.*, VII, *l. c.*

[2] *Doc. Callimachi,* I, pp. CLXXXV, 407; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. XLVIII; *Inscripţii,* II, pp. 175-6.

Anastasia Duca, Stratenia, care fiind, prin vânzările nechibzuite ale lui Gavriil, încunjurată de prăvălii jidoveşti,—ca şi Sf. Gheorghe, de altfel, care aveà «locuirea Jidovilor până aproape de altarul ei»,— fù prefăcută apoi, la 1796, în paraclis al şcolii înalte de greceşte, al Academiei domneşti, întemeiate de Grigore Alexandru-Vodă Ghica [1]. Că a fost bun şi darnic, «tatăl cel prea-blând şi prea-iubitor al tuturora, cârja celor săraci, mângâierea celor întru necazuri» [2], nu e de ajuns pentru a-i acoperì greşeala de a nu fi ştiut să reprezinte, cu demnitatea şi hotărârea cuvenită, în astfel de împrejurări grele, Biserica sa.

Un fecior de boier, Leon Gheuca, crescut pe lângă Gavriil, care-l făcù şi protosinghel al Mitropoliei, ajunse pe rând episcop de Roman, la 2 Februar 1769, supt Grigore-Vodă Callimachi, nepotul lui Gavriil,— lăsându-se cu voie la o parte şi Inochentie de Huşi şi Dosofteiu de Rădăuţi [3], apoi şi locţiitor de episcop al Huşilor, la plecarea în Rusia a lui Inochentie, în 20 Novembre 1769 [4], şi, în sfârşit, la 1786, înlocuitor al patronului său statornic, ca Mitropolit, cu toată îndrăzneaţa încercare a Patriarhului pe lângă Poartă de a se face numire de Mitropolit prin el şi soborul său [5]. Erà un om încă tânăr şi de o creştere aleasă, care învăţă franţuzeşte — limbă pe care o ştià şi Chesarie de Râmnic, care cetià «le Mercure français», *Enciclopedia* şi Istoria Moldovei de Carra — ca episcop, care-şi făcuse bibliotecă la Mitropolie, reparată prin îngrijirea lui şi înzestrată cu case de locuinţă şi paraclis în ele, cu două moşii nouă, Rotarii şi Prisăcanii [6], care avù prieten ca vestitul fabulist şi părinte al literaturii sîrbeşti, Dositeu Obradovici, crescătorul

---

[1] Erbiceanu, *l. c.*, pp. XLIX, 41-2.

[2] *Doc. Callimachi*, I, p. 407.

[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 95 şi urm.

[4] *Arch. Rom.*, I, p. 151 şi urm.; Melchisedec, *Cron. Huşului*, I, pp. 306-7.

[5] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 451-2.

[6] *Ibid.*, p. XLIX.

lui Grigore şi lui Alexandru Callimachi [1]. Primì dela Obradovici dedicaţia unei predici de Zolikofer, tradusă în sârbeşte, şi comandă traducerea unui «Heliodor sau istorie etipicească» [2]. Când erà numai protosinghel, ceruse lui Măzăreanu să-i prefacă în româneşte «Itica ieropolitică»[3]. Voià să deà cetitorilor moldoveni în tipografia metropolitană Cugetările lui Oxenstierna şi pe *Télémaque* al lui Fénelon. A tălmăcit însuşi o carte de «multe învăţături» mai mult morale decât religioase, din limba franceză [4]. Cum se vede, un arhiereu foarte lumareţ, a cărui iubire pentru noua literatură franceză, revoluţionară şi deistă, se poate înţelege când ne gândim că învăţatul episcop grec al Cazanului şi Astrahanului, Evghenie Bulgaris, care a fost şi pe la noi, traducea din Voltaire însuşi şi că *Charles XII* al aceluiaşi află un tălmăcitor călugăr din Iaşi, pe Ghervasie [5].

În timpul când Mitropolitul aveà grija traducerilor sale şi a celor pe care găsise că trebuie să le comande, tiparul românesc e în mîna unui Rus, legător, săpător, meşter tipograf, protopop, econom, exarh chiar al Mitropoliei Moldovei, din timpul războiului din urmă, când el, venit în Moldova încă dela 1764, va fi ţinut locul lui Gavriil,—Mihail Strilbiţchi. Acesta dăduse în Iaşi o *Psaltire*, în 1784, apoi, poate, un *Antologhiu* şi un *Molitvenic* în 1785, *Octoihul* dela 1786 [6], o nouă ediţie a «Prăvilioarei» muntene, învăţătură pentru duhovnici, din 1781 (1784), o traducere a *Alfavitei sufleteşti* de Dimitrie de Rostov — *cea d'intâiu lucrare ascetică ieşită de supt teascuri româneşti* —, ba chiar un

---

[1] V. Ţichindeal, *Fabule*, ed. Russu, pp. XVI şi urm.

[2] *Ist. lit. rom.*, II, pp. 383, 436-7, 448, nota 3.

[3] Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strêlbickij*, Paris, 1905, pp. 4-5.

[4] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 112-5.

[5] Cf. Sulzer, II, p. 37, nota a; Xenopol şi Erbiceanu, *Serbarea şcolară din Iaşi*, p. 270.

[6] V. şi mai sus.

Calendariu pe 1785 și încă o broșură [1], toate cărți binișor lucrate de Strilbițchi însuși, ca și de fiul sau Policarp, din care făcù apoi un *podporucic* împărătesc, și împodobite cu planșe de mâna celui d'intâiu. Nu rămâne și supt noul Mitropolit, ci trece la Mohilău, pe Nistru, unde face să apară, în Iunie 1786, o a doua *Psaltire*, închinată, nu Domnului moldovenesc, un Mavrocordat, ci Împărătesei Ecaterina însăși. Rușii, năvălind în Moldova, aduc cu dânșii în 1788 pe Strilbițchi, care erà și puțintel spion, purtând scrisori, în 1787, între Mitropolitul Leon,— care corespundeà și cu Austriecii [2], cerând pe lângă ei sprijin lui Dosofteiu al Bucovinei, ca unul ce erà și el «patriot acești ticăloase patrii [3]»,— și între Ruși [4]. *Catavasieriul* său se publică astfel în Iași, la 1788, toamna, și un *Molitvenic* nou iese de supt teascurile sale la 1789.

Erà ajutat, în lucrarea acestor două cărți, și de paisianul Gherasim, din Neamț. Apoi singur el dă *Psaltirea* din 1790-1, *Catavasieriul* din 1792, *Ceaslovul* din același an. În același timp cînd făceà aceste ediții în titlul cărora se pomenesc membrii familiei împărătești din Rusia și guvernatorii Principatelor, un Potemchin, un Besborodco,—Strilbițchi răspândește prin slovele sale: gramatice, dialoguri, cărți de cetire ruso-românești, prin care să se deprindă Moldovenii cu limba noilor stăpînĭ. Ba chiar cărți numai rusești, un *Apostol* din 1791, o traducere din englezește cu privire la dogma creștină, se publică de dânsul, pe lângă un număr de cărticele românești fără însemnătate. De altmintrelea, când după pacea din Iași, trupele rusești ieșiră din Moldova, Strilbițchi nu rămase decât pentru a-și isprăvì *Psaltirea* din acest an, care poartă numele domnesc al lui Alexandru-Vodă Moruzi, și apoi îl găsim la Dubasari, alt

---

[1] Picot. pp. 18-9.

[2] *Arch. rom.*, II, p. 292 și urm.

[3] V. și Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 317.

[4] V. Picot, p. 7 și urm.; Urechiă, in *An. Ac. Rom.*, X, pp. 19-20; *Ist. Rom.*, III, 148-9.

târguşor de graniţă pe Nistru, de unde trimete la 1794 un *Ceaslov* românesc [1] şi un *Bucvar* rusesc, iar în 1796 o *Alexandrie,* tipărită de dânsul în tipografia sa «volnică», are ca loc de publicare Mohilăul, «între hotariulŭ Rossiei şi între alŭ Moldoviei», unde se întorsese deci şi unde va fi murit, căci nu mai avem alte ştiri despre dânsul [2].

Încă în cursul anului 1788 poate, Mitropolitul Leon, care erà greu bolnav la Galata pe vremea serbătorilor Crăciunului [3], murise. El lăsase, plecând din Roman, acest Scaun Grecului Iacov, egumenul bisericii Barnovschi; prin bani acesta căpătase sprijinul Curţii lui Alexandru-Vodă Mavrocordat, şi prin bani biruise în lupta pentru episcopia de Roman pe Venedict de Râşca şi pe dichiul dela Huşi, de sigur un Putnean, Iorest; Mitropolia fiind în mânile Domnului, alegerea se făcù în biserica Dancului [4], din care Constantin Duca făcuse, prin 1703, o mănăstire, închinând-o la «cei Patruzeci de Mucenici» din Atos [5]. Iacov păstorì, încunjurat de Greci, numai până la 25 Octombre din anul aşezării sale ca episcop, 1786, şi moartea-l prinse pe neprevăzute la Focşani, după ce trecuse asupra Episcopiei vechile sale datorii şi adăugise altele nouă până la 80.000 de lei, sumă aşà de împovărătoare pentru venitul de 7.500 de lei al Romanului, încât nimeni nu mai voì să-i primească moştenirea. După o vacanţă de Scaun mai lungă şi după o chibzuire oficială pentru plata banilor fără dobânzi, se făcù supt Alexandru-Vodă Ipsilanti, urmaşul lui Mavrocordat, ce fugise în Rusia, alegerea unui nou episcop de Roman, la 19 Iulie 1787: pe lângă Varlaam de Agapia, un Paisian, se înfăţişară doi din fugarii bucovineni: Macarie dela Slatina şi un fost proe-

[1] Melchisedec, *Cron. Huşului,* II, pp. 167-9.
[2] Pentru toate, v. Picot, *o. c., passim.*
[3] Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 319.
[4] Melchisedec. *Cron. Rom.*, II, p. 115.
[5] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 330-1.

gumen al Putnei, Antonie, un mâncăcios trândav, care izbutì [1].

Patriarhia de Constantinopol se amestecă la vacanța metropolitană, nefiind Domn care s'o înfrâneze. Episcopul de Roman şi noul episcop de Huşi — dela 1782 — Iacov Stamati, un Ardelean (n. 1748), călugărit la Neamț înainte de venirea lui Paisie (la 1765) şi ajuns protosinghel al Mitropoliei după alegerea lui Leon ca episcop de Roman, primiră *ecdosis* ca să facă o alegere pe care, în astfel de timpuri de războiu, găsiră mai bine s'o amâne [2]. Ruşii puseră atunci ca «țiitoriu de loculŭ eparhiei Moldovlahiei» pe un arhiereu de-ai lor, din Ecaterinoslav, Ambrosie — şi la Sf. Spiridon, în 1788, ei voiră să puie pe un «arhimandrit grec» ce slujise pe flota biruitoare a lui Orlov — şi, pentru că acesta nu cunoşteà de loc împrejurările, i se adăugì ca informator şi călăuz spionul Strilbițchi, care putù să poarte acum titlul măreț de «protopop al Moldovei, Țerii-Româneşti şi Basarabiei [3]». Ambrosie merse până la Neamț, pentru a face arhimandrit acolo pe meritosul Paisie [4]. Retrăgându-se la sfârşitul războiului, în Ianuar 1792, — fără măcar o alegere formală de Mitropolit [5], ci numai după voința lui Ambrosie şi a Comandei ruseşti, fù sfințit Gavriil Bănulescu, un Câmpulungean din suita lui Ambrosie, care fusese deci prin Rusia şi purtà de curând titlul de episcop al Achermanului [6]. La 9 Ianuar 1792 Strilbițchi închină *Catavasieriul* lui Ambrosie, iar *Ceaslovul* aceluiaşi apropie numele lui Gavriil, «Mitropolit a toată Moldova», de al noului Domn Constantin

---

[1] *Cron. Rom.*, la locul respectiv. Cf. Wolf, *Beschreibung der Moldau*, I, p. 149.

[2] Cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 151-2.

[3] Picot, p. 20 şi urm.

[4] *Adunarea* citată.

[5] V. declarația in acest sens a lui Iacov in Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 321-2.

[6] V. Stefanelli, în *An. Ac. Rom.*, XXIII.

Moruzi [1]. Curtea Rusiei îi trimeteà în April felicitări şi o cruce de briliante. Moruzi nu voì însă pe acest nou arhipăstor al Moldovei; el făcù pe Patriarh să-l înlăture şi să hotărască, în April [2], o nouă alegere, şi data aceasta ieşì, prin Iunie — înştiinţarea lui e din 22 ale acestei luni —, Iacov episcopul de Huşi, om vrednic de Mitropolie, care primise eparhia sa «prădată până în scândură şi aruncată în greà datorie de 75 de pungi de bani», de Alexandru Constantin Mavrocordat-Vodă, răpitorul moştenirii lui Inochentie, şi o lăsase acum cu totul slobodă. Faptul că el răscumpărase prinşii turci din mânile Muscalilor, cheltuind pentru aceasta 16.000 de lei, şi că, la descoperirea acestei dovezi de milă pentru păgâni, el fusese mânat în tabăra dela Hotin pentru a-şi dà seamă, îl recomandau în deosebi Porţii [3]. Gavriil fù luat, în Maiu, cu sila din Iaşi şi dus la Poartà, unde Patriarhul voì să-l deà în mânile Trimesului Rusiei: adăpostindu-se totuşi, la urmă, în această ţară, el căpătă episcopia Gotiei în Crimeia şi Ordinul Sf. Andrei [4].

Iacov erà un arhiereu învăţat, ştiind ceva greceşte şi slavoneşte, poate şi franţuzeşte [5]. A fost şi aici un foarte bun gospodar, care a zidit casa de reşedinţă a Mitropoliţilor şi a scos pe Evreii cari, cu cărţi de vânzare şi de bezmen ale lui Gavriil Calimachi, se aşezaseră în jurul bisericilor Strateniei şi Sfântului Gheorghe [6]; dând Mitropolia veche pe lângă Academie, el îşi alese pentru slujba sa archie-

[1] Picot, p. 27.

[2] Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 320.

[3] Cf. Melchisedec, *Cronica Huşului*, I, pp. 346-7, 367 şi urm. Mai ales insemnata notiţă de pe pp. 366-7.

[4] Cf. *Acte şi fragmente*, II, pp. 345-6, 348; Melchisedec, *l. c.*, p. 367, nota; pomelnicul din Erbiceanu, *Mitr. Mold.*; Stefanelli, *l. c.*

[5] Memoriul, cu idei inaintate, in chestia şcolilor, pe care-l iscăleşte el — *Uricariul*, III, p. 13 şi urm., — pare să fie insă mai mult al lui Scarlat Ghica, boier care făcuse studii in Apus.

[6] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 42.

rească biserica nouă a lui Gavriil[1]; o mare reparaţie, în 1797, cuprinse amândouă clădirile şi bolţile negustorilor ce le încunjurau[2].

Păstorì unsprezece ani, scăpând şi de intriga, care voià, în 1796, să-i ieà Scaunul, şi de cuţitul unui nebun, care-l rănì în acelaşi an[3]. Chiar dela începutul stăpânirii sale arhiereşti, ierodiaconul Gherasim şi tipograful cel nou, popa Mihalache — fireşte deosebit de Strilbiţchi — dădeau o *Liturghie*, în 1794; o *Psaltire* urmă numai în 1804, apoi un *Apostol* şi un *Molitvenic*[4]. Afară de aceasta se dădù o ediţie nouă din cartea rabinului Neofit, *Infruntarea Jidovilor* (1803), operele lui Amfilohie de Hotin, ba chiar un *Calendariu* şi romanul *Critil* şi *Andronius*, ieşit de supt teascurile Mitropoliei la 1794.

La 10-11 Mart 1803 Iacov Stamati murià de dropică, şi-i urmà un fiu de boier mare, un ucenic al lui Paisie, un scriitor şi un om de influenţă, eclesiarhul, egumenul de Sf. Spiridon, episcopul de Huşi — din 1792 — şi apoi de Roman — dela Iunie 1796[5]—, Veniamin Costachi, în mirenie Vasilie, fiul lui Grigoraş Negel[6]. Cu un an înainte, o retipărire a cărticelei Mitropolitului Gheorghie despre icoana din Neamţ începeà acolo şirul tipăriturilor[7]. Paisianismul triumfà şi în organizarea episcopală a Bisericii moldovene şi în literatura bisericească a Românilor.

---

1 *Ibid.*
2 Cf. Wolf, *passim* şi «teza» păr. M. I. Michaileanu, 1895.
3 *Ll. cc.*
4 Picot, *l. c.*, p. 14, nota 2.
5 *Cron. Rom.*, II, p. 160 şi urm.; *Mitr. Mold.*, p. 42 şi urm.
6 V. broşura mea despre dânsul in «Bibl. Minervei».
7 Picot, *o. c.*, p. 15.

PARTEA A VIII-a.

UNIREA CURENTULUI RELIGIOS PAISIAN,

SPRIJINIT DE

ARHIEREII DIN PRINCIPATE,

CU

NOUL CURENT NAȚIONAL DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Episcopul de Argeș Iosif.

Până atunci, paisianismul reformator prin credință, disciplină și muncă literară căutase alte drumuri pentru a ieșì la iveală. Paisie trimesese la București pe unul dintre «frații» mai tineri, pe Gherontie, dorind să aibă, pe lângă atâția cunoscători de slavonește, și un traducător din limba elinească. Ucenicul stareţului din Neamț își făcù studiile la noul dascăl grec din București, Lambru Photiades. Aici se împrietenì cu un Muntean, Grigorie. Din porunca Mitropolitului Dosofteiu, ei amândoi dădură la 1794 o ediție românească a «Cărții folositoare de suflet», care se răspândì așà de răpede, încât trebuì retipărită la 1799 și 1800 [1]. Ei tălmăciseră și vestitul *Tâlc* al lui Teofilact, operă de care se vorbește prin anii 1790 [2]. Până se hotărâră la acel pelerinagiu spre Atos din care se întoarse numai Grigorie, căci Gherontie murì pe cale în Filipopol, la mănăstirea Sfinților Anarguri [3], ei mai gătiră și alte lucrări de teologie după originale eline.

În același timp se găsià tot în Țara-Românească un arhiereu, ucenic al lui Chesarie, fost protosinghel la Râmnic, îngrijitorul tiparului supt episcopul Filaret, care, fiind năs-

---

[1] *Uricariul*, XXIV, pp. 396-7.

[2] *Scriitori bisericești*, pp. 33-4.

[3] Prefața la 'Επιτομὴ τῶν θείων δογμάτων ; cf. și a *Checragariului* din 1814 și *Bis. ort.*, XII, p. 532.

cut în Loviştea Vâlcii, poate din neam de Ardeleni, trebuià să aibă legături cu Ardealul, de care-l apropiè numirea sa ca întâiu episcop al Argeşului, ridicat ca Scaun arhieresc din ruinele sale, în August 1794 [1], pentru «doauă judeţe, adecă al Argeşului şi al Oltului» [2]. În sfârşit legăturile sale în Bucureşti îl făcuseră a cunoaşte pe Gherontie şi Grigorie şi a preţuì curentul paisian. Astfel cărturăria olteană a lui Damaschin, Grigorie şi Chesarie, noua mişcare ardeleană, care începeà, cum se va vedeà chiar acum, să apropie de Românii de dincoace, şi pe neuniţii treziţi la cultură, şi pe Uniţi, scăpaţi de exclusivismul catolic, şi, în sfârşit, călugăria reformată a Moldovei, se unesc în Iosif de Argeş, ori, cum i se ziceà, şi cum îşi ziceà însuşi, «Argeşiul». Asupra operei şi însemnătăţii acestui înaintaş al lui Veniamin Costachi, se cuvine a ne opri.

Iosif, care a fost şi un foarte bun gospodar, dregând minunata biserică a lui Neagoe-Vodă, în care băciuiseră doi ani de zile Turcii, pe timpul războiului din urmă, şi clădì bisericuţa Sf. Nifon, făcând şi, din nou, casele de locuinţă arhiereşti, a fost un statornic patron al Nemţenilor, a căror râvnă pentru Biserică şi carte, ale căror curate gânduri de îmbunătăţire a vieţii mănăstireşti şi de înălţare a culturii clerului în de obşte erà în măsură a le înţelege. Încă din 1796, el ştià că Gherontie şi Grigorie, «doi părinţi călugări din Moldova», au gata *Tâlcul* lui Teofilact, pe care el ar fi vrut să-l vadă tipărit în Ardeal, cu cheltuiala corespondentului său obişnuit, marele negustor sibiian Hagi Constantin Pop [3]. Făcù să se tipărească la Bucureşti, în noul aşezământ privilegiat al boierinaşilor Clinceanu şi To-

---

[1] *Cond. Sfântă*, p. 279 şi urm. Cf. Zilot Românul, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, vol. V, p. 73.

[2] *Cond. Sfântă, l. c. Tomos*-ul patriarhal pentru noua dieceză nu s'a publicat şi nici pretextul întemeierii ei nu se cunoaşte mai de aproape. Cf. pentru eparhia Buzăului, la 1544, «Tunusli» (Mihai Cantacuzino), trad. Sion, p. 101 şi urm.

[3] *Scriitori bisericeşti*, pp. 33-4.

pliceanu, cari întrebuinţau pentru cărţile bisericeşti pe un călugăr din Neamţ, Isaia, o nouă ediţie dintr'o carte de combatere a «Volteriştilor, păgânilor adecă, celor fără de Dumnezeu, ai veacului acestuia», *Apologhia* contra *celor fără de Dumnezeu,* traducere a lui Gherontie singur, după Dimitrie de Rostov, se pare [1]. La 1816, episcopul de Argeş, care erà însuşi un scriitor, dădù la Neamţ o ediţie a traducerii sale din Atanasie de Paros, **Ἐπιτομὴ τῶν θείων δογμάτων**, «Prescurtarea despre dumnezeeştile dogme». Şi *Paraclitichì*, altă tălmăcire a lui, iese tot în mănăstirea lui Paisie. El făcù pe Grigorie să traducă «Tâlcuirea pe scurt» a lui Nichifor Calist Xantopulo şi rugă pe stareţul de Neamţ Gherontie să o tipărească, la 1814. Din programul noii şcoli monastice moldoveneşti, el nu primià avântul de înstrăinare de lume, setea de suferinţă meritorie faţă de Dumnezeu, al Nemţenilor: se făceà însă, din toată inima, părtaş la opera lor de cultură, prin care aceşti smeriţi călugări şi-au câştigat recunoştinţa tuturor timpurilor.

CAP. II.

Schimbarea în sens românesc a spiritului în Biserica unită: Samuil Klein, Şincai şi Petru Maior ca răzvrătiţi religioşi.

Privirile lui Iosif se îndreptau însă, nu numai către muncitoarele chinovii ale paisianismului, ci şi către fruntaşii ierarhiei şi ai literaturii româneşti în Ardeal.

Până şi în rândurile Uniţilor se făcuse acolo o schimbare prielnică pentru strângerea din nou a legăturilor cu Românii din Principate. Cea d'intâiu generaţie de clerici uniţi avuse adese ori intransigenţa aspră sau fanatică a neofiţilor, trufia celor cari pentru întâiaşi dată gustă o cultură mai înaltă sau se împărtăşesc de onorurile şi înlesnirile mate-

---

[1] Pentru ediţia din 1803, v. *Ist. lit. rom.*, II, p. 403, nota 1.

riale pe care orice oficialitate le are la îndămână pentru a smomì şi cucerì. Titluri ca acelea de baron, de sfetnic împărătesc, daruri de tot felul, dela frumosul lanţ de aur cu medalia stăpânitorului până la apanagiul de domenii, relaţii cu fruntaşii Bisericii catolice, studii la Unguri sau în Apus — numai Iancu din Sâmcel, călugărul Isaia, care a tradus «Vedeniile Sfântului Grigorie»[1], învăţase la Chievul ortodox, iar călugărul Leontie Moschuna erà dintre ucenicii dascălilor greci de neamul său[2],—făcuseră din episcopii şi canonicii, din profesorii blăjeni de până pe la 1770 nişte despreţuitori ai vechii ortodoxìi umile şi sărace şi ai celor cari, în Ardeal chiar, sau dincolo de munţi, trăiau în acelaşi întunerec dogmatic şi în aceiaşi lipsă de cultură sau de drepturi.

S'ar fi crezut că tinerii, cari, pe urma unui Aaron, unui Rednic, Maior, Cotore şi Caliani, unui Meletie Neagoe, cari prin învăţătura în străinătate-şi câştigaseră cele mai înalte ranguri bisericeşti, mergând şi ei în Apus vor duce şi mai departe aceste porniri de izolare faţă de ceilalţi Români, de adoptare tot mai deplină a catolicismului, în fond ca şi în formă chiar. Se văzù însă îndată că cei mai buni dintre ei,—un Samoil Klein (n. Septembre 1745), de acasà Maniu Micu, fiul protopopului din Sad, frate al Vlădicăi Inochentie, şi al surorii protopopului Neagoe din Broşteni şi Armeniu ; Gheorghe Şincai (n. 1753-4), vlăstar al boierimii făgărăşene, venit din Şinca-Veche şi purtat pe la reformaţii din Oşorheiu, pe la Iezuiţii din Cluj şi Piariştii din Bistriţa : Petru Maior (n. c. 1760), din părţile Bistriţei, fiul protopopului dela Căpuşul-de-Câmpie, crescut la Oşorheiu şi Cluj,— caută alte drumuri. Dela început, dacă tustrei se călugăriră[3] în mănăstirea de viaţă aspră a lui Aaron, viaţa aceasta de caznă pentru sfinţirea prin răbdări şi înfrânare, prin slăbire şi dureri, în veşnice posturi cu «mazăre au

---

[1] Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 107 ; *Studii şi doc.*, XIII, p. 156.

[2] V. pentru el, şi *Studii şi doc.*, XII, p. 42, no. LXXVIII.

[3] Samuil, la 14 Octombre 1762 ; Şincai, în 1774.

fasole au linte fiartă, dar cu niciun uleiŭ direasă», disciplina aceasta, pe care Vlădica Rednic o întări încă — «toată legea», scrie acelaşi Samuil Micu, «ar fi vrut să o facă călugări şi să supună pe toţi la viaţa grea» [1], li displăcù. Începù să li cadă greu şi îndumnezeirea actului Unirii, pe care cât de puţină cercetare istorică îl puteà reduce la adevărata lui valoare, şi nepotul episcopului Inochentie, al celui care, într'o clipă de deznădejde, se arătase gata să taie legăturile cu catolicismul, spune apriat că «Atanasie [Rednic] în toată Dumineca, la exortaţii, atâta lăudà şcolarilor Unirea, până ce unii îşi pierdeau gustul de a-l mai auzì» [2]. Certele dintre călugări, cari-şi râdeau de «bătaia lui Dumnezeu» şi de «ajutoriul Preacèsti», îl dezgustară adânc [3]. Deşi Klein ajunse «prefect» la mănăstirea Sf. Treimi, apoi eclesiarh şi conzistorial pe lângă acest bun gospodar de biserică şi şcoală care erà Rednic cel «greu la fire şi nu lesne iertătoriu», deşi trecù bucuros la Colegiul pazmanian din Viena, unde învăţă mai departe filosofie şi teologie, ajungând apoi *efemeriu,* duhovnic la Colegiul Sf. Barbara, întemeiat la Viena pentru şcolari uniţi,—el nu căpătă mai multă tragere de inimă pentru călugărie, dar nici pentru Unire ca act mântuitor de suflet şi deschizător, prin legea cea nouă, a unui mai bun viitor românesc. Îşi întrebuinţà vremea în a traduce din Părinţii răsăriteni, ca Sf. Vasile cel Mare, Sf. Dorofteiu, pe cari-i cetiau aşa de mult şi paisienii din Principate şi din cari «Cuvintele» celui din urmă apărură la Râmnic, în 1784 [4]. Peste câtevà luni, el făceà să apară la Viena, cu tiparul lui Kurzbeck, două mici studii în legătură cu datinile «Bisericii greceşti răsăritene», despre Căsătorie şi despre Posturi [5], şi doi alţi Români învăţaţi, protopopul

[1] *Ist. lit. rom.,* II, pp. 162-5; Cipariu, *Acte şi fragmente,* p. 124.

[2] În fragmentele din Cipariu, p. 105.

[3] *Ibid.,* pp. 116-7; *Ist. lit. rom.,* II, p. 166.

[4] Traducerile, din 1768 şi 1769, în mssle 920 din Bibl. Seminariului blăjean şi 1366 din Bibl. Episcopiei de Orade.

[5] *De matrimonio,* 1781 — cf. ms. 1367 din Blaj — şi *Dissertatio de ieiuniis graecae orientalis Ecclesiae,* 1782.

Para, care studiase la Sf. Barbara, şi parohul din Bistriţa, fost elev al Institutului pazmanian, îl pârau la Gran ca răspânditor de idei schismatice şi duşman al Sfintei Uniri, fiind pe lângă aceasta un prost şi «un om de nimica»[1]. Cartea de rugăciuni pe care o dăduse tot acolo la 1779, «Rogacioni de sera», aveà mai mult scopul de a încercà o nouă ortografie a limbii româneşti, întoarsă spre obârşia ei, — pentru mai deplina vădire şi mai marea glorie a coborârii din Romani —, cu litere latine[2].

La Viena se împrieteni cu Klein cellalt mare scriitor al Bisericii unite româneşti, Gheorghe Şincai, care petrecuse la Roma dela 1775[3] până pe la 1780, luând doctoratul în filosofie şi teologie, şi voià acum să învețe, stând la Sf. Barbara, dreptul[4], să lucreze în biblioteci pentru istoria neamului şi să lege relaţii cu învăţaţi ca Benkö şi Cornides[5]. Şi acest tânăr unit n'aveà respect pentru «Uninţa», care lasă neamul «fără credinţă»[6], pentru Papa şi Iezuiţii, pe cari-i crede în stare a falşificà şi diplome, pentru Latinii din preajma Împăratului, cari, la începutul veacului, «înşelaseră», pentru motive politice, pe Români, dând cevà «popilor», dar lăsând pe «nobili cu buzele drâmboiate» şi uitând cu totul de «jugul bieţilor proşti», iobagii.

Şi Petru Maior venise după aceleaşi studii romane dar fără diplome, şi cu aceleaşi păreri despre «Italieni» şi despre «monarhia Papei» şi infalibilitatea, «nesmântnicia» lui, despre dreptul de a convocà şi prezidà sinoadele, pretenţiile de stăpânire universală, domeniul temporal sau «vremealnic» de care se zăpăciau alţi studenţi trimeşi la Roma, şi el scrià

---

[1] «Nullius frugi homo»; «asinus ed liram». Aşà l-ar fi judecat şi episcopul Maior; Nilles, pp. 317-8.

[2] Ed. a 2-a, Blaj, 1801, supt titlul de *Acathistu*.

[3] Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 1172, nota 1.

[4] Şincai, *Cron. Rom.*, II, p. 431; *Orodias*, în *Archivu*, p. 247 şi urm.

[5] *Ist. lit. rom.*, II, p. 202 şi urm.

[6] Şincai, *Cron. Rom.*, I, pp. 353, 417; cf. II, p. 213, 215, 354, 437; III, pp. 285-6, 288, 297, 363, 413-4, 455-6.

astfel, nu mai târziu decât în 1783: «O de-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învățați și teologi, cari numai cu autentie, cu țiful și cu vâlfa ce au în haine și în locul lăcașului său, vrau să învingă pe toți; de spun cevà dela Roma, să taci, să înlemnești, să caști gura. De arăți din Sfinții Părinți, din Soboare și din istoria cea veche a Besearicii asupra părerilor lor, îndată ești schismatic, și mai rău decât ereticii... Romei încă din vreamurile ceale de mult începuse a-i răsări coarnele! [1]».

Urmà îndată abdicarea episcopului Grigore Maior, în 1782 și în locu-i fù numit (21 Octombre; consacrat 6 Iunie 1784) Ioan Bob (n. 1739), fiu de nemeș chiorean catolic și de Unguroaică, Candida Timandi, și ucenic al Iezuiților din Cluj; fusese novice la Blaj numai când aveà 25 de ani și mântuise toată învățătura; funcționase ca profesor de sintaxă și gramatică în locul lui Grigorie Maior și plecase iarăși între Iezuiți, până când i se dădură funcții administrative la Blaj, pentru ca să meargă apoi la nouă studii în Sâmbăta-Mare. Acesta țineà strâns la Unire și nu vedeà mai departe decât cercul datoriilor sale de administrator al averii bisericești. O dușmănie firească se stârnì deci între bogatul, mărețul, pomposul episcop, care se încunjură la 1807 de un corp de canonici ascultători [2], și între cei doi tineri călugări, cari-și căutară de acum înainte o altă îndreptare.

La 1784, Klein cereà să fie scos din rândul călugărilor. Aceiași cerere o făcù și Șincai, care, venit în Blaj încă dela 1780, mântuise de tipărit *Catechismul cel Mare*, aprobat de teologii Ștefan Sabo și Ioan Halmaghi,—carte de școală, el

---

[1] *Procanonul,* ed. C. Erbiceanu, București, 1894; extras din «Bis. ort.», p. 47.
Aceste idei le exprimă el într'o cercetare de drept asupra canoanelor și «tocmelii bisericești», «spre folosul mai cu samă a Românilor», *Procanonul.*

[2] Nilles, p. 665 și urm.

însuşi, fiind catechet, apoi director al şcolii de Stat de acolo [1]. Acestălalt conducător sufletesc al generaţiei sale se pusese în serviciul şcolilor celor nouă pentru popor, pe care le deschisese Cârmuirea cu spirit laic, anti-religios a lui Iosif al II-lea, şi dăduse Românilor încă dela 1781 *Bucvariul* fără colorit religios din Viena, *Aritmetica* din 1782 (ed. nouă, Blaj, 1785), *Bucoavna* româno-germană dela Sibiiu, din 1783 (ed. nouă, 1788; Blaj, 1795), căruia-i corespunde un *Alphavit* blăjean din acelaşi an. Şincai, care lucrase cu Samuil Klein o gramatică românească în limba latină,—apărută tot pentru proclamarea nobilei origini a graiului şi a neamului, în Viena, la 1780,— pregătià pentru aceleaşi şcoli nouă ceà d'intâiu gramatică latină-română, «spre folosul şcolilor valahico-naţionale», ce apărù, cu traduceri nemţeşti şi ungureşti a exemplelor, la 1783, în tipografia Seminariului. O «Istorie a Naturii sau a Firii» erà gata de tipar [2].

Doisprezece ani întregi, Şincai avù grija învăţământului laic în limba românească, lângă Eder, directorul Saşilor şi Eustatievici, al neuniţilor, întemeind vre-o trei sute de şcoli în oraşe şi în sate [3]. De Vlădica nu-i păsà şi-şi râdeà fără încunjur de dânsul la 1792 [4]. Numai la 1794 Şincai fù răpus prin judecată de Bob, care făcù să i se iea locul şi să fie chiar închis, până în 1795, începându-se astfel rătăcirea lui printre Unguri — cu scurte popasuri la Oradea lui Darabant şi la Viena —, care-i ţinù până la moarte.

În acelaşi an, Petru Maior, iritat de încercarea, ce făcuse Bob, de a smulge protopopilor — în cari Maior, el însuşi protopop la Reghinul-Săsesc, dela 1784, după ce fusese profesor de logică, metafizică şi drept natural la şcoala înaltă

[1] O alta cu acest titlu şi litere latine apăruse la Buda, în 1780, odată cu un Catechism, prescurtat cu aceleaşi litere; *Bibl. Rom.*, II, p. 250 cf. *Ist. lit. rom.*, II, p. 205 şi nota 7.

[2] *Ist. lit. rom.*, II, p. 205.

[3] *Ist. lit. rom.*, II, pp. 204-5; Hurmuzaki, VII, pp. 443-4.

[4] Cipariu, *Archivu*, p. 480; Papiu, *Şincai*, pp. 103-4.

din Blaj [1], vedeà pe urmașii «chorepiscopilor» de odinioară—, ultimele drepturi ce mai păstrau, scrià «Protopopadichia», *Nedreptatea făcută protopopilor*, tratat despre «putearea,drepturile sau privileghioanele» lor, carte ascuțită în polemica împotriva «papistașilor». Cu Biserica romană n'a rupt-o niciodată, și și-a păstrat până la sfârșit corespondența cu Propaganda, dar, când îl vedem numind pe Bob «Vlădica Uniților», iar pe păstorul sârb al Românilor de legea veche «episcop al Neuniților» [2], înțelegem bine că nici Maior nu mai erà legat cu inima de Biserica blăjeană.

Cererea de a părăsì călugăria, pe care o făcură Șincai și Maior, fusese primită, dar se refuzase, în Ianuar 1785, cea făcută de Klein, îndemnându-l la «liniște» și poruncindu-se ca el «să fie păstrat în mănăstire»[3]. Nu i se dădù acestuia nici parohia din Sibiiu, pe care o ceruse, dar în 1790 el trecù în acest oraș la o rudă a sa, Efrem Muntiul [4]. Pe atunci Samuil cel învățat dedicà lucrări de ale sale Patriarhului ortodox din Carlovăț, cu care ar fi stat în legături încă din 1784 [5], și se puteà crede că a părăsit cu totul Unirea. Când Guvernul ardelean trimese, în 1794, spre cercetare *Istoria Bisericească*, tradusă după a lui Fleury, de Klein, împreună cu dedicația incriminată, i se zice preot neunit [6], și canonicii lui Bob, consultați, declară că în adevăr cartea, lucrată și după «autori catolici», cuprinde în sine «zgura neunirii» *(schoriam disunionis)*. Se credeà chiar că el vrea să se facă episcop al neuniților, pentru care Bob l-ar fi închis bucuros, cum a și cerut Guvernului, în 1797, la mănăstirea din Muncaciu [7].

---

[1] *Ist. lit rom.*, II, pp. 234 și urm.

[2] *Istoria Bisericii Românilor*, Prefață; cf. p. 360.

[3] Ordinul, în bibl. din Orade, ms. 1336.

[4] Ms. 885 din Blaj.

[5] *Archivu*, p. 717.

[6] *Ibid.*, p 715.

[7] *Ibid.*, p. 675 și urm.

CAP. III.

Biserica neunită şi cea d'intâiu organizare a ei.

Vlădica neunit Dionisie Novacovici murise în Scaunul său unguresc la 8 Decembre 1767 [1], după ce stătuse până la sfârşit mai mult în Ardeal. Cu prilejul morţii celui d'intâiu Sârb care a avut grija sufletească a Românilor din această ţară, se hotărî că este o episcopie a acestora, şi anume una «exemptă», cum se declară şi episcopia Rădăuţului după ruperea silită a legăturilor cu Biserica metropolitană a Moldovei. În Octombre 1768 administrarea ei provizorie se dădù episcopului sârb din Vârşeţ, Ioan Gheorghievici, care fù chemat întâiu la Viena pentru a primì instrucţii [2]. Urmaşul lui Dionisie ca episcop de Buda, Sofronie Chirilovici, fostul său vicariu budan şi fost stareţ la mănăstirea Sf. Mihail din Grabaţ, căpătă apoi grija Episcopiei neuniţilor ardeleni şi ungureni, la 1-iu Decembre 1770: după cererea întregului cler ortodox al Românilor, i se îngăduì a-şi luà reşedinţa la Sibiiu [3]. De Paşti în 1772, el erà la Belgrad, şi avem o scrisoare a lui cu această dată, — în care-şi zice numai «smerit episcop neuniţilor în Ardeal» [4]. După dânsul, dela care nu ni-a rămas, se pare, niciun antimis [5], venì (6 Novembre 1783; instalat 1-iu Iulie 1784) al treilea Sârb, Ghedeon Nichitici — ca protopop în părţile Abrudului, îl găsim pe la 1780 [6], — care stătuse deci un timp în

---

[1] P. Maior, *Ist. Bis.*, p. 131.

[2] Bunea, *P. P. Aaron şi Novacovici*, p. 258 şi nota 4.

[3] *Ibid.*, p. 254, nota 1.

[4] *Studii şi doc.*, XII, p. 86, no. CLXII.

[5] Pentru antimisele deosebitele Biserici şi diecese româneşti, v. *Studii şi doc.*, XII, pp. LXV şi urm., 297 şi urm.; cap. respectiv: **XVI**, p. 123 şi urm. şi cap. Sinaia.

[6] *Studii şi doc.*, XIII, p. 28, no. 6. — Pentru numire şi instalare, Mateiu Voileanu, *Momente din viaţa biser. a Românilor*, Sibiiu, 1902, pp. 25-6.

mijlocul Românilor din Ardeal, apoi pe lângă cei, de curând luați în stăpânire, ai Bucovinei, și a cărui aducere în Ardeal a folosit și în răscoala de iobagi a lui Horea, în care i se păstră și lui un rost de împăciuitor prin predică și blestem [1]; antimisele lui, care poartă datele de 1784 și 1786, îi dau titlul, mai limpede, de «pravoslavnicŭ episcopŭ alŭ Marelui Prințipatŭ alŭ Ardealului» [2]. Murì la 6 Decembre 1788, și, până la numirea succesorului săŭ, vedem preoți români mergând pentru hirotonie la episcopul sârb al Timișoarei [3].

Al patrulea episcop ortodox de neam sârb, Gherasim Adamovici, trăì și el supt conducerea directorului școlar Eustatievici, care întocmià la 1790 Cazaniile, «dezvoaltile și tâlcuitele Evanghelii a' Duminecilorŭ, a' sărbătorilorŭ și a' oareșcărora zile, spre trebuința catehețilorŭ și a' dascalilorŭ uniți», tipărite la Bart, în Sibiiŭ — cea d'intâiu tipăritură oficială a Bisericii pravoslavnice ardelene, pe când până atunci avem numai cele două tipărituri sibiiene, din 1789, ale dascălului brașovean Radu Duma, *Preoția sau îndreptarea preoților*, o nouă ediție, și încă un catehism pentru școlile «normalicești» neunite. Erà în legături strânse cu ierarhia sârbească, și-l vedem luând parte, în August 1790, la alegerea, în Timișoara, a Mitropolitului sârbesc. Aveà «rezedenție» la Sibiiu, și grija ei rămânea, cu prilejul unor asemenea lipse, tot în seama cărturarului preot din Rășinari, caligraful Sava Popovici [4]. Gherasim iscălì împreună cu Bob, care, în acest caz deci, îl recunoscù, acea «carte» de plângere a tuturor Românilor către Împăratul drept și milostiv, acel *Supplex libellus Valachorum*, pe care-l redactă Iosif Meheși din Cluj, fiul protopopului din Mănăștur și ajuns prin meritele sale sfetnic împărătesc. El murì în 1796, la 13 April, și clerul românesc își arătă și acum, ca și după moartea lui

---

1 V. mai sus, cap. despre Biserica bucovineană.
2 *Studii și doc.*, XII, p. 301, no. xx.
3 *Ibid.*, XIII, p. 78, no. 189.
4 *Studii și doc.*, XII, p. 112 și urm.; XIII, p. 156.

Nichitici, dorinţa de a nu mai aveà un Sârb ca episcop[1], şi astfel silinţele lui Dimitrie Sercovici de a căpătà Scaunul sibiian rămaseră zădarnice; preoţii şi protopopii voiau neapărat pe Vlădica «din neamulŭ şi sângele seu», în locul străinilor cu «foarte puţină pentru binele cel de obşte tragere de inimă şi purtare de grije»[2].

Locul lui Adamovici l-ar fi voit Klein, şi Guvernul spune lămurit, la 30 Maiu 1796, că el ar fi vorbit cu unii din clerul neunit, făgăduindu-li că, după alegere, ar lepădà Unirea[3]. Lucrul n'ar fi de mirare într'un timp când unul din canonicii uniţi dela Orade, învăţatul Nichita Horvat, lăudat ca scriitor şi de Klein, făceà să apară la Viena o *Poslanie* «sau dreapta oglindă a păcii, dragostii şi unimii, prin carele cu dreapte dovediri cei uniţi să mântuescŭ de hulele carele lor li să aruncă, *iară Neuniţii, nici iritici a fi, nici shismatici, mai ales în neamul românescŭ a nu să putea aeve zice, pentru a neamului rumânescŭ folos şi mângăiare*»[4]. Aşà credeà şi Klein, care, în marea sa istorie a Românilor de pretutindeni, rămasă netipărită, n'are un singur cuvânt rău despre Neuniţi şi deplânge, dintre toţi Românii supuşi Împăratului, numai pe cei din părţile Sătmarului, cari ascultă de un episcop rus, al Muncaciului, şi pe cei din Banat, cari au în Biserica lor stăpâni sârbi[5]. Să nu se uite apoi că, Scaunul din Sibiiu rămâind mult timp neocupat, vicariatul îl avù, după ortodocşii Ioan Popovici de Hondol şi Nicolae Huţovici (1805), unitul secretariu de Cameră Aron Budai († 29 Mart 1847), fratele poetului, grama-

---

[1] Cipariu, *Archivu*, pp. 719, 737. — Data morţii în *Siebenbürgische Quartalschrift*, V, p. 179.

[2] Cf. încă Ştefan Hărăguş, *Preoţimea română în veacul al XVIII-lea*; din «Telegraful Român» pe 1907; Lupaş, *Az erdélyi gör.-kel. egyház* şi Mateiu Voileanu, *Momente din viaţa bisericească a Românilor ortodoxi din Transilvania*, 1780-1787; Sibiiu, 1902; Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istorie*, Sibiiu, 1889, 1897, 2 vol.

[3] Cipariu, *Archivu*, p. 717.

[4] *Studii şi doc.*, XIII, p. 16, no. 27.

[5] *Ist. lit. rom.*, II, p. 193.

ticului și lexicografului Ioan Budai Deleanu [1]. Klein se duse peste puțin la Oradea, unde și Darabant și canonici ca Samuil Vulcan și Corneli îi erau prieteni și la întors ţinù predică în biserica neunită a Turzii [2]. La 1798 însă i se poruncì de Guvern să nu părăsească Blajul, unde va fi bine ţinut la mănăstire: din partea lui, el dăduse totuși asigurarea că în Sibiiu și în împrejurimi a sfătuit pe târgoveți și săteni să treacă la Unire [3] și că a izbutit să distrugă ura față de Uniți, rugându-i a trăì «ca frații»; el amintì că a fost rugat să predice la Rășinari și Săliște, ceia ce n'a putut face însă [4]. Decât să steà închis, voià mai bine să treacă la ritul catolic [5]. De fapt însà, el erà, cum spun și neuniții în certificatul lor, iscălit de Ioan Popovici de Hondol, ca vicariu, și de Aron Budai, ca notariu, numai «hulitoriu de înpărăchierile între neamul nostru în rândul legii» [6]. Abià peste vre-o patru ani putù el să plece, după ce, predicând ultima oară, spuse cuvintele, grele pentru puternicii din Blaj, că «niciodată n'a cugetat că din piatră va stoarce apa» [7].

CAP. IV.

Lucrările de teologie ale celor trei mari scriitori ardeleni.

Înainte și după aceste împrejurări de pătimașă prigonire, cei doi tovarăși de lucru ai lui Klein lucrau, unul, Șincai, la cărțile de școală și apoi la greaua operă a Cronicei sale,

---

[1] Cipariu, *Archivu*, pp. 719, 737; *Organul luminării* pe 1847, no. 14.

[2] Cipariu, *Archivu*, p. 718.

[3] Cei din Gura-Râului declară că ar face și asta, dacă ar fi ajutați într'un proces cu Sașii; *ibid.*, pp. 719-20.

[4] *Ibid.*, p. 720.

[5] *Ibid.*, p. 736.

[6] *Ibid.*, p. 737. — Și în 1805 Românii neuniți își cerură episcop de «naționul» lor, pe Nestor Ioanovici, care fusese «fecior învățat, dară sărac de avere» și învățase în străinătate (Stinghe, *Doc.*, II, pp. 263-6).

[7] *Ibid.*, p. 739.

iar cellalt, Maior, la tratate de polemică ce rămaseră netipărite, precum şi la culegerile-i de predici: «Propovedaniile la îngropăciunea oamenilor morţi», «Didachiile, adică învăţăturile pentru creşterea fiiilor, la îngropăciunea pruncilor morţi» (1809) şi «Predice sau învăţături la toate Duminicile şi serbătorile» (1811), la un *Télémaque* românesc, ce se tipărì în 1818, la scrieri filologice[1], apoi la o Istorie a începuturilor româneşti, «Pentru începutul Romànilor în Dacia», care se publică în 1812 abia şi, în sfârşit, la *Istoria Bisericii Românilor,* şi anume «atât a acestor din coace, precum şi a celor din colo de Dunăre», care, începànd a se tipărì la 1813, fù oprită şi confiscată pentru criticile ei îndrăzneţe[2], spre a fi preschimbată apoi şi împărţită sau vândută numai în această formă schilodită.

Cum se vede, Maior aduceà servicii din cele mai mari predicatorilor, dându-li în mână cuvântări alcătuite într'o aşà de curgătoare limbă. Iar, în *Istoria Bisericii Românilor* de pretutindeni, carte făcută numai în scurtul spaţiu al nopţilor de iarnă din «unsprezeace săptămâni», dar foarte larg concepută şi cuprinzătoare, el tratează vechile timpuri de viaţă religioasă, fără osebire, epoca Vlădiciei de Bălgrad în Ardeal, Unirea, care e de «credinţă», şi nu de «leage» şi are în vedere scopuri materiale ce n'au fost atinse, ajungându-se în schimb la ruşinea tiraniei «teologului» şi la prigonirea împotriva Neuniţilor, ca şi cum nu s'ar ştì «că mai multe muşte se prind cu miiare decât cu oţet»[3]. Se ating, în partea despre credinţă, ca şi în a doua, despre ierarhie, împrejurările mai nouă la Blaj, la Orade, la Muncaciu şi la Sibiiu, care urmează, după el, vechiului Scaun bălgrădean; critica nu lipseşte pe alocurea, dar Maior făgăduise a spune şi mai multe despre «faptele cele scălciate ale celor putearnici», ce trăiesc încă. Toată urmarea, cu

---

[1] V. *Ist. lit. rom.*, tabla.

[2] Cf. şi Cipariu, *Acte şi fragm.*, p. 145 şi urm.: din partea inedită.

[3] P. 55; cf. Cipariu, *Acte şi fragmente,* p. 163 şi urm.

privire la istoria bisericească a Principatelor și a Românilor din Balcani, lipsește.

Dar erà de sigur o nouă, mare și binefăcătoare ideie aceia de a tratà la un loc istoria Bisericii Românilor de supt toate stăpânirile, și ivirea acestei opere arată cât de mult slăbise în acest timp antagonismul zădarnic, exclusivismul fanatic, oarba pornire de a învrăjbì oamenii din acelaşi neam în numele aceluiaşi Dumnezeŭ [1]. Studiile de limbă, de istorie, coborându-și rezultatele și în judecarea evenimentelor religioase, indreptaseră astfel, în parte măcar, răul cel mare pe care-l făcuse pofta de traiu bun, ambiția de drepturi, vanitatea de onoruri, frica de orice Guvern, a preoțimii de dincolo.

În acest timp, munca fără preget a lui Klein, la Viena, la Blaj, la Sibiiu, la Bălgrad, la Orade, dă Românilor de dincolo o întreagă literatură bisericească.

Cercetând cu luare aminte textul biblic în originalul grec și în cel latin, el începù o tălmăcire nouă a Bibliei întregi după Septantă, înoind față de Biblia din 1688, mai ales în Vechiul Testament; o mântuì singur în trei ani la 1786, și cartea enormă fù publicată, după o revizie, probabil mai mult răbdătoare decât competentă, de Bob, în tipografia metropolitană, la 1795 [2], — monumentală lucrare, deșì de o valoare literară mai mică decât vechea traducere, dar totuși în stare și singură să deà un veșnic nume acelui ce a săvârșit-o. Pe lângă «Cuvintele» Sf. Vasile și ale lui Dorofteiu, Klein mai traduce pe Anastasie Sinaitul, pe Ioan Gură de Aur, pe Chiril de Ierusalim, pe Pahomie, Grigorie de Nazianz, Ioan Damaschin, Sf. Epifanie, Sf. Efrem și Sf. Clement,—mai toți părinții pe cari un rând întreg de școlari ai lui Damaschin, Grigorie și Chesarie — ale căror lucrări le cunoaște Klein și le laudă — îi tălmăciseră dincoace de

[1] Cf. *Ist. lit. rom.* II, p. 259 și urm.

[2] Cf. Cipariu, *Archivu*, p. 700.

munţi. Astfel el fù îndemnat să scrie însuşi *Propovedaniile sau învăţături la îngropăciunea oamenilor morţi*, care văzură lumina înainte de ale lui Maior, la 1784, lucrare pentru popor, făcută, spune însuşi scriitorul, nu cu «măestrie ritoricească, nici cu graiu de vorbă înnaltă şi adâncă, ci mai de josŭ şi mai prostŭ, ca şi cei proşti să înţăleagă şi să se folosească», vrednică însă de toată luarea aminte prin limpeziciunea acelui stil familiar pe care Klein singur, între tovarăşii săi învăţaţi, îl are. Spre sfârşitul vieţii sale el pregătià o nouă ediţie mărită sau o carte nouă de predici, de *Conţii (conciones)* [1]. A dat cea d'intàiu traducere (1803) a *Imitaţiei lui Hristos*, pe care Bob o tipărì la 1813, supt titlul ridicul de «A Thomii dela Câmp (Kempis!) de Urmarea lui Hristos patru cărţi», fără a pomenì numele tălmăcitorului. Aşà se întâmplă şi cu altă lucrare a lui, adesea retipărită, din Segneri, vestitul predicator iezuit, «Povăţuire către cel ce se pocăeşte».

Lucrări de teologie, prelucrări şi traduceri, fuseseră începute şi de alţii: se citează, de Cotore, «Despre schismaticiia Grecilorŭ» [2], «Cartea de religia şi obiceiurile Turcilor», o «Istorie a schismei Grecilor» după Maimbourg [3], o nouă Pravilă de canoane, rânduită alfabetic; Ioan Halmaghi teologul scrisese «Învăţătura pentru proşti»; prepozitul Ştefan Popp un tratat despre Botez [4]; Ioan Mărgineanu «Pildele şi învăţăturile Sf. Scripturi»; Ioachim Popp, *Teologia dogmatică*, de care erà profesor la Blaj; Dimitrie Ivaşco, canonic şi protopop la Muncaciu, o Teologie *dogmatico-morală*; Chiril Ţopa, parohul de Sibiiu şi protopop de Haţeg, altă *Teologie morală* [5].

---

[1] *Ist. lit. rom.*, II, pp. 174, 176.

[2] Ms. 921 din Blaj; cf. *Ist. lit. rom.*, II, p. 178.

[3] Klein, în Cipariu, *Acte şi fragm.*, p. 104 şi urm.; cf. în *Instrucţia publică*, II, p. 72.

[4] *Ibid.*

[5] V. şi *Studii şi doc.*, XIII, p. 111. Pentru *Adunarea de rugăciuni* din slavonă, a lui Nicolae Popa din Câmpeni; ms. 926 din Blaj.

Klein dădù însă cel d'intâiu un curs sistematic de învățături înalte bisericești, prelucrând *Logica, Dreptul firii, Etica, Politica, Metafizica* [1], mântuite încă înainte de 1796, *Teologia morală*, «moralicească» — după Wenceslas Schwanz —, pe care Bob o oprește întâiu, pentru a o tipărì pe urmă, la 1796, reținând încă la el exemplarele, de frica unei nouă ediții a autorului [2]. A lucrat, în iarna lui 1789, la Orade, *Canoanele sfintelor soboară* [3]. O «Praxis consistorialis» trebuie să se adaoge, «Praxisul forului bisericesc». Un tratat despre revelație, «credința creștinească cea descoperită», e citat și el în notele lui Șincai la «Orodias». Vasile Filipan lucrase o *Istorie bisericească* după un original latin. Tot Klein însă, după trudă de mulți ani, isprăvì traducerea marii opere a lui Fleury, care erà gata la 1799, dar nu se publicà niciodată [4]. O prescurtare, «Istoria bisericească pe scurt pentru folosul iubitorilor de învățătură», erà gata în 1790. I se ceruse de Bob și un *Tâlc* mai larg al Vechiului Testament, pe care-l refuză, cu toate că întovărășise cu mici lămuriri Biblia tradusă de el [5].

O viață de om, oricât de lungă, nu se poate întrebuință mai bine: cel puțin, până la dânsul, nimeni nù făcuse atâta, nici măcar, mai de curând, harnicul Macarie din Căldărușani și Cernica.

Cu atâtea, așà de bune și așa de felurite manuscripte, episcopia din Blaj și-ar fi putut câștigà un mare nume și o însemnată situație culturală, punând tiparul său întru ajutorul celor trei însemnați scriitori ai Ardealului, și mai ales al lui Klein, care-și închină toată priceperea și munca

---

[1] *Instr. Publică*, II, p 72.

[2] *Archivu*, p. 715 și urm.

[3] Papiu, *Șincai*, p. 120, nota.

[4] Mss. in Bibl. Seminariului din Blaj. Înșirarea lor, in *Ist. lit. rom.*, II, p. 169 și urm., p. 408 și urm.

[5] Traduceri profane dădù din Marmontel, *Belizariu* și din Lucian, *De veris narrationibus*.

sa fără păreche Bisericii. Din teascurile lui Bob cel fără înţelegere pentru cultura mai înaltă şi menirea ei apare doar, la 1786, un frumos *Acaftist*. Ani întregi de zile apoi, tipografia blăjeană nu mai dă nimic.

Pe acest timp Guvernul ardelean părăsise Sibiiul, care păstrà însă o mare însemnătate, nu numai în ce priveşte negoţul, cam decăzut, dar mai cu deosebire în domeniul social şi în al spiritului. Ştim că Vlădica neunit izbutise a se strămutà acolo. «Greci» bogaţi, din Compania de negoţ, cu *efimeriul* lor adus de peste Dunăre, vorbiau şi scriau totuşi mai mult româneşte. Un Avram Meheşi, un Teodor Aaron, un Popovici de Hondol, fruntaşi ai inteligenţei româneşti, locuiau statornic aice. Din Sad pornise, pentru ca să înveţe medicina la Viena, unde se făcù oculist, un frate al agitatorului neunit preotul Molnar, zis Tunsul pentru că i se tăiase pletele, — Ioan Molnar [1]. După o călătorie de afaceri în Ţara-Românească şi după un rol de pacificator în numele Guvernului faţă de răscoala lui Horea, el fù numit profesor de specialitatea sa la Universitatea de curând întemeiată în Cluj. Erà ocrotitul baronului Bánffy, guvernatorul Ardealului, şi-i dedică o gramatică germană a limbii româneşti, singura întinsă şi practică, şi care pentru aceia şi avù mai multe ediţii (cea d'intâiu, la Viena, în 1788.) Erà şi un bun gospodar şi, pe lângă *Retorica* lui şi Istoria universală după Millot, menite şcolilor româneşti mai înalte, ca şi o parte din prelucrările lui Klein, el tălmăcì şi potrivì după nevoile poporului nostru cărticele despre creşterea albinelor («Povăţuire cu praxis către sporirea stupilor»): poate şi alte lucrări de economie vin dela dânsul [2].

În 1789, Molnar, care erà «filosof» după noua reţetă franceză a lui Voltaire şi, încă mai mult, francmason —

[1] Cf. Hurmuzaki, *Fragmente*, II, pp. 134-5; Petru Maior, *Ist. Bis. Rom.*, p. 110 şi urm.; Popea, *Mitr.*, p. 143; Cipariu, *Archivu*, p. 625; *Ist. lit. rom.*, II, p. 286 şi urm.

[2] V. *Ist. lit. rom.*, II, p. 246.

doctrină pe care o aflau și Românii din Principate prin câte-o traducere, — se gândià a tipărì pentru Românii săi un ziar, de cuprins economic și moral, supt forma poporală a învățăturilor unui popă Miron din Valea-Frumoasă [1]. Voià să-l tipărească la tipografii sibiieni de pe vremuri, Hochmeister sau Petru Bart, care, acesta din urmă, fù poftit în curând să vie la București, de Mitropolitul Filaret, pentru a conduce tipografia metropolitană [2]. Neizbutind cu acest proiect, deșì Guvernul își dădù aprobarea, numind ca revizor pe directorul Eustatievici, nici cu acela, mai târziu, al unei foi de noutăți politice pe vremea războaielor Revoluției franceze (1793), Molnar, pe care Împăratul îl făcuse nobil: «de Müllersheim», atunci în 1793, formâ îndată planul unei «societăți de învățați din Valahia» și al unei biblioteci literare supt supravegherea episcopului neunit Gherasim, bibliotecă la care aveau să colaboreze scriitori români din Ardeal și din Ungaria, ca și cei din Principate, spuindu-se chiar, în petiția lui Petru Bart, că e vorba de o societate bucureșteană. Apoi schimbă numele, după observații oficiale, în acela de «Soțietate filosoficească a neamului românesc în Mare-Prințipatulŭ Ardealului». Un apel către Românii din «țară», publicat la 1795, pune în vedere apariția, cu bani de boieri și arhierei bogați, a unor tratate de Geografie, Fizică, Matematică, Filozofie, Istoria Românilor, de «Teologhie moralicească a Răsăritului», precum și «alte istorii bisericești». Acestea sànt însă manuscriptele lui Klein, și nu trebuie să uităm petrecerea în Sibiiu pe acest timp a marelui traducător religios.

Biblioteca rămase însă în stare de proiect. La Sibiiu se tipărì numai, pentru speculă, pe lângă unele mărunte cărți

[1] Ilarie Chendi, *Inceputurile ziaristicei noastre*, Orăștie, 1900.

[2] *Scriitori bisericești*, p. 22: «Răposatul a inceput corespondență cu tipograful de aici, ca să vie acolo și să așeze tipografia lui la Sf. Mitropolie; cum a și venit, dar nu și-a ajuns scopul, pentru că a găsit paretisit din Scaunul Mitropoliei pe răp. chir Filaret».

profane, o nouă ediţie din *Pildele filosoficeşti* (1795), din *Alfavita sufietească* (1803) şi *Liturghia,* cea d'intâiu carte liturgică pentru Neuniţii Ardealului, la 1798 (ed. a 3-a, 1809), *Ceaslovul* din 1809 — Klein îşi dă aici Acaftistul, la 1801, iar Hagi Constantin Pop tipăreşte pe socoteala lui un Acaftist al Sf. Cruci, în 1802 [1]. Braşovenii, cari aveau cărturari ca Radu Duma şi Radu Tempea, dela 1797 director al şcolilor neunite şi gramatic [2], dau la fraţii Boghici, dela ei de-acasă, cărţi de cetire sau de slujbă, ca retipărirea *Florii Darurilor* sau publicarea «Rânduielii Mortului» (1807-8, 1810).

Eră însă la Buda o mare tipografie, din veniturile căreia se hrăniă Universitatea şi, pentru a folosì acesteia, Guvernul îi dăduse privilegiul de a tipărì cărţi cu litere cirilice. Pentru revizia din punctul de vedere al ideilor cuprinse într'însele fù numit la 1803 Samuil Klein, care scăpă astfel de temniţa mănăstirii din Blaj [3]. El rămase aici până la moarte, în 13 Maiu 1806 [4], îngrijindu-se, între altele, de vestitele Calendare, în care-şi tipărì şi o parte din Istoria Românilor. Prin prezenţa lui Klein la Buda, stăpân peste cel mai frumos şi nu cel mai scump tipar, prin râvna pentru religie a lui Molnar, pe care însă Şincai îl batjocureşte odată ca schismatic pentru că sprijinise pe alt concurent la locul de corector, Onişor [5], prin aşezarea la Argeş a lui Iosif, păstrătorul moştenirii marelui Chesarie şi patronul paisianilor, se statornicì o legătură prielnică vieţii bisericeşti a Românilor din toate Ţinuturile. Tipărituri-model, care se cumpărară dincolo ca şi dincoace de munţi, o semnalară îndată.

Încă din 1793, prietenul lui Iosif şi al lui Molnar, Hagi

---

[1] Cf. *Scriitori bisericeşti,* p. 42.
[2] *Ist. lit. rom.*, II, p. 290 şi urm.
[3] *Ibid.,* II, p. 173 şi urm.
[4] Şincai, III, pp. 129-30; Cipariu, *Archivu,* p. 739: îngropat la 15 în cripta parohiei catolice din Ráczváros.
[5] *Ist. lit. rom.,* II, p. 212.

Constantin Pop, bogatul negustor sibiian, cereà voie să retipărească *Mineiele* lui Chesarie, dar el primì, pe lângă binecuvântarea, cerută prin Iosif, a Mitropolitului Filaret, şi înştiinţarea că acesta se gândeşte însuşi la o a doua ediţie. Filaret îşi părăsì însă, peste câtevà luni, Scaunul, şi Mitropolitul Dosofteiu Filitis, care publică din nou, prin sârguinţa singhelului Grigorie Râmniceanul, fostul egumen de Vieroş, *Pravoslavnica mărturisire*, apăsându-se, în Prefaţă, asupra biruinţei ultime a pravoslaviei în hotarele Ţerii-Româneşti şi ocărând «buzele împuţite ale hulitorilor celor ce măşăesc în urmele începătorilor de dejghinări, carii cu coada lor au târât după sine atâtea mulţimi», nu avù niciun fel de înţelegere cu Ardelenii, cari şi pentru câştig se pregătiau de lucrul Mineielor celor nouă. Abià în 1795 Hagi Constantin Pop îşi face iarăşi oferta. În vremuri grele de ciumă, ea nu aduce nicio urmare, dar Iosif, care nu prea erà bunul prieten al Mitropolitului, tipăreşte la Sibiiu, fără a se arătà locul, o Alegere a rugăciunilor din Psaltire, pe care o cunoaştem din tipăriturile moldoveneşti, şi o Slujbă a Sf. Nifon, ocrotitorul Argeşului [1]. Erà vorba ca Mineiele să fie lucrate cu banii lui Pop la Mitropolie [2]. Anul următor aduce propunerea de a se tipărì însă la Sibiiu *Tâlcul* lui Teofilact, pe care Chesarie încă-l aveà gata după izvodul lui Damaschin [3], iar cevà mai târziu i se dă de ştire negustorului că, dacă vechiul *Tâlc* trebuie îndreptat după greceşte, Gherontie şi Grigorie au altul, tradus tocmai din acea limbă [4]. La această dată Molnar intervenise, căci Iosif ştià acum, în 1796, «răvna ce are pentru procopsirea şi întemeiarea neamului nostru românesc» [5]. Afacerea se tot zăbovì, şi în 1800 nu mai erà vorba de publicarea «Mineelor de lună»,

---

[1] *Scriitori bisericeşti*, pp. 23-5.

[2] *Ibid.*, p. 27.

[3] *Ibid.*, pp. 28-9.

[4] *Ibid.*, pp. 33-4.

[5] *Ibid*, p. 31.

la Buda sau la Râmnic, la Bucureşti, ci de o alegere, un *Antologhiu,* în trei volume, având numai la sfinţii cu «sărbătoare pe deplin» slujbe, iar la ceilalţi «stihirile vecerniei»[1]; Bart făcù însemnarea cheltuielilor pentru o mie de exemplare.

---

[1] *Ibid.*, p. 40.

PARTEA A IX-a.

UNIREA TUTUROR CURENTELOR RELIGIOASE ÎN OPERA LUI VENIAMIN, MITROPOLITUL MOLDOVEI.

CAP. I.

Noile tipărituri ieşene.

Încă din 1796, Iosif asigură pe Pop că o parte din «Teofilact» ar fi gata să o ieà «unŭ episcopŭ alŭ Romanului dela Moldova» [1], cu care erau în legătură Gherontie şi Grigorie, traducătorii. Episcopul nu e altul decàt Veniamin Costachi, care, copil fiind, fugise de-acasă pentru a merge la Neamţ, dar fusese totuşi călugărit, nu în lăcaşul dorit al lui Paisie,—care aveà cu el şi un fecior de boier din familia Ruset [2],—ci la Huşi, de episcopul Iacov. Ajuns Mitropolit, în 1803, şi deci stăpàn al teascurilor din Iaşi, Veniamin îşi începù tipăriturile cu vestita *Apologhie* a lui Dimitrie de Rostov, care ieşì tot în acest an. Altă carte călugărească, tradusă de Gherontie şi Grigorie, «Întrebările şi răspunsurile oárecare bogosloveşti» ale Sf. Atanasie, iese de supt teascurile ieşene tot în 1803. Şi la 1805 Nemţeanul ierodiacon Gherasim dădeà acel *Tâlc* al lui Teofilact, pentru tipărirea căruia peste munţi vorbiseră aceiaşi tălmăcitori nedespărţiţi, prin Iosif, la 1796. În acelaşi stil curat, curgător, plin de perioade frumoase după sintaxa originalului şi cuprinzànd numai «*ziceri* de obşte uneltite şi cunoscute între amàndouă ţerile», erà tradusă şi «Descoperirea cu amănuntul a pravoslavnicii credinţe», de Ioan Damaschin, în prefaţa căreia cei doi călugări numesc cu recunoştinţă pe Venia-

---

1 *Scriitori bisericeşti,* p. 34.

2 *Studii şi doc.,* VII, p. 162.

min «ctitor al limbii noastre» (1806). Încă o carte despre cele Şepte Taine, o *Tâlcuire* a lor, poate tipărită şi mai înainte după un text slavon, e tradusă din nou de Veniamin însuşi şi tipărită în mijlocul noului războiu ruso-turc, la 1807. În această din urmă cărticică e, pe nedrept, ură împotriva Uniţilor, tălmăcindu-se în tipăriturile lui Bob greşit cuvântul de «ţăreni», întrebuinţat de canonicul Vaida, pentru a se însemnă: locuitori din Ţara-Românească; dar, când Veniamin atacă astfel, pentru că ar fi zis ortodocşilor din Principate: «ţărani şi proşti, el fiind aşà», pe un «din Blaj oarecarele, deşărt de socoteală şi plin de fumuri», el arată că până la Iaşi ajungeau şi tipăriturile Blăjenilor şi că astfel vechea circulaţie a cărţilor în tot cuprinsul clerului de limbă românească se restatornicise acum.

Planul lui Veniamin erà şi mai mare: el voià să se ieà la întrecere cu acei Uniţi despre cari scrià aşà de aspru: în Socola erau să se aşeze «şcoale de paradosirea bogosloviei şi de tălmăcirea Sfintelor Scripturi», «dascali procopsiţi în limba moldovenească», pentru a învăţà «dogmele» pe «feciorii de preoţi şi diaconi». Tot odată, alţi «dascali întru depline ştiinţe» erau «să tălmăcească cărţi bisericeşti, ca, cetind ucenicii, să se înveţe ştiinţele şi dogmele bunei Credinţi». În acelaşi timp, Moldova se făceà adăpostul cântăreţilor reformei în Psaltichie: Veniamin primì pe protopsaltul Bisericii celei Mari Petru din Efes, şi-i dădù, la 1805, 300 de lei pe lună, «pentru ca să paradosască muzica» [1], şi o a treia categorie de dascăli trebuià să pregătească pe viitorii preoţi şi în această privinţă [2]. Astfel, înainte de Munteni, cari se gândiau însă şi ei la un asemenea institut [3], Moldovenii îşi avură Seminariul.

---

[1] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 345-6.

[2] *Uricariul*, VII, p. 128 şi urm.; III. pp. 39-43: *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, 1848, pp. 25-6; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 345-6. Cf. N. Popescu. *Dascălul de cântări Macarie ieromonahul*, Bucureşti 1908.

[3] *Bis. ort.*, XVI, p. 109.

Războiul aduse oprirea publicaţiilor ieşene. Ruşii, stăpâni dela sfârşitul anului 1806 pe amândouă ţerile, credeau că nu vor mai trebuì să iasă din ele, provincii *incorporate* la Împărăţia lor şi din care goniseră pe consulii şi agenţii Puterilor, ca unii ce nu mai aveau niciun rost în teritorii definitiv anexate. Gavriil Bănulescu fù adus din Rusia, unde fusese Mitropolit de Chiev, dar trăià bolnav şi retras, încă din 1803, cu pensie de 3.000 de ruble pe an [1], pentru a fi făcut exarh peste Moldova ca şi peste Ţara-Românească. Partida Balş din Iaşi şi partida Filipescu din Bucureşti cerură, odată cu scoaterea lui Constantin-Vodă Ipsilanti, regent al Principatelor, şi chemarea dela Dubasari a lui Gavriil.

După multe dovezi de neîncredere şi duşmănie din partea autorităţilor ruseşti, Veniamin se retrase la mănăstirea Neamţului, şi, în Februar 1808, el demisionă arătând că are nevoie să petreacă la munte, «pentru mântuirea sufletului şi din pricina slăbiciunii sănătăţii» [2]. Trebuià, după chiar cererea sa, să-şi iea locuinţa în mănăstirea Slatina, dar el rămase la Neamţ, unde petrecù până la 1812.

În locu-i venì, dela Dubasari (Maiu), Gavriil, şi, după câteva săptămâni, el treceà, la 10 Iulie 1808, şi în Ţara-Românească, unde se căpătase prin aceleaşi mijloace plecarea Mitropolitului «turcesc» Dosofteiu Filitis [3]; erà întovărăşit de «ciracul» lui Veniamin, arhimandritul Filoteiu [4] al Mitropoliei, şi de Chiril, Mitropolit al Proilavului [5].

Gavriil încercă să facă o mare reformă a clerului românesc din amândouă Principatele: începù, vestindu-i scutirea de orice dare către Stat şi în 1809 el hotărî, călugărilor să nu se amestece la «lucrurile politice şi ale lumii», să nu cate moşii în arendă, să nu locuiască «în casa mirenilor»—ca dascăli sau în altă calitate—, iar egumenii fură

[1] Cf. şi Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 339.

[2] *Ibid.*, p. 45 şi urm.

[3] Cron. lui Naum Râmniceanu; Erbiceanu, în *Cron. greci*, pp. 279-80.

[4] *Ibid.*

[5] Gavril stătù aici până la August; *Ibid.*, p. 280.

poftiţi a nu face împrumuturi — cazul lui Chiril dela Mihai-Vodă, osândit şi în Divan, care prădă mănăstirea cu 300 de pungi şi care scăpă de răspundere făcându-se... «supus francez», erà recent [1], — fără iscălitura exarhului însuşi [2]. Iosif de Argeş, cel mai vrednic dintre toţi clericii munteni, fù pus «efor al tuturor mănăstirilor din ţară, şi închinate şi neînchinate», la 23 Mart 1809 [3]. Gavriil mărgenì numărul preoţilor de sate şi al călugărilor, numì protopopi de judeţe şi creă conzistorii. Se luară şi cele d'intăiu măsuri împotriva egumenilor greci.

În Moldova, el nu s'a gândit a face alt Mitropolit, pe când în Ţara-Românească, prin ucaz al Ţarului, Şef al Bisericii ruseşti, în care acum prin dreptul de cucerire erà cuprinsă şi a noastră, Dosofteiu fù «scos» şi trimes în surgun la o mănăstire din Moldova, iar în locul lui fù numit un Grec din Mitilene, fost de Arta, Ignatie [4], la 15 Ianuar 1810. Gavriil păstră însă şi după aceasta drepturile sale de exarh al Sinodului, şi astfel slujba la încoronarea Ţarului n'o făcù în Bucureşti Ignatie, care venì numai la 5 Maiu, ci tot Gavriil [5].

În vremea lui Gavriil, meşterii de tipar din Iaşi dau numai cartea de rugăciuni din 1809, pe când în Bucureşti, Ignatie nu cheltuieşte nici pentru *Octoihul* din 1811, — reeditat după cel din Râmnic, 1810, al lui Iosif Argeşiul. În urma păcii din 1812, el trecù în Italia, la Pisa, unde vedem că i se dedică un *Sogno di Scipione*, din greceşte [6], şi unde se află şi după 1821 [7]. Gavriil rămase exarh pe jumătatea de Moldovă care se smulse de Ruşi cu acest prilej, dându-i-se numele, fals şi fără niciun rost, de

[1] *Ibid.*, p. 283.

[2] *Ibid.*, p. 285. Pentru reforme, şi Arbure, *Basarabia*, p. 742 şi urm.

[3] *Ibid*, p. 286. Întorsul lui Gavriil la Bucureşti, în ziua de 8 Ianuar 1810; p. 289.

[4] *Ibid.*, pp. 289, 291.

[5] *Ibid.*, pp. 291-3.

[6] Papadopol-Calimah, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, IV, p. 126; *cf. Bis. ort.*, XVI, pp. 317-8.

[7] Bianu, în *Revista nouă*, I; *Scriitori greci*, p. 10.

«Basarabia» [1]. Moştenitor al episcopiilor de Cetatea-Albă, de Hotin, de Proilav şi Dristra — care, de spre partea Turcilor, se păstră şi la 1825 [2], episcopi fiind în acest timp Calinic şi Antim [3]—, el rămase aici până la sfârşit († 30 Mart 1821), cu titlul de «exarh, Mitropolit al Chişinăului şi Hotinului [4]», având ca «vicariu» pe un episcop de «Acherman şi Bender», Daniil, Dimitrie Sulima [5], fost «vicariu» şi la Iaşi [6].

O simplă hotărâre împărătească, un nou «ucaz», ajunsese şi pentru această spârcuire a teritoriului metropolitan al Moldovei, alcătuit canonic de vechii Domni cari întemeiaseră Biserica. O «duhovnicească tipografie» a Basarabiei, — se făcuse şi un Seminariu —, dădeà încă din 1815 noua *Liturghie* basarabeană, apoi un *Ceaslov*, şi la 1820 *Molitvenicul* şi «Rânduiala sfinţirii Bisericii». Şirul cărţilor româneşti se oprì aici destul de răpede, şi, ceia ce erà şi mai rău, nu se îngăduì măcar pătrunderea celor din Moldova, creându-se veşnicul *cordon* de carantină împotriva bolii periculoase a comuniunii sufleteşti între membrii unui neam fără noroc [7]. Când Nemţenii îşi cerură moşiile din Basarabia, Mitropolitul Gavriil, care primise în dar o *Psaltire* de-a lor, îi îndreptă la «bunăvoinţa împărătească» [8], iar

[1] La început, în 1807, locuitorii Basarabiei reale, ai foastei raiele turceşti fuseseră supuşi provizoriu Mitropolitului Moldovei; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 349. Pentru schimbul moşiilor din Basarabia ale Mitropoliei cu un Iordache Vartolomeiu, *ibid.*, pp. 355-7 şi urm., 390.

[2] Melchisedec, *Cron Huşilor,* II, pp. 164-5.

[3] Înaintaşul lui Chiril din 1788 şi urm. fusese, la 1777, un Ioachim; *ibid.*, p. 160.

[4] Scrisoare a lui Gavriil către stareţul Silivestru de Neamţ şi Secu; Chişinău, 6 Novembre 1817; în *Studii şi doc.*, VII, p. 349.

[5] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* II, p. 161; cf. Arbure, *Basarabia,* p. 550 şi urm.

[6] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 352; Arbure, p. 747.

[7] Un mare număr de schituri fără cărturari, clădite în veacul al XVIII-lea, trecură astfel la Ruşi, pe lângă mănăstirea lui Ştefan-cel-Mare, Chipriana, mănăstirea Hâncului de pe vremea lui Duca si schitul Şaba, anterior anului 1700.

[8] *L. c.* în nota 4.

colonia lor, a Noului Neamţ, pe care o întemeiară pentru a nu le pierde, nu-şi câştigă un rost cultural românesc.

În adăpostul lui sigur şi fericit dela mănăstirea Neamţului, Veniamin va fi dus cu dânsul meşterii săi dela Mitropolie, cei cinci zeţari, zece drugari, patru pilcari, patru probari, doi prefăcători şi pisătorul de chinovar [1], cari-i lucraseră în Iaşi. Cu ei, «tipograful» Gherasim putù să tipărească şi aici cărţi din acelaşi izvor. Astfel încep, supt ochii acelui care dusese paisianismul la triumf, lucrările tipografice nemţene, şi încă din Iulie 1807 apăreà volumul I-iu. pentru luna Septembre, de început al anului în vechea socoteală, al *Vieţilor Sfinţilor*, pentru prefacerea din greceşte a cărora — întâia lucrare de acest fel după a lui Dosofteiu Mitropolitul Moldovei — se ostenise un călugăr «slovean» ce nu mai erà în viaţă acum, ierodiaconul Ştefan. Anul următor dădù apoi două cărţi de Psaltichie, după sistemul cel nou. În 1811 Gherontie publică apoi Cazania, *Chiriacodomion*, pe care Veniamin însuşi o tălmăcise.

Peste un an Moldova întreagă îl chemà să-şi iea înapoi Scaunul în primire.

CAP. II.

Tipărituri ardelene şi noul şir de tipărituri al lui Veniamin Costachi. Veniamin şi tulburările din 1821.

Încă dela 1807, se împliniá gândul lui Iosif de Argeş de a dà la iveală *Mineiele* îndreptate după ale lui Chesarie, şi anume înlăturându-se Vieţile de sfinţi luate dela Ruşi, cele culese de prin «filade» şi aducându-se alcătuirea lor în potrivire cu originalele greceşti [2]. La Buda, prin înţelegere cu Klein, se făcù tiparul, după ce şi Molnar revizuise din punct de vedere al limbii textul, îndreptat în toate

[1] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 44-5.

[2] V. *Scriitori bisericeşti*, pp. 24-5.

privințele de Iosif [1]. Din această strălucită carte, colecții, «trupuri», se vândură îndată până în Moldova, cu 80 de florini nelegate și 94 legate [2]. Pretutindeni se întâlnesc marile volume pe hârtie albă, tare, cu frumoasa literă mașcată și titlul înflorit cu chinovar, — poate cea mai frumoasă lucrare tipografică pe care, în desfășurarea ei, a avut-o Biserica noastră.

Pe când *Mineele* din Buda — cărora li urmă la 1807 un *Acaftist,* tot al lui Klein de sigur, și la 1808 o *Psaltire,* pentru slujbă, nu pentru școală, erau primite cu bucurie pretutindeni unde se slujià românește, ca o adevărată binefacere, la tipografia din Blaj se lucrau broșuri ocazionale, ca pentru instalarea lui Vulcan, în 1807 [3], — *Logica* și *Dreptul Firii* de Klein apărură la Sibiiu —, câte o mică lucrare a episcopului însuși, precum «Forma clerului și a păstorului celui bun» (1809), volumele din care se alcătuiește cartea de concurență a canonicilor, *Teologhia dogmatică și moralicească,* după Tournelly, operă din care părți ieșiră deosebit la 1801, 1802, 1804, câte un Catechizm în ediție nouă (1815), «Cărți de învățături creștinești despre deșertăciunea lumii și datoria lumii în fieștece sfat» (1807), iar, dintre cărțile de slujbă, *Triodul* din 1813, *Evhologhiul* din 1815, *Strastnicul* și *Evanghelia* din 1816. La Orade, Samuil Vulcan (n. Blaj, 1758) fostul profesor la seminariul Sf. Barbara,— seminariu dus pe la Erlau și Lemberg înainte de a fi închis —, foarte mult serbătorit de scriitorii timpului, români, dar și străini, cari aflau la el masă întinsă și prietenoasă găzduire, precum și, întâmplător, ajutoare în bani, mai făcù pe lângă seminariul său și o tipografie. Dar, dintre canonicii cari-l încunjurau, numai unul, Gheorghe Farcaș [4], lucră

[1] Cf. *Ist. lit. rom.,* II, pp. 175, 212, 289 nota 1, 377 nota 7; *Studii și doc.,* XII, pp. 162-3, no. CCCXXXVIII; *Scriitori greci,* pp. 9-10; *Bis. Ort.,* XVII, pp. 32-4.

[2] *Studii și doc., l., c.*

[3] Cf. *Ist. lit. rom.,* II, pp. 416-7.

[4] *Orodias,* în *Archivul* lui Cipariu, pp. 295-6; *Schematismul* festiv al Oradiei din 1900 și I. Ardeleanu, *o. c.,* II.

pentru Biserică, dând o Istorie bisericească, pe lângă un Tâlc al Psalmilor şi altul al Noului Testament, care însă rămaseră netipărite. Iar, cât priveşte pe Neuniţi, nu poate fi vorba de un tipar al lor pentru cărţi de slujbă, fie şi la tipografii particulare: Psaltirile sibiiene şi braşovene din 1810 (Boghici), 1811 (Sibiiu), 1812 (ibid.), câte un *Paraclis* (1815; tipărit de Constantin Manzovici) ori *Acaftist* (Sibiiu, 1821), nu constituie literatura religioasă de care poate aveà nevoie o Biserică.

Deci cărţile de slujbă rămaseră a le luà Ardelenii din Buda. *Octoihul*, din nou tradus din greceşte, la Neamţ, «de oarecarii părinţi» şi corectat de Iosif al Argeşului, apare la 1811 [1], după ce o altă ediţie se dăduse la Râmnic [2], în anul precedent, cu mai puţin lux. *Evanghelia* din Buda are data de 1813; *Triodul* se publică la 1816, cu binecuvântarea Patriarhului din Carlovăţ, care o dăduse şi unei frumoase *Cazanii* de Viena, dela sfârşitul veacului trecut (1793) [3]. *Apocalipsul* apare acum întâia oară ca o carte deosebită. *Teologia pastorală* a lui Klein (1817), cărţi religioase pentru şcoli sau cântăreţi se adaug în timpul cât avù locul de revizor Petru Maior, care şi murì aici la 1821. Încă din 1816 îndemnătorul şi corectorul cărţilor liturgice din Buda, Iosif de Argeş, tipărise la Neamţ, — în Moldova el aveà legături şi cu Gherasim, urmaşul lui Veniamin la Roman [4] — *Epitomì* τῶν θείων δογμάτων a lui Atanasie din Paros, care nu se puteau publicà la Buda pentru cuprinsul ei de duşmănie faţă de catolicism şi pentru polemicile cu «scornirile străine» şi «necurăţiile apuseneşti afumate».

Atelierul cel mare de lucru pentru Biserică e însă în

[1] Cf. şi *Scriitori bisericeşti*, pp. 45-8.

[2] Aici urmaşul lui Filaret, episcopul Nectarie, un Grec din Morèa, dela 16 Decembre 1812 Mitropolit, dă *Molitvenicul* din 1793, *Apostolul*, *Evanghelia* din 1794 şi *Psaltirea* din 1796.

[3] V. *Bibl. Rom.*, II, pp. 350-1.

[4] *Scriitori bisericeşti*, p. 45.

Moldova, la Neamț, unde [1] Veniamin publică cel d'intâiu *Tipicon*, tradus de Nemțeni din grecește (1816), un *Octoih* ca acel din Râmnic, datorit acelorași traducători (două ediții), *Ceaslovul* mare și mic (1817), *Psaltirea*, *Evanghelia* din 1818 (ed. nouă, 1821), *Rugăciunile* (1819), *Liturghiile*, pe care însuși Mitropolitul le îndreptă, în 1819. *Psaltichia* iese a doua oară acum. Cărțile folositoare călugărilor se îmbulzesc la tipar: găsim *Scara* Sf. Ioan Sinaitul (1814), *Checragarion* al Sf. Augustin, operă a lui Gherontie și Grigorie, închinată Mitropolitului ca unui «Voevod râvnitoriu și ca cu foc suflătoriu împotriva eresurilor și a nedumnezeirii»; *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu* a lui Evghenie Bulgaris (**'Αδολεσχία φιλόθεος**) (1815), *Rasoforul* (tot 1815), *Intrebătoarele răspunsuri din Sf. Scriptură* ale starețului Vasile dela Poiana Mărului, «Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare» a lui Paisie, Efrem Sirul, tradus de Nemțeanul Isaac, *Cartea folositoare de suflet* din 1819. Și împotriva Uniților, pe cari trebuiau să-i atace cu învierșunare acești clerici cari stăteau supt înrâurirea intoleranței rusești, se dau tratate de dogmă și polemică, dela mica traducere din «franțuzește», din «gallicește», a Mitropolitului, «Cărticică îndemânatecă în potriva celor ce bolesc la ceal: pentru adevărul și covârșirea Sfințitelor Scripturi» (1819), până la «Adunarea dogmelor», *Apologhia* din 1816, tratatele lui Nichifor Xantopulo, între care și *Antifoanele*. Urâte cărți, pe hârtie vânătă muscălească, dar opere de îmbogățire a literaturii religioase a Românilor și de prefacere a scrisului lor prin «limba noao românească», pe care traducătorii o pun cu mândrie în fața «limbii prea proaste și neuneltite» de până atunci.

Revoluția grecească dela 1821, tulburările pe care le produse și între Români, ocupația de către Turci a Principatelor, împiedecară deocamdată urmarea acestei opere

[1] La Iași iese o singură lucrare neînsemnată.

folositoare, care puneà la dispoziţia călugărilor traducători mijloacele băneşti şi sprijinul Mitropoliei Moldovei. Veniamin Costachi, care, după datina ţerii, luase cârma unei Căimăcămii după fuga peste Prut a lui Mihai-Vodă Suţu, înţeles cu eteriştii, în mânile cărora lăsà acuma puterea, nu putù să vadă pe locţiitorul Paşei de Silistra şi pe ostaşii acestuia. Aşteptându-se, ca mulţi alţii, la un amestec hotărâtor al Rusiei pentru a aduce o nouă ordine de lucruri, el trecù în Basarabia şi, ştiind că, de frică, a făcut molitfă lui Ipsilanti, căpetenia Grecilor răsculaţi, — în schimb, îşi trimesese ierochirixul, pe Ghenadie Roset, la Brăila, ca să asigure de credinţa ţerii pe Turci —, el rămase în adăpostul său basarabean din Colincăuţi până destul de târziu în noua Domnie de ţară a lui Ioan Sandu Sturza. Aveà cu dânsul pe protopopul de odinioară al Hotinului, ocupat de Nemţi, Leon Asachi, învăţat preot galiţian, din care Veniamin, urmând exemplul dat mai înainte de Gavriil exarhul cu Strilbiţchi Rusul [1], făcuse un «protoprezviter a toată Moldavia», cu unele drepturi arhiereşti [2]. Ceilalţi doi episcopi ai ţerii, Gherasim de Roman — fugar bucovinean şi Putnean, fiul preotului Clipa din Vicovul-de-sus [3] şi fost dichiu la Slatina, şi Meletie de Huşi, trecuseră şi ei graniţa, dar pentru a merge în Bucovina, pe când Grecul Grigorie de Heraclèa, unul dintre arhiereii cu titluri *in partibus* cari se adăpostiau dela un timp pe lângă unul sau altul din Mitropoliţii noştri, făceà uneltiri politice la Chişinău. Bietul dichiu, Isaia, lăsat singur la Iaşi, nu ştià cum să mai împace necontenitele cereri ale ostaşilor străini şi păgâni. Cel puţin el erà lăsat acolo să îngrijească de eparhie, pe când Gherasim de Roman fù *mazilit* de co-

[1] Cu privire la tipăriturile acestuia, să se adauge la cele spuse mai sus ştirile nouă şi îndreptările cuprinse în fasc. IV din vol. II al *Bibliografiei Româneşti,* pe care o primesc în cursul lucrării.

[2] *Ist. lit. rom.*, II, p. 512. El se gîndià, în April 1822, fugar la Grozinţi, a merge în Rusia pentru închinarea moaştelor; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 230-1.

[3] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, p. 389. A fost la Huşi dela 1796 la 1803.

mandantul turc, care puse să i se facă un nou episcop, Meletie, la Târnova, atentat neauzit de grosolan împotriva datinelor şi drepturilor Bisericii noastre [1] — care nu avù însă, fireşte alte urmări, căci Gherasim îşi luă mai târziu Scaunul în stăpânire, «argosind» şi prigonind până la moartea sa, în 1826, pe acela care îndrăznise a-l înlocuì în asemenea împrejurări [2].

Când Veniamin putù să vadă fără nicio teamă Moldova sa, Mitropolia erà aproape ruinată, ca şi biserica Sf. Nicolae Domnesc; Seminariul dela Socola stăteà pustiu şi, dintre dascălii de curând aduşi din Ardeal, — un Fabian-Bob, rudă a episcopului unit, un Costea, un Manfi, un dr. Vasile Pop, Braşovean, pe cari-i căutase de-a dreptul acasă la ei învăţatul fiu al protopopului Lazăr, Gheorghe Asachi, — numai cel d'intâiu se întoarse [3]. La munte, Slatina lui iubită, unde se gândise a se retrage şi unde-şi pregătise ultimul adăpost şi locul de îngropare, ca şi Secul, cel d'intâiu lăcaş al lui Paisie, erau în ruine: cea din urmă mănăstire fusese cetăţuia de apărare deznădăjduită a eroului căpitan Iordachi, care se aruncă în aier împreună cu turnul de unde împroşcase cu gloanţe pe Turcii urmăritori. La Neamţ, Gherontie «tipograful» trebuì să-şi ascundă teascurile, ca şi colile trase din *Evanghelie* [4], şi să-şi îngroape litera. Trebuia multă muncă pregătitoare înnainte ca Mitropolitul, care şi în surgunul său basarabean lucrase, traducând «Istoria Scripturii Vechiului Testament», «Istoria Scripturii Noului Testament» şi «Funia sau frânghia întreită» — o discuţie a dogmei —, să poată începe tipăriturile sale. Nu treceau însă decât puţine luni, şi, încă în 1823, teascurile, mutate la Iaşi, porniau lucrul.

---

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 187-8.

[2] *Ibid.*

[3] V. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 105 şi urm. Pentru dascălii ruşi precedenţi, Arbure, pp. 745-7.

[4] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 228.

CAP. III.

Biruinţa curentului paisian în Principatul Ţerii-Româneşti.

Pe această vreme Scaunul muntean ajunsese şi el, printr'o adevărată revoluţie naţională, în stăpânirea Românilor. Urmând tradiţia Mitropoliţilor greci, Ioan-Vodă Carageà, noul Domn al Ţerii-Româneşti după retragerea Ruşilor în 1812, nu chemă înapoi pe Dosofteiu, a cărui viaţă se încheiè într'un târziu, în ziua de 14 Decembre 1826 [1], la Braşov, — unde a fost şi el îngropat în biserica făcută de bogatul boier Grigore Brâncoveanu, în cetate chiar, şi înzestrată prin testament cu moşiile Poiana Mărului şi Sâmbăta-de-sus. Dar Carageà îşi căută alt Grec. Erà foarte potrivit Moraitul Nectarie de Râmnic, şi el fù ales. Nectarie uită cu totul exemplele date de înaintaşii săi şi tipărì un mare *Molitvenic* şi o *Apologhie,* — a lui Dimitrie de Rostov, se pare, — pe când Grecul pe care-l lăsase în Scaunul râmnicean, Galaction de Govora, nepot al lui Nectarie, dădeà *Liturghiile,* o *Învăţătură pentru spovedanie* şi traducerea, de călugărul Rafail, a *Vieţii Sf. Vasile cel Nou* [2].

De oare ce la Buzău erà Costandie Filitis, nepotul fostului Mitropolit Dosofteiu, Iosif al Argeşului se găsì a înfăţişà singur elementul românesc în Episcopat. Mulţi boieri cu iubire de neam socotiră că aceasta nu se poate îngăduì. Ei cerură şi izbutiră a căpătà dela slabul Domn bătrân Alecu Suţu jertfirea Mitropolitului mâncău şi trândav, ca şi a episcopului buzoian, împotriva căruia nu se puteau aduce învinuiri de imoralitate. Pe când Buzăul erà căpătat

[1] Lesviodax, pp. 407-9; *Braşovul şi Românii,* pp. 247-8, 266 şi urm. Urmaşul său, Nectarie, se stinse tot acolo, la 13 Octombre 1825. *Braşovul şi Românii,* pp. 247-8; *Studii şi doc.,* XIII, pp. 68-9.

[2] Ca ucenici ai lui Nectarie trebuie să se însemne un Daniil, un Ioanichie de Stratonichia; v. testamentul său, în *Braşovul şi Românii,* p. 266 şi urm.

de un Român dintre boierii Rătești, Gherasim, a cărui mamă fusese o Bălăceancă [1], — Mitropolia o luà, poate nu fără bani, un alt Român, un tânăr arhimandrit, fost până atunci egumen de Tismana, Dionisie Lupu, titular de Sivas (n. 25 Februar 1769) pe care contemporanii săi îl laudă pentru vorbă netedă, dezinteresare, iubire a culturii și pricepere în ale Bisericii ca și în ale Statului [2].

Dionisie făceà parte din școala Râmnicenilor. Erà aspru față de egumenii ce împrumutau pe socoteala mănăstirii lor [3], cu simoniacii, cu preoții fără carte. N'a făcut, ce e drept, și el un seminariu ca acel din Moldova,—exarhul Gavriil plănuise unul—, dar a trimes în străinătate pe cei d'intâiu bursieri meniți a fi profesori la școala mai înaltă românească, deschisă de Gheorghe Lazăr, și între ei se aflà și un tânăr cleric, Eufrosin Poteca, ucenic al Academiei domnești, care încă din 1818 tipărià la Buda o traducere a sa, «Mai nainte gătirea spre cunoștiința lui Dumnezeu» [4]. Cu banii Eforiei merseră în Apus pentru a studià muzica Nil Nicolae Poponea și Macarie, care-și ziceà «Portarie» al Mitropoliei, și acesta din urmă, un înoitor în notația psaltichiei, stăpânit de ideile reformei bizantine a lui Petru Efesiul, care făcuse la București tipar de psaltichie grecească, publică la Viena în tipografia Armenilor mechitariști, cu privilegiu pentru lucrările în limbi răsăritene, trei cărți de bază ale mișcării de prefacere: *Theoriticonul, Anastasimatariul* și *Irmologhiul* [5]. Din partea lui însă, Mitropolitul n'a putut să deà altcevà decât un

[1] Zilot, *Cronica,* în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, V, p. 75.

[2] *Ibid.*,; cf. *Bis. Ort.*, XII, p. 271; XIV, p. 410; Urechiă, în *Tinerimea română,* noua serie, I.

[3] *Bis. Ort.*, XIII, pp. 271-2.

[4] Cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea,* I, p. 61 și urm.

[5] N. M. Popescu, *Macarie ieromonahul, passim.* Mai târziu a lucrat *Antologhiul, Stihirariul, Irmologhiul calofonic, Pricestniarul, Liturghia,* alte cîntări și, pentru episcopul Chesarie, *Prohodul,* strămutat, pentru întâia oară, *poetic,* din grecește, care s'a tipărit la Buzău în 1836; v. N. M. Popescu, *Ediția Prohodului ieromonahului Macarie și edițiile altora,* în «Biserica Ortodoxă» pe 1908.

«Cuvânt» al lui Hrisostom şi o Prescurtare a Psaltirii, de Sf. Augustin (1820).

Dionisie fugì în Ardeal după retragerea din Bucureşti a lui Tudor, căruia i se supusese mai mult de frică, iscălind în buza tunului îndreptat asupra casei din Belvedere a lui Dinu Golescu memoriile de plîngere şi îndreptăţire către Poartă ale Domnului pandurilor. Ca şi Veniamin, el aşteptă în exilul său de bună voie începerea printr'o nouă cucerire a erei ruseşti definitive. La chemările stăruitoare ale Domnului numit de Turci în 1822, Grigore Dimitrie Ghica, el răspunse că e greu bolnav de picioare şi nu poate venì [1]. Vodă trebuì să-l înlocuiască, şi, după multe tânguiri umilitoare către Ţar şi cei de pe lângă dânsul, Dionisie, aşezat din mărinimia lui Grigorie Ghica în mănăstirea Dealului, se stinse în Bucureşti [2].

Dintre ucenicii lui Chesarie, Iosif de Argeş, de candidatura căruia la Mitropolie fusese vorba în 1819, murise la 27 Octombre din anul următor, făcând loc unui spiritual şi intrigant Grec, cu spiritul voltairian, Ilarion dela Dealu, care ştiù să înteţească la răscoală pe Tudor, dar nu fù în stare să-l şi scape [3]. El lăsase un ucenic, pe Nicodim Greceanu, dela Căldăruşanii paisieni, care face la Sibiiu în 1811 o tipăritură, după Polizoi Contu, «Învăţături de multe ştiinţe folositoare», revăzută de însuşi Iosif, căruia i se şi dedică opusculul [4].

El declară că s'a ostenit «spre folosul neamului românesc», precum Veniamin în lucrările lui din 1822 aveà în

---

[1] V. şi Erbiceanu, Prefaţa la *Cron. Greci*.

[2] V. Hurmuzaki, X, tabla. Murì la 7 Februar 1831, în casa-i dela Bucureşti, în mahalaua Batiştii, şi a fost îngropat la Mitropolie ; Lesviodax, p. 410.

[3] *Bis. Ort.*, XIII, pp. 208 şi urm.; 274; XIV, pp. 419-22.

[4] Cf. Papiu, *Şincai*, p. 81 ; *Bis. Ort.*, XIV, p. 411 ; *Scriitori bisericeşti*, p. 50.

vedere «întrebuințarea româneștiĭ tinerimi». Astfel de idei, luate din cetirea unor scrieri ale Ardelenilor—îndată veni Istoria originilor românești de Petru Maior —, le aveà și un călugăr dintr'un neam de țerani venit din Jina Ardealului, lângă Sibiiu (n. în Corbi, 27 Novembre 1764), Naum Râmniceanu, care stătuse pe lângă episcopul Filaret, și, înainte de a-șĭ începe lucrările școlare, morale și literare și de a căutà, după o lungă carieră de cântăreț și dascăl, odihna la Cernica, unde murì după 25 Novembre 1834, călătorise 'n Banat, venind din Sibiiu până la Lipova și la mănăstirea Hodoș-Bodrog (1788).

În Sibiiu fusese așezat în Septembre 1810 (și sfințit la 21 April 1811), ca episcop românesc parohul Sas-Sebeșului, Vasile Moga, om cinstit, bun bisericaș, dar cu totul lipsit de însușirile maĭ înalte ale preoților. El îngrijì de o mai bună creștere a clerului său, dar nu știù să-l înzestreze cu cărți, fiind poate și prea slab, prea sărac pentru aceasta. Moga, care nu știù să păstreze pentru Ardeal pe Gheorghe Lazăr, aveà oarecare legături cu Principatele, și în 1820 el dădeà voie dascălilor de latinește să plece la «Iași, în Țara-Românească» [1]. Iar, pe când el gospodărià ticnit pe neuniții lui, în Banatul supus ierarhiei sârbești, mișcarea literară nouă dă și lucrările pentru biserică ale preotului din Becicherecul-Mic, Dimitrie Țichindeal (n. c. 1755), care, în dorința lui, firească la un profesor-catehet al școlii pedagogice, de a face ca și clerul românesc bănățean să știe mai mult decât «îmbrăcarea și dezbrăcarea, zicerea Evangheliilor, deschiderea și închiderea dverilor, ieșirea la oameni, arătarea și întrarea în altariu», tipărì la 1808 «Epitomul saŭ scurte arătări pentru sânta besearică, pentru veșmintele ei și pentru dumnezeiasca liturghie care se săvârșaște într'însa, așijderea și pentru preotul și slujitoriul lui Dumnezeŭ, prin scurte întrebări și răspunsuri» și aveà gata un tratat despre serbători după

[1] *Studii și doc.*, XII, p. 209, No. LV.

Sàrbul I. Muşcatirovici, o Teologie Pastorală, una Dogmatică şi o Istorie a Bisericii, care nu văzură lumina[1].

Dar marea osteneală pentru a dà cărţi de slujbă, de teologie, de polemică, se cheltuià tot la Iaşi. Nici alegerea ca Mitropolit muntean a lui Grigorie Nemţeanul (n. Bucureşti, c. 1765), pe care Ghica-Vodă-l descoperì în pacea-i studioasă dela Căldăruşani şi-l făcù în două zile, din diacon, preot şi episcop[2], la 10-1 Ianuar 1823, nu strămutà tiparul în altă parte. Cele mai multe lucrări făcute de Grigorie cu nedespărţitul său Gherontie ieşiseră la Iaşi sau la Neamţ, ori şi la Bucureşti, înainte de aceasta,— afară de cele rămase în manuscript — : *Chiriacodromiul* în 1801, *Teofilact* (1805), *Teologia lui Ioan Damaschin*, în 1806, *Adunarea de dogme* a lui Atanasie, în 1816, *Antifoanele*, în 1817, ca şi o *Antirisis* grecească împotriva lui Neofit Duca, marele dascăl bucureştean, «pentru fecioria» călugărească; *Cuvintele* Sf. Casian, *Exaimeron* al Sf. Vasile, în 1827, «Pentru preoţie» a lui Grigorie de Nazianz şi a lui Ioan Hrisostomul, *Cuvânt al lui Ghenadie Scholarios*, în 1827, *Patericul*. în 1828, *Cuvintele* lui Fotie şi lui Grigorie Palamas, despre Purcederea Sf. Duh împotriva Latinilor, *Cuvintele* lui Bryennios, *Puţul* şi *Împărţirea de grâu* ale Sf. Ioan Hrisostomul, care, acestea două, apărură la Buzău, în 1833[3]. Ca Mitropolit el dădù doar câtevà — prea puţine — cărţi de slujbă: retipărirea *Vieţilor Sfinţilor* dela Neamţ, precum şi o cărticică de polemică împotriva Armenilor, mai mult o curiozitate bibliografică, decât o scriere menită să poarte luptă reală împotriva unei primejdii serioase, *Pentru eresurile Armenilor* (1824), apoi *Pravoslavnica Mărturisire* (1827), *Spiţele neamurilor şi Sfătuiri către duhovnici* (1827)[4]. Până la noua năvălire a Ruşilor în 1828-9, când

[1] *Ist. lit. rom. in sec. al XVIII-lea*, II, p. 422 şi urm.
[2] Hurmuzaki, X, p. 209 şi urm., n-l CCLXXXI.
[3] V. Lesviodax, *l. c.*
[4] *Ibid.*

el nu voì să se plece voii lor şi fu expediat, la 10 Februar 1829, în Rusia, de unde se întoarse zdrobit şi aproape de moarte[1], păstorind numai dela 22 August 1833 până la 22 Iunie 1834[2], Grigorie a fost, ceia ce nu erà tocmai de aşteptat, mai mult un mare moralizator prin exemplu, decât un luminător al clerului său. Scrieri dau alții, ca Eufrosin Poteca, întors din Apus, după studii de filosofie şi ştiințe, care traduce Discursul asupra Istoriei Universale al lui Bossuet, apoi Cuvântările lui Massillon, opere de-ale misticului rus Alexandre de Stourdza, tratate de şcoală, şi pregătià chiar o lucrare asupra mănăstirilor muntene, după ce, luându-i-se catedra de filosofie dela şcoala românească a Sf. Sava, unde lucrà după linia trasă de marele său dascăl Gheorghe Lazăr, el se adăpostì ca egumen la Gura-Motrului, unde se şi stinse la 1859 abià[3]. Şi protosinghelul Mitropoliei se face cunoscut prin vre-o traducere din greceşte.

Dacă deci pentru învățătura înnaltă a limbii greceşti Academia din Bucureşti rămase până la închiderea ei, în 1821, cea mai bună şi mai cercetată şcoală, — Mitropolitul Veniamin, care-şi avù şi el bursierii: la Chalke pe Gheorghe Săulescu, crescut supt umbra lui, mai târziu în Apus un grup întreg de tineri, pentru carieră profesorală în domeniu laic, trimese şi el la Bucureşti pe un Iancu Nicola, şi alți cinci tineri, — înainte şi după 1821, cărțile pentru tinerimea «românească» şi pentru clerul românesc ortodox, «moldo-vlahicesc», «româno-dachicesc», spune Veniamin, — ca un Petru Maior, un Naum Râmniceanu, în Prefața «Funiei întreite»,— apar în Moldova[4]. Astfel, până la războiul din 1828-9, Ve-

---

[1] Hurmuzaki, X, p. 625 şi urm.

[2] Lesviodax, p. 413.

[3] G. Dem. Teodorescu, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, II, p. 1 şi urm.; cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 61 şi urm.

[4] Şi în timpul tulburărilor dela 1821, Nemțenii apucă a da în Iaşi *Invățătura părintească* a Patriarhului Antim de Ierusalim, supt îngrijirea episcopului de Huşi, rămas vicariu metropolitan.

niamin publică *Psaltirea*, *Antologhiul*, *Evanghelia*, *Graiurile Maicei lui Dumnezeu*, *Liturghiile* din 1834, în formă de «Evanghelistariu», un Molitvenic, pe care-l intitulează, după ruseşte, «Molebnic», apoi cel d'intâiu *Ermologhiu* de cântări nouă, care răzbate, — pe când al lui Macarie, gătit totuşi pentru toţi Românii şi recomandat pretutindeni, se cumpără foarte puţin şi se păstrează mai mult ca o curiozitate [1]. Cărţi nouă de literatura noastră religioasă sânt şi alte publicaţii ieşene, ca *Maslul* şi *Aghiazmatariul*.

Dar, în acelaşi timp, se dă o literatură teologică, nouă cu desăvârşire, din nou tălmăcită de părinţii din Neamţ, în mănăstirea lor sau în cele ce erau legate cu dânsa, ori de Mitropolit chiar, în care se deşteptă tot mai mult chemare de scriitor, râvnă de luminător al legii, la Iaşi. Pe lângă cele trei lucrări de traducere făcute la Colincăuţi, *Invăţăturile hristianiceşti* privesc mai mult clerul mirean; *Cartea folositoare, Nevăzutul războiu, Invăţătura creştinească*, un Catechism explicat, *Apantisma*, care spune lupta şi în titlul său, reprodus de-a dreptul din greceşte, alcătuiesc un întreg arsenal de discuţie dogmatică. Cea d'intâiu Pravilă pentru judecata canonică e aceia a lui Veniamin, şi tot el dă Bisericii româneşti culegerea întreagă a canoanelor, *Pidalionul*. Un «Iubitoriŭ de înţelepciune», lucrare a Mitropolitului, apare apoi, pe vremea ocupaţiei ruseşti, la 1831. Din Ilie Miniat traduse el, după 1828, *Piatra Scandelei*, pentru combaterea catolicismului, care, de curând, cu toată împotrivirea Mitropolitului şi a boierilor, căpătase un întâiu episcop de Bacău rezidând în ţară, care nu cunoştea de multă vreme decât modeşti Prefecţi franciscani sau părinţi iesuiţi [2]. După Evghenie Bulgaris el dă *Indeletnicirea spre buna murire*. Erà fără păreche această îndelungată muncă, făcută cu atâta tragere de inimă, între oameni cari-l înţele-

---

[1] *Scriitori bisericeşti*, p. 51 şi urm.

[2] *Studii şi doc.*, I-II, p. 163 şi urm. Pentru dorinţa catolicilor din Corni de a-şi face biserică în Huşi, Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 393-4; v. şi pp. 428-9.

geau de multe ori, dar altă dată îndrăzniau să ridice insulta şi până la curăţia cugetului şi la rodnicia faptei sale [1]. La urmă el lăsă, după atâtea tipăriri, şi două lucrări în manuscript, *Tâlcul Psaltirii*, tradus, cum văzurăm, şi la Orade, şi *Trimeterile Sf. Pavel* [2]. Astfel Veniamin puteà scrie fără laudă de sine aceste cuvinte: «Nădejdea care am hrănit şi hrănesc în sufletul mieu că, înmulţindu-se cărţile şi ştiinţile în limba naţiei, dacă nu eu, dar urmaşii mei se vor învrednicì a se folosì de cliros învăţat şi încuviinţat şi a câştigà norod luminat în ştiinţa hristianiceştilor învăţături, m'au făcut neadormit şi neobosit în tălmăcirea sfintelor cărţi,— din care multe stau netipărite, pentru neînlesnire».

---

[1] V. *Doc. Callimachi*, II, p. 71 şi urm. Şi când erà la Roman, episcop tânăr, cutare poet de cenacul boeresc a luat în batjocură viaţa lui privată.

[2] Publicate, acestea, mai dăunăzi, de păr. Atanasie, episcop de Râmnic.

PARTEA A X-a.

LUPTA BISERICII CU STATUL ȘI LUAREA EI ÎN STĂPÂNIRE DE ACESTA.

ORGANIZAREA BISERICILOR DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Sfârşitul vechilor curente de cultură bisericească.

Cei trei mari ierarhi din acest timp, Veniamin, Iosif şi Chesarie, avură ucenici şi urmaşi, cari se întâlnesc şi până pe pragul vremilor noastre. Dela marii lor dascăli ei moştenirĕ smerenia călugărească — Veniamin a fost îngropat *afară* din mănăstirea Slatina, iar Grigorie al Ţerii-Româneşti *afară* din Mitropolie, şi nici dela unul nu s'au păstrat epitafe —, iubirea pentru cartea bisericească, pentru tiparul bisericesc, pentru cultura specială a clerului, fiind toţi doritori de tipărituri şi sprijinitori de şcoli, măcar în măsura pe care li-o îngăduià un nou veac, îndreptat spre alte ţinte. Ca şi aceia, ei fură buni gospodari, cari ştiau la ce trebuie să se cheltuiască banul Bisericii. Ca şi dânşii, în sfârşit, mai ales în ultima fază a manifestării lor,— aceşti arhierei fură străbătuţi de acel spirit «patriotic», de care erà stăpânită întreaga societate contemporană, spirit care făceà pe Iancu Nicola să dedice încă din 1829 lui Veniamin, ocrotitorul său, — după ce lucrase o «Culegere de înţelepciune», cu doi ani înainte —, un *Manual de patriotism,* în care amestecà lauda Mitropolitului Moldovei şi a Mitropolitului muntean cu amintiri emoţionate ale obârşiei romane, şi care se simte aşà de puternic în spusele lui Macarie «muzicantul» despre «patrioţii râvnitori» ce trebuie neamului, despre dorinţa ce ar aveà-o el «de a-şi împărţi cărţile de pomană»

între Românii din toate părţile, despre lumina pe care o aşteaptă încă poporul său [1].

A. Biserica Moldovei.

De lângă Veniamin se desfăcù fratele lui Alexandru Beldiman, autorul poemei despre Eterie, acel Filaret, împodobit cu titlul de onoare de Mitropolit *Apamias*, al Apameii, care, după ce fù «proiestos» al Slatinei moldoveneşti [2], trecù în Ţara-Românească supt Grigorie -- paisianismul desfiinţase acum hotarele religioase — şi ajunse acolo egumen la mănăstirea domnească a Câmpulungului, pe care a şi reparat-o în 1833 ca să

...lase nemuritoriu
Al său nume pre pământ la cei ce-s vieţuitori,—

spune el însuşi pe o tablă amintitoare [3].

Un al doilea ucenic al lui Veniamin, după vrâstă, e un fiu de boier — cum se vede, exemplul Mitropolitului făcuse şi pe alţi urmaşi ai familiilor nobile să se ducă la mănăstire pentru a se pregătì să fie arhiereii Moldovei —, Sofronie Miclescu (n. c. 1790), care luă Scaunul Huşilor la 1-iu Iunie 1826 [4], după trecerea la Roman a lui Meletie Brandaburul, Bucovinean din Suceava (la Huşi, 1803). Sofronie erà un arhiereu care primise bună învăţătură, şi avem dela dânsul scrisori greceşti bine stilizate şi frumos caligrafiate. El a ajuns, în 1851, Mitropolit al Moldovei pe urma lui Meletie († 1848), cel d'intâiu succesor al lui Veniamin, pe care nici pe departe n'a fost în stare să-l ajungă, şi în nicio privinţă.

Veniamin Roset, alt coborâtor al unei mari familii, rudă cu copilul care-şi făceà la 1775 învăţătura pe lângă Paisie în mănăstirea Secul, fusese egumen în noul schit paisian

[1] *Scriitori bisericeşti*, pp. 51-6. Cf. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 414.

[2] *Inscripţii*, I, p. 51, no. 14. De curând s'a găsit, îmi spune d. Al. Lăpèdatu, corespondenţa lui cu Veniamin în această calitate.

[3] *Inscripţii*, I, pp. 134-5; cf. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 413-4.

[4] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 269.

al Doljeştilor [1], după ce Veniamin Mitropolitul îl va fi făcut însuşi călugăr, dându-i numele său şi oprindu-l, un timp, pe lîngă dânsul ca arhidiacon şi arhimandrit. Păstoria-i la Roman începe după strămutarea lui Meletie Brandaburul,— la 2 Februar 1844. Înlocuit un timp cu Chesarie Sinadon, de Mihai-Vodă Sturdza, împotriva căruia uneltise cu tinerii boieri, rudele sale, el se întoarse îndată în Scaun, pe care-l ocupă apoi fără întrerupere până la moartea sa, care se întâmplă puţin timp după ce candidatura sa la Mitropolie căzù în 1851 [2], faţă de a lui Sofronie Miclescu.

Un alt Roset, Ghenadie, erà egumen la Slatina, arhimandrit şi ierochirix la 1825 [3].

Până la sfârşit stătù pe lângă Veniamin, după demisia acestuia în Ianuar 1842, Meletie Istrati, fiul unui răzeş din părţile Romanului şi fratele scriitorului, al agitatorului politic împotriva Unirii, Nicolae Istrati. Dela Slatina el trecù la 1851 în rândul arhiereilor, patru ani încheiaţi după moartea, în 18 Decembre 1846, a lui Veniamin [4].

Şi înlocuitorul său, ca vicariu, Iustin de Edesa, apoi Varlaam Cuza, dela Sf. Spiridon, Nectarie Hermeziu, care fù ales ca al doilea vicariu la Roman în 1856, Atanasie Troados, şi chiar Calinic Miclescu, nepotul lui Sofronie (n. Suceava, 16 April 1822), Mitropolit al Moldovei după izgonirea lui Sofronie (1865), iar apoi cel d'intâiu Mitropolit al României (1875), se ridicaseră tot supt ochii lui Veniamin Costachi.

Deşi ultimi reprezintanţi ai unui curent în decădere, nicio însuşire a sufletului lor, nicio râvnă la munca literară nu aminteşte această creştere de către cel mai mare din dascălii bisericeşti mai noi ai Moldovei.

---

[1] V. şi Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 289 şi urm., 463-4. Chipuri de ale lui la Seminariul Veniamin din Iaşi.

[2] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 200 şi urm.

[3] *Inscripţii*, I, p. 51, no. 16.

[4] V. Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 456 şi urm.

Decăderea noii vieţi călugăreşti orânduite de Paisie se vede încă mai bine la obârşie chiar, în mănăstirile surori Neamţul şi Secul. Tipografia se închise în curând, după ce mântuise *Vieţile Sfinţilor* şi dăduse *Octoihul* şi *Psaltirea* din 1836; ea lucrà însă şi în 1847, când dă *Triodul* cel nou. Şcoala care erà vorba să se facă în 1843 încă, fiind prevăzută prin «aşezământul» domnesc din acest an, răzimat el însuşi pe testamentul lui Paisie, — la 1832 se vorbise chiar, pe această cale, de amestecul Guvernului, de un spital şi o şcoală [1] —, nu se deschise decât la 1853, şi călugării, cari uitaseră toată datoria şi tot trecutul lor, n'o îngăduiră în mănăstire, ci-i dădură fiinţă, mai mult pentru mireni decât pentru clerici, la Târgu-Neamţului. Planul cel mare din 1855 de a se face două grade, dintre care cel superior — gimnaziul — cu opt ani şi, mai presus de ele, şi o Facultate teologică de patru ani, cu profesori doctori în teologie, cu internat, cu colecţii de tot felul, cu bibliotecă şi fermă-model, rămase în proiect numai. Dela o vreme (din 1856) iarăşi se trimeseră la Târgu-Neamţ toţi ucenicii, afară de acei cari voiau să asculte lecţii de curată teologie, ca să urmeze zădarnicele «clasele facultative» dela trei necunoscuţi clerici, dintre cari doar unul aveà diploma de doctor. După ieşirea din Domnie a lui Vodă Ghica, se declară mănăstirea lipsită de mijloace, şi, desfiinţându-se şcolile din târg afară de una primară, se reduseră anii de studiu ai seminariului. Acesta fù apoi completat până la opt clase printr'o poruncă a Caimacamului din vremea războiului Crimeii, Balş, dar numai pe hârtie, el rămâind numai «o umbră». Biata şcoală de preoţie cu patru clase numai, se târâ apoi până la focul din 1862 [2].

Tot în zădar ceruse Guvernul provizoriu, în 1858, ca Nemţenii să facă şcoli pe moşiile mănăstirii, fie şi cu dascăli

---

[1] V. Dobrescu, *Studii de Istoria Bisericii române contimporane*, I, Bucureşti, 1905.

[2] Dobrescu, *l. c.*

dintre călugării «cei mai bătrâni, cuvioşi şi cu ştiinţă de carte», în stare a dà feciorilor de ţerani cunoştinţa cetitului, scrisului, a socotelilor şi a catechismului [1]. Iar făgăduiala lui Grigore Cuza şi Mihai Kogălniceanu că din partea Cârmuirii se va aveà grija unei «radicale reforme» [2], nu avù urmări.

B. Biserica munteană.

În Ţara-Românească, urmaşul lui Grigorie, pe care-l şi înlocuise în timpul petrecerii silite peste Nistru, e Neofit, egumen la Sf. Gheorghe Nou, episcop al Râmnicului dela 1824,— când se retrage, silit, Galaction,— până la 1840. Erà un Bucureştean (n. 1-iu Ianuar 1787) şi fusese grămăticul lui Galaction [3], ceia ce înseamnă o creştere grecească, fără niciun ideal de muncă literară ori tipografică în folosul Bisericii. Înaintaşul său dăduse două *Liturghii* (1813, 1817), o Viaţă a Sf. Vasilie şi *Invăţătura pentru ispovedanie* (1813); supt Neofit nu se mai lucrează nimic la tipografia din Râmnic, precum în Moldova nu mai lucrează nimic urmaşii lui Veniamin în Scaunul metropolitan.

Urmaşul său, ales la 14 Septembre 1850, Nifon, născut în Bucureşti, dintr'o familie de blănari,— Bulgari de obârşie, spuneau duşmanii lui [4],— titular de Sivas, a fost egumen la Cozia (1844), bun următor al datinelor de ctitorie şi cultură. În munţii Buzăului, el făcù, din marea avere pe care o strânse cum îl lăsà conştiinţa, un schit de călugări, şi dădù călugăriţelor din Ţara-Românească, pe care le găsim şi în alte mănăstiri nouă de lângă Bucureşti, Ţigăneşti, Pasărea,— făcută de Cernicanul Timofteiu la 1813 [5] şi adausă

---

1 *Acte oficiale atingătoare de starea de acum a monastirilor Neamţul şi Secul,* f. an.

2 Broşura citată, p. 52.

3 *Bis. Ort. Rom.*, XXVII, p. 191.

4 Bolintineanu, *L'Autriche, la Turquie et les Principautés danubiennes,* Paris, 1854.

5 *Inscripţii,* I, p. 73.

de însuşi Calinic, în 1847,— şi Ciorogârla, frumoasa biserică nouă dela Zamfira în Prahova [1]. Nefiind destule cărţi bisericeşti, care se aduceau acum din Moldova şi din Ardeal, iar tipografia din Buzău fiind socotită ca «necompletă», Nifon hotărî facerea din nou a tipografiei metropolitane, aşà de pustiită, încât mai rămăseseră doar «vre-o câteva ocà de slove ruginite, care nu se mai pot întrebuinţà». Se aduseră la 1850-1 două teascuri, o maşină din Viena şi hârtie de 5.000 de lei. La 19 Februar 1852, Mitropolia înştiinţă Guvernul că tipografia e «întru tot completă şi a început cu ajutorul lui Dumnezeu tipărirea cărţilor bisericeşti» [2]. Aici se dădură *Apostolul* din 1851, *Liturghiile* din 1853, *Molitfenicul* din 1854, *Triodul* din 1856, *Evanghelia* din acelaşi an, *Chiriacodromiul*, după cel din Buzău — şi acesta după cel din Neamţ —, la 1857, *Mineiele* în sfârşit, la 1862, — cele mai multe din aceste cărţi supt privigherea lui Dionisie Romanò, despre rostul căruia va fi vorba mai departe.

Nifon a întemeiat Seminariul Regulamentului Organic, cu mult înnainte de a prevedea prin testamentul său Seminariul personal care-i poartă numele. El a prezidat şi la întregirea supt Ştirbei-Vodà a operei de reparaţie, gospodărească, dar absurdă şi criminală din punct de vedere al istoriei şi artei, pe care o începuse la Bistriţa, total prefăcută, la Tismana desfigurată, la Dealu, Bibescu-Vodă. La Arnota, Mislea, Mitropolia Târgoviştei, la Stelea, la Târşor, la Vieroş, stilul vechiu nu fù schimbat, dar la Curtea Veche din Bucureşti, la Sf. Gheorghe Nou din acelaşi oraş, la Antim, la Sf. Spiridon Vechiu, tot caracterul bisericilor fù nimicit, cu o inconştienţă naivă, de un Villacrose, un Tabai şi deosebiţi Unguri sau Nemţi [3].

---

[1] *Ibid.*, II, p. 76 şi urm.

[2] *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II, pp. 28, 100.

[3] *Inscripţii*, II, p. 80 şi urm.; *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II, p. 118 şi urm.

Un bătrân Cernican (n. Bucureşti, 1787),—fost egumen al mănăstirii Cernica mulţi ani de zile,—Calinic, ales la Râmnic în 1850, fiind şi candidat de Mitropolie al Ruşilor, făceà parte dintre Paisieni: el se însemnă doar printr'acèia că aduce înapoi Episcopia dela Craiova, unde se mutase, spre marea mulţămire a lui Neofit, după focul din 1847, şi repară toate clădirile, aducându-le în starea, cu totul prefăcută, de astăzi [1]. El înţelegeà să puie în mişcare tipografia, pentru aşezarea căreia hotărî casele ce slujiseră odinioară ca bolniţă a călugărilor. Vechi lucrări apar astfel din nou, şi se dau în mânile preoţilor: *Cartea foarte folositoare de suflet, Preoţia, Mărturisirea Ortodoxă,* ba chiar şi câte o traducere mai nouă, ca *Jurământul preoţilor,* fără a se mai însemnà un număr de cărţi de ritual [2]. Ca un bun călugăr ce erà, Calinic repară schitul Popânzăleştii şi înalţă din nou Frăsineii [3]. Ca şi Grigorie, ca şi Veniamin, el duceà viaţă aspră de schivnic şi nu ştià preţul banului, pe care-l împrăştià darnic în faceri de bine [4]. Trăind în sfinţenia muncii şi a înfrânării, el erà închinat ca sfânt de credincioşii din eparhie, şi părerile de rău ale tuturora se îndreptară mult timp către mormântul său, pe care-l voise la Cernica, locul lui de învăţătură şi de pregătire duhovnicească, unde se retrăsese († April 1868). Trăind până departe în timpuri nouă pe care el nu le mai înţelegeà, nici pentru a le combate, precum ar fi fost datoria sa, cruţat de dânsele, venerat pentru o vrâstă ca a sa şi pentru o astfel de viaţă chiar şi de cei mai antireligioşi din noul curent apusean, care stăpânià Statul cel nou, el încheie cu vrednicie şirul curaţilor călugări fără arginţi, al ctitorilor de cărţi şi clădiri de închinare, al sufletelor de arhierei cari o clipă nu

---

[1] *Corespondenţa lui Ştirbei-Vodă*, tabla.

[2] V. *Bis. Ort. Rom.*, XVIII, p. 10; *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 163 şi urm.

[3] *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 164-5. Cf. şi cartea protoiereului râmnicean Meletie Răuţu 1908, pentru ilustraţii.

[4] *Ibid.*, p. 165.

şi-au închipuit că fapta ori gândul lor scapă de supt ochiul privighetor al lui Dumnezeu [1].

Grecul Ilarion de Argeş trebuì să-şi părăsească episcopia, pentru grelele sale păcate politice din 1821; Grigore Ghica făcù să se aleagă în locul fugarului dela Braşov, care nu voià să se mai întoarcă, pe Grigorie Râmniceanul, arhimandritul Mitropoliei, care lucrase până atunci la publicarea de cărţi, dar nu mai aveà putinţa de a o face în noul său sălaş. Murind el pe vremea Ruşilor, în 1828, aceştia aduseră înapoi pe Ilarion, care duse tot viaţa lui veche de Voltairian *frondeur*, fără pricepere pentru interesele deosebite ale neamului nostru. El a ţinut, fără folos pentru cultura românească, Scaunul Argeşului până la 7-8 Ianuar 1845, când murì. După locotenenţa unui Samuil de Sinai (Sinadon), Argeşul căpătă în sfârşit un arhiereu în sensul vechimii evlavioase şi muncitoare, pe Climent, care, «patriot dela mănăstirea Spitalului Sfântului Pantelimon», cum îşi zice însuşi, fusese dela 1827 egumen la Găiseni, unde, după aceiaşi mărturie, «s'a ostenit de a făcut multe lucruri vrednice de pomenire», şi anume—cum e cazul cu *Vieţile Sfinţilor* din 1830,— «cu bani din simpriia sa, iar nu cu bani din rezervă» [2]. La Argeş, îl vedem pe Climent îngrijindu-se de starea dărăpănată a bisericii lui Neagoe, cu pietrele din turnuri «mişcate», învelişul spart, zugrăveala stricată, marmura de jos sfărâmată, florile de piatră căzute, şi numai înţelegerii Caimacamului Alexandru Ghica-Vodă, care-i răspunse că «artisticele sculpturi şi podoabe trebuesc pipăite cu respect, şi de artişti superiori», se datoreşte că Mănăstirea Argeşului n'a fost şi ea prefăcută după modele apusene [3]. Aici la Argeş erà să păstorească în sfârşit câtvà timp, dela 1873 la 1875, acel Iosif Naniescu, în care pai-

---

[1] V. şi *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 165-6, mai ales după *Bis. Ort.*, XXII, XXIV.

[2] *Inscripţii*, II, pp. 50-1. Moare la 7 Octombre 1862. Dobrescu, p. 111.

[3] *Domnia lui Ştirbei-Vodă*, II, p. 120.

sianismul dă o ultima floare târzie de neîntinată viaţă şi de închinare către Dumnezeu şi lumina ce se revarsă de la el asupra sufletelor omeneşti.

Şi Gherasim Rătescu, dela Buzău, ales în 1819 de duşmanii Grecilor, erà dintre Paisienii cei mai adevăraţi, fără să aibă însă nici învăţătura lor, nici râvna lor de a răspândì lumina asupra celorlalţi. După cinci ani de păstorie nulă din punctul de vedere al culturii bisericeşti, el părăsià Scaunul său pentru a se face schivnic la Căldăruşani, mănăstirea de *obştejitie* care văzuse abia pe Grigorie părăsindu-şi chilia de sărăcie şi muncă: aici a răbdat el asprimile «shimei celei mari» până la 1844.

Un Bucureştean trecut prin obişnuita pregătire mănăstirească, Chesarie, crescut în spiritul lui Iosif de Argeş, căpătă eparhia Buzăului la plecarea spre schimnicie a lui Gherasim. O piatră de mormânt la episcopia Buzăului spune cine i-a fost mama, şi inscripţia e aşà de frumoasă, ea oglindeşte aşà de bine pietate fiască şi credinţă absolută în sufletul care singur trăieşte şi nu se stinge în lumina desăvârşită a cerurilor, încât ea merită să fie reprodusă: «Mă întrebi, o cetitorule», dictase Chesarie, «cine sânt eu: Sânt maica episcopului de Buzău Chesarie; zac supt această rece piatră, aşteptând judecata cea mai de apoi. O vai şi vai! 73 ani am trăit: am venit, am văzut; am plecat; nălucă toate mi s'au părut. Şi tu dar ceteşte şi înţelege ceia ce ceteşti; vino-ţi în simţire, şi, abătându-te dela rău, fă binele, — căci şi tu mâine poimâne vei fi asemenea ca şi mine; 1839, Aprilie 1» [1]. Născut în Sălişte la 1784, trecut, ca mulţi tineri Ardeleni săraci din aceste sate ale mărginenilor mocani, la mănăstirile mai apropiate din hotar, poate la Ciolanul spre care se îndreptează evlavia lui, el ajunse vătav al Mitropoliei,

[1] *Inscripţii*, I, pp. 364-5.

apoi, în April 1826, episcop de Buzău, după ce se văzuse că Gherasim nu cugetă să se mai întoarcă din adăpostul său [1].

Chesarie nu era un scriitor, şi nimic nu ni-a rămas scris dela dânsul. Nu erà un om învăţat, un cunoscător de greceşte, de franţuzeşte, poate de latineşte, ca Ilarion. N'aveà, ca acesta, care a ţinut o strălucită cuvântare la mormântul Mitropolitului Grigorie, darul cuvântării retorice înflorite. Nu erà nici un schimnic cu viaţă de sfânt prin înfruntarea tuturor suferinţelor, prin înstrăinarea de toate bunurile vieţii celei mai modeste, ca Râmniceanul Calinic, ori chiar ca Gherasim, pe care-l înlocuià. Dar activitatea lui inteligentă, gospodăria lui chibzuită, călugăria lui cinstită, spiritul lui de organizaţie, talentul lui de cârmuire, într'o lungă păstorie de douăzeci de ani, care ţinù până la 30 Novembre 1846, toate aceste însuşiri fac dintr'însul o figură deslușită, puternică şi dau drept celor ce l-au văzut lucrând şi prezidând lucrul iniţiat de dânsul a-l numì «colosală umbră», a-i pomenì «multele în puţin timp jertfiri spre gloria Domnului, patriei şi eternei sale memorii», a-i privì mormântul — unde totuşi astăzi i se arată craniul expus la aier liber! — ca «sacru» [2].

Episcopia din Buzău a fost ridicată de dânsul din ruine, fiindu-i «turlele slăbite de cutremure» şi clădirea întreagă «despodobită de toată frumuseţea», ba încă şi prădată de eterişti în 1821. Se poate zice că el a făcut aici ceia ce făcuse Iosif la Argeş, ori Veniamin la Huşi. Din nenorocire prin dărâmarea vechilor turnuri făcute la 1740 de episcopul Metodie, prin înlăturarea stâlpilor ce despărţiau pronaosul de naos, prin înlăturarea vechii catapitezme, a vechilor privazuri dela fereşti, făcute acum, spune cu mândrie însuşi episcopul, «cu meşteşug arhitectoresc», prin distrugerea vechii zugrăveli, această reparaţie radicală, începută cu aşà

[1] Hurmuzaki, X, p. 348, no. CCCCXIII.

[2] *Inscripţii*, I, p. 365, no. 5. Cf. *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II.

de bune intenţii şi urmată cu atâta râvnă şi grea cheltuială», a stricat cu totul vechiul caracter al Bisericii lui Matei Basarab, înoită în veacul al XVIII-lea [1]. Pe vremea şi prin îndemnul lui s'a făcut în Buzău şi Biserica Sfinţilor Apostoli, pe care el o sfinţiă la 1833 [2]. Mănăstirea Ciolanul a fost ridicată din nou, «din temelie» chiar, «ajutând» numai «părinţii schitului», ori «pravoslavnicii creştini», la 1828 [3]. Supt el s'au clădit şi bisericile din Brăila, căpătată de Ţara-Românească prin tratatul dela Adrianopol, în 1829, şi alipită la episcopia Buzăului, împreună cu toată fosta raiă [4].

În acelaşi timp, pe lângă Seminariul întemeiat de dânsul — şi al cărui rost în dezvoltarea ulterioară a Bisericii îl vom vedeà —, Chesarie aduceà dela Neamţ pe călugărul tipograf Gherontie şi începeà, cu dânsul şi ucenicul său, Meletie, un nou şir de cărţi bisericeşti, în înţelegere cu Mitropolitul Grigorie, de care erà, şi trebuià să fie, strâns legat. Traducerile acestuia din Ioan Gură-de-aur se publică aici în 1833, şi tot în Buzău se dau *Vieţile Sfinţilor*, nouăle «Mineie» din 1830-6, după cele nemţene şi *Theodoretul* din 1840. În aceleaşi minunate litere, aduse din Ungaria, episcopul de Buzău tipăreşte, pe lângă o Evanghelie, cea de-a patra ediţie a *Bibliei*, după a lui Şerban-Vodă, a lui Clain şi a Ruşilor, cari o publicaseră la Petersburg, de curând. E o ediţie revăzută, cu anumite schimbări la un text care întrebuinţează de o potrivă pe cel bucureştean şi pe cel blăjean [5].

Ucenic al lui Chesarie a fost, în sfârşit, Iosif Nanie sau Naniescu, de loc din Răzlău, în Basarabia, care, după ce primì cinul călugăresc dela Chesarie, care-i dădù numele învăţăto-

---

[1] *Inscripţii*, I, pp. 363-4, no. 929.
[2] *Ibid.*, p. 363, no. 928.
[3] *Ibid.*, p. 67-8.
[4] Cf. *ibid.*, II, pp. 52-3.
[5] V. observaţiile d-lui Gh. Coşbuc, în *Viaţa literară* pe 1907.

rului și a modelului său Iosif de Argeș,— precum însuși primise dela Iosif numele marelui Chesarie de Râmnic, care-l formase —, ajunse egumen la Șerbănești peste Olt [1]. De aici trecù la Găiseni, fiind acum protosinghel, și găsì urmele bunei gospodării a lui Climent; și astăzi se văd acolo, în simpla biserică de sat, cu locul cotropit de brigadirii silnici ai Eforiei Spitalelor Civile, policandrul și sfeșnicele dăruite de egumenul Iosif. La București nu se mai păstrează nimic din frumoasa biserică a Sărindarului, în care acest minunat bisericaș a stat ca egumen, cu rang de arhimandrit, dela 1863 înainte, fiind și profesor de religie la liceele bucureștene și chiar, câtvà timp, director al Seminariului. L-am văzut episcop de Argeș, înviind vremurile cuvioase ale lui Iosif cele d'intâiu.

Ales Mitropolit al Moldovei la 1875, acest Basarabean, care a trăit până la adânci bătrânețe în chiliile sărăcăcioase de lângă măreața Mitropolie a lui Veniamin Costachi, zidită după planurile lui Gheorghe Asachi însuși și sfințită de un Rege al României, a fost, ca și marele Veniamin, cel veșnic milostiv și darnic, păzitorul cinstit al averii rămase Mitropoliei, în clădiri, odoare și odăjdii, slujitorul credincios în biserica Dumnezeului său și, neasămănat iubitor de cultură, a fost inel de aur între bronzul vechilor timpuri de carte bisericească și fierul aspru al noii culturi laice revărsate și asupra Bisericii. Care a fost Ieșeanul, Moldoveanul, Românul cu iubire pentru legea strămoșilor săi care să nu fi vărsat o lacrimă caldă cînd trupul bătrânului de optzeci și doi de ani se coborâ, la 1902, călugărește, afară din zidurile bisericești, în care el, sfânt viu, stătuse închinându-se treizeci de ani între chipurile sfinților nemuritori? O epocă din istoria Bisericii românești s'a încheiat în clipa când genele lungi albe se aplecară pe obrajii supți de viață aspră, pecetluind pentru vecie lumina ochilor vii.

---

[1] V. *Inscripții*, I, pp. 165-6, no. LXIV.

CAP. II.

Cultura laică şi Statul după norme apusene în lupta lor cu Biserica românească.

A. ŞCOLILE NOUĂ.

Alte şcoli decât mănăstirile, alte cetiri decât ale vechilor volume de asceză, alt mediu decât al «fraţilor» din *obştejitie*, altă tradiţie decât aceia care printr'un lung şir de ierarhi se urcă până la Alexandru-cel-Bun al Moldovei şi până la Alexandru fiul lui Basarab al Ţerii-Româneşti dădură, în forme prescrise de un Stat, încălcător în puterea altor doctrine de cârmuire decât ale Voevozilor, o altă generaţie de arhierei Bisericii româneşti.

Acţiunea şcolilor celor nouă trebuie urmărită întâiu.

Dacă ar fi trăit, Seminariul din Neamţ, în chiliile însufleţite de Paisie, cu profesori purtând rase de călugări, ar fi pregătit clerici potrivit cu datina. Seminariul ieşean însă, nu. El avuse, încă înainte de 1821, profesori ardeleni, ca Bob, poet, nepot de Vlădică unit, fost unit el însuşi, ca Vasile Pop, doctor în filosofie, autor de scriere latină asupra obiceiurilor poporale româneşti, de bibliografie, de articole prin foile din Braşov [1]; ca Mamfi şi Costea, crescuţi în acelaşi spirit naţional şi laic. Ei nu-l putuseră da nici Bisericii unite, din ce în ce mai izolate, şi nici Bisericii neunite a lui Moga (— 11 Octombre 1845) [2], care, supt conducerea seminarială a lui Gheorghe Haines, fostul preot la biserica braşovenească a Brâncoveanului [3], nu găsiă legătura cu cultura timpului său şi-şi pregătiă preoţii numai cu «cetanie curată fără opinteale sau poftirire sau rupere a cuvintelor.... cu lovirea cuvântului la acţent sau oxìe»,

[1] V. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I.

[2] Se născuse la Sas-Sebeş în ziua de 19 Novembre 1774; *Studii şi doc.*, XIII, p. 181, A, no. 10.

[3] *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 470.

cu «scrisoare dezvoaltă şi slobodă..., priiveghind tare dascalul la aceaia ca să nu despartă slogurile», cu «cathihisisul cel mic, de rost bine, din tablă în tablă», cu cetirea Apostolului, Evangheliei şi Liturghiei «cu glas cuviincios», cu «patru părţi ale arithmeticii», cu «cântările bisericeşti şi aşezarea slujbelor după tipic», cu norme de creştere ca «starea cu trupul drept, părul pieptănat, unghiile tăiate, faţa şi mânile spălate» [1],— educaţie ca aceia a vechilor noştri ucenici de mănăstire, cari totuşi o dădeau şi pe «grecie», învăţau Octoihul tot şi «seamnele psaltichiei», heruvicul, priceasna, rânduiala Vecerniei şi a Liturghiei, «axioanele de preste an şi aghioasele», deprinzându-se a cântà «de răsunà mănăstirea», dar nesocotindu-se «îndestulaţi cu atâta învăţătură» [2]. «Cursuşul şcoalei candidaţilor de preoţie» din Sibiiu nu adăugià mult la această învăţătură, şi puţini ieşiau înainte la venirea arhiereului în paraclis, în «capelă», pe când cei mai mulţi «se trăgeau la uşă» de frica ignoranţei lor [3]. Ca la Blaj, şcolarii dela Socola învăţau teologie înaltă, filosofie, limbă greacă şi latină, iar pe urmă toate ramurile culturii superioare religioase se introduseră în program.

Regulamentul Organic din 1832 prevedeà studii pentru orice preoţi, şi el hotărià prefacerea Seminariului într'o Academie ortodoxă ca la Chiev, cum şi ajunse de fapt prin reforma dela 1839, care după dreptate-i dădù numele de «Seminariu Veniamin» [4]. Bănăţeanul Damaschin Bojinca, şcolar al Seminariului ortodox din Arad (dela 1822), jurist, îngrijitor al «Bibliotecii» ce apărea pentru toţi Românii la Pesta, ca şi urmaşul său, Bucovineanul Vladimir Sohupan, vre-un ucenic de-al episcopului Isaia Băloşescu, erau oameni apuseni, în stare să conducă după cuviinţă o astfel de instituţie. Dar calitatea inferioară a profesorilor ce se puteau aveà, un preot Teodorescu, un Lupu David, un Olărescu,

[1] *Studii şi doc.*, XII, p. 201; cf. p. 209, no. LV.

[2] *Scriitori bisericeşti*, p. 28, nota 2.

[3] *Studii şi doc.*, XII, p. 208, no. LIV.

[4] V. Adamescu, *Istoria Seminariului Veniamin*, Bucureşti, 1904, şi lucrarea mai veche a d-lui C. Erbiceanu.

un Veniamin Popescu, şi chiar a celor aduşi din Bucovina, cu cultură laică şi fără credinţa în naţie a Ardelenilor, Procopovici, Nasiovici, Mandicevschi, împiedecară înălţarea unei şcoli, pusă totuşi în aşà de bune condiţii materiale [1]. Bojinca aduse, de alminterea, şi profesori de peste munţi, pe Dimitrie Stoica şi pe Maramurăşeanul Gheorghe Vida, călugărit ca Gherman, care începù cea d'intâiu ediţie a lui Şincai [2]. Dela 1851 [3], Seminariul aveà *opt* clase.

Când, pentru a satisface anume vechi prejudecăţi, numărul anilor de studii şi al materiilor se împuţină, doritorii de cultură dintre preoţii cari făcuseră mai mult decât şcolile de catehism dela episcopie sau cele organizate cu acelaşi îndreptariu prin ordin domnesc în anii '50, aveau la îndemână marea şcoală ieşeană a mirenilor. Cu venitul a trei moşii smulse Grecilor dela Trei Ierarhi, ea se întemeiase prin Asachi, prin Săulescu, întors de la studii, şi supt ocrotirea directă a lui Veniamin şi a boierului Mihai Sturza. Ajungând Domn la 1834, Mihai făcù din această mare şcoală de româneşte Academia profană, zisă «Mihăileană», după numele aceluia care mai târziu numai, trebuià s'o lovească, prefăcând-o acum într'un pension francez pentru nobili, în care clericii ridicaţi din popor nu mai aveau ce să caute. Până atunci însă, porţile Academiei erau larg deschise fiilor de preoţi sau de săteni cari voiau să-şi desăvârşească studiile. Iar cine voià să meargă mai departe în domenii special bisericeşti erà trimes de Veniamin, care păstrà strânse legături cu arhiereii ruşi, care purtà pe piept Ordinul Sf. Ana şi care aduceà mirul din Rusia [4], la Chiev, unde, şi acuma ca şi supt Petru Movilă, ca şi pe vremea lui Teodor Corbea şi a lui Eustatievici Braşoveanul, se aflà cea mai înaltă şcoală de «bogoslovie» a Românilor.

---

[1] Adamescu, *Ist. Seminariului Veniamin,* pp. 62 3.
[2] Erbiceanu, *Ist. Sem. Veniamin,* pp. 59, 75.
[3] Urechiă, *Ist. Şcoalelor,* III, p. 29.
[4] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* şi *Cron. Rom.* V. şi mai sus.

CAP. III.

Biserica Bucovineană în acest timp.

A. Noii clerici: Scribanii şi generaţia lor. Episcopul Melchisedec.

În acest amestec al «patriotismului» de acasă, al ideilor de origine romană, de simpatie pentru Apusul francez, pentru limba, pentru civilizaţia lui liberală, pe de o parte, cu ortodoxismul strict, pe de alta, ce se răzimă pe nestrămutate canoane, se formă un alt rând de conducători şi reprezintanţi de căpetenie ai Bisericii noastre.

Doi din ei sunt fiii unui preot din Burdujeni [1], târguşor la care s'au gândit în zilele lor de mărire, dăruindu-i,—pe lângă vechea mănăstire a lui Teodor Movilă şi a lui Miron Costin, stăpînită la 1785 de Grecul Anania de Sivas şi zugrăvită atunci de alt Grec, Veniamin din Troia sau «Troada» [2], — biserica lor, care, făcută de Filaret, cuprinde mormântul lui Neofit [3], şi un spital de pomenire. Fiul cel mai mare al preotului Ioan, Nicolae, călugărit ca Neofit [4] în schitul paisian Gorovei, nouă fundaţie a călugărilor din Neamţ, veni la Iaşi ca preot român la Trei Ierarhi, din care arhimandritul grec trebui să plece cu vremea; el predică la Mitropolie, cu titlu oficial, încă din 1838, după ce mântuise cursurile Academiei. În acest an el îndrăzneşte a tipări cu litere latine — ştia şi italieneşte —, într'o ortografie îndreptată de profesorul ardelean Câmpeanu, adus la Seminariu de Bojinca, un Catichis sau învăţături de căpitenie a' Bisericii ortodoxe». Cu Eftimie Murgu, Bănăţean, care fusese chemat şi el ca profesor la Iaşi, tânărul cleric merge la Bucureşti,

1 «Fiu de Levit», îl zice lui Filaret un articol de ofense publicat in «Bucovina», no. 29.

2 *Sate şi mănăstiri*, p. 6.

3 *Ibid.*

4 V. Erbiceanu, *Neofit Scriban*, «in Bis. Ort.» pe 1888.

ca să urmeze cursurile dela Sf. Sava. Intră în conflict, el, preot care traduceà pe Lucian—tradus însă și de alți clerici, înainte de dânsul —, care cetià franțuzește, admirà pe Voltaire ca și «filosoful» Mitropolit Gheuca, și făceà versuri naționaliste—cu Filaret Beldiman, reprezintantul vechii școli paisiene, ba chiar cu Mitropolitul. Fù închis la Neamț, unde se credeà că se poate pocăì mai bine. În surgun, face școli, la Folticeni, la Neamț chiar, unde îndreaptă manuscriptul *Pidalionului*, ca să se îmbuneze cu «stăpânul» [1]. În 1846 el erà paroh la Sf. Vasile din Iașĭ și director al școlii mirenești inferioare din Trei Ierarhi, în care calitate, precum și în aceia de profesor la Seminariu, el scrie cărți de școală. Mai târziu a fost unul din luptătorii pentru Unirea Principatelor [2]. Biruitorii, pentru cari luptase cu o neobișnuită energie, îl făcură episcop titular de Edesa și locțiitor al Argeșului, unde înlocuià pe un strict călugăr fără amestec în politică și fără idei conducătoare luate din Apus, Climent (—1865). În lupta pentru organizarea canonică a Bisericii României, luptă de care va fi vorba în deosebi mai departe, el fù numit episcop al acestei eparhii, dar, supt înrâurirea fratelui său poate, el refuză cârja care i se întindeà cu simplu decret domnesc. Într'o serie de lucrări, el combătù întreaga politică religioasă a lui Vodă Cuza [3]. În «Duplul paralel între Bisericile ortodoxe și confesiunile apusene» (1852), a reprezintat punctul de vedere strict ortodox față de unii tineri indiferenți supt raportul confesional, iar în «Istoria Mitropoliților Moldovei» (Paris, 1857) îndrăznise a se atinge de puncte grele din istoria Bisericii naționale. A tradus din nou *Mărgăritarele lui Ioan Gură de aur* și a compus *Cuvinte bisericești* (București, 1868), ba chiar o *Călătorie la Pământul Sfânt* (*ibid.*, 1875). A

---

1 V. și *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, pp. 176-8.

2 V. broșura sa *Unirea și neunirea Principatelor*.

3 Titlurile broșurilor și la Dobrescu, *o. c.*, pp. 124-5.

mai scris *Epistolii* (1843) şi *Invăţături*. A murit retras în Burdujeni, unde stătuse dela 1872 la 1884 [1].

Fratele lui Neofit, Vasile (n. 1811), şcolar al lui Bob, începù ca profesor laic al Academiei, scriind o retorică, o gramatică franceză, o geografie [2]. În 1838, e trimes la Chiev pentru studii teologice; aici îl face călugăr, în 1841, Mitropolitul Filaret, cu un an înainte de a-şi isprăvì studiile supt auspiciile lui A. A. Stourdza, ale cărui opere mistice le traduce, după Efrosin Poteca, în acelaşi timp când pregăteşte, întăia oară după Petru Maior, cu gânduri «patriotice», o «Istorie Bisericească a Românilor» [3], care, redactată în ruseşte, se păstrează într'un manuscris de «400 de coale» [4]. Ca egumen al Socolei, el stă în fruntea Seminariului până la 1848, când, el fiind socotit om primejdios, iar Seminariul o pepinieră de revoluţionari, Filaret fù izgonit, numărul claselor reducându-se la patru. Supt revoluţionarul Domn Grigore Ghica el alcătuieşte o lege prin care clerul moldovenesc ar fi căpătat, pe lângă seminarii eparhiale, un mare Seminariu central, cu un curs de gimnaziu, şi o Facultate, o Academie ca aceia în care învăţase el. Nu izbutì să o realizeze, dar conduse cu destoinicie, împodobit şi cu titlul de arhiepiscop Stavropoleos, seminariul, până în epoca Unirii. Atunci purtă lupta canonică lângă fratele său, refuzând a fi episcop împotriva canoanelor.

Din seminariul lui Filaret şi al lui Neofit Scriban au ieşit un mare număr de tineri preoţi cari puteau stà pe aceiaşi treaptă a culturii cu mirenii cari făcuseră studii mai bune. Să amintim pe fraţii Erbiceanu, dintre cari unul, Gheorghe,

---

[1] V. asupră-i şi D. Lascar, *Neofit Scriban*, teză de licenţă, Bucureşti, 1898. Cf. articolul arhimandritului Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, pp. 917-8.

[2] *Ist. lit.* citate, I, p. 174. Cf. teza păr. C. Vasilescu despre el.

[3] *Ist. lit.* citată, I, p. 178; Hurmuzaki, *Supl.* I, vol. IV, p. 228.

[4] Cf. Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, p. 918.

erà bun cunoscător de grecește, iar cellalt, d. Constantin Erbiceanu, fost profesor al Facultății de teologie din București și membru al Academiei Române, a îmbogățit prin nenumărate contribuțiuni documentare cunoștința trecutului nostru bisericesc; apoi pe Ioan Mandinescu, autorul unei Istorii Universale foarte prețuită pe vremea ei. Prin Socola a trecut Ghenadie Enăceanu (n. 6 Februar 1837 în Iași), care călătorì pentru completarea studiilor, la Atena, — dela constituirea Regatului grecesc, începe a fi și ea cercetată de teologi — și la Chiev, fù profesor de grecește la seminariul Statului în București, apoi director la Seminariul «Nifon», profesor la noua Facultate de teologie din Capitala Regatului român, în sfârșit, dela 1887, episcop la Râmnic, unde gospodăria sa a lăsat urme. El a scris, pe lângă cărți de școală, și un număr de studii istorice folositoare, despre Petru Movilă mai ales, și a păstrat, în vizitațiile sale [1], multe inscripții de peste Olt. E editorul «Condicii sfinte» oltene și tipăritorul multor documente din colecția, foarte bogată, pe care și-o alcătuise și care se află astăzi la Academia Română (┼ la Neapole, 14 Ianuar 1898) [2].

Încă un episcop muntean ieșì din școala Scribanilor: Iosif Bobulescu, tot din Burdujeni (n. 15 Decembre 1818), preot însurat cu nepoata lor; profesor la Seminariul Socola pe vremea Unirii și tovarăș de luptă al lui Neofit și Filaret; arhiepiscop de Sivas, egumen la Sf. Spiridon din Iași, dela 1880 episcop al Râmnicului — deci înaintașul direct al lui Ghenadie; retras la 1886 și mort patru ani mai târziu.

Să adăugim pe protosinghelul Teoctist Scriban, profesor, până la 1856, la același Seminariu, pe Romul Scriban, al cărui nume chiar e o proclamație de naționalism cu bază romană,

---

[1] *Vizite canonice, însoțite de note istorico-arheologice*; București, 1892

[2] V. C. Erbiceanu, în *Bis. Ort.* pe anul 1889; Ruțu, *Geografia eclesiastică a județului Vâlcea*, p. V. și urm.

redactor la «Dacia Română» prin anii '60, un August Scriban, un Ghenadie Şendrea [1], un Marchian Folescu, egumen la Coşula şi întemeietorul celei mai vechi şi mai bune şcoli primare din Botoşani [2],— cum se vede, tot clerici din părţile de sus ale Moldovei, în apropierea Bucovinei.

Acolo însă bunul episcop Isaia Băloşescu, născut în Putna şi crescut în şcoala de mănăstire de acolo, egumen al Dragomirnei în 1793, apoi al Putnei, iar dela 1823 episcop, făcù în adevăr un «Institut teologic» la Cernăuţi şi un «seminariu» superior — şi Veniamin trimese acolo pe la 1826, pe «tânărul Iordachi», dându-l în seama episcopului si a superiorului dela Seminariu, Ardeleanul Melchisedec Lemeni [3], — dar nu ştiù să-i insufle acel pronunţat spirit naţional care a făcut mărirea Seminariului moldovenesc din Socola [4]. Iar urmaşul său, Eugeniu Hacman (n. 1793), nepotul egumenului de Dragomirna, student la Viena, unde învăţă româneşte pe viitorul Împărat Ferdinand, călugăr la Carlovăţ (1823), profesor la «Institut» şi, la patruzeci şi cevà de ani, episcop în locul simplului său predecesor, a fost un organizator de şcoli româneşti cu caracter confesional — ca în Ungaria —, un Român militant, care a introdus limba sa în locul celei latineşti în şcoala cea înaltă de teologie. Dar nu poate fi vorba de un rol al lui, care să se poată comparà cu acel jucat de fruntaşii generaţiei patriotice a clerului din Principate, şi mai ales din Moldova [5]. Iar, cât despre politica pe care a urmat-o în organizarea bisericească a Românilor din monarhia vecină, aiurea se cuvine a o înfăţişà şi a o judecà din punctul de vedere na-

[1] V. Neofit Scriban, *Cuvânt la înmormântarea episcopului Ghenadie Şendrea*, Iaşi, 1861.

[2] Botoşănenii i-au închinat după moarte o broşură, azi foarte rară.

[3] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 415-6.

[4] Tarnavski, în *Enciclopedia Română*, I, p. 377; v. şi Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 464-6, 473-4.

[5] Cf. Sbiera, *ibid.*, II, pp. 639-40.

ţional, permanent şi ireductibil, — căci de un punct de vedere canonic ortodox nu se poate vorbì la nişte episcopi cari dela început până la sfârşit au mers după indicaţiile Statului.

Dar cel mai însemnat dintre clericii formaţi în noul mediu naţional, care aveà legături însă cu Rusia, prin Paisie însuşi, prin înaintaşii săi din veacul al XVIII-lea, şi, de curând, prin Veniamin, —e Melchisedec.

Şi el un fiu de preot, din părţile Neamţului, unde dragostea pentru călugărie erà de vre-o jumătate de veac în inima tuturor tinerilor de prin sate cari se credeau chemaţi la altă menire decât lucrul câmpului. Născut la 15 Februar 1823 [1], în casa, binecuvântată cu unsprezece copii, a parohului Petru Ştefănescu din Gârcina, Mihail învăţă la şcoala Sf. Ioan, apoi la a Trei Ierarhilor din Piatra vecină, biserică nouă, făcută în cursul anului 1837 şi sfinţită numai târziu, peste zece ani, de Iustin al Edesei, care a mai fost pomenit; iconomul Vasile Ştefănescu, care se îngrijì de zidire, poate să fie o rudă a preotului din Gârcina [2]. La 1834 intră în Seminariul Socolei. Îl părăseşte pentru a fi dascăl de sat în Şerbeşti, pe moşia Cantacuzinilor din ramura lui Ioan Canta cronicarul, care e şi ctitorul din nou al bisericii,—plină până astăzi de bune cărţi din veacul al XVIII-lea [3], împreună cu un *Tipicon* care fù dat satului de însuşi Mitropolitul Veniamin. Mihai Ştefănescu se întoarce apoi la Seminariu după înmulţirea claselor acestuia, şi la 1843 el erà profesor la această şcoală înaltă a clerului moldovenesc. La 1848, după câtevà luni de surgun în mănăstirea Neamţului, unde, adecă, ar fi fost trimes în vederea întemeierii unui seminariu [4], el pleacă la Chiev, ca odată

[1] V. C. C. Diculescu, *Episcopul Melchisedec*, Bucureşti, 1908, p. 1, nota 1.

[2] V. *Inscripţii*, II, p. 24 no. 50.

[3] Cf. Melchisedec, *Notiţe*, pp. 132-3; *Inscripţii*, II, p. 233 şi urm.

[4] Diculescu, pp. 7-8.

dascălul său, Filaret Scriban, şi cu acelaşi sprijin al puternicului Alexandre de Stourdza; în trei ani iea titlul de magistru în teologie, pe care numai Filaret îl căpătase până atunci; ca şi acesta, è făcut călugăr de Filaret al Chievului. Se întoarce la catedra sa, şi la 1852 Mitropolitul Sofronie, care urmase vicariului Mardarie de Apamèa, îl numeşte protosinghel. Trece la Huşi ca să conducă Seminariul început de Meletie Istrati la 1856, când capătă şi rangul de arhimandrit. Rămâne şi după moartea lui Meletie, pe care-l plânge pentru peirea înainte de vreme, pe urma amărăciunilor produse de politica nenorocită a fratelui său; e acum pe lângă Ghenadie de Tripole, Şendrea, care ţine locul de episcop; capătă dela acesta, dela miniştrii Dimitrie Cantacuzino şi Mihai Racoviţă, îmbunătăţiri la Seminariu [1]. În 1860 e ministrul de Culte al lui Kogălniceanu, dar numai trei zile, Adunarea nevoind a suferì ca «un călugăr» să steà pe banca ministerială [2]. Dela 1862, după Şendrea, ţine el, tot cu titlul de Tripoleos, locul de episcop, iar la 1864 e numit titular la Dunărea-de-jos.

Deprins din Rusia să asculte de voia stăpânului ţerii şi cunoscând din studiul istoriei bisericeşti a Moldovei, cu care se ocupă de un timp, desele amestecuri ale Domnilor în rosturi religioase, care după canoane nu-i puteau privì, el nu protestă împotriva tiraniei necanonice a lui Vodă-Cuza. Ajunge episcop la Roman în 1879.

Aici a trăit el treisprezece ani († 16 Maiu 1892), în vechile chilii dărâmate de lângă biserica lui Rareş, fără a se plânge de îngustimea traiului său, nici a-şi cere clădiri mai potrivite şi cu demnitatea lui de episcop şi cu valoarea lui personală. Îmbrăcat simplu, străin de lumea mireană a claselor mai înalte, purtând cu mândrie veşmântu-i roşietec de şaiac mănăstiresc, Melchisedec a dus o viaţă care poate fi un exemplu oricui. Odată a mers în Rusia, cu o misiune

[1] *Cron. Huşilor*, I, pp. 458-60.

[2] Diculescu, pp. 42-3.

a principelui Carol, pentru a încredință pe cei mari de acolo cât de falsă e calomnia că România e o țară prigonitoare de ortodoxie, care-și pregătește trecerea la catolicism (1868) [1]. Motive de partid l-au ținut de-o parte de Mitropolie.

Opera lui Melchisedec se ține întâiu în domeniul științei teologice. Pentru Seminariul dela Huși prelucrează el, după izvoare rusești, o *Liturgică* (1853), un *Tipic* (1854), o nouă *Teologie dogmatică*, la 1855, apoi o *Scurtă introducere în științele teologice* (1856), în sfârșit, după cererea lui Meletie Istrati, *Catehismul ortodox* (1858). A publicat în 1860 o *Introducere* la *Biblie*, la 1863 o *Teologie pastorală* și la 1883 *Cuvinte* ale Sf. Ioan Gură de Aur. Dela un timp însă, studiile de istorie a Bisericii românești îl câștigă, și el dă pe rând prețioase documente, cu note archeologice și lămuriri într'un stil limpede și lipsit de orice pretenții, în *Cronica Hușilor* (1869) și *Cronica Romanului* (1875), la care voiă să adauge o Istorie a Mitropoliei, rămasă în manuscript, precum și, de sigur, Istoria episcopiei Rădăuțului. Vizitațiile și le-a întrebuințat pentru a strânge inscripții de biserici și mănăstiri, care alcătuiră volumul său de *Notițe istorice și archeologice*. E editorul unei părți din opera lui Țamblac, căruia i-a închinat un studiu. Ca membru al Academiei Române, el a publicat în Memoriile ei inscripțiile bucovinene, pentru întâiași dată într'o formă corectă, și, trecând în domeniul istoriei bisericești muntene, a tratat părți dintr'însa în biografiile lui Antim (1886), lui Filaret al II-lea și lui Dionisie Romanò de Buzău. Atenția lui s'a oprit în sfârșit și asupra legilor străine care au avut credincioși pe pământul Principatelor, și acțiunea catolicilor, a calvinilor, a unor secte ortodoxe rătăcite, ca Lipovenii, au aflat în el un cercetător destul de obiectiv. A scris și o lucrare de polemică, «Papismul și starea actuală a Bisericii ortodoxe

[1] Cf. Dobrescu, în *Conv. lit.* pe 1907, și mai ales Diculescu, *Un epizod diplomatic*, 1907 și *o. c.*

în România»[1]. Mai puţin fericit a fost cu încercarea lui de a introduce neologisme în cărţile liturgice, pe care le revizuì[2].

Activitatea lui Melchisedec a provocat emulaţie în rândurile clericilor înalţi ai României. Ghenadie Enăceanu şi-a dat silinţa de a se ţineà de colegul său în Episcopie. Iar, după Ghenadie, episcopul de Râmnic Atanasie, Moldovean din părţile Vasluiului, a crezut că nu se poate serbà, din parte-i, mai bine jubileul regal din 1906 decât, dând, cu ajutorul celor mai bine înzestraţi dintre cei ce-l încunjură, o foarte bună carte cuprinzând «Istoricul eparhiei Râmnicului»[3].

B. Seminariile muntene.

În alte împrejurări se dezvoltă noua viaţă de cultură a clerului în Ţara-Românească.

Aici seminariile superioare prevăzute de Regulamentul Organic se întemeiază încă de pe vremea lui Alexandru Ghica, cel d'intâiu Domn al noului regim. Într'un timp când în toate ramurile învăţământului se căutau profesori ardeleni, când Damaschin Bojinca erà adus pentru a dà o nouă viaţă Seminariului din Socola, se înţelege de ce şcolile de preoţi ale Muntenilor începură şi ele cu directori, catecheţi şi profesori în mare parte de peste munţi. În Seminariul din Bucureşti, care-şi deschise cursurile la 2 Septembre 1836, puţin timp după moartea Mitropolitului Grigorie, fù numit «profesor primariu» Nicolae Bălăşescu, mai târziu călugărul Nifon (intră la Cernica, înainte de a plecà din nou «dincolo», pentru un rol în revoluţia dela 1848), dela Haşag în Ţinutul Sibiiului. Acest autor al celui mai bun

[1] V., pentru lucrările lui inedite, Diculescu, *o. c.*, pp. 97-8, 119-21, 123 şi urm.

[2] V. Ghibu, *Limba cărţilor bisericeşti*, Sibiiu, 1905.

[3] V. Kalinderu, Discurs de intrare la Academia Română.

dicționariu latin-român, din nenorocire neisprăvit, eră ajutat de Zaharia Boerescul, profesor de teologie dogmatică și pastorală și de limba latină, — și el, după cât se pare, tot Ardelean [1]. Eră vorba pe atunci și de o publicație religioasă a lui Bălășescu, care e cunoscut și ca un bun cuvântător [2].

Seminariul Mitropoliei muntene aveà numai patru clase și eră așezat în chiliile vechii tipografii dela Antim, unde stătù până la 1840; în 1842 i se face loc în acelea dela fundația Banului Mihai Cantacuzino zis Măgureanul, clădită la 1756 de egumenul Sărindarului, Sofronie, la «Schitul-Măgureanului» [3]. Încercările de a-l așeză statornic, într'o clădire proprie, nu izbutiră; supt urmașii lui Bălășescu, școala aveà, pe la 1850, vre-o sută de interni, afară de externii și de simplii «candidați ce se hirotonisesc după grabnice trebuințe» —, aceștia alți cinzeci [4]. O îndreptare se aduse numai în Domnia lui Vodă Știrbei, când, după ocupația străină, Seminariul se deschise solemn, cu 50 de școlari, la 24 Maiu 1851, dar numai cu două clase [5]. Veniamin Catulescu eră «inspector» în 1852 [6]; Ardeleanul Dionisie Romanò, director și profesor de religie, în 1855 [7].

La Râmnic, pentru Seminariul «preparandial» al lui Neofit se începură lucrări încă din 1835, potrivit cu legea din 2 Novembre 1834; ele se mântuiră numai în 1837, și la 8 Novembre — un an mai târziu decât la București — încep cursurile, cu 30 de școlari interni și numai doi profesori. Unul din ei, cel de căpetenie, eră vice-protopopul de până atunci al Brașovului, Radu Tempea, care-și ziceà Tempian, adus anume pentru aceasta în țară. Tempea eră un bun

[1] V. *Gazeta Transilvaniei* pe 1838, p. 38.

[2] V. *Ist. lit. rom. in veacul al XIX-lea*, I, p. 288.

[3] *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, p. 101. Pentru biserică, v. *Inscripții*, I. pp. 297-8.

[4] *Viața lui Știrbei-Vodă, l. c.*

[5] *Vestitorul românesc* pe 1851, no. 43.

[6] *Ibid.*, pe 1852, la no, 89; cf. no. 55.

[7] *Ibid.*

cuvântător, şi el a tipărit discursurile sale «la sfinţirea steagurilor Ţerii-Româneşti» (1834) şi la deschiderea Seminariului (1837); cel ţinut la examenul şcolarilor săi în 1845 a rămas în manuscris. Mai e cunoscut prin prelucrarea sa *Oglinda statului politicesc şi bicericesc*, apărută când erà încă la Braşov, în 1835, şi prin opera sa de *Pravilă manuală* din 1844 [1]. La 1844 el erà încă «inspector şi profesor al teologhiei morale» [2]; peste un an se retrăgeà la schitul argeşean Flămânda, unde a şi murit. Pe lângă acest Braşovean, dintr'o vestită familie de cărturari şi însufleţit de cele mai frumoase sentimente pentru neamul său, întâlnim şi un preot, Vasile Teodorescu, căruia i se zice «Ardeleanul» [3]. Şi Ioan Procopie, al treilea profesor, e Ardelean. Seminariul a fost mutat, după focul din 1847, la Craiova, apoi după «revoluţie» (1851) în mănăstirea Bucovăţ, a doua oară în Craiova, până ce episcopul Calinic îi făcù din nou locul în Râmnic.

La Buzău, Ardeleanul Chesarie chemă pentru Seminariu pe Gavriil I. Munteanu, un văr al profesorului Florian Aaron. Munteanu, născut în Vingard, la 1812, fù profesor poate dela deschiderea şcolii, în ziua de 15 August 1836, cu douăzeci de candidaţi la preoţie. Erà şi un bun scriitor, cu dorinţă de a folosì naţiei şi Bisericii prin cărţi; el, care a tradus «Patimile lui Werther» (1842), e şi traducătorul unor *Meditaţii religioase* în două volume (1838-42), al unei nouă versiuni din «Urmarea lui Hristos» (1845), al unui manual de «Sinoptică» (1846). Tot prin iniţiativa lui, Episcopia începe a tipărì *cea d'intâiu foaie bisericească* în româneşte, «Vestitorul bisericesc», «foaie religioasă şi mo-

[1] V. *Istoria eparhiei Râmnicului*, p. 287 şi urm.; Baiulescu, *Monografia comunei bisericeşti gr.-or. române a Sfintei Adormiri din cetatea Braşovului*, Braşov, 1898, p. 122.

[2] Cf. şi *Ist. lit. rom. in sec. al XVIII-lea*, II, p. 291, nota 1.

[3] *Ist. eparhiei Râmnicului*, p. 290.

ralăּ», care a dat, pe lângă materiale amestecate, şi cuvântări ale lui Ilarion de Argeş şi Poteca [1].

La această publicaţie tovarăşul lui Muntean erà un cleric de obârşie din Sălişte (n. 1806), care trecuse şi prin mănăstirea Neamţului, prin tipografia lui Clinceanu şi Topliceanu, prin şcoala dela Sf. Sava şi prin cămările episcopului Ilarion, şi aici la Buzău se îngrijià de Seminariu ca şi de tipografie, Dionisie Romanò [2]. Profesor încă din 1832, el îşi ţinù locul până în 1842, când, înainte de moartea lui Chesarie — şi Munteanu părăsì Buzăul trecând la Râmnic, în 1845 [3] — el trecù la Seminariul Mitropolitului, ca director, post pe care-l avù până la Revoluţie. Încă înainte de 1845 el scrisese *Catihisul* şi alte cărţi de şcoală pentru seminarii, cărţi pe care le complectară apoi doi Bucureşteni, Anton Pann, cunoscutul scriitor al poporului, prin cărţile sale de cântări după sistemul nou, *Anastasimatariul* şi *Teoreticonul*, şi Alexandru Geanoglu Lesviodax, prin *Istoria bisericească pe scurt*, tălmăcită din greceşte, cu multe şi însemnate adausuri, şi după documente, privitoare la eparhiile româneşti muntene şi la Mitropolia Moldovei, precum şi cu extrase din *Condica sfântă.* După 1848, Dionisie începù să dea la lumină «o mică bibliotecă religioasă şi morală, adunare de rugăciuni» [4], în care se află traduceri de un Ilie Benescu, un Pleşoianu. Tot odată, din însărcinarea Mitropolitului Nifon, el tipăreşte, un an de zile, a doua revistă pentru preoţi, *Ecoul eclesiastic* [5]. Stătù un timp la mănăstirea Sadova, şi apoi merse înapoi la Neamţ, unde avù, câtvà timp, şi stăreţia şi de unde fù scos samavolnic de Guvern, la Septembre 1856. Supt Cuza-Vodă e locţiitor de Buzău, în locul ştersului Filoteiu,—urmaşul lui Chesarie, şi Ardelean ca şi acesta —, pe care Mi-

[1] *Ist. lit. rom. in veacul al XIX-lea*, I, pp. 287-8; Ghibu, in *Telegraful român*, LIV, pp. 397-8.

[2] V. *Inscripţii*, I, p. 365 no. 933.

[3] *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 290.

[4] *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II, p. 100.

[5] *Ibid.*, p. 54; cf. asupra lui, teza d-lui Gh. Popescu.

nisteriul îl înlătură pentru nebunie (a murit la 16 August 1860 numai[1]). Numit la Huși ca episcop, el trece la Buzău, unde a răposat la 1873.

Dionisie, care a strîns și o mare bibliotecă, ce se păstrează astăzi la Academia Română, a lăsat un mare număr de manuale, care se pot pune alături cu ale lui Melchisedec; a tradus *Confesiunile* Sf. Augustin, strălucitul *Geniu al Creștinismului* de Chateaubriand, două lucrări călugărești, *Manualul adevăratului religios*, *Mângâietorul celor întristați, celor bolnavi și celor bătrâni*, — din franțuzește se pare, ca și cărțile lui de școală. Unionist ca și Filofteiu, adânc iubitor de neam, ultimele lui cuvinte nu cuprind rugăciunea sufletului ce se desface din legăturile sale, ci această singură cerere către Dumnezeu: «Doamne, nu pedepsi România după păcatele fiilor ei»; aceste cuvinte sânt săpate și pe mormântul său[2].

Din aceste seminarii muntene, cu cele patru biete clase ale lor — seminariul metropolitan cu șepte clase, prevăzut de legea din 1847, nu se întemeiè decât în vremea noastră—, cu gospodăria lor slabă[3], nu răsări o asemenea pleiadă de clerici culți, patrioți, conștienți de acei din Moldova. O singură personalitate mai însemnată și mai distinsă iese din ele: acel Atanasie Stoianescu, din București, fost paroh la capela ortodoxă din Pesta, director la Seminariul din Râmnic, egumen la Sadova și Flămânda, pe care Neofit voià să-l aresteze la 1848 pentru amestecul în Revoluție[4] și care, scăpând de această urgie arhierească, ajunse el însuși arhiereu Troados la 1859, apoi, în 1865, episcop necanonic, trecător, la Roman, iar la 1873 statornic și canonic episcop

---

[1] *Inscripții*, I, p. 366, no. 934.

[2] *Ibid.*, p. 365, no. 933.

[3] Un scandal la Buzău supt Filoteiu, în *Viața lui Știrbei-Vodă*, pp. 102-3.

[4] V. *Cuvântul Adevărului* pe 1908.

de Râmnic: el a fost acela care, cu trei ani înainte de moartea sa — e îngropat ca un Paisian, la Cernica —, a binecuvântat oştile României nouă, care la Corabia treceau Dunărea spre biruinţă [1].

---

[1] *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 166-7.

PARTEA A XI-a.

AMESTECUL STATULUI ÎN BISERICA DIN ROMÂNIA. ORGANIZAREA EI. ALCĂTUIREA DEFINITIVĂ A BISERICILOR ROMÂNEȘTI DE PESTE HOTARELE ROMÂNIEI. ÎNCHEIERE.

CAP. I.

Lupta şi înfrângerea Mitropolitului Veniamin.

Cu aceşti oameni, atâţia dintre ei foarte luminaţi, unii bine înzestraţi sufleteşte, şi toţi — afară de acel Neofit care, urând Revoluţia dela 1848, a fost silit să o servească, a trădat-o, i-a prigonit afiliaţii, pentru ca pe urmă să cadă tot pentru păcatele sale revoluţionare (27 Iulie 1849) —, desăvârşiţi patrioţi în cel mai vechiu şi mai frumos înţeles al cuvântului, Biserica românească ar fi putut luà un nou avânt şi scrie un bogat capitol în istoria timpurilor nouă. Ceia ce a împiedecat-o dela aceasta, a fost amestecul Statului, care, dela Chiselev până în timpurile de azi, a luat-o în stăpânire, une ori încetul cu încetul, alte ori prin lovituri mari neaşteptate, smulgându-i pe rând moşiile, averea cealaltă, drepturile, autonomia sprijinită pe canoane, cultura proprie, şcolile speciale, autoritatea şi prestigiul, urmând întru aceasta, când exemplul Rusiei cu Biserica robită, când al Apusului, cu Biserica pe alocuri cu totul izgonită afară din viaţa oficială, după ce însă i s'au luat mai toate mijloacele care-i pot îngăduì să se ţie de sine.

Acest proces de intervenţie, încălcare şi aservire, de care nu sânt vinovaţi oamenii, adesea plini, dacă nu de credinţă şi de cunoştinţele necesare, măcar de bunăvoinţă, ci curentele generale, ideile europene, şi nu mai puţin exemplul situaţiei Bisericii neamului în provinciile româneşti pierdute, — rămâne să-l studiem în dezvoltarea lui.

Mitropolitul Veniamin pare să fi avut şi o concepţie superioară despre drepturile sale, despre chemarea sa ca şef al Bisericii. Din corespondenţa sa cu Sofronie de Huşi, îl vedem luând dela sine hotărâri în chestiile cele mai însemnate privitoare la dânsa. El hotărăşte, fără să mai întrebe pe cinevà, aducerea mirului dela Chiev [1], el dă norme în caz de despărţenie, înlăturând vechiul sistem al «cărţii» prin care pe cale de contract privat un soţ puteà îngădui pe celalt să plece [2]; el se pronunţă pentru botezarea din nou a neortodoxilor cari se convertesc, — veche discuţie rezolvită astfel în trecut —, sau, dacă se împotrivesc, măcar ungerea cu mir şi postirea după norma răsăriteană [3]; el opreşte — după porunca din Constantinopol însă — căsătoria «suditilor», a supuşilor străini, cu pământenii [4]; el caută să aducă la ortodoxie secta rusească a scopiţilor [5]; el prevede ca un bărbat însurat sau o femeie măritată cari voiesc să meargă la mănăstire, să facă trei ani de încercare [6]; el caterisește pe preoţii cari cunună pe cei înrudiţi de sânge [7], şi pe preoţii cari ieau chezăşie asupra lor [8]. El porunceşte episcopului să nu facă specula cu schimbarea antimiselor pe la bisericile de sate [9], şi micşorează preţul lor.

Când egumenii greci, din neamul vinovat de trădare, sânt scoşi din ţară, cum ceruse şi o partidă dintre boieri [10], — se oprì şi publicarea scrierilor Sf. Vasile şi Grigorie, cu comentariile profesorului Vardalah, cum se îndatorise prin

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 437. La 1823 el se cereà din Constantinopol, ca şi dezlegarea în unele cazuri canonice; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 402-3.

[2] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 431.

[3] *Ibid.*, pp. 428-9.

[4] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 259.

[5] Melchisedec, *o. c.*, pp. 431-2.

[6] *Ibid.*, pp. 435-6.

[7] *Ibid.*, p. 435.

[8] *Ibid.*, pp. 427-8.

[9] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p 274.

[10] Cf. Hurmuzaki, X, p. LXIX şi urm.

contract Mitropolia [1], — Veniamin numeşte pe egumenii cei noi, români, ai mănăstirilor închinate [2] şi pe preoţii-iconomi dela bisericile din oraşe care fuseseră până atunci puse în rândul mănăstirilor. El alcătuì singur regulamentul cel nou de viaţă călugărească în cuprinsul lor, hotărând să fie acolo un duhovnic, un diacon, doi cântăreţi, un «paraclisiarh», un «prescurariu», un chelar, pe lângă slugi [3], introducându-se şi slujba ca «a mănăstirilor care sânt cu sobor de părinţi» şi orânduindu-se «panahizi sau pomeniri» pentru ctitori, oprindu-se orice împrumut, orice cheltuială neînvoită de Mitropolie, închizându-se porţile mănăstirii pentru locuitorii ei, oprindu-se călugării de a luà prin sate rostul preoţilor de mir [4].

Orice încălcare din partea Guvernului întâmpină împotrivirea lui. Astfel de încălcări încep încă supt regimul turcesc din 1821. Astfel Caimacamul Ştefan Vogoridi, strâns de nevoia ocupaţiei turceşti, poruncì lui Meletie de Huşi, locţiitor de Mitropolit, să adune veniturile Scaunului metropolitan, pentru a le dà ca ajutor ţerii, cum se cerù şi episcopilor; tot atunci se luă şi jumătate din venitul mănăstirilor neînchinate, scutindu-se *obştejitiile* cele mari: Neamţul, Secul, Agapia şi Văratecul. Moşiile Mitropoliei fură arendate la mezat, în cursul aceluiaşi an greu, 1822 [5]; Meletie fù silit chiar să facă împrumuturi pentru a scăpà ţara de nevoile întreţinerii Turcilor [6]. Clerul fù supus unei dăjdi pentru *ajutorul* Cârmuirii strâmtorate [7], dar nu «zapciindu-se» prin dregători mireni, ci prin oameni arhiereşti. Dela mănăstirile închinate, trecute, cum văzurăm, în seama

[1] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 281-2, 433-4.
[2] *Ibid.*, pp. 262-3, 264 şi urm.
[3] *Ibid.*, pp. 265-6.
[4] Cf. şi *ibid.*, p. 434.
[5] *Ibid.*, pp. 239, 242.
[6] *Ibid.*, pp. 244, 399-400.
[7] *Ibid.*, pp. 247, 254.

«durelnicilor» egumeni de ţară, se luă cea mai mare parte din venit, lăsându-li-se numai un «analogon»—deocamdată pe doi ani, — de o treime, pentru ţinerea în bună stare şi pentru reparaţiile de nevoie[1]. Veniamin se plânse la 1825 în ceia ce priveşte felul de administraţie, de către Stat, a moşiilor, pe care acesta înţelegeà, şi supt noul Domn Ioan Sandu Sturza, să le exploateze pentru trebuinţele sale. Grija lor se dase în adevăr unei comisiuni din care făceà parte Mitropolitul cu doi mireni, Gheorghe Buhuş şi Dumitrachi Ghica[2], şi se adăugià că «sarcina trebuinţelor ce are Prea Sfinţia Sa Părintele Mitropolitul, nelăsându-i vremea de a stà deavalma lucrătoriu împreună cu boierii rânduiţi», i s'a cerut a numì un înlocuitor, pe egumenul Isaia Giuşcă, dela Socola[3], şi aceasta împotriva socotinţei clerului înalt şi a boierilor că trebuie un comitet la Mitropolie, alcătuit din doi boieri, dar şi din Mitropolit, din toţi episcopii, «fără de nicio amestecare particularnică sau a Domniei», păstrându-se la Mitropolie şi partea pentru «întrebuinţări a pământului, ca în sânul patriei, spre a se cheltuì după anaforaua zisului comitet»[4]. Nu odată el, a intrat în conflict cu Domnia supt acest nou stăpânitor[5].

Când Ruşii ocupă ţara în 1828, ciocnirile între autoritatea politică şi Biserică nu încetează, ci cresc, noii cârmuitori fiind deprinşi de acasă dela ei cu stăpânirea prin ucazuri şi reglemente a eparhiilor şi a mănăstirilor supuse cu totul Ţarului-Patriarh. Veniamin poruncì ca oamenii bisericeşti să se îndrepte mai întâiu către el şi apoi către Guvern, ca «analoghia», partea ce reveniă clerului la chel-

[1] *Ibid.*, p. 264 şi urm.
[2] *Ibid.*, p. 405.
[3] Cf. şi *ibid.*, p. 406 şi urm.
[4] *Ibid.*, p. 208.
[5] Sturza a îngăduit lui Veniamin mănăstirea Floreştii pentru a pune acolo maice; *ibid.*, pp. 452-6 şi a dat bani pentru facerea Mitropoliei celei nouă.

tuiala cărăturilor pentru oaste să se hotărească de autorităţi de faţă cu protopopii sau, cum se ziceà acum, *protoiereii* — cari aveau, într'o organizare mai complicată, după cea rusească, a Bisericii, supt ei pe *proestoşi* sau blagocini [1] — şi preoţii să nu primească astfel ţidulele de plată decât dela superiorii lor [2]. Nu se dădù ascultare cererii generalului prezident Palin de a se strămutà afară din Iaşi cimitirul, pentru motive de sănătate şi «bună poliţienească orânduială»[3]. Va fi fost silit însă a urmà «invitării» lui Palin de a face milostenii săracilor de ziua Împăratului, ba chiar de a strânge bani pentru statuia lui Caramzin [4].

Pentru averile mănăstireşti închinate se numì altă comisie mixtă, în care exarhii Atosului, Ierusalimului şi Sinaii stăteau lângă Teodor Balş şi Costachi Conachi poetul [5] şi lângă doi arhierei ai ţerii, numiţi de Mitropolit, şi cea d'intâiu grijă a Ruşilor fusese a declarà că drepturile de proprietate ale Sfintelor Locuri sânt restatornicite [6], potrivit şi cu firmanul pe care-l căpătaseră la 1827 [7], dar pe care Domnii, înţeleşi cu Turcii, nu-l observaseră [8]; prisosul rezultat din exploatarea moşiilor trecea în păstrarea băncii din Odesa [9]. În sfârşit, lui Chiselev îi revine îndoielnicul merit de a fi voit să prefacă întâia oară mănăstirile de rugăciuni şi cultură ori artă bisericească în adăposturi pentru lepădăturile şi naufragiaţii societăţii: în adevăr, plictisit de vederea cerşetorilor pe străzile Iaşului, el orânduise trimeterea la mănăstiri a întregii calicimi; Mitropolitul Veniamin

---

1 Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 355.
2 Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, pp. 429-30.
3 Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 278-9, 282-3.
4 *Ibid.,* pp. 287-8, 481.
5 *Ibid.,* pp. 440-1, 442-4.
6 «Averile stătătoare a' Sfintelor Locuri s'au dat iarăşi precum erà din ceput rânduite»; *ibid.*, p. 449.
7 Hurmuzaki, X, p. 608.
8 *Uricariul,* I, pp. 372-6.
9 Erbiceanu, *Mitr. Mold., l. c.*

zădărnici însă această măsură, propuind ca episcopiile să se cotizeze pentru ca să asigure celor ce nu pot trăi decât prin pomană un ajutor de treizeci de bani pe zi [1].

În Ţara-Românească ştim în ce chip sălbatec s'a purtat acelaşi Guvern rusesc faţă de Mitropolitul Grigorie. Generali grosolani ca Joltuhin, «filosofi» fără religie, având ură împotriva călugărimii, ca Pavel Chiselev, nu puteau respectà vechile privilegii ale Bisericii noastre. Când o nouă comisiune începù să lucreze viitoarea Constituţie a Principatelor, Regulamentul Organic, Minciaky, fostul consul, prezidà boieri luaţi într'ales, dar niciun cleric nu luă parte la dezbaterea proiectelor, pentru care Neofit, locţiitorul de Mitropolit muntean, protestă în fruntea protipendadei, lăsate şi ea la o parte [2].

Astfel alcătuit, Regulamentul poartă pecetea anti-clericalismului francez şi a stăpânirii Bisericii de Stat ca în Rusia. Viaţa canonică deosebită pe care o dusese până atunci Biserica românească, e înlăturată fără cruţare şi fără pietate, fără simţ istoric şi fără înţelegere a drepturilor ce derivă din prescripţii cu caracter nestrămutat şi dintr'o practică de atâtea veacuri. Episcopii şi Mitropoliţii se aleg de adunările obşteşti extraordinare, cuprinzând un număr covârşitor de laici, şi clerului nu i se mai vine decât sarcina de a-i sfinţi după datină. Rânduiala seminariilor se prevede prin lege, ca şi titlurile pe care trebuie să le aibă viitorii preoţi. Se pregăteşte în sfârşit o nouă administraţie a întregii averi bisericeşti şi crearea unui Ministeriu al Bisericii, «Logofătul trebilor bisericeşti».

În spiritul legii celei nouă de organizare vedem în Principatul muntean pe «Logofătul trebilor bisericeşti» Barbu Ştirbei înlăturând pe preoţii sfinţiţi în Bulgaria şi puin-

[1] Melchisedec, *Cronica Huşilor*, I, pp. 430-1.

[2] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 457-8; cf. şi *Bis. Ort.*, XVII, p. 482; XXIII, p. 1013 şi urm.

du-i la bir cu țeranii, hotărând că în niciun sat nu vor fi mai mult de doi preoți, dând numirea lor în puterea protopopului, dar și a proprietarului și a juraților, așezând *eforìi* la bisericile din orașe, cu răspundere față de «maghistrat», împuind arendarea averilor lor înaintea acestuia și a ministrului [1].

CAP. II.

Luarea în stăpânire de către Stat a averilor episcopiilor și mănăstirilor de țară.

Încă dela 1835 Statul cel nou luà asupră-și grija moșiilor ce se țineau de mănăstirile neînchinate: nu se găsì nimeni să proteste, regimul rusesc impunând tăcere și lui Veniamin, iar Mitropolia munteană fiind vacantă după moartea lui Grigorie, — rămăseseră vicari amândoi episcopii, până la alegerea, tocmai în ziua de 29 Iunie 1840, tot supt Alexandru-Vodă Ghica, a lui Neofit, care nu erà dintre cei cari vorbesc, cu primejdia lor, în folosul instituției pe care o reprezintă. Nu se făcù măcar, ca în Bucovina, un fond special, din care să se acopere întâiu cheltuielile pentru Biserică; averea dăruită de ctitori numai pentru rugăciuni mântuitoare de suflet și pentru pomenirea numelui lor trecù la un loc cu celelalte izvoare ale Vistieriei. Mănăstirile cu «sobor», în Țara-Româncască: Căldărușanii, Cernica, Ciolanul, Sinaia, Poiana-Mărului, Dălhăuțul, Ghighiul, Cheia, Predealul, Nifon; cele de călugărițe din acelaș Principat: Țigăneștii, Rățeștii, Pasărea, Mănăstirea dintr'un Lemn, Sămurcășeștii [2], mănăstirile corespunzătoare din Moldova [3] avură aceiași soartă ca și celelalte.

---

[1] *Viața lui Știrbei-Vodă*, I, p. 11; după darea lui de seamă din 1840.

[2] V. *Rev. p. ist. arh. și fil.*, vol. II, p. 40. În *Foaia* din Brașov, pe 1848, pp. 280-1, se atacă sistemul «aristocratic» al «sateliților egume-

După această d'intâiu măsură venì, în 1840 la Munteni, a doua, «luarea administrației moșiilor și averilor eparhiei dela Mitropolit și dela episcopi, dându-se în mâna capului «Departamentului Credinței». Pentru a se puteà face acelaşi lucru în Moldova, unde Veniamin aveà nevoie de toate veniturile Mitropoliei pentru tipografie şi pentru binefacerile sale, erà nevoie să se deà la o parte marele şi sfântul reprezintant al Bisericii de odinioară, slobodă în a face bine şi stăpână pe toată moştenirea trecutului. El nu se împotrivì, şi la 18 Ianuar 1842 își dădeà demisia[1], zicându-se a fi împovărat de ani, dar mai ales cu totul incapabil de a luà asupra-şi răspunderea unei schimbări care loviă în canoane. Pe când el plecà spre mănăstirea Slatina, unde se stinse, împăcat cu gândul că «toate mijloacele câte împrejurările l-au înlesnit, le-a întrebuințat spre renaşterea şi sporirea nației», pentru «înflorirea Sfintei Biserici şi patriei» şi chemând «îndurarea lui Dumnezeu asupra acestii creştine teri»[2], — Domnul, acelaşi Mihai Sturza cu care lucrase alături pentru întemeiarea şcolii româneşti, înainte şi după 1821, luà, în 1844 — Veniamin murì numai la 28 Decembre 1846 —, măsurile revoluționare pe care vecinul său muntean apucase a le luà încă din 1843.

Averea Scaunelor arhiereşti — spune legea munteană —

---

neşti» şi «proistoşilor colțați» din mănăstirile muntene. Se cere «concentrarea» în câtevà mănăstiri cu număr fixat de 100 de călugări, dintre cari 20 de frați. Cere însă şi «să ni se ieà moşiile din mânile noastre şi să ni se rânduiască o leafă potrivită chemării noastre», pe lângă «masă comună» şi uniformă călugărească.

[1] V. şi mai sus, cap. precedent.

[2] Ştiri foarte interesante în *Foaia* din Braşov, pp. 193-5, 205 şi urm. E vorba şi de un episcop care nu e «născut pământean» şi care râvneşte pe calea simoniei moştenirea lui Veniamin, păzit cu oaste în Slatina, cerut de popor şi de Rusia şi amenințat cu moarte. Acolo — p. 207 — şi în «Bucovina» din Cernăuți se atacă violent şi Scriban, directorul Seminariului. Scriitorul din «Foaia» îl declară «lipsit de cunoştințele unui teolog», pe când cellalt îi atacă numai caracterul.

[3] V. şi Andrei Vizanti, *Veniamin Costachi*, Iaşi, 1881.

se împărţià în şepte, şi numai patru şeptimi erau să fie ale Mitropolitului sau episcopului, care va ţineà, ca orice funcţionar răspunzător, «ştate de personal» pentru «simbrii» pe care Adunarea va trebuì să le recunoască «în cea d'intâiu sesie»; va aveà, pe lângă alţi «amploiaţi», un «vicariu» şi un «Consistoriu», întărit de Domn, fiindcă «are înclinare cu partea mirenească». «Ştate» se vor înaintà, se vor «supune» şi pentru Seminare—Mitropolitul trebuià să ţie două—, care vor aveà neapărat de două ori mai mulţi şcolari decât până atunci. Banii pentru reparaţii se vor vărsà într'o «Casă de rezervă»; şi pentru milostenii se va face «o listă întărită cu pecetea Mitropolitului». Pădurile se vor vinde «în Obşteasca Adunare», în folosul aceleiaşi Case. Darurile credincioşilor se vor trece «într'o condică şnuruită», pecetluită cu pecetea Mitropolitului şi adeverită de Logofătul trebilor bisericeşti» [1]. În Moldova se reproduseră întocmai aceste măsuri de umilinţă şi jignire, dând doar în mânile Mitropolitului, dator cu o contabilitate în regulă, nu patru şeptimi din veniturile averii ce i se confiscă fără drept şi fără îndreptăţire, ci mai mult, *cinci* şeptimi [2]. O Casă Centrală primì de acum înainte banii pe cari în acestălalt Principat îi socotià şi controlà *Vornicul averilor bisericeşti*, noul ministru de Culte.

Această stare de lucruri cereà o singură întregire: secularizarea averilor mănăstirilor închinate, cu privire la care Regulamentul orânduise că o parte din veniturile lor va fi dată Statului pentru opere de cultură şi binefacere. Încă dela 1835 ar fi voit-o Ştirbei, care zugrăvià starea lor ticăloşită în cuvinte energice de revoltă: «Halal de mănăstirea în care se mai găseşte o candelă aprinsă înaintea altarului! Halal de biserica în care ard câteva făclii şi unde un preot în zdrenţe, neplătit, mai vine să cetească litur-

[1] Şi în Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 490-2.
[2] V. *Manualul administrativ*, II, pp. 261-7.

ghia» [1]. Se hotărâ, neputându-se luà o măsură pe care n'ar fi îngăduit-o Rusia, sprijinitoarea statornică, pentru scopuri curat politice, a Grecilor abuzivi, cari nu mai reprezintau acum o singură lege ortodoxă în forma ei cea mai curată, ci un neam osebit de celelalte şi având scopurile sale lumeşti bine definite, — ca moşiile mănăstirilor închinate să se arendeze pe câte trei ani numai şi fără a se dà bani d'inainte, ca egumenii să nu mai invoace protecţia şi să nu mai ceară judecata consulatelor, ca ei să nu distrugă, din lăcomie de bani, pădurile [2]. Mulţămită Ruşilor, mănăstirile din Răsărit, îmbogăţite prin situaţia privilegiată pe care noua organizare o făceà proprietăţii mari, putură zăbovì zece ani observarea prescripţiilor regulamentare, cu toate silinţile Domnilor din acest timp, mai ales ale lui Vodă Bibescu [3]. Supt Vodă Ştirbei [4] numai, se ajunse la arendarea moşiilor mănăstirilor închinate, prin Stat, care voià ridicarea unei părţi a preţului de arendă de către dânsul, având în vedere însă mai ales grele nevoi budgetare momentane [5]: Sfântul Mormânt şi Patriarhia din Alexandria încheiară o învoială cu Guvernele Principatelor, dar la încasarea sumelor prevăzute nu se ajunse niciodată, Atosul ţiindu-se în atitudine de duşmănie; Rusia făcând să i se audă glasul poruncitor, şi chiar agenţii la Constantinopol ai lui Ştirbei — Ghica din Moldova se mulţămise deocamdată cu o mică subvenţie — trădând interesele acelui care-i numise şi-i plătià [6]. În zădar afirmă Domnul muntean că, de fapt, «nici nu mai sânt, ca să zic aşà, mănăstiri pe pământul muntean, ci numai biserici ruinate». În 1855 se dădù un nou asalt, Ştirbei cerând numai sfertul cuvenit, iar Grigore Ghica, prin C. Negri şi D. Ralet, cari

---

[1] Raportul lui, citat, din 1840.
[2] *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, I, p. 11.
[3] V. *Règne de Bibesco*, II.
[4] *Corespondenţa lui Ştirbei-Vodă, passim.*
[5] *Viaţa lui Ştirbei-Vodă,* I, p. 36.
[6] *Ibid.*, pp. 38-9.

merseră în misiune la Constantinopol, nu mai puţin de două treimi [1]. Îndată Domnii cădeau, şi Convenţia de la Paris, dând o nouă faţă tuturor lucrurilor, zăbovì, prin art. XIII, soluţia, făcând astfel necesară lovitura lui Cuza-Vodă, secularizarea violentă şi fără despăgubire, după tradiţiile Revoluţiei franceze, din ideile căreia se inspirà noul Domn.

De acum înainte, supt Domnii regulamentari, umbre sfioase se urmează, după placul partidelor din Adunări sau, după Revoluţie şi convenţia de la Balta-Liman [2], din Divanurile ad hoc, ca acelea care, alcătuite din boieri mari — Rusia ceruse un colegiu de şese mireni şi şese egumeni—, dădură, în 1850—1, Moldovei pe Mitropolitul Sofronie, pe episcopul de Huşi Meletie Istrati, iar Ţerii-Româneşti pe tuspatru arhiereii: Nifon, ca Mitropolit, Climent la Argeş, Filoteiu la Buzău, Calinic la Râmnic. Jocul boierilor, influenţele consulilor îşi aveau partea lor în aceste alegeri cu «bilete», în care ai fi găsit orice alta decât coborârea, afirmată de Biserică, a Sfântului Duh. Cel puţin Ştirbei şi Ghica avură curagiul de a face alegerile, pe când înaintaşii lor,—ferindu-se de lovituri din partea unei opoziţii, veşnic răzvrătite, de boieri neastâmpăraţi, cari, în cadrele strâmte ale Regulamentului, se jucau de-a Convenţionalii,— lăsaseră peste orice măsură şi cuviinţă Scaunele arhiereşti vacante [3].

Cât de departe erà de la aceşti slabi episcopi săraci, plecaţi către societatea mireană care-i alesese după lungi vacanţe, şi înduşmăniţi între sine prin aceiaşi ambiţie de a

---

[1] *Ibid.*, pp. 40-1.

[2] *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II, p. 26 şi urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 216 şi urm.; *Cron. Huşilor*, I, p. 456.

[3] Un cleric moldovean se plânge de aceasta în *Bucovina* pe 1809, No. 22: «Episcopiile rămân vacante câte cinci, zece ani, atât pentru că candidaţii se întrec care să dea mai mult pentru darul ce-l vânează, cât şi pentru că lăcomia alegătorilor nu mai cunoaşte nici o margine, nu poate fi mulţămită nici cu cele mai însemnate sume de aur».

fi Mitropoliţi — ne mai fiind acum vechea normă de înaintare normală — până la idealul pe care-l avuse Veniamin: «în tot anul măcar odată a se adună arhiereii eparhiilor împreună cu Mitropolitul lor, a se sfătuì şi a face chibzuirile putincioase pentru sporiul theoseviei şi creşterea bunelor năravuri sau moralităţii evanghelicești între credincioşii Bisericii, ca nici credinţa fără faptă, nici fapta fără credinţă să se vadă rămasă» [1]!

De la noul regim al lui Vodă-Cuza se aşteptà şi o nouă trainică organizare a Bisericii. Domnul României-Unite nu erà om s'o zăbovească. Aveà în gând secularizarea averilor mănăstireşti închinate, dar, în acelaşi timp, stăpânit în toate de ideile franceze, sfătuit de oameni cari n'aveau, cu aceleaşi idei, cunoştinţele speciale de istorie şi canoane care s'ar fi cerut, el voià să desăvârşească opera, începută de Alexandru Ghica şi Mihai Sturza, a dezbrăcării de orice autonomie, putere şi autoritate a Bisericii, surgunită în regiuni pur spirituale care sânt, bisericeşte, vecine cu moartea.

Îl mai îndemnà şi putea să-l îndreptăţească la asemenea măsuri încă ceva: situaţia creată de curând celorlalte Biserici româneşti, de peste Carpaţi şi de peste Molniţa.

CAP. III.

Organizarea cea nouă a Bisericilor româneşti de peste munţi.

A. Biserica unită supt Vlădica Lemény.

La 7 Octombre 1830 murià în Blaj Ioan Bob, ori, cum se scrià el: Ioan Bobb de Kapolnok-Monostor, bogatul episcop al Românilor uniţi, şi erà îngropat cu pompă, cuvântând româneşte o «tristă predicare» unul dintre canonicii săi, traducătorul din nou, din evreieşte, al Psalmilor (1835).

---

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 439.

Teodor Pop de Ujfalu [1]. Își lăsă toată averea «clerului său sărac» [2]. Abià după doi ani, în 1832, Episcopia căpătă un titular, pe fiul de nemeș Ioan Lemény (numit la 23 August), supt păstoria căruia curentul de cultură și de înaintare politică a neamului unguresc pătrunse și în Biserica românească a Uniților, fixându-se chiar și un soroc după care limba ungurească trebuià să se introducă în slujbă. Episcopul ținuse un discurs maghiar la îngroparea înaintașului său; el se simțià că face parte din clasa stăpânitoare de limbă ungurească; interes pentru cultura neamului din care totuși făceà parte, înțelegere pentru menirea lui firească, pricepere în a găsì drumul firesc pentru progresele lui nu se puteau cere de la unul ca dânsul. Ceasul absorbirii în Biserica romano-catolică a micii episcopii unite ardelene nu păreà să fie depărtat.

În gimnaziul blăjean, unde eraŭ profesori un Simion Bărnuț, un Timoteiu Cipariu, «profesor de teologhie» și la Seminariu, care cetià cărțile lui Radu Tempea și traduceri de-ale Mitropolitului Veniamin și care făcù bucuros drumul la București pe vremea lui Alexandru-Vodă Ghica [3], — acolo era spiritul cel nou și dorința de lucru pentru neam. Seminariul cu patru ani de curs sau școala «moraliștilor» de «două ierni» ori chiar Facultatea de teologie cu patru profesori nu erau străbătute de însemnătatea momentului. Doar în scrisul unui Ioan Rusu, care alcătuiește o geografie în trei volume, în prefața căreia face naționalismul cel mai răspicat [4], se vede că și printre clericii uniți erau oameni gata de o luptă neapărată [5]. Lemény o văzù însuși când scoase pe o parte din profesori de la locurile lor.

[1] *Studii și doc.*, XIII, pp. 23-4.

[2] Nilles, p. 672.

[3] *Scriitori mireni*, pp. 28-30.

[4] *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, II, p. 229; cf. I. Rațiu, în «Foaia scolastică» din Blaj, 1907.

[5] Despre scrierea de caracter religios a unui Sigismund Pop, profesor la noul gimnaziu episcopal din Beiuș, *Foaia* din Brașov, 1846, pp. 367-8.

Cipariu e, de fapt, personalitatea conducătoare aici, şi, — cu toate protestările din 1842 ale clerului din Blaj [1],—în domeniul bisericesc. În 1833, după cinci ani de profesorat la Seminariul teologic şi cu un an înainte de a luà şi catedra de studii biblice acolo, tânărul preot (n. 21 Februar 1805), viitorul canonic (dela 11 Ianuar 1842) ieà şi conducerea tipografiei diecezane, pentru care-l vedem [2] comandând litera prin Eliad. Supt privigherea lui, care în literatura religioasă a dat numai târziu, la 1854, *Ştiinţa Sf. Scripturi*, iar la 1859 *Istoria biblică a Testamentului Vechiu,* se publică, după normele sale de ortografie, cea d'intâiu carte de rugăciuni cu litere latine, care erà menită să se împrăştie larg, *Orologhiariul* din 1835, căruia-i urmă abià la 1870 un *Liturghiariu.*

B) Biserica neunită şi Andrei Şaguna.

Dincolo, la Sibiiu, Moga îşi trăià ultimii ani de bătrâneţă, ajutat în conducerea diecezei şi sfătuit de soţul fiicei sale Angela, Moise Fulea, protopop al Sibiiului până la 1850, dela care avem doar o cărticică a «năravurilor bune» şi o nouă *Bucoavnă* [3].

Nici în Banat nu se zărià o licărire măcar de vremi mai bune, şi supremaţia Sârbilor rămăsese neatinsă încă. Iar în Oradea-Mare a Uniţilor, după Samuil Vulcan († 25 Decembre 1839) [4], care-i căpătase, dela episcopia unită rusească a Muncaciului, cele şeptezeci şi două de parohii din părţile Sătmarului, baronul Vasile Erdélyi, rectorul Seminariului, făcut episcop la 2 August 1842 şi instalat la 1843, nu-şi

---

[1] *Foaia* pe 1846, pp. 367-8.

[2] *Scriitori mireni, l. c.*

[3] Pentru cea d'intâiu, v. şi *Studii şi doc.*, XII, p. 202, no. XXXVIII.

[4] *Schematismus historicus venerabilis cleri diœcesis Magno-Varadiensis*. 1900.

însemnă stăpânirea duhovnicească mai mult de cum a făcut Lemény, vecinul său de eparhie.

Numai prin neașteptatul fenomen al numirii în fruntea diecezei neunite a unui om ca Andrei Șaguna, și anume în ajunul anului de criză 1848, se datorește,— în legătură cu puternicul curent de viață ce domniă între tinerii școlari ai lui Bărnuț, ai lui Cipariu, cari erau și cetitori ai foilor lui Bariț, iar, pe lângă aceasta, fuseseră înrâuriți de curentul naționalist unguresc, — învierea spiritului românesc în amândouă Bisericile și definitiva lor organizare.

La 13 Iulie 1846, Guvernul ardelean înștiință pe Andrei Șaguna, arhimandritul de Covila, că e numit administrator al diecezei rămase vacante prin moartea octogenarului Moga. Noul numit, născut la 1-iu Ianuar 1809 st. n., în orășelul unguresc Miskolcz, eră fiul unor negustori macedoneni și fusese crescut—după ce mamă-sa, văduvă, îl făcù, o clipă, din interes, catolic [1] —de unchiul său după mamă, Atanasie Grabovschi, care-și aveà Casa de comerț în Pesta. Pe acel timp, printr'un Boiagi, printr'un Roja mai ales [2], între Aromânii așezați în viitoarea Capitală a Ungariei și între scriitorii români cari se mândriau cu obârșia romană a neamului și căutau a o pune în lumină prin lucrările lor de gramatică și istorie, se statornicise o strânsă legătură. Lui Grabovschi îi dedică Alexandru Teodorovici-Teodori, preot în Pesta și unul dintre alcătuitorii marelui Dicționariu din Buda, *Istoria Universală*, tradusă după originalul sârbesc al egumenului dela mănăstirea bănățeană a Sf. Gheorghe, Pavel Chenghelaț, și, în «înștiințarea» sa pentru o «bibliotecă românească întocmită în douăsprezece părți», Carcalechi, îndrăznețul editor de cărți românești, înseamnă pe Atanasie și pe Constantin Grabovschi; Elena Grabovschi făceà

[1] Lupaș, în *Conv. Literare*, 1909, no. 1,

[2] V. *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II.

parte dintr'o societate a femeilor române din Pesta la 1815[1]. Această creştere explică graiul curat românesc al lui Atanase Şaguna,—căci Atanase i-a fost, ca şi unchiului, numele d'intâiu — şi frumoasele lui sentimente pentru neamul românesc pe care trebuià să-l înţeleagă ca şi acei bogaţi Macedoneni, jertfitori de bani pentru cartea românească, dela Tisa până în depărtatul Pind al obârşiei familiei lor.

După gimnaziul făcut în Pesta chiar, Şaguna merge la 1829 pentru studii teologice la Vârşeţ, unde erà episcopia sârbească, şi pentru Românii din aceste părţi. «D. Atanasie Şaguna, theolog în Vârşeţ», dar stând şi în Pesta, e însemnat la 1830 între prenumeranţii la *Antropologhia* lui Vasici-Ungurean. Patriarhul de Carlovăţ, Ştefan Stratimirovici, dela care Macarie Bucureşteanul cereà voie să-şi tipărească cartea de cântări şi care stăteà în legătură cu bogatul Macedonean Sina[2], îl luă ca notariu consistorial şi profesor. La 1833 se făcù călugăr la Hopova, în Sirmiu, mănăstire de Sârbi, unde rezidase vicarii episcopului din aceste părţi[3]. Înaintând repede, prin meritul său ca şi prin excelentele relaţii ce aveà, tânărul Andrei trece prin gradele de diacon, protodiacon şi archidiacon, singhel şi protosinghel. În 1842 erà arhimandrit, şi ajunsese ca profesor la Vârşeţ, unde erà episcop Maxim Maximovici, dar unde, între şcolari, unii prin numele lor chiar, Popescu, Scumpie, arată obârşie românească, şi unde se rătăciau şi Români olteni, ca acel client al lui Vasici, «dumnealui Gheorghe Hagi Pedestrăşescu, robul Muzelor şi al poeziei, din Valachia Mică». La 1845 începe egumenia lui Şaguna la Covila, unde erau şi călugări români. De aici îl luă numirea împărătească în locul de administrator al episcopiei Neuniţilor,

---

[1] *Neujahrsgeschenk den Herren und Frauen, Bürgern und Bürgerinnen walachischer Nation,* zu Pesth, am Abend des 31-ten December 1819, dargebracht vom Petrowitsch K. Pier. (sic); cf. O. Lugoşianu, în *Revista Nouă,* VIII, pp. 278-84.

[2] *Scriitori bisericeşti,* p. 54.

[3] Nilles, pp. 749, 754.

şi, peste vre-un an de zile, în soborul din Turda (2 Decembre 1847), el căpătă 27 de voturi pentru episcopie. Împăratul îl numì, şi, de Duminica Tomei în anul 1848, când erà acum foc de răscoală în ţară, noul Vlădică erà sfinţit la Carlovăţ, spre marea mulţămire, nu numai a supuşilor săi ortodoxi, ci şi a Uniţilor, dintre cari cel mai mare cu mintea, Cipariu, cunoscându-l după o lucrare a lui tipărită în *Foaia* lui Bariţ, salută călduros, în *Organul Luminării*[1], pe acest virtuos «mare bărbat român». În Sibiiu erà primit (24 April) cu facle, ca un erou biruitor.

Istoriei politice îi aparţine conferinţa naţională din Blaj, iniţiată de cancelişti, de tinerii funcţionari români din cancelarii, dela Murăş-Oşorheiu, — în chiar ziua sfinţirii lui Şaguna, afară din Ardeal —, acea mare zi de 3 Maiu 1848, care văzù pe Şaguna, abia miruit ca episcop şi pe mândrul nemeş Lemény slujind alături la marea serbare de pe Târnave, unde ţeränimea chemată de Bărnuţ arată prin numărul şi atitudinea sa că Românii din Ardeal şi Ungaria vreau să fie neam deosebit; meritul cel mare îl aveà de sigur acel episcop care venià de departe în reşedinţa rivalului său firesc, după felul de a înţelege al unui Bob şi Moga. Trebuie să se spuie numai că, atât Lemény, cât şi Consistoriul sibiian, în lipsa episcopului, chemaseră, după înţelegere cu Guvernul, numai pe protopopi şi câţivă fruntaşi «pricepuţi» şi «deştepţi», pe cari aceştia aveau să-i aleagă[2]. Pentru istoria Bisericii e însă de cel mai mare interes hotărârea *interconfesională* privitoare la dânsa: «Naţiunea română pretinde ca *Biserica română fără distincţiune* să fie şi să rămână *de confesiune liberă*, *independentă dela oricare altă Biserică*, egală în drepturi şi foloase cu celelalte Biserici ale Transilvaniei. Ea cere *restabilirea Metropoliei române* şi a *sinodului general anual după vechiul drept, în care sinod să fie deputaţi bisericeşti şi mireneşti. In*

---

[1] Cf. *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, II, pp. 242-3.

[2] *Gaz. de Transilvania*, 1848, n-le 31-2; Popea, *Memorialul*, pp. 52-3.

același rând să se aleagă și episcopii români liber, prin majoritatea voturilor, fără candidațiune. La aducerea-aminte despre vechiul drept al Românilor de a aveà Mitropolie și sinod general anual, s'a proclamat de popor *Mitropolia română transilvană cu aplause unanim*[1]».

Supt această hotărâre iscăliâ Lemény întâiu și după el Șaguna, părând că arată astfel voința lor de a face parte din aceiași Biserică românească liberă, cu titlul legiuit de Mitropolie. Amândoi fură aleși, cu Cipariu, cu Fulea, cu canonicul Vasile Raț și protopopul Popasu, pentru a merge la Viena cu actele adunării.

Episcopul cel nou al Sibiiului fusese primit la Mănărade de o deputație de canonici și stătuse în gazdă la colegul său[2]. Iar, dacă spusese că se va așezà în «mijlocul pieței» Blajului, aceasta nu veniâ din exclusivism confesional, ci ca răspuns unor studenți blăjeni cari nu-l voiau la Curtea episcopului lor, dușman al profesorilor[3]. Adunarea fusese deschisă chiar de Șaguna, ca să dea nota prudenței și a ordinei.

Și el, în circulara sa, a lăudat-o, pe când Lemény i-a desaprobat urmările și a găsit cu cale să amintească deslușit că sânt două legi și doi patriarhi[4]. E de observat însă că Șaguna scrie din Blaj, la 4 Maiu, iar Lemény din Cluj, abia la 14 Iunie.

De alminterea inspiratorul adunării, Bărnuț spusese lămurit că *toate* «uniunile», politice ori religioase, au fost nadă străină spre «a strică pe Români», cari au nevoie doar «a se unì între sine». Și, dacă, din prudență, cuvântătorul adause,— înnainte de a trece la «prozelitismul» episcopilor până la Bob, — «o crimă în contra păcii naționale», — și la

[1] Se prevedeà și dreptul de prezență în dietă pentru episcopi, și chiar pentru canonicii lor. V. actele în Papiu, *Istoria Românilor*, II, și in Popea, *Memorialul*, p. 56 și urm.; prezentarea la Viena, de Șaguna, Popea, p. 132 și urm. V. și lucrarea păr. Ilariu Pușcariu despre Mitropolia sibiiană.

[2] Popea, *o. c.*, p. 71.

[3] *Ibid.*, p. 76.

[4] *Ibid.*, pp. 77-9.

certe ca a lui Atanasie Vlădica și lui Popa Sofronie, unul cu «icoana sinodului de la Fiorența», cellalt cu «pălăria în bâtă», și de a semnalà cum Bob a renegat libelul de apărare al Românilor ca «făt al unor spirite neastâmpărate» —, că nu e vorba de «uniune dogmatică confesională, religionară» ci «națională», țerănimea arătà deslușit ce crede despre dezbinarea religioasă strigând «Da, să ne unim; să nu mai fie uniți și neuniți și neuniți între Români!» [1].

Iarăși judecătorul istoriei politice e chemat a spune dacă legăturile lui Șaguna cu Rușii în dezvoltarea unei revoluții, — care mână pe Lemény la dieta, de unire cu Ungaria, din Cluj, îl spăimântă cu amenințările de moarte ale plebei și-l făcù peste puțin să-și părăsească Scaunul, murind desprețuit în mănăstirea Franciscanilor din Viena, -- au fost prielnice sau neprielnice neamului. Aceste legături puteau fi așteptate din partea unui ucenic al școlilor de teologie sârbești.

După restatornicirea prin Ruși a autorității unui tânăr Împărat, dela care Șaguna aștepta, fără să se fi înșelat cu totul, binele Românilor, se gândì Guvernul din Viena, care aveà, nu numai o datorie de plătit Românilor, pentru loialismul lor, dus până la primejduirea averii și la jertfa vieții, dar și interese de servit prin acest popor, la organizarea lor bisericească definitivă. Biserica unită, creațiunea lui Leopold I-iu, trebuià să meargă înnainte. Aceasta se și hotărà, cu toată politica anti-imperialistă a lui Lemény [2], în conferința din Viena, la 18 Novembre 1850, aprobându-se de Împărat la 12 Decembre din același an. Pașii de nevoie se făcură la Roma, și aici se redactă, în Novembre 1853, restabilirea pentru Uniții de limba românească *(linguae romenicae)*, înoirea vechii Mitropolii de Bălgrad, dându-se noului Mitropolit titlul de «Făgăraș și Alba-Iulia» [3]. Biserica Orăzii-Mari se rupse din legătura cu Scaunul primațial unguresc; pentru

[1] *Ibid.*, p. 125

[2] *Ibid.*, pp, 206-7.

[3] Bula, în *Schematismul* dela Oradea-Mare, p. 73 și urm.

Banat se făcù noua episcopie a Lugojului, iar pentru părţile maramurăşene, în rostul episcopiei Vadului de odinioară, episcopia dela Gherla, cu un vicariat permanent în Sighet, unde, cum ştim, în chip statornic stătuseră, în tot veacul al XVIII-lea, vicari români ai episcopului rusesc unit din Muncaciu (15 Decembre) [1]. Roma cereà doar noului Mitropolit Alexandru Sterca Şuluţ (n. 18 Februar 1794 la Abrud, fost paroh în Bistra şi Şimlău; episcop dela 18 Novembre 1850, după vicariatul lui Simion Crainic; consacrat la 22 Iulie 1851) să facă, înainte de a-şi luà demnitatea arhiepiscopală, profesia de credinţă impusă Orientalilor de Urban al VIII-lea şi să se îndatorească a dà raport scris la fiecare patru ani despre starea diecezei către Congregaţie [2].

Alexandru Şuluţ, om blând şi paşnic, a păstorit până la 7 Septembre 1867, având grija fundaţiilor împărăteşti şi a noii gospodării metropolitane. Chiar după ce Şaguna ajunse şi el Mitropolit, nu avù nimic de împărţit cu dânsul, şi, precum se văzuseră alături amândoi episcopii români la actul de ctitorie al naţiei politice româneşti, tot alături stătură la actul de ctitorie al culturii neamului, prin întemeiarea, la 1860, a unei «Asociaţii» menite s'o reprezinte şi s'o dezvolte în aceste părţi libere [3].

Urmaşul său, Ioan Vancea (n. 18 Maiu 1820; preot în Vaşad şi Măcău; profesor în Orade; în Iulie 1865 episcop în Gherla; la 21 Octombre 1868 numit Mitropolit), vestit prin fundaţiile sale, a dat, după crearea, în 1867, a unei Ungarii autonome,— dela care se puteau aşteptà fireşte prigoniri din punct de vedere naţional maghiar —, din nenorocire o direcţie *romană* politicii sale, în loc să se apropie cât mai mult de puterea reală a poporului său şi, în lupta firească ce erà să se deschidă, să întindă mână frăţească Bisericii din Sibiiu. Totuşi, precum, supt Lemény, cugetarea tinerilor, a fruntaşilor intelectuali ai Bisericii unite, a scriitorilor şi pro-

---

[1] Cf. *ibid.*, p. 70 şi urm.

[2] Cf. Nilles, p. 675 şi urm.

[3] Iorga, in *Prinos Sturdza*.

fesorilor, trecea departe peste îngustul cerc confesional, care nu e tras nici în ceruri şi a cărui brazdă nu se vede nici pe pământ, în ţarina bună a sufletelor simple, astfel, dacă din curentul strict catolic a răsărit o personalitate nesimţitoare pentru neam şi guvernamentală până la dezgust ca episcopul Ioan Szabó din Gherla, urmaşul bunului cărturar Ioan Alexi (autor de gramatică românească; 1854—1862) sau o personalitate pompoasă şi deprinsă prea mult a cedà în fond, ca episcopul de Orade, Dimitrie Radu, venit după smeritul binefăcător prin şcoli şi danii Mihai Pavel (dela 1879), ori un bun bisericaş şi un primitor prieten ca episcopul Vasile Hossu din Lugoş, sau personalitatea atât de corectă, în strictele margeni ale Bisericii, a Mitropolitului Victor Mihályi de Apşa, urmaşul lui Vancea (dela 1894), în schimb oameni ca I. M. Moldovan, canonic, membru al Academiei Române, autor de scrieri polemice, editor al «Actelor sinodali», ucenic al lui Cipariu şi continuator al spiritului liber din vremea lui Şincai, Klein şi Maior, ca Augustin Bunea, canonic, membru corespondent al Academiei Române, istoric bine informat şi sigur, care nu se supune tuturor prejudecăţilor confesionale, ci se gândeşte şi la neamul său, cuvântător înzestrat, în glasul căruia vibrează, cînd trebuie, şi simţul naţional, apărător al drepturilor româneşti ale Bisericii sale, — astfel de oameni se ridică la acele înălţimi morale, spre care singure, orice s'ar zice din punct de vedere bisericesc, merge recunoaşterea şi stima unui popor.

Planul conducătorilor mişcării dela 1848 de a face din tot neamul românesc din monarhia austriacă — deci socotindu-se şi Bănăţenii, chiar Bucovinenii — credincioşii unei singure Biserici metropolitane — ei cereau chiar bătrânului Împărat Ferdinand să se proclame «Mare-Duce al Românilor», pe când noul suveran Francisc-Iosif adause în curând la titlurile sale numai pe acela de Mare-Duce al Bucovinei —, nu fusese părăsit odată cu entuziasmul celor

d'intâiu clipe. La 25 Februar 1849, Şaguna însuşi, marele proprietar Mocioni din Banat, Ioan Stoica, înalt funcţionar ardelean, protopopul din Braşov Ioan Popasu, Treboniu Laurian, care reprezintà o politică liberală laică, une ori deosebită de a episcopului de Sibiiu, un număr de fruntaşi din oficialitatea ardeleană şi bănăţeană, dar, împreună cu ei, şi Eudoxiu Hurmuzachi, cel mai ales dintre şefii români în Bucovina, viitorul istoric al poporului său şi membrul bucovinean al dietei împărăteşti Mihail Butnariu (Botnar) cereau, între altele, deschiderea «congresului general al întregii naţii» pentru a-şi alege, pe lângă un «şef naţional» *(Nationaloberhaupt)*, un «senat român» *(romänischer Senat)*, un agent la Viena, şi «un şef bisericesc neatârnat, întărit de Măria Sa şi căruia să-i fie subordonaţi ceilalţi *episcopi naţionali*» («eines selbstständigen, von Ihrer Majestät zu bestätigenden Kirchenoberhaupts, dem die übrigen Nationalbischöfe untergeordnet werden sollen»[1]. Se amintià că «Românii au avut odată un cap bisericesc, căruia ceilalţi episcopi îi erau supuşi, şi anume — nu la Blaj, sau la Făgăraş, ori la Sibiiu —, ci la Alba-Iulia[2]». Comitetul naţional din Sibiiu, în care unitul Timoteiu Cipariu şi unitul Bărnuţ stăteau lângă neunitul Nicolae Bălăşescu, fostul director al Seminariului din Bucureşti, aprobă aceste cereri[3]. Deocamdată se cerù, la moartea lui Ştefan Popovici, episcop sârb la Vârşeţ, alegerea unui urmaş român, cu privire la majoritatea românească a credincioşilor şi aducându-se înainte şi cererea făcută de adunarea românească interconfesională din Lugoj, în 1848; se recomandà tot odată ca administrator stareţul Patrichie Popescu[4]. Românii voiau o Facultate românească de drept la Blaj, cu «o catedră pentru învăţătura legii greceşti neunite»[5]. Se con-

[1] *Ibid.*, p. 249.
[2] *Ibid.*, p. 263.
[3] *Ibid.*, pp. 254-6.
[4] *Ibid.*, pp. 355-7.
[5] *Ibid.*, p. 361.

testă dreptul sinodului sârbesc, chemat la Carlovăț, de a discută și afacerile bisericești ale Românilor, afirmându-se că Biserica neunită e, prin limba ce întrebuințează excluziv, ca și prin vechea tradiție metropolitană, o Biserică națională [1] și amintindu-se purtarea întreagă a episcopilor sârbi, dintre cari Stratimirovici spuneà limpede că nu urăște nimic mai mult «decât graiul românesc». Bănățenii, din partea lor, cereau să fie scoși din Voevodina din nou creată și uniți cu frații lor de peste Murăș [2], pe când Orăzenii voiau un Prefect al tuturor Românilor la Blaj [3]. Șaguna, întors la Sibiiu în cursul anului și găzduit în casa Bruckenthal, negociă prietenește pentru căsătoriile mixte, cu Muncaciul și cu Blajul, fără a primi însă răspuns prielnic din ultimul centru bisericesc unit, «care din toate puterile se nevoià a susțineà starea sa suprematizătoare d'înainte de 1848», scrie Șaguna, «și nu vrea să știe de jurământul dela Blaj» [4]. Dar Șuluț, atunci vicariu în Sălagiu, îi arătă toată prietenia și-l numià «neînvins atlet», dorindu-i izbândă «în arena națiunii noastre» [5].

În sfârșit, în 1850 se deschiseră la Viena conferințele pentru organizarea ortodoxilor supuși Austriei, și ele ținură zece luni de zile, și în cursul anului următor. Ele nu duseră la niciun capăt [6]. În curând Guvernul retrase patența imperială din 4 Mart 1849, care, odată cu Constituția, dădeà fiecărui popor îndreptățirea sa națională pe toate terenurile. În curând fù chemat sinodul pentru alegerea de episcopi la Vârșeț, la Timișoara și la Arad, unde Românii răzbătuseră încă din 1829,—mulțămită silinților făcute de foștii școlari, crescuți în spirit național, ai preparandiei (întemeiate

[1] *Ibid.*, p. 388 și urm.
[2] *Ibid.*, pp. 391 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 398.
[4] *Ibib.*, p. 363.
[5] *Ibid.*, pp. 363-4.
[6] V. Pușcariu, *Documente*, II.

la 1813) şi ai Institutului teologic (care datează din 1822), în frunte cu interesanta personalitate a lui Moise Nicoară [1], — prin episcopul Nistor Ioanovici dela mănăstirea Bezdinului şi apoi, după moartea acestuia, la 1830, prin Gherasim Raţ, care stăpânì Scaunul până la 1850. El nu fù primit însă, ca duşman al Sârbilor, să ieà parte la congres.

In 1860 Şaguna erà în Senatul Imperiului, cu Mocioni pentru Banat şi baronul Nicolae Petrinò pentru Bucovina. O nouă conferinţă, chemată la Viena în acest an, cerù iarăşi, la 21 August, un singur sinod bisericesc pentru toţi Românii, sinod din care să facă parte şi mirenii — ceia ce ar fi fost un adevărat Parlament al neamului [2] — şi o singură Mitropolie a tuturora; ceia ce însemnà însă acum, după crearea Mitropoliei din Blaj, *numai o Mitropolie ortodoxă*. Pe temeiul acestui act, Împăratul orânduì, la 27 Septembre, adunarea sinodului din Carlovăţ pentru a fixà modalitatea despărţirii bisericeşti de către Sârbi.

Şi Bucovina erà, cum ştim, supusă acestora. Deci şi episcopul Hacman fù poftit la Sinod. El se declarase la 1849, pe vremea când corespundeà prieteneşte cu Şaguna, pentru Biserica românească unică. Acuma însă, văzând că ea nu-i poate revenì lui, episcopul, care astfel reduceà o chestie de această însemnătate la o mizerabilă afacere de glorioIă personală şi de egoism local, făcù să se declare printr'un sinod preoţesc că doreşte Mitropolie şi pentru Ardeal, dar şi pentru sine.

Sinodul cel mare din Carlovăţ a putut fi strâns numai în August 1863, şi Hacman vorbì aici în sensul de mai sus. Se hotărî în adevăr Mitropolia lui Şaguna, pe care Împăratul o recunoscù la 24 Decembre; iar mai pe urmă şi

[1] V. Mangra, in *Tribuna* pe 1908.

[2] Ideia participării mirenilor «la conzistorii şi la apelatorie» o aflăm şi în dorinţele dela 1848 ale Sârbilor; v. *Foaia* din Braşov pe 1849, p. 36.

cel d'intâiu Parlament maghiar o înmatriculă, la 1868. Tot odată se făcŭ din Caransebeş un Scaun episcopal românesc, în paguba episcopului sârbesc de Vârşeţ, unde Kossuthiştii numiseră pentru scurt timp ca administrator al diecezei vacante pe Românul Ignatie Vuia. Cel d'intâiu ocupant a fost, dela 6 Iulie 1865, una din personalităţile conducătoare în timpul Revoluţiei, protopopul Braşovului şi organizatorul şcolilor de acolo, Ioan Popasu (n. 20 Decembre 1808, din părinţi dela Văleni-de-Munte), care învăţase la Blaj şi la Viena [1]. El a păstorit până la 5 Februar 1889.

Eparhia Aradului ajunse acum slobodă de orice legătură cu Sârbii şi se încorporă la noua Mitropolie românească. Procopie Ivacĭcovici, episcop încă din 1850, trecù astfel dela ascultarea faţă de Carlovăţ la subordonarea faţă de Şaguna. Stăpânirea lui arhierească ţine până la 1873. Iar, pentru Bucovina, Hacman avù să poarte o îndelungată luptă cu mirenii din dieceza sa, cari voiau şi ei participarea la sinod câştigată de Ardeleni. Numai în 1870 se făcură în Cernăuţi pregătirile pentru proclamarea autonomiei. La 23 Ianuar 1873, Hacman ajungeà arhiepiscop şi Mitropolit, căpătând ca sufraganţi pe episcopii de Zara şi Cattaro. În bucuria triumfului meschin, el murì la Viena, în ziua de 12 April st. n. din acelaşi an. Congresul bisericesc, pentru care se dădură atâtea lupte nu se strânse nici supt Teofil Bendela (1873-5), nici supt Teoctist Blajeviciu, ci numai în 1882, când fostul paroh şi învăţător Silvestru Morariu-Andrieviciu, ajuns Mitropolit (la 12 Mart 1880), îl strânse pentru a dà un *statut* ca al lui Şaguna, care însă n'a fost nici întărit, nici înlocuit, până astăzi. De curând, pentru vicariul Bucovinei a fost înviată episcopia de Ră-

[1] Andreiu Ghidiu şi Iosif Bălan, *Monografia oraşului Caransebeş*, Caransebeş, 1903, p. 121 şi urm.; cf. Andrei Bârseanu, *Ist. şcolilor Braşovului*, *passim*.

dăuți, însă numai ca un titlu onorific: cel d'intâiu purtător a fost păr. Vladimir de Repta (Novembre 1898).

Șaguna a fost din toate punctele de vedere întemeietorul diecezei sale. Când a văzut întâiu Sibiiul așà cum îl lăsase Moga, cuvinte de plângere-i sunară de pe buze: «Stam ca un nemernic și nu zăriam nici măcar un semn, cât de mic și neînsemnat, al unei episcopii românești în Sibiiu. Unica casă numită *a clerului*, dar și aceia în starea cea mai primitivă, erà totul ce se puteà zice: al nostru» [1]. O simplă școală de catehism, care dădeà un învățământ de șase luni: niciun așezământ pentru pregătirea învățătoriior dela cele câtevà școli de sat rămase din zilele lui Eustatievici și Tempea; nici măcar început de tipografie. Șaguna făcù un Seminariu de un an, ale cărui cursuri fură întinse apoi până la doi, la trei ani (1863), și care poartă astăzi, în semn de amintire recunoscătoare, numele de *Seminariul Andreian*. Prin el s'a prefăcut vechiul cler incult, căpătând puteri nouă care cunoșteau măcar practica bisericească. Preparandia de învățători e opera lui, care a întins foarte mult întreaga organizație școlară confesională, supusă parohilor și protopopilor săi. La 1852,—cam în acelaș timp cu a lui Nifon, Mitropolitul muntean,—tipografia sa diecezană începù să deà clerului ardelean neunit cărțile pe care le așteptà de mult. În formatul și cu litera tipăriturilor din Buda, se publicară, după o revizie a textului stabilit de înaintași, *Evanghelia, Psaltirea, Mineele*, etc. Mitropolitul a scris însuși, prelucrând din sârbește, pentru ca Seminariul său să aibă o *Istorie bisericească* (1860). cu părți consacrate Românilor, un *Compendiu de drept canonic* (1868), un Manual de canoane sau *Enchiridion* (1872), o carte de *Pastorală*.

Acesta e rolul său bisericesc, căruia-i stă alături un rol politic și național de care n'avem a ne ocupà aici.

---

[1] Popea, *o. c.*, p. 5.

CAP. III.

Moştenirea lui Şaguna.

Şaguna, mort la 16 Iunie 1873 (e înmormântat în Răşinari) a lăsat doi ucenici, ca şi dânsul strict ortodoxi, ca şi dânsul de o corectitudine exemplară în viaţa privată şi în administraţie, ca şi dânsul, în sfârşit, oameni culţi şi scriitori buni. Unul, fiu al preotului din Săcele, e Nicolae Popea (n. 17 Februar 1826); student la Cluj pe vremea turburărilor din 1848, teolog la Viena, apoi cancelist la Guvern, e luat de Şaguna ca secretariu la moartea Braşoveanului Grigore Pantazi, în 1854. La 1870 fù numit vicariu în noua alcătuire a Conzistoriului, şi apoi arhimandrit (1871), după ce jucase un rol politic în dietele ardelene şi în Senatul din Viena. Scrisese cartea de istorie şi polemică «Vechea Mitropolie a Românilor din Transilvania şi Ungaria» (1800), menită să arăte că Scaunul sibiian e singura Mitropolie adevărată istoriceşte, apoi Viaţa lui Şaguna (1879) şi dăduse culegerea de documente apărută supt titlul de «Memorialul Mitropolitului Şaguna» (I, 1889), când, la 1889, el fù ales episcop de Caransebeş, după ce de două ori căzuse, la alegerea de Mitropolit, din partea unui sinod, care nu preţuieşte totdeauna însuşiri ca ale sale: în 1873 făcuse loc lui Procopie Ivacĭcovici (n. 1809), episcopul de Arad (dela 1853), care, crescut între Sârbi, avù curajul de a trece Patriarh de Carlovăţ, în 1874 (┼ 1881), iar în 1874 lui Miron Romanul (Bihorean, n. 1828), fost călugăr la Hodoş-Bodrog şi profesor la Arad, unde fù episcop dela 1873 (┼ 13 Octombre 1898). La Caransebeş venì adânc dezgustat şi nu mai avù inimă să lucreze ca organizator sau scriitor, pentru a continuà opera începută de Popazu prin Seminariu şi Preparandie. La alegerea din 1898 a izbutit episcopul de Arad, păr. Ioan Meţianu, din Zărneşti (n. 1828), care şi-a făcut studiile în Seminariul lui Şaguna şi fusese mult timp protopop la Bran, iar, în cele

politice, deputat la dietele ardelene[1]. Popea a răposat la Caransebeş, după ce Academia Română-l primise între membrii săi, la 1908.

Al doilea şcolar al lui Şaguna se află în viaţă. E păr. Ilarion Puşcariu, din Bran (n. 5 Septembre 1842), arhiereu foarte cult, care a scris un mare număr de lucrări pentru şcoală, o *Istorie bisericească* pe scurt, o *Istorie biblică*, «Metropolia Românilor ortodoxi din Ungaria şi Transilvania» şi a dat materiale preţioase în două volume de documente.

De când Guvernul unguresc bănuitor poate aprobà sau răspinge pe alesul Sinodului şi are, prin adausul la leafa preoţilor, salariul de Stat sau *congrua*, dreptul de a se amestecà în viaţa Bisericiii româneşti, a cării gestiune financiară o poate şi controlà, situaţia unui episcop s'a făcut foarte grea, şi nu e de mirare, deci, dacă personalităţi mai puţin răspicate iese la lumină în rangurile oficiale ale celor două Biserici, ca unele ce nu atrag fulgerul prin prea marea lor înnălţime.

CAP. IV.

Biserica bucovineană în cea din urmă a ei fază.

Biserica metropolitană bucovineană, o Mitropolie într'o ţară de 500.000 de oameni, dintre cari o treime de neortodoxi, cu sufragani, mai împovărători decât folositori, tocmai în Dalmaţia, trebuià să se învârtă într'un cerc strâmt, fără să poată atinge, supt paza neobosită a Guvernului, vre una din chestiile mari care o aşteptau: soarta fondului religionar, administrat de străini în spirit străin şi pentru străini: chestia sinodului mixt, dorit mai mult pentru vanitate sau

[1] Locul dela Arad l-a lăsat păr. Ioan Ignatie Papp.

pentru egoiste scopuri de partid de către laici; chestia pretenţiilor neamului rusesc, care, înmulţit în ţară prin vagabondagiu, reclamă pentru sine, dacă nu încă toată dieceza, măcar o parte din ea, sau o nouă eparhie—pe această bucăţică de pământ —, cu jumătate din averile dăruite de Domnii şi boierii Moldovei româneşti. Dela Blajeviciu, poet până la bătrâneţă, avem, pe lângă o gramatică, un *Tipic* netipărit, o Viaţă a lui Isus, o *Istorie biblică a Aşezământului celui vechiu*, o *Creştinească învăţătură a năravurilor*, — toate ieşite la Viena, în lipsa unei tipografii diecezane. În zădar încercă să o întemeieze statornic Mitropolitul Silivestru (n. 14 Novembre 1818), care dădù înainte de alegerea sa un şir de bune cărţi pentru şcoală, ţinù *Cuvântări*, pe care le tipărì în 1860, alcătuì *Psaltichia* bucovineană din 1879 şi noul *Tipicon* din 1883 [1]. Energia sa şi spiritul meticulos de rânduială, ca şi bunul spirit românesc de care erà însufleţit, îi creiază o situaţie excepţională în rândul şefilor bisericeşti ai Bucovinei, situaţie care fù înnălţată prin comparaţia, firească, cu urmaşul său, Arcadie Ciupercovici, care mântuì în despreţul public. Actualul Mitropolit, Vladimir de Repta, fost profesor de Universitate (dela 1902), trăieşte numai pentru Biserică şi înţelege prea bine greutatea situaţiei sale pentru a încercà, în strălucitul său palat din Cernăuţi, vre-o acţiune caracterizată în orice sens.

CAP. V.

Biserica din România supt Cuza-Vodă. Loviturile date Bisericii moldovene. Secularizarea averii mănăstirilor închinate.

Divanul ad-hoc din Moldova, supt conducerea de fapt a lui Kogălniceanu şi având ca sfătuitori bisericeşti pe Scriban şi pe Melchisedec, şefii partidului naţional între clerici, cerù «autocefalia bisericească a Moldo-României, fiică şi membră

[1] V. n-l jubilar al *Candelei* din Cernăuţi.

a unei sfinte şi soborniceşti şi apostolice Biserici de Răsărit...., conformându-se în totul cu credința Bisericii Răsăritului», înființarea unei *autorități sinodale* centrale, pentru trebuințele duhovniceşti, canonice şi disciplinare, *unde va fi reprezintată şi preoțimea de mir* a fiecării eparhii,—care jertfise atâta în lupta pentru Unire şi care aveà atâția representanți în adunare —, caracterul românesc al Episcopatului, neprimindu-se nici «împământeniții», crearea unor seminarii depline şi pentru călugări, reforma pe baze canonice a monahismului, alegerea episcopilor de Adunarea Obştească a țerii, — după canoane şi «drepturile clerului *ab antiquo*», ca şi după «legea fundamentală» în vigoare,—adăugindu-se la ea sinodul şi «*reprezintanții extraordinari ai clerului monahal şi mirean din fiecare Ținut al eparhiei văduve*»; «salariare» de Stat a «servitorilor Bisericii», pământ pentru preoții de sate, întreținuți încă de proprietari, plată şi pentru parohii catolici; «*fond clerical*» pentru toate averile bisericeşti, care vor alcătuì «*o singură Casă*, administrată de *Departamentul averilor bisericeşti*»; budget făcut de *sinod* şi ministru, şi controlat de Adunare; egumeni naționali la toate mănăstirile; drept de apel dela episcopi la sinod; «erudiție teologică» cerută la episcopi; rezolvirea prin Guvern a chestiei mănăstirilor închinate [1].

Cum se vede, un început de statificare, de laicizare, de *descălugărire* a Bisericii, pe care numai clerici foarte îndrăzneți o puteau iscălì.

În acest sens şi, fireşte, mergând cevà mai departe, a lucrat Cuza-Vodă.

Încă din 1859, noul Guvern al Principatelor-Unite arătă că e dispus să trateze Biserica în acelaşi chip ca orice serviciu de Stat. Episcopul Filoteiu de Buzău, stăpânul unei mari averi, erà nebun; nu numai că i se dădù un înlocuitor, dar averea lui fù luată în administrație de puterea civilă.

---

[1] V. Dobrescu, pp. 93-6.

Mitropolitul Sofronie, care de sigur că nu iubià pe Vodă-Cuza, nu erà însă om să deschidă războiu cu nimeni. Dar, când, ca în Bucovina Împăratului Iosif, o comisiune mixtă cercetă felul de administrație în *obștejitiile* moldovenești, îl găsì rău și dădù prilej Ministrului să pronunțe luarea în posesie a întregii lor averi. Când cea mai mare parte din schituri fù închisă printr'un simplu vot al Adunării moldovenești [1], chemându-se cerșetori sau școlari în chilile goale,— Mitropolitul trebuì să vorbească, prin întinsa, întemeiata și frumoasa plângere, pe care, nu numai ca arhiereu, ci și ca bun patriot român, iubitor de neamul său, o scrià [2] în Septembre 1859. Ca urmare, el fù bruscat grosolan și apoi suspendat pentru neascultare, trimițându-l și în surgun la Slatina lui Veniamin. I se aduse invinuirea că s'a jucat cu anatema împotriva funcționarilor țerii, administratori la mănăstiri; că n'a vrut să scoată pe starețul din Neamț, că provocase o mică răscoală în mănăstire — starețul, un uitat de sine și un agent rusesc, rupsese pajura țerii de de-asupra localului de școală, de care știm că de mult voià să scape [3]—; că nu vrea să facă Te-Deum de ziua Domnului; că vinde despărțeniile pe bani, că face preoți fără studiile din școlile de catechism, care fuseseră organizate în toate eparhiile, la 1855.

Decretul pentru confiscarea averii chinoviilor ieșì la 19 Octombre 1860. Îndată Mihail Kogălniceanu, care erà atunci ministru al Cultelor și care confundà dreptul de a urmărì pe calea îngăduită de lege, care în acest caz nu poate decât să se înrădăcineze în canoane, pe un cleric vinovat de rebeliune sau de rea cârmuire cu măsura, încălcătoare și nejustificabilă din punctul de vedere al drep-

[1] Cf. protestarea lui Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 460.

[2] V. [Varahiil Lateș], *Documente foarte importante pentru istoria Bisericii și a națiunii române*, Iași, 1866.

[3] Cuvântarea lui Kogălniceanu, 30 Iunie 1860; în *Monitorul Oficial* al Moldovei pe 31 Octombre. Cf. și n-le 19, 45 din acest an. La Dobrescu, pp. 99 și urm., 112 și urm. V. și *Răspuns la petițiunea Sf. S. Sofronie Vârnav* de starețul Timoteiu [1860].

tului bisericesc şi al oricărui drept, al oricării dreptăţi, de a dà Bisericii naţionale înseşi, înjosindu-i prestigiul şi răpindu-i rostul, lovituri din care nu se mai poate ridicà, — începù ancheta împotriva surgunitului din Slatina, care, aşteptând poate sprijinul Rusiei, nu voià să primească de bune legile Adunării şi decretele Domnului. Se convocă de Guvern un sinod de doisprezece arhierei, potrivit cu Regulamentul Organic, care erà încă legea ţerii, ca să judece pe un Mitropolit bătrân, căzut în păcate faţă de un Domn tânăr [1]. Scandalul se curmă prin demisia pe care, cu câtevà săptămâni înainte, ştiură să i-o iea lui Sofronie prieteni ai Bisericii, cari nu erau mai răi patrioţi decât chiar Cuza-Vodă şi Mihail Kogălniceanu.

Nimeni nu se găsì, nici chiar clericii cari scriau la revista ieşană *Preotul*, pentru a luà apărarea lui Sofronie. Nectarie Hermeziu, locţiitorul de episcop de Roman, Melchisedec, care căpătase de curând acelaşi post la Huşi, nu puteau pornì războiu cu o Cârmuire care arătase că nu se teme de nimic. Numai opoziţia, condusă de Lascăr Catargiu, apără cauza Mitropolitului, şi, adăugindu-se şi alte atacuri, în chestii politice, Ministeriul căzù la 28 Ianuar 1861 [2], fără a se schimbà o politică pe care o voià Domnul însuşi. Sofronie rămase singur în nenorocirea sa, şi în curând, în Maiu 1861, el trecea înnaintea altui judecător, mai chemat să-l întrebe cum a păstorit turma ce-i fusese încredinţată. Nici măcar cea mai simplă piatră de mormânt nu arată unde se odihneşte acest fiu de boier mare, care stătuse mulţi ani de zile în fruntea Bisericii moldovene.

Greşeala şi-o plătì în oarecare măsură Kogălniceanu prin legea din 1860 a Seminariilor. Se îmbogăţì programul şcolii înalte din Socola şi se încercă o Facultate de Teologie, cu Scribanii şi cu Sohupan. Legea din 1864 trecù însă seminariile în organizarea generală a Învăţământului, rupând

[1] *Monitoriul* din 1861, no. 83: cf. no. 87.
[2] Xenopol, *Cuza-Vodă*, I, p. 177 şi urm.

şi legăturile lor fireşti cu episcopatul şi dându-li o îndreptare mireană, cu profesori luaţi, numai pentru ştiinţă, şi dintre laici [1].

La cei doi vicari din Roman şi Huşi, se adăugì astfel noul vicariu metropolitan, Chesarie de Sinai, dintre arhiereii titulari, cu nume de eparhii răsăritene, pe cari, dela Veniamin încoace, Patriarhii din Constantinopol îi decretau bucuros, în schimb pentru un mic venit actual, după cererea Mitropolitului Moldovei sau al Ţerii-Româneşti [2]. La retragerea lui Chesarie, Guvernul, fără a întrebà vre-o instanţă bisericească, numì ca «locotenent al Mitropoliei» pe nepotul de frate al lui Sofronie, tânărul şi mlădiosul Calinic Miclescu, care aparţineà mai mult clasei sale decât cercului călugăresc în care intrase prin înrâurirea unchiului.

În Ţara-Românească, Guvernul princiar ştià că se poate zdrobì sau câştigà oricând sufletul şovăielnic al lui Nifon. El nu puteà să întâmpine niciodată împotrivirea unui schivnic depărtat de lume ca episcopul de Râmnic Calinic, şi vedem pe Cuza, care ştià să preţuiască însuşiri sufleteşti oricât de deosebite de ale sale, făcând omagiu, într'o scrisoare personală, «religiozităţii şi pietăţii» lui [3]. Climent de Argeş, care trăì până în 1861, erà dintre aceiaşi episcopi cari nu vreau să vadă dincolo de margenile competinţei lor locale. În Dionisie Romanò, care trecù apoi la Huşi, se găsise un bun administrator al Scaunului buzoian.

Astfel puterea laică putù resolvì singură chestia mănăstirilor închinate, prin acelaşi Kogălniceanu care dăduse în 1861 lovitura împotriva lui Sofronie şi a veleităţilor de

---

1 Urechiă, *Ist. Şcoalelor,* III.

2 Cf. Melchisedec, *Cron. Huşilor,* II, pp. 170-5. Tocmai pe atunci mor, dintre aceştia, Mardarie, al doilea de Apamea, Atanasie de Sivas, dela Sf. Spiridon, Irinarh, de Dioclèa, şi Ghenadie Şendrea, de Tripolis; *ibid.*

3 *Ist. eparhiei Râmnicului,* p. 164, nota 1.

neatârnare ori de autonomie a clerului călugăresc din ţară. Se urmară negocieri la Bucureşti, în 1860, cu delegaţii tuturor Locurilor Sfinte; din comisiune făceà parte şi jurisconsultul C. Bozianu, apoi, după demisia lui, un Brezoianu reprezintă în noua comisiune pe omul de Drept, iar Melchisedec pe omul Bisericii. Neajungându-se la un capăt, se impun toate averile bisericeşti muntene la o taxă de 10%, peste darea funciară obişnuită şi se porunceşte o anchetă asupra stării în care Grecii ţin mănăstirile lor. «A patra parte» din venituri e înscrisă acum în budget, cerându-se şi pentru trecut [1].

Negocierile ar fi trebuit să înceapă din nou, cu Scarlat Fălcoianu ca specialist în materie de Drept şi cu Melchisedec pentru canoane, în primăvara anului 1862, dar Locurile Sfinte cereau arbitragiul după Convenţia dela Paris, arbitragiu care nu venì. Anul 1862 încă aduce măsura de a se vărsà în Vistierie câtul arendelor [2]. Peste câtevà luni se scoate limba grecească din bisericile şi mănăstirile stăpânite de străini [3]. Odobescu, ministru de Culte, porunceşte a se oprì orice încercare a Grecilor de a înstrăinà comorile de artă ce se mai păstrau în mănăstirile ocupate de dânşii [4]; Brezoianu, cu B. P. Hasdeu şi cu boierul versat în studii istorice Şt. Grecianu, trebuiau să facă o catagrafie a mănăstirilor cu toate averile lor. O măsură generală de izgonire a egumenilor nesupuşi arătà că momentul hotărâtor se apropie [5].

La 13 Decembre 1863 se votă în sfârşit secularizarea averii mănăstirilor închinate: ca despăgubire se întindeà Locurilor Sfinte o sumă de mai multe milioane, pe care Grecii o despreţuiră întâiu şi o pierdură pe urmă, chestia fiind declarată ca isprăvită printr'un nou vot în alte Camere.

---

[1] Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă,* I, pp. 319-20, după care citaţiile din *Monitoriu.*

[2] *Monitorul Oficial* din 22 Novembre.

[3] *Ibid.,* 21 Mart 1863.

[4] Xenopol, pp. 327-8.

[5] *Ibid.*

Noul Cod civil tradus din franțuzește luă în curând clerului nunțile și despărțeniile, ca și actele stării civile, hotărând și gradul până la care se îngăduie cununia între rude de sânge.

CAP. VI.

Schisma pentru numirile de episcopi.

Tot fără a cere vre-un *tomos* patriarhal, ori a chemà vre-un sinod de țară, pe cale pur laică se întemeiè la 1864, cu județele căpătate de curând în Basarabia, afară de Cahul, trecut la Huși, dar cu Covurluiul și Brăila, — după indicațiile lui Melchisedec, care știà din studiile sale ce a fost Mitropolia «Proilavului» —, episcopia cea nouă a Dunării-de-jos, răsplătindu-se cu ea, pentru multe și însemnate servicii, pe Melchisedec. Eparhia, cu reședința la Ismail, fù întemeiată la sfârșitul anului (17 Novembre), iar decretul iscălit la 11 Maiu 1865.

Atunci chestia canonicității izbucnise. Cuza-Vodă, care înlocuise prin lovitura de Stat din Maiu 1864 Convenția cu Statutul său de absolutism moderat, el care isprăvise cu Grecii și pusese un capăt arzătoarei chestii rurale, voì să deà Bisericii românești, pe aceiași cale de voturi și decrete, o nouă orânduială. La 20 Ianuar trecea prin Cameră și la 5 Februar prin Senat o lege, redactată de respectatul profesor Laurian, care prevedeà: autonomia Bisericii românești și numirea episcopilor de către Domn, prevăzându-se și vrâsta cerută (40 și 35 de ani), și judecarea de Sinod în cele duhovnicești, iar altfel de Curtea de Casație. Un «Decret organic» din 6 Decembre 1864 crease un sinod de clerici și laici: sinodul eparhial, cu arhiereul local, trei aleși ai preoților, decanii dela Facultățile de teologie ce se vor înființă la Iași și București și rectorii seminariilor. Un

sinod general va fi ales la protopopii întâiu, apoi la prefecturile din oraşele unde stau episcopii; el are o misiune mare: hirotoneşte pe arhierei, stabileşte parohiile, cercetează cărţile bisericeşti, îngăduie călugărirea — pentru care un regulament special[1] prevedeà vrâsta de 60 de ani, sau 50 pentru femei, ori infirmităţi —, supraveghează pe episcopi, îi judecă în certele lor, primeşte apeluri împotriva hotărârilor lor şi stă la dispoziţia Guvernului cu sfatul său lămuritor.

Îndată după sancţiunea legii de către Domn, Melchisedec căpătă Dunărea-de-jos, Dionisie Traianupoleos Huşul şi, neplăcându-i această eparhie, el fù mutat, prin alt decret, din ultima zi a aceleiaşi luni Maiu, la Buzău, dându-se Huşul (la 17 Iulie) lui Iosif Gheorghian, un blând cleric, fiu de preot din Botoşani (n. 1829) şi şcolar al Academiei, preot român la Paris şi egumen la Burdujeni. Pe aceiaşi cale se încercă o numire la Argeş. La 18 Maiu 1865 şi Calinic Miclescu ajungeà astfel Mitropolit al Moldovei, pentru că fusese loaial faţă de Guvern, ţinuse predici călugărilor şi anunţase concursuri pentru locurile de protopopi[2]. Singur Nifon, păzit în toate mişcările lui, şi Calinic de Râmnic, indiferent pentru astfel de vălmăşaguri ale lumii, făceau parte din vechiul episcopat canonic.

Furtuna se înteţì atunci împotriva episcopilor necanonici. Scribanii, Iosif Bobulescu erau în fruntea luptătorilor; cu averea, cu numele său, cu autoritatea cinstei şi a bătrâneţelor sale, comitele Scarlat Rosetti, care făcù să apară foaia *Eclesia*, susţineà cauza canonicităţii; un Nicolae Roznovanu din Iaşi puteà visà de Domnie; opoziţia, care se îndreptà tot mai mult împotriva Domnului însuşi, erà foarte bucuroasă că a căpătat o chestie nouă. Patriarhia de Constantinopol aflà prilej să-şi răzbune pentru secularizare,

[1] Tot în *Monitoriu*, 1864, no. 273.
[2] Dobrescu, *o. c.*, p. 115.

pentru planul Domnului de a dà ţerii calendarul apusean, care fù răspins însă de o conferinţă a clerului românesc. Sinoadele de călugări şi preoţi, prezidate de câte un protopop mai popular, degenerau în scandaluri şi erau lipsite de orice autoritate[1]. Discuţiile, tot mai înverşunate — un cleric cu studii bune, un arhiereu, Climent Nicolau, directorul Seminariului din Iaşi, trase asupra Mitropolitului Calinic (1871) — durau încă la sfârşitul Domniei lui Cuza-Vodă. Se merse până la memoriul către consuli!

CAP. VII.

Orânduirea definitivă a Bisericii României.

Constituţia dela 1866 luă din dorinţele adunărilor ad-hoc autocefalia, sinodul — unul singur, «central» — şi rezervă chestia numirii sau alegerii de episcopi, viitorului.

Noul principe Carol impuse o împăcare, ce nu se puteà face decât păstrând pe necanonici, dar aducând pe Patriarh să-i recunoască. În nădejdea unor avantagii, ca şi din plăcerea de a fi măgulit, acesta se arătă destul de prevenitor la scrisorile arhiereilor ce-şi cereau umil iertare[1]. Vizita Prinţului la Patriarh, în zilele pe care le petrecù la Constantinopol, fù şi mai binevenită pentru covârşitoarea vanitate grecească, şi Ecumenicul erà bucuros şi de aceia că poate primì pe *înlocuitorul* «tiranului» Cuza. «Biserica cea Mare» fù consultată şi cu privire la noua lege de organizare, care se lucrà foarte încet şi cu pază.

Abia la 1872 ea erà gata. Mitropoliţii şi episcopii trebuiau să se aleagă de Adunarea legiuitoare, — afară de etero-

---

[1] Dobrescu, pp. 136-7.

[2] *Ibid.*, p. 134 şi urm.

docşi, — care se contopià pentru acest prilej cu sinodul; acesta erà să fie alcătuit, nu din episcopi *in partibus*, de titulari ai eparhiilor pierdute de ortodoxie în Asia-Mică şi Siria, de clienţi băneşti ai Patriarhiei constantinopolitane, ci de arhierei de ţară, având şi titluri româneşti, fiecare după oraşul cel mai însemnat din eparhia pentru care erà ales şi sfinţit. Se păstrează prescripţiile privitoare la limita de vrâstă a celor ce se pot alege — 40 de ani — şi se hotăreşte, în conformitate cu dorinţele dela 1857, ca, dela 1892 măcar, numai clerici cu titluri academice să poată ieşì din alegere; Domnul întăreşte pe baza unui raport ministerial şi el învesteşte. «Necanonicii» lui Cuza se păstrează toţi.

Peste câţivà ani, la 1878, Episcopia Dunării-de-jos pierdeà Basarabia şi primià în schimb cele două judeţe dobrogene, asupra cărora râvnià, după încetarea episcopiei «Proilavului», Mitropolitul Silistrei şi încercà să se întindă episcopul bulgăresc necanonic oploşit la Tulcea.

Numai după ce România-şi căpătà la 1877 neatârnarea, numai după ce Suveranul ei se proclamă în 1881 rege, se făcură paşii trebuitori pentru a se căpătà autocefalia. «Marea Biserică» nu se împotriveşte acelor dulci presiuni care-i dau avantagii, pentru a cedà formal ceia ce, de fapt, s'a pierdut de mult. Astfel ministrul de Culte Dimitrie Sturdza căpătà la 25 April 1885, după ce sfinţirea mirului se făcuse în ţară la 1882, *tomosul* patriarhal de autocefalie.

Să adăugim că Bisericii acum autocefale i s'a dat vecinătatea unei episcopii catolice de Iaşi şi unei arhiepiscopii de Bucureşti. Ele sânt făcute pentru străinii de această lege din oraşele noastre şi pentru sătenii unguri din Moldova, cărora Primatul unguresc a încercat în zădar, în epoca de slăbiciune a noastră supt Regulamentul Organic, să li deà un cler maghiar cu sentimente naţionaliste, duşmane Sta-

tului [1]; pe lângă aceşti credincioşi ţerani, vechi catolici, câtevà persoane boiereşti convertite din snobism şi modă n'au nicio însemnătate. Episcopiile latine le conduc Italieni, cari ni pot fi simpatici, ori Sviţerieni indiferenţi din punct de vedere naţional. Încunjurată de bănueli, şi fără o conducere unitară, sfăşiată de intrigi, nehotărâtă în acţiunea sa, această Biserică străină şi menită a rămâne străină, deşì sprijinită de propaganda, în tineretul femeiesc bogat, a Institutelor de creştere franceze, a maicelor dela Notre Dame de Sion, care ştiu să întrebuinţeze patima de îngâmfare în străinism a unor strate sociale, n'are nicio putinţă de dezvoltare.

Seminariile, căzute cu totul în mâna Statului, fură de mai multe ori dezorganizate şi reorganizate. Prin deosebite legi se suprimară cele ce mai dăinuiau pe lângă episcopii, şi, urmându-se tendinţei de centralizare în toate, se păstrară numai două, la Iaşi şi Bucureşti; un al treilea, cu caracter particular şi avere proprie, a trebuit să rămâie cruţat, Seminariul Nifon. Preoţimea a trecut prin legea dela 1893 a ministrului Tache Ionescu supt un nou regim de salariare: la sate o plăteşte Statul, dintr'un nou bir comunal special; la oraşe o plătesc, când vreau, după un tarif fixat de lege, comunele. Nu poate fi preot rural decât absolventul de seminariu complet. Pentru a se aveà preoţi urbani cu titluri academice, Facultatea de teologie a fost întemeiată, — aproape fără legătură cu sinodul, care însă are *şi el* un drept de recomandare al profesorilor, supuşi întru toate legii de Instrucţie — la 1884. Cei mai mulţi profesori sânt mireni, cu studii dela Cernăuţi, unde, mai de mult încă, Institutul teologic se prefăcuse în Facultate, cu profesori învăţaţi ca d. Eusebiu Popovici, şi cu limbă de propunere română şi ruteană.

Protopopii se numesc astăzi şi cu voia ministrului de

---

[1] *Studii şi doc.*, I-II.

partid, şi acesta a introdus şi procurorii ecleziastici de model rusesc, *defenzorii*, cari reprezintă şi ei nuanţa politică a celui care-i numeşte; şi consistoriile eparhiale sânt numite supt auspiciile autorităţii laice.

În sfârşit, o Casă a Bisericii, hrănită din daruri întâmplătoare şi din veniturile pământurilor parohiale sau a rămăşiţelor averii mănăstireşti confiscate de Stat, a luat fiinţă în al doilea Ministeriu la Culte al d-lui Spiru Haret (1902). O tipografie a cărţilor bisericeşti lucrează în Bucureşti din 1882. «Biserica Ortodoxă Română», revistă slab redactată, e servită, în schimbul abonamentului, tuturor preoţilor [1].

---

[1] Preoţimea noastră are mai multe reviste de eparhie, care vegetează. Tradiţiile «Revistei teologice» dela Iaşi ar trebui înviate.

ÎNCHEIERE.

Această organizație sufere de mai multe rele esențiale, a căror constatare e o datorie a autorului acastei cărți, deși n'are a face cu caracterul ei patronat de Ministeriu.

Felul de alegere al episcopilor îi supune fluctuațiilor și intereselor politice, une ori chiar intereselor personale. Episcopii nu mai pot venì din mănăstiri, dintre care cele mai multe sânt astăzi închisori, spitale, aziluri, une ori și școli sau ruine, iar celelalte sânt lăsate în seama unor egumeni ignoranți și fără demnitate, cari se impun alegerii episcopului pentru un motiv sau pentru un altul. Acolo nu mai e nici cărturărie, nici gospodărie, nici râvnă pentru Biserică și simț al chemării ei: cu două-trei mănăstiri model, dintre cele cu nume mai glorioase, bine organizate și cuprinzând în ele seminariile, apoi Facultatea de teologie, condusă în spirit bisericesc, de arhierei și Tipografia cărților bisericești, cărora li trebuie formă practică, material trainic, text curat și limbă adevărat românească — în locul limbii modernizate care a fost așa de mult și cu dreptate criticată [1], — adevărate pepiniere de episcopi și arhierei, am folosì mai mult decât cu toate paraginile de astăzi. O singură mănăstire de femei, — având ateliere de arte, pe care actul de fundație al lui Veniamin le prevede pentru Văratec și Agapia, unde doar de se mai lucrează, în vălmășagul oaspeților mireni din fiecare vară, printre cari eterodocși, șaiac, mohair și dulcețuri de speculă, — ar ajunge.

---

[1] V. Ghibu, *Limba cărților bisericești.*

Preoţii — scăpaţi de tutela epitropiilor de enoriaşi — ar puteà fi consultaţi în tot ce priveşte părţi din gospodăria Bisericii, rezervând Sinodului dogma şi administraţia bisericească superioară, scoţându-l de supt tutela ministrului de Culte. Nici într'un caz dintre preoţii trăiţi în mediul laic, materialist şi sceptic, amestecaţi în viaţa politică, legaţi prin interesele familiei lor din preoţie, nu s'ar ridicà episcopii, prin voturi date potrivit cu interesele unui partid astăzi, ale altui partid de mâine, în folosul unor preoţi văduvi, foşti profesori şi elemente cunoscute în luptele politice. S'ar înlăturà astfel şi «afaceri» ca aceia din 1896 a Mitropolitului Ghenadie Petrescu, fost episcop de Argeş, a cărui ambiţie jignì pe unii şi servì pe alţii, aducând *caterisirea* sa de sinod, care apoi, supt alt Ministeriu, îi restituì, la distanţă de câteva luni (20 Maiu — 4 Decembre), situaţia de Mitropolit, luându-i făgăduiala că va demisionà, — «afacere» care, unită cu «cazul» Mitropolitului Moldovei Partenie (1909), a săpat esenţial prestigiul clerului înalt în România.

Un fond al Bisericii, cu izvoare mult mai bogate decât ale Casei Bisericii de astăzi, cu o conducere care să facă a se simţì voinţa arhiereilor,— impuindu-li-se oricâtă răspundere pentru aceasta, faţă de înalta instituţie a Curţii Conturilor —, ar aveà să suporte toate cheltuielile clerului. Iar grija monumentelor bisericeşti, care sânt cea mai curată falà a noastră, nu poate fi împărţită cu nimeni de o Comisiune a lor, cu caracter permanent, cu competenţă deplină şi cu puteri executive.

Credinţa tare a celui ce scrie aceste rânduri, e că numai astfel Biserica românească, în care au intrat, de o vreme, atâţia tineri cu sentimente curate, s'ar puteà ridicà din zdrenţele umilinţii şi din praful ruinelor sale. Şi aceasta trebuie să se facă, pentru că în starea Bisericii unui popor se oglindeşte mai strălucitor moralitatea lui, condiţie esenţială a vieţii lui de Stat şi naţionale.

LISTA MITROPOLIȚILOR

ȘI

EPISCOPILOR ROMÂNI.

N.B. Episcopiile se aşează după vechimea lor.

I. Episcopia Cumanilor[1] (catolică)
CU REŞEDINŢA LA MILCOV.

Efectiv: Teodoric, călugăr Predicator (Dominican), fost prior al Ungariei, 1227 (—1241 ?).

Titulari (cu drepturi în Secuime):

Vitus de Monteferreo (consacrat ?), capelan regal unguresc, 1332.
Toma de Nympti, Augustin, 1347-8.
Bernard, mutat la Plock, 1353—1357-60, 1363, «fost episcop».
Albert de Usk † 1371.
Nicolae de Buda, Augustin, 1371-5.
Gobelin, d. 1386.
Emeric Secuiul, 1431.
Grigorie, 1433 (—1462 ?).
Ladislas de Ondola, 1469 (?).
Mihail, 1468-93.
Paul, Ladislau, Dimitrie, tustrei 1502-11.
Mihail 1512-26.
Laurenţiu (?), 1523 (?).

---

[1] Cumania = după neamul stăpânitor, Ţara-Românească + Moldova, de mai târziu.

II. Episcopia (catolică) de «Severin şi părţile de dincoace de munţi» (Trassalpina).

Predicaţie a Dominicanilor în Banatul unguresc al Severinului 1237; voie dela Papa pentru regele unguresc de a numì episcopi, 1238 (episcopul Grigorie din 1246 nu pare să fie din acest timp).

Grigorie 1369 (?)—82.
Grigorie are putere şi în Câmpulung.
Luca (?) şi Francisc (?), 1390, 1394.
Nicolae, 1399.
Iacob de' Cavalli, fost de Vercelli, 1412.
Dionisie, 1437.
Benedict (şi pentru Moldova), 1439.
Ştefan, 1447, 1498 (atul ?), Grigorie, 1500-2.

III. Episcopia Argeşului (catolică).

Nicolae Antonii, Predicator, sufragant al arhiepiscopului de Kalocsa, 9 Maiu 1380-1382 (?).

Titulari :

Francisc de S. Leonardo, Carmelit, 1390.
Gheorghie, 1394.
Andrei, 1396.
Francisc, 1399.
Ioan (?).
Gheorghie, 1402.
Ioan de Antiqua Villa, 1418.
Paul de Hunyad, 1421.
Vitus, probabil 1432.
Alţi doi, numiţi : 1438, 1441-51.
Iacob Richter, 1458.
Raimund, 1466.
Paul de Vácz, sufragant de Alba-Iulia, 1480.
Andreĭ, 1495.
Andrei, 1505.
Dionisie de Gilău (Gyalu), 1512-20.
Nicolae, 1644.

De Argeş, peste Moldova şi Ţara-Românească.

Bernardino Querini, 1590-1604 sau 1607 (?).
Ieronim Arsengo (Arsenghi), fost «vicariu apostolic şi episcop-ales al Moldovei», rezidând în Bacău (1580-90), 17 Septembre 1607—1611.

Urmează : episcopia de **Bacău** *şi episcopi de* **Nicopole.**

IV. Episcopia de Bacău (catolică).

Titulari:

Valerian Lubieniecki, în legătură cu tradiția locuinții episcopilor catolici mai vechi în mănăstirea franciscană din Bacău, 1-iu Februar 1611—c. 1618.
Adam Goski, 26 Novembre 1618.
Gavril Fredro, 19 Iulie 1627-1631.
Ioan-Baptist Zamoyski, 8/18 Iulie 1633 (trece la Przemysl).
Matei Marian Kurski, 1651—21 Februar 1661 (mutat la Aenos).
Vicariu: Gavril Thomasii, 1660.
Atanasie Rudzinski, 31 Iulie 1665-68.
Vicariu: Petru Parcevich, 1668-73.
Iacob Goracki, 31 Ianuar 1678—...
Francisc Dluski, 22 Decembre 1681 [1].
Vicariu: Vito Piluzio.
Amand Victorin Czeszejko, 1693.
Stanislas Francisc Bieganski, 24 Novembre 1698.
Toma Hanuszewicz, c. 1709.
Ioan-Damaschin Lubieniecki, 23 Februar 1711.
Adrian Skrzetucki, 23 Septembre 1716.
Iosafat Parysiewicz, 15 Iunie 1717 (sau 25 Ianuar 1718).
Toma Zaleski (neconsacrat), 13 April 1733.
Stanislas Raimund Jezierski, 20 Decembre 1737 (consacrat)—28 April 1782.
Dominic Petru Karwosiecki, 1782—11 Mart 1789.

[1] Se dau datele numirii.

Prefecţi ai Misiunilor Moldovei.

Felix-Anton Sauli, c. 1697—c. 1714.
Alexandru Fischer, c. 1714—c. 1718.
Silvestru de Amelia, c. 1718—c. 1724.
Ioan-Francisc Bossia, c. 1724—...
Iacint Lyssa, c. 1740—...
Romuald Cardi Damioni, c. 1744.
Ioan-Maria Ausilia, 1744—...
Francisc-Anton Mansi, 1746—...
Clement Laydet, c. 1752—...
Claudiu Gavet, 1766.
Ioan-Hrisostom di Giovanni, 1768.
Huiller, c. 1760—...
Iosif Martinotti, c. 1777—c. 1780.
Anton-Mario Mauro, c. 1770—c. 1784.
Fedele Rocchi, c. 1785—19 Septembre 1795.
Mihail Sassano, August 1796—c. 1798.
Vincenţiu Gatti, 1798—c. 1803.
Dionisie Brocani, c. 1803—c. 1805.
Aloisiu Landi, c. 1805—1812.
Iosif-Bonaventura Berardi, 1812.

Episcopi în Moldova:

Bonaventura Carenzi (nerecunoscut), 26 Decembre 1808.
Iosif-Bonaventura Berardi (nerecunoscut), 4 Novembre 1814.
Ioan-Filip Paroni, titular de Iloan, 13 April 1818-1825.
Bonaventura Zabberoni, titular de Helenopolis, 1825-7.

Prefecţi:

Aloisiu Landi, 1826.
Inocenţiu Pamfili, 1830.

Ioan-Carol Magni, Decembre 1831-1838.
Petru-Rafael Arduini, titular de Carrae, 1838-43 (strămutat la Alghero).
Paul Sardi, titular *Verensis*, 1843-8.
Anton de Stefano, titular *Bendensis*, 1848-59.
Iosif Salandari, titular de Marcianopole, 1864-73.
Anton-Maria Graselli, titular de Trapezopolis, 1874-5.
Ludovic Maranzoni, titular de Gortyna, 1875-7.
Fidelis Dehm, titular de Colophon, 1877-80.
Nicolae-Iosif, Camilli, titular de Mosynopolis, 1881-94.

Episcopi de Iaşi:

Camilli, 1883—1894.
Dominic Jaquet, 1894—1903.
Camilli, a doua oară, 1903.

V. Episcopi de Nicopole, având grija Principatului muntean.

Paul Dovanlia, 1792—6 Iulie 1804.
Francisc Ferreri, c. 1807—16 Novembre st. n. 1813.
Fortunato Ercolani, 1815—1820 (rechemat; mutat la Città-di-Castello, 1822).
Iosif-Maria Molajoni, sosit la Bucureşti, 2 Decembre 1825-47.
Angelo Parsi, c. 1847—63.
Iosif Pluym, 1863-9.
Ignaţiu Paoli, 19 August 1870.

Arhiepiscopi de Bucureşti.

Paoli, 27 April 1883 arhiepiscop; † 27 Februar 1885.
Paul Iosif Palma, 19 Maiu 1885— † 2 Februar 1892.
Otto Zardetti, 14 Ianuar 1894— † 10 Maiu 1902.
Xaveriu de Hornstein, 31 Mart 1896— † 3 Iunie 1905.
Raimund Netzhammer, 16 Septembre 1905.

VI. Episcopia de Siretiu (pentru Moldova-de-sus) (catolică.)

Cf., pentru adausuri la această episcopie şi la celelalte episcopii catolice, şi dr. Wladyslaw Abraham, *Biskupstwa lacinskie w Moldawii w wieku XIV i XV*, Lemberg, 1902; Carol Auner, *A Romániai magyar telepek történeti vázlata*, Timişoara, 1908. V. şi Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887, — pe lângă Eubel, *l. c.*

Efectivi:

Andrei Wasilo Jastrzebicz, din Cracovia, sufragan al Cracoviei, 9 Mart 1371 (mutat la Vilna, 17 Februar 1387).

Ştefan Rutheni (?), 1388 (?).

Ştefan Martini, 8 Iunie 1394—...

Ioan Sartorius, capelan regal, vicariu de Ierusalim şi Iosafat, 1400, 1402.

Titnlari:

Ştefan Zajaczek, 1430.

Nicolae Venatoris, din Ordinul Sf. Pavel Eremitul, 5 Mart 1413 (numit la Scardona, 1418).

Toma Erneborn, Dominican, 31 Iulie 1413-...

Ioan al II-lea, 29 Iulie 1434.

Urmare, de fapt, episcopia de **Moldova.**

VII. Episcopi de Moldova sau Baia Moldovei (catolici).

Ioan, Ungur, c. 1420.
Pétru din Czips (Czipser), 30 April 1438.
Nicolae, sufragant de Lemberg, 1447.
Ioan al II-lea Rosa, Predicator, c. 1452-5.
Ioan al III-lea Minulem, sufragan de Alba-Iulia, c. 8 Iulie 1457—c. 1476.
Ioan Simon (Dawidicz) (acelaşi ?), pomenit la 11 Septembre 1461.

Titulari: Petru de Insula, Minorit, 29-31 Mart 1476.
Stă la Cetatea-Albă (—1484 ?).
? 1502.
Toma de Zagradino (?), 1497.
Mihail Marinowski, 1510.

VIII. (I ortodoxă) Mitropolia Ungrovlahiei.

(MITROPOLIȚII : EXARHI AI PLAIURILOR, ADECĂ MUNȚILOR ; CF. NUMIREA DE MUNTENI.)

Iachint (Hyakinthos), episcop de Vicina, *însărcinat* cu Mitropolia *munteană,* cu «toată Ungrovlachia» «plaiurilor», ca *exarh,* delegat al Patriarhiei de Constantinopol, Maiu 1359—c. 1379.

Antim, fost Daniil Kritopulos, întâiu la Severin și în părțile oltene, cu titlul de «al unei părți din Ungrovlahia către Severin», al «unei jumătăți», Octombre 1370—1381.

Hariton, *protos,* întâiu-stariț la Atos, 1379-81.

Antim, ca singur Mitropolit al Ungrovlahiei ; schimnic, 1381-8...

Antim, întors în Scaun, 1389-...

Atanasie, Mitropolit al Severinului, 1389-401 ; rezidă în țară la 1394.

Macarie (?), 1442.

Iosif, prin 1460.

Macarie, pomenit la 23 Mart 1482-3.

Teodor, înainte de c. 1510.

Organizația Patriarhului mazil de Constantinopol, **Nifon,** 1500-1508.

Maxim (Maximian; fost Gheorghe) Brancovici, Despot sârbesc, c. 1507—...

Macarie, tipograful, între 1508 și 1514—c. 1530.

Mitrofan, c. 1530; pomenit 1533.

Varlaam, supt Radu dela Afumați; pomenit, 1538, c. 1541, 1544.

Simion,
Mihail,
Ieremia, } c. 1540.

Anania, pomenit 1545-7, 1556; † 3 Februar 1558; îngropat la mănăstirea Argeșului, ca rudă a lui Neagoe-Vodă.

Simion (cel de mai sus?), 1558.

Efrem, pomenit 1560.
Daniil, pomenit 1566.
Eftimie, pomenit 1568-9—74.
Serafim, apare 1576-8; † c. 1590.
Mihail I-iu (al lui Petru Cercel), 1586.
Nichifor, pomenit 1590.
Exarhul **Nichifor Parhasios** pentru amândouă ţerile; numit 1592; se află în 1595.
Exarhul (?) **Dionisie Rali**, Mitropolit de Târnova; 1593-601.
Mihail al II-lea, d. 1590-3.
Eftimie, 1593—Maiu-Iunie 1595.
Mihail, a doua oară, Maiu-Iunie 1595—...
Eftimie, a doua oară, 159..—1605.
Luca, fost de Buzău, 1605—1629.
Grigorie, 1629—1637.
Teofil, fost de Râmnic, 1637-48.
Ştefan, 1648—c. Novembre 1653.
Ignatie Sârbul, 1653; retras 1655; pomenit şi 1659.
Ştefan, a doua oară, 1659— † 25 April 1668.
Teodosie de Veştem, ales la 20 Maiu 1668, scos în primăvara lui 1672.
Dionisie dela Atos, primăvara lui 1672, † 24 Decembre 1672.
Varlaam de Glavacioc, ales 24 Decembre 1672—26 April 1672; † după Septembre 1698.
Teodosie de Veştem, a doua oară, 26 April 1679, † 27 Ianuar 1708.
Antim Ivireanul, 28 Ianuar 1708 (metathesis patriarhală la 21 Februar)—August 1716.
Mitrofan, fost de Nisa, August 1716—1720.
Daniil de Aninoasa, 1720—1732.
Ştefan, 1732— † 23 Septembre 1738.
Neofit Cretanul, fost al Mirelor, 1738-54.
Filaret Michalitzi, 1754—Iulie 1760.
Grigorie, fost al Mirelor, 28 Iulie 1760— † 18 Septembre 1787.
Cozma, fost la Buzău, 9 Octombre 1787— † 12-3 Septembre 1792.
Filaret al II-lea, fost al Râmnicului şi vicariu (1775), 23 Septembre 1792—Septembre 1793 (demisionat).
Dosofteiu Filitis din Ianina, fost de Buzău, 11 Octombre 1793—(15 Ianuar 1810, scos; 1812, retras); † 14-26 Decembre 1826.
Gavriil, exarh al Sinodului rusesc, Iulie 1808—Maiu 1810.

Ignatie Grecul, numit 15 Ianuar, instalat 5 Maiu 1810—10 August 1812.

Nectarie, fost la Râmnic 1812—1-iu Maiu 1819 (retras; † 13 Septembre 1825).

Dionisie Lupu, titular de Sivas, 1-iu Maiu 1819 (pribeag 1821; înlocuit Ianuar 23; † 7 Februar 1831).

Grigorie din Căldăruşani, 10-1 Ianuar 1823—10 Februar 1829 (scos de Ruşi); întors 22 August 1833— † 22 Iunie 1834.

Vicariu: **Neofit de Râmnic,** Februar 1829—22 August 1833; dela 22 Iunie 1834 la 1840.

Neofit, fost la Râmnic, 29 Iunie 1840—27 Iulie 1849 (demisionat).

Nifon, 14 Septembre 1850— † 5 Maiu 1875.

Calinic Miclescu, fost Mitropolit al Moldovei, 31 Maiu 1875— † 1886.

Iosif Gheorghian, fost de Huşi, 1886—29 Mart 1893 (retras); reales 5 Decembre 1896— † Ianuar 1909.

Ghenadie Petrescu, 1896—20 Maiu 1896 (scos); restabilit 4 Decembre; retras 5 Decembre.

Atanasie Mironescu, ales la 5 Februar 1909.

IX. (II) Episcopia Severinului şi a Noului-Severin sau a Râmnicului.

N. B. Episcopii vechi de Severin sânt de fapt Mitropoliţi ai Ungrovlahiei ca şi ceilalţi Mitropoliţi.

Ilarion,
Ioasaf,
Iosif I-iu,
Prohor,
Grigorie,
Grigorie,
Sava,
Onufrie,
Luca,
} 15..—1577.

Leontie, c. 1508.
Paisie, 1535.
Daniil, de Severin şi **Ardeal, 1577-8.**
Eftimie dela Olteni, c. 1580.

Mihail, apoi Mitropolit, c. 1590.
Efrem, c. 1590—după 29 Decembre 1591.
Teofil I-iu, d. 20 Mart 1592—c. 1601.
Efrem, c. 1601—c. 1612.
Teofil al II-lea, apoi Mitropolit, c. 1619-37.
Ignatie Sârbul, apoi Mitropolit, 1637—c. Novembre 1653.
Dionisie de Cozia, c. Novembre 1653—Septembre 1658.
Ignatie Grecul, Septembre 1658— † Mart 1668.
Serafim, Mart 1668—c. 1671.
Varlaam, apoi Mitropolit, c. 1671—Decembre 1672.
Ştefan (schimnic: Sava) **de Sadova, ales 15 Ianuar 1673—1693.**

Ilarion, 30 Iunie 1693—16 Mart 1705 (scos, ca eretic).
Antim Ivireanul, apoi Mitropolit, 16 Mart 1705—28 Ianuar 1708.
Damaschin, 28 Ianuar 1708— † 5 Decembre 1725.
Vicariu : eclesiarhul **Dionisie** (opt luni).
Ştefan de Govora, ales şi întărit de Împărat; 15 Octombre 1726, nesfinţit— † 20 August 1727.
Inochentie de Tismana, ales Septembre 1727, întărit 11 Maiu 1728; † 1-iu Februar 1735.
Climent, («exarh Severinului şi a toată Mehadia»), ales 28 Iunie 1735; instalat abia Maiu 1737; retras 8 Maiu 1749 (schivnic Cozma).
Grigorie Socoteanu, 8 Maiu 1749—21 Maiu 1764 (retras) (apoi Mitropolit).
Partenie, 21 Maiu 1764—c. 1770.
Chesarie, vicariu, 26 Decembre 1771 ; episcop, 26 Decembre 1773— † 9 Ianuar 1780.
Filaret, fost al Mirelor, apoi Mitropolit Mart 1780—23 Octombre 1792.
Nectarie Moraitul, apoi Mitropolit, 8 Septembre 1792—16 Decembre 1812.
Galaction, 25 Ianuar 1813— retras în 1824.
Neofit, apoi Mitropolit, 1824—1840.
Calinic, 14 Septembre 1850— † April 1868.
Atanasie Stoianescu, 1865 (canonic, dela 1873)— † 9 Februar 1880.
Iosif Bobulescu, 30 Novembre 1880—sfârşitul anului 1886.
Ghenadie Enăceanu, 10 Decembre 1886—† 14 Ianuar 1898.
Atanasie Mironescu, apoi Mitropolit Primat, 12 Mart 1898—5 Februar 1909.

X. (III) Episcopia de Cetatea-Albă (titulari; rezidă în Moldova).

Iosif, frate (?) cu Petru şi Roman-Vodă, deci de pe la 1378.

Concurent: **Meletie** dela..., 138—.

Protopopul **Petru**, c. 1390; dichiu, vicariu, «exarh» patriarhal, 1395.

XI. (IV) Mitropoliți ai Moldovei.

Ieremia, numit de Patriarhia constantinopolitană pentru «Maurovlachia», c. 1392—1394 (trece la Târnova).

Iosif, «al Moldovlahiei», mutat dela Cetatea-Albă, 26 Iulie 1401—după 1407.

Macarie, «al Moldovlahiei», 1415 (?)—c. 1429.

Grigorie, unit, numit de Papa, 1436.

Damian, ales la Constantinopol, 1437—1451.

Ioan, **Samuil**, **Ioanichie**, **Vasilie**, } de Suceava, sau poate și de Roman (v. **Roman**); 1429—c. 1451.

Teoctist, 1451—† 18 Novembre 1477.

Gheorghie Nemțeanul, 1477—1510-1.

Teoctist al II-lea (?), 1490-1—c. 1503.

Teoctist al II-lea, sau **al III-lea**, 1510-1—† 15 Februar 1528 (mort ca schimnicul Teodor).

Calistrat, 1528—...

Teofan, fost de Rădăuți, 152... sau 153...—1538-9.

Grigorie Roșca, 1541—1564.

Teofan, 22 Septembre 1564-72.

Anastasie, fost de Roman, 1572-8.

Teofan, a doua oară, 1578-81 (fugă în Polonia); 1582 (înainte de 11 Septembre)—c. Decembre 1587.

Gheorghie Movilă, fost de Rădăuți, pomenit la 20 Decembre 1587; fugar în Tirol și Veneția, August 1591; întors la 1595, după August.

Agafton, fost de Roman, 1591 (pomenit întâiu la 25 Februar 1592).

Nicanor, după Februar 1592—c. 1594.

Mitrofan, pomenit la 10 August 1594.
Mardarie, fost de Rădăuţi, după Iunie 1595—August 1595.
Gheorghie Movilă, după August 1595; fuge în Polonia, Maiu-Iunie 1600; întors c. Septembre 1600.
Dionisie Ralli, fost de Târnova, numit Iunie 1600 (—Septembre).
Teodosie Barbovschi, fost de Rădăuţi, pomenit începutul lui 1606—c. Iunie 1608.
Anastasie Crimca, fost la Roman, pomenit c. 15 Iunie 1608; scos în 1617.
Teofan, pomenit la 25 Mart 1617—c. 1619; 1622-3 petrece în Bistriţa olteană.
Anastasie Crimca, a doua oară, c. 1619—c. 1629.
Atanasie, c. 1629—† 13 Iulie 1632.
Varlaam, hirotonisit 23 Septembre 1632—c. April 1653; testamentul din urmă, 18 August 1657; † înainte de 16 April 1658.
Ghedeon, c. April 1653—c. 1659.
Sava, fost de Roman c. 1659—† 5 Ianuar 1664.
Ghedeon de Secul, 1664—c. 1670-1.
Dosofteiu, pomenit 1670-1; fuge în Polonia, Decembre 1673—Ianuar 1674; închis 1676 7; fugar în Polonia 1686, toamna; episcop de Azov şi Taganrog; † 1711.
Teodosie, 1674—c. 1676-7; † după 1697.
Sava de Putna, 1687— retras, 1700-1.
Misail, fost de Roman, 1700-1—1708.
Ghedeon de Agapia, 1708-23.
Gheorghie de Neamţ, 1723-4—1730 (?).
Antonie, 1730 (?)— plecat cu Ruşii 1739 (după Novembre); Mitropolit de Bialogrod şi Oboian (1741); † 2 Ianuar 1748.
Nichifor Grecul (Peloponezianul), 1739 (după Novembre) sau 1740—Novembre 1750.
Iacov, fost la Rădăuţi, 13 Novembre 1750—Februar 1760.
Gavriil Callimachi, fost de Salonic, 20 Februar 1760—† 20 Februar 1786.
Leon Gheuca, fost de Roman, Februar 1786— † stârşitul lui 1788 sau începutul lui 1789.
Amvrosie de Ecaterinoslav, vicariu, 1788—Ianuar 1792.
Gavriil Bănulescu, fost la Acherman, Ianuar-April 1792 (apoi de Gotia).
Iacov Stamati, c. 22 Iunie 1792—10-1 Mart 1803.

Veniamin Costachi, Mart 1803—Februar 1808 (retras).
Gavriil Bănulescu, ca exarh al Sinodului rusesc (şi pentru Principatul muntean), instalat Maiu 1808 (numit Mart).
Veniamin Costachi, 1812—Ianuar 1842 (retras; † 18 Decembre 1846).
Meletie, fost la Roman, 1843—† 1848.
Sofronie Miclescu, fost la Huşi, 1851—1860.
Calinic Miclescu, apoi Primat, 18 Maiu 1865—1875.
Iosif, fost de Argeş, 1875—1902.
Partenie, fost al Dunării-de-jos, 1902—Ianuar 1909 (retras).
Pimen, fost al Dunării-de-jos, ales 5 Februar 1909.

XII. (V) Exarhi maramurășeni, rezidând la Sf. Mihail din Peri, lângă Sighet.

Pahomie, 1391.

Apoi egumeni :

Simion Sălăgeanul, 1458.
Ilarie, 1494.

Urmează episcopi de **Vad**.

În **Muncaciu** *episcopi ruși și români :*

Petronie, recunoscut de Mihai Viteazul, 1600.
Sârghie, fost egumen de Tismana, d. Iunie 1600, sfinţit 1603—1614.

Alţi episcopi ruși :

Atanasie Krupeski, 1614.
Eftimie, 1618.
Petronie, a doua oară, 1623.
Ioan Grigorovici, 1627.
Vasile Tarasovici, sfinţit de Mitropolitul Moldovei Varlaam, 1633—abdicare, 1642.
Dimitrie de Moiseiu, Român, ortodox, 1635—c. 1640-50.
Petru Partenie Rotosinschi, unit (la Ungvár), 1649, sfinţit în Ardeal, 1651.
Porfirie Ardan, calvinizant, 1649.
Ioanichie Zăican, neunit, 1658-84.
Iosif Voloșinovschi, calvinizant, 1670-5.
Mihail Serbin, «arhimandrit» de Muncaciu, Decembre 1675.
Teofan Mavrocordat, 1675.
Ieronim Lipniţchi, 1685-8.
Metodie Racoveţchi, ortodox, 1688.

XIII. (VI) Episcopia Vadului («de Rhew»).

Ilarion, pomenit 1523.
Varlaam, 1527.
Anastasie, supt Petru Rareş (1529 şi urm.).
Tarasie, 19 Iulie 1546—1550.
Gheorghie, 5 Ianuar 1550—...

Pierderea Ciceului de Domnii Moldovei aduce, până în epoca lui Mihai Viteazul, suprimarea acestui Scaun.

XIV. (VII) Noii episcopi de Vad şi Maramurăş («în Ardeal şi Maramurăş»), precum şi pentru Ardealul-de-sus.

Eftimie, fost al Ardealului, 157...—c. 1579.
Spiridon, sfârşitul lui 1579, recunoscut 1585—c. 1599.
Ioan Cernea *(Chyernay)* (stă în Vad), pomenit 1599—1600.
Spiridon, a doua oară, c. 1601 ; întărit de principe, 29 April 1608.
Teofil, de Ardeal, întărit şi pentru această dieceză la 21 Februar 1615.
Eftimie, întărit de principe la 1-iu Iunie 1623.
Dosofteiu Moldoveanul, pomenit întâiu la 21 April 1622; dela 1624-5 şi în Bălgrad.
Venedict, 4 Maiu 1631.

Şirul lor se încheie cu anexarea diecezei de către Mitropolitul Ghenadie Brad **al Ardealului** (după 1631 ; titlul de Vad îl iea însă acesta şi la 4 Decembre 1628).

Nerecunoscuţi de Guvern:
Miron (de Vad) (?), August 1635—Iunie 1637.
Sava (de Bistra), 1651.
Simion Petraşcu («protopop» al Guvernului), numit 11 August 1652.
Dumitru (de Maramurăş). V. mai sus.
Savul (Sava) (episcop al părţilor de sus), numit 12 April 1650.
Mihail Molodeţ (de Maramurăş), c. 1651-7.

Iosif de Camilli, titular de Sivas; unit, c. 1689—† 1726.
Vicariu român unit: Isaia de Atos, Ianuar 1694—† 15 Maiu 1701.
» » Gheorghe Ghenadie Bizanţie, 1705.

Iosif Stoica, Român, ortodox, c. 1690—1711.

Ştefan sau **Serafim de Petrova** (Petrovan, Petrovai), toamna anului 1711-d. 1715.

Dosofteiu Teodorovici, de Moiseiu (?), d. 1715—1728, 1733-4 (la Uglea).

Iosif Hodermarszky, 1707-15.

Gheorghe Ghenadie Bizanţie, de Muncaciu, 1716—1733.

Vicariu pentru Români: Procopie Hodermarszky, dela 1723-9.

Simion Olszawski, 1729-33.

Vicariu: Ioan Kupcsenko, 1733-9.

Grigorie Bulko, 1740—† 22 Novembre 1742.

Ioan Blajovschi, 1743-4.

Blajovschi, 1738-42.

Andrei Bacinschi, 1746-54.

Daniil Havrilovici, 1754-61.

Andrei Zsetkey, 1761-72.

Mihail Paraszovics, 1772-78.

Gheorghie Köszeghy, 1778-806.

Vasilie Papp, 1806-8.

Mihail Tabacovici, 1808-13.

Ştefan Andrucovici, 1813-5.

Petru Anderco, 1815—† 2 Iunie 1869.

Urmează episcopia de **Gherla**.

XV. (VIII) Episcopia de Gherla (urmaşă a celei de Maramurăş).

Ioan Alexi, numit la 17 Mart 1854; recunoscut de Papă în Novembre; sfinţit la 28 Octombre 1855; † 29 Iunie 1862.

Vicariu pentru Maramurăş: Ioan Pavel, 24 Novembre 1860—începutul lui 1879.

Ioan Vancea, numit la 4 Iulie 1865; recunoscut 25 Septembre; sfinţit 3 Decembre; Mitropolit la 21 Octombre 1868.

Mihail Pavel, numit la 11 Septembre 1872; recunoscut de Papă la 23 Decembre; sfinţit la 26 Ianuar 1873; 29 Ianuar 1879 trece la Orade.

Vicariu: Ioan Pop, 12 Decembre 1874—† 10 Decembre 1879.

Ioan Szabó, numit la 18 Februar 1879.

Mihail Kökényesdy, Pop, Decembre 1879—1-iu Septembre 1887.

Tit Budu, 15 Novembre 1887.

XVI. (IX) Episcopia — întâiu Mitropolie — de Roman sau «episcopia-de-jos a târgului Romanului».

Calist, pomenit la 30 Septembre 1445.
Tarasie, supt Ștefan-cel-Mare, c. 1472.
Vasilie, pomenit la 16 Octombre 1488 și la c. 14 Novembre 1499.
Teoctist, pomenit la 17 Novembre 1502.
Macarie I-iu, pomenit la 1513-4.
Dorofteiu, pomenit la începutul lui 1528—c. 1531.
Macarie al II-lea, 23 April 1531—Septembre 1558.
Mitrofan, fost episcop (unde ?), 1550 (pus de Ilie Rareș).
Anastasie, apoi Mitropolit, 1558-72.
Grigorie (?), 1572-4.
Gheorghie, † 1574.
Eftimie, 1574—...
Evstatie, 1577—c. 1584.
Agafton, c. 1584—1591.
Nicanor (și înainte de Ianuar 1586 «fost episcop»), 1591 (pomenit întâiu 28 Februar 1592) — după 10 August 1594
Agafton, întors la Roman, pomenit la 13 August 1595—c. 6 Maiu 1605.
Anastasie Crimca, c. 6 Maiu 1605—Iunie 1608.
Mitrofan, 1608-13.
Pavel, 1613-6.
Anastasie, c. 1616—c. 1631.
Dionisie, fost de Rădăuți, c. 1631-3.
Mitrofan, fost de Huși, 1633—41-2.
Evloghie, c. 1642—c. 1648.
Anastasie, pomenit la 26 Mart 1651—c. 10 Maiu 1658.
Sava, fost la Rădăuți, c. 10 Maiu 1658—c. 16 Decembre 1659.
Dosofteiu, c. 16 Decembre 1659—c. 1671.

Teodosie, c. 1671—1674.
Ioan, fost de Huşi, 1674—c. 1685.
Sava al II-lea, pomenit la 25 August 1685—după 4 Maiu 1686
Misail, apoi Mitropolit, toamna 1686—c. 1700-1.
Lavrintie, fost de Rădăuţi, c. 1702—1706.
Pahomie, 18 Decembre 1706, hirotonisit 18 Ianuar 1707;—Februar 1714; † Chiev, 1724.
Sava, 1714—c. 1718.
Gheorghie, c. 1718—1723-4.
Atanasie, 1723-4—c. 1733.
Daniil, 173...
Ghedeon, fost de Huşi, 1734 43.
Teofil, fost de Huşi, c. 1743—† 1-iu Septembre 1747.
Ioanichie, 15 Septembre 1747—începutul 1769.
Leon Gheuca, 2 Februar 1769—Februar 1786.
Iacov Grecul, Februar 1786—† 25 Octombre 1786.
Vacanţa.
Antonie de Putna, 19 Iulie 1787—† Iunie 1796.
Veniamin Costachi, dela Huşi, Iunie 1796—Mart 1803.
Gherasim Clipa, 20 Mart 1803—† primăvara 1826.
Meletie (necanonic; pus de Turci), 1821-2.
Meletie Brandaburul, fost la Huşi, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie 1826—1844[1].
Veniamin Roset, 2 Februar 1844—† 1851.
Vicariu: Iustin de Edesa, 1851-6.
Nectarie Hermeziu, de Sotiriupolis, 1856-64.
Atanasie Stoienescu, de Troia, 1864—11 Maiu 1865, vicariu, apoi episcop—6 Novembre 1868 (demisionat).
Isaia Vicol, de Dioclèa, vicariu, Novembre 1868—1873; apoi episcop—† 20 Iunie 1878.
Melchisedec Ştefănescu, dela Huşi, 22 Februar 1879—† 16 Maiu 1892.
Inochentie Moisiu, Decembre 1892—5 April 1894.
Ieronim Ionescu, 25 Februar 1895—† 7 Novembre 1896.
Ioanichie Floru, 1897—† 28 Iunie 1899
Gherasim Safirin, 17 Februar 1900.

---

[1] 1844, şi pentru Meletie ca Mitropolit.

XVII. (X) Episcopi ortodocşi rătăcitori prin Ardeal.

Ioan de Caffa, 1456.

XVIII. (XI) Episcopi de Galaţi (în legătură cu vechiul exarhat de Peri).

Macarie, constatat la 1466 şi 1469.

XIX. (XII) Episcopia de Rădăuţi.

Ioanichie, pomenit întâiu la 25 April 1472—după 1490.
Pahomie, pomenit la 18 Novembre 1504 şi 1515.
Teofan, pomenit întâiu la începutul anului 1528.
Teodosie, pomenit la 2 Mart 1548.
Mitrofan, dela Roman, 5 Iunie 1551—...
Gheorghie, 155...—† 1558.
Eftimie, 1558—...
Dimitrie, supt Despot; fugar în Ardeal; † în luptă, April 1565.
Isaia, 1572—c. 1580-1.
Gheorghie Movilă, c. 1580-1; fuge în Polonia, 1581; întors la 1582—c. Decembre 1587.
Ghedeon de Râşca, c. Decembre 1587-91.
Mardarie, 1591—c. Iunie 1595 (trece ca egumen la Drohobycz, unde şi în 1602).
Amfilohie, c. Iunie 1595—după 25 Mart 1598.
Teodosie Barbovschi, după 25 Mart 1598—fuge în Polonia Maiu-Iunie 1600; întors...
Anastasie Crimca, pus Iunie 1600 (-Septembre); apoi...—c. 6 Maiu 1605.
Ioan, fost de Huşi, c. 6 Maiu 1605—c. 1609.
Efrem, c. 1609—c. 1615.
Atanasie, c. 1615.
Efrem al II-lea, c. 1617—c. 1623.
Evloghie, c. 1623—c. 1627.
Dionisie, apoi de Roman, c. 1627—c. 1631.
Anastasie, apoi de Roman, pomenit 13 Iunie 1639—1651 (?).
Ştefan (?), Iunie 1645.
Sava, apoi la Roman, c. 1631—58.

Teofan de Putna, fost la Huşi, pomenit la 10 Maiu 1658—1667.
Serafim, fost de Huşi, 1667—c. 1682; † după 1691.
Misail de Secu, apoi de Roman şi Mitropolit, pomenit 4 Maiu 1686—toamna 1686.
Lavrintie, apoi la Roman, toamna 1686—1702.
Nicolae Vasilievici, pomenit la 8 Maiu 1694 (supt ocupaţia polonă; fotografie a unei pagini de ms. comunicată de păr. D. Dan).
Ghedeon de Agapia, pomenit la 2 Decembre 1703—1708.
Calistru, 1708 — retragerea sa în Maiu 1728.
Antonie, apoi Mitropolit, 1728—c. 1730.
Misail, c. 1730—c. 1735.
Varlaam, fost la Huşi, c. 1735—45.
Iacov Putneanul, apoi Mitropolit, 1745—13 Novembre 1750.
Dosofteiu, c. 13 Novembre 1750; episcop exempt al Bucovinei, 12 Decembre 1781; † 2 Februar 1789.

Urmează: episcopi exempţi ai **Bucovinei**.

XX. (XIII) Episcopi exempţi ai Bucovinei, apoi ai Bucovinei şi Dalmaţiei.

Dosofteiu, 12 Decembre 1781—† 2 Februar 1789.
Daniil Vlahovici, April 1789—† 20 August 1822.
Isaia Băloşescu, 1823—† 1834.
Eugeniu Hacman, 8 Maiu 1835; sfinţit 15 August; 23 Ianuar 1873 arhiepiscop şi Mitropolit; † 12 April st. n. din acelaşi an.
Teofil Bendela, 1873-5.
Teoctist Blajeviciu, 1875-82.
Silivestru Andreieviciu-Morariu, 12 Mart 1880—† 3 April 1895.
Arsenie Ciupercovici, 1895—1902.
Vladimir de Repta, dela 1902.

Episcopia de Rădăuţi (titulară); dela Novembre 1898.

XXI. (XIV) Episcopii din Feleac, lângă Cluj.

Episcopul grec din părţile greceşti, **Marcu**, înainte de 1489.
Daniil (Danciul, fiul preotului Vlad, care găzduise pe Marcu), 1489.
Petru (fratele lui Daniil), 1538.

Pentru aceşti episcopi, v. *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 316 şi urm.

XXII. (XV) Protopopi de Şegheşti, ai Crişurilor
(cu drepturi episcopale).

Dan, 1503.
Ioan, 1538.
Petru, 1554.
Mihail, 1608.

Calvinizanţi:

Avram de Burdan, «episcop» al Bihorului, 1641.
Petru de Ciuciu (Csucsy), numit 15 Decembre 1648.

XXIII. (XVI) Protopopi de Inidoara şi ai Haţegului
(cu drepturi episcopale).

Petru de «Zoczath», 1506-26.
Moise Peştişel, 1582.
Nicolae, fiul lui Ioan, c. 1659.

XXIV. (XVII) Episcopia Buzăului.

Serafim, 1508.
Paisie, înainte de 1535.
Ieremia, pomenit la 1550.
Atanasie (episcop al lui Radu Iliaş), 1553-70, poate c. 1587.
Luca din Cipru, apoi Mitropolit, 1587 (pomenit 1594)—1605.
Chiril, 1605—1620.
Efrem Trufăşel, 1620—1638.
Ştefan, apoi Mitropolit, 1638—1649.
Serafim, apoi la Râmnic, 1649—Mart 1668.
Grigorie, ales 4 April 1668—1691.
Mitrofan, fost de Huşi, 10 Iunie 1691—1702.
Damaschin, apoi de Râmnic, 3 Octombre 1702—Ianuar 1708.
Ioasaf de Argeş, 14 April 1708-1716.
Daniil, apoi Mitropolit, 1-iu Octombre 1716-19.
Ştefan, apoi Mitropolit, 14 Septembre 1719[1]-32 († 16 Iulie 1738).
Misail, 8 Ianuar 1732-41.
Metodie, 2 Ianuar 1741—† 23 Mart 1748.
Filaret, 24 Mart 1748-53.
Antim, 1753-7.
Rafail Grecul, 12 April 1757—4 Septembre 1763.
Cozma, Septembre 1763—9 Octombre 1787.
Dosofteiu Filitis, 11 Octombre 1787—11 Octombre 1793.
Costandie Filitis, 29 Octombre 1793—28 Iulie 1819.
Gherasim Rătescu, 28 Iulie 1819—1824 († 1844).

---

[1] A se îndrepta astfel şi la Mitropoliţii munteni.

Chesarie, April 1826—30 Novembre 1846.
Filoteiu, 4 Septembre 1850— † 16 August 1860.
Dionisie Romanò, vicariu, 1861-5; Maiu 1865-73.
Ghenadie, apoi de Argeş, 1864.
Inochentie, 1873-93.
Dionisie Climescu, 1894.

XXV. (XVIII) Episcopii din Geoagiul-de-sus.

Cristofor, recunoscut de regina Isabela la 1557.
Sava, scos înainte de 10 April 1562, restituit la această dată.
Gheorghie de Ocna, scos la 10 April 1562.

XXVI. (XIX) Episcopia calvinizantă pentru tot Ardealul.

Gheorghie de Sângiorz, adus dela Vad, «episcop şi superintendent al bisericilor româneşti», constatat Decembre 1566-69.

Pavel din Turdaş, «episcop românesc», 1569—c. 1577.

XXVII. (XX) Episcopi de Ardeal sfinţiţi la Ipec şi în Principate; ortodocşi.

Eftimie de Neamţ, 5 Octombre 1571 întărit de principe; confirmat după sfinţire la 3 August 1572. Trece 'n Moldova în Mart 1574. Întors, păstoreşte la Vad.

Cristofor, numit 6 Iunie 1574.

Ghenadie, «arhiepiscop», «Mitropolit al Ardealului» şi ţerilor supuse principelui, sfinţit c. sfârşitul lui 1578—158...

Ioan de Prislop, numit la 20 Mart 1585, hirotonisit în ţară; Mitropolit în Bălgrad din 1599; izgonit 1601; † restabilit de Basta; † ...

Teoctist, pomenit la 13 Mart 1606—.

Augustin, ...

Teofil de Prislop, 1614; confirmat şi în Nord la 21 Februar 1615. —...

Eftimie de Vad (?), ...

Dosofteiu de Vad, pomenit în Bălgrad la 1-iu Ianuar 1625—...

Gheorghe, Ghenadie Brad, 4 Decembre 1628—începutul lui Septembre 1640.

Ilie sau Iorest, Septembre 1640; sfinţit Octombre—1643 (Iunie 1645 în Moldova).

Simon, Simion Ştefan, 10 Octombre 1643; reconfirmat la 7 Iulie 1651; —c. 1652.

Daniil, apoi numai de Făgăraş, numit 1652—1656; la Olt, c. 1656; scos la 1659; 20 April 1662—c. 1680 (când fugar la Bucureşti).

Sava Brancovici, numit la 28 Decembre 1656; întărit la 23 April 1662; reîntărit 24 Octombre 1679 (?); scos la 2 Iulie 1680; † 1683 (înainte de Septembre).

Ghenadie, Iulie 1659.
Iosif Buday de Piskints, ales 2 Iulie 1680—1681-2.
Ioasaf, hirotonisit 1 (11) April 1682, retras la 14 Iulie 1682.
Ioan din Vinţ, vicariu, Iulie 1682—Decembre 1685.
Varlaam, numit Decembre 1685; întărit în Bucureşti, Ianuar 1686; confirmat de principe la 19 April 1686; † 1692.
Teofil (Toma Szerémi), numit Decembre 1692; † 1697.
Atanasie Anghel, sfinţit la Bucureşti, 22 Ianuar 1698.
Unirea cu Biserica Romei, 7-24 Octombre 1698; confirmată la 5-14 Septembre 1700.

V. *Biserica* **unită** *a Românilor din Ardeal şi Ungaria.*

XXVIII. (XXI) Episcopia de Inău (Ienopole).

Episcop român: **Teodor**, 1595 şi urm.

Sava, 1608 şi urm.

Asupra bătrâneţelor lui, v., după Iovan Radonici, *Tribuna* din Arad pe Februar 1909.

Mateiu-Moise, 16...

Longhin Corenici-Brancovici, «arhiepiscop de Inău», în Ţara-Românească la August 1643 (la mânăstirea Comana).

Sava (Brancovici; altul decât Mitropolitul), după 1643.

XXIX. (XXII) Episcopia Huşilor.

Ioan, înainte de 1600; probabil 1597-9; fuge în Polonia, Maiu-Iunie 1600; întors, Septembre 1600—1605.
Filoteiu, pus Iunie 1600 (— Septembre).
Filoteiu, a doua oară, c. 6 Maiu 1605—c. 1617.
Iosif, 1617.
Mitrofan, c. 1617—c. 1622.
Pavel, c. 1622—c. 1627.
Mitrofan al II-lea, c. 1627—c. 1633.
Ghedeon, c. 1633—c. 1656.
Sava, 1656.
Iorest, poate fost de Ardeal, 1656-7.
Teofan, 1657—c. Maiu 1658.
Dosofteiu, pomenit la 10 Maiu 1658...
Serafim, apoi la Rădăuţi, 1667.
Ioan de Secul, 1667-74.
Calistru, 1674-83.
Mitrofan, apoi de Buzău, 1683—1691.
Varlaam, 1691—Ianuar 1709.
Sava, 19 Ianuar 1709—1713-4.
Iorest, 1713-4—1727-8.
Ghedeon, 1727-8—1734.
Varlaam, c. 1735.
Teofil, c. 1735—c. 1743.
Ieroteiu de Putna, c. 1744—Maiu 1752.
Inochentie de Putna, Maiu 1752-30 Octombre 1782.

Vicariu: **Leon Gheuca**, episcop de Roman, 20 Novembre 1769—1770.

Iacov Stamati de Neamţ, apoi Mitropolit, Octombre 1782—c. Iunie 1792.
Veniamin Costachi, 26 Iunie 1792—Iunie 1796.
Gherasim, apoi la Roman, 2 Iunie 1796—Mart 1803.
Meletie Brandaburul, apoi la Roman, 27 Mart 1803—1826.
Sofronie Miclescu, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie 1826—1851.
Meletie Istrati, 31 Mart 1851—† 31 Iulie 1857.

Vicari: **Ghenadie Şendrea, de Tripoli,** 1857—8 Novembre 1858.
Calinic de Chariupolis, 8 Novembre 1858—sfârşitul lui 1860.
Melchisedec Ştefănescu, 1860-64.

Dionisie de Traianupolis, Maiu 1865.
Iosif Gheorghian, apoi la Dunărea-de-jos, 17 Iulie 1865-79.
Calinic Dima, 1879-84.
Silivestru Bălănescu, 1884—1902.
Conon Arămescu-Donici, 8 Februar 1902.

XXX. (XXIII) Episcopi ai Proilavului (ai Brăilei, Renilor, Ismailului, Chiliei, Cetății-Albe, Benderului, apoi și Hotinului).

Meletie Sirigul, 1644.
Ioanichie, 1716.
Calinic, apoi Patriarh de Constantinopol, 24 Septembre 1743—16 Ianuar 1757.
Daniil, 1765—† 1771.
Ioachim, 1777.
Chiril, 1788.
Calinic, 1814.
Antim, («exarh a tot țermul Dunării»), 1821-2 (poate 1828-9).

De *Hotin:* **Neofit**, episcop numit, 1765.

Amfilohie (apoi egumen de Zagavia), 1795.

Urmează episcop al **Achermanului** *și* **Benderului**, *Mitropolia* **Basarabiei** *și episcopia* **Ismailului**.

XXXI. (XXIV) Biserica unită a Românilor din Ardeal şi Ungaria.

Atanasie Anghel, instalat ca episcop unit la 25 Iunie 1701—† 19 August 1713.

Ioan Ţircă, sfinţit la 1706-7 (fuge in Moldova).

Vicari: Iosif Bardia şi Régay.

Wenceslas Frantz, ales 9 Septembre 1713; neaprobat.

Ioan Giurgiu Patachi, numit 23 Decembre 1715; aprobat de Papa la 18 Maiu 1721 ca «episcop al Făgăraşului»; instalat în August 1723; † 29 Octombre 1727.

Vicariu: Adam Fitter, 1727-8.

Ioan Inochentie Klein, ales 4 Iunie 1728; întărit de Împărat la 25 Februar 1729; sfinţit la 25 Octombre 1730; fuge la Roma, Decembre 1744; abdică 7 Maiu 1751; † 23 Septembre 1768.

Vicari: Petru Aaron şi Nicolae din Balomir.

Petru Pavel Aaron, numit 28 Februar 1752; sfinţit 1-iu Septembre 1752; † 9 Mart 1764.

Atanasie Rednic, ales 30 Iunie 1764; întărit de Papa, 15 Maiu; † 2 Maiu 1772.

Grigorie Maior, ales 15 August 1772; numit 27 Octombre; retras 12 August 1782; † Februar 1785.

Ioan Bob, numit 21 Octombre 1782; confirmat 15 Decembre 1783; sfinţit 6 Iunie 1784; † 7 Octombre 1830.

Ioan Lemeni, numit 23 August 1832; întărit de Papa, 16 April 1833; sfinţit 6 Iunie; retras, Mart 1850; † 29 Mart 1861.

Alexandru Sterca-Suluţiu, numit 18 Novembre 1850; confirmat de Papa, 17 Februar 1851; sfinţit 22 Iulie; † 7 Septembre 1867.

Ioan Vancea de Buteasa, numit 21 Octombre 1868; întărit de Papă, 21 Decembre; † 31 Iulie 1892.

Victor Mihályi de Apşa, numit 9 Novembre 1894; întărit 18 Mart 1895.

XXXII. (XXV) Episcopia de Oradea-Mare.

Meletie Covaci, titular de Tegèa, numit 12 Iulie 1748; † 1770.

Moise Dragoşi, numit sufragan la 5 Novembre 1775, episcop 26 Iulie 1776; recunoscut de Papă la 16 Iunie 1777; sfinţit la 9 Novembre; † 16 April 1787.

M. Savniţchi, neprimit de dieceză, 1787.

Ignatie Darabant, numit la 8 April 1788; confirmat de Papa la 3 Februar 1790; sfinţit la Mart; † 31 Octombre 1805.

Samuil Vulcan, numit la 25 Octombre 1806; † 25 Decembre 1839.

Vasilie Erdélyi, numit la 2 August 1842, recunoscut de Papă la 30 Ianuar 1843; sfinţit la 11 Iunie; † 27 Mart 1862.

Iosif Papp-Szilágyi, numit la 1-iu Novembre 1862; sfinţit la 3 Maiu 1863; † 5 August 1873.

Ioan Oltean, numit 1873; † 29 Novembre 1877.

Mihail Pavel, numit la 29 Ianuar 1879; † 1-iu Iunie 1902.

Dimitrie Radu, numit la 1902.

XXXIII. (XXVI) Episcopi de Buda, Câmpii Măhaciului şi în Ardeal.

Dionisie Novacovici, instalat la Braşov, 11 Iunie 1761; † 8 Decembre 1767.

Vicariu : Ioan Gheorghievici, 1768.

Sofronie Chirilovici (rezidă în Sibiiu), 1-iu Decembre 1770-1783.

Ghedeon Nichitici, 6 Novembre 1783; instalat 1-iu Iunie 1784; † 6 Decembre 1788.

Gherasim Adamovici, 1789 — † 13 April 1796.

Vicari : Ioan Popovici de Hondol (1796-805); Nicolae Huţovici, 1805; Aron Budai—1810.

Urmează episcopi **români ortodocşi** *de Ardeal.*

XXXIV. (XXVII) **Episcopi, apoi Mitropoliţi, români ortodocşi de Ardeal.**

Vasilie Moga, întâiu episcop român, fără legătură cu eparhia Budei, Septembre 1810; sfinţit 21 April 1811 — † 11 Octombre 1845.

Andrei Şaguna, administrator din 13 Iulie 1846; ales 2 Decembre 1827; sfinţit în Dumineca Tomei; 12 Decembre 1850 Mitropolit; † 16 Iunie 1873.

Procopie Ivacicovici, 1873-4 (patriarh sârbesc de Carlovăţ; † 1881).

Miron Romanul, 21 Novembre 1874 — † 13 Octombre 1898.

Ioan Meţianu, dela 19 Decembre 1898.

XXXV. (XXVIII) Episcop al Benderului și Achermanului.

Gavriil Bănulescu, 1791.

XXXVI. (**XXIX**) **Episcopii Argeşului.**

Iosif de Sivas, 13 Decembre 1793 [1]—† 27 Octombre 1820.

Ilarion, 20 Novembre 1820-23.

Grigorie Rătescu, 1823-8.

Ilarion, a doua oară, 1828—† 7-8 Ianuar 1845.

Vicariu: Samuil de Sinai, 1845-50.

Climent de Găiseni, 14 Septembre 1850-62.

Vicariu: Neofit Scriban, titular de Edesa, 1862-5.

Ghenadie, 1865-8.

Neofit Scriban, 1868-73.

Iosif Naniescu, 1873-5.

Ghenadie Petrescu, 1875-93.

Gherasim Timuş, ales 1893.

---

[1] Cf. şi *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea,* II, p. 377 şi nota 5.

XXXVII. (XXX) **Mitropolia Basarabiei.**

(Urmare a Hotinului: **«Mitropolit al Chişinăului şi Hotinului».)**

Gavriil Bănulescu, fost de Acherman şi Gotia şi exarh în Principate, 1812—† 30 Mart 1821.

Vicariul său: Dimitrie sau Daniil Sulima, de «Acherman şi Bender».

Episcopii următori de Chişinău şi Acherman sânt Ruşi.

XXXVIII. (XXXI) Epicopia de Arad

(faza românească).

Nistor Ioanovici, 1829—† 1830.

Gherasim Raţ, 1830—† 1850.

Procopie Ivacicovici, apoi Mitropolit, 1853-73.

Miron Romanul, 1873-4.

Ioan Meţianu, 1875—1898

XXXIX. (XXXII) Episcopia Lugojului.

Alexandru Dobra, numit la 17 Mart 1854; sfinţit la 28 Octombre 1855; † 13 April 1860.

Ioan Oltean, numit la 25 Iulie 1870; recunoscut de Papa la 5 Octombre; sfinţit la 18 Decembre; 1873 trecut la Orade.

Victor Mihályi, numit 25 Novembre 1874; recunoscut de Papa, 21 Decembre; sfinţit 14 Februar 1875; Mitropolit, Novembre 1894.

Dimitrie Radu, numit la 22 Novembre 1896; recunoscut de Papa 3 Decembre; sfinţit 9 Maiu 1897; trece la Oradea-Mare 1902.

XL. (XXXIII) **Episcopia de Caransebeş.**

Vicariu: **Ignatie Vuia,** 1865.

Ioan Popazu, 6 Iulie 1865—† 5 Februar 1889.
Nicołae Popea, 1889—1908.

XLI. (XXXIV) Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos).

(urmare a Proilavului; creată 17 Novembre 1864.)

Melchisedec Ştefănescu, apoi la Roman 11 Maiu 1865—27 Februar 1879.

Iosif Gheorghian, apoi Mitropolit Primat, fost la Huşi, 27 Februar 1879—22 Novembre 1886.

Partenie Clinceni, apoi al Moldovei, 10 Decembre 1886—1902.

Pimen Georgescu, 1902—5 Februar 1909.

Adaus la Mitropolia Ungrovlahiei.

Anania se întâlneşte şi după 1558 (comunicaţie a d-lui N. Dobrescu); aceasta schimbă decĭ şi data veniriĭ ca arhipăstor a urmaşului său.

Grigorie de Râmnic, pus la 26 Iulie 1770 (—c. Octombre 1771, în Oltenia) († 28 Decembre 1777).

ERATA.

Vol. I, p. 29, r. 13 de sus, cetește Iachint, pentru Ioachim.
P. 229, r. 14 de jos: 21 Februar, pentru 1-iu Februar.
P. 296, r. 1 de sus: Atanasie, în loc de Anastasie.
P. 305, nota 5. Articolul lui Pargoire e în anul 1909 din «Échos d'Orient».

Vol. II, p. 85, r. 2 și 6-7 de sus: episcopul de Roman e în cazul întâiu Ghedeon, în al doilea Ioanichie.
P. 266, r. 17 de jos: 1860, pentru 1862.
P. 237, r. 2-9 de sus: Dimitrie Radu, pentru Ioan Radu.

ERATA

LA LISTA EPISCOPILOR ŞI MITROPOLIŢILOR.

Episcopia de Severin, ceteşte: (Tra*n*salpina); r. 1 de jos: (a*l*tul?).
Episcopia Argeşului. Richer pentru Rich*t*er. ?, 1505 pentru: Andrei, 1505.
P. 330, la Varlaam —26 April 167*9*.
» 331, la Dionisie Lupu: inlocuit Ianuar *1*823.

TABLA NUMELOR

REDACTATĂ DE

d. D. MUNTEANU-RÂMNIC.

A.

B.

C.

Cronici (în ordine alfabetică):

D.

E.

F.

G.

H.

I.

[1] A se adăugi la listă, cu data de c. 1492-3 (1524?).

J.

K.

L.

M.

[1] Cu privire la el v. o nouă lucrare de părintele Hrisostom A. Papadopulos, Triest (din Νέα Ἡμέρα), 1907.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

[1] Adăugim la notițele despre Teofan și aceia că el fugi spre Ardeal la 1568, că-l urmăriră boierii Hamza și Dimitrie până la apa Bistriței, că aici ei îi făcură jurământ de chezășie în numele Domnului și că astfel el se întoarse (Hurmuzaki, *Supl.* II [1], pp. 248-9).

U.

V.

W.

X.

Z.

ADAUSE.

TABLA CUPRINSULUI.

TABLA CUPRINSULUI.

CARTEA a III-a.

EPOCA ROMÂNEASCĂ.

PARTEA a I-A.

PARTEA a II-A.

PARTEA a III-A.

PARTEA a IV-A.

PARTEA a V-A.

PARTEA a VI-a.

PARTEA a VII-A.

PARTEA a VIII-A.

PARTEA a IX-A.

PARTEA a X-A.

PARTEA a XI-A.